

Quesar Commentarij 1494

es Del Colegio de la Compañía de Jesús
De Sanander

COMMENTARIUS CAESARIS

LIBER PRIMVS
C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE
BELLO GALLICO LIBER PRIMVS.

GALLIA est omnis diuisa in partes tris: quarum una incolunt Belgæ: aliam Aquitanî: tertiam qui ipsorum lingua Celta: nostra Galli appellantur: Hi omnes lingua: institutis: legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen: a Belgis Matrona & Sequana diuidit. Horum omnium fortissimi sūt Belgæ: propterea quod a cultu atque humanitate prouinciæ longissime absunt: minimeque ad eos mercatores saepe comitantur: atque ea quæ ad effeminandos animos pertinent: important: proximique sunt germanis: qui trans Rhenum incolunt: quibus cum continenter bellum gerunt. Quia de causa Eluetii quoque reliquos gallos uirtute præcedunt: quod fere quotidianis bellis præliisque cum germanis contendunt: cum aut suis finibus eos prohibent: aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars quam gallos obtinere dictum est: initium capit a flumine Rhodano: contineturque Garumna flumine. Oceanum fines Belgarum attingit. Etiam a Sequanis & Eluetiis flumen Rhenus uergit ad septentrionem. Belgæ ab extremis Galliarum finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in septentrionem & orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes: & eam partem Oceanus Sequani Pyrenæi montes Hispania Orgætorix Iura mons Lemanus lacus Casticus Catamatal. Cedis filius Dūnogruius Hedui frater Diuitiaci.

ad effeminandos animos pertinent: important: proximique sunt germanis: qui trans Rhenum incolunt: quibus cum continenter bellum gerunt. Quia de causa Eluetii quoque reliquos gallos uirtute præcedunt: quod fere quotidianis bellis præliisque cum germanis contendunt: cum aut suis finibus eos prohibent: aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars quam gallos obtinere dictum est: initium capit a flumine Rhodano: contineturque Garumna flumine. Oceanum fines Belgarum attingit. Etiam a Sequanis & Eluetiis flumen Rhenus uergit ad septentrionem. Belgæ ab extremis Galliarum finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in septentrionem & orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes: & eam partem Oceanus Sequani Pyrenæi montes Hispania Orgætorix Iura mons Lemanus lacus Casticus Catamatal. Cedis filius Dūnogruius Hedui frater Diuitiaci.

nebat ac maxime plæbi acceptus erat: ut idē conaretur persuadet ei q; filiam suam in matrimoniū dat: per facile factu esse illis probat conata perficere: p-
 terea q; ipse suæ ciuitatis imperiū obtentus esset: non esse dubium: quin to-
 tius Gallie ultimū Elueti possent: seq; suis copiis suoque exercitu illis re-
 gna conciliaturum confirmat. Hac ratione adducti: inter se fidem & iurā-
 dum dant: & regno occupato per tres potētissimos & fortissimos populos to-
 tius Gallie se potiri posse sperant. Ea res ut ē Eluetiis per iudicium denunci-
 ata: moribus suis Orgentorigem ex uinculis causam dicere coegerunt: dāna-
 tum poenam sequi oportebat: ut igni cremaretur. Die constituta causę ditiōis
 Orgentorix ad iudicium omnem suam familiam ad hoīum milia decem un-
 diq; coegit: & omnes obaratos quorum magnum numerus habebat: eodē con-
 duxit: per eos ne causam diceret: se eripuit: cum ciuitas ob eam rē incitata at-
 mis ius suum exequi conaretur: multitudinemq; hominū ex agris magistrat-
 tus cogerent. Orgentorix mortuus est: neq; abest suspicio (ut Elueti arbitra-
 tur) quin ipse sibi mortem conscuerit. Post eius mortem nihilominus Elueti
 id quod constituerāt facere conant: ut e finibus suis exeant. Vbi iam se ad eā
 rem paratos esse arbitrati sunt: oppida sua omnia numero ad duodecim uicos
 ad quadringentos: reliqua priuata ædificia incēdunt: frumentum omne præ-
 terq; quod secum portaturi erāt: comburunt: ut domum reditiōis spe sublata
 paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria
 unūquēq; domo efferre iubēt. Persuadēt Rauracis & Tulignis: & Latouicis
 finitimis: uti eodem consilio usi: oppidis suis uicisq; exustis: una cum his pfi-
 ciscantur. Boiosq; qui trans Rhenum incoluerant: & in agrum noricū transie-
 rant: Noriamq; oppugnant: receptos ad se socios ascisunt. Erant omnio ite-
 nera duo: quibus itineribus domo exire possent. Vnū per Sequanos angustū
 & difficile inter montem Iuram & flumen Rhodanū: uix qua singuli carri du-
 cerēt. Mons autem altissimus impendebat: ut facile per paucos phibere possent
 Alterum per prouinciā nostrā multo facilius atq; expeditius propterea q;
 inter fines Eluetiorum & Allobrogum: qui nup pacati erant: Rhodanus fluit
 isq; nonnullis locis uado transitur: extremum oppidum Allobrogum ē: pxi-
 mūque Eluetiorum finibus Genua ex eo oppido pons ad Eluetios pūct: Al-
 lobrogibus sese uel psuasuros: q; nondum bno animo in populum romanū
 uiderētur: existimabant uel ui coacturos: ut per suos fines eos ire paterentur:
 omnibus rebus ad pfectionem comparatis: diem dicunt qua die ad ripā Rho-
 dani omnes cōueniant. Is dies erat ad .y. kalē das aprilis. L. Pisone: Gabinio cō-
 sulibus: Cæsari cum id nūciatum esset: eos per prouinciā nostrā iter facere
 conari: maturat ab urbe proficisci: & q; maximis itineribus potest in Galliā ul-
 teriorem contendit: & ad Genuam peruenit: prouinciā totī quā maximū mi-
 litum numerum imparat. Erat omnino in Galliā ulteriores legio una: pontem
 q; erat ad Genuā iubet scindi. Vbi de eius aduentu Elueti certiores facti sunt
 legatos ad eū mittunt nobilissimos ciuitatis: cuius legationis Numcius & Ve-
 rodoctius principū locū obtinebant: qui dicerent libi esse in animo: sine ul-
 lo maleficio iter per prouinciā facere: propterea q; nullū aliud iter haberēt: ro-
 gare: ut eius uoluntate id sibi fieri liceat. Cæsar quod memoria tenebat Luc-
 ium Cassium consulem occisum: exercitumq; eius ab Eluetiis pulsum: & sub

Elueti res
suas succen-
dunt.

Rauraci.
Tuligni.
Latouici
Boi.

Allobroges
Genua op-
pidum.

Numcius
Verodocti-
us.

iugum missum: cōcedendum non putabat: neq; homines inimico animo. Da-
 ta facultate per prouinciā itineris faciendi temptaturos ab iniuria & malefi-
 cio existimabat: tamen ut spatium intercedere posset: dum milites quos ipse
 uerat conuenirent: legatis respondit: diem se ad deliberandum sumpturum: si
 quid uellent: reuenterent. Interea ea legione quam secum habebat militibusq;
 qui ex prouincia conueniant: a lacu Lemano qui in flumē Rhodanum influ-
 it ad montem Iuram: qui fines Sequanorum ab Eluetiis diuidit: milia passuū
 decenouem: murum in altitudinem pedum .xvi. fossamq; pducit. Eo ope per-
 secto: præsidia disponit: castella commouit: quo facilius si se iusto trāsire cona-
 rentur: prohibere posset. Vbi ea dies quam constituerat cū legatis uenit: & le-
 gati ad eum reuenterunt: negat se more & exemplo populi romani posset iter ul-
 li per prouinciā dare: & si uim facere conetur: phibitum ostendit. Elueti
 ea spe deiecti: nauibus iniunctis ratibusq; cōplurimis factis: alii uadis Rhoda-
 ni qua minima altitudo fluminis erat nōnunq; iter diu sapius noctu: si prorū-
 pere possent: conati operis munitione: & militū concursu: & talis repulsi: hoc
 conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia qua Sequanis iuitis
 propter angustias ire non potuerāt: Is cum sua sponte psuadere nō possent: le-
 gatos ad Dūnorigem Heduum mittūt: ut deprecatore eo a Sequanis hoc ipe-
 traret. Dūnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimū poterat: & Elue-
 tiis erat amicus: q; ex ea ciuitate Orgentorigis filiam in matrimoniū duxerat:
 cupiditate regni adductus: nouis rebus studebat: & q; plurimas ciuitates suo
 sibi beneficio obstrictas habere uolebat. Itaq; rē suscipit: & a Seqnis ipetrat:
 ut per fines suos Eluetios ire patiātur: obsidesq; uti inter se dent pfecit. Sequa-
 ni ne iūtere Eluetios prohibeant: Elueti ut sine maleficio & iniuria transeant.
 Cæsari renunciatur Eluetiis eē in animo per agrum Sequanorum & Heduo-
 rum iter in Santonum fines facere: q; non longe a Tholosatiū finibus absunt
 quæ ciuitas est in prouincia. Id si fieret: intelligebat magno cum prouinciæ pi-
 culo futurū: ut homines bellicosos po. ro. inimicos locis patētibus maximeq;
 frumētariis finitimos haberet: ob eas causas ei munitioni: quam fecerat. T. La-
 bienum præfecit. Ipse in Italiā magnis itineribus contēdit: duasq; ibi legio-
 nes cōscribit: & tres quæ circū Aqlaiam hyemabant: ex hybernis deducit: &
 qua pxiimum iter in ulteriores Galliā per alpes erat: cum his quinque legiōibus
 ire contēdit. Ibi Centrones: & Garuceli: & Caturiges locis supioribus occupa-
 tis: ab itinere exercitu phibere conātur cōpluribus his præliis pulsis: ab Oce-
 lo quod est citerioris prouinciæ extremum in fines Vocontionū ulteriores p-
 uinciæ: die septimo puenit: inde in Allobrogum fines ab Allobrogibus: in Se-
 busianos exercitū ducit: hi sunt extra prouinciā trans Rhenum primi. Elueti
 iam pangustias & fines Sequanorum suas copias traduxerant: & in Heduo-
 rum fines puenerant: eorumq; agros populabantur. Hedui cū se suaq; ab his
 defendere non possent: legatos ad Cæsarem mittūt rogatum auxiliū: ita se oī-
 tēpore de po. ro. benemeritos eē: ut pene in conspectu exercitus nostri: agri
 uastari: liberi eorum in seruitutem abduci: oppida expugnari non debuerint.
 Eodē tempore Hedui Ambarriq; necessarii & consanguinei heduorum Cæ-
 sarem certiorē faciunt: sese depopulatis agris non facile ab oppidis uim hosti-
 um prohibere: item Allobroges qui trās Rhodanum uicos possessionesq; ha-

Santones
non longe a
Tholosanti-
um finibus

Aquilazia

Centrones
Garuceli.
Caturiges
Ocelum.
Voconti.
Sebusiani:

Ambari he-
duorū cōsan-
guinei.

DE BELLO GALLICO

bebant: fuga se ad Cæsare recipiunt: & demonstrant præter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non expectandū sibi statuit: dum omnibus fortunis sociorum consumptis: in Santones Eluetii puenirent. Flumen Arar quod p fines Hedui & Sequanorum in Rhodanum influat: incredibilem lenitatu: ita ut oculis in urram partē fluat: iudicari non possit. Id Eluetii ratibus ac lyntribus iunctis transibant. Vbi exploratores Cæsar certior factus ē tres iam partes Eluetios copiarum id flumen trāduxisse: quartā fere partem citra flumen Ararim reliquam esse: de tertia uigilia cū legiōibus tribus e castris profectus: ad eam partem puenit: quæ nondum flumen trāserat. Eos impeditos & inopinantes aggressus: magnam partem eorū cōcidit reliqui sese fugæ mandarunt: atq; in proximas siluas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis ciuitas Eluetia in quattuor ptes diuisa est. Hic pagus unus cum domo exisset: patrum nostrorum memoria. L. Cassiū interfecerat: & eius exercitū sub iugum miserat: ita siue casu: siue consilio deorū immortalium: quæ pars ciuitatis Eluetiæ insignem calamitatem populo ro. intulerat: ea princeps pœnas soluit. Quia in re Cæsar nō solum publicas: sed etiam priuatas iniurias ultus: q; loceri eius. L. Pisonem legatū. L. Pisonis auum Tiguri eodem prælio quo Cassium interfecerant. Hoc prælio facto reliquas copias Eluetiorum ut consequi posset: pontē in Arare faciendū curauit: atq; ita exercitum traduxit. Eluetii repēto eius aduentu cōmoti: cum id quod ipsi diebus. xx. ægerrime confecerant ut flumē transirent: illum uno die fecisse intelligerent: legatos ad eū mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit: q; bello Cassiano dux Eluetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit. Si pacē po. ro. cum Eluetiis faceret: in eā partē ituros atq; ibi futuros Eluetios: ubi eos Cæsar constituisset: atq; eē uoluisset. Sin bello psequi pseuerare: reminisceretur ueteris incōmodi po. ro. & pristina uirtutis Eluetiorum q; improuiso unum pagum adortus eēt: cum hi qui flumen transissent: suis auxiliū ferre nō possent ne ob eam rē suæ magnopē uirtuti tribueret: ut ipsos despiceret: se ita a patribus maioribusq; suis didicisse: ut magis uirtute q; dolo contenderēt: aut insidias niterentur. Quare ne cōmitteret: ut is locus ubi cōstitissent: ex calamitate po. r. & iternitione exercitus nomē caper: aut memoriā pderet. His Cæsar respondit: eo sibi minus dubitationis dari: q; ea res quas legati Eluetii cōmemorassent: memoria teneret: atq; eo grauius ferre: quo minus merito po. r. accidisset: q; si alicuius iniuriæ sibi cōsciū fuisset: nō fuisse difficile cauere: sed eo decēptū: q; neq; cōmissum a se intelligeret quare timere: neq; sine causa timēdum putaret. Quod si ueteris cōtumeliæ obliuisci uellet: num etiam recentium iniuriarum q; eo inuito iter p prouinciā p uim temptassent: q; Heduos: q; Ambarros: q; Allobroges uexasent: memoriā deponere posse: q; sua uictoria tam insolēter gloriarentur: quodq; se tandiū impune tulisse iniurias miraretur: eodem p̄tinere. Consueſse enim deos immortales: quo grauius homines ex cōmutatione rerum doleant: quos pro scelere eorum ulcisci uelint: his secundiores interdum res: & diuturniorem impunitatem cōcedere. Cum ita essent: tamē si obſides ab his dentur: uti ea quæ polliceant facturos intelligat & si Heduis de iniuriis quas ipsis sociisq; intulerant. Itē si Allobrogibus satisfaciant: sese cum his pacē facturū. Diuico respondit: ita Eluetios a maioribus

Tigurius
pagus.
L. Cassi
ces.

Diuico

LIBER PRIMVS

suis institutos: uti obſides acciperet: non dare cōsueuerint: eius rei populum romanū esse testem. Hoc respōdato: discessit. Postero die castra ex eo loco mouēt. Idem Cæsar facit: equitatumq; omnem ad numerum quattuor milium quem ex omni puincia & heduis atq; eorum sociis coactum habebat: ait tit qui uideant quas partes hostes faciant: qui cupidius nouissimum agmen insecuti: alieno loco cum equitatu Eluetiorum prælium cōmittūt: & pauci de nostris cadant. Quo prælio sublati Eluetii q; quingentis equitibus tantā multitudinem equitum propulerunt: audacius subsistere: nōnunquam etiam nouissimo agmine prælio nostros laceſcere cōeperūt. Cæsar suos a prælio cōtinebat: & satis habebat in præſentia: hostem rapinis: populatiōibusq; prohibere: ita dies circiter. xii. iter fecerunt: uti inter nouissimum hostiū agmē & nostrū primū nō amplius quinque aut senis millibus passuum interesset. Interim quotidiē Cæsar Heduos frumentum quotessent publice polliciti: flagitare. Nam propter frigora: q; Gallia sub septētrionibus (ut ante dictum est) posita ē: nō modo frumenta in agris matura non erāt: sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autē frumēto quod flumine Arare nauibus subuexerat propterea minus uti poterat: q; iter ab Arare Eluetii auerterāt: a quibus discere nolebat: diem ex die ducere. Hedui: conferri: comportari: adesse: dicere. Vbi se diutius duci itellexit: & diem instare quo diē frumētum militibus metiri oporteret conuocatis eorum principibus (quorum magnam copiam in castris habebat) in his Diuitiaco & Lisco: qui summo magistratu præerant quem Vergobretum appellant hedui: qui creatur annus: & uitæ necisq; in suos habet potestatem: grauius eos accusat: qd cū neq; emi: neq; ex agris sumi posset: tam necessario tempore: tā propinquis hostibus: ab his nō subleuet: præsertim cū magna ex parte: eorum precibus abductus bellum susceperit: multo etiam grauius: q; sit destitutus queritur. Tum demū Liscus oratione Cæsaris adductus: quod antea tacuerat: proponit esse nonnullos: quorum auctoritas apud plābem plurimū ualeat: qui priuatim plus possint: q; ipsi magistratus. Hos seditiosa atq; improba oratione militum deterrere: ne frumentum cōferant: quod præstare debuerant. Si iam p̄cipatū Galliæ obtinere nō possent gallorum q; romanorū imperia perferre: neq; dubitare debeant: quin si Eluetios supauerint romani: una cū reliqua Galliā heduis libertatem sint erepturi ab iisdem noua cōsilia quæque i castris gerantur: hostibus enunciari. Hos a se coerceri non pōne: quin etiam q; necessario rem coactus Cæsari enūciari: itelligere sese quanto periculo fecerit: & ob eam causam q; diu potuerit: tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiacci fratrem designari sentiebat: sed q; pluribus præſentibus eas res iactari nolebat: celeriter conciliū dimittit. Liscum retinet: quærit ex solo ea: quæ i conuentu dixerat: dicit liberius atq; audacius: eadem secreto ab aliis quærit: repperit esse uera ipsum esse Dumnorigem summa audacia: magna apud plābem propter liberalitatem gratia: cupidum nouarum rerum: complures annos portaria reliquaq; omnia Hedui uetigalia paruo precio redēpta habere: propterea q; illo dicente cōtradocere audeat nemo his rebus i suam rem familiarem auxisse: & facultates ad largiendū magnas comparasse: magnum numerū equitatus suo sumptu semper alere & circum se habere: neq; solum domū sed etiam apud finitimas

Gallia sub
septentrio-
nibus.

Liscus.
Vergobre-
tus magi-
stratus.

DE BELLO GALLICO

Bituriges. ciuitates largiter posse: atq; fluuius potētia causa matrem in Biturigibus homi-
nillie nobilissimo ac potentissimo collocasse: ipsum ex Eluetiis uxorem habe-
re sororem ex matre: & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse:
Eluetiis propter eam affinitatem. Odisse etiā suo nomie Cae-
sarem & Romanos: q; eorum aduentu potētia eiusdē sit iminuta: & Diui-
tiacus frater i antiquum locum gratia atq; honoris sit restitutus. Si quid acci-
dat Romanis summam in spem regni obtinendi per Eluetios uenire po. ro. nō
modo de regno: sed de ea quam habebat gra. a desperare speriebat: etiam i
quirēdo Cæsar q; prælum equestre aduersum paucis ante diebus esset factū
initium eius fugæ factū a Dumnorige atq; eius eqtibus. Nam equitatu quē
auxilio Cæsari Hedui miserant: Dumnorix præerat: eorumq; fuga reliquum
esse equitatum perterritum: quibus rebus cognitis cum ad has suspiciōes cer-
tissimæ res accederēt: q; per fines Seqnanorū Eluetios traduxisset: q; obfides
inter eos dandos curasset: q; ea omnia non modo in usu suo & ciuitatis: sed eti-
am inscientibus ipsis fecisset: q; a magistratu Heduorum accusaret: satis esse
causæ arbitrabatur: quare i eum aut ipse animaduerteret aut ciuitatē animad-
uertere iuberet. His omnibus rebus unū repugnabat: q; fratris Diuitiaci sum-
mum i populo romano studium: summam i se uoluntatem: egregiam fidem:
iustitiam: temperantiam cognouerat. Nam ne eius supplicio Diuitiaci animū
offenderet: uerebatur itaq; priusq; quicq; conaretur. Diuitiacum ad se uocari
iubet: & quottidianis iterpreibus remotis: per Caium Valerium Troaucillū
principem gallicæ prouiciæ familiarem suum: cui summam rerum omnium
fidem habebat: cum eo colloquitur: simul commonefacit quē ipso presentæ i
consilio gallorum de Dumnorige sint dicta: & ostendit quæ separatim quisq;
de eo apud se dixerat: petit ac hortatur: ut sine eius offensiōe animi: uel ipse de
eo causa cognita statuatur uel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus multis cum
lachrymis Cæsarem complexus: obsecrare caput: nequid grauius i fratrē sta-
tueret: scire se illa uera: nec quēquam ex eo plus q; se doloris capere: propterea
q; cum ipse plurimum gratia domi atq; in reliqua Gallia ille minimum ppter
adoloscentiam posset: per se creuisse: quibus opibus ac neruis non solū ad mi-
nuendam gratiam: sed pene ad perniciem suam uteretur. Sese tamē more fra-
terno & existimatiōe uulgi cōmoueri. Quod si quid eia Cæsare grauius ac-
cidisset: cum ipse eū locum amicitia apud eum teneret: neminem existimatu-
rum non sua uolūtate factum: qua ex re futurum: uti totus Gallia animi a se
auerteretur. Hæc cū pluribus uerbis flens a Cæsare peteret: Cæsar eius dexte-
ram prehēdit: consolatus rogat faciat finem orādī: tanti eius apud se gratiam
esse ostendit: uti & reipublicæ iniuriam: & suū dolorem eius uolūtati ac pre-
cibus condonet. Dumnorigē ad se uocat: fratrem adhibet: quæ i eo reprehen-
dat ostendit: quæ ipse itelligat: quæ ciuitas quærat: proponit: monet ut reli-
quū tempus omnes suspiciōes uitet: præterita se Diuitiaco fratri condona-
re dicit. Dumnorigē custodes punit: ut quicquid agat: quibus cum loquat: sci-
re possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte conse-
disse: milia passuum ab ipsius castris octo qualis esset natura mōtis: & qualis
i circuitu ascensus: qui cognosceret: misit. Renūciatum est facilem eē: de ter-
tia uigilia, T. Labienum legatum pro prætore cū duabus legionib; & his du-

C. Valerius
Troaucillus

LIBER PRIMVS

cibus qui iter cognouerant: sūmum iugum montis ascendere iubet: quid sui
consilii sit ostendit. Ipse de quarta uigilia eodē itinere quo hostes ierāt: ad eos
contēdit: equitatumq; omnem ante se mittit. Confidius qui rei militaris per-
tissimus habebatur: quiq; i exercitu. L. Syllæ & postea. M. C. Confidius
exploratoribus præmittit: prima luce cum summus mōs a. T. Labieno tene-
retur: ipse ab hostiū castris non longius mille quingentis passibus abesset: at
que (ut postea ex captiuis comperit) aut ipsius aduersus: aut Labieni cognitus
esset. Confidius equo admissō al eum accurrat: dicit mōtem quē a Labieno oc-
cupari uoluerit: ab hostibus teneri: id se gallicis armis atq; insignib; cognouit
se Cæsar suas copias i proximū collem subducit: aciem instruit. Labienus (ut
erat ei præceptum a Cæsare) ne prælum cōmitteret: nisi ipsius copiar ppe ho-
stium castra uisæ essent: & undiq; uno tempore in hostes impetus fieret. Mō-
te occupato nostros expectabat: prælumq; abstinebat multo deniq; die p explo-
ratores Cæsar cognouit: & mōtē a suis teneri: & hostes castra mouisse: & Cō-
fidium timore pterritum: q; non uidisset pro uiso sibi renūciasse: die quo con-
sueuerat: ex iteruallo hostes sequitur: & milia passuum tria ab eorum castris
castra ponit. Postridie eius diei quē d omnino biduum superat: cum exercitui
frumentum metiri oporteret: & q; Bibracte oppido heduorū longe maximo
ac copiosissimo non amplius milibus passuū. xvi. aberat: rei frumentariae p
spiciendum existimauit: iter ab Eluetiis auertit: Bibracte ire cōtēdit. Ea res p
fugiuos. L. Aemylīi decurionis equitum gallorum hostibus nūciatur. Elue-
tiū seu q; timore perterritos romanos discedere a se existimarēt eo magis q; pri-
die superioribus locis occupatis prælum non cōmiserunt: siue eo q; re frumē-
taria itercludi posse confiderent: commutato consilio atq; itinere cōuerso: no-
stros a nouissimo agmine isequi ac laceessere cōeperūt. Postq; id animaduertit
copias suas Cæsar i proximum collem subducit: eqtatumq; qui sustineret ho-
stium impetum: misit. Ipse interim i colle medio triplicem aciem instruxit: le-
gionum quattuor ueteranorū: ita ut supra se i summo iugo duas legiōes quas
in Gallia citeriore proxime conscripserat: & omnia auxilia collocari: ac totum
montem hominibus compleri: & interea sarcinas i unum locum conferri: &
eum ab his qui i superiori constiterant: muniri iussit. Elueti cum omnibus su-
is carris secuti: impedimenta i unū locum cōtulerunt: ipsi conferatissima acie
reiecto nostro: phalange facta sub primam nostram aciem succe-
runt. Cæsar primum s; o: deinde omnium e conspectu remotis equis: ut æqua-
to omnium periculo spem fugæ colleret: cohortatus suos prælū cōmisit: mi-
lites loco superiori pilis missis: facile hostium phalangem perfregerūt: ea dis-
iecta gladiis districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnā erat
impedimento: q; pluribus eorū scutis uno ictu transfixis & colligatis: cū fer-
rum se inflexisset: neq; euellere: neq; sinistra ipedit: satis cōmode pugnā po-
terant. Multi ut diu iactato brachio præoptarent scutū manu emittere: & nū-
do corpore pugnare: tandem uulnerib; defessi & pedē referre: & q; mōs sub
erat circiter mille passuū: eo se recipere cōperūt. Capti mōte & succedētib;
nostris: Boii & Tulingi: q; hominū milib; .xv. agmē hostiū claudēbāt: & no-
uissimis pldio erant: ex itinere nros latere apto circūuenere: id cōspicati Elue-
tiū q; in mōtē sese receperant: rursus instare: & prælum redintegrare cōeperunt.

Confidius
rei militaris
peritissimus

Bibracte
oppidum
magnum

DE BELLO GALLICO

Romani signa bipartita intulerunt: prima ac secunda acies ut uictis ac summo-
tis resisteret. Tertia ut uenientes exciperet ita ancipiti praelio diu atque acriter pu-
tum est diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent: alteri se-
ntem recaperunt: alteri ad impedimenta & carros suos se con-
tulerunt. Nam hoc toto praelio cum ab hora diei septima ad uesperam pugna-
tum sit: aduersum hostem uidere nemo potuit: ad multam noctem etiam ad im-
pedimenta pugnatum est: propterea quod pro uallo carros obicerant: & loco su-
periore in nostros uenientes tela coniciebant: & nonnulli inter carros rotaeque
mazarias ac tragulas subiciebant: nostrosque uulnerabant. Diu cum esset pugnatu-
tum: impedimentis castrisque nostri potiti sunt: ibi Ogentorigis filia atque unus e
filiis captus est. Ex eo praelio circiter milia hominum .c. xxx. superauerunt: eaque
tota nocte continetur ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso: in fines
Lingonum peruenerunt: cum propter uulnera militum: & propter sepulturam
occisorum: nostri triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingones
litteras nunciosque misit: ne eos frumento neue alia re iuuarent: qui si inuissent se
eodem loco illos: quo Eluetios habitum. Ipse triduo intermisso: cum omnibus
copiis eos sequi cepit. Eluetii omnium rerum inopia adducti: legatos deditione
ad eum miserunt: qui cum eum in itinere conuenissent: seque ad pedes proiecissent
suppliciterque locuti flentes pacem petissent: atque eos in eo loco quo tum essent: su-
um aduentum expectare iussisset: parauerunt. Eo postquam Caesar peruenit: obsides:
arma: seruosque qui ad eos profugissent: poposcit. Dum ea conquiruntur & con-
feruntur nocte intermissa circiter hominum milia sex eius pagi: qui Verbi-
genus appellatur: siue timore perterriti: ne armis traditis supplicio afficerentur: siue
spe salutis inducti: qui in tanta multitudine deditionum suam fugam aut occul-
tari: aut omnino ignorari posse existimarent: prima nocte ex castris Eluetiorum
egressi: ad Rhenum finesque germanorum contedunt. Quod ubi Caesar rescit:
it quorum per fines ierant: his uti conquirerent & reducerent si sibi purgati esse
uellent: imperauit: reductosque hostium numero habuit. Reliquos omnes obsi-
dibus: armis: profugis traditis: in deditionem accepit. Eluetios: Tulignos: Lato-
brigosque in fines suos: unde erant profecti: reuerti iussit: & quod omnibus frugibus amissis
domi nihil erat: quo famem tolerarent: Allobrogibus imperauit ut his frumē-
ti copiam facerent: ipsos: oppida: uicosque quibus intederant: restituere iussit. Id
ea maxime ratione fecit: quod noluit eum locum unde Eluetii transierant: uacare:
ne propter bonitatem agrorum germani qui trans Rhenum incolunt: e suis fi-
nibus Eluetiorum fines transirent: & finitimi Galliae prouincia Allobrogibusque ef-
sent. Boios petentibus Heduis: qui egregia uirtute erant cogniti: ut in finibus su-
is collocarent: concessit: quibus illi agros dederunt: eosque postea in parte iuris
libertatisque conditione atque ipsi erant: receperunt. In castris Eluetiorum tabu-
lae reperte sunt litteris graecis confectae: & ad Caesarem perlatae: quibus in tabu-
lis nominatim ratio confecta erat: qui numerus domo exisset eorum qui arma
ferre possent: & item separatim pueri: senes: mulieresque: quarum omnium rerum
summa erat capitum Eluetiorum milia .cc. xliii. Tulingorum milia .xxx. Latobrigorum
xxiii. Raurocorum xxiii. Boiorum xxi. Ex his qui arma ferre non possent: & item
se parati pueri ad milia nonaginta duo Summa omnium ferunt ad milia .ccc. lxxiii.
Eorum qui domum redierunt censu habito (ut Caesar imperauerat) repertum

Castra Elue-
tiorum capta

Lingones.

Pagus Ver-
bigenus.

LIBER PRIMVS

est numerus militum .c. & .x. Bello Eluetiorum confecto: totius fere Galliae lega-
ti principes ciuitatum ad Caesarem congratulatum conuenerunt. Intelligere se
se tametsi pro ueteribus Eluetiorum iniuriis po. ro. ab his poenas bello reper-
set: tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam po. ro. accepissent: re-
rea quod eo consilio floridissimis rebus domos suas Eluetii reliquissent: uti toti Gal-
liae bellum inferret: imperioque potirentur: locumque domicilio ex magna copia
deligeret: quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudica-
sent: reliquasque ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt uti sibi consilium
totius Galliae in diem certam indiceret. Idque Caesaris uoluntate facere liceret
se habere quasdam res: quas e communi consensu ab eo petere uellent. Ea re
permessa diem concilio statuerunt: & iureiurando nequis enunciat: nisi quibus
communi consilio mandatum esset: inter se sanxerunt. Eo consilio dimisso: idem
principes ciuitatum qui ante fuerant: ad Caesarem reuerterunt: petieruntque uti
sibi secreto & occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impe-
trata: sese omnes fletus Caesari ad pedes proiecerunt. Non minus se id conten-
dere & laborare: ne ea quae dixissent: enunciatentur: quam uti ea quae uellent impe-
trarent: propterea quod si enunciatum esset summum in cruciatum se uenturos ui-
derent. Locutus est pro his Diuitiacus Hedui Galliae totius factiones esse du-
as. Harum alterius principatum tenere Heduos: alterius Auernos. Hi cum tam-
topere de potentatu inter se multos annos contederent: factum esse uti ab Auer-
nis Sequanisque germani mercede accerferentur. Horum primo circiter milia
duodecim Rhenum transisse. Posteaque agros: & cultum: & copias gallorum ho-
mines feri ac barbari adamassent: traductos plures nunc esse in Gallia ad .c. & .
xx. milium numerum. Cum his Heduos eorumque ditionis homines semel atque
iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse: omnem no-
bilitatem: omnem senatum: omnem equitatum amisisse. Quibus praeliis cala-
mitatibusque fractos: qui & sua uirtute: & populi romani hospitio atque amicitia
plurimum ante in Gallia potuissent: coactos esse Sequanis obsides repetituros
neque auxilio a populo romano imploratos neque recusatos: quominus per-
petuo sub illorum ditione atque imperio essent. Vnum sese ex omni ciuitate He-
duorum: qui adduci non potuerit ut iuraret: aut suos liberos obsides daret. Ob
eam rem si ex ciuitate se profugisset: & Romam ad senatum uenisse auxilium po-
stulatum: quod solus neque iureiurando: neque obsidibus teneretur. Sed prius uicto-
ribus Sequanis quod Heduis uictis accidisset: propterea quod Ariouistus rex germano-
rum in eorum finibus confedisset: tertiamque partem agri Sequanis: qui esset opti-
mus totius Galliae occupasset: & nunc de altera parte tertiam Sequanos decede-
re iuberet: propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum
uiginti quattuor ad eum uenissent: quibus locus ac sedes pararentur futurum
esse paucis annis: uti omnes ex Galliae finibus pellerentur: atque omnes ger-
manorum agro: neque hanc consuetudinem uictus cum illa comparandam.
Ariouistus autem ut semel gallorum copias praelio uicerit: quod praelium fa-
ctum sit Admagetrobiam superbe & crudeliter imperare obsides nobilissimi cu-
iusque liberos poscere: & in eos omnia culpa cruciatumque edere: si qua res non
ad nutum aut ad uoluntatem eius facta sit: hominem esse barbarum: iracundum:

Factiones
duae. hedui
& Auerni.

Ariouistus
rex germa-
norum.
Harudes.

Admage-
trobia.

DE BELLO GALLICO

temerarium: nō posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid i Cæsare popu-
loque ro. sit auxilii: omnibus gallis idem eē faciendum quod Eluetii fecerint:
domo emigrēt: aliud domiciliū: alias sedes re: notata germanis petant: for-
que accadat experiant. Hæc si enunciata Ariouisto sint: non
dubitare quin de obsidibus omnibus qui apud eum sint grauissimum suppli-
ciū sumat. Cæsarem uel auctoritate sua atq; exercitus: uel recti uictoria: uel
nomine po. ro. deterrere posse: ne maior multitudo germanorū Rhenū tradu-
catur: Galliamq; omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratiōe a
Diuitiaco habita: oēs qui aderant magno fletu auxilium a Cæsare petere cœ-
perunt: animaduertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earū rerū face-
re: quas cæteri facerēt: sed tristes capite demisso: terrā intueri: ei⁹ rei quæ cau-
sa eēt: miratus ex ipsis quasiuit: nihil Sequani respondere: sed in eadē tristitia
pmanere. Cum ab his sapius quæreretur: neq; ullam omnino uocē exprimere
possent: idē Diuitiacus Hedui respondit hoc eē miseriorem fortunā & gra-
uiorem Sequanorum q̄ reliquorum: quod soli nec in occulto quidem quæ-
ri: nec auxilium implorare auderēt: absentisque Ariouisti crudelitātē: uelut si
coram adesset horrerēt: propterea quod reliquis tamē fugæ facultas daretur.
Sequanis uero: qui intra fines suos Ariouistum cœpissent: quorum oppida
omniū in potestate eius eēt: oēs cruciatus eēt præferēdi. His rebus cogni-
tis Cæsar gallorum animos uerbis confirmauit pollicitusq; est sibi eam rē cu-
ræ futuram magnam se habere spem & beneficio suo & auctoritate adductū
Ariouistum finem iniuriis facturum: Hac oratione habita cōciliū dimisit: &
secundum ea multæ res eum hortabantur: quare sibi eam rē cogitandā: & su-
scipiendā putaret: in primis qd Heduos fratres cōsanguineosq; sæpenumero
ab senatu appellatos in seruitute: atq; ditione uidebat: germanorum teneri eo-
rūq; obsides eē apud Ariouistum ac Sequanos intelligebat: quod in tāto ipe-
rio po. ro. turpissimū sibi ac reip. arbitrabatur: paulatim autem Germanos cō-
suescere: Rhenū transire & in Galliam magnam eorum multitudinē uenire po-
ro. periculosum uidebant: nec sibi hoies feros ac Barbaros tēperaturos existi-
mabat: quin cum oēm Galliam occupassent: ut ante Cimbri Teutoniq; fecis-
sent: in prouinciā exirēt: atq; inde in Italiam contenderent: præsertim cum
Sequanos a prouincia nostra Rhenus diuideret: quibus rebus q̄ mature oc-
currēdum putabat. Ipse autē Ariouistus tantos sibi spiritus: tantam arogantiā
sumperat ut ferēdus nō uideret. Quāobrem placuit ei ut ad Ariouistū lega-
tos mitteret: ut aliquē locū medium utriusq; colloquio deligeret: uelle sese de
reip. & summis utriusq; rebus cū eo agere. Ei⁹ legatiōi Ariouistus respōdit: si
qd ipsi a Cæsare opus eēt: sese ad eū ueturū fuisse: siquid ille se uelit: illū ad se
uenire oportere: præterea neq; sine exercitu i eas partes Galliarū uenire se aude-
re: quas Cæsar possideret: neq; exercitū sine magno cōmeatu atq; emolumen-
to in unū locum cōtrahere posse. Sibi autē mirum uideri: quid in sua Gallia:
quā bello uicisset: aut Cæsari aut omnino po. ro. negociū eēt. His respōsis ad
Cæsare legatis redeuntibus: iterū ad eū Cæsar legatos cum his mādatis mit-
tit: quoniā tanto suo po. que. ro. beneficio affectus cum in cōsulatu suo rex at-
que amicus a senatu appellatus eēt: hanc sibi po. que. ro. gratiā referret: ut in
colloquium uenire inuitatus grauarietur: neq; de cōmuni re dicēdum sibi: &

Cimbri.
Teutonī.

LIBER PRIMVS

cognoscendū putaret: hæc eē quæ ab eo postularet: primū nequā multitudi-
nem hominū amplius trās Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides
quos haberet: ab Heduis redderet. Sequanisque permitteret ut quos illi habe-
rēt uolūtate eius reddere illis liceret: neue heduos iniuria laceſceret: neq; his
sociisque ipsorū inferret bellū. Si id ita fecisset: sibi po. que. ro. perpetuā grati-
am: atq; amicitiam cum eo futuram: si nō: impetraret sese quoniam. M. Mes-
salla. L. Pisone consulibus: senatus censuisse: uti quicunq; Galliam prouinciā
obtineret: quod cōmodo reip. facere posset: Heduos cæterosq; amicos po. r.
defenderet: se Heduos iuriā nō neglecturū. Ad hec Ariouistus respōdit: ius
esse belli: ut qui uicissent: his quos uicissent: quēadmodū uellent: imperarent
itē po. ro. uictis nō ad alterius præscriptū: sed ad suū arbitriū impare cōsueſſe
si ipse po. r. nō præscriberet: quēadmodum suo iure uteretur: nō oportere se
a po. ro. in suo iure impediri. He duo sibi quoniā fortunam tēptassent: & ar-
mis cōgressi & supati essent: stipendiarios eē factos: magnam Cæsare iniuriā
facere: qui suo aduētū uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsides red-
diturū: non esse: neq; eorum locis iniuria bellū illaturū: si in eo manerent: qd
conuenissent: stipendiūque quotannis pēderent: si id non fecissent: longe his
fraternū nomen po. ro. abfuturum quod sibi Cæsar denunciaret se Heduos
iniurias nō neglecturum: neminē secum sine sua pnicie cōtendisse: cum uel-
let: congregaretur: itellecturum quid iuncti germani: exercitissimi i armis
qui intra annos. xiiii. tectum nō subissent: uirtute possent. Hac autē eodem tē-
pore Cæsari mandata referebātur: & legati ab Heduis & treuiris ueniebant:
Hedui quæstū: quod Harudes Targali: qui nup in Galliā trāsportati eēt: si
nes eorum popularētur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redi-
mere potuisse. Treuiri autē pagos centum suuorum ad ripā Rheni cōfedis-
se: qui Rhenum transire conarētur: his præſſe Nausam & Cimbreū fratres
quibus rebus Cæsar uāhementer cōmotus: maturandū sibi existimauit ne si
noua manus Sueuorū cum ueteribus copiis Ariouisti sese cōiunxisset: min⁹
facile resisti posset. Itaq; re frumētaria q̄ celerrime potuit cōparata: magnis iū-
neribus ad Ariouistū contendit: cum tridui uiam processisset: nunciatū est ei
Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandam Vefontionē: quod ē
oppidum maximū Sequanorū contendere: triduiq; uiam a suis finibus pro-
fecisse: id ne accideret: magnopere præcauendū sibi Cæsar estimabat: nāque
oīum rerum quæ ad bellum usui erant: summa erat in eo oppido difficultas
idque natura loci sic muniebatur: ut magnam ad ducendum bellū faceret fa-
cultatem: propterea q̄ flumen Alduadulius: ut circino circunductum pene-
totum oppidum cingit: reliquum spatiū quod est nō amplius pedum sexcen-
torum: qua flumen intermittit: mons cōtinet magna altitudine: ita ut radices
eius montis ex utraq; parte ripæ fluminis contingāt. Hæc murus circūdatus
arcē efficit: & cū oppido cōiungit: huc Cæsar magnis diurnis nocturnisq; iū-
neribus cōtendit: occupatoq; oppido: ibi præſidiū collocat: dum paucos dies
ad Vefontionem rei frumētariæ: cōmeatusq; causa moratur ex percunctatio-
ne nostrorum uocibusque gallorum atque mercatorum: qui ingenti magni-
tudine corporum germanos incredibili uirtute: atque exercitatiōe in armis eē
prædicabant: sæpenumero sese cū his cōgressos ne uultum quidem atque aci-

Legati ab
Heduis &
Treuiris.
Harudes.
Targali.
Nausa &
Cimbreis
fratres

Vefontio
oppidum

Alduaduli-
us flumen.

em oculorum ferre potuisse: tātus subito timor omnem exercitum occupauit: ut non mediocriter oīum mentes animosq; pertubaret. Hic primum ortus est timor a tribunis militum: ac praefectis: reliquisq; qui ex urbe amicitiae causa sequebantur. Caesarem non magnū in re militari usum habebant: quoq; alius alia causa militata: quam libi ad proficiscendum necessariam esse dicerent: petebant: ut eius uoluntate discedere liceret. Nonnulli pudore ad ducti: ut timoris suspicionem uitarent: remanebant: hincq; uultum fingere: neq; interdum lachrymas tenere poterant: abdicti in tabernaculum aut suum sacrum querebant: aut cū familiaribus suis commune periculum miserebantur: uulgo totis castris testamēta obli gnabantur. Horum uocibus ac timore paulatim etiam hi qui magnū in castris usum habebant: milites centurionesq; quiq; equitū praeerāt: perturbabatur: qui sese ex his minus timidos existimare uolebant: nō hostē uereri: sed angustias locoq; magnitudinem siluā: quae intercederent inter ipsos atq; Ariouistum: aut rem frumentariam ut satis cōmode supportari posset: timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari nunciabant cum castra moueri: aut signa ferri iussisset nō fore dicto audientes milites neq; propter timorē signa laturos. Hac cū animaduertisset Caesar conuocato consilio: omniumq; ordinū ad id cōsiliū adhibitis centurionibus: rē hementer eos inculauit: primū q; aut quā in partē aut quo cōsilio ducerent nbi quārēdū: aut cogitandum putarent. Ariouistum se consule cupidissime. po. ro. amicitia appetisse: cur igitur hunc tam temere quis ab officio discessusq; iudicaret: sibi: quidem persuaderi: cognitis postulatīs atq; aequitate conditionum perspecta: eum neq; suam: neq; po. ro. gratiam repudiaturum. Quod si furore atq; amentia impulsus bellum intulisset: quid tandem uerentur: aut cur de sua uirtute: aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorū memoria: cum Cimbris & Teutonis a Caio Mario pulsus non minorem laudem exercitus q; ipse imperator meritis esse uidebatur. Factum etiam in Italia nuper seruili tumultu: licet aliqd usus ac disciplina: quam a nobis acceperant subleuarent: ex quo iudicari posset: quantum haberet in se boni constantia: propterea q; quos aliquandiu inermes sine causa timuissent: hos postea armatos ac uictores superarent: ac deniq; Germanos hos eosdem scirent esse illos quib; cū saepenumero Elueti congressi nō solū in suis sed etiam in illorum sinibus plerūq; superarent: qui tamē par se nostro exercitui nō potuerint: si quos aduersum praelium & fuga gallorū cōmoueret: hoc si quaerent reperiri posse diuturnitate belli defatigatis Gallis. Ariouistū cum multis menses castris se: ac paludibus cōtingisset: neq; sui potestatem fecisset: desperantes iam de pugna ac dispersos subito adortū magis ratione ac consilio q; uirtute uicisse: cui rationi contra homines Barbaros: atque imperitos locus fuisset: ac ne ipsum quidem sperare nostros exercitū capi posse: qui suum timorem in rei frumentariae simulatione: angustiasq; itineris conferret facere arroganter: cū aut de officio imperatoris desperare: aut praescribere uideretur hac sibi esse curae: frumentum Sequanos: Leucos: Lingones subministrare: iamq; esse in agris frumēta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicatuos: qd nō fore dicto audientes milites neq; latū signa dicantur: nihil se ea re commoueri: scire enim quibuscunq; exercitus dicto audiēs non fuerit: aut male re gesta fortunam defuisse: aut aliquo facinore comperto: aut uiam eē conuictam: suam

innocentiā perpetua uitae felicitate Eluetiorum bello esse perspectam: itaq; se quod i longiorē diem collocaturus fuisset: tēptatur: & p̄xima nocte de quarta uigilia castra moturum: ut primū intelligere posset: utrū apud eos pudor atq; officium: an timor plus ualeret. Quod si praeterea nemo sequeretur: tunc eum sola decima legio utrum de qua nō dubitaret: sibiq; eam praetoriam cohortem futuram: huic legioni Caesar & idulserat praecipue & propter uirtutē cōfidebat maxime. Haec oratione habita: mirū in modū conuersae sunt omnium mentes: summaq; alacritas & cupiditas belligerēdinata ē: princepsq; decima legio per tribunos militum ei gratias agit: quod de se optimum iudiciū fecisset: seq; esse ad bellū gerendum paratissimū confirmauit. Deinde reliquae legiones cum tribunis militū: & priorum ordinum centurionibus agerūt: uti Caesari satisfacerēt: sese nec unq; dubitasse: neq; timuisse: neq; de sūma belli suum iudiciū: sed i peratoris esse existimasse: eorum satisfatione accepta: & itinere conq;esito per Diuitiacum: q; ex aliis ei maximam fidem habebat: ut militum amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret de quarta uigilia (ut dixerat) profectus ē septimo die cum iter non intermitteret ab exploratoribus certior factus ē Ariouisti copias a nostris milibus passuū quattuor & .xx. abesse: cognito Caesaris aduētū Ariouistus legatos ad eū mittit quod antea de colloquio postulasset id per se fieri liceret: quoniā propius accessisset seq; id sine piculo facere posse existimaret. Nō respuīt cōditionē Caesar: iāq; eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur: cū id quod antea petenti denegasset: ultro polliceretur: magnamq; i spem ueniebat: pro suis tātis populiq; romani i eum beneficiis: cognitis suis postulatīs: fore uti p̄tinacia desisteret: dies colloquio dictus ē ex eo die quintus. Interim dum saepe ultro citroq; legati inter eos mitterent Ariouistus postulauit: ne quem peditē ad colloquium adduceret uereri se: ne per insidias ab eo circunueniretur: uterq; cum equatu ueniret: alia ratione sese uenturum nō esse. Caesar quod nec colloquium interposita causa tolli uolebat: neq; salutem suam Gallorum equibus committere audebat commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equibus detractis: eis legionarios milites legionis decimae: cui q; maxime cōfidebat: i ponere: ut praesidium q; amicissimum: si quid opus facto esset: haberet. Quod cum fieret: nō irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit plus q; ei pollicitus eēt: Caesar rem ei facere: pollicitum se i cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum: & nūc ad equum rescribere: planicies erat magna: & i ea tumultu terrenus satis grādis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ariouisti & Caesaris aberat (ut erat dictum) ad colloquium uenerūt: legionem Caesar quam eqs de colloquium uexerat: passibus ducentis ab eo tumultu cōstituit. Item eqtes Ariouisti pari ter uallo constitērunt. Ariouistus ex eqs: ut colloqueretur: & praeter se denos: ut ad colloquium adduceret: postulauit. Vbi eo uentum est: Caesar initio orationis: sua senatusq; i eum beneficia commemorauit: q; rex appellatus esset a senatu: q; amicus: q; munera amplissime missa. Quam rem & pacis cōtingisse & pro magnis hoīum beneficiis consueffe tribui docebat illum cū neq; aditū neq; cām postulādū iustam hēret: beneficio ac libertate sua ac senatus: ea p̄mia cōsecutum docebat: etiā q; ueteres: q; iustae causae necessitudinis ipsi cū Heduis intercederent quae senatus cōsulta quotiens honorifica facta i eos eēt

Veniūt ad colloquium Caesar & Ariouistus.

DE BELLO GALLICO

ut omni tempore totius Galliae principatum hedui tenuissent. Prius etiā q̄ no-
stram amicitia appetissent: populi Ro. hanc esse consuetudinem: ut socios atq;
amicos nō modo suis nihil depdere: sed gratia dignitate: honore auctos uelit
Quod uero ad amicitia populi Ro. attulissent: id his eripi: q̄s pati posset
postulante: quae legatis in mādatis dederat: ne autē aduīs: ut eorū sociis
bellum iſferret: obſides redderet si nullam pā. em Germanorū domū remitte-
re posset: at nequos amplius Rhenū transire pateret. Ariouistus ad postulata
Caſaris pauca reſpondit: de ſuis uirtutibus multa praedicauit: traſſiſſe Rhenū
non ſua ſpōte: ſed rogatum & accerſitū a Gallis nō ſine magna ſpe: magniſq;
præmiis praedicauit: domum: propinquos reliquiſſe: ſedes habere i Gallia ab
his cōceſſas: obſides iſſorum uolūtate datos: ſtipendium capere iure belli qd'
uictores uictis imponere conſueuerūt: non ſe Gallis: ſed Gallos ſibi bellum i
tuliffe: omnes Galliae ciuitates ad ſe oppugnandū ueniſſe: contra caſtra habu-
iſſe: eas omnes copias a ſe uno praelio pulſas ad ſuperatas eē: ſi iterū experiri
uelint iniquum eſſe de ſtipendio recuſare: quod ſua uolūtate ad id tempus pe-
penderint: amicitiam po. ro. ſibi ornamento & praſidio: non derrimento eſſe
oportere: idq; ſi ea ſpe petiſſe: ſi per po. ro. ſtipendium remittat: & deditiū ſub-
trahantur: non minus libenter ſe recuſaturum po. ro. amicitiam: q̄ appetierit.
Quod multitudinem Germanorū i Galliam traducat: id ſe ſui munienāi: non
Galliae i pugnandi cauſa facere: eius rei teſtimoniū eſſe q̄ niſi rogatus non ue-
nerit: & q̄ bellum nō iſtulerit: ſed defenderit. Se prius i Galliam ueniſſe: q̄ po-
pulus ro. nunq̄ ante hoc tēpus exercitū po. ro. Galliae prouinciā ſinibus egreſ-
ſum: qd ſibi uellet: cur i ſuas poſſeſſiones ueniret: Prouinciā ſuam eē Galli-
am: ſicut illam noſtram: ut ipli concedi nō oporteret: ſi i noſtros fines impe-
tum faceret: item nos eſſe iniquos: q̄ i ſuo iure ſe iſterpellaremus: q̄ fratres a ſe
& amicos appellatos heduos diceret: non tam barbae ſe neq; tam impitum eē
rerum: ut nō ſciſet neq; bello Allobrogum pximo heduos Romanis auxiliū
tuliffe: neq; iſſos i his cōtentionibus: quas hedui ſecum & cum Sequanis ha-
buiſſent: auxilio po. ro. uſos eē debere ſe ſuſpicari ſimulata Caſarē amicitia:
q̄ exercitum i Gallia habeat: ſui opprimendi cauſa habere. Quin iſi decedat:
atq; exercitum ducat ex his regionibus: ſeſe illum nō pro amico: ſed hoſte ha-
biturum: qd ſi tum iſterfecerit: multis ſe nobilibus principibusq; po. ro. gratū
eſſe facturum: id ſe ab iſſis per eorū nuncios cōpertum habere quorum oīum
gratiam atq; amicitiam eius morte redimere poſſet. Quod ueniceſſet ac libe-
ram ſibi poſſeſſionē Galliae tradidiſſet: magno ſe iſlū prāmio remuneraturū
& quaecunq; bella geri uellet: ſine ullo eius labore & piculo cōſecturū. Multa
a Caſare i eam ſententiā dicta ſunt: quare negocio deſiſtere nō poſſet: & neq;
ſuū: neq; po. r. pati ut optime merētes ſocios deſereret: neq; ſe iudicare Gallia
potius eē Ariouiſti: q̄ po. r. bello ſupatos eſſe Auernos & Ruthenos a Q. Fa-
bio Maximo: qbus po. ro. ignouiſſet: neq; i prouinciā redegiffet: neq; ſtipedi-
um poſuiſſet. Quod ſi antiquiſſimū quodq; tps ſpectari oporteret po. r. iuſtiſſi-
mum eſſe i Gallia imperiū. Si iudicium ſenatus ſeruari oporteret: liberam de-
bere eſſe Gallia: quā bello uictam ſuis legibus uti uoluiffet. Dum hac i collo-
quio geruntur Caſari denunciātum ē equites Ariouiſti propius tumultum ac-
cedere: & ad noſtros adequitare: lapides: & in noſtros conicere. Caſar lo-

LIBER PRIMVS

quendi finē fecit: ſeq; ad ſuos recēpit: ſuiſq; imperauit: ne quod omnino talū
in hoſtes reiicerent: nā & ſi ſine periculo legiōis delectae cum equitatu praeli-
um fore uidebat: tamē committēdum nō putabat: ut pulſis hoſtibus dici poſ-
ſet: eos a ſe per fidem i colloquio circunuentos: poſtea q̄ i uulguſ militum el-
tum ē: qua arrogantia i colloquio Ariouiſtus uſus: oī Gallia ro. di-
xiſſet: impetumq; i nros eius equites feciſſent: ea q; res colloquium ut diremiſ-
ſet: multo magis alacritas: ſtudiumq; pugnādi maius exercitū iniectum ē: bi-
duo poſt Ariouiſtus legatos ad Caſarem mittit: uelle ſe de his rebus: quae iſter
eos cōceptae: neq; perfectae eſſent: Agere cum eo: ut iſterū colloquio diem cōſti-
tueret: aut ſi id min⁹ uellet: e ſuis legatis aliquē ad ſe mitteret. Colloquēdi Ca-
ſari cauſa uifa nō eſt: & eorū agis q̄ pridie eius diei Germani retineri non po-
terant: quin i noſtros tela cōiicerent legatum e ſuis ſeſe magno cum periculo
ad eum miſſurum: cōmodiſſimum uiſum ē. M. Valerium Procellū. C. Va-
lerii Caburi filiū ſumma uirtute: & humanitate adoleſcētē: cuius pater a. C.
Valerio Flacco ciuitate donatus erat: & ppter fidem: & ppter liguae gallicae
ſcientiam: qua multa iam Ariouiſtus lōga cōſuetudine utebatur: & q̄ i eo pu-
gnandi germanis cauſa nō eſſet: ad eum mittere: & Mariū Metiū: q̄ hoſpi-
tio Ariouiſti utebat: his mādauit: ut q̄ diceret Ariouiſtus: cognosceret: & ad
ſe referrent: quos cū apud ſe i caſtris Ariouiſtus cōſpexiſſet: exercitū ſuo prae-
ſente: cōclamauit: qd ad ſe ueniret: an ſpeculādi gratia: Conātes dicere prohi-
buit: & i cathenas cōiecit: eodem die caſtra promouit: & milibus paſſuū ſex
Caſaris caſtris ſub mōte cōſedit: poſtridie eius diei praeter caſtra Caſaris ſu-
as copias reduxit: & milibus paſſuum duobus ultra eū caſtra fecit: eo cōſilio
uti frumēto cōmeatuq; q̄ ex Sequanis & Heduis ſupportaretur: Caſarem in-
tercluderet. Ex eo die dies cōtinuos qnq; Caſar ſuas copias pduxit: & aciem
inſtructam habuit: ut ſi uellet Ariouiſtus praelio cōtendere: ei poteſtas nō de-
eſſet. Ariouiſtus his omnibus diebus exercitū caſtris cōtinuit: equeſtri praelio
quotidie cōtendit. Genus hoc erat pugnae: quo ſe germani exercuerant: equi-
tum milia erāt ſex: totidem numero pedites uleociſſimi ac fortiſſimi: quos ex
omni copia ſinguli ſingulos ſuae ſalutis cā delegerāt. Cum his i praeliis uerſa
bātur: ad eos ſe eqtes recipiebāt: hi ſi qd erat durius cōcurrebāt: ſi q̄ grauiore
uulnere accepto equo deciderant: circūſiſtebant: ſi quo erat lōgius pdeundū
aut celerius repiendū: tanta erat hoī exercitatione celeritas: ut iubis equorū
ſubleuati: curſum ad quarent. Vbi eū caſtris ſe tenere Caſar iſtellexit: ne di-
uti⁹ cōmeatu phiberetur: ultra eum locū: quo i loco germani cōfederāt cir-
citer paſſus ſexcētos ab his caſtris idoneū locum delegit: acieq; triplici inſtru-
cta: ad eum locum uenit: primam & ſecūdā aciem i armis eſſe: tertiā caſtra
munire iuſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcētos (ut dictū ē) aberat:
eo circiter hoīum. xxi. milia expedita cū omni eqtatu Ariouiſtus miſit: quae co-
pia noſtros deterreret & munitiōe phiberent. Nihilo ſecius Caſar ut ante cō-
ſtituerat: duas acies hoſtem ppulſare: tertiā opus pficere iuſſit: munitis ca-
ſtris duas ibi legiōes reliq; & partem auxiliorū: quattuor reliquas i caſtra ma-
iora reduxit. Proximo die iſtituto ſuo Caſar caſtris utriq; copias ſuas eduxit
paululumq; a maioribus caſtris pgreſſus: aciem iſtruxit: hoſtibus pugnandi
poteſtatem fecit. Vbi ne tum quidem pdire iſtellexit: circiter meridiem exerci-

Cōsuetudo
apud ger-
manos: ut
matrefa.
uaticinent
an sit pra-
lium cōmi-
tendum.

Cæsar cum
germanis
cōferit ma-
num.

tum i castra reduxit: tum demum Ariouistus partem suarū copiarum: quæ ca-
stra maiora oppugnaret: misit. Acriter utrinque usque ad uesperem pugnatum est: so-
lis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis: & acceptis uulneribus: i ca-
stra reduxit: cum ex captiuis quæreret Cæsar quāobrem Ariouistus prælio non
desertisset: reperiebat eam: quod apud germanos ea cōsuetudo eēt: ut ma-
trefamilias eorum sortibus & uaticinationibus declararent: utrum prælium com-
mitti ex usu esset: necne: eas ita dicere nō eēt fas germanos supare: si ante nouā
lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium utrisque castris
quod satis esse uisum est reliquit omnes alarios i conspectu hostiū numero ual-
labat: ut ad speciem alariis uteretur. Ipse triplici instructa acie usque ad castra hostiū
accessit. Tum demum necessario germani suas copias e castris eduxerunt: gene-
ratimque cōstitērūt paribus interuallis. Harudes: Marcomanos: Tribores: Van-
giones: Nemetes: Sedusios: Suefios: oēmque aciem suam rhedis: & carris circū
dederunt: nequa spes i fuga relinqueretur: eo mulieres imposuerūt: quæ i præ-
lium p̄ficiētes passis crinibus: flentes iplorabant: ne se i seruitutē romanis
traderēt. Cæsar singulis legiōibus: singulos legatos: & quæstorē præfecit: uti
eos testes suæ quicque uirtutis haberet. Ipse a dextro cornu quæ eā partē minime
firmā hostiū esse animaduertērat: præliū cōmisit: ita nostri acriter i hostes si-
gno dato: i petū fecerunt: Itaque hostes repente celeriterque p̄curreunt: ut spati-
um pilas i hostes cōiciendi nō daret: reiectis pilis cōminus gladiis pugna-
tum est. At germani celeriter ex cōsuetudine sua phalange facta: i petus gladi-
orum exciperūt: reperti sunt cōpures nostri milites qui in phalanges i silirent:
& scuta manibus reuellerent: & desuper uulnerarent. Cū hostiū acies a sini-
stro cornu pulsa: atque i fugā conuersa esset a dextro cornu uehemēter multi u-
dine suorum nostram aciem premēbāt. Id cum animaduertisset. P. Cassius adole-
scens qui eqtatui præerat: qui expeditior erat quā hi: qui iter aciem uersabant: tertiā
aciem laborantibus subsidio misit: ita præliū restitutum ē: atque oēs hostes ter-
ga uerterūt: neque prius fugere destiterūt: quā ad flumen Rhenū milia passuum
ex eo loco circiter quinque p̄uenerint. Ibi per pauci aut uiribus cōfisi tranare cō-
tendūt: aut lintribus iuentis salutē sibi reppererūt. In his fuit Ariouistus: qui
nauiiculā deligatā ad ripam nactus: ea p̄fugit: reliquos oēs eqtatu cōsecuti no-
stri interfecerunt. Duæ fuerūt Ariouisti uxores: una Sueua natione: quā do-
mo secum duxerat: altera Norica regis Voccionis soror: quam i Gallia duxe-
rat a fratre missam: utraqque i ea fuga p̄ierunt. Duæ filiae: una occisa: alte-
ra capta ē. Caius Valerius Procillus cū a custodibus i fuga trinis cathenis
uinctus traheretur: in ipsum Cæsarem hostes eqtatu sequentem icidit. Quæ quæ
dem res Cæsari nō minorē quā ipsa uictoria uoluptatem attulit: quod hominem hone-
stissimū prouinciæ Galliarū suū familiarē & hospitem ereptum e manibus ho-
stiū: sibi restitutum uiderat: neque eius calamitatem de tanta uoluptate & gratula-
tiōe quicquid fortuna diminuerat. Is se præsentē de se ter sortibus cōsultatū dice-
bat: utque igni statim necaretur: an aliud t̄ps referuaretur: sortiū beneficio esse se i
columē. Item Marius Metius reptus & ad eū adductus est. Hoc prælio trans
Rhenū nunciato. Suui qui ad ripas Rheni uenerant: domū reuertī cōeperūt:
quos ubi quæ p̄ximi Rhenum incolūt: p̄territos senserūt: i secuti magnū ex his
numerus occiderūt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis cōfectis: maturius

paulo quā t̄ps anni postulabat: i hyberna i Sequanos exercitū deduxit: hybernīs
Labienū præposuit: ipse in citeriōre Galliā ad cōuētus agendos p̄fectus est.

C. Iulii Cæsaris commentariorum de bello gallico liber secundus

Vix esset Cæsar in citeriōre Galliā i hybernīs ita uti su-
p̄ius demonstrauimus: crebri ad eū rumores afferebant
litterisquē item Labienī certior fiebat omnes Belgas: quā
tertiam esse Galliæ partē dixeramus: contra po. ro. con-
iurare: obsidesque inter se dare cōiurādī has esse causas:
primū quod uerentur ne oī pacata Galliā: exercitus noster
ad eos adducere: deinde quod nōnullis gallis sollicitarentur:
partim qui ut germanos diuitiis in Galliā uersari noluerāt: ita po. ro. exercitū
hyemare: atque inueterascere in Galliā moleste ferebāt: partim qui mobilitate:
& leuitate animi nouis imperiis studebant: ab nōnullis etiam quod i Galliā a po-
tentioribus atque his: qui ad conducēdos homines facultates habebant: uulgo
regno occupabantur. qui minus facile eā rem i perio nostro consequi poterāt
His nunciis litterisquē cōmotus Cæsar: duas legiones in citeriōre Galliā nouas
cōscripsit: & ineunte æstate in interiōrem Galliā: quæ deduceret. Q. Pedium
legatum misit: ipse cum primū pabuli copia esse inciperet: ad exercitū ue-
nit: dat negociū Senonibus reliquisque gallis: quæ finitimi Belgis erāt: uti ea quæ
apud eos geretur: cognoscant: sequi de his rebus certiorē faciant: hī cōstāter
omnes nunciauerunt manus cogi: exercitusque in unum locum conduci: tū ue-
ro dubitādum existimauit: quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria com-
parata: castra mouet: diebusque circiter. xy. ad fines Belgarum peruenit. Eo cū
de improviso celeriusque omni opinione uenisset: Remi qui proximi Galliæ ex
Belgis sunt: ad eum legatos lociū & Ariodocuburium primos ciuitatis mise-
runt: qui dicerent se suaque omnia in fidem atque potestatem populi romani per-
mittere: neque se cum Belgis reliquisque consensisse: neque contra populum ro. cō-
iurasse: paratosque esse & obsides dare: & i perata facere: & oppidis recipere: &
frumento ceterisque rebus iuuare: reliquos omnes Belgas in armis esse. Germa-
nosque qui cis Rhenū incolūt: sese cum his cōiūxisse: tātūque esse eorum omni-
um furorē: ut ne syeffiones quidem fratres: cōsanguineosque suos: qui eodē
iure & iisdem legibus utantur: unum imperiū: unumque magistratum cū ipsis
habebāt: deterere potuerint: quin consentirent cum ab his quæreret: quæ ci-
uitates: quātaque in armis essent: & quid in bello possent: sic rep̄iebat pluresque
Belgas ortos esse a germanis: Rhenum antiquitus traductos propter loci fer-
tilitatē ibi cōsedisse: gallosque qui ea loca incolerent: expulisse: solosque esse qui
patrum nostrorum memoria omni Galliā uexata: Teutonos Cimbroscque i tra-
fines suos ingredi prohibuerint. Quæ ex re fieri: uti earū rerum memoria ma-
gnam sibi auctoritatē: magnosque spiritus i re militari sumerent: de numero
eorum omnia se habere explorato Remi dicebant: propterea quod p̄pinitati-
bus affinitatibusque cōiuncti: quantam quisque multitudinem in cōmuni Bel-
garum consilio ad bellū pollicitus sit: cognouerint: plurimum inter eos Bello-
uacos & uirtute: & auctoritate: & hominum nūero ualere. Hos posse cōficere ar-

DE BELLO GALLICO

mata milia centū pollicitos etiā ex eo numero electa milia. lx. totiusq; belli im-
piū sibi postulare. Sueſſiōes suos eē finitimos fines latissimos: feracissimosq;
agros possidere. Apud eos fuisse regē nostra memoria Diuitiacum totius
notissimū: qui cū magnæ partis harum regionum: tū etiā Britaniæ
regnu obtinuerat: nō esse regē Galbā. Adhuc propter astutiā prudentiamq;
suam totius belli sumā oīum uolūrate deferri oppida habere numero. xii. pol-
liceri milia armata quinquaginta. totidē neruios: qui maxime feri inter ipsos
habebant: longissimeq; absint. xy. milia Aterbatēs Ambiaō. x. milia Morinos
xy. mi. Menāpios. vii. mil. Velocasses & Veromāduos totidē. Caletos. x. mi-
lia Catuacos. xyiii. mil. Cōdrusos: Eburōes: Ceresos: Pemāos: q uno nomie
Germani appellant: arbitrari quadraginta milia. C. Rhemos cohortat: libe-
raliterq; orōne profecutus: omnē senatum ad se conuenire: principiūq; libe-
ros obsides ad se adduci iussit: quæ oīa ab his diligenter ad diē facta sūt: ipse
Diuitiacū Hedui magnopere cohortatus docet quantopere reip. cōmunisq;
salutis intersit: manus hostiū detineri: ne cū tanta multitudine uno tempore
confligendū sit: id fieri posse si suas copias Hedui in fines Bellouacorū intro-
duxerint: & eorum agros populari cōperint. His mādatis eum ab se dimittit.
Postquā oēs Belgarū copias in unum locū coactas ad se uenire uidit: neque
tam lōge abesse ad his. quos miserat exploratoribus: & ab rhemis cognouit:
flumē Axonā quod ē in extremis Rhemorū finibus: exercitū traducere matu-
rauit: atq; ibi castra posuit quæ res eorū & lat⁹ unū castrorū muniebat: & cō-
meatus ab Rhemis reliq; ciuitatib⁹ ut sine periculo ad eum portari posset:
efficiebat. In eo flumine pons erat: ibi præsidiū ponit: & i altera pte fluminis
Q. Tituriū Sabinū legatum cum sex cohortibus reliquit. Castra in altitudi-
ne pedū. xii. uallo: fossaq; duo de uiginti pedū munire iubet: ab his castris op-
pidū rhemorū nomine Librax aberat milia passuum octo: id ex itinere ma-
gno impetu Belgæ oppugnare cōperūt: agere eo diē sustētātū est Gallorum
eadē atq; Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circūiecta multitudine hominū
totis incenibus lapides in murū iaci cōpēt sunt murusq; defensoribus nudatus
est testudine facta portas succēdūt: murūq; subruūt: quod tū facile fiebat: nā
cū tanta multitudo lapides ac tela cōiiceret: in muro consistenti potestas erat
nulli: cū finē oppugnādi nox fecisset. Loctius Rhemus summa nobilitate &
gratiā inter suos: qui tum & opdido præsuerat: unū ex his: qui legati de pace
ad Cæsarem uenerāt: nunciū ad eū mittit: nisi subsidium ibi submittatur: se
se diutius sustinere nō posse: eo de media nocte Cæsar iisdē ducibus usus: qui
nūciū ab loctio uenerāt: Numidas & cretas sagittarios: & fūdiores: baleares
subsidio oppidanis mittit: quorū aduētū: & rhemis cum spe defēsiōis studiū
ppugnādi accessit: & hostibus eadē de causa spes potiundi oppidi discessit.
Itaq; paulisper apud oppidū moratū: agrosq; Rhemorū depopulati omnib⁹
uicis adificiisq; quæ adire potuerāt: incensis ad castra Cæsaris cum omnibus
copiis cōtenderunt: & a milibus passuum minus duob⁹ castra posuerūt: quæ
castra ut fumo atq; ignibus significabatur amplius passuum milib⁹ octo i la-
titudinem patebāt. Cæsar primo & ppter multitudinem hostiū propter exi-
miā opinionem uirtutis prælio subſedere statuit: quotidiē tamen equestrib⁹
præliis: qd hostis uirtute posset: & quid nos i auderent: piclitaſ. Vbi no-

Librax oppi-
dum expu-
gnatur a bel-
gia.

LIBER SECVNDVS

stros non esse inferiores intellexit loco p castris ad aciē instruendā natura op-
portuno atq; idoneo q is colis ubi castra posita erant: & paulū ex planicie edi-
tus: tantū aduersus in latitudinē patebat: quantū loci acies instructa occupa-
re poterat: atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat: & in frumentaria ca-
stigatus paulatim ad planiciē redibat: ab utroq; latere eius collis transuersam
fossam obduxit circiter passuum quadringentorum & extremas fossas castel-
la constituit: ibiq; tormenta collocauit ne cū aciem instruxisset: hostes: quod
tantū multitudinis poterāt: latebus suos pugnantes circūuenire possēt. Hoc
facto duabus legionibus: quas pxime conscripserat: i castris relictis: ut si quo
opus esset subsidio: duci possēt: reliquas sex legiones pro castris i acie cōstitu-
it: hostes item suas copias ex castris eductas instruxerūt. palus erat nō magna
inter nostrū atq; hostium exercitum: hanc si nostri trāsirent: hostes expecta-
bant. Nostrī autē: si ab illis initium trāsēdi fieret: ut impeditos aggredierentur
paratū armiserant: interim prælio equestri inter duas acies cōtendebatur. Vbi
neutri initium trāsēdi faciunt: secundiore equitum prælio Cæsar suos in ca-
stra reduxit: hostes protinusex eo loco ad flumen Axonam contenderunt: qd
esse post nostra castra demonstratū ē. ibi uadis repertis: partem suarum copi-
arum traducere conati sunt: eo consilio: ut si possent castellum: cui p̄erat. Q.
Titurius legatus: expugnarent: pontēq; interscinderet: sin min⁹ possēt agros
Rhemorū popularentur: qui magno nobis usui ad bellū gerendū erant: com-
meatusq; nostros phiberent. Certior factus a Titurio Cæsar: omnē equitatū
& leuis armaturæ Numidas: funditores: sagittariosq; potē traducit: atq; ad eos
contendit: acriter in eo loco pugnatū est: hostes impeditos nostri in flumine
aggredi magnū eorū numerū occiderunt: per eorum corpora reliquos tran-
sire audacissime cōnantes multitudine telorū repulerunt: primos qui trāsierāt
equitatu circūuētos: interfecerūt. Hostes ubi de expugnādo oppido: & de flu-
mine trāsēundo spē sese fefellisse intellexerunt: neq; nostros in locū iniquorem
progredi pugnādi causa uiderunt: atq; ipsos res frumentaria deficere cōpēt
concilio conuocato: constituerunt optimū esse domū suam quenque reuertī:
& quorum in fines primi romani exercitū i retroduxissent: ad eos defēdēdos
undiq; conuenirent: ut potius in suis q i alienis finibus decertarent: de dome-
sticis copiis rei frumentaria uterentur: ad eā sententiam cū reliquis causis
hæc quoque ratio res deduxit: q Diuitiacum atq; Heduos finibus Belloua-
corū appropinquare cōgnerant: his psuaderi: ut diutius morarent neq; suis
auxiliū ferrēt: nō poterat ea ræ constituta secūda uigilia magno cū strepitu ac
tumultu castris egressi: nullo certo ordine neq; iperio: cū sibi qd primū itine-
ris locū peteret & domū peruenire properaret: fecerūt ut cōsimilis fugæ pfe-
cto uideret. Hac re statim Cæsar p speculatores cognita insidias ueritus q qua
de causa discederent nōdū sp̄xerat: exercitum eq̄tatūq; castris cōtinuit: pri-
ma luce cōfirmata re ab exploratoribus: omnē eq̄tatū q nouissimum agmen
moraret: præmisit: his. Q. Pedū & L. Aurunculeiū Cottā legatos p̄fecit. T.
Labienū legatum cum legionibus tribus subseq iussit: hi nouissimos adorti
& multa milia passuum p̄secuti magnā multitudinem eorū fugientium con-
ciderunt: cū ab extremo ordine ad quos uentū erat consisterent: fortiterq; im-
petum nostrosq; militum sustinerent: prioresq; q abesse a periculo uideren-

DE BELLO GALLICO

Casus in finibus Sueffionum ducit exercitum

tur: neque ulla necessitate neque imperio contineretur: ex audito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga praesidium sibi ponerent: ita sine ullo periculo tantam nostrorum multitudinem interfecerunt: quum fuit diei spatium: sub occasu solis discesserunt: sequi in castra ut erat imperatum receperunt: postmodum eius diei Caesar priusquam se hostes exterrore ac fuga reciperent in fines sueffionum: qui proximi remiserant exercitum dixit: & magno itinere confecto: ad oppidum nouiodunum contendit: id ex itinere oppugnatum: quod uacuum ac defensoribus audiebat propter latitudinem fossarum murorum altitudinem paucis defendentibus oppugnare non potuit castris munitis uineas aggere: quaeque ad oppugnandum usui erant comparare coepit. Interim omnes ex fuga sueffionum multitudo in oppidum proxima nocte peruenit celeriter uineis ad oppidum actis aggere iacto turribusque constitutis magnitudine operis quae neque uiderant ante Gallis: neque audierant: & celeritate Romanorum promoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt: & petentibus Remis ut conseruarent impetrant. Caesar obsidibus acceptis: primis ciuitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis: in deditionem sueffiones accepit: exercitumque in bellouacos ducit: qui cum se suaque omnia in oppidum bratuspantium contulissent: atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset: omnes maiores natu ex oppido egressi: manus ad Caesarem tendere: & uoce significare coeperunt sese in eius fidem ac potestatem uenire: neque contra populum Romanum armis contedere: item cum ad oppidum accessisset: castraque ibi poneret: pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem a Romanis petierunt: per his Diuitiacus: nam post Belgarum discessum dimissis Heduique copiis ad eum reuerterat: facit uerba bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Heduarum fuisse impulsus a suis principibus: quod dicerent Heduos a Caesare in seruitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre: & ab Heduis defecisse: & populum Romanum bellum intulisse: quod eius consilium principes fuissent: quod intelligerent quam calamitatem ciuitati intulissent: in Britanniam profugisse: preterea petere non solum bellouacos sed etiam per his Heduos: ut sua clementia & mansuetudine in eos utatur quod si fecerit. Heduique auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus: si qua bella inciderint sustentare consueuerint. Caesar honoris Diuitiaci atque Heduique causa sese eos in fidem recepturum & conseruaturum dixit: sed quod erat ciuitas magna: & inter belgas auctoritate ac hominum multitudine praestabat: sexque cetos obsides poposcit: his traditis omnibusque armis ex oppido collatis: ab eo loco in fines ambianorum peruenit: qui se suaque omnia sine mora dediderunt: eorum fines Neruii attingebant: quorum de natura & moribus Caesar cum quaereret: sic reperiebat: nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri quod his rebus elanguescere animos eorum & remitti uirtutem existimarent: esse homines feroces magnaeque uirtutis. Increpare: atque inculcare reliquos belgas qui se populo Romano dedissent: patriamque uirtutem periculis: confirmare se se neque legatos missuros: neque ullam conditionem pacis accepturos. Cum per eorum fines triduum iter fecisset: inueniebat ex captiuis Sabini flumen a castris suis: non amplius milia passuum decem abesse: trans id flumen omnes Neruios consedisse: aduentumque ibi romanorum expectare una cum atrebatibus: & ue-

Heduique ciuitas inter belgas auctoritate praestans. Ambiani se se Caesari dedunt. Natura & mores Neruiorum

LIBER SECVNDVS

romandis finitimis suis: nam his utrisque persuaserant: ut eandem belli fortunam experiretur: expectari etiam ab his aduaticorum copias atque esse in itinere mulieres: quique per aetatem ad pugnam inutiles uiderentur: in eum locum coniecisse: quo propter paludes exercitui aditus non esset. His rebus cognitis exploratores centurionesque praemittit: qui locum idoneum castris deligant: quum ex deditionis belgis reliquisque gallis complures Caesarem secuti una iter facerent: quidam ex his: ut postea ex captiuis cognitum est eorum dierum consuetudinem nostri exercitus perspecta nocte ad neruios perueniunt: atque his demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere: neque esse quicquam negotii cum prima legio in castra uenisset: reliquaeque legiones magnum spatium abessent: sub sarcinis adoriri: qua pulsa impedimentisque direptis: futurum: ut reliquae contra consistere non auderent: adiuuabat etiam eorum consilium: qui rem deferebant quod neruii antiquitus equitatu nihil possent: neque enim ad hoc tempus eorum student: sed quid possunt pedestribus ualent copias: quo facilius finitimorum equitatum: si praedandi causa ad eo uenisset impedirent: teneris arboribus incisis: atque inflexis crebris in latitudinem ramis enatis & rubis: sentibusque interiectis effecerant: ut istarum murum haec sepes munimenta praebere: quo non modo intrari: sed ne perspicere quidem posset. His rebus cum inter agminis nostris impediret: non omittendum consilium Neruii existimauerunt: loci natura erat haec: quem castris nostri delegerant: collis ab summo aqua liter decliuus: ad flumen Sabini: quod supra nominauimus: urgebat: ab eo flumine pariter accliuitate collis nascebatur: aduersus hunc & contrarius passus circiter ducetos infimus aptus: ab superiori parte siluestris: ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas siluas hostes in occulto sese continebant: in apto loco secundum flumen paucae stationes uidebantur equitum: fluminis erat altitudo circiter pedum trium. Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis sed ratio ordoque agminis aliter se habebat: ac belgae ad neruios detulerant: nam quod hostis appropinquabat consuetudinem sua Caesar. vii. legiones expeditas ducebat: post eas totius exercitus impedimenta collocarat: inde duae legiones quae proximae conscriptae erant: totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant: equites nostri cum funditoribus: sagitariisque flumen transgressi: cum hostium equitatu praelium commiserunt: cum se identidem in siluas ad suos recipebant: ac rursus e silua in nostros impetum facerent: neque nostri longius quam quae ad finem posita ac aperta loca pertinebant: cedentes insequi auderent. Interim legiones sex quae primae uenerant: ope dimenso castra munire coeperunt. Vbi prius impedimenta nostri exercitus ab his qui in siluis abscondebant uisa sunt: quod tempus iter eos committendi praelii conueniat: ita ut intra siluam aciem: ordiesque constituerant: atque ipse sese confirmauerant: subito omnibus copiis peruolarunt impetumque nostros equites fecerunt: his facile pulsas ac perturbatis incredibili celeritate ad flumen decurrerunt: ut pene uno tempore & ad siluas: & in flumine: etiam in manibus nostris hostes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra: atque eos qui in opere occupati erant contenderunt. Caesari omnia uno tempore erant agenda: uexillum proponendum: quod erat insigne: cum ad arma concurrere oporteret. Signum tuba dandum: ab opere reuocandi milites: equi paulo longius aggeris petendi causa

DE BELLO GALLICO

processerāt accersendi: acies instruēda: milites cohortādi: signū dandū: quare
reg: magnā partē tēporis breuitas & successus: & incursus hostiū īpediebat.
His difficultatib⁹ duæ res erāt subsidio: sciētia atq; usus militū: q; supioribus
his exercitū: qd fieri oporteret nō minus cōmode ipsi sibi p̄scribere: q̄ ab
aliis doceri poterāt: & q; ab ope singulisq; legionib⁹ singulos legatos Cæsar dī
scedere: nisi munitis castris uetuerat. Hi p̄pter p̄pinq̄tatē & celeritatē hostiū
nihil iā Cæsarīs imperiū expectabant: sed p se quæ uolebant: administrabāt
Cæsar necessariis rebus impatis: ad cohortandos milites quā in p̄te fors obtu
lit decucurrit: & ad legionē decimā deuenit. Milites nō lōgiore orōne cohor
tat⁹ q̄ uti suæ pristinae uirtutis memoriā retinerēt: neu ptubarent aīo: hostiū
que impetū fortiter sustinerent: & q̄a nō lōgius hostes aberāt: q̄ quo telum
adiūci posset: praeliū cōmittendū signū dedit. Atq; itē in alteram p̄tem cohortan
di cā p̄fectus: pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas: hostiūq;
tā paratus ad dimicandū animus: ut non modo ad insignia accommodāda: sed
et ad Gallias induendas scutis regumenta detrahēda: tempus defuerit q̄ q̄sq;
ab opere in partē casu deuenit: quæq; priā signa cōspexit: ad hæc cōstituit: ne
in quærendis suis pugnādi t̄ps dimitteret. Instructo exercitu magis ut loci na
tura deiectusq; collis & necessitas: q̄ ut rei militaris atq; ordo postulabat cum
diuersis legiōibus alia in parte hostibus resisterent sepibusq; dēfissimis: ut an
te demonstrauimus: iteriectis: p̄spectis īpedirēt: neq; certa subsidia collocari:
neq; qd in quaq; parte opus esset p̄uideri: neq; ab uno imperia administrari
poterāt. Itaq; in tanta reg: neq̄tate fortunæ quoq; euentus uariū sequebant. Le
gionis nonæ & decimæ milites: ut in sinistra parte aciei cōstituerūt: pilis emis
sis: cursu ac lassitudine exanimatos uulneribusq; cōfectos atrebates: nā his ea
pars obuenerat: celeriter ex loco supiore ī flumē cōpluerūt. Et trāsire conātes
īsecuti gladiis magnā partē eorū īpeditā interfecerūt. Ipsi trāsire flumen non
dubitauerūt: & in locū iniquū p̄gressi rursus resistentes hostes: redintegra
to praelio in fugā cōiecerūt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones undecima
& octaua: profligatis. Veromanduis quibus cum erant congressi: ex loco su
periore in ipsis fluminis ripis praeliabantur. Attōnitis fere a fronte & a sinistra
parte nudatis castris cū in dextro cornu legio duodecima: & non magno ab ea
interuallo septima constitisset: oēs neruii cōferatissimo agmine: duce Boduo
gnato qui summā impiū tenebat: ad eū locum cōtenderūt: quorū pars apto la
tere legiones circūuenire: pars summū locū castrorum petere cōcepit. Eodem
tempore equites nostri leuissq; armaturæ pedites: qui cū his una fuerāt: quos
primo hostiū in impetu pullos dixeram: cum se in castra reciperent: aduersus
hostib⁹ occurebāt: ac rursus in aliam partem fugam petebant: & calōes q̄ de
cumana porta: ac summo iugo collis nostros uictores flumen transisse cōspe
xerant: prædandī causa egressi: cum respexisset: & hostes ī nostris castris uer
sari uidissent: præcipites sese fugā mandabāt: simul eorū qui cū impedimen
tis ueniebant: clamor fremitusq; exaudiebatur. Alique aliam in partem per
territi ferrebantur. Quibus omnibus permoti equites treuiri quorū iter Gal
los uirtutis opinio est singularis: q̄a auxilii causa ab ciuitate ad Cæsarem missi
aduenerant: cū multitudine hostium castra nostra compleri: nostras legiōes
premi: & pene circunuentasteneri: calones: equites: foditores numidas diuer

Atrebates.

Veromandui

Boduus
gnatus:

Egtes treuiri

LIBER SECUNDVS

fos: dissipatosq; in omnes partes fugere uidissent: desperatis nostris domū cō
tenderunt. Romanos pullos: superatosq; castris īpedimentisq; eorum hostes
potitos ciuitati nunciauerūt. Cæsar ab decimæ legiōis cohortatiōe ad dextrū
cornu profectus: ubi suos urgeri signisq; in unum locum collatis duodecim
legionis milites cōfectos sibiipsis ad pugnam īpedimēto cōstituit. quarta
cohortis omnibus cēturiōibus occisis signiferisq; interfectis: signo amisso reli
quarum cohortiū omnibus fere cēturiōibus aut uulneratis aut occisis. In his
primi pili. P. Sex. Baculo fortissimo uiro multis grauib⁹q; uulneribus cōfe
cto: ut iā se sustinere non posset: reliquos esse tardiores: etiā nōnullos ab nouis
simis desertos: praelio excedere: ac tela uitare: hostes neq; a fronte ex inferiore
loco subeuntes intermittere: & ab utroq; latere īstare: & rem esse ī angusto ui
dit: neq; ullū esse subsidium: quod summū posset: scuto ab nouissimis uni mi
liti detracto: q; ipse eo sine scuto uenerat: ī primam aciem p̄cessit: cēturioni
busq; nominatim appellatis: reliquos cohortatus milites: signa īferre & mani
pulos laxare iussit: quo facilius gladiis uti possent: cuius aduētū spe illata mi
litiibus: ac redintegrato animo cum p se quisq; in conspectu imperatores etiā
extremis suis rebus operā nauare cuperet: paulum hostium impetustardatus
est. Cæsar cum septimā legiōem: quæ iusta constiterat: iterum urgeri ab ho
ste uidisset: tribunos militum monuit: ut paulatim sese legiōes cōiungerēt: &
conuersa signa ī hostes īferēt: quo facto cum alius alii subsidium ferret: neq;
timerent: ne auersi ab hoste circūuenirent: audacius resistere: ac fortius pu
gnare cōeperunt. Interim milites legionum duarum: quæ ī nouissimo agmine
præsidio īpedimentis fuerant: praelio nūciato: cursu incitato: ī summo colle
ab hostibus circūspiciebant: & Titus Labienus castris hostium potitus: ex
loco superiore: quæ res in nostris castris geret: cōspicatus decimam legiō
nem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum & calonum fuga: quo in lo
co resisset: quantoque in periculo & castra: & legiōes: & imperator uersaret
cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerūt. Horum aduētū tanta re
rum cōmutatio est facta: ut nostri etiam: qui uulneribus cōfecti pcubisset:
scutis inixi praeliū redintegrarēt. Tū calones p̄territos hostes cōspicati: etiā ī
ermes armatis occurrerunt. Equites uero ut turpitudinē fugæ uirtute delerēt:
omnibus ī locis pugnabāt quo se legionariis militibus p̄ferrerēt. At hostes et in
extrema spe salutis tantā uirtutē p̄stiterūt: ut cū primi eorū cecidissent: p̄ximi
iacētibus īsisterent: atq; ex eorū corporib⁹ pugnaret. His deiectis & coacerua
tis cadaueribus: q̄ sup̄esset ut ex tumulo tela ī nostros cōiicerent: & pila īterca
pta remitterent: ut nōne quicq; tātā uirtutis hoīes iudicari debeat. Ausos esse
trāsire altissimū flumē: ascēdere altissimas ripas: ac subire iniquissimū locū q̄
facilia ex difficilissimis animi magnitudo redegerat. Hoc p̄lio facto: & p̄pe ad
īternitiōnē gētis: ac nomīs Neruiorū redacto: maiores natu: quos una cū pue
ris mulieribusq; ī æstuaria ac paludes collectos dixeramus: hac pugna nūcia
ta cū uictoribus nihil īpeditum uictis nihil tutū arbitrarent: omniū qui sup
erāt cōsensu legatos ad Cæsarem miserunt: seq; ei dederūt. Et in cōmemo
randa ciuitatis calamitate ex sexcētis ad tres senatores ex hominū milibus se
xaginta ad quingētos qui arma ferre possent: sese redactos esse dixerunt: quos
Cæsar ut ī miseros ac supplices usus misericordia uideretur: diligētissime cō

Neruii ad
īternitiōnem
casi

DE BELLO GALLICO

seruauit: suisque finibus: atque oppidis cui iussit: & finitimis imperauit: ut ab iniuria & maleficio se suosque prohiberent: aduatici de quibus supra scripsimus: cum omnibus copiis auxilio Neruiis uenirent. Hac pugna nunciata ex itinere domum reuerunt: cunctisque oppidis castellisque desertis: sua omnia in unum oppidum egregie natura munitionum contulerunt: quod cum ex omnibus partibus in circuitu altissimas rupes despectusque haberet: una ex parte leuiter accliuus aditus in altitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locum duplici altissimo muro munierat. Tunc magni ponderis saxa & praeacutae trabes in muro collocabant. Ipsi erant ex cymbris: teutonisque prognati: qui cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent: his impedimentis: quae secum agere: & portare non poterant: citra flumen Rhenum depositis: custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerant. Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati cum alias bellum inferrent: alias illatum defenderent: consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilium locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebas ex oppido excursiones faciebant paruulisque praeliis cum nostris contendebant. Postea uallo pedum in circuitu .xy. milium crebrisque castellis circumuniti oppido se continebant: ubi uineis actis: aggere exstructo: turrim constitui procul uiderunt: primum irridere ex muro: atque increpitare uocibus quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur: quibusnam manibus: aut quibus uiribus: praesertim homines tantulae staturae. Nam plerumque omnibus Gallis praemagnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est: tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent. Vbi uero moueri & appropinquare mœnibus uiderunt: noua & insitata specie commoti: legatos ad Caesarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti. Non se existimare romanos sine ope diuina bellum gerere: qui tanta altitudinis machinationes tanta celeritate promouere: & ex propinquitate pugnare possent. Se suaque omnia potestati permittere: dixerunt unum petere ac deprecari: si forte per sua clametia ac mansuetudine: quam ipsi ab aliis audissent: statuisset aduaticos esse conseruandos: ne se armis dispoliaret. Sibi fere omnes finitimos esse inimicos: suae uirtutis inuidere: a quibus se defendere traditis armis non possent sibi praestare: si in eum casum deducerent quamuis fortunam a populo romano patique ab his per cruciatum interfeci: inter quos dominari consueissent. Ad haec Caesar respondit se magis consuetudine sua: quam merito eorum ciuitatem conseruaturum: si priusquam murum aries attigisset: dedissent sese. Sed deditionis nullam esse conditionem nisi armis traditis: se id quod Neruios fecissent facturum. Finitimisque imperitum: nequam deditiis populi romani iniuriam facerent: Renunciata ad suos: quae imperaretur: facere dixerunt. Armorum magna multitudine in fossam de muro quae erat ante oppidum iacta: sic ut prope summam muri aggerrisque altitudinem acervi armorum adaequarent. Et tamen circiter parte tertia: ut postea perspectum est: celata atque in oppidum retenta: portis patefactis: pace eo die sunt usi. Sub uesperum Caesar portas claudii: militesque ex oppido exire iussit: nequam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito ut intellectum est: consilio: quod deditione facta: nostros praesidia deducturos: aut denique indiligentius seruatuos crediderant partim cum his quae retinuerant: & celauerant armis: partim scutis ex cortice factis aut uiminibus intextis: quae su-

LIBER TERTIVS

bito: ut temporis exiguitas postulabat pellibus incluserat: tertia uigilia quam minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur: omnibus copiis repetere ex oppido eruptionem fecerunt: celeriter ut ante Caesar imperarat: ignibus significatione facta ex proximis castellis eo concursum est. Pugnatumque ab hostibus ut a uiris fortibus in extrema spe salutis in quo loco contra eos: qui ex uallo turribusque tela iacerent: pugnari debuit. Cum in una uirtutis omnes spes salutis consisteret occisis ad hominum milia quattuor: reliqui in oppido reiecti sunt: postriedie eius diei refractis portis: cum iam defenderet captum oppidum nemo atque intromissis militibus nostris: sectionem eius oppidi uniuersam Caesar uedidit. Ab his qui emerant: capitum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium: Eodem tempore a P. Crasso quem cum legione una miserat ad uenetos: unelios osifinos: curiosolitas: sesuiuos: aulericos: rhedones: quae sunt maritimae ciuitates: oceanumque attingunt: certior factus est omnes eas ciuitates in delitium potestatemque populi romani esse redactas. His rebus gestis: omni Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est: uti ab his nationibus: quae trans Rhenum icolerent mitterentur legati ad Caesarem: quae se obsides daturas: in parata facturas pollicerent: quas legationes Caesar: quod in Italia illyricumque praeparabat: inita proxima aetate ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes: Andes: Turonesque: quae ciuitates in his locis propinquae erant: ubi bellum gesserant legionibus in hiberna deductis: in Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dies .xy. supplicatio decreta est quod ante id tempus acciderat nulli.

Venetii.
Vnelli.
Osifini.
Curiosolitae
Sesuiui.
Aulerici.
Rhedones.
Carnutes.
Andes.
Turones.

C. Iulii Caesaris commentariorum de bello gallico liber tertius.

VM in Italiam proficisceretur Caesar: Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus in Antuates: Sedunos Veragrosque misit qui a finibus Allobrogum & lacu Lemano & flumine Rhodano ad summas alpes pertinent: causa mittendi fuit: quod iter per alpes: quo magno cum periculo: magnisque cum portoriis mercatores ire consueuerant: patet fieri uolebat: huic permisit: si opus esse arbitraretur: uti in eis locis legionem hyemandi causa collocaret. Galba secundis aliquot praeliis: castellisque compluribus eorum expugnatis missis ad eum undique legatis obsidibusque datis: & pace facta constituit cohortes duas in Antuatibus collocare: & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in uico ueragrorum: qui appellatur Octodorus: hyemare: qui uicus positus in ualle non magna adiecta planicie altissimis montibus undique continetur: cum hic duas partes flumine diuideretur: alteram partem eius uici Gallis ad hyemandum concessit: alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit eum locum uallo fossaque muniuit. Cum dies hybernorum complures transissent: subito per exploratores certior factus est ex ea parte uici quam Gallis concesserat omnes noctu discessisse montesque qui impederent a maxima multitudine Sedunorum & ueragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat: ut subito Galli belli renouandi: legionisque opprimendae consilium caperent: primo quod legio in eo loco plenissimam detractis cohortibus duabus

Antuates.
Seduni.
Veragri.

Octodorus
uicus.

DE BELLO GALLICO

& cōpluribus singillatim qui cōmeatus petēdi causa missi erāt: absentibus ppter paucitatem despiciēbant: tū etiā q̄ propter iniquitatē loci: cum ipsi ex mōbus i uallē decurrerēt: & tela conicerēt: nē primū qdem posse impetum suū cōsequi existimabāt. Accedebat quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant: & Romanos nō solum itineris causa sed etiā ppetuā possessionis culmina alpiū occupare conari: & ea loca finitimā puīciā adiungere: sibi psuasum habebāt. His nūciis Galba cū neq̄ opus hybernorum munitionesq̄ plenā essent perfecte: neq̄ de frumēto reliquosq̄ cōmeatu satis essent prouissum: q̄ deditiōe facta obsidibus acceptis: nihil de bello timēdū existimauerat: consilio celeriter conuocato sententijs exquirere capit: quo i cōsilio cū tantum repētini periculi prāter opiniōnē accidisset: ac iā omnia fere superiora loca multitudine armatorū cōpleta cōspicerent neq̄ subsidio ueniri neq̄ cōmeatus supportari itercluis itineribus possent: prope iā desperata salute nōnulli huiusmodi sententiā dicebantur: ut impedimentis relictis eruptione facta: iisdem itineribus: quibus eo peruenisset: ad salutem contenderent: Maiori tamen parti placuit hoc referuato: ad extremū cōsilio interim euentū experiri: & castra defendere. Breui spatio iteriecto: uix ut bis rebus quas constituisent: collocandis atq̄ administrandis tempus daretur. Hostes ex omnibus partibus: signo dato decurrere: lapides: gestaque i uallum coniecere. Nostris primo integris uiribus fortiter repugnare: neque ullū frustra tælum ex loco superiore mittere: ut quāq̄ pars castrorum nudata defensoribus premi uidebat eo occurrere: & auxilium ferre: sed hoc separari: quod diuturnitate pugnae hostes defessi praelio excedebāt: alii integris uiribus succedebāt: quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat: ac non modo defesso ex pugna excedendi: sed ne saucio quidem eius loci: ubi cōstiterat relinquēdi ac sui recipiēdi facultas dabatur. Cū iā amplius horis sex cōtinerenter pugna retur: ac nō solum uires sed etiā tela nostris deficerent: atq̄ hostes acrius istarent lāguidioribusq̄ nostris uallū scindere & fossas complere cōpissent: resq̄ esset iam ad extremū perducta casum. P. Sexti Bibaculus primū pili centurio quem neruico praelio pluribus cōfectū uulneribus diximus: & item. C. Volusenus tri. militū uir & cōsiliū magnū & uirtutis ad Galbam accurrūt. Atq̄ unā esse spem salutis docent: si eruptione facta: extremū auxiliū experirentur. Itaq̄ conuocatis centurionibus: celeriter milites certiores faciunt paulisper intermitterent praeliū: ac tantūmodo tela missa exciperent: seq̄ ex labore reficerēt: post signo dato castris erūperent: atq̄ omnem spem salutis i uirtute ponerēt. Quod iussi sunt: faciūt: ac subito oībus portis eruptione facta: neq̄ cognoscendi qd fieret: neq̄ sui colligendi hostibus facultatem reliquūt: ita cōmutata fortuna eos qui i spem potiundorum castrorū uenerant: undiq̄ circumuentos: interficiunt: & ex hominum milibus amplius triginta: quem numerū ad barbarorū castra uenisse cōstabat: plus tertia parte interfecta: reliquos pterritos in fugā cōiiciunt: ac ne i locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis suis: armisq̄ exutis se i castra munitionesq̄ suas recipiūt. Quo praelio facto: q̄ sapius fortunā temptare Galba nolebat: atq̄ alio sese i hyberna cōsilio uenisse meminerat: aliis occurrisse rebus uiderat: maxie: frumēti cōmeatusq̄ inopia p̄motus: postero die omnibus eius uici aedificiis cēsis: puin-

LIBER TERTIVS

ciam reuerti contēdit: ac nullo hoste prohibēte aut iter demorante: incolumē exercitum in Antuates: inde in Allobrogas perduxit: ibiq̄ hyemauit. His reb⁹ gestis cum oībus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret: supatis Belgis: expulsis Germanis uictis in alpiibus Sedunis: atq̄ ita in ita hyeme illa cū p̄fectus esset: q̄ eas quoq̄ nationes adire & cognoscere uolebat: ubi bellum in Gallia ortū est. Eius belli cā hāc fuit. P. Crassus adolescens cū legiōe septima p̄ximus mari oceano in Andibus hyemauerat. Is q̄ in his locis inopia frumēti erat: praefectos tribunosq̄ militū cōplures i finitimas ciuitates frumēti cā dimiserat: quo i numero est. T. Terrasidius missus i Eufubios. M. Trebius Gallus in Curiosolitas. Q. Velanius cū. T. Silio in Venetos. Huius ē amplissima ciuitatis longe auctoritas omnis orae maritimae regionū earū: q̄ & naues hēnt plurimas Veneti: q̄bus in Britannia nauigare consueuerūt: & scientia atq̄ usu nauticae res reliquos antecedunt & in magno impetu maris atq̄ apto: paucis portibus interiectis: quos tenent ipsi: oēs fere q̄ eo mari uti cōsueuerunt: habent uectigales. Ab his fuit initium retinēdi Silii atq̄ Velanii q̄ p eos suos obsides: quos Crasso dedissent: recepturos esse existimabāt. Horū auctoritate finitimi adducti: ut sunt galloꝝ subita & repētina consilia: eadem de causa Trebiū Terrasidiumq̄ reuēnt & celeriter missis legatis p suos p̄cipes inter se coniurant: nihil nisi cōi consilio acturos. Eundēq̄ oīs fortunae exitum esse laturos: reliquasq̄ ciuitates sollicitāt: ut in ea libertate quam a maioribus acciperant permanere: q̄ romanorū seruitutē perferre mallent. Omni ora maritima ad suam sententiā celeriter perducta: communem legationem ad P. Cassium mittūt: si uelit suos recipere: obsides sibi remittat. Quibus de rebus Caesar a Crasso certior factus: q̄ ipse aberat lōgius naues iterim lōgas aedificari in flumine Ligere: qd̄ influit in oceanū: remiges ex puīciā cōstitui: nautas gubernatoresq̄ cōparari iubet. His rebus celeriter administratis: ipse: cū primū per anni tempus potuit ad exercitum cōtendit. Veneti reliquaq̄ ite ciuitates cognito Caesaris aduentu: certiores facti: simul quod quātū in se facinus admisisent: intelligebant legatos: quod nomen ad omnes nationes sanctū: in uiolatumq̄ semper fuisset retentos a se: & in uincula coniectos: p magnitudine periculi bellum parare: & maxime ea quae ad usum nauium pertinerēt: prouidere instituit: hoc maiori spe quod multū natura loci confidebant pedestria esse itinera concisa: aestuariam nauigationem impeditam propter iscitā locorum paucitatemq̄ portuum sciebant. Neq̄ nostros exercitus propter frumēti inopiam diutius apud se morari posse cōfidebāt. Ac iam ut omnia cōtra opiniōnem acciderent: tamen multo se plurimum nauibus posse. Romanos neq̄ ullam facultatem habere nauium: neq̄ eorum locorū ubi bellū gesturi essent uada: portus: insulasque nouisse: ac longe aliā esse nauigationē in cōcluso mari: atq̄ in apertissimo oceano perspiciebant. His initis consiliis: oppida muniunt: frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in Venetiam: ubi Caesar primum bellum esse gesturum cōstabat: q̄ plurimas possunt: cogūt. Socios sibi ad id bellū Olisinos: Lexobios: Nānetes: Ambiliates: Morinos: Diablitres: Menapios adsciscūt: Auxilia ex Britannia: q̄ cōtra eas regiones posita ē accersunt. Erāt difficultates belli gerēdi: quas supra ostēdimus. Sed multa tamen Caesarem ad id bellum incitabant: iniuriā retentorū equitum Romanorū

T. Terrasidius. M. Trebius Gallus. Q. Velanius. T. Silius Eufubii. Curiosolitae. Venetorum. amplissima ciuitas in Gallia.

Flumen Ligera.

Olisini. Lexobii. Nannetes. Ambiliates.

DE BELLO GALLICO

rebellio facta post deditionē: defectio datis obsidibus tot ciuitatum cōiuratio In primis ne hac parte neglecta: reliquæ nationes idē sibi licere arbitrarētur. Ita cū intelligeret omnes fere gallos nouis rebus stridere: & ab bellū mobiliter ce-
 re excitari. Omnes autē homines natura libertati studere: & cōditionē seruitutis omne: prius q̄ plures ciuitates conspirarent: partiendū sibi ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaq; T. Labienū legatum in treuiros: q̄ p̄ximi Rheno fluminī sunt: cū equitatu mittit. Hinc mādāt Remos reliquos que Belgas adeat: atq; in officio contineat. Germanosq; qui auxilio a belgis ac-
 cessit dicebantur: si per uim nauibus flumen transire conentur: prohibeat P. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim: & magno numero equi-
 tatus in Aquitaniā proficisci iubet: ne ex his nationibus auxilia i Galliam mit-
 tantur ac tantæ nationes cōiugātur. Q. Titurium Sabinum legatum cum le-
 gionibus tribus i Vnellos: Curiosolitas: Lexobiusq; mittit q̄ eā manū desti-
 nendam curet. Decium Brutum adoloscem classi gallicisq; nauibus: quas ex Pictonibus & Santonis reliquisq; pacatis regiōibus cōuenire iusserat: præ-
 fecit. Et cum primū possit in Venetos p̄ficisci iubet: ipse eo pedestribus cōtē-
 dit copiis. Erant huiusmodi ferre situs oppidorū ut posita in extremis lingulis promontoriisq; neq; pedibus aditū haberent: cum ex alto se æstus incitauisset: quod bis accidit: semper horarū duodecim spatio: neq; nauibus: quod rursus minuente æstu: naues in uadis afflictaeantur. Itaque utraq; re oppidorum op-
 pugnatō impediēbatur. Ac si quando magnitudine operis forte superati extru-
 so mari aggere ac mollibus: atque bis oppidi mœnib; adæq̄tis: suis fortunis desperare cœperant: magno nauīū numero appulso: cuius rei summā facul-
 tatē habebant: deportabant omnia seque i proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatib; loci defendebāt. Hæc eo facilius magnā partē æstatis faciebant: q̄ nostræ naues tempestatibus detinebant: summaque erat uasto atq; aperto mari magnis æstibus: rarīs ac prope nullis portibus difficul-
 tas nauigandi: nam ipsorū naues ad hunc modū factæ armatæq; erant. Carinæ aliquāto planiores q̄ nostrarum nauīū: quo facilius uada ac decessum æstum excipe possent. Proræ admodū erectæ atq; itē puppes ad magnitudinē fluctu-
 um tēpestatūq; accommodatæ. Nauesq; totæ factæ ex robore: ad quāuis uim: & cōtumeliā p̄ferendā: trāstra pedalibus in altitudinē trabibus cōfixa clauis: ferreis: digiti pollicis crassitudinē: Ancoræ p̄ funib; ferreis cathenis reuinctæ pelles p̄ uelis alutæq; tenuiter cōfectæ: siue p̄pter linī inopiā atq; eius usus i-
 scitiam: siue eo qd̄ est magis uerisimile: q̄ t̄tas tēpestates oceanī tātosq; ipe-
 tus uentorū sustinere: ac tanta opera nauīū regi uelis non satis cōmode posse arbitrabant. Cū his nauibus nostræ classi eiulmodi cōgressus erat: ut una ce-
 leritate & pulsu remorū præstaret: reliqua pro loci natura: p̄ uī tempestatum illis essent aptiora & accommodatiora. Neq; enī his nostræ rostro nocere pote-
 rant. Tanta in his erat formido: neq; propter altitudinem facile tælum adiciē-
 bāt: & eadem de causa minus cōmode scopulis cōtinebant. Accedebat ut cū sa-
 uire uentus cœpisset: & se uento dedissent: & tēpestatē ferrēt: facilius: & in uadis consisterēt tutius: & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerēt: qua-
 rum reg; omnium nostris nauibus casus erat extimescēdus. Cōpluribus expu-
 gnatis oppidis: Cæsar ubi intellexit frustra tantū laborem sumi: neq; hostium

LIBER TERTIVS

fugā: captis oppidis reprimi: neq; his nocere posse: statuit expectādā classē
 Quæ ubi conuenit ac primū ab hostibus uisā ē: circiter. cc. xx. naues eorū pa-
 ratissimæ atq; omni genere armorū ornatissimæ p̄fectæ ex portu: nr̄is aduer-
 sa constiterūt. Neq; satis Bruto qui classi præerat: uel tribunis militum centu-
 rionibusq; qbus singulæ naues erant attributæ: cōstabat qd̄ agerent: aut qd̄
 ratione pugnæ iisterent. Rostro enim nocere non posse cognouerant. Turri-
 bus autem excitatis: tantam tamen has altitudo puppiū ex barbaris nauibus
 supabat: ut neq; ex inferiori loco cōmode tæla adici possent: & missa a gallis
 grauius acciderent. Vna erat magno usui res præparata a nr̄is falces pacutæ i
 fertæ: affixæq; longuriis non ab simili forma muralium falcīū: his cū funes: q̄
 antennas ad malos distinebant cōprehenfi: adductiq; erant nauigio remis i-
 tato prærumpebant: quibus abscisis: antennæ necessario concidebant: ut cū
 omnis gallicis nauibus spes i uelis armamentisq; esset. His creptis omnis usus
 nauium uno tpe eripetur. Reliquum erat certamen positum i uirtute: qua no-
 stri milites facile supabant. Atq; eo magis: q̄ in conspectu Cæsaris atq; omnis
 exercitus res gerebatur ut nullum fortius paulo factum latere posset. Omnes
 enim colles & loca supiora: unde erat p̄pinquus despectus i mare: ab exercitu
 tenebatur. Disiectis (ut diximus) antenis: cum singulas binæ aut ternæ naues
 circūsteterant: milites summa uī transcendere i hostiū naues contendebant.
 Quod postq̄ barbari fieri animaduertūt: expugnatis cōpluribus nauibus: cū
 ei rei nullum repiretur auxilium: fuga salutem petere contenderūt. Ac iam cō-
 uersis i eam ptem nauibus: quo uentus ferebat: tanta subito malachia ac tran-
 quillitas extitit: ut se ex loco cōmouere nō possent. Quæ quidem res ad nego-
 cium conficiendum maxime fuit opportuna. Nam singulas nostri consecrati
 expugnauerūt. Et p̄paucæ ex omni numero noctis interuentu: ad terram pue-
 nere: cum ab hora fere quarta usq; ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio
 bellum uenetoꝝ totiusq; oræ maritimæ cōfectum est. Nam cū omnis iuuen-
 tus: omnes etiā grauioris ætatis: a qbus aliquid cōsiliū aut dignitatis fuit: eo cō-
 uenerant: tum nauīū qd̄ ubiq; fuerat: in unum locū coegerant. Quibus amif-
 sis: reliq; neq; quo se recipient: neq; quemadmodū oppida defenderent: hēbant
 Itaq; se suaq; omnia Cæsari dederūt: in quos eo grauius Cæsar uindicandū
 statuit: quo diligētius in reliquū tps barbaris eius legatoꝝ conseruaret. Itaq;
 omni senatu necato: reliquos sub corona uēdidit. Dū hæc in Venetis gerunt
 Q. Titurius Sabinus cū his copiis quas a Cæsare accēpat: in fines Vnelloꝝ
 peruenit: his p̄erat Viridouix ac summā imperiū tenebat earū oīum ciuitatū:
 q̄ defecerāt. Ex qbus exercitū magnūq; copias coegerat. Atq; his paucis die-
 bus Aulerci: Eburonices: Lexouiiq; senatu suo interiecto: q̄ auctores belli cē-
 nolebant: portas clausurunt: seq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; p̄-
 terea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominum latronumq; conuene-
 rant: quos spes prædandi studiūq; bellandi ab agricultura & quotidiano labo-
 re reuocabat. Sabinus idoneo oībus reb; loco castris sese tenebat: cū Virido-
 uix cōtra eum duū miliū spatio cōsedisset: quotidieq; pductis copiis pugna-
 di ptatem faceret: ut iam nō solū hostibus in contemtionē Sabinus ueniret:
 sed etiam nostrorū militum uocibus nōnihil caperet. Tantamq; opinionem ti-
 moris præbuit: ut iam ad uallū castrorū hostes accederēt. Id ea faciebat de cā;

Bellum Ve-
 netoꝝ con-
 fectum.

Senatus ue-
 netoꝝ ne-
 ca-
 tus.

Viridouix
 Vnelorum
 princeps.

Aulerci.
 Eburonices.

Lexouii se-
 natum suū
 interfecerūt.

Morini.
 Diablitres.
 Menapii.

Vneli.

Pictones.

Quomō
 fabrefactæ
 Venetorū
 naues.

DE BELLO GALLICO

q̄ cum tanta multitudine hostium præsertim eo absente q̄ summam impii te-
neret: nisi æquo loco aut opportunitate aliqua data legato dimicandū non exi-
stimabat. Hac cōfirmata opinione timoris: idoneum quēdam hominem: &
callidū delegit gallum: ex his quos causa auxilii secū habebat. Huic magnis
p̄missis nōtificationibusq̄ persuadet: ut ad hostem transeat: & quid fieri uelit
edocet. Qui ubi p̄ perfuga ad eas uenit: timorem rōsanorū p̄pōit. Quib⁹
angustiis ipse Cæsar a Venetis prematur docet: nec longius abesse: quin p̄xi-
ma nocte Sabinus clam ex castris exercitum ducat & ad Cæsarem auxiliū ferē-
di causa p̄ficissatur. Quod ubi auditum est: cōclamant omnes occasiōē ne-
gocii bene gerendū amittēdā nō esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc
consilium gallos hortabant. Supiorum dierum Sabinū cūctatio: perfugæ cō-
firmatio: inopia Cymbariorū: cui rei parum diligēter ab his erat p̄sum: spes
Veneticū belli. Et q̄ fere libēter homines: id quod colunt: credunt. His rebus
adducti: non prius Viridūicem reliquosq̄ duces cōsilio dimittunt: q̄ ab his
sit concessum arma uti capiant: & ad castra contēdant. Qua re concessa: latē
uelut explorata uictoria: sarmētis uirgultisq̄ collectis: quibus fossas romano-
rum compleāt: ad castra p̄gunt. Locus erat castrorum editus: & paulatim ab
imo accliuīs circiter passus mille: huic magno concursu contēderunt: ut q̄pri-
mum spatii ad se colligendos armandosq̄ romanis daretur: exanimatiq̄ pue-
nerunt. Sabinis suos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus p̄-
pter ea quæ ferebāt onera: subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factū
est opportunitate loci: hostium īscitia ac defatigatione: uirtute militum ac su-
periorum pugnarum exercitatiōe: ut ne unum quidem nostrorū impetum fer-
rent: ac statim terga uerterent. Quos impeditos ītegrīs uiribus milites nostri
cōsecuti: magnum numerū eorum occiderunt: reliquos equites cōsecuti: pau-
cos qui ex fuga euaserant: reliquerunt. Sic uno tēpore & de nauali pugna Sa-
binis & de Sabinū uictoria Cæsar certior factus ē: ciuitatesq̄ omnes se statim
Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda gallorum alacer ac p̄optus
est animus: sic mollis ac minime resistens ad calamitates p̄ferendas mens eorū
ē. Eodem fere tempore. P. Crassus cum ī Aquitaniā puenisset: que pars (ut
ante dictum est) & regionum latitudine: & multitudine hominū ex tertia par-
te Gallia est estimanda: cum intelligeret ī his locis sibi bellum gerēdum: ubi
paucis ante annis. L. Valerius præconius legatus exercitu pulso: interfectus es-
set atq̄ unde. L. Mallius procōsul ī pedimētis amissis p̄fugisset: nō mediocrē
sibi diligētiā ītelligebat. Itaq̄ re frumentaria p̄uīsa: auxiliis equitatuq̄ cō-
parato: multis præterea uiris fortibus Tolose & Narbōe q̄ sunt ciuitates Gal-
liae puīciæ finitimæ: ex his regionibus nominatim euocatis ī Sontiatum si-
nes exercitum ītroduxit. Cuius aduentu cognito: Sontiates magnis copiis co-
actis equitatuq̄ quo plurimum ualebant: ī itinere nostrum agmē adorti: pri-
mum equestre prælium cōmiserunt. Deinde equitatu suo pulso atq̄ īsequen-
tibus nostris: subito pedestres copias quas ī conualle ī īfidiis collocauerant.
ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti: prælium renouarūt: pugnatumq̄ ē
diu acriter. Cum Sontia: supioribus uictoriis frati: ī sua uirtute totius Aquī-
taniae spem positam putarent. Nostri autem qd sine imperatore & sine reliqs
legionibus adolescētulo duce efficere possent: p̄spici cuperēt: tandem cōfecti

Hiero. Bō.
Ferre ho-
mines cre-
dunt id qd
uoluerūt li-
benter.

Sabinus ho-
stes fudit.

Galli ad bel-
la prompti
ad calamita-
tem molles

Tolosa &
Narbo ciuita-
tes.
Sontiates.

LIBER TERTIVS

uulneribus hostes terga uertere. Quos magno numero interfecto. Crassus
ex itinere oppidum Sontiatū oppugnare cœpit: quibus fortiter resistentibus
uineas turresq̄ ægit. Illi eruptione temptata: alias cuniculis ad aggerē uineis
que actis: cuius rei sunt longe peritissimi aquitani p̄pterea quod multis locis
apud eos arariū securis sunt. Vbi diligētia nostrorū his rebus nihil profici
posse intellexerunt: legatos ad Crassum mittunt: seque ī deditiōē ut recipi-
at: p̄tunt. Qua re impetrata: arma tradere iussi faciunt: atq̄ ī ea re oīum nō-
strorū intentis animis: alia ex parte oppidi Adiatōnus: qui summam imperii
tenebat cum sexcentis deuotis: quos illi soldurios appellant: quorū hæc ē cōdi-
tio: ut oībus ī uita commodis una cum his fruantur: quorum se amicitia de-
derit: si quod his imperiū accidat: ut eundem casum una ferant: ac sibi mor-
tem consciscant. Neq̄ adhuc hominū memoria repertus est quisquā qui eo
interfecto: cuius se amicitia deuouisset: mori recusarit. Cū is Adiatōnus eru-
ptionē facere conatus clamore ab ea parte munitiōis sublato: cū ad arma mili-
tes concurrissent: uahementerq̄ ibi pugnatum ē: repulsus ī oppidū ē uti
tamen eadē deditiōis cōditione uerteret: a Crasso īperauit. Armis obsidibus
que acceptis: Crassus ī fines uocatiōis & tarusatum profectus est. Tum ue-
ro barbari cōmoti: q̄ oppidum & natura loci: & manu munitū paucis diebus
quibus eo uentum erat: expugnatum cognouerant: legatos quaquauerū di-
mittere coniurare: obsides dare inter se copias parare cœperunt. Mittunt etiā
ad eas ciuitates legatq̄ sunt citerioris Hispania finitimæ: Aquitania: inde au-
xilia ducesq̄ accersuntur. Quorū aduentu magna auctoritate: & magna ho-
minū cum multitudine bellum gerere conatur. Duces uero hi deligunt: qui
una cū. Q. Sartorio omnes annos fuerant: summamque scientiam rei milita-
ris habere existimabantur. Hi consuetudine populi romanī loca capere: castra
munire: cōmeatus nostros intercludere instituūt. Quod ubi Crassus animad-
uertit: suas copias propter exiguitatē non facile deduci: hostē & uagari: & ui-
as obsidere: & castris satis præsidii relinquere: ob eā causam minus commode
frumentū com meatumq̄ sibi supportari indies hostiū numerum augeri: nō
cunctandū existimauit: quin pugna decertaret. Hac re ad consiliū delata: ubi
homines idem sentire intellexit: posterū diem pugnare constituit. Prima luce
productis omnibus copiis: duplici acie instructa: auxiliis ī mediam aciem
collocatis: qui hostes consilii caperent: expectabat. Illi & si p̄pter multitudinē
& ueterem belli gloriam paucitatemq̄ nostrorū se tuto dimicatuos existima-
bant: tamen tutius esse arbitrabantur uis cōmeatu intercluso sine ullo uulne-
re uictoria potiri. Et si propter inopiā rei frumentariae Romani sese recipere
cœpissent: impeditos ī agmine: & sub sarcinis infirmiorq̄ animo adoriri co-
gitabant. Hoc cōsilio p̄bato abducib⁹ p̄ductis Romanorū copiis sese castris
tenebant. Hac re p̄fecta Crassus cum sua cunctatione: ac opiniōe timidiōres
hostes nostrosq̄ milites alacriores ad pugnandum effecisset: atque omnium
uoces audirentur: expectari diutius non oportere: qn ad castra iretur: cohor-
tus suos oībus cupientibus: ad hostium castra contendit. Ibi cum alii fossas
cōplerēt: alii multis talis coniectis defensores uallo munionibusq̄ depellerēt
auxiliaresq̄: quibus ad pugnam Crassus non multum confidebat: lapidibus
talisq̄ subministrandis: & ad aggerem cespitiibus comportadis: speciemque

Adiatōnus q̄
Soldurii ap-
pellantur

Vocatū
Tarusatū

DE BELLO GALLICO

opinionem pugnatium praebeant: cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaret: telum ex superiore loco missa non frustra accideret: eques circum hostium castris: Crasso renuiciauerunt non eadem diligentia ab de cumana porta castris: Crassus equitum perfectos cohortatus: ut magnis premis pollicitationibusque suos excitaret: quod fieri velito dedit. Illi ut erat imperatum: eductis his cohortibus: quae praesidio castris relictae interritae ab labore erant: & longiore itinere circumducti: ne ex hostium castris conspici possent: omnium oculis metibusque ad pugnam intentis: celeriter ad eas quos diximus munitiones perueniunt. Atque his praeiis prius in hostium castris constiterunt: quam plane ab his uideri: aut quod rei gereretur: cognosci posset. Tum uero clamor ab eaque audito nostri redintegratis uiribus: quod plerumque in ipse uictoriae accidere consuevit: acius impugnare coeperunt. Hostes undique circumuenti desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere: & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis insectatur: ex milium quinquaginta numero: quae ex Aquitania Cantabrisque uenisse constabat: uix quarta parte relicta: multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna: maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit: obsidesque ultro misit quo in numero fuerunt Trabelli: Bigeriones: Preciani: Vocates: Tarufates: Flustates: Garites: Austi: Garumni: Sibutates: Cocofatesque: paucae ultimae nationes anni tempore confiscae: quae hyems suberat: hoc facere neglexerunt. Eodem fere tempore Caesar: & si prope exacta iam estas erat: tamen quod omni Gallia pacata. Morini Menapiique superant qui in armis essent: neque ad eum unquam legatos misissent: arbitratus id bellum breuiter confici posse: eo exercitum adduxit quod longe alia ratione: ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt: nam quod intellegebant maximas nationes quae praesidio contendissent: pulsas superatasque esse contentesque siluas atque paludes habebant: eo se suaeque omnia contulerunt: ad quae initium siluarum cum Caesar peruenisset: castraque munire instituisse: neque hostis interuius esset dispersis in opere nostris: subito ex omnibus partibus siluae euolauerunt & in nostros impetum fecerunt: nostri celeriter arma coeperunt eosque in siluas repulerunt: & compluribus interfectis longius impeditoribus locis secuti paucos de suis perdiderunt. Reliquis deinceps diebus Caesar siluas caedere instituit: & nequis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset: omnem eam materiam: quae erat caesa: conuersam ad hostem collocabat: & pro uallo ad utrumque latus extruebat: incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto: cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerent: ipsi desiores siluas peterent: eiusmodi sunt tempestates consecutae: uti opus necessario intermitteretur: & continuatione imbrium: diutius sub pellibus milites contineri non possent: ita uastatis omnibus eorum agris: uicis: aedificiisque incensis: Caesar exercitum reduxit: & in Aulercis Lexobisque: reliquis item ciuitatibus: quae maxime bellum fecerant: in hybernis collocauit.

Crassus p
spere pugna
uit.

Trabelli.
Bigeriones.
Preciani.
Vocates.
Tarufates
Flustates
Garites.
Austi.
Garumni.
Sibutates.
Cocofates
Morini
Menapii

Aulerci.
Lexobii.

LIBER QVARTVS

C. Iulii Caesaris commentariorum de bello gallico liber quartus.

EA qua secuta est hyeme: qui fuit annus C. Popeio. M. Crasso consulibus: usipites germani: & item tencatheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt: non longe a mari quo Rhenus iter fluit: Causa transierunt: quod a Sueuis complures annos exagitati bello premebantur. Sueuorum gens longe maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula milia: armatorum bellandi causa ex finibus educunt: reliqui qui domi manserunt: se atque illos alunt: hi rursus inuicem anno post in armis sunt. Illi domi remanent: sic neque agricultura neque ratio atque usus belli intermittitur. Sed priuati: ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno loco incolendi causa licet. Neque multum frumento: sed maximam partem lacte: ac pecore uiuunt: multumque sunt in uenationibus quae res & cibi genere: & quotidiana exercitatio & libertate utitur: quae a pueris nullo officio: aut disciplina assuefacti: nihil omnino contra uoluntatem faciant & uires alit: & inmani corporum magnitudine homines efficiunt. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt: ut locis frigidissimis: neque uestitus: praeter pelles habebant quicquam: quarum propter exiguitatem magna est corporis aperta pars: & lauant in fluminibus: mercatoribus est ad eos aditus: magis eo ut quae bello coeperint quibus uendant: habeant: quam quo ullam rem ad se importari desiderant. Quinetiam iumentis: quibus maxime Galli delectantur: quae impeso parat precio Germani importatis his non utuntur. Sed quae sunt apud eos nata parua atque deformia. Hac quotidiana exercitatio: summi ut sint laboris: efficiunt. Equestribus praesidiis saepe ex equis desiliunt: ac pedibus praesidant: equosque eodem remanere uestigio assuefecerunt: ad quos se celeriter cum usus est: recipiunt. Neque eorum moribus turpius aut inertius habetur: quam ephris uti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quauis pauci adire audent: uinum ad se omnino importari non sinunt: quae ad laborem ferendum remollescere homines: atque effeminari arbitrantur. Publice maximam putant laudem esse quam latissime a suis finibus uacare agros. Hac re significari magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non posse. Itaque una ex parte a Sueuis circiter milia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbi: quorum fuit ciuitas ampla ac florens: ut captus Germanorum qui paulo sunt eiusdem generis: etiam ceteris humaniores: propterea quod Rhenum attingunt. Multumque ad eos mercatores uendant: & ipsi propter propinquitatem quod Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos cum Sueui multis saepe bellis experti propter amplitudinem: grauitatemque ciuitatis: finibus expellere non potuissent: tamen uectigales sibi fecerunt: ac multo humiliores infirmioresque redegerunt. In eadem causa fuerunt usipites & tencatheri: quos supradiximus: qui cum plures annos Sueuorum uim sustinuerint: ad extremum tamen agris expulsi & multis locis Germaniae triennium uagati ad Rhenum peruenerunt: quas regiones Menapi incolabant: & ad utrumque ripam fluminis: agros: aedificia: uicosque habebant. Sed tan

Vsipites.
Tencatheri

Sueuorum
gens bellico
sissima.

Vbi quorum
ciuitas am
pla.

DE BELLŌ GALLICO

Galli in cōsiliis capiēdis mobiles.

Eburones & Cōdrufones Treuironū clientes.

Ambuiariti

tae multitudinis aduentu perterriti ex his aedificiis quae trans flumē habebāt. demigrauerunt: & eis Rhenū bispositis praefidijs germanos trāsire prohibere. Illi omnia experti: cū neq; uī cōtendere propter inopiam nauium: neque etiam trāsire. propter custodiā Menapiorum possent: uerti se in sedes suas regionesq; simulauerunt. Et tridui uiam pgrēsi: rursus reuerterunt: atq; hoc itinere una nocte confecto eqtatu inscios iopinantesq; menapios oppresserūt. Qui de germanorū discessu p exploratores certiores facti: sine metu trās rhenū in suos uicos demigrauerant. His interfectis: nauibus eorū occupatis: priusq; ea pars menapiorū quae citra rhenū erat certior fieret: flumen transierunt. Atq; oibus eorū aedificiis occupatis. reliquam partem hyemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cāsar certior factus: & infirmitatē gallorū ueritus qd sunt in consiliis capiendis mobiles: & nouis plarūq; rebus studēt: nihil cōmittendū existimauit. Est autē hoc gallicae consuetudinis: ut uiatores etiam inuitos consistere cogant: quod qsq; eorū de quaq; re audierit: aut cognouerit quærant. E mercatores in oppidis uulgus circūstāt: quibus ex regiōibus ueniant quasq; res ibi cognouerit: pnuciare cogant. His rebus atque auditionibus p moti de summis saepe reb; cōsilia iēūt. Quorū eos uestigio pēnitere necesse est: cū in certis moribus seruiant: & plariq; ad uoluntatē eorum ficta respondēat: quae cōsuetudine cognita Cāsar: ne grauiori bello occurreret: maturius q̄ cōsueuerat ad exercitū pficiscitur. Eo cum uenisset: ea quae fortē suspicatus erat: facta cognouit: missas legatiōes a nōnullis ciuitatibus ad germāos inuitatosq; esse uti ab Rhenō discederent. Oia quaq; postulassent: a se forte parata: quae spe adducti germani latius uagabantur. & fines eburonum & cōdrufonum: qui sunt treuironū clientes peruenerāt. Principibus galliā uocatis: Cāsar eaq; cognouerat: dissimullanda sibi existimauit. Eorumque animis permullis: & cōfirmatis equitatuq; imperato: bellū cū germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata: equitibusque delectis in ea loca iter facere cōcepit: quibus in locis esse germanos audiebat. A quib; cū paucorū dierū iter abesset: legati ab his uenerūt: quorū hāc fuit oratio. Germāos neq; priores p. r. bellū inferre: neq; tamen recusare: si laceffantur quin armis contendant: qd germāorū cōsuetudo hāc sit a maiorib; tradita. Quicūq; bellū inferāt resistere: neq; deprecari. Hāc tamē dicere: uenisse iuictos: eiectos domo: suā gratiā romāi uelit: posse his eē utiles amicos: uel sibi agros attribuāt: uel patiāt eos tenere quos armis possederint. Sese unis suūis cōcedere: qbus ne diū qdē im mortales p. res eē possint. Reliquū qdē i terris eē neminē: quē nō supare possint. Ad hāc quae uisū ē Cāsar respōdit: sed exitus fuit ratiōis sibi nullā cū his amicitia eē posse: si i Gallia remanerēt. Neq; uerū esse q suos fines tueri nō potuerint: alienos occupare: neq; ullos in gallia uacare agros q dari tantā praesertim multitudinē sine iniuria possint: sed licere si uellēt: in ubiorū finibus cōsistere: quorū sint legati apud se: & de sueuorū iniuriis quærant: & a se auxilium petant hoc sueuis ipetratur. Legati hāc se ad suos relatueros dixerūt: & deliberata re post diē tertiu reuersuros. Interea ne ppi se castra moueret: petierūt: ne id quidē Cāsar ab se ipetrari posse dixit. Cognouerat enim magnā partē equitatus ab his aliquot diebus ante praedati: frumentadiq; cā ad ābuiaritos trās mosam missā: hos expectari eqtes: atq; rei cā morā interponi arbitrabat.

LIBER Q VARTVS

Mosa pfluat ex mōte uoslego: qui est in sinibus lingonum: & parte quadā ex rhenō recepta: quae appellatur uualis: insulamque efficit batauorū: in oceanū influit. Neq; lōgius ab oceano milibus passuū. lxxx. in Rhenum influit: Rhēnus aut emoritur ex lepōtiis: q alpes incolunt: & longo spacio fines Mautu- antium. Eluetiorū: Sequanorū: Mediomaticum: Tribucorum: Treuironum citatus fertur & ubi oceano appropinquat: in plures defluit partes multis igētib; insulis effectis: quarum pars magna a feris barbarisq; nationibus incolitur. Ex qbus sunt qui piscibus ouisq; auium uiuere existimantur: multisq; capitibus in oceanū influit. Cāsar cū ab hoste non amplius passuū. xii. milibus abesset: ut erat constitutū: ad eū legati reuertuntur. Qui in itinere cōgressi: magnopere ne lōgius pgrederetur orabāt. Cum id non impetrassent: petebant uti ad eos: q agmen antecessissent: pmitteret: eosq; pugna phiberet. Sibiq; potestatē faceret in ubios legatos mittendi: quorū si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent: ea cōditiōe: quae a Cāsa ferretur: se uisus ostendebāt: ad has res conficiendas sibi tridui spaciū daret. Hāc omnia Cāsar eodem illo ptenere arbitrabat: ut tridui mora interposita: equites eorū qui aberant: reuerterentur. Tamē sese nō lōgius milib; passuū quattuor aquationis cā processurū: eo die dixit. Hūc postero die q frequētissimi conueniret ut de eorū postulatis cognosceret. Interim ad praefectos: qui cum omni eqtatu praecesserant: mittit qui nunciaret: ne hostes praelio lacefferēt: & si ipsi lacefferentur sustinerent: quod ipse cū exercitū propius accederet. At hostes ubi primum nostroseqtes conspexerunt: quorū erat quinq; milium numerus: cum ipsi non amplius octingentos eqtes haberent: q hi q frumentadi causa ierant trans mosam: nondū redierant nihil nostris timētib; q legati eorū paulo ante a Cāsa discesserāt: atq; is dies iduciis dict; erat ab his petitus. Impetu facto celeriter nostros pturbauerūt. Rursus resistētib; nostris cōsuetudie sua ad pedes defilierunt: suffossisq; eqs: cōpluribusq; nostris dictis: reliquos in fugam coniecerunt: atq; ita perterritos agerunt: ut non prius fuga desisterent: quam in conspectu agminis nostri uenirent. In eo plio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor & lxx. In his uir fortissimus Piso aquitāus amplissimo genere natus: cui; auus in ciuitate sua regnū obtinuerat: amicus ab senatu nostro ap pellatus. Hic cū fratri intercluso ab hostibus auxiliū ferret: ex periculo illum eripuit: ipse equo uulnerato deiectus quoad potuit fortissime restitit. Cum circunuentus multis uulneribus acceptis cecidisset: atq; id frater: qui iam praelio excefferat: procul animaduertisset: icitato equo sese hostibus obicit: atq; iterfectus est. Hoc facto plio Cāsar neq; iam sibi legatos audiendos: neq; cōditiones accipiendas arbitrabatur: ab his q per dolum atq; insidias petita pace ultro bellum intulissent. Expectare. Eo dū hostium copiae augeretur equitatusq; reuerteretur: summā dementiae esse iudicabat: & cognita galloz infirmitate: quantum iam apud eos hostes uno praelio essent consecuti auctoritatis sentiebat. Quibus ad consilia capiēda nihil spaciū dandū existimabat. His cōstinutis rebus & cōsilio cū legatis & quastore cōmunicato. Ne quem diem pugnae intermitteret: opportunissime res accidit q post ridie eius diei mane eadē: & p fidia & simulatione usi germani: frequentes oibus principibus maioribusque natu adhibitis: ad eū in castra uenerūt: simul ut dicebatur sui purgandi causa

Mosa fluuiū.

Rhēi ortus.

Piso aquita- nus interfe- ctus.

Amoris fra- terni uis.

DE BELLO GALLICO

quod contra atque esset dictum: atque ipsi petissent: praelium pridie commisissent. Si mul ut si quid possent de iudiciis fallendo impetrare: quos sibi Caesar oblato gratia retineri iussit. ipse oes copias castris eduxit: equitatumque quem recenti prelio preteritum esse existimabat: agmen subsequi iussit: acie triplici instructa: & celeriter octo milium itinere confecto: prius ad hostium castra peruenit: quod quid ageretur germani sentire possent. Qui oibus rebus subito perterriti & celeritate aduentus nostri & discessu suorum: neque consilii habendi: neque arma capiendi spatio dato perturbabantur: copias aduersus ducere: an fuga salutem petere perstaret. Quorum timor cum fremitu & concursu significaret: milites nostri pristini diei perfidia scitanti castra irruerunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt paulisper nostris restiterunt: atque inter carros impedimenta praelium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum mulierumque: nam cum oibus suis domo excesserant: rhenumque transierat: passim fugere coepit: ad quos consectados Caesar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito cum suis interfici uiderent armis abiectis: signisque militaribus relictis: se ex castris eiecerunt: & cum ad confluentem Mosam & Rhenum peruenissent: magno numero interfecto reliqui se in flumen precipitauerunt: atque ibi timore laetitudine: & ui fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes columnas per paucis uulneratis ex tanti belli timore cum hostium numerus capitum. cccc. xxx. milium fuisset se in castra receperunt. Caesar his quos in castris retinuerat: discedendi potestatem fecit illi supplicia cruciatumque gallos ueriti: quorum agros uexaucrant: remanere se apud eum uelle dixerunt. His Caesar libertatem concessit. Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima quod cum uideret Germanos tam facile impelli: ut in Galliam uenirent: suis quoque rebus eos timere uoluit: cum intelligerent: & posse: & audere populi romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam: quod illa pars equitatus Visigeti & Tencherorum: quam supra memorauimus perducendi frumentum: causa Mosam transisse: neque praelio interfuisse: post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicanorum receperat: sequi cum his coniunxerat. Ad quos cum Caesar nuncios misisset: qui postularent eos qui sibi Galliam bellum intulissent: uti sibi dederent responderunt populi romani imperium Rhenum finire. Si se inuito germanos in Galliam transire non æquum existimaret cursui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postulare. Vbi autem qui uni ex trans Rhenum: ad Caesarem legatos miserant: amicitiam fecerant: obsides dederant: magnopere postulabant ut sibi auxilium ferret: quod grauiter a Sueuis premeretur: uel si id facere occasionibus populi romani prohiberetur: exercitum modo Rhenum transportaret. Id sibi auxilium sperare reliqui temporis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem eius: exercitu Ariouisti pulso: & hoc nouissimo praelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes: uti opinione & amicitia populi romani tuti esse possint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Caesar his de causis quas commemorauimus: Rhenum transire decreuerat. Sed nauibus transire: neque satis tutum esse arbitrabatur. Neque sua: neque populi romani dignitatem esse statuebat. Itaque & si summa difficultas faciendi pontis proponebatur: propter altitudinem rapiditatemque fluminis: tamen id sibi contendendum: aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit: tigna bina sesqui

Germani a
Caesare fusi

Sicambri

LIBER QVARTVS

pedalia: paulum ab imo praecuta: dimensa ad altitudinem fluminis interuallo pedum duorum inter se iungebant. Haec cum machinationibus immissa in flumine defixerat: fistucisque adhaeserat: non sublice modo directae ad perpetuum: sed pronae ac fastigiae: ut secundum naturam fluminis fluctuberent: his ite contraria duo ad eundem modum iuncta interuallo pedum quadragenum ab inferiori parte contra uiam atque impetum fluminis conuersa statuebat. Haec utraque in super bipedalibus trabibus immissis: quantum eorum tinorum iunctura distabat binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebant. Quibus disclusis atque in contrariam partem reuictis tanta erat operis firmitudo: atque earum rerum natura: ut quo maior uis: quam se icitauisset: hoc arctius alligata tenerent: haec directa materia iniecta contexebantur: ac longioribus cratibusque consternabantur. Ac nihilo secius sublimes: ad inferiorem partem fluminis obliquae agebantur: quae pro ariete subiectae: & cum omni opere coniunctae uim fluminis exciperent. Et aliae ite supra pontem mediocri spatio: ut si arborum trunci: siue naues deiectionis operis causa essent a barbaris missae: his defensoribus earum rerum uis minueretur: ne ponti nocerent. Diebus decem quibus materia coepta erat comportari: omni opere effecto exercitus traducitur. Caesar ad utranque partem pontis firmo praesidio relicto in fines Sicanorum contendit. Interim a compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt: quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit: obsidesque ad se adduci iubet. Sicanbri & eo tempore quo pons institui coeptus est fuga comparata: hortantibus his quos ex tenebris atque usqueque apud se habebant finibus suis excesserant. Suaque omnia exportauerant seque in solitudinem ac siluas abdiderant. Caesar paucos dies in eorum finibus moratus oibus uicis edificis incensis: frumentis succensis se in fines Vbiorum recepit: atque his auxilium suum pollicitus: si ab Sueuis premerentur: haec ab his cognouit. Sueuos postquam per exploratores pontem fieri comperissent: more suo consilio habito: nuncios in omnes partes dimisisse uti de oppidis de migrarent: liberos uxores suaque omnia in siluas deponerent: atque omnes qui arma ferre possent: unum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum quas sueui obtinerent. Hic romanorum aduentum expectare: atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar coperit: omnibus his rebus confectis quarum rerum causa traducere exercitum constituerat: ut germanis metum iniiceret: ut Sicanbros ulcisceretur: ut Vbios obsidione liberaret: diebus omnino xyiii. trans Rhenum consumptis satis & ad laudem & ad utilitatem perfectum arbitratu: se in Galliam recepit: pontemque rescidit. Exigua parte aestatis reliqua Caesar: & si his locis: quod omnis Gallia ad septentrionem uergit: maturae sunt hyemes tamen in Britanniam proficisci contendit: quod omnibus fere Gallicis bellis: hostibus nostris inde summa ministrata auxilia intelligebat: & si tempus anni ad bellum gerendum deficere: tamen magno sibi usui fore arbitrabatur: si modo insulam adisset: & genus hominum perspexisset: loca portus aditus cognouisset: quae omnia fere gallis erant incognita. Neque enim temere praeter oram maritimam: atque eas regiones: quae sunt contra gallias: notum est. Itaque conuocatis ad se undique mercatoribus neque quanta esset insula magnitudo: neque quae aut quanta nationes incolerent: neque quem usum belli haberent: aut quibus institutis uterentur: neque quae essent ad maiorem nauium multitudinem idonei portus reperire poterat. Ad haec

Pons Caesar
re exstructus

Trans Rhe
num ductus
exercitus.

Caesar in Gal
liam reddit.

DE BELLO GALLICO

Voluse cognoscenda priusq[ue] periculū faceret: idoneū esse arbitrat[us]. **C.** Volusenum cū nauī longa prēmittit. Huic mandat: ut exploratis omnibus rebus: q[ui] primū ad se reuertatur. Ipse cum omnibus copiis ī morios p[er]ficiscitur: quod ide erat breuissim[us] ī Britanniā traiectus huc naues undiq[ue] ex finitimis regionibus: & quā superiore ætate ad ueneticū bellū eff[er]rat classem: iubet conuenire. Interim cōsilio eius cognito: & per mercatores plato ad Britannos: a compluribus insulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt: qui polliceantur obsides dare: atq[ue] impio po. ro. obtēperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus: hortatusq[ue] uti in ea sententiā permanerent: eos domum remisit. Et cum his una Comiū quem ipse atrebatibus superatis regem ibi cōstituit: cuius & uirtutē & cōsiliū pbat: quē sibi fidelē esse arbitrabat[ur]: cuiusq[ue] auctoritas in his regionibus magna habebatur mittit. Huic imperat quas possit adeat ciuitates: horteturq[ue] po. ro. fidē sequat[ur]: seq[ue] celeriter eo uentur[us] nūciet. Voluseno p[er]spectis regionibus omnib[us] q[ui]tū & facultas dari potuit: qui nauī egredi: ac se barbaris committere nō auderet: q[ui]nto die ad Cæsarem reuertit[ur]: quāq[ue] ibi p[er]pexisset: renūciat. Dū in his locis Cæsar nauīū parandæ causa morat[ur]: ex magna p[ar]te morinor[um] legati ad eū uenerūt: q[ui] se de sup[er]ioris temporis cōsilio excusaret: q[ui] homines barbari: & nostræ cōsuetudinis impiti bellū po. ro. fecissent. Seq[ue] ea quæ impasset: facturos pollicent[ur]. Hoc sibi Cæsar satis opportune accidisse arbitrat[us]: q[ue] neq[ue] post tergū hostem reliquere uolebat: neq[ue] belli gerēdi propter anni tempus facultatem habebat: neq[ue] hastat[ar] rerū occupatiōes Britanniæ anteponendas iudicabat: magnū his num[er]e obsidū imperat: q[ui]bus adductis eos in fidem recepit nauibus circiter octingētis. lxxx. onerariis coactis cōtractisq[ue] quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat: quotq[ue] p[ar]te rea nauīū longar[um] habebat quæstori legatis: p[er]fectisq[ue] distribuit: huc accedebant. xvi. onerariæ naues quæ ex eo loco milibus passuū octo uento tenebantur quo minus i eundem portū puenire possent: has equitibus distribuit. Reliquū exercitū. **Q.** Titurio sabino & **L.** Aurūculeio coact[is] legatis i menapios atq[ue] in eos pagos morinor[um]: a q[ui]b[us] ad eū legati nō uenerant: ducendū dedit. **P.** Sulpitiū Rufum legatū cum eo p[re]sidio: quod satis arbitrabat[ur] portum tenere iussit. His cōstitutis rebus nactus idoneam ad nauigandum tempestatem tertia fere uigilia soluit: equitesq[ue] in ulteriorem portum progredi & naues cōscēdere: ac se sequi iussit a quibus cum paulo tardius esset administratū: ipse hora circiter diei quarta: cū primis nauibus Britannia attigit: atq[ue] ibi in omnibus collibus expositas hostiū turmas: armatas cōspexit: cuius loci hæc erat natura atque ita angustis mare cōtinebat[ur]: uti ex locis superioribus in littus t[er]ram ad iici possit. Hunc ad egritudinem: nequaquā idoneum arbitrat[us] locum: dum reliquæ naues eo conuenirent ad horam nona[m] in anchoris expectauit. Interim legatis tribunisq[ue] militū cōuocatis: & quæ ex Volusceno cognosceret. & quæ fieri uellet: ostendit nouitq[ue] ut rei militaris ratio est: maxime: ut res maritimæ postulerent: ut q[ui] celerem atq[ue] instabilem motum haberet ad nutum & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimissis & uetum & æstū uno tempore nactus secundū: dato signo & sublati[s] anchoris circiter milia passuum centū ab eo loco progressus: plano littore naues cōstituit. At barbari cōsilio romanorū cognito: p[re]missis æquitat[is] & essedariis: quo plerunque gene

Comius rex

Cæsar Britanniā attigit.

LIBER QUINTVS

re in p[re]liis uti consueuerunt: reliquis copiis subsecuti nostros egredi nauibus phibebant. Erat ob has causas summa difficultas: q[ue] naues p[ro]pter magnitudinē nisi in alto constitui non poterat: militibus autē ignotis locis i peditis manibus: magno & graui onere armor[um] oppressis. simul & de nauibus desiliendū & in fluctibus cōsistendū: cum hostibus erat pugnandū. Cum illi aut ex arido aut paululū in aquā p[ro]gressi: omnibus membris: expediti: notissimis locis audacter t[er]ra[m] coniecerunt. Et equos insuefactos incitarent: quibus nostri perterriti atq[ue] huius omnino generis pugnae imperiti: non eadem alacritate ac studio quo in pedestribus uti p[re]liis consueuerant: utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit: naues longas: quarum & species barbaris inusitatio: & mot[us] ad usus expeditior: paululū remouere ab onerariis nauibus & remis incitari & ad latus apertū hostium constitui: atq[ue] inde fundis: tormentis: sagittis hostes propelli ac submoueri iussit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam & nauīū figura: & remorū motu: & inusitato genere tormentor[um] per moti barbari constiterunt. Ac paululum modo pedē rettulerūt: atq[ue] nostris militibus cōstantibus: maxime propter altitudinē maris qui decimæ legionis aquilam ferebat: cōtestatus deos ut ea res legionī fœliciter eueniret: desilite inquit milites nisi uultis aquilā hostibus prodere: ego certe meum reip[er]it. atq[ue] imperatori officium p[re]stitero. Hoc cū magna uoce dixisset: se ex nauī p[re]iecit: atq[ue] i hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se ne tantum decus admitteretur uniuersi ex nauī disilierunt. Hos itē nostri cum ex primis p[ro]ximis nauibus cōspexissent: subsecuti hostibus appropinquarunt. pugnat[us] ē ab utrisq[ue] acriter. Nostri tamen q[ue] neq[ue] ordines seruare: neq[ue] firmiter i sistere: neq[ue] signa subsequi poterant: atq[ue] aliis alia ex nauī quibuscunq[ue] signis occurrerat: se aggerebant: magnopere perturbantur. Hostes uero notis omnibus uadis: ubi ex littore aliquos singulares: ex nauī aliquos egredientes conspexerant: incitatis equis impeditos aggrediebantur. Plures paucos circūstebant: alii ob latere apto in uniuersos t[er]ra[m] cōiiciebant. Quod cū animaduertisset Cæsar scaphas longas nauīū: item speculatoria nauigia militibus compleri iussit. Et quos laborantes cōspexerat: his subsidia summittebat. Nostri simul in arido confliterunt suis oib[us] cōsecutis: in hostes impetum fecerunt: atq[ue] eos in fugā dederunt: neq[ue] longius prosequi potuerunt: q[ue] equites cursum tenere: atq[ue] insulam capere non potuerunt. Hoc unum ad pristina[m] fortunam Cæsari defuit. Hostes p[re]lio sup[er]ati: simul atq[ue] se ex fuga receperunt: statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos: quæque imperasset facturos esse polliciti sunt una cum his legatis Comius atrebas uenit: quem supra demonstrauerat a Cæsare in Britanniā p[re]missū: hūc illi e nauī regessū cū ad eos oratoris mō Cæsaris mādata deferret: cōprehenderant: atq[ue] in uincula coniecerat tūc facto p[re]lio remisserūt: quo impetranda pace eius rei culpā in multitudinem cōiecerunt: & p[ro]pter imprudentiā ignoscere: ut petiuerūt. Cæsar quæstus q[ue] cū ultro in continentem legatis missis: pacem a se petissent: bellū sine causa tulissent ignoscere i p[ro]udentiā dixit obsidesq[ue] i perauit. Quor[um] illi partē statim dederunt: partim ex longinquiore locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserūt. Principesq[ue] undique cōuenire & se ciuitatesq[ue] suas Cæsari cōmendare cœperunt. His rebus pace fir data.

Pugnat[us] cū
britannis.

Pax hostib[us]

DE BELLO GALLICO

Luna plena
æstus maxi-
mi i oceano
fieri solent.

mata: post diē quartū quam est in Britāniā uentum naues. xviij. de quibus supra demonstratū est quæ equites sustulerant: ex superiori portu leni uento soluerunt. Quæ cum appropinquarent Britanniæ & ex castris uideretur: tāta tēpestas subito coorta ē: ut nulla earum cursum tenere posset. Sed aliæ eodē unde erant profectæ: reuenterentur: aliæ ad inferiorem partem insulæ quæ ē proprius solis occasum: magno sui cū piculo deiicerentur. Quæ tamē anchoris iactis cū fluctibus complerentur: necessariā aduersa nocte in altam prouēte continentem petierūt. Eadē nocte accidit: ut esset luna plena: quæ dies maritimos æstus maximos in oceano efficere consueuit. Nostrique id erat incognitum: ita uno tempore & longas naues: quibus Cæsar exercitum transportā dum curauerat: quasque in aridū subduxerat: æstus compleuerat: & onerariæ quæ ad anchoras erāt deligatæ: tempestas afflictabat neque ulla nostris facultas aut administrādi: aut auxiliādi dabatur compluribus nauibus fractis reliquæ cū essent funibus anchoris reliquisque armamentis amissis: ad nauigandū inutiles: magna id quod necesse erat accidere totius exercitus perturbatio facta ē. Neque enī naues erāt aliæ quib⁹ reportari possent: & omnia deerāt quæ ad reficiēdas naues erāt usui: & quod omnib⁹ cōstabat: hyemare in Gallia oportere frumentū his in locis in hyemem prouisum non erat. Quibus rebus cognitis principes Britanniæ: qui post præliū ad Cæsarem conuenerant: inter se collocuti: cū equites: & naues & frumentū romanis deesse intelligerent & paucitatem militū ex castrorum exiguitate cognoscerent: quæ hoc erāt etiā angustiora: quod sine impedimentis Cæsar legiōes transportauerat: optimum factū esse dixerūt: rebellioē facta frumento comiteatūque nostros prohibere: & rem in hyemem pducere: quod his superatis aut reditu iterclusis: neminem postea belli inferendi causa in Britanniā transiturum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta: paulatim ex castris discedere: ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar & si nondū eorum consilia cognouerat: tamen & ex euentu nauū suarum: & ex eo quod obsides dare intermiserant: fore id quod accidit suspicabat. Itaque ad omnes casus cōsilia comparabat: nam & frumentū ex agris i castra: quotidie cōferebat: & quæ grauissime afflicte erāt naues earum materia atque are reliquas reficiēdas utebatur: & quæ ad eas res erant usui ex cōtinēti comportari iubebat. Itaque cū id summo studio a militib⁹ administraretur duodecim nauibus amissis reliquis ut nauigari commodē posset efficit. Dum ea gerūtur legiōe ex cōsuetudine una frumentatū missa: quæ appellabatur septima: neque ulla ad id tempus belli suspitioē posita: cum pars hominum i agris remaneret: pars etiā i castra uentitaret: hi qui pro portis castrorum in statione erant: Cæsari nunciauerūt puluerem maiorem quam cōsuetudo ferret in ea parte uideri: quā in partem legiō iter fecisset. Cæsari id quod suspicatus aliquid nouia barbaris inītū consilii cohortes quæ in stationibus erant secum in eam partem proficisci: ex reliquis duabus in stationem succedere cohortes reliquas armari & cōfestim sese subsequi iussit: cum paulo longi⁹ a castris processisset: suos ab hostibus premi atque ægre sustinere: & conferta legione: ex omnibus partibus tela cōici animaduertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua: suspicati hostes huc nostros esse uenturos: noctu in siluis delituerant. Tū dispersos depositis armis i metēdo

LIBER Q VINTVS

occupatos subito adorti: paucis interfectis: reliquo incertis ordinibus perturbauerāt: simul equitatu atque effedis circūdederāt. Genus hoc ē ex effedis pugnæ primo per omnes partes perequitat: & tela cōiciūt atque ipso terrore equorum & strepitu rotarum ordines plerumque perturbāt. Aurigæ inter paulatim ex prælio excedunt: atque ita currus collocant: ut si illi a multitudine hostiū premantur: expeditum ad suos receptum habeant. Ita nobilitatem equitum: stabilitatem peditū præliis præstant: ac tantum usu quotidiano & exercitatione efficiunt: uti in decliui ac præcipiti loco incitatos equos sustinere: & breui moderari: ac flectere: & per temonē percurrere & i iugo insistere: & se i de incurris citissime recipere consueuerint. Quibus rebus perturbatis nostris nouitate pugnæ tempore opportunissimo Cæsar auxiliū tulit. Nanque eius aduentu hostes constiterunt. Nostri se ex timore receperunt: quo facto ad lacescendū & cōmitendam prælium alienū esse tempus arbitratus: suo se loco cōtinuit: & breui tempore intermisso: in castra legiones reduxit: dum hæc gerūtur: nostris omnibus occupatis: quæ erāt in agris reliqui: discesserūt: secuta sunt continuo complures diestēpestas: quæ & nostros in castris continerēt: & hostes a pugna prohiberāt. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorū militū suis prædicauerunt. Et quanta prædæ faciendæ atque in perpetuū sui liberandī facultas daretur: si romāos: astris expulsi: sent demonstrauerūt: his rebus celeriter magna multitudie die peditat⁹ equat⁹que coacta ad castra uenerūt. Cæsar & si idē quod superiorib⁹ dieb⁹ acciderat fore uidebat: ut si essent hostes pulsi: celeritate piculū effugerēt: tamē noct⁹ equites circiter. xxx. quos Comi⁹ Atrebas: de quo ante dictū ē: secū transportauerat: legiōes i acie p castris constituit: cōmisso prælio: diuti⁹ nostros: militū i petū hostes ferre nō potuerūt ac terga uerterunt: quos tāto spatio secuti quātū cursu & uiribus efficere potuerūt: complures ex his occiderūt: deinde omnibus longe lateque adificiis incensis: se in castra recaperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace uenerūt: his Cæsar nūc obsidiū que ante impauerat: duplicauit: eosque i cōtinēte adduci iussit. Quod ppiqua die æquinoctiū firmis nauib⁹ hyemis nauigationē subeūdā nō existimabat. Ipse idoneā tēpestatē noct⁹ paulo post mediā noctem naues soluit: quæ omnes incolumes ad cōtinēte puenerūt. Sed ex his onerariæ duæ eosdē: quos reliquæ portos capere nō potuerunt: paulo infra delatæ sunt. Quibus ex nauibus cū essent expositi milites circiter. cc. atque in castra contenderunt: morini quos Cæsar in Britanniā proficiscens pacatos reliquerat: spe prædæ adducti pmo nō ita magno suorum numero circumsisterunt ac si sese interfici nollēt: arma ponere iusserunt: cū illi obbe facto sese defenderēt: celerite ad clamorem hominum circiter milia sex cōuenerunt. Quæ re nunciata Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio: misit: interim nostri milites impetū hostiū sustinuerūt atque amplius horas. iiii. fortissime pugnaverūt: & paucis uulnerib⁹ acceptis: complures ex his ceciderūt: postea uero quam equitatus noster in conspectum uenit: hostes abiectis armis terga uerterunt: magnusque eorū numerus est occisus. Cæsar postero die. T. Labienū legatum cum his legionibus: quas ex Britanniā reduxerat: in morinos qui rebellionem fecerant misit. Qui cum propter siccitates paludū: quo se reciperēt nō haberent quo superiore anno semper fuerāt

Genus pu-
gne ex Esse
dis

Morini re-
bellioē fe-
cerunt

DE BELLO GALLICO

usi: omnes fere in potestate Labienī perueniunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati: qui in menapiorum fines legiones deduxerant: omnib⁹ eorum agris uastatis frumentis succis: ædificiis incēsis: quod menapii omnes se in densis siluas abderant: se ad Cæsarem recipiunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit: eo duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt. Reliquæ neglexerunt. His rebus gestis ex litteris Cæsaris dierum. xx. supplicatio a senatu decreta est.

C. Iulii Cæsaris commentariorum de bello gallico liber quintus.

Cæsar in Italiam uenit:

Domitio Appio Claudio conf. discedēs ab hybernīs Cæsar in Italiam: ut quotannis facere consueuerat uenit: legatis imperat quos legionib⁹ præfecerat: uti quāplurimas possent hyeme naues ex ædificandas ueteresque reficiendas curarent: earum modum formamque demonstrat ad celeritatem

onerari subductiores: pauloque facit humiliores: quam quibus in nostro mari uti consueuimus: atq; ideo magis: quod propter crebras commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat ad onera & ad multitudinem iumentorum transportandam: paulo latiores: quam quibus in reliquis utimur maribus: has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat: ea que sunt usui ad armandas naues ex Hispania appotari iubet: ipse conuentibus Gallie citerioris peractis: in Illyricum proficiscitur: quod a Pirustis finitimam partem provincie incursionibus uastari audiebat: qua renuntiata. Pirustæ legatos ad eum mittunt: qui doceant nihil earum rerū publico factū consilio: seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Percapta oratione Cæsar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet. Nisi ita fecerint: sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat his ad diem eductis: ut imperauerat arbitros inter ciuitates dat: qui litem æstiment pœnamque constituent. His confectis rebus conuentibus que peractis citeriorem Galliam reuertitur: atque inde ab exercitū proficiscitur: eo cū uenisset circuitus omnibus hybernīs singulari militum studio in summa omnium rerum inopia circiter sexcentas eius generis: cuius supra demonstrauimus naues: & logas. xxyiii. iuenit constructas: neque multū abesse ab eo quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus atq; his quos negotio præfecerat: quid fieri uellet ostēdit: atq; omnes ad portū Iciū cōuēir iubet quo ex portu comodissimū in Britannia traiectū esse cognouerat circiter milium passuum. xxx. transmissum a continētī. Huic rei quod satis uisum est. militū reliquit: ipse cū legionibus expeditis. iiii. & equitibus. cccc. in fines treuironū proficiscitur: quod hi neque ad consilia ueniebāt: neque imperio parebāt. germanosque transrheanos sollicitare dicebātur: hæc ciuitas longe plurimum totius gallie equitatu ualeat: magnasque habet copias peditū rhenumque: ut supra demonstrauimus tangit: in ea ciuitate duo de principatu contendebant. Induciomarus & Cingetorix: ex quib⁹ alter simul atq; de Cæsaris legionūq; aduentu cognitū est: ad eū uenit: se suosque omnes in officio futuros: neque ab amicicia po. ro. defecturos cōfirmauit: quæque intreuiris geratur ostendit. Indu-

Cæsar in Illyricū proficiscitur.
Pirustæ.

Cæsar ad exercitum reddit.

Icius portus

Ciuitas treuironū equitatu ualens
Induciomarus.
Cingetorix

LIBER QUINTVS

ciomarus equitatu: peditatumque cogere: hisque qui per artem in armis esse non poterant: in siluam arduam abditis quæ ingenti magnitudine per medios fines treuironum a flumine rheno ad initium rhemorum pertinet bellū parare instruit. Sed postea quā nonnulli principes ex ea ciuitate: & familiaritate Cingetorigis adducti & aduentu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem uenerunt: & de suis priuatis rebus ab eo petere cœperunt: quoniā ciuitati cōsulerenō posset ueritus ne ab omnibus desereretur. Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit sese iccirco a suis discedere: atque ad eum uenire uoluisse: quo facilius ciuitatē in officio cōtineret: ne omnis nobilitatis discessu: plæbs propter imprudentiam laboraret. Itaque esse ciuitatē in sua potestate: seseque si Cæsar permitteret: ad eū in castra uenturū: suas ciuitatisque fortunas eius fidei commissurū. Cæsar & si intelligebat qua de causa dicerentur: quæque cum rex ab instituto consilio deterreret: tamen ne æstatem in treuiris consumere cogere: omnibus ad Britanniam bellum rebus comparatis Induciomarus ad se cum. cc. obsidibus uenire iussit. His adductis in his filio propinquisque eius omnibus: quos nominatim euocauerat consulatus Induciomarus hortatusque est uti in officio permāneret nihilo tamen secius principibus treuironū ad se cōuocatis: hos singulatim Cingetorigi conciliauit: quod tum merito eius a se fieri intelligebat: cū magnū interesse arbitrabat: eius auctoritatē inter suos quam plurimū ualere cuius tā egregiā in se uoluntatē perspexisset. Id tulit factū grauius Induciomarus suā gratiam inter suos minui: & qui iam inimico in nos animo essent multo grauius hoc dolore exarsit. His rebus cōstitutis Cæsar ad portum Icium cū regiōibus peruenit: ibi cognoscit. lx. naues quæ in belgis factæ erant: tempestate reiectas tenere cursum non potuisset: atque eodem unde erant profectæ: reuertisse: reliquas paratas ad nauigandum atque omnibus instructas inuenit: eodem equat⁹ totius Gallie peruenit: numero milium. iiii. principesque ex omnibus ciuitatibus quib⁹ perpaucos: quos in se fidem perspexerat relinquere in Gallia: reliquos obsidū loco secū ducere decreuerat: quod cum ipse abesset: motū Gallie uerebatur: Erat una cū cæteris Dumnorix heduus de quo ante a nobis dictū ē. Hūc secum ducere in primis cōstituerat: quod cum cupidum rerum nouarū: cupidum imperii: magni animi: magnæ inter gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc: quod in concilio heduorum Dumnorix dixerat sibi a Cæsare regnū ciuitatis deferri: quod dictū hedui grauius ferebant: neque deprecandi causa aut recusandi legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouit. Ille omnibus primo precibus petere contēdit: ut in Gallia relinqueretur: partim quod religionibus impediri sese diceret. Postea quā id obstinate sibi negari uidit omni spe impetrandi adēpta: principes Gallie sollicitare: reuocare singulos hortarique cœpit: ut continentī remanerent: metu territare: nō sine causa fieri ut Gallia omni dignitate spoliaretur: id esse consiliū Cæsaris: ut quos in cōspectu Gallie interficere ueretur: hos omnes in Britannia traductos necaret. Fidem reliquis interponere: iusiurandū poscere: ut quæ esse ex usu Gallie intellexissent communi cōsilio administrarent. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferrebant: qua re cognita Cæsar: quod tantum ciuitati hæduæ dignitatis tribuebat coercendū atque detetrendum quibuscunque rebus posset Dumnorigem statuere: quod longius usum amentiam progredi uidebat: prospiciē-

Silua ardua
na

Induciomarus Cæsari conciliatus.

DE BELLO GALLICO

Dumnorix
interfectus

Ductus in
Britanniam
exercitus.

dum ne quid sibi ac reip. nocere posset. Itaque circiter .xxy. dies in eo loco commoratus: quod chorus uetus navigationem impediabat: quod magnam partem omnis temporis in his consuevit sufflare dabat opera: ut Dumnorigem in officio contineret: nihil tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idonea tempestate nactus: milites equitesque conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis: Dumnorix cum equitibus heduorum a castris: insciente Casare domum discedere coepit. Quare nuntiata: Caesar intermissa perfectione: atque omnibus rebus postpositis: magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit: retrahique imperat: si uim faciat: neque pareat: interfici iubet. Nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus: qui presentis imperium neglexisset. Ille autem reuocatus resistere: ac se manu defendere: suorumque fidem implorare coepit: sepe clamitans liberum se: liberamque esse ciuitates. Illi ut erat imperatum: circumstant hominem: atque interficiunt. At hedui equites ad Casarem omnes reuertuntur. His rebus gestis: Labieno cum tribus legionibus & equitum milibus duobus continentem relicto: ut portus tueretur: & rem frumentariam prouideret: quaque in Gallia gereretur: cognosceret: consiliumque pro tempore: & pro re caperet: ipse cum legionibus quinque & pari numero equitum: quem in continentem reliquerat: ad solis occasum naues soluit: & leni africo puectus media circiter nocte uento intermisso: cursum non tenuit: & longius delatus aestu: orta luce: sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus a flus commutationem secutus: remis contendit ut eam partem insulae caperet: qua optimum esse egressum superiori aestate cognouerat. Quare in re admodum fuit militum uirtus laudanda: qui uictoris grauiusque nauigiis non intermisso remigrandi labore longarum nauium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis est uisus. Sed ut postea ex captiuis cognouit Caesar cum magnam manus eo conuenisset: multitudinem nauium perierit: qui cum annoinis priuatisque quas sui quisque commodi causa fecerant: amplius octingentae uno erant uisae: a litore discesserant: ac se in superiora loca abdiderant. Caesar exposito exercitu: ac loco castris idoneo capto ubi ex captiuis cognouit quo in loco copiae consedissent: cohortibus decem ad mare relictis: & equitibus trecentis: qui praesidio nauibus essent: de tercia uigilia ad hostes contendit: eo minus ueritus nauibus quod in litore molli atque aperto deligatas ad anchoram relinquebat: & praesidio nauibus. Quod Atrium praefecit. Id se noctu progressus milia passuum circiter .xii. hostium copias conspexit. Illi equitatu atque effedis ad flumen progressi: ex loco superiore nostros prohibere & praedium committere coeperunt: repulsi ab equitatu se in siluas abdiderunt: locum nactus egregie & natura: & opere munitum: quem domestici bellum ut uidebat causa iam ante praeparauerat. Nam crebris arboribus succisis: omnes introitus erant praclusi. Ipsi ex siluis rari propugnabant: nostrosque intra munitiones ingredi prohibebat. At milites legionis .vii. testudine facta: & aggere ad munitiones adiecto locum coeperunt: quoque ex siluis expulerunt: paucis uulneribus accaptis. Sed eos fugientes longius Caesar prosequi uetuit: & quod loci naturam ignorabat: & quod magna parte diei consumpta munitioni castrorum tempus reliqui uolebat. Postridie eius diei mane tripartito milites equitesque in expeditionem missi: ut eos qui fugerant persequerentur: in aliquantum itineris progressus: cum

LIBER QUINTVS

iam extremi essent in prospectu equites a. Q. Atrio ad Casarem uenerunt: quod nuntiarent superiori nocte maxima coorta tempestate: prope omnes naues afflictae: atque in litore eiectae esse: quod neque anchora funesque sustinerent: neque gubernatores: nauaeque uim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis Caesar legiones equitatuque reuocari: atque in itinere consistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere quae ex litteris nunciisque cognouerat coram perspicit: sic ut missis circiter .xl. nauibus: reliqua amen refici posse magno negotio uideretur. Itaque ex legionibus fabros deligit: & e continenti alios accersiri iubet. Labieno scribit: ut quamplurimas posset his legionibus: quae sunt apud eum: naues instituat. Ipse & si res erat multi operis ac laboris: commodissimum esse statuit omnes naues subduci: & cum castris una munitione coniungere. In his rebus circiter dies .x. consumit: nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis: subductis nauibus castrisque egregie munitis: easdem copias quas antea praesidio nauibus reliquit: ipse eodem unde redierat perficere: eo cum uenisset: maiores iam undique in eum locum copiae britannorum conuenerant. Summa operum bellique administrandi communi consilio promissa est Cassiuelauno: cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit: quod appellatur Tamesis: a mari circiter passuum milibus .lxxx. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continua bella intercesserant. Sed nostro aduentu promoti Britannii hunc toti bello imperioque praefecerant. Britanniae pars interior ab his incolitur: quos natos in insula ipsi memoria praeditum dicunt: maritima pars ab his quae praedae ac belli inferendi causa ex belgis transierat: quod omnes fere his nominibus ciuitatum appellant: quibus orti ex ciuitatibus eo puenerunt: & bello illato ibi permanserunt: atque agros colere coeperunt: hominum est infinita multitudo: celeberrimaque aedificia fere gallicis consimilia: pecorum numerus magnus: utuntur tamen aere: ut nummo aureo aut annulis ferreis ad certum pondus exanimatis nummis. Nascitur ibi plumbum album in mediteraneis regionibus: in maritimis ferax: sed eius exigua est copia: aere utuntur importato. Materia cuiusque generis: ut in Gallia est praeter fagum: atque abietem. Leporem: gallinam & anserem gustare fas putant. Haec enim alunt animi: uoluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus insula natura triquetra: cuius inuolutus est contra galliam: huius lateris alter angulus: quod est ad Cantium: quo fere omnes Galliae naues appellant: ad orientem solem: inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta. Alterum uergit ad Hispaniam: atque occidentem solem quia ex parte est Iberniam dimidio minor ut aestimatur: quam Britannia: sed pari spatio transmissus: atque ex gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula: quae appellatur Notia: complures praeterea minores subiectae insulae existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt: dies continuo triginta sub bruma esse noctes: nos nihil de eo percunctationibus reperiabamur: nisi certis ex aqua mensuris breuiores esse quam in continenti noctes uidebamus. Huius est longitudo lateris: ut fert illo opinio septingentorum milium. Tertiū est contra septentrionem: cui praeter nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat: hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimat. Ita omnis insula est in circuitu uicies centum milibus passuum ex his omnibus longe sunt humanissimi: quod Cantium incolunt: quae regio est maritima omnis neque multum

Naues tempestate afflictae.

Cassiuelaunus bello praefectus Tamesis fluius. Britanniae descriptio.

Iberniam dimidio minor quam Britannia. Insula Moetia. Dies continuo triginta sub bruma noctes sunt Cantium.

DE BELLO GALLICO

Gallica differunt cōsuetudine. Interiores plariq; frumenta nō serūt: sed lacte & carne uiuūt: pellibusq; sunt uestiti: omnes uero se Britāni ultro glasto ificiunt: q; ceruleū efficiebat colorem: atq; hoc horridiores sunt pugna: aspectu capillosq; sunt promisso: atq; omni parte corporis rasa prater caput: & labrū superius. Vxorē habēt deni: duodeniq; inter se cōmunes & maxime fratres cum fratribus: & parētes cum liberis: sed si q; sunt ex his nati eorū habent li bēri a quibus primum uirgo quēq; adducta est. Eqtē hostiū effedarii acriter plium cum equitatu nostro in itinere confixerūt: tamē ut nostri omnibus pti bus superiores fuerint atq; omnes in siluas collesq; cōpulerint: sed cōplurib; interfectis: cupidius ifecuti: nōnullos ex suis amiserūt. At illi intermisso spatio i prudentibus nostris atq; occupatis in munitōe castrorū: subito se ex siluis cie cerunt: impetuq; in eos facto: qui erant in statione pro castris collocati acriter pugnaverūt: duabusq; missis subsidio cohortibus a Cæsare atque his primis legionum duarum cū hāc intermisso perexiguo loci spatio: inter se cōstitissent nouo genere pugnae perterritis nostris p medios audacissime proruperūt: se que inde icolumes receperunt. Eo die. Q. Laberius durus tr. militū interfecit illi plurib; submissis cohortib; repellunt. toto hoc genere pugnae cū sub ocu lis omniū ac p castris dimicare: intellectū est nostros ppter grauitatē armo rū quod neq; inseq cedētes possent: neq; a suis discedere auderēt minus aptos ad hui; generis hostes: equites aut magno cum piculo plio dimicare propter ea quod illi etiā cōsulto plarūq; cederēt: & cū paululum a legionibus nostros remouissent: ex effedis desiliret: & pedibus dispari plio contenderent. Accede bat ad hāc ut nunquam conferti: sed rari magnisq; iteruallis praeliarent. Sta tioneq; dispositas haberent: atq; alios alii deiceps exciperent integrisq; & recē tes defatigatis succederent. Postero die procul a castris hostes i collibus cōsti tuerunt rariq; se ostendere: ac lenius quam pridie nostros equites plio laceffe re cōeperūt. Sed meridie cum Cæsar pabuladi gratia tres legiones: atq; omnē equitatū cum. C. Trebonio legato misisset: repēte ex omnibus partibus ad pa bulatores aduolauerunt: sic uti ab signis legionibusq; non absisterent. Nostri acriter in eos ipetu facto repulerunt: neq; finē sequendi fecerūt: quo subsidio cōfisi equites cum post se legiones uiderent: picipites hostes agerunt: magno que eorū numero interfecto: neq; sui colligendi: neque cōsistendi: aut ex effedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga prius quā undique cōuenerāt auxilia: discesserūt: neq; post id tempus nunq summis nobiscū copiis hostes cōtenderunt. Cæsar cognito consilio eorū ad flumē Tamēsim i fines Cassiuel launi exercitū duxit: qd flumen uno omnino loco pedibus atq; agre trāssiri potest: eo cū uenisset: animaduertit ad alterā fluminis ripā magnas esse copias hominum istructas. Ripa autem erat acutis sudibus praeixis munita: eiuf demque generis: sub aqua defixae sudes fluminē tegebant: his rebus cognitis a captiuis perfugisq; Cæsar pmissio equitatu: confestim legionem subsequi iu bet. Sed ea celeritate atque ipetu milites ierunt: cum capite solo ex aqua exta rent: ut hostes impetum legionum atq; equitum sustinere nō possent: ipsasq; dimitterent ac se fugā mandarēt. Cassiuelaunus ut supra demonstrauimus oī spe deposita cōtentiois: dimissis amplioribus copiis milibus circiter quattuor esse dariorum relictis: itinera nostra seruabat paululūq; ex una excedebat: lo

LIBER Q VINTVS

cisq; impeditis: atq; siluestribus se occultat: atq; his regionibus quibus quos iter facturos cognouerat: pecora atq; homines ex agris in siluas cōpellebat. Et cum equitatus noster liberius uastandi: prädandiq; causa se i agros eiecerat: omnib; uis semitisq; effedarios ex siluis emittebat. Et cū magno periculo no stros equitum cum his cōfligebat: atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur: ut neq; longius ab agmine legionem discedi Cæsar pateretur & tantū in agris uastandis: incendiisq; faciendis hostibus noceret: quantum labore atq; itinere legionarii milites efficere poterant. Interim Trinobātes p pe firmissima earū regionū ciuitas: ex qua Mandubratius adolescens Cæsaris fidē secut; ad eū cōtinere galliā uenerat: cuius pater Imanuentius in ea ci uitate regnū obtinuerat: interfectusq; erat a Cassiuelauno: ipse fuga mortē ui tauerat: legatos ad Cæsare mittit: pollicet q; sese ei dedituros: & ipata factu ros perit ut Mādubratū ab iniuria Cassiuelauni defēdat atq; i ciuitatē mit tat: q; p sit ipiūq; obtineat. His Cæsar ipat obsides ad numerū quadraginta fru mentūq; exercitui. Mandubratūq; ad eos mittit. Illi imperata celeriter fece runt: obsides ad numerū: frumentumq; miserunt. Trinobantibus defensis at que ab omni militū iniuria prohibitis: Ceuimagni: Sengoriaci: Ancarites: Bi brogi: Cassi legationibus missis sese Cæsari dederunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco oppidum Cassiuelauni abesse: siluis paludibusque munitū: quo satis magnus hominum pecorisq; numerus conuenerit. Oppidum autē Britanni uocant: cum siluas impeditas uallo atq; fossa munierunt: quo incur sionis hostium uitandae causa conuenire consueuerant: eo proficiscitur cum le gionibus locum repperit egregie natura atque opere munitum. Tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt: seseque ex alia parte oppidi eiecerunt. Ma gnus ibi numerus pecorum repertus: multiq; in fuga sunt cōprāheni atq; in terfecti. Dum hāc in his locis geruntur. Cassiuelaunus ad cantium qd est a mare: ut supra demonstrauius quibus regionibus quattuor reges prærāt. Cingetorix: Caruilius: Taximagulus: Segonax nuncios mittit: atq; his ipat: ut coactis oibus copiis: castra naualia de improviso adoriāt: atq; oppugnēt. Hi cū ad castra uenissent: nostri eruptione facta: multis eorum interfectis: Cingetorix capto etiā nobili duce Cingetorige: suos incolumes reduxerunt. Cassiuel lau nus hoc plio nunciato: tot detrimentis acceptis: uastatis finibus: maxime etiā p motus defectione ciuitatē legatos p Atrebatē comiū de deditione ad Cæsa remittit. Cæsar cū statuisset hyemē incontinenti ppter repentinos galliā mo tus agere neq; multū aestatis superesse: atq; id facile extrahi posse intelligeret: obsides imperat: & quid in annos singulos uectigalis po. ro. Britannia pende ret: constituit. Interdicit atq; imperat Cassiuelauno ne Mandubratio: neu tri nobantibus bellū faciat. Obsidib; acceptis: exercitum reducit ad mare: naues inuenit resectas. His deductis quod & ad captiuorū magnum numerum ha bebat nōnullae deperierant naues duobus commeat; exercitum reportare cō stituit. Ac si accidit ut ex tanto nauium numero: tot nauigationibus: neq; hoc neq; supiore anno ulla oīo nauisque milites pōrtaret desideraretur. At ex his quā inanes ex continenti ad eū remitterentur: & prioris commeatus expositis militibus: & quas post Labiēus faciēdas curauerat: numero. lx. per pauca lo

Trinobātes: firmissima ciuitas.

Ceuimagni Sengoriaci Ancarites: Bibrogi.

Cassi sese de dunt. Quod uo cent Britāni oppidum.

Quattuor reges. Cingetorix Caruilius. Taximagulus. Segonax.

Britanni uectigales po. ro. facti.

DE BELLO GALLICO

Samarobri
na.

Carnutes.
Tasgetius
interfectus.

Repentinus
tumultus in
hybernis

cū caperēt: reliquæ fere omnes reicerentur. Quas cum aliquādiu Cæsar frustra expectasset: ne anī tpe nauigatiōe excluderetur quod equinoctium suberat: necessario angustius milites collocauit. Ac summa trāquilīate cōsecuta secunda cū solūisset uigilia: prima luce terram attingit: omnesq; icolumēs naues perduxit. Subductis nauibus: cōcilioque gallos Samarobrinę peracto quod eo āno frumentum ī gallia propter siccitates āgustius prouenerat: coactus ē aliter: ac superioribus ānis exercitū ī hybernīs collocare: legionesque ī plures ciuitates distribuere: ex quibus unam ī morios ducendam. C. Fabio legato dedit. Alterā neruios. Q. Ciceronē. Tertiā ī effuos. L. Roscio. Quartam ī rhemis cum. T. Labieno ī cōfinio treuīorum hyemare iussit. Tres ī Belgio collocauit. His. M. Crassum: & L. Munatiū Plancū: & C. Treboniū legatos præfecit: legionem unā: quam pxiā trās Padū cōscripserat: & cohortes. y. ī eburiōes quorum pars maxima est inter mosam & rhenum: qui sub imperio Ambiorigis & Catulocierāt misit. His militibus. Q. Titurium Sabīnum & L. Aurunculeiū Cottam legatos præesse iussit. Ad hūc modū distributis legiōibus facillime īopiæ frumētariæ se mederi posse existimauit. Atque hanc tamē omnium legionum hyberna: præter eam quam. L. Roscio ī pacatissimā & quietissimā partem ducendam dederat: milibus passuum centum continebantur. p se interea quoad legiōes collocasset: munitaq; hyberna cognouisset: ī galliā morari cōstituit. Erat ī carnutibus sūmo loco natus Tasgetius. Huius maiores ī suā ciuitate rengū obtinuerant. Huic Cæsar p eius uirtute atq; ī se beniuolētiā: quod ī omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus maior: locū restituerat. Tertiū iam nunc annū regnātē inimici palā mulisēt ex ciuitate his auctoribus eum interfecerunt: deferunt ea res ad Cæsare. Ille ueritus: q; ad plures respitinebat: ne ciuitas eorū impulsu deficeret. L. Plācū cum legiōe ex belgio celeriter ī carnutes proficisci iubet: ibiq; hyemare. Quorūq; opa cognouerat. Tasgetiū interfectum: hos cōpræhensos ad se mittere. Interim ab oībus legatis: quæstoribusq; quibus legiones tradiderat certior factus est ī hyberna peruētū. Locumq; hybernīs esse munitū. Diebus circiter. xy. q; b; ī hyberna uentū ē inītiū repentinī tumultus ac defectiōnis ortum est ab Ambiorige & Gatuulco: qui cum ad fines regni sui Sabino Cortaq; præsto fuissent. frumentūq; ī hyberna cōportassent. Induciomari treuiri nūciis suis cōcitauerūt: subitoq; oppressis lignatoribus magna manu ad castra pugnatū uenerunt. Cū celeriter nostri mātcepissent uallūq; ascēdiscent: atq; ex parte Hispanis equibus emissis equestri plio superiores fuissent: desperata re: hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tū suo more cōclamauerunt utī aliq; ex nostris ad colloquium pdirent: habere sese quæ de re comuni dicere uellent: quibus controuersias minui posse speraret: mittitur ad eos colloquēdi cā. C. Carpineius eques roman; familiaris. Quintus Titurius & Quintus Iunius ex Hispania quidam qui iam āte ī iussu Cæsaris ad ambiorigem uentitare cōsueuerat. Apud eos Ambiorix ad hūc modū locut; est. Sese pro Cæsaris ī se beneficiis plurimum ei confidere debere quod eius opera stipendio liberatus esse. Quod aduaticis finitimis suis pendere consueisset quodq; ei filius & fratris eius filius Cæsare remissi essent: quos aduatici obsidum numero missos apud se ī seruīute & catenis tenuissent: neq; id

LIBER Q VINTVS

quod fecerat de oppugnatione castrorū: ut iudicio aut uolūntate sua fecisse: sed coactus ciuitatis: suaq; esse eiūsmōi iperīa: ut nō minus haberet ī se iuris multitudo q; ipse ī multitudinē ciuitati: porro hanc fuisse belli causam: quod repentinā gallos coniurationi resistere non potuerit. Is se facile ex humilitate sua probare posse: q; non adeo sit imperitus rex ut suis copiis po. ro. superari posse cōfidat: sed esse galliā cōe cōsiliū omnibus hybernīs Cæsaris oppugnādis: hunc esse dictū diē: ne qua legio alteræ legioni subsidio uenire possit non facile gallos gallis negare potuisse: præsertim cū de recuperanda cōi libertate cōsiliū inītiū uideretur: quibus pprietate satisfecerit: abere se nunc rōnem officii: pro beneficiis Cæsaris monere: orare Tituriū pro hospitio ut suę ac mīlitū salutē consulat: magnā manū germanorū conductā rhēnū trāsisse: hanc affore bīduo: ipsorū esse cōsiliū: uelint ne priusq; finitimi sentiant eductos ex hybernīs milites: aut ad Ciceronē: aut ad Labienum deducere: quorū alter milia passuū circiter quinquaginta: alter paulo amplius ab his absit. Illud se polliceri: & iureiurando confirmare tutū iter per fines daturū: quod cū faciat & ciuitati sese cōsulareq; hybernīs leuetur: & Cæsari p eis meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit. Abiorix Carpineius & Iunius quæ audierāt ad legatos deferunt: illi repentinā re turbati: & si ab hoste ea dicebantur: nō tamē negligenda existimabant. Maximeq; hac re permouebant: q; ciuitatē ignobilē atq; humilē eburonum sua sponte po. ro. bellū facere ausam: uix erat credendum. Itaq; ad cōsiliū rem deferunt: magnaq; inter eos existit controuersia. L. Aurunculeius cōpluresq; tribuni militū & primorū ordinum cēturiones nihil temere agendum: neq; ex hybernīs ī iussu Cæsaris discedēdum existimabant: quam a suis magnas copias germanorū sustineri posse munitis hybernīs docebat: rē esse testimonio q; plurimum hostium impetum multis ultro uulneribus illatis fortissime sustinuerunt: re frumētaria nō premi. Interea & ex pxiimis hybernīs: & a Cæsare cōuentura subsidia: postremo quid cēte uius: aut turpi; q; auctore hoste de sūmis reb; capere cōsiliū. Contra ea Tituri; sero facturus clamitabat: cū maiores manus hostiū a iunctis germanis conuenissent: & cū aliquid calamitatis ī pxiimis hybernīs esset acceptum breuem consulēdi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum ī Italiam nec aliter carnutes interficiendi Tasgetiū cōsiliū fuisse capturos: neq; eburones si ille adesset tanta cōtentione nostra ad castra uenturos esse: non hostem auctorem: sed re; expectare subesse rhēnū: magno esse germanis dolori Ariouisti mortem: & superiores nostras uictorias adire galliā tot contumeliis acceptis: sub po. ro. imperio redactam: superiore gloria rei militaris extincta: postremo quis hosti bī persuaderet sine certa re Ambiorigem ad eiūsmōdi cōsiliū descendisse. Suam sententiā ī utraq; parte esse tutam: si nihil esset durius: nullo cū periculo ad proximā legionē peruētuos. Si gallia omnis cum germanis cōsentiret: unam esse ī celeritate positam salutē. Cottæ quid ematque eorū qui dissentirent: cōsiliūquem haberet exitū: ī quo si præsens periculum non sit: certe longinqua obsidione fames esset tūenda. Hac ī utraque parte habita disputatione cum a Cotta primorū ordinibus acriter resistetur: uincite inq;: si ita uultis Sabinus & id clariore uoce: ut mangapars militum exaudiret. Neq; is sum iquit: qui grauissime ex uobis mortis piculo ter-

Leue auctof
hoste capere
cōsiliū.

DE BELLO GALLICO

re ar hi sapient: & si grauius quid accideret: abste rationē reposcent: qui si p re
liceat perendino diccum pximis hybernīs coniuncti cōmunem cū reliqs bel
li casū sustineāt: ne recti & relegati lōge ab ceteris aut ferro aut fame iteerāt.
Consurgit ex cōsilio comprehendunt utrūq; & orant ne sua dissēsiōe & p tina
cia rē in sūmo piculo deducant: facile eē rē se maneāt: seu pfiscant: si mō
unū oēs sentiāt ac pbent. Cōtra i dissensionē nullā se salutē pspicere. Res di
sputatione ad mediā noctē pducet: tandē dat Cotta manus pmo⁹ superiore
sententiā. Sabini: p nūciat prima luce ituros: cōsumitur uigiliis reliqua pars
noctis cū sua qsq; miles circūspiceret: qd secum portare posset qd ex instru
mento hybernōz relinquere cogeretur. Omnia exogitantur: quare nec sine
periculo maneatur: & langore militū: & uigiliis piculum augeatur. Prima lu
ce sic ex castris pfiscūt: ut quib⁹ esse persuasum: non ab hoste: sed ab ho
mine amicissimo Ambiorige cōsiliū datum: longissimo agmīe magniq; im
pedimentis. At hostes posteaq; ex nocturno fremitu: uigiliisq; de pfectiōe eo
rum senserunt: collocatis insidiis: bipartito in siluis opportuno cōsilio: atq; oc
culto loco a milibus passuū circiter duobus Romanōz aduentu expectabāt.
Et cum se maior pars agminis in magnam conuallē dimisisset: ex utraq; par
te ei⁹ uallis subito sese o derunt nouissimosq; p mēre: & primos phibere ascē
su: atq; iniquissimo nostrōz loco plūm cōmittere cōeperunt. Tum demum Ti
turius: qui nihil ante puidisset trepidare & concurrere: cohortesq; disponere
hāc tñ ipsa timide: atq; ut eum oia deficere uiderētur: quod plerūq; his ac
cidere solet: qui ipso negotio cōsiliū capere coguntur. At Cotta qui cogitasset
hāc posse in itinere accidere atq; ob eam causā pfectionis auctor non fuisset:
nulla in re cōmuni saluti deerat: in appellandis cohortandisq; militibus impe
ratoris: & in pugna militis officia praeftabat. Cumq; propter lōgitudinem ag
minis minus facere: omnia per se obire: & quid quoquo loco faciendum esset
prouidere non posset. Iusserunt pronuciari: ut impedimenta relinquerent: at
que in orbem consisterent: quod consiliū: & si in eiusmodi casu repēnden
dum: nō est tamen incōmode accidit: nam & nostris militibus spem minuit:
& hostes ad pugnādum alacriores efficit: quod nō sine summo timore: & de
speratiōe id factum uidebatur. Prēterea accidit: quod fieri necesse erat: ut uul
go milites ab signis discederent: quā qsq; eoz carissima habebat ab impedi
mentis petere atq; arripere properaret: clamore ac fletu oia cōpellerentur. At
barbaris consiliū nō defuit: nā duces eorum tota acie p nūciare iusserūt:
ne q; ab loco discederet: illoz eē prādā atq; illis referuari: quācūq; Romani
reliquissent: p inde omnia in uictoria posita existimarent. Erant & uirtute &
numero pugnandi pares nostri: tamen a duce & a fortuna deferebantur: ta
men omnem spem salutis in uirtute ponebant & quotiens quāque cohors p
currerat: ab ea parte magnus hostiū numerus cedebat: q re animaduersa Am
biorix p nūciari iubet: ut pcul tēla cōiciāt: neu ppius accedāt: & quā i pēm
Romani impetū fecerint: cadāt lauitate armōz: & quotidiana exercitatiōe
nihil his noceri posse rursus se ad signa recipientes isequant: quo pce pto ab
his diligētissime obseruato: cū quāpiā cohors ex orbe excesserat atq; ipetū fe
cerat hostes uelocissime refugiebāt. Interi eā ptē nudari necesse erat ab late
re apto tēla recipi. Rursus cū i eū locū uō erāt egressi reuertī cōepāt: & ab his

LIBER Q VINTVS

qui cesserant & ab his q pxime steterāt circūueniebātur. Sin aut locū tenere
uellet neq; uirtuti locus reliquebatur: neq; a tāta multitudine cōiecta tāla cō
ferti uitare poterant. Tamē cōt incōmodis cōflictati tot uulnerib⁹ acceptis re
sistebant: & magna parte diei consumpta cū a prima luce ad horā octauā pu
gnaretur: nihil quod ipsis esset indignū: cōmittebant: tum. T. Baluentio: q su
periore anno primū pilū duxerat: uiro forti & magnā auctoritatis: utrunque
semur tragulo traicitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortissime pugnās dū
circunuento filio subuenit: interficitur. L. Cotta legatus oēs cohortes: ordinē
que cohortans: in aduersū os funda uulneratur. His reb⁹ p motus. Q. Titu
rius cū procul Ambiorigem suos cohortantem cōspexisset: interpretē suum.
C. Pompeiū ad eū mittit rogātū: ut sibi militibusq; parcat. Ille appellatus re
spondit: si uelit secum colloqui licere: sperare a multitudine impetrari posse:
qd ad militū salutem pertineat: ipsi uero nihil noctiū iri: inque eam rem se su
amq; fidem interponere. Ille cum Cotta saucio cōmunicat: si uideatur pugna
cum salute ut excedant: & cū Ambiorige una colloquantur: sperare de se ac
militū salute impetrari posse. Cotta se ad armatū hostem ituz negat: atq; i eo
perseuerat. Sabinus quos in praesentia tribunos militū circū se habebat & pri
morū ordinum centuriōes se sequi iubet: & cum propius Ambiorigem acces
sisset: iussus arma abiicere imperatū fecit: suisq; ut idem faciant: imperat. Inte
rim dum de conditionib⁹ inter se agunt: longiorq; consulto ab Ambiorige in
stituitur sermo: paulatim circunuentus interficitur. Tū uero suo amore uictō
riā cōclamāt: atq; ululatū tollunt: impetuq; in nostros facto: ordies pturbāt.
Ibi. L. Cotta pugnans interficitur: cū maxima pte militū: reliqui se in castra
recipiunt unde erant egressi: ex quibus. L. Petrosidius aqlifer cū magna mul
titudine hostiū premeretur: aquilam intra uallū proiecit: ipse pro castris for
tissime pugnās occiditur: alii agre ad noctē oppugnationē sustinet noctu ad
unum desperata salute: se ipsi interficiunt: pauci ex plio lapsi incertis itinerib⁹
per siluas ad. T. Labienū legatū in hyberna pueniunt: atq; cum de rebus ge
stis certiores faciunt. Hac uictoria sublatu Ambiorix statim cum equitatu
in aduaticos: qui erant eius regni finitimi: proficiscitur: neq; diem neque no
ctem intermittit: peditatūq; sese seq iubet: re demonstrata: aduaticisq; concita
tis: postero die in neruios peruenit. Hortaturq; ne sui in perpetuū liberādī: at
que ulciscēdi Romanos p his: quas acceperant iniuriis occasionē dimittāt. In
terfectos esse legatos duos magnāq; partem exercitus interisse demonstrat: ni
hil esse negocii subito oppressam legionem quā cum Cicerone hyemet inter
fici se ad eā rem pfitetur adiutorē facile hac oratiōe neruiis psuadet. Itaq; cō
festim dimissis nunciis ad cētrones: grudios: leuacos: pleumosios: gordunos
q oēs sub eoz imperio sunt quam maximas manus possunt cogunt: & de im
prouiso ad Ciceronis hyberna aduolant: nondū ad eū fama de Titurii morte
plata. Hoc quoq; accidit q fuit necesse ut nōnulli milites qui lignatiōis muni
tionisq; cā in siluas discessissent: repentinō equitum aduentu interciperentur.
His circunuetis magna manu eburōes aduētici neruii atq; horū omnium so
cii & clientes legionē oppugnare incipiūt: nostri celeriter ad arma concurrūt
uallū conscendūt: agre is dies sustentatur: q oēm spē hostes i celeritate pone
bāt: atq; hāc adepti uictoriā in perpetuū se fore uictores cōfidebant. Mittun
d iii

T. Baluentio:
ustragula
ictus.

Q. Lucani
us interfectus
L. Cotta fun
da uulnera
tus.

Sabinus cir
cunuentus.

Cotta intere
ptus.
Petrosidius
aqlifer occi
sus.

Ro. ab Am
biorige acri
pugna deuī
cti.

DE BELLO GALLICO.

Casæ more
gallico stramētis tectæ
igni correptæ.

Dies ro. gra
uissimus.

tur ad Cæsarem cō festim a Cicerone litteræ: magnis ppositis præmiis si ptu
lissent. obsessis omnibus uis missi interceptiuntur. Noctu ex materia quā mu
nitionis cā comportauerant: turres admodū ceterum. xx. excitantur incredibili
celeritate: quæ deesse operi uidebantur: pfiuntur. Hostes postero die multo
maioribus copiis coactis: castra oppugnant: fossam compellunt: eadem ratioe
qua pridie nostris resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit dieb: nulla pars
nocturni temporis ad laborem intermittitur: non agris: nō uulneratis facul
tas qetis datur multæ præstæ fudes: magni muralium pilorū numerus isti
tuitur: turres contabulantur: pinnæ lorice quæ ex cratibus attexuntur: ipse Ci
cero cū tenuissima ualitudine esset: ne nocturnum quidem tempus ad quietē
relinquebat: ut ultro militū concursu: ac uocibus sibi parcere cogeretur. Tūc
duces principesq: neruiorū qui aliquē sermonis abitu cāmque amicitia cū Ci
cerone habebant: colloqui sese uelle dicunt. Facta potestate eadem quæ Am
biorix cum Titurio ægerat: cōmemorant: omnem esse i armis Gallia: germa
nos rhenū transisse. Cæsaris reliquorūq: hyberna oppugnasse. Addūt etiam
de sabini morte: Ambiorigem ostentant: fidei faciundæ causa errare eos di
cunt: si quiquā ab his præsidii sperent: qui suis rebus dissidant: sese tamen sci
re hoc esse in Cicerone po. que ro. animo: ut nihil nisi hyberna recusent atq:
hanc inueterascere cōsuetudinē nolint: licere illis incoluminibus per se ex hy
bernis discedere: & quascunq: partes uelint sine metu pficisci. Cicero ad hæc
unum mō respondit: non esse cōsuetudinem populū ro. accipere ab hoste ar
mato conditionem: si ab armis discedere uelint: se adiutore utātur legatosq: ad
Ciceronem mittant: sperare pro eius iustitia: quæ petierit ipetraturos. Ab hac
spe repulsi neruii uallo pedum. xi. & fossa pedū. xy. hyberna cingunt: hæc ex
superiorū annorū & consuetudine a nobis cognouerant & quosdā de exercitu
habebant captiuos: ab his docebantur. Sed nulla ferramentorū copia: quæ es
set ad huc usum idonea gladiis cespites circuncidere manibus sagulisq: terrā
exaurire nitebantur. Qua quidem ex re hoīum multitudo cognosci potuit:
nam minus horis tribus milium pedū quindecim in circuitu munitionē per
fecerunt: reliquisq: diebus turres ad altitudinem ualli: falces testudinesq: quas
iidem captiui docuerāt facere ac parare cœperūt. Septimo oppugnationis die
maximo coorto uento feruentes fusili ex argilla grādes fūdis & feruesacta ia
cula in casas quæ more gallico stramentis erāt tectæ iacere cœperūt. Hæc ce
leriter ignem cōprehenderunt: & uenti magnitudie in oēm locū distulerunt
castros. Hostes maximo clamore sicuti parta iam atq: explorata uictoria tur
res testudinesq: aggere & scalis uallū ascendere cœperunt. At tanta militum
uirtus atq: ea præsentia animi fuit ut cū ubiq: flāma torrerentur: maximaq: te
lorū multitudine premerentur suaque omnia impedimenta atque omnes for
tunas coflagrare intelligerent: non modo demigrandi causa de uallo decede
ret nemo: sed pene respiceret quidem quisq: ac tum omnes acerrime fortissi
meque pugnarent. Hic dies nostris longe grauissimus fuit: sed tamen hunc
habuit euentum: ut eo die maximus numerus hostium uulneretur atq: in
terficeretur: ut se sub ipso uallo cōstipauerant: recessūq: primis ultimi non da
bant. Paulum quidem intermissa flamma: & quodam loco turri adacta: & cō
tingente uallū tertiæ cohortis: cēturiōes ex eo quo stabāt loco recesserūt: suos

LIBER Q VINTVS

q omnes remouerunt nutu uocibusq: hostes si introire uellent: uocare cœpe
runt: quorū pgre di ausus ē pmo: tū ex oī pte lapidib: cōiectis deturbati: tur
risq: succensa ē. Erāt i ea legio fortissimi uiri cēturiōes q primis ordinib: ap
propinquent. T. Pullus & L. Voreus. Hi ppetuas cōtrouersias inter se habebant:
& quā anteferet oībusq: anis de locis sūmis simultatib: cōtēdebāt. Ex
his Pullo cū acerrime ad munitiones pugnaretur: qd dubitasq: Vorene: aut
quē locū tuæ pro laude uirtutis spectas. Hic dies de nostris cōtrouersis iudi
cabit. Hæc cū dixisset: pcedit ex castris: munitionemq: qua parte hostiū con
fertissima uisa ē erupit: ne Voreus quidē uallo sese cotinet: sed omnium ue
ritus existimationem subsequitur. Tum mediocri spatio relicto: Pullo pilum
in hostes immitit: atq: unum ex multitudine pcurrentem traicit: quo pcusso
& exanimato: hunc scutis protegunt: in hostē uniuersi tela coniiciunt neque
dant ingrediendi facultatē: transfigitur scutū Pulloni & uerutū in balteo defi
gitur. Auertit hic casus uaginā & gladiū educere conātis dextrā moratur ma
num impeditūq: hostes circūstunt. Succurrit inimicus illi Voreus & labo
ranti subuenit: ad hunc se cōfestim a Pullone omnis multitudo conuertit: il
lic uero occurrat ocus gladio: cōminulq: rem gerit Voreus atq: uno interse
cto: reliquos paulum propellit: dum cupidius instat in locum deiectum infe
riorē concidit. Huic rursus circūuento fert subsidium Pullo atq: ambo inco
lumes cōpluribus interfectis sūma cum laude sese intra munitiones recipiunt
sic fortuna in contentione: & certamie utrūq: seruauit: ut alter alteri inimicus
auxilio salutiq: eēt: neq: diu dicari posset: uter utri antefere dū uideret. Quā
to erat indies grauior atq: asperior oppugnatio: & maxie q: magna parte mili
tum cōfecta uulneribus: res ad puacitatē defensorū puenerat: tanto crebriores
litteræ nunciūq: ad Cæsare mittebantur: quorū pars depræhensa in conspectu
nostrorū militū cū cruciatu necabatur. Erat unus intus neruius nomine Vrti
co loco natus honesto: qui a prima obsidione ad Ciceronem profugerat: suā
que ei fidē præstiterat: huius seruo: spe libertatis magnis psuadet præmiis: ut
litteras ad Cæsare deferat. Has ille iaculo alligatas effert: & gallus inter gal
los sine ulla suspitōe uersatus ad Cæsare puenit: ab eo de periculo Ciceronis
legiōisq: cognoscitur. Cæsar acceptis litteris circiter hora. xi. diei: statim nun
ciū in bellouocos ad. M. Crassū quæstorē misit: cuius hyberna aberant ab eo
milīa passuū. xxy. Rube media nocte legionē proficisci celeriterq: ad se ueni
re: exit cū nuncio Crassus alter ad. C. Fabium legatum mittit: ut in atrebatū
fines legionē adducat: qua sibi sit inter faciendū. Scribit. Labieno si reip. com
modo facere posset: cum legioe ad fines neruiorū ueniat: reliquam partem ex
ercitus quod paulo aberat longius: non putat expectandam: equites circiter
quadringentos ex pximis hybernīs colligit. Hora circiter tertia ab antecursori
bus de Crassi aduentu certior factus: eo die milīa passuum. xx. pcedit. Cras
sum Samarobrīnæ præfecit: legionēq: attribuit: q: ibi impedimenta exercitū
obsides ciuitatū: litteras publicas: frumentūq: oē: quod eo tollerādæ hyemis
causa deuexerat: relinquebat. Fabius ut imperatum erat non ita multum mo
ratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini & cede cohor
tium cognita: cum omnes ad eum treuitorum copiae uenissent: ueritus ne
ex hybernīs fugæ similem profectiōem fecissent: ut hostium impetū sustine
d iiii

Nota egregi
um facinus
duorum cen
turionum

Vrtico.
Neruius.

DE BELLO GALLICO

re nō posset: p̄sertim quos recētū uictoria efferri sciret: lras: Cēsari dimittit q̄to cū piculo legionem ex hybernīs deducturus esset: rē gestā in eburonib⁹ p̄scribit: docet omnes peditat⁹ eq̄tatu⁹q; copias treuīrōꝝ tria milia passuū lōge ab suis castris cōseque. Cēsar consilio eius p̄bato: & si opinione triū legionū de iectus ad duas redierat: tamen unū cōmunis salutis auxilium in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in neruioꝝ fines: ibi ex captiuis cognoscit quae apud Ciceronem gerant⁹ q̄toq; in piculo res sit: tū cuidā ex equitib⁹ gallis magnis prēmiiis persuadet: uti ad Ciceronem epistolā deferat. Hanc grācis conscriptā litteris mittit: ne intercepta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscatur: si adire non possit: monet ut tragula cū epistola ad amentum deligata intra: munitionem castrōꝝ abiiciat. In litteris scribit se cū legionibus p̄fectū celeriter affore: hortatur: ut pristinā uirtutem retineat: grauius piculum ueritus: ut erat p̄ceptū: tragulā mittit: hanc casu ad turrīm adhāsit: neq; ab nostris biduo animaduersa. Tercio die a quodā milite cōspicitur dempta ad Ciceronem deferē: ille plectā in conuentu militū recitat: maxiaq; oēs leticia afficit: tū fumū incendioꝝ p̄cul uidebatur: duae res oēm dubitationē aduct⁹ legionū expulit. Galli re cognita p̄ exploratores obsidionē reliquūt: ad Cēsare oib⁹ copiis cōtendūt. Hæ erāt armatorū circiter milia. lx. Cicero data facultate: gallū ab eodē Verticōe: quē supra demonstrauim⁹ repperit q̄ litteras ad Cēsare deferat hūc admonet: iter caute diligēterq; faciat p̄scribit in litteris hostes ab se discessisse: oēm q; ad eū multitudinē cōuertisse: qbus litteris circiter media nocte Cēsar allatis: suos facit certiores: eosq; ad dimicādū aīo cōfirmat. Postero die luce priā mouet castra: & circiter milia passuū q̄tuor p̄gressustras uallē & riuū hostiū multitudinē cōspicat⁹: erat magni piculi res tātulis copiis in quo loco dimicār. Tamē quoniā liberatū ab obsidione Ciceronē sciebat: a quo aīo remittendū deceleritate existimabat: cōsedit & q̄ æq̄ssimo loco pōt: castra cōmunit: atq; & si erāt exigua: p̄ se uix hominū miliū septē: p̄sertim nullis cū impedimentis: tñ angustis uiag; quā maxie pōt cōtrahiteo cōsilio ut in summa cōtēptionē hostib⁹ ueniat: interim speculatoribus i oēs partes dimissis explorat: quo cōmodissime itinere ualles transire possit: eo die paruulis equestribus praeliis ad aquā factis utriq; sese loco suo continent. Galli q; ampliores copias: quæ nondū uenerant expectabant. Cēsar si forte timoris simulatione in suum locū ducere posset citra uallē p̄ castris praelio cōtenderet. Si id efficere nō posset: ut exploratis itineribus: minore cū p̄eī uallē riuūq; transiret. Prima luce hostiū equitatus ad castra accedit praeliūq; cū nostris equitibus cōmittit. Cēsar cōsulto eq̄tes cedere: seq; i castra recipere iubet: simul ex omnib⁹ partibus castra altiori uallo muniri portasq; obstrui: atq; in his administrationis rebus q̄ maxime cōcursari: & cū simulatione agi timoris iubet. Quibus oibus rebus hostes inuitati: copias traducūt: acieq; in quo loco cōstituunt nostris etiam uallo deductis propius accedunt: & tela intra munitionem ex omnibus partibus cōiiciunt: p̄cōibusq; circūmissis: p̄nūciari iubēt: seu q̄s gallos: seu Romanos uelit ante horā tertiā ad se transire: sine piculo licere post id tempus nō fore potestatem: ac si nostros contempserunt: ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitiū qd eas non posse introrumpere uidebantur: alii uallum manu scindere: alii fossas cōplere inciperent. Tunc Cēsar

LIBER Q VINTVS

omnibus portis eruptione facta eq̄tatuq; emissio: celeriter hostes in fugā dat Prospepu: sic uti oīo pugnandi causa resisteret nemo: magnūq; ex his numerū occidit: pugnat Cēsar: atq; oēs armis exiit. Longius prosequi ueritus q; siluæ paludesq; intercedebāt: neq; ēt paruulo detrimento illū locū relinquē uidebat omnib⁹ suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres: testudines munitionesq; hostiū admiratur: legione producta: cognoscit non decimū quēque esse reliquū militem sine uulnere: ex his omnibus iudicat rebus quāto cū periculo & quanta cū uirtute sint res administratæ. Ciceronem pro eius merito legionemq; collaudat: cēturiōes sigilatim tribunosq; militū appellat: quorum egregiā fuisse uirtutē testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini: & Cottæ certius ex captiuis cognoscit. Postero die cōtione habita rem gestā pponit: milites cōsulatur & cōfirmat q; detrimentū culpa & temeritate legati sit acceptū: hoc ægore aīo ferendū docet q; beneficio deorū imortalium & uirtute eorū expiato incōmodo neq; hostib⁹ diuitia lātitiā: neq; ipsis lōgior dolor relinquat. Interim ad Labienū p̄ rhēmos incredibili celeritate de uictoria Cēsaris fama p̄fert ut cū ab hybernīs Cicerōis milia passuū abesset circiter. lx. eo que post horā nonā. Cēsar puenisse ante mediā noctē ad portas castrōꝝ clamor oriret quo clamore significatio uictoriæ gratulatioq; ab rhēmis Labieno fieret. Hac fama ad treuiros plara Induciomarus q; postero die castra Labiēi oppugnare decreuerat: noctu p̄fugit: copiasq; oēs i treuiros reducit. Cēsar cū sua legiōe Fabiū remittit i hyberna ipse cū trib⁹ legiōib⁹ circū Samarobrinā trinis hybernīs hyemare cōstituit: & qd tātū mot⁹ Gallia extiterāt tātā hyemē i exercitū ipse manere decreuit. Nā illo incōmodo de Sabini morte plato: oēs: fere galliæ ciuitates de bello cōsultabāt: nūcios legatiōesq; in omnes partes dimittebant & quid reliqui consilii caperent atque unde initium bellī fieret explorabant: nocturnaue in locis desertis consilia habebant: neque ullum fere totū hyemis tēp⁹ intercessit sine sollicitudine Cēsaris qn aliquē de cōsiliis & motu galloꝝ nūciū acciperet. In his a. L. Roscio quæstore quem legiōi tertiæ decimæ p̄fecerat: certior est factus: magnas galloꝝ copias earum ciuitatum: quæ armoricæ appellantur oppugnandi sui causa conuenisse: neque longius milia passuum octo ab hybernīs suis abluisse: sed uūcio allato de uictoria Cēsaris discessisse adeo: ut fugæ similis discessus uideret: ac Cēsar principibus cuiusque ciuitatis ad se uocatis: alias territādo cū se scire quæ fierent: alias cōhortando denunciaret magnā partem galliæ in officio tenuit: tñ senones q; est ciuitas in primis firma: & magnæ inter gallos auctoritatis: Cauarinū quē Cēsar apud eos regem cōstituerat: cuius frater Moritasgus aduentu i galliā Cēsaris cuiusq; maiores regnū obtinuerāt interficere publico cōsilio conati: cū ille p̄sensisset ac p̄fugisset usq; ad fines secuti regno: domoq; expulerūt: & missis ad cēsare satisfaciūdū cā legatis: cū his oēm ad se senatū uenire iussisset dicto audiētes nō fuerūt: tātū apd hoīes barbaros ualuit ēē reptos aliquos principes bellī interferēdi tātāq; oib⁹ uolūtate cōmutationē attulit: ut p̄ter heduos & rhēmos p̄ quos p̄cipuo sp̄honore Cēsar hūit: alteros p̄ uetere ac p̄petua erga p. r. fide: alteros p̄ recētib⁹ bellī gallici officiis nulla fere fuerit ciuitas nō su specta nobis. Idq; adeo haud scio mirādē ne sit: cū plurib⁹ aliis de cāis tū maxie q; ei q; uirtute belli oib⁹ gētib⁹ p̄ferebāt tātū se ei⁹ opinionis deperdidisse

Cēsar ad Ciceronē puenit.

Ciuitates armoricæ.

Senonū ciuitas firma
Cauarinus.
Moritasgus

DE BELLO GALLICO

ut quia po. ro. imperia ferrēt grauissime dolerent. Treuiri uero atq; Inducio-
marus totū hyemis nullū tēpus intermiserunt: cū trās Rhēnū legatos mitte-
rent: ciuitates sollicitaret. pecunias pollicerent magna pte exercitū nostri interse-
ca: multo min⁹ ē supesse dicerēt pte: neq; tñ ulli ciuitati germanorū psuaderi
potuit ut rhēnū trāfīret: cū se bis exptos diceret. Ariouisti bello & tēcatherorū
trāsitu nō ēē fortunā ampli⁹ tēptādā. Hac spe lapsus Induciomarus nihil
ominus copias cogere: exercere a finitimis: equos parare: exules: dānatosq; to-
ta Gallia magnis pmiis ad se allicere cōcepit: tāta sibi iā his reb⁹ i gallia auctori-
tatē cōpauerat ut undiq; ad eū legationes cōcurrerēt: gratiāq; atq; amicitia pu-
blice priuatimq; peterēt. Vbi intellexit ultro ad se ueniri: altera ex pte senones
carnutesq; cōsciētia facinoris īstigare: altera neruios aduaticosq; bellum roma-
nis pare: neq; sibi uolūtariorū copias defore: si ex finib⁹ p̄gredi cōpisset arma-
tū conciliū indicit: hoc more gallos est initū bellorū: quo lege cōi oēs pube-
res & armati cōuenire cōsueuerūt: q ex his nouissimis conuenit in conspectu
multitudinis oibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigē
alterius principem factionis generū suū quem supra demonstrauimus Cāsa-
ris secutum fidem: ab eo non decessisse: hostem iudicat bonaq; eius publicat.
His rebus confectis: in concilio p̄nunciat accersitū se a senonibus & carnu-
tib⁹ aliisq; q plurib⁹ galliē ciuitatib⁹. Huic itē p̄ fines rhemorū eorūq; agros
populaturū ac priusq; id faciat: castra labienī oppugnare: quāq; fieri uelit: p̄a-
cipit. Labienus cū & loci natura & manu munitissimis castris sese contineret
de suo ac legiōis piculo nihil timebat. Sed nequā occasionem rei bene gerēde
dimitteret: cogitabat. Itaq; a Cingetorige atq; eius p̄pinqs orōne Induciomari
cognita quā in cōcilio habuerat nuncios mittit ad p̄pinqas ciuitates: eq̄tesq;
undiq; euocat. His certū diē cōueniendi dicit. Interim p̄pe quotidie cū oī eq̄-
tatu Induciomarus sub castris ei⁹ uagabat: alias ut sitū castrorū cognosceret:
alias colloquendi: aut territādī cā: equites plerūq; oēs tāla ītra uallū cōiicie-
bant. Labienus suos ītra munitiones continebat: timorēq; opiniōem q̄buscū-
que poterat rebus augebat. Cū maiore īdies cōtēptione Induciomarus ad ca-
stra accederet: nocte una intromissis equibus omniū finitimarū ciuitatū: quos
accersendos curauerat tāta diligentia oēs suos custodiis ītra castra cōtinuit ut
nulla ratione ea res enunciari: aut ad treuiros p̄ferri posset. Interim ex cōsuetu-
dine quotidiana Induciomarus ad castra accedit: atq; ibi magnam partē diēi
consumit: equites tāla coniciunt: & magna contumelia uerborū nostros ad
pugnam uocant: nullo a nostris dato responso: ubi uisum est sub uesperū di-
spersi: ac dissipati discedūt. Subito Labienus duab⁹ portis omnem equitatū
emittit: p̄cipit atq; interdicit p̄teritis hostibus atq; in fugam cōiectis: q; fore si
cuti accidit: uidebat omnes unū peterēt Induciomarū: neu q̄s quenq; pri⁹ uul-
neret q̄ illū interfectū uideret: q; mora reliquorū illū spatiū nactū effugere no-
lebat: magna p̄ponit his q; occiderint p̄mia: sūmit cohortes equibus subsidio.
Cōprobat hominis cōsiliū fortuna: ut cum unum omnes peterent: in ipso flu-
minis uado dēphensus Induciomarus interficit: caputq; eius refertur i castra
redeuntes equites quos possunt cōfectantur atque occidunt. Hac re cognita
omnes eburonum & treuiorum quā conuenerant copiae discedunt: paulo-
que habuit post id factum Cāsar quietiorem Galliam.

Qui nouissi-
mus apd gal-
los cōuenit:
crudeliter ne-
catur.

Inducio-
marus interfe-
ctus.

LIBER SEXTVS

C. Iulii Cāsarī cōmentariorū de bello Galico liber sextus.

Ultis De causis Cāsar maiorem galliē motum expectans
per. M. Syllanū. C. Antistium regium. T. Sextium lega-
tos delectū habere instituit. Simul a Cn. pompeio p̄cō-
sulē petit quoniam ipse ad urbem cū imperio reipu. causa
maneret: quos ex cisalpina gallia consulis sacramēto roga-
uisset ad signa uenire & ad se proficisci iuberet: magni iter
esse etiam in reliquum tempus: ad opiniōem galliā existi-
mans tantas uideri Italia facultates: ut si quid esset in bello detrimentū acce-
ptum: non modo id breui tempore refarciri: sed etiam maioribus augeri copi-
is posset: quod cum pompeius & reipu. & amicitia tribuisset: celeriter conse-
cto per suos delectu tribus ante exactam hyemem & constitutis: & adductis
legiōibus duplicatoq; earum cohortium numero: quas cum. T. Titurio ami-
ferat: & celeritate & copiis docuit quid po. ro. disciplina atque opes possent.
Interfecto Induciomaro: ut docuimus: ad eos propinuos a treuiris imperiū
deferretur. Illi finitimos germanos sollicitare: & pecuniam polliceri non desi-
stunt: cum ab p̄ximis impetrare non possent: ultiores temptant. Inuentis nō
nullis ciuitates iter iureiurando confirmāt: obsidibusq; & de pecunia cauent.
Ambiorigem sibi societate: & fœdere adiūgūt. Quibus rebus cognitis Cāsar
cū undiq; bellum parari uideret: neruios: aduaticos ac menapios adiūctis cis-
rhenanis oib⁹ germanis eē i armis Senones ad ipatū nō uenire: & cū carnuti-
bus finitimisq; ciuitatib⁹ cōsilia cōmunicare: a treuiris germauos crebris lega-
tiōib⁹ sollicitari maturi⁹ sibi de bello cogitādū putauit. Itaq; nōdū hyeme cō-
fecta. p̄ximis q̄ttuor legiōib⁹ coactis: de iprouiso i fines neruiorū contēdit: &
pri⁹ q̄ illi aut cōuenire: aut p̄fugere possent: magno pecoris ac hoīum nume-
ro capto atq; ea p̄da militib⁹ cōcessa: uastatisq; agris: in deditiōē uenire atq;
obsides sibi dare coegit. Eo celeriter cōfecto negotio rursus legiōes i hyberna
reduxit cōsilio galliā pri⁹ uere: ut instituerat: indicto cū reliq; p̄ter senōes: car-
nutes: treuirosq; uenisset: initū belli: ac defectiōis hoc ēē arbitrat⁹ ut oīa post
ponere uideret cōciliū in Lutetiā parisiōrū trāffert. Cōfines erāt hī senonibus
ciuitatēq; patrū memoriā cōiūxerāt. Sed ab hoc cōsilio abfuisse existimaban-
tur. Hac re p̄ suggestu p̄nūciata: eodē diē cū legiōibus in senones p̄ficiscit⁹
magniq; itineribus eo puenit. Cognito ei⁹ aduētū Acico q; princeps eius cōsi-
liū fuerat iubet i oppida multitudinē cōuenire. Conantib⁹ priusq; id effici pos-
set: adesse Romanos nunciatur: necessario sententia desistūt: legatosq; depre-
cādī cā ad Cāsarē mittūt p̄heduos: quorū antiq⁹ erat i fide ciuitas libeter Cā-
sar petētib⁹ heduis dat ueniā excusationēq; accipit qd æstiuū tēpus instātis
belli non quæstionis eē arbitrabat⁹. Obsidibus iperatis: Cāsar hos heduis cu-
stodiēdos tradit eodē carnutes legatos obsidesq; mittūt: usi deprecatorib⁹ rhe-
nis: quorū erāt i clientela eadē fuerūt responsa: pagis cōsiliū Cāsar eq̄tes impe-
rat ciuitatibus. Hac parte galliā pacata totius & mente & aīo in bellum treui-
rorū & Ambiorigis īstītit. cauirinū cū eq̄tatu senonū secū p̄ficisci iubet: ne q̄s
aut ex hui⁹ iracūdia: aut ex eo q; metuerat odio ciuitatis mot⁹ existat. His re-

Lutetiā pari-
siorum.

Acico prin-
ceps cōsiliū.

DE BELLO GALLICO

Menapii a
a Caesare su-
perati.

bus constitutis q̄ pro explorato habebat Ambiorigē plio non eē cōcertaturū
reliqua eius consilia animo circūspiciebat. Erant menapii propi q̄ eburonum
finibus perpetuis paludibus siluisq̄ muniti: q̄ ex gallia de pace ad Caesarem le-
gatos nuquā miserant: cum his esse hospitem Ambiorigē sciebat. Item per tre-
uiros uenisse germanos inimiciā cognouerat: hāc prius illi detrahenda au-
xilia existimabant: quā ipsum bello lacefferet. Ne desperata salute aut se in me-
napios abderet: aut cū transrhenanis cōgredi cogere. Hoc inito cōsilio ex-
ercitus: impedimenta ad Labienū in treuiros mittit: duasq̄ legiones ad eū p-
fiscisci iubet. Ipse cum legionib⁹ expeditis qnq̄ in menapios profisciscitur. Illi
nulla coacta manu loci p̄sidio frati insulas paludesq̄ cōfugiunt: suaq̄ eodem
conferunt. Caesar partitis copiis cum C. Fabio legato: & M. Crasso quasto-
re: celeriterq̄ effectis pontibus: adiit tripartito exercitu adificia uicofq̄ incen-
dit magno pecoris atq̄ hominū numero positur. Quibus rebus coacti mena-
pii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. Ille obsidibus acceptis hosti-
um se habiturum numero cōfirmat: si aut Ambiorigē aut eius legatos finib⁹
suis recepissent. His confirmatis Comiū Atrebatē cū eq̄tatu custodis loco in
menapios relinquit: ipse i treuiros pfisciscit. Dū hāc a Caesare geruntur: treui-
ri magni coactis peditatus equitatusq̄ copiis: Labienū cum una legione: quā in
eorū finib⁹ hyemauerat: adoriri parabant. Iāq̄ ab eo nō lōgi⁹ bidui uia aberāt:
cum duas uenisse legiones iussu Caesaris cognoscunt: positis castris a milibus
passuū. xy. auxilia germanorū expectare constituunt. Labienus hostium co-
gnito cōsilio sperans temeritate eorū fore aliquā dimicandi facultatem: prae-
sidio cohortium quinq̄ cum impedimentis relicto cum uiginti quinq̄ cohori-
tibus magnoq̄ equitatu contra hostē pfisciscitur: & mille passuum intermis-
so spatio castris communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili
transitu flumen: ripisq̄ praeuptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo
neq̄ hostes trāsituos existimabat: augebatur quotidie spes: loquitur in con-
silio palam quoniam germani appropinquare dicuntur: sese exercitus suasq̄
fortunas in dubium nō deuocaturū: & postremo die prima luce castra motu-
rum. Celeriter hāc ad hostes deferuntur: ut ex magno galloꝝ equitum nume-
ro nōnullos gallos gallicis rebus fauere natura cogeat. Labienus noctu tri-
bunis militum primisq̄ ordinibus cōuocatis: quid sui consilii sit proponit &
quo facilius hostibus timoris det suspitionem: maiore strepitu & tumultu q̄
po. ro. fert consuetudo: castra muniri iubet. His rebus fugae similē profectio
nē fecit. hāc quoq̄ per exploratores antelucem in tantā propinquitate castro-
rum ad hostes deferuntur. Vix agmen nouissimū extra munitiones p̄rocesse
rat: cum galli cohortati inter se: ne speratam praedam ex manibus dimitterēt
longū esse: perterritis Romanis germanorum auxiliū expectari: neq̄ suā pa-
ti dignitatem: ut tantis copiis tam exigua manu: praesertim fugientem: at-
que impeditam adoriri non audeant: flumen transire: & iniquo loco praelium
cōmittere nō dubitent. Quae forte suspicatus Labienus ut oēs citra flumē eli-
ceret: eadem usus simulatioe itineris: placide p̄grediebatur: tū praemissis pau-
lū impedimentis: atq̄ i tumultu quodā collocatis: habetis inq̄ milites: quā peti-
stis facultatē. hostē impedimentis: atq̄ iniquo loco tenetis: praestate eadē nobis
ducibus uirtutē: quā saepenumero imperatori praestitistis: atque illum adesse

LIBER SEXTVS

& hāc coram cernere existimate. Simul signa ad hostem cōuertit: aciemq̄ di-
rigi iubet: & paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos eq̄tes ad
latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila i hostes imittunt. Illi ubi
prae ter spē quos fugere credebāt istis signis ad se ire uiderūt: petum mō fer-
re nō potuerūt: ac primo cōcursu i fugā cōuersi p̄ximas siluas petiuerūt quos
Labienus eq̄tatu cōfectatus: magno nūero interfecto cū captis paucis post die
bus ciuitatē recēpit. Nam germani q̄ auxilio ueniebant percēpta treuiroꝝ
fuga: se domum laceperūt: Cum his propinq̄ Induciomari q̄ defectionis au-
ctores fuerant: comitati eos ex defectione excefferant. Cingetorigē quē ab ini-
tio permanisse demonstrauimus: p̄cipatus atq̄ iperū est traditum. Caesar
postq̄ ex menapiis i treuiros uenit: duabus de causis rhenū transire cōstituit.
Quarum una erat: q̄ auxilia contra se treuiros miserant. Altera ne Ambiorix
ad se receptum hēret. His cōstitutis rebus paulum supra eum locum: quo an-
tea exercitum traduxerat: facere pontem instituit nota atq̄ instituta ratione: ma-
gno militum studio: paucis dieb⁹ opus efficitur: firmo i treuiros ac pontem p̄-
sidio relicta: ne qs ab ubiis subito motus oriretur: reliquas copias: equitatum
quae traducit. Vbi q̄ ante obsides dederant: atque in deditionē uenerant pur-
gandi sui causa ad eum legatos mittunt: q̄ doceant: neque ex sua ciuitate auxi-
lia in treuiros missa: neque ab se fidē lesam: petunt: atque orant: ut sibi parcat:
ne cōmuni odio germanorū innocētes pro nocentibus p̄enas pendant: si am-
plius obsidium uellet dare pollicentur. Cognita Caesar cā: reperit a sueuis au-
xilia missa esse. Vbi horū satisfactionem accepit: aditus uiasq̄ in sueuos p̄qui-
rit. Interim paucis post dieb⁹ fit ab ubiis certior sueuos omnes i unū locū co-
pias cogere: atq̄ his nationibus: quae sub eorum sunt imperio denūciare ut au-
xilia peditatus eq̄tatusque mittant. His cognitis reb⁹ rem frumentariam pro-
uidet castris idoneū locū deligit. Vbi is imperat pecora deducāt: suaq̄ omnia
ex agris in oppida cōferant: sperans barbaros atque impitos homines inopia
cibariorū adductos ad iniquam pugnandi conditionē posse deduci. Mandat
ut crebros exploratores in sueuos mittant: quaque apud eos gerātur: cogno-
scāt. Illi impata faciūt: & paucis diebus intermissis referūt sueuos oēs posteaq̄
certiores nūcii de exercitu romanorū uenerant: cū oib⁹ suis sociorūque copiis
quas coegissent: penitus ad extremos fines sese recepisse. Siluā eē ibi infinita
magnitudine: quae appellatur Bacenis ac lōge introrsus p̄tinere: & pro natuo
muro obiectā: cherusci a sueuis: seuolasq̄ a cheruscis iniuriis incursionib⁹
q̄ phibere: ad eius initium siluā sueuos aduentum romanorū expectare con-
stituisse. Quoniam ad hūc locum peruentum est: non alienū esse uidetur de
gallia germaniq̄ moribus: & quo differant: hāc nationes inter se proponere
In gallia non solum in omnibus ciuitatibus atq̄ in omnibus pagis partibusq̄:
sed pene etiā singulis domib⁹ factiones sunt qui sumam auctoritatem eorum
iudicio habere existimantur: quorum ad arbitrium iudiciumq̄ summa omni-
um rerum cōsiliiorumque redeat. Idq̄ eius rei causa antiquitus institutum ui-
detur neq̄ ex plabe contra potentiorē auxiliū egeret. Suos enim opprimi
quisq̄ & circumueniri nō patitur: neq̄ aliter si faciat ullā inter suos hēt aucto-
ritatē. Hāc eadē rō est summa totius gallia: nanq̄ omnes ciuitates in partes
diuisae sunt duas. Cum Caesar in galliam uenit alterius factiois principes erāt

Labienus
Treuiroꝝ
ciuitatem re-
cipit.

Pons factus

Siluā Bace-
nis apud
Sueuos

Gallia ger-
maniq̄
mores
Galli factio
si.

DE BELLO GALLICO

hedui alterius sequani. Hic cum quod se minus ualeret: per summa auctoritas antiqui
tus erat in heduis: magnaeque eorum erant clientela: germanos atque Ariouistum
sibi adiuxerant: eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant.
Eralius uero corum pluribus factis secundis: atque omni nobilitate heduorum
interfecta: tantum potentia antecesserant: ut magnam partem clientium ab he
duis ad se traduceret: obsidesque ab his principum filios acciperent: & publice
iurare cogerent nihil se contra sequanos consilium inituros: & partem finitimi agri
per uim occupatam possiderent: galliaeque totius principatum obtinerent: qua
necessitate adductus Diuitiacus: auxilii petendi causa Romam ad senatum pfe
ctus: imperfecta re redierat. Aduentu Caesaris facta commutatione rerum obsidi
bus heduis redditus: ueteribus clientelis restitutus: nouis per Caesarem comparatis
quod hi qui se ad eorum amicitiam aggregauerant: meliore conditione atque ipe
rio aequiore se uti uidebant: reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata
sequani principatum dimiserant. In eorum locum rhemi successerant quos quod ad
quare apud Caesarem gratia intelligebatur: hi quod propter ueteres inimicitias nul
lo modo cum heduis coniungi poterant: se rhemis in clientelam dederant hos illi di
ligenter tuebantur: ita & nouam & repetere collectam auctoritatem tenebant. Eo
tum statu res erat ut longe principes haberent hedui: secundum locum dignitatis
rhemi obtinerent. In omni gallia eorum hominum: qui aliquo sunt numero atque
honore genera sunt duo: nam plebs pene seruatorum habetur loco: quae nihil ha
bet per se nulli adhibet consilio. Pluresque cum aut aere alieno: aut magnitudi
ne tributorum: aut iniuria potentiorum premuntur: sese in seruitute dicant nobi
libus. In hos eadem omnia sunt iura: quae dominis in seruo. Sed de his duobus
generibus alter est druidum: alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt: sacrifi
cia publica: ac priuata procurant: religiones interpretantur: ad hos magnus adolesce
ntium numerus disciplinae causa concurrit: magnoque hi sunt apud eos honore. Nam
fere de omnibus controuersis publicis priuatisque constitunt: & si quod est admis
sum facinus: si caedes facta: si de hereditate finibus controuersia est: iidem discer
nunt praemia poenasque constituunt. Si quis aut priuatus: aut publicus eorum decreto non
sterit: sacrificiis interdicitur. Haec poena apud eos est grauissima quibus ita est inter
dictum: hi numero impiorum: ac sceleratorum habentur: his omnes decedunt: aditum
sermonemque defingunt: ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque his pe
tentibus ius redditur: neque honos ullus communicatur. Is aut omnibus druidibus
praestit unus: qui summam inter eos habet auctoritatem: huius mortuo: aut si sex re
liquis excellit dignitate: succedit: aut si sunt plures partes suffragio druidum nonnullae
et de principatu armis contendant. Hi certo anni tempore in finibus carnutum quae regio
totius galliae media habetur: consistunt in loco consecrato: huc omnes undique quod contro
uersas habent conueniunt: eorumque iudiciis decretisque praestant disciplina in britania repta
atque inde in galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem co
gnoscere uolunt: plerumque illo discendi causa proficiscuntur: druides a bello abesse
consueuerunt: neque tributum una cum reliquis pendunt: militiae uocationem omniumque
rerum habent immunitatem: tantis excitati praemiis & sua sponte multi in disci
plinam conueniunt: & a propinquis parentibusque mittuntur: magnum ibi nu
merum uersum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos uiginti in disciplina
permanent: neque fas existimant ea litteris mandare: cum in reliquis uerere.

Druides reli
giosi.

LIBER SEXTVS

bus publicis priuatisque rationibus graecis litteris utantur. Id mihi duabus de cau
sis instituisse uidentur. quod neque in uulgus disciplinam efferi uolunt: neque eos
quid discunt litteris confisos minus memoriae studere quod fere plerisque accidit: ut
praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriae remittunt. In primis hoc
uolunt persuadere: non interire animas: sed ab aliis post mortem transire ad ali
os: atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant metu mortis neglecto: multa
praeterea de sideribus: atque eorum motibus: de mundi ac terrarum magnitudine: de
rebus natura de deorum immortalium uis ac potestate disputant & iuuentuti tradunt.
Alter genus eum equitum: hi cum eum usus: atque aliquot bellum incidit: quod fere an
te Caesaris aduentum quotannis accidere solebat: uti aut ipsi iniurias inferrent:
aut illas propularent omnes in bello uersantur: atque eorum ut quisque est genere
copiosusque amplissimus: ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc
unam gratiam potentiamque nouerunt. Natio est omnium gallogrum admodum dedita religio
nibus atque ob eam causam: qui sunt affecti grauioribus morbis: quique in pra
liis periculisque uersantur: aut per uictimis homines immolant: aut se immolatu
ros uouent administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur quod pro uita homi
nis uita hominis reddatur: non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur:
publicaeque eiusdem generis habent instituta sacrificia: alii immani magnitudine
simulacra habent: quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus compellunt quod
bus succensis circumuerti flamma examinatur homines. Supplicia eorum qui in la
trocinio aut in aliqua noxa sint deprehensi: grauiora diis immortalibus esse
arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit: et ad innocentium supplicia descen
dunt: demum maxime Mercurium collunt: huius sunt plurima simulacra: hunc
omnium inuentorem artium ferunt: hunc uiaque atque itinerum ducem: hunc ad qua
est pecuniae mercaturaque habere uim maximam arbitrantur. Post haec Apol
linem & Martem & Iouem & Mineruam de his eandem fere: quam reliquae gen
tes habent opinionem. Apollinem morbos depellere. Mineruam operum atque
artificiorum initia tradere. Iouem imperium caelestium tenere. Martem bella ge
rere. Huic si praelio dimicare constituerunt ea quae bello ceperunt: plerumque
deuouent: quae superauerunt animalia capta immolant: reliquaque res in unum
locum conferunt: multis in ciuitatibus quaque rerum extructos tumulo locis co
secratis conspiciunt licet: neque saepe accidit: ut neglecta quispiam religione:
aut capta apud se occultare: aut posita tollere auderet: grauissimumque rei sup
plicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos
praedicant. Idque ab druidibus proditum dicunt: ob eam causam spatio omnis
temporis non numero dierum: sed noctium finiunt: dies natales & mensium &
annorum initia se obseruant: ut noctem dies subsequatur. In reliquis uita in
stituta hoc fere a reliquis differunt: quod suos liberos nisi cum adoleuerint:
ut munus militiae sustinere possint: palam ad se adire non patiuntur: filium in pue
rili aetate in publico in conspectu patris assistere turpedicunt. Viri quantas pe
cunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt: tantas ex suis bonis aestimatio
ne facta cum dotibus communicant. Huius omnis coniunctum ratio habetur:
fructusque seruantur: uter eorum uita superarit: ad eum pars utrius
que cum fructibus superiorum temporum peruenit. Viri in uxores sicui
in liberos uita: necisque habent illam potestatem: & eum paterfamilias

Druidum seu
tetur de ani
ma.

Equites.

Galli religio
si.

Homines imo
lant.

Mercurium
collunt.

Gallogrum theo
logia.

Galli Dite
patre prognati.

DE BELLO GALLICO

illustriore loco natus decessit: eius propinqui cōueniūt: & de morte: si res in su-
spicionem uenit: de uxoribus in seruile modū quæstionē habēt: & si comper-
tum est: igni atq; omnibus tormentis excruiatas interficiunt. Funera sunt p-
cultu gallorū mēgnifica: & sumptuosa: omnia quæq; uir- cordi fuisse arbi-
trant: in ignē inferunt: etiam animalia: ac pau- supra hāc memoriā serui: &
clientes quos ab his dilectos esse constabat: iustis funeribus cōfectis: una cre-
mabant. Quæ ciuitates cōmodius suā rem publicā administrare existiman-
tur: habent legibus sancitū. Siquis quid de republica a finitimis rumore: aut
fama accepit uti ad magistratū deferat: neue cū alio cōmunicet: q; sape homi-
nes temerarios atq; imperitos falsis rumoribus terret: & ad facinus impelli &
de summis rebus consiliū capere cognitū est: magistrat⁹ quæ uisa sunt occul-
tāt: quæq; esse ex usu iudicauerit: multitudinē prodūt: de republica nisi p con-
filiū loqui non conceditur. Germani hac multū ab consuetudine differunt nā
neq; druides habent: q; rebus diuinis prælint: neq; sacrificiis student: deorum
numero eos solos ducunt duos cernunt: & quorū opibus apte iuuantur. Solē
& uulcanū & lunā: reliquos ne fama quidē acceperūt. Vita omnis in uenatio-
nibus: atq; in studiis rei militaris cōsistit: ab paruulis duriciē ac labori studēt:
qui diutissime impuberes permanserunt: maximā inter suos ferunt laudem.
Hoc alii staturam: alii uires neruorūq; confirmari putāt. Intra annum uero ui-
gesimū scēminæ noticiā habuisse in turpissimis habent rebus: cuius rei nul-
la est occultatio: qd & p miscue in fluminibus perluuntur: & pellibus aut par-
uis renonum tegumentis utuntur: magna corporis parte nuda. Agriculturæ
nō studēt maiorq; pars uictus eorū in lacte: caseo: carne cōsistit: neq; qsq; agrī
modū certū aut habet fines p prios: sed magistratus ac principes in ānos sin-
gulos gentibus cognatiōibusq; hominū: qui cū una coierūt: q̄tū eis & quo lo-
co uisum ē agrī attribuunt: atq; anno post alio trāsire cogūt: eius rei multas af-
ferunt causas: ne assidua consuetudine capti studiū belli gerendi agricultura
cōmutent: ne latos fines parare studeant: potentioresq; humiliores possessio-
nibus expellant: ne accuratius ad frigora atq; æstus uitandos ædificēt: ne qua
oriatur pecuniæ cupiditas: qua ex refactiones diuisionesq; nascunt: ut animi
æquitatē plabē cōtineant: cum suas quisq; opes cum potētissimis æquari pos-
se uideat. Ciuitatib⁹ maxima laus ē: q̄ latissime circū se uastatis finibus solitu-
dines habent. Hoc propriū uirtutis existimāt expulsos agris finitimos ce-
dere. Neq; quenquā prope audere cōsistere: simul hoc se fore tutiores arbitra-
tur: repentinæ incursionis timore sublato: cum bellum ciuitas aut illatum de-
fendit: aut magistratus: qui ei bello prælint: ut uitæ necisq; habeāt potestate:
deliguntur: in pace nullus communis est magistratus: sed principes regionū
atq; pagorū inter suos ius dicūt: controuersiasq; minuunt. Latrocinia nullam
habent infamiam: quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atq; ea iuuētutis ex-
ercendæ: ac defidiæ minuendæ causa fieri prædicāt. Atque ubi quis ex principi-
bus i cōsilio se dixit dūq; fore: q; sequi uelint p fiteantur cōsurgūt: hi q & cau-
sam & hominē pbāt suūque auxiliū pollicent atque ab multitudine collaudā-
tur. Qui ex his secuti nō sunt desertorum ac pditorū numero habētur: om-
niūque rex his postea fides derogat. Hospitē uiolare fas nō putāt: qui qua-
que de causa ad eos uenerūt ab iniuria prohibēt sanctos habent: usque omni

LIBER SEXTVS

um domus patent uictusq; cōmunicat. Ac fuit antea tps cum germanos galli
suparent uirtute: ut ultro bella inferrent pp hominū multitudinem agriq; ino-
piā trans rhenū colonias mitterent. Itaq; ea q̄ fertilissima sunt germaniæ loca
circū Hercyniā siluā quā Eratostheni & quibusdā græcis fama notā ē uideo
quā illi orciniam appellant uulgo: toctufages occuparūt: atq; ibi cōfederūt q̄
gens ad hoc tps his sedib⁹ sese cōtinet: sumāq; habet iusticiæ & bellicæ laudis
oppinionē nūc q; in eadem inopia egestate patiētia q̄ germani pmanēt eodem
uictu & cultu cōspis utunt: Gallis ante puinciā ppinqtas & trāsmarinā
reg; noticiā multa ad copiā atq; usus largit: paulatim assuefacti supati: multis
q; uicti plis: ne se qdem ipsi cum illis uirtute cōparant. Huius hercyniæ siluæ
quæ supra demonstrata est latitudo nouem dieꝝ iter expedito patet: nō enim
aliter finiri pōt: neq; mensuras itineꝝ nouerunt: oriē ab eluetiorū & nemetum
& tauriacorū finibus: rectaq; fluminis danubiū regionibus p̄inet ad fines da-
corū & anartium: hinc se flectit sinistrorsus: diuersis a flumine regiōibus mul-
tarū gentiū fines pp magnitudinem attingit. Neq; quisq; ē huius germaniæ q
se aut audisse aut adisse ad initiū eius siluæ dicat cū dieꝝ iter. xl. pcesserit: aut
quo ex loco oriat acceperit. Multa in ea genera ferarū nasci constat q̄ reliqs in
locis uisa nō sint ex qbus quæ maxime differant: ab cæteris & memoriæ tradē-
da uidebatur: hæc sunt. Est bos cerui figura: cuius a media fronte inter aures
unū cornu existit excelsus magisq; directū his q nobis nota sunt: cornib⁹ ab
eius sūma sicut palmæ ramisq; late diffundunt: eadē scēminæ marisq; natura
eadem forma magnitudōq; cornuū: Sunt item q̄ appellant alces: hæc ē cōsi-
milis capris figura & uarietas pelliū: sed magnitudine paulo antecedit: muti-
læq; sunt cornibus & crura sine nodis articuli q; hnt: neq; qetis causa p̄cum-
bunt neq; si quo afflictæ casu cōciderūt: erigere sese ac subleuare possūt. His
sunt arbores p cubilibus: ad eas se applicant atq; ita paulum modo reclinatæ
qetem capiūt: quæ ex uestigiis cū est animaduersum a uenatorib⁹: quo se re-
cipere cōsueuerit: oēs eo loco subruunt: aut incidunt ab radicibus arbores tā-
tum: ut sūma species earū stantium relinq̄tur: huc cum se consuetudine reclī-
nauerint: infirmas pōdere affligunt atq; una ipsæ concidunt. Tertū est gen⁹
eorū: q̄ uri appellantur: hi sunt magnitudine paulo infra elephantos: specie &
colore & figura tauri: magna uis eorū & magna uelocitas: neq; homini neque
feræ: qua conspexerunt: parcūt: hos studiose foueis captos interficiunt hoc se
labore durant adolescentes atq; hoc genere uenationis exercēt: & q plurimos
ex his interfecerunt: relatis in publicū cornibus q̄ sint testimonio: magnam fe-
runt laudem. Sed assuescere ad hoies: & mansueti fieri ne paruuli qdē exce-
pti possūt: amplitudo cornuū & figura & species multæ n̄orū bouum corni-
bus differt: hæc studiose cōfēta ab labris argēto circūcludūt: atq; in amplis
simis epulis p poculo utunt. Cæsar post q̄ p publicos exploratores cōperit sue-
uos sese i siluas recepisse: inopiā frumenti ueritus: qd ut supra demonstraui-
mus: minime omnes germani agriculturæ student: constituit non p̄gredi lō-
gius sed ne omnino metū reditus sui barbaris tolleret: atq; ut eorum auxilia tar-
daret: reducto exercitu partem ultimā pontis quæ ripas ubiorum contingere
bat in longitudinem pedum ducentorum rescidit: atq; in extremo ponte turri
tabulatorum quattuor constituit: præsidūq; cohortiū duodecim pōtis tuendi

Nota de sil-
ua Herci-
nia quā To-
ctufages te-
nent.

Bos cerui fi-
gura.

Alces.

Germanorū
theologia.

Vita eorum

DE BELLO GALLICO

Fortuna
multum po-
tens.

Catauolen⁹
Rex.

Magna taxi
copia in Gal-
lia & Ger-
mania.
Segni con-
drusi lega-
tos ad Cæsa-
re mittunt.
Vatucacæ-
stallum.

Flumē Scal-
des.

causa ponit: magnisq; cū locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioq; C. Volcatium Tullium adolescentē præfecit ipse cum maturefcere frumēta icij e-
rent: ad bellum Ambiorigis pfectus: per arduenā siluam: que est totius gal-
lie maxima: atq; ab ripis rheni finibusq; treuironum ad neruios pertinet: n. ili-
busq; amplius quingentis in lōgitudinem patet. L. Minutium Basilium cū omni
equitatu pmitit siquid celeritate itineris atq; opportunitate temporis profice-
re possit: monet ut ignes fieri in castris. phibeat: ne qua eius aduentus. pcul si-
gnificatio fiat: sese confestim subseq dicit. Basilus ut imperatū ē facit celeriter
contraq; omniū opinionem cōfecto itinere multos in agris inopinātes depræ-
hendit: eorū indicio ad ipsum ambiorigem contendit: uno in lūco cum paucis
equitibus esse dicebatur. Multum cum in oibus: tū in re militari fortuna po-
test: nā magno accidit usu: ut in ipsum incautū: atq; etiā iparatū iciderat prius
que eius aduētus ab hominibus uideret. q fama ac nūciis afferret sic magnæ
fuit fortunæ omni militari istrumento: qd circum se habebat: crepto rhædis
equisq; cōphensis ipsam effugere mortē. Sed hoc quoque factū ē q ædificio
circūdato silua ut sunt fere domicilia galloz q uitadi æstus causa plerūq; silua
rum ac flumīnū petunt ppingtates comites familiaresq; eius angusto in locū
eqtum nfoz uim paulisp sustinuerunt: his pugnātibz illū in equū qdam ex
suis intulit: fugientē siluæ texerunt sic ad subeundū piculū & ad uitandum
multū fortuna ualuit. Ambiorix in copias suas iudicio nō cōduxerit q prælio
dimicādum nō existimauerit an tpe exclusus: & repentino eqtum aduentu p-
hibentis fuerit reliquū exercitum subseq crederet dubium ē sed certe dimissis
pagros nūciis sibi quēq; cōsulare iussit: quoz ps in arduennā siluā ps in conti-
nētes paludes pfugit: q pximi oceano fuerunt: i siluis sese occultauerūt: quas
æstus efficere cosueuerūt: multi ex suis finibus egressi: se suaq; oia alienissimis
crediderūt. Catauolē rex dimidiē pīs eburonū: q una cū ambiorige cōfili-
um inierat: ætate i cōfectus cum laborē belli: aut fugæ ferre nō posset: oibus
pībuz detestatus ambiorigē q eius cōfiliū auctor fuisset taxo cui magna i gal-
lia germaniaq; copia ē: examinauit. Segni cōdrusi ex gente & numero germa-
noz q sunt inter eburones treuirosq; legatos ad Cæsare miserūt oratū: ne se i
hostiū numero duceret: neue oīum germanoz: q sunt i tra rhenū cām eē unā
iudicaret nil se de bello cogitasse: nulla ambiorigi auxilia misisse Cæsar explo-
rata re qstioe captiuoz: si q ad eos eburōes ex fuga cōuenissent: ad se ut redu-
ceret iperauit. Si ita fecissent: fines eoz se uiolatus negauit. Tū copiis i tres p-
tes distributis: ipedimēta oīum legionū ad uatucā cōtulit. Id castelli nomē est
hoc fere ē i medijs eburonū finibz ubi Titurius atq; Aurūculeius hyemadi cā
cōcederāt: hūc cū reliqs rebus locū pbarat: tumq; supioris omni munitiones i-
tegre manebāt: ut militū laborē subleuaret: pñdio ipedimentis legionē quartā
decimā reliqt. Vnā ex his tribus quas pxime cōscriptas ex Italia traduxerat
Ei legionē castrisq; Quintū Tullium Ciceronem pfectit: ducetozq; eqtes attri-
buit partito exercitu. Labienū cum legioibus tribus ad oceanū uersus i eas
partes quæ menapios attingūt pficisci iubet. C. Treboniū cū pari legionū nu-
mero in eā regionem: q aduatē is iacet: depopulādā mittit. Ipse cum reliqs tri-
bus ad flumē Scaldē q i fluit in mosā: extimaq; arduennæ ptes ire cōstituit
quo cū paucis eqtibz pfectū Ambiorigem audiebat: discedēs post diē se-

LIBER SEXTVS

ptimū sese reuersuz cōfirmat: quā ad diē ei legioi: quæ in pñdio relinquebat
deberi frumentū sciebat: Labienū. Treboniūq; hortatur: si reipu. cōmodo fa-
cere possint: ad eum diē reuertantur: ut rursus coicato cōfiliio: exploratisq; ho-
stiū rationibz: aliud initū belli capere possint. Erat ut supra demonstrauimus
manus certa nulla nō pñdiū: nō oppidū q se armis defendere: sed i oēs ptes di-
spersa multitudo ubicūq; aut uallis abdita: aut locus siluestris: aut palus ipedi-
ta spē pñdiū: aut salutis aliq offerebat: cōcederat: hac loca uicinitatibus erant
nota magnāq; res diligentia reqrebat nō in sūma exercitū tuenda: nullū enim
poterat uniuersis pteritis: ac dispersis piculū accidere: sed in singulis militibz
cōseruadis: quæ tñ ex pte us ad salutē exercitū pñnebat: nam & pde cupiditas
multos lōgius euocabat: ac siluæ incertis oculisq; itineribus cōfertos adire p-
hibebāt. Si negociū cōfici stirpēq; hominū sceleratoz interfici uellēt dimitte-
dæ plures man⁹ deducendiq; erāt milites. Si cōtinere ad signa manipulos uel-
let: ut instituta ratio & cōsuetudo exercitū romāi postulabat. Locus ipse erat
pñdio barbaris: neq; ex occulto insidiadi: & disprerfos circūueniendi singulis
deerat audacia: & in eiusmodi difficultatibus: qū diligentia puideri poterat
puidebat: ut potius in nocendo aliqd pmitteretur: & si oīum animi ad ulciscē-
dū ardebāt: q cū aliquo detrimento militū noceret: dimittit ad finitimas ciui-
tates nuncios. Cæsar oēs ad se uocat spe pñdæ: ad diripiendos eburones ut po-
tius in siluis galloz uita: q legionarius miles piclitetur: simul ut magna multi-
tudo circūfusa p tali facioze: stirps ac nomen ciuitatis tollat. Magnus un-
diq; numerus celeriter cōuenit. Hæc in oibus eburonū pībuz gerebant diē
que apparebat septimus: quæ ad diē Cæsar ad impedimēta legionēq; reuer-
ti cōstituerat. Hic qum in bello fortuna possit: quātus afferat casus cognos-
ci potuit dissipatis ac pteritis hostibz ut demonstrauim⁹: manus erat nulla quæ
paruā modo timoris causā afferret trās rhenum ad germāos puenit fama di-
rapi eburones: atq; ultro oēs ad pñdā euocari cogūt eqtatū duo milia: sicambri
q sūt pximi rheni: a qbus receptos ex fuga tenet heros atq; usintes: supra do-
cuimus trāseūtes rhenū nauibus ratibusq; triginta milibus passuū infra eum
locū ubi pñs erat impfectus: pñdiūq; a Cæsare relictū primos eburonū fines
adeunt multos ex fuga dispsos: capiunt: magno pecorū numero: cui⁹ sunt cu-
pidissimi barbari potiunt. Inuitati præda longius pcedunt: nō hos palus in
bello latrociniisq; natos: non siluæ morant: qbus i locis sit Cæsar: ex captiuis
quærit pfectū lōgius repiant: oēm q exercitū discessisse cognoscūt: atq; un⁹
ex captiuis qd uos iqt hāc misera: ac tenuē sectamini pñdā qbus iam licet esse
fortunatissimos tribus horis ad Vatuca uenire potestis: Huc oēs suas fortu-
nas exercitus romanorū cōtulit præsidium tantū ē: ut murus qdē agi possit:
neq; qsq; egredi extra munitiones audeat: obiecta spe germāi quā nacti erāt p-
dam i oculo relinquūt: ipsi ad Vatuca cōtendūt: usi eodem duce cuius hæc
iudicio cognouerāt. Cicero q oēs supiores dies pceptis Cæsaris cū sūma dilige-
tia milites i castris cōtinuisset: ac ne calōe qdem quēq; extra munitionē egre-
di passus esset: septio diē diffidēs Cæsare de numero diez fidē seruatur: q lō-
gius pgressū audiebat neq; ulla de ei⁹ reditu fama afferebat simul eoz pmo-
tus uocibus: qui illius patientiam pene obsessionem appellabant: si quidem
ex castris egredi non liceret: nullū eiusmodi causam expectās quo nouem op-

Sicambri
proximi rhe-
no.

DE BELLO GALLICO

Pugnant
acriter Ger-
mani cū Ro-
manis.

positis legionibus: máximoque equatu dispersis ac pene deletis hostibus in mi-
libus passuū tribus offendi posset: quique cohortes frumentatum in proximis se-
getes mittit: quas inter & castra unus omnino collis intererat. Coplures erant
ex legionibus: reliqui quoque hoc spacio diei conualuerant: circiter. ccc. sub ue-
xillo una mittuntur: magna praeterea multitudo calones magna uis iumentorum
quae sub castris subsederant facta potestate sequitur: hoc ipso tempore & casu
germani equites interueniunt: priusque eodem illo quo uenerat cursu ab de cūma
na porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt uisi obiectis ab ea par-
te siluis: quā castris propinquarent. usque eo ut qui sub ualle tenderent merca-
tores recipiendi sui non haberent facultatē. Inopinantes nostri re noua pertur-
bantur: ac uis primū impetū cohors in statione sustinet: circumfunduntur ex
reliquis hostes paribus siquem aditū reperire possent: agere nostri partes tuē-
tur: reliquos aditus locus ipse per se: munitioneque defendit: totis trepidatur ca-
stris atque alius ex alio causam tumultus quaerit: neque quo signa ferantur: neque
quā in partē quisque conueniat prouident. Alius iam capta castra pronunciat: ali-
us deleti exercitu atque imperatore uictores barbaros uenisse contendit plerique
nouas sibi ex loco religiones fingunt. Cotaque & Titurii calamitatem quā in eo-
dem occiderint castello ante oculos ponunt: tali timore omnibus perterritis con-
firmat opinio barbaris: ut ex captiuo audierant nullum esse intus praesidium
praeperere conantur: sequi ipsi adhortantur ne tantam fortunam ex manibus di-
mittant. Erat eger cum praesidio relictus. P. Sestius Baculus qui primum pi-
lum apud Caesarem duxerat: cuius mentionē superioribus preliis fecimus ad di-
em quintū cibo caruerat: hic diffusus suae ac omnium salutis inermis ex taberna-
culo prodit: uidet imminere hostes: atque in summo esse rem discrimine capit ar-
ma a proximis: atque in porta consistit. Consequitur hunc centurio eius cohortis
quae in statione erat: paulisper praelium una sustinent: relinquit animus Sestium
grauibus acceptis uulneribus: agere per manus tractus seruatur. Hoc spatium
interposito: reliqui sese confirmant: tantum ut in munitionibus consistere aude-
ant: speciemque defensorum praebent. Interim confecta frumentatione milites
nostri clamore exaudiunt: praecurrunt equites quanto res sit in periculo: co-
gnoscent. Hic uero nulla munitione est: quae perterritos recipiat: non modo con-
scripti: atque usus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora co-
uertunt: quid ab his praecipiat: expectant. Nemo est tam fortis quin rei no-
uitate perturbetur: barbari signa procul conspicati oppugnatione desistunt re-
disse primo legiones credunt: quas longius discessisse ex captiuis cognouerant
postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt: calones in pro-
ximum tumultum percurrunt: hinc celeriter deiectioni se in signa manipulosque co-
iiciunt. Eo magis timidos perterrent milites: alii cuneo facto ut celeriter perire
perent: cesserunt: quoniam tam propinqua sunt castra: & si pars aliqua circumta ce-
derit: at reliquos seruari posse confidunt: alii ut iugo consistent: atque eundem
omnes ferant casum: hoc ueteres non probant milites: quos sub uexillo una
profectos docuimus: itaque inter se cohortati duce. C. Trebonio equite romano
qui eis erat praepositus: per medios hostes percurrunt: incolumesque ad uicū
in castra perueniunt omnes: hos subsecuti calones equitesque eodem impetu militum
uirtute seruatur. At hi qui in iugo constiterant: nullo etiam nunc usu rei milita-

LIBER SEXTVS

ris praepito: neque in eo quod praebuerant consilio permanere: ut se loco superio-
re defenderent: neque eam: quam prodesse aliis uim celeritatemque uiderant: imi-
tari poterant: sed se in castra recipere conati: in iniquum locum dimiserunt. Cen-
turiones: quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum ce-
sa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti: ne ante partem
rei militaris laudem amitterent: fortissime pugnantes conciderunt: militum
horum uirtute summo hostibus praeter spem incolumis in castra peruenit
per a barbaris circumuenta perit. Germani desperata expugnatione castrorum quod
nostros iam constituisse in munitionibus uidebant: cum ea praeda quam in sil-
uis deposuerant trans Rhenum se receperunt: ac tantus fuit etiam post discessum
hostium terror: ut ea nocte cum. C. Volucenus missus cum equitatu ad castra
uenissent fidem non facerent: adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic om-
nino timor animos praecupauerat ut pene alienata mente deletis omnibus co-
piis equitatum se ex fuga recapisse dicerent: neque incolumi exercitu germanos
castra oppugnatos fuisse contenderent: quē timorem Caesaris aduentus su-
stulit. Reuersus ille euentus belli non ignares unum: quod cohortes ex statione:
& praesidio essent emissae questus: ne minimo quidem casu locum relinqui de-
buisset: multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit:
multo etiam amplius: quod pene ab ipso uallo portisque castrorum barbaros aue-
risset. Quarum rerum omnium maxime admirandum uidebatur: quod germa-
ni: quod eo consilio Rhenum transissent: ut ambiorigis fines depopularent: ad castra
romanorum delati: optatissimum ambiorigi beneficiū obtulerint. Caesar ad-
uexandos rursus hostes profectus magno coacto numero ex finitimis in om-
nes partes dimittit omnes uici atque omnia aedificia quae quisque conspexerat: in-
cendebantur: praeda ex omnibus locis agebat frumenta non solum tanta mul-
titudine iumentorum atque hominum consumebantur: sed etiam anni tempo-
re atque imbribus procubuerat: ut si qui etiam in praesentia se occultassent: ta-
men his deductos exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur: ac sa-
pe in eum locum uentum est tanto in omnes partes diuiso equitatu: ut non mo-
do uisum ab se Ambiorigem in fuga circūspicerent captiuum: sed nec plane etiam
ab ipso ex conspectu contenderent: ut spe consequendi illata: atque infinito
labore suscepto: qui se summam a Caesare gratiam inituros putarent pene na-
turam studio uincerent: semperque paulum ad summam felicitatem defuisse
uideretur atque ille latebris aut saltibus se eriperet & noctu occultaret: alias par-
tes regionesque petere in maiore equitum praesidio quam quattuor quibus solis ui-
tam suam committere audebat: tali modo uastatis regionibus exercitum Caesar
duarum cohortium damno durocoterum remorum reducit: concilioque in eum
locum galliae inducto de coniuratione senonum & carnutum quaestionem ha-
bere instituit. Et de Accone: qui princeps eius consilii fuerat grauiore senten-
tia pronunciat ac more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium ueri-
tati perfugerunt: quibus cum aqua & igni interdixisset: duas legiones ad fines tre-
uorum: duas in lingonibus: & reliquas in senonum finibus adduxit: & in hy-
bernis collocauit: frumentoque exercitui prouiso ut instituerat: in Italiam ad con-
uentus peragendos profectus est.

Quia gallia Cæsar: ut instituerat: in Italiam ad conuen-
tus peragendos proficiscitur: ibi cognoscit de Clodij cade.
Senatusque consulto certior factus ut omnes italici iunio-
res coniurarent: delectū tota provincia habere instituit.
Hæ res in galliam trasalpinam celeriter perferuntur: ad-
dunt ipsi & affligunt rumoribus galli q̄ res p̄scere uide-
batur retineri urbano motu Cæsarem: neque in tantis dis-
fensionibus ad exercitum uenire posse: ac impulsu occasione: qui iā ante se po-
puli romani imperio subditos dolerent liberius atq; audacius de bello inire cō-
silia incipiunt: indictis inter se principes galliæ cōsiliis siluestribus ac remotis
locis queruntur de Acconis more posse hunc casum recedere ad ipsos demon-
strant miserantur communem galliæ fortunam: omnibus pollicitatiōibus ac
præmiis deposcūt: q̄ belli initia faciāt: & suis captis p̄culo galliā i libertatem
uendicent. In primis rationē habendam dicunt: prius q̄ eorum clandestina cō-
silia efferant: ut Cæsar ab exercitu intercludat. Id esse facile: qd̄ neq; legiones
absente imperatore audeant ex hybernis egredi: neq; imperator sine p̄sidio ad
legiones peruenire posset: postremo in acie p̄stare interfici: q̄ non ueterem
belli gloriā libertatemq; quam a maioribus accēperant: recuperent. His re-
bus agitatīs: p̄sententur carnutes nullum periculum cōmunis salutis causa re-
cusare principesq; se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in
p̄sentia de obsidibus cauere inter se non possent: ne res efferatur: ut iureiu-
rando ac fide sanciat̄ petūt: collatis militaribus signis: quod more eorū gra-
uissima cerimonia continetur: ne facto initio belli a reliquis deferantur: Tunc
collaudatis carnutibus: dato iureiurando ab omnibus q̄ aderāt tēpore huius
rei constituto: a cōsilio discedit. Vbi ea dies uenit Carnutes Cotuato & Cone-
toduno ducibus: desperatis hominibus genabin dato signo cōcurrūt: ciuesq;
romanos: q̄ negociandi causa ibi constiterant: in his. C. Fusium Cottam hone-
stum equitū romanum: qui rei frumentariæ ipsu Cæsaris præerat interficiūt
bonaque eorū diripiunt: celeriter ad omnes galliæ ciuitates fama p̄fertur Nā
ubi maior atq; illustrior incidit res clamore per agros regiōesque significant
hanc alii deinceps excipiunt: & proximis tradunt: q̄ tunc accidit: nam quæ ge-
nabin oriente cle gesta essent ante primam cōfectam uigiliam in finibus ar-
norum audita sunt: quod spatium est milium passuū circiter. cl. Simili ratioe
ibi Vercingetorix Celti filius aruernus sumæ potētiæ adolescēs eius pater
principatū galliæ totius obtinuerat: & ob eam causam: quod regnum appete-
bat ab ciuitate erat interfectus: cōuocatis suis clientibus: facile eos incēdit: co-
gnito eius consilio ad arma cōcurrunt prohibetur ab Gobanitione patruo suo
reliquisq; principibus: qui hanc tēptandam fortunam non existimabant: ex-
pellitur ex oppido gorgonia: non tamen desistit: atque in agris habet delectū
egenitum ac perditorum: ac coacta manu quoscunq; adit ex ciuitate: in suam
sententiā perducit: hortatur ut cōmunis libertatis causa arma capiat: magni-
que coactis copiis aduersarios suos a quibus paulo ante erat eiectus expellit: &

Coruatus
& Coneto
dumus de-
spati homi-
nes.
Ciues Rōa-
ni i Genabi
oppido inter-
fecti.
Vercingen-
torix Celti
filius:
Gobanitio.
Oppidum
Gorgonia.

ciuitate: rex ab suis appellatur dimittit quoquo uersus legatiōes obtestatur: ut
in fide maneāt: celeriter sibi senones: Parisios: pictones: cadurcos: turones: au-
lercos: lemonices: andos: reliquosq; omnes: qui oceanū attingunt: adiūgit om-
niū cōsensu ad eum deferretur imperiū: qua oblata potestate omnibus his ci-
uitatibus obsides imperat: certum numerū militum celeriter ad se aduci iussit.
Armorū quantum quæq; ciuitas domi: quodq; ante tempus efficiat: consti-
tuit. In primis equitatuū studet: sumæ diligentia summam imperii seueritatē
addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit: nam maiore commissio delicto
igne atq; omnibus tormentis necat leuiori de causa: auribus defectis: aut sin-
gulis effosis oculis domi remittit: ut sint reliquis documēto: & magnitudine
pœnæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucteriu Ca-
durcum summa hominē audaciæ cū parte copiarum in rutenos mittit: ipse bi-
turiges proficiscitur: eius aduentu bituriges ad heduos quorum erant i fide le-
gatos mittit subsidium rogatum: quo facilius hostium copias sustinere possint.
hedui de consilio legatorū: quos Cæsar ad exercitum reliquerat: copias equita-
tus peditatuq; subsidio biturigibus mittit: qui cum ad flumen ligerim uenif-
sent: qd̄ bituriges ab heduis diuidit: paucos dies ibi morati: neq; flumē trāsire
ausi: domū reuertuntur: legatisq; nostris renunciant se biturigum perfidiam
ueritos reuertisse: quibus id consilii fuisse cognouerint: ut si flumen trāsissent:
una ex pte ipsi: altera arueni circumsisterent. Id ea de causa quā legatis pronū-
ciarunt: an perfidia adducti fecerint: quod nihil nobis cōstat: non uidetur pro-
certo esse proponendū. Bituriges eorum decessu statim cum auernis iungun-
tur his rebus i Italiam Cæsari nunciatis: cum iā ille ciuitate. C. Pōpei urbanas
res commodiorem i statu peruenisse itelligeret: in trasalpinam galliam profe-
ctus est: eo cū uenisset magna difficultate afficiebatur. qua ratione ad exerci-
tum peruenire posset. Nam si legiones i prouinciā accerferat se absentem: i
itinere p̄lio dimicaturas itelligebat: si ipse ad exercitum cōtenderet: ne his
quidē qui eo tempore geti uiderent: suā salutē recte cōmitti uidebat. Interim
Lucterius cadurcus i rutenos missus eā ciuitatē aruernis cōciliat: p̄gressus in
nitiobriges & gabales ab utrisq; obsides accipit: & magna coacta manu i pui-
ciam narbonem uersus eruptionē facere cōtendit. Quia renūciata Cæsar om-
nibus cōsiliis anteuertendum existimauit: ut narbonē proficisceretur eo cū ue-
nisset timētes confirmat: p̄sidia in rutenis prouincialibus uolcis: artomicis:
tolosatibus circunq; narbonem: quæ loca erant hostibus finitima: constituit:
partem copiarum ex prouincia supplementumq;: quod ex Italia adduxerat in
heluios q̄ fines aruenorum contingunt conuenire iubet. His rebus compara-
tis: represso ian. Lucterio & remoto quod intrare intra p̄sidia periculosum
putabat i heluios proficiscitur: & si mons gebēna q̄ auernos ab heuiis disclu-
dit durissimo tempore anni altissima niue iter ipediebat: tamen discussa niue
sex i altitudinem pedum atq; ita uis patefactis militū sudore ad fines aruerno-
rum peruenit: quibus oppressis inopinatibus qd̄ se gebenna ut muro muni-
tos existimabant: ac ne singulari qdem homini: unquā eo tempore anni sem-
tæ patuerant: militibus imperat: ut quā latissime possunt: uagentur: & quam
maximū hostibus terrorē inferāt. Celeriter hæc fama ac nuncii ad Vercingē-
torigem perferuntur: quem perterriti omnes auerni circumsistunt: atq; obse-

Vercingen-
torix rex
appellatur
summa se-
ueritatis uir

Flumen Li-
ger. Bituri-
ges ab He-
duis diuidit.

Virtus. Cn.
Pompeii.

Nitioabri-
ges & Ga-
bales.
Narbo.

Mons Ge-
benna.

DE BELLO GALLICO

Vienna.

Agendicum
oppidum
Vellauno-
dunum op-
pidū Cæsar
oppugnat.

Castra ante
Genabum
Cæsar ponit

Oppidum
captum.

crant: ut suis fortunis consulat neue ab hostibus diripiantur: præsertim cū uideat omne ad se bellum translatum: quorū ille precibus p̄motus: castra ex bituribus mouet: i auernos uersus. At Cæsar biduū in his locis moratus quod h̄c de Vercingetorige usus uentura opinione perciperat: p̄ cā supplemētū: equitatusq; cogendi ab exercitu discedit. Brutū adolescētē his copiis præfecit hunc monet: ut in oēs partes equites quam largissime p̄uagentur: daturū se operam ne longius triduo a castris absit: his cōstitutis rebus suis inopinātibus quā maximis potest itineribus Viennam peruenit: ibi nactus recentē equitatū quem multis ante diebus eo præmiserat: neq; diurno neq; nocturno itinere intermissio per fines heduorū in lingones contendit: ubi duæ legiones h̄yemabant: ut siquid etiā de sua salute ab heduis iniretur consilii celeritate præcureret: eo cum peruenisset: ad reliquas legiones mittit: priusque in unum locū omnes cogit. quam de eius aduētū aruernis nunciari posset. Hac re cognita: Vercingetorix rursus in bituriges exercitum reducit: atq; inde profectus gergobinam boiorum oppidū quod ibi eluetico prælio uictor Cæsar collocauerat heduisq; attribuerat oppugnare instituit: magnam hæc res Cæsari difficultatē ad cōsiliū capiendum afferebat: si reliquam partem h̄yemis uno in loco legiones contineret ne stipendiariis heduorum expugnatis cuncta gallia deficeret quod nullū in eo amicis præsidium uideretur positum esse: si maturius ex hibernis educeret: ne ab re frumentaria duris subuectōibus laboraret præstare uisum est: tamen omnes difficultates petere q̄ tāta contumelia accepta: omnium suorum uoluntates alienare. Itaq; cohortatus heduos de supporando cōmeatu præmittit ad boios: qui de suo aduentu doceant: hortenturq; ut in fide maneant atq; hostium impetum magno animo sustineant: duabus Agendici legionibus atq; impedimētis totius exercitus relictis: ad boios proficiscitur. Altero die cum ad oppidum senonum Vellaunodunum uenisset ne quem post se hostem relinqueret: quo expeditore re frumentaria uteretur oppugnare instituit. Idq; biduo circunualauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditōne arma conferri: iumentaproduci sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret. C. Treboniū legatum reliquit: ipse ut quamprimum iter faceret: genabum carnutum proficiscitur: qui tunc primum allato nūcio de oppugnatione Vellaunoduni: cum longius eam rem ductum iri existimarent: præsidium genabi tuendi causa quod in eo mitterent: comprobabant. Huc biduo puenit castris ante oppidū positis: diei tēpore exclusi i postea oppugnationē differt quæq; ad eā rē ului sint: militibus impāt: & q; oppidū genabū p̄os fluminis ligeris cōtinebat: ueritus ne noctu ex oppido p̄fugerēt: duas legiōes in armis excubare iubet genabēses pauloan̄ mediā noctē silētio ex oppido egredi si flumē trāsire cōperūt: qua re p̄ exploratores nūciata Cæsari legiōes quas expeditas eē iusserat: portis incēsis intromittit: atq; oppido positur: p̄ paucis ex hostium numero desideratis: quin cuncti caperentur q; p̄otis atque itinerum angustia multitudinis fugam intercluserant oppidum diruit atq; incēdit: prædam militibus donat: exercitum ligerim traducit: atq; in biturigum fines peruenit. Vercingetorix ubi de Cæsaris aduētū cognouit oppugnationē destituit: atque obuiā Cæsari proficiscitur. Ille oppidū oppugnare instituerat. Quo ex oppido cū legati uenissent oratum ut sibi ignosceret: suæque uitæ consulat:

LIBER SEPTIMVS

ut celeritate reliquas res cōficeret: quarum pleraque erat consecutus: arma cōferri: equos produci: obsides dari iubet: parte iam obsidum tradita: cū reliqua administrarentur: centurionibus & paucis militibus intromissis: qui arma iumentaq; cōquirerent: equitatus hostiū procul uisus est: quæ agmen Vercingetorigis antecesserat: quæ simul atq; oppidani conspexerunt: atq; in spem auxilii inuenerunt: clamore sublato arma capere. portas claudere: murum comple re cōperunt. Centuriones in oppido cum ex significatione gallorū noui aliqd ab his iniri consilii intellexissent: gladiis districtis portas occupauerunt: suosque omnes incolumnes receperunt. Cæsar ex castris equitatū educi iubet: prælium equestre cōmitti: laborantibus iā suis germanos equites circiter. cccc. submittit: quos ab initio secū habere instituerat: eorū impetum galli sustinere nō potuerunt: atq; in fugam coniecti multis amissis: sese ad agmen receperunt: quibus p̄fligatis rursus oppidani p̄territi: compræhensos eos quorū opera plābem concitatā existimabant: ad cæsarem perduxerunt: se seq̄ ei dederunt. Quibus confectis: Cæsar ad oppidū auaricū: quod erat maximum munitissimūq; in finibus biturigū: atq; agri fertilissima regione p̄fectus est: quod eo oppido recepto ciuitatē biturigū: se in potestatem redacturū confidebat. Vercingetorix tot cōtinuis incōmodis Vellaunoduni genabi nouioduni acceptis suos ad conciliū conuocat: docet longe alia ratione esse bellum gerendum atq; antea gestum sit: omnibus modis huic rei studendum: ut pabulatione aut cōmeatu romani prohibeantur. Id esse facile: atq; equitatu ipsi abundēt: & qd anni tempore subleuentur: pabulū secari non posse necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidiē ab equitatibus diripi posse: præterea salutis causa commoda negligenda uicos atq; ædificia incendi oportere. Hoc spatio a boia quoquo uersus quo pabulandi cā adire posse uideatur. Harum ipsis rerum copiā suppetere: q; quorum in finibus bellū geratur eorum opibus subleuentur: romanos aut inopiam non luros: aut magno periculo longius a castris p̄cessuros neque interesse: ipsos ne interficiant impedimētis ne exuant: qbus amissis bellum geri non possit: præterea oppida incēdi oportereque non munitione & loci natura ab oī sint piculo tuta: neu suis sint ad de tractādā militiā receptacula nō romanis p̄posita ad copiā cōmeatū p̄dāq; tollendā: hæc si grauiā aut acerba uideantur: multo illa grauius estimare: liberos cōiuges in seruitutē abstrahi: ipsos interfici: quæ sint necesse accidere uictis pati: oīum cōsensu hac sententiā p̄bata: uno die amplius. xx. urbes biturigū incendunt: hoc idē fit in reliqs ciuitatibus: in oībus partibus incendia cōspiciunt: quæ & si magno cu dolore ferebāt: tamē hoc sibi solatii proponebāt: q; explorata uictoria celeriter amissa recuperaturos cōfidebant: deliberatur ad auarico in cōmuni cōcilio incendi placeret: an defendi: p̄cumbunt gallis omnibus ad pedes bituriges ne pulcherrimam prope toti⁹ galliæ urbē: quæ præsidio & ornamento sit oībus suis manibus incedere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicūt: q; p̄pe ex oībus partibus flumine: & palude circumdata unum habet & perangustum aditum: datur petentibus uenia: dissuadente primo Vercingetorige: post concedente & precibus ipsorum misericordia uulgi defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur: & locum castris deligit: paludibus siluiq; munitū ab

Cæsarianicū
Vercingen-
torige oppu-
gnant.

Auaricū
oppidum.

DE BELLO GALLICO

Auarico longe milia passuum. xy. ibi per certos exploratores in singula diei tempora: quæ ad auaricum agerentur cognoscebat: & qd fieri uellet: imperabat. omnes nostras pabulationes obseruabat: dispersosq; cum longius necessario pcederent adoriebatur: magnoq; incōmodo afficiebat: & si qtu ratione pvideri poterat: ab nostris occurrebatur: ut in certis temporibus diuersisq; itinerib9 iretur. Castris ad eā partem oppidi positis: Cæsar q; intermissum a flumine & a paludibus aditū: ut supra diximus angustum habebat: aggerem apparare: uineas agere: turres duas constituere cœpit: nam circūuallare loci natura phibeat: de re frumentaria boios atq; heduos adhortari non destitit: quorum alteri: q; nullo studio agebant non multum adiuuabant: alteri nō magnis facultatibus: q; ciuitas erat exigua: & infirma: celeriter quod habuerunt: consūperunt: sūma cū difficultate rei frumentariæ affecto exercitu: tenuitate boior9 idulgentia heduor9 incendiis adificior9: usq; eo: ut complures dies milites frumento caruerint: & pecore longinquioribus uicis ab acto: extremā famem sustentarent: nulla tamen uox est ab his audita po. ro. maiestate: & superioribus uictoriis indigna: quinetiā Cæsar cū in opere singulas legiones appellaret: & si acerbius inopiam ferrent: se dimissurū oppugnationem diceret: uniuersi ab eo ne id faceret: petebant sic se complures annos illo imperate meruisse: ut nulla ignominia acciperent: nusquā infecta re discederent: hoc se ignominia laturos loco: si inceptā oppugnationem reliqissent: præstare omnes pferre acerbitates q; nō ciuib9 ro. qui genabi perfidia gallo9 interissent: parentarent. Hæc eadem centuriōib9: tribunisq; militū mādabāt: ut p eos ad Cæsarem deferretur. Cū iā muro appropinquasset turres ex captiuis Cæsar cognouit Vercingetorigem cōsumpto pabulo castra mouisse ppius auaricū: atq; ipsū cū equatu expeditisq; q; iter eqtes plari consueissent: isidiar9 cā pfectū: quo nostros postero die pabulatū uenturos arbitrabatur: qbus reb9 cognitis media nocte silentio pfectus: ad hostiū: castra mane peruenit. Illi celeriter p exploratores aduentu. Cæsaris cognito: carros impedimenta q; sua in arctiores siluas abdidderunt: copias omnes i loco edito: atq; apto i struxerūt: qua re nunciata Cæsar celeriter sarcinas cōferri: arma expediti iussit. Collis erat breuiter ab infimo ac cliuis: hūc ex oib9 fere partib9 palus difficilis: atq; impedita cingebat nō latior pedibus quinquaginta: hoc se colle interruptis pontibus galli fiducia loci continebant: generatimq; distribuit in ciuitates: oia uada: ac saltus eius paludis obtinebāt sic animo parati: ut si eā paludem romani perrūpere conarentur hæsitantes premerent ex loco superiore: ut qui iniquitatem cōditionis perspiccerent inani simulatione sese ostetare cognoscerent. Indignātes milites Cæsar q; cōspectū suum hostes præferre possent tantulo spatio interiecto: & signū prælii exposcetes edocet qto detrimento: & quod uirorū fortū morte necesse sit constare uictoriā quos cū sic animo paratos uideret ut nullū p sua laude periculū recusat: summæ se iniquitatis condemnari debere nisi eorum uitam sua salute habeat cariorem: sic milites consolatus eodem die reducit in castra reliqua quæ ad oppugnationem oppidi pertinebāt administrare istituuit. Vercingetorix cum ad suos redisset: proditiōis insimulatus q; castra propius romanos mouisset: q; cum omni equitatu discessisset: quod eius discessu romani tanta opportunitate & celeritate uenissent: non hæc omnia fortui

LIBER SEPTIMVS

tu: aut sine consilio accidere potuisse: regnū illum galliæ male cæsaris cōcessu q; ipso9 habere beneficio tali mō accusatus: ad hæc respondit: qd castra mouisset: factū inopia pabuli etiam ipsis hortantibus: q; ppius romanos accessisset: persuasum loci opportunitate: qui se ipsum munitione defenderet: equū uero operā: neq; i loco palustri desiderari debuisse: & illis fuisse utile: quo sint profecti: sūmā imperii se consulto nulli discedentem tradidisse: ne is multitudinis studio ad dimicandū impelleretur: cui rei propter animi mollicia stude re oēs uideret: q; diutius labore ferre nō possent. Romani si casu interueniret fortunæ si alicuius indicio uocati hinc habendam gratiam: q; & paucitatē eorū ex loco superiore cognoscere: & uirtutē despiciere potuerint: qui dimicare nō ausi: turpiter se in castra receperint. Imperiū se a Cæsare per proditiōem nullum desiderare: q; habere uictoriā posset: quæ iam esset: sibi ac omnibus gallis explorata: qn et ipsis remitteret: si sibi magis honores tribuere: quā a se salutē accipere uideantur. Hæc ut intelligatis inqt: syncera a me punciari: audite romanos milites. producitq; seruos quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat: & famæ uinculisq; excruciauerat: hi iam ante edocti quæ interrogati punciarent milites se esse legionarios dicunt fame & inopia adductos clā ex castris exisse siqd frumenti aut pecoris in agros reperire possent: simili omnē exercitū inopia premi: neciā uires sufficere cuiusq; nec ferre operis laborē posse. Itaq; statuisse imperatorē si nihil in oppugnatione oppidi pfecisset: tri duo exercitū deducere. Hæc inqt a me Vercingetorix beneficia habetis quæ proditiōis insimulatis: cuius opera sine uestro sanguine: tantū exercitum uictorem fame cōsumptū uidetis: quem turpiter se ex fuga recipientem ne qua ciuitas suis finibus recipiat a me psum est. Conclamat omnis multitudo: & suo more armis concrepat: qd facere in eo cōsueuerunt: cuius rationē approbant: summū esse Vercingetorigem ducem: nec de fide eius dubitandū ne maiori bellum administraret. Statuunt ut decem milia hominum delecta ex oib9 locis in oppidū mittantur: nec solis biturigibus communem salutem cōmittendam censent: q; penes eos si id oppidum retinuisset: sūmam uictoriæ cōstare intelligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti: consilia cuiusq; modi gallo9 occurrebant: ut est sūmæ genus solertia atq; ad omnia immitanda: & efficienda: quæ ab quoquo traduntur: aptissimū: nam & laqueis falces aucerebant: qua cum de sinauerant: tormentis itrosus reducebāt: & aggerem cuniculis subtrahebant: no scientius q; apud eos magnæ sunt ferrariæ atq; omne genus cuniculor9 notum atq; usitatum est: totum autem murū ex omni parte turrib9 contabulauerant atq; has coriis intexerant: tum crebris diurnis nocturnisq; eruptionibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur: & nostrar9 turrium altitudinem quantum has quotidiana agger expresserat commissis suarum turrium malis adæquabant. Muri autē omnes gallici hac fere forma sunt: trabes directæ perpetuæ in longitudo Muri gallo-
dinem paribus iteruallis distantes inter se binos pedes in solo collocantur: hæ rum cuius-
re uinciunt extorsus: & multo aggere uestiunt: ea autē quæ diximus interual modi sint.
la: gradibus i fronte saxis effarciunt: his collatis & coagnatis & coagmen-
tatis alius in sup ordo adiciit: ut illud iteruallū seruetur neq; inter se contingāt
trabes: sed parib9 intermisce spaciis singulæ singulis saxis iteriectis apte cōtine

Cæsar ad
Auaricū ca-
stra ponit.

Fame Cæsa-
rianus labo-
rat exercitus

Agger Ro/
manorū icē/
sus.

Facinus
memorabile

In periculo
timor mileri
cordiā nō re
cipit.

antur sic deinceps oē opus contextitur: dum iusta muri altitudo expleat: hoc cum in specie uarietateq; opus deformē non est alternis trabibus ac saxis: quarectis lineis suos ordines seruant: tum ad utilitatē & defensionē urbium summū habet opportunitatem: quod & ab incēdio lapis: & ab ariete materia defēdit: quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plarūq; interiorius reuicta neque perrumpi: neq; distrahi potest: his tot rebus impedita oppugnatione: milites cum tot tempore frigore & assiduīs imbris tardarentur: tam continētī labore omnia hæc superauerunt: diebus. xxy. aggerem latum pedes. ccc. xxx. altū pedes lxxx. extruxerūt: cum is murum hostium pene cōtingeret. Cæsar cum ad opus consuetudinē excubaret: militesq; hortaretur: ne quod omnino tempus ad opere intermitteretur: paulo ante tertiam uigiliam est aduersum fumare aggerem quē cuniculo hostes succēderant. Eodēq; tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroq; latere turrium eruptio fiebat. Alii faces: atq; aridā materiā de muro in aggerē eminus iaciebant: picē reliquasq; res qbus ignis excitari pōt: fundebant ut quo primū curreretur aut cui rei ferretur auxiliū: uix rō iniri posset: tamē quod instituto Cæsar is semp duæ legiones p castris excubabāt: pluresq; prius tēpibus in opere erant: celeriter factū ē ut alii eruptionibus resisterent: alii turres reducerent: aggerēq; interficerent. Omnis uero ex castris multitudo ad restringendum cōcurrerent cum in omnibus locis cōsumpta iā reliqua parte noctis pugnaretur: semperq; hostibus spes uictoriæ redintegraretur: eo magis q; deustos pluteos turriū uidebat: nec facile adire apertos ad auxiliandū animaduertebant. semperq; ipsi recētes defessis succederent: accedit inspectantibus nobis: quod dignū memoria uisum ptermittendū nō existimauimus: qdā ante portā oppidi gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignē piciebat e regiōe turris scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusq; cōcidit: hūc ex pximis unus iacentē transgressus eo quo ille munere fungebatur eadē rōne ictu scorpione examinato: alteri successit tertius: & tertio quartus: nec ille pri⁹ ē a ppugnatorib⁹ uacuis relictus locus q̄ restincto aggere: atq; oī ea parte smmōis hostibus finis ē pugnadi factus: oīa experti galli: q; res nulla successerat: postero die consiliū cœperūt ex oppido pfugere: hortante & iubēte Vercingentorige: id silentio noctis conati: nō magna iactura suorū sese effecturos sperabant: propterea q; neq; longe ab oppido castra Vercingentorigis aberāt: & palusq; perpetua intercedebat: romanos ad insequendū tardabat: iāq; hoc facere noctu apparabant cum matres familias repente in publicū procurrerunt: silentesq; pietæ ad pedes suorū omnibus precibus petierunt: ne se & cōmunes liberos hostibus ad supplicium dederent: quas ad capiendū fugā natura & uiriū infirmitas impediret: ubi eos p̄stare in sententiā uiderūt: quod plarūq; in summo piculo timor misericordiam nō recipit: cōclamare & significare de fuga romanis cœperunt: quo timore pterrīti galli: ne ab equitatu romanorū uia præocuparentur: consilio destiterunt. Postero die Cæsar p̄mota turri: p̄fectisq; operibus: quæ facere instituerat: magno coorto imbrī: nō inuile hāc ad capiendū consiliū tempestatem arbitrat⁹ est: q; paulo incautius aulodias in muro dispositas uidebat: suosq; laquidias in opere uersari iussit: & qd fieri uellet ostendit: legiōes intra uineas in occulto expeditas cohortat⁹: ut aliqdo p̄tatis laborib⁹ fructū uictoriæ perciperent: his qui primi murum assēdissent præmia p̄posuit: militib⁹que signum dedit: illi subito ex omnibus partibus euolauerunt: murūq; celeriter complerunt: hostes renoua pterrīti: muro turrib⁹q; deicti in foro ac locis patētiōribus cunctatim cōstitērunt: hoc animo: ut si qua ex parte uiam contraueniret: acie instructa depugnant: ubi neminem in æquū locū sese dimittere: sed toto undiq; muro circūfundī uiderunt: ueritū ne omnino spes fugæ tolleretur: abiectis armis: ultimas oppidi partes continētī ipetu petuerūt: parsq; ibi cū angusto exitu portarū se ipsi premerent: a militibus pars iā egressa portis ab equibus est interfecta: nec fuit qsq; qui prædæ studeret: sic & genabi cæde & labore operis incitāt: nō ætate cōfectis: nō mulieribus: nō infantibus percerūt: deniq; ex omni numero qui fuit circiter milia. xl. iiii. dccc. qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt: incollumes: ad Vercingentorigē puenerūt quos ille multa iā nocte silentio ex fuga excepit: ueritus ne qua in castris ex eorū cōcursu & misericordia uulgi seditio oriret: ut pcul in uia dispositis familiarib⁹ suis p̄cipib⁹q; ciuitatū disparados deducēdosq; ad suos curaret: q; cuiq; ciuitati ps castrorū ab initio obuenerat. Postero die cōcilio cōuocato: cōsolat⁹ hortatusq; est: ne se admodū animo dimitterent: ne perturbarentur incommodo: nō uirtute neq; acie uicisse romanos: sed artificio quodā & scientia oppugnationis: cuius: rei fuerint ipsi imperiti errare si q in bello oēs secundos rex euetus expectent: sibi nunq placuisse. Auaricū defendi cuius rei testes ipsos haberet: sed factum imprudētia biturigū: & nimia obsequentia reliquorū: uti hoc incommodū reciperetur: id tñ se celeriter maiorib⁹ commodis sanaturum. Nā quæ ab cæteris gallis ciuitates dissentirent: has sua diligentia adiuncturæ: atq; unū consilium totius galliæ effecturum: cuius consensu ne orbis quidem terrarū possit obsistere. Idq; se prope iam effectum habere: interea æquum esse ab his cōmunis salutis causa impetrari: ut castra munire instituerent: quo facilius hostiū repentinos impetus sustinerent. Fuit hæc oratio non ingrata gallis: & maxime q; ipse animo non defecerat: tanto accepto incommodo neq; se in occultū abdiderat: & conspectum multitudinis fugerat: plusque animo prouidere & præsentire uidebatur q̄ re integra. Primo incēdendū auaricū: post deferendū censuerat: itaq; ut reliquorū imperatorum res aduersæ auctoritate minuunt: sic huius ex cotrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur: simul i spem ueniebat eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: primūq; eo tempore galli castra munire instituerunt: & sic sūt animo consternati hoīes insueti laboris: ut omnia quæ imperarentur sibi patienda existimarent: nec minus q̄ est pollicitus: Vercingentoris animo laborabat ut reliquas ciuitates adungeret: atq; ea bonis pollicitationibus alliciebat: huic rei idoneos homines deligebat quorum quisque aut oratiōe subdola: aut amicitia facillime posset: qui Auarcio expugnato refugerant: armados uestiēdosque curat simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur: imperat: certum numerū militum ciuitatibus: quem & quam ante diem in castra adduci uelit: sagittariosque omnes: quorū erat per magnus numerus in gallia conquiri: & ad se miti iubet. His reb⁹ celeriter q; auarici deperierat: expletur iterim Teutonatus Olluiconis filius rex nitobrigū: cuius: pater ab senatu nostro amicus erat appellatus: cum magno equitum suorū numero: & quos ex aquitania cō-

rent: his qui primi murum assēdissent præmia p̄posuit: militib⁹que signum dedit: illi subito ex omnibus partibus euolauerunt: murūq; celeriter complerunt: hostes renoua pterrīti: muro turrib⁹q; deicti in foro ac locis patētiōribus cunctatim cōstitērunt: hoc animo: ut si qua ex parte uiam contraueniret: acie instructa depugnant: ubi neminem in æquū locū sese dimittere: sed toto undiq; muro circūfundī uiderunt: ueritū ne omnino spes fugæ tolleretur: abiectis armis: ultimas oppidi partes continētī ipetu petuerūt: parsq; ibi cū angusto exitu portarū se ipsi premerent: a militibus pars iā egressa portis ab equibus est interfecta: nec fuit qsq; qui prædæ studeret: sic & genabi cæde & labore operis incitāt: nō ætate cōfectis: nō mulieribus: nō infantibus percerūt: deniq; ex omni numero qui fuit circiter milia. xl. iiii. dccc. qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt: incollumes: ad Vercingentorigē puenerūt quos ille multa iā nocte silentio ex fuga excepit: ueritus ne qua in castris ex eorū cōcursu & misericordia uulgi seditio oriret: ut pcul in uia dispositis familiarib⁹ suis p̄cipib⁹q; ciuitatū disparados deducēdosq; ad suos curaret: q; cuiq; ciuitati ps castrorū ab initio obuenerat. Postero die cōcilio cōuocato: cōsolat⁹ hortatusq; est: ne se admodū animo dimitterent: ne perturbarentur incommodo: nō uirtute neq; acie uicisse romanos: sed artificio quodā & scientia oppugnationis: cuius: rei fuerint ipsi imperiti errare si q in bello oēs secundos rex euetus expectent: sibi nunq placuisse. Auaricū defendi cuius rei testes ipsos haberet: sed factum imprudētia biturigū: & nimia obsequentia reliquorū: uti hoc incommodū reciperetur: id tñ se celeriter maiorib⁹ commodis sanaturum. Nā quæ ab cæteris gallis ciuitates dissentirent: has sua diligentia adiuncturæ: atq; unū consilium totius galliæ effecturum: cuius consensu ne orbis quidem terrarū possit obsistere. Idq; se prope iam effectum habere: interea æquum esse ab his cōmunis salutis causa impetrari: ut castra munire instituerent: quo facilius hostiū repentinos impetus sustinerent. Fuit hæc oratio non ingrata gallis: & maxime q; ipse animo non defecerat: tanto accepto incommodo neq; se in occultū abdiderat: & conspectum multitudinis fugerat: plusque animo prouidere & præsentire uidebatur q̄ re integra. Primo incēdendū auaricū: post deferendū censuerat: itaq; ut reliquorū imperatorum res aduersæ auctoritate minuunt: sic huius ex cotrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur: simul i spem ueniebat eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: primūq; eo tempore galli castra munire instituerunt: & sic sūt animo consternati hoīes insueti laboris: ut omnia quæ imperarentur sibi patienda existimarent: nec minus q̄ est pollicitus: Vercingentoris animo laborabat ut reliquas ciuitates adungeret: atq; ea bonis pollicitationibus alliciebat: huic rei idoneos homines deligebat quorum quisque aut oratiōe subdola: aut amicitia facillime posset: qui Auarcio expugnato refugerant: armados uestiēdosque curat simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur: imperat: certum numerū militum ciuitatibus: quem & quam ante diem in castra adduci uelit: sagittariosque omnes: quorū erat per magnus numerus in gallia conquiri: & ad se miti iubet. His reb⁹ celeriter q; auarici deperierat: expletur iterim Teutonatus Olluiconis filius rex nitobrigū: cuius: pater ab senatu nostro amicus erat appellatus: cum magno equitum suorū numero: & quos ex aquitania cō-

Auaricū ca/
ptum.

Teutonatus
rex nitobri/
gum.

DE BELLO GALLICO

duxerat: ad eū peruenit. Cæsar auarico cum plures dies cōmoratus summā que ibi copiā frumenti & reliqui cōmeatus nactus exercitū ex labore atq; inopia refecit. Iā ppe hyeme cōfecta: cū anni tempore ad gerendum bellū uocaretur: & ad hostes p̄ficisci cōstituisset siue eū ex paludibus siluisq; elicere: siue obsidione premere posset: legati ad eū principes heduorum ueniunt oratū maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summū esse in periculo rem q; cū singuli magistratus antiquitus creati atq; regiā potestatem annum obtinere consueuissent: duo magistratū gerant & se uterq; eorū legibus creatum esse dicat horum esse alter; Conuictolitanem florentem & illustrem adolescentem: alter; Corum antiquissima familia natū: atq; ip̄am hoīem summā potētiā: & magne cognationis: cuius frater Valetiacius proximo anno eundē magistratū gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisū senatum: diuisum populū: suas cuiusq; eorum clientelas: quod si diuini alatur cōtrouersia: fore uti pars cū ciuitatis parte confligat: id ne accidat: positum in eius diligentia: atq; auctoritate. Cæsar & si a bello atq; hoste discedere detrimento summo esse existimabat: tamen nō ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueuissent: ne tanta & tam coniuncta po. ro. ciuitas: quā ipse semper aluisset: oībusq; rebus ornasset: ad uim atq; ad arma discederet: atq; ea pars quæ minus consideret auxilia a Vercingentorige accerferet: huic rei prauertendū existimauit: & quod legibus heduorū his qui summum magistratū obtineret: finibus excedere non liceret: ne quid de iure aut legibus diminuisset uideretur: ipse in heduos proficisci statuit: senatūq; omnem & quos inter controuersia esset: etiā ad se uocauit. Cū prope omnis ciuitas eo cōuenisset: docereturq; paucis clā uocatis: alio loco alio tempore: atq; opportuerit fratrem a fratre se nunciatum: cum leges duas ex una familia uiuo utroq; nō solū magistratus creati uerarent: sed etiā in senatu esse prohiberent: totū magistratū deponere cōgit. Conuictolitanem: qui per sacerdotes more ciuitatis: intermissis magistratibus esset creatus: potestatem obtinere iussit. Hoc decreto interposito hortatur heduos ut controuersiarum ac dissensionis obliuiscerentur: atque omnibus omissis his rebus huic bello seruirent: eaq; quæ meruissent præmia: ab se deuicta gallia expectarent: equitatūq; omnes & pedītum milia decem celeriter mitterent: quæ in præsidii rei frumentariæ causa disponderet: exercitū i duos partes diuisit. iiii. legiones in senones parisiosq; Labienū ducēdas dedit. y. ipse in aruernos ad oppidum gorgoniam secundū flumē Elauer duxit: equitatus partē illē attribuit: partē sibi reliquit. Quare cognita Vercingentorix oībus interruptis eius fluminis parte iter facere cœpit: cum uterq; utriusq; esset exercitus in conspectu perque e regione castrorum castra ponebat: dispositis exploratoribus necubi effecto pōte romani copias traducerent. Erat i magnis Cæsaris difficultatib; res ne maior æstatis pars flumine impediretur qd non fere aut autumnum elauer uado transiri soleat atq; ne id accideret: siluestri loco castris positis regione unius eorum pontium quos Vercingentorix rescindendos curauerat: postero die cum duabus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis ut consueuerat misit demptis quibusdā cohortibus uti numerus legionū constare uideretur: his q; longissime possent progredi iussis cum iam ex diei tempore coniectam caperet: in

Conuictolitanes.

Oppidum Gorgonia. Flumen. Elauer.

LIBER SEPTIMVS

castra peruentū: iisdem publicis: quarum pars inferior integrā remanebat pontē reficere cœpit: celeriter refecto ope legionibusq; & loco castris idoneo deletis reliquas copias reuocauit. Vercingentorix recognita: ne cōtra suā uolūtate dimicare cogere: magnis itinerib; antecessit. Cæsar ex eodem loco quātis castris gorgoniā puenit equestrisq; p̄ eo die leui facto: p̄fecto urbi situ quæ posita in altissimo monte oēs aditus difficiles habebant: de expugnatione non prius agendū constituit: q; re frumentariā expedisset. At uero Vercingentorix castris ppe oppidū positis mediocribus circū se interuallis separatim singularū ciuitatū copias collocauerat: atq; oībus eius iugi collibus occupatis: quæ despici poterat: horribilē speciem præbebat: principesq; earū ciuitatū: quos sibi ad consiliū capiendū delegerat: prima luce ad se quotidie conuenire iubebat: seu qd cōicandū seu qd administrandū uideretur: neq; ullū fere diē intermittebat: qn equestri p̄lio interiectis sagittariis: qd in quoquo eēt aī ac uirtutis suorū periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus: atq; ex oī parte circūcisus: quē si tenerent nostri: & aquæ magna parte & pabulatione libera prohiberi hostes uidebantur. Sed is locus p̄sidio ab his nō nimis firmo tenebatur: tamen silētio noctis Cæsar ex castris egressus: priusq; subsidiū ex oppido uenire posset: deiecto præsidio potius loco: duas ibi legiones collocauit: fossamq; duplicē duodenū pedū a maioribus castris ad minora perduxit: ut tuto ad repentinū hostiū incursum etiā singuli cōmeare possent. Dum hæc ad gorgoniā geruntur. Conuictolitanus heduus cui magistratum adiudicatū a Cæsare demonstrauimus sollicitatus ab aruernis pecunia cū quibusdā adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus: atque eius fratres amplissima familia nati adolescentes. Cum his primum cōmunicat: hortaturq; ut se liberos natos meminerint: una esse heduorum ciuitatem: quæ certissimam galliæ uictoriā detineat: eius auctoritate reliquas contineri qua traducta locum constandi romanis in gallia non fore esse nonnullis se Cæsaris beneficio affectu: sic tamē ut iustissimā apud eum causam obtinerit: sed plus communi libertati tribuere: cur enim potius hedui de suo iure: & de legibus ad Cæsare disceptaturi: q; romani ad heduos ueniāt. Celeriter adolescentibus & oratiōe magistratus & p̄mio deductis: cum se uel principes cōsiliū fore p̄fiterentur ratio perficiendi quærebatur: quod ciuitatē temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant: placuit ut Litauicus decē illis milibus: quæ Cæsari ad bellum mitterent: præficeretur atq; ea ducēda curaret: fratresq; eius ad Cæsarem percurrerent: reliqua qua ratione placeat: constituit. Litauicus accepto exercitu: cum milia passuum circiter .xxx. ab gorgonia abesset: conuocatis subito militibus lachrymans: quo proficiscimur inquit milites: omnis noster equitatus: nobilitas omnis interiit: principes ciuitatis. Eporedorix & Viridomarus insimulati proditiōnis ab romanis indicta re interfecti sunt. Hæc ab ipsis cognoscite: q; ex ipsa cæde fugerunt: nā ego fratribus: atq; omnibus propinquis meis interfectis: dolore phibeor: quæ gesta sunt p̄nūciare pducunt hī quos ille edocuerat: q; dici uellet: atq; eadē q; Litauicū p̄nūciauerat multitudinē exponūt: multos eq̄tes heduorū interfectos q; locuti cū aruernis dicerēt: ip̄os se iter multitudinē militū occultasse atq; ex media cæde pfugisse. Cōclamāt hedui & Litauicū obsecrāt ut sibi cōsulat: q; si

Litauicus.

DE BELLO GALLICO

Eporedorix
Viridomarus.
Cotus.
Conuictolitanus com-
petitor.

uero inquit ille consilii sit res: ac non necesse sit nobis gorgoniā contendere: & cum aruernis nosmet cōiungere: an dubitamus quin nefario faciore admissio romani una ad nos interficiendos cōcurrat: proinde si quid in nobis animi est persequamur coram morte: quod indignissime interierint: atque hos latrones interficiamus: ostendit ciues romanos quod eius praesidii fiducia una gerant magnum numquam frumenti comestumque diripit: ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota ciuitate heduorum dimittit: eodem mendacio de caede equitum & principum permonet: hortatur ut simili ratione: atque ipse fecerit: suas iniurias persequatur. Eporedorix heduus summo loco natus adolescens & summae domi potentiae & una Viridomarus pari aetate & gratia: sed genere dispari: quem Caesar ab Diuitiaco traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat in equitum numero: conuenerant nominatim ab eo euocati: his erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratus controuersia: alter pro Conuictolitane: alter pro Coto summis opibus pugnauerant: ex his Eporedorix cognito Litauici consilio media fere nocte re ad Caesarem defert: orat ne paratur ciuitatem paruis adolescentium consiliis ab amicitia perire. deficereque futurum prouideat: si se tot hominum milia cum hostibus coniuxerint: quorum salutem neque propinqui negligere: neque ciuitas leui momento aestimare posset. Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Caesar: quod semper heduorum ciuitati praecipue indulserat: nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra: quod res in celeritate posita esse uidebatur. Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio relinquit: fratres Litauici cum comprehendit iussisset: paulo ante reperit ad hostes fugisse: adhortatus milites ne necessario tempore itineris labore promoueat: cupidissimis omnibus progressus milia passuum. xxy. agmen heduorum conspiciatus: immisso equitatu: iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus ne quem interficiat. Eporedorix & Viridomarus: quos illi interfectos existimabant: inter equites uersati: suosque appellare iubet. His cognitis & Litauici fraude perspecta: hedui manus tendere: deditionem significat: & proiectis armis mortem deprecari. Litauicus cum suis clientibus: quibus nefas morte gallos est etiam in extrema fortuna deferre: patronos: Gorgoniā profugit: Caesar nuncios ad ciuitatem heduorum missis quod suo beneficio conseruatos docerent quos iure belli interficere potuisset: tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis: castra ad gorgoniā mouit. Medio fere itinere equites a Fabio missi quanto res in periculo fuerit exponunt summis copiis castra oppugnata demonstrant cum crebro integri defessis succederent: nostrosque assidue labore defaugarunt: quibus propter magnitudinem castrorum perpetuum esset iisdem eodem in uallo permanendum: multitudinem sagittarum atque omnis generis telorum multos uulneratos ad hanc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum: duabus relictis portis: obstruere ceteras: pluteosque uallo addere: & se in posterum diem similemque casum apparare. His rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit. Dum haec ad gorgoniā geruntur: hedui primis nunciis a Litauico acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt: impellit alios auaritia: alios iracundia & temeritas: quae maxime illi hominum generi est innata: ut leuem auditionem habeant pro

LIBER SEPTIMVS

re comperta. bona ciuium romanorum diripiunt: caedes faciunt: in seruitutem abstrahunt: adiuuat rem proclinatam Conuictolitanus: praebemque ad furorem impellit: ut facinore admissio: ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium. tri. militum iter ad legionem facientem: fide data ex oppido caullono educunt idem facere cogunt eos qui negociandi causa ibi constiterant: hos continuo in itinere ad ortum omnibus impedimentis exiunt: repugnantes dies noctemque obsident: multis utrinque interfectis: maiorem multitudinem armatorum concitant. Interim nuncio allato: omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri concurrunt ad Aristium nihil publico factum consilio demonstrant: quaestione de bonis direptis decernunt: Litauici fratrumque bona publicant: legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt: haec faciunt recuperandorum suorum causa. Sed contaminati facinore: & capti compendio ex direptis bonis quod ea res ad multos pertinebat timore poena exterriti consilia clam de bello inire incipiunt ciuitatesque reliquas legationibus sollicitant: quae tametsi Caesar intelligebat: tamen quamintissime potest legatos appellat nihil se propter infirmitatem: leuitatemque uulgi grauius de ciuitate iudicare neque de sua in heduos beniuolentia diminueret ipse maiorem galliae motum expectans: ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur: consilia inibat: quemadmodum a gorgonia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret ne profectio nata a timore defectionis similis fuga uideretur. Haec cogitanti accidere uisa est facultas bene rei gerendae: nam cum minora in castra operis perspicendi causa uenisset: animaduertit colle qui ab hostibus tenebatur: nudatum hominibus: quod superioribus diebus uix praemultitudine cerni poterat admiratus quaerit ex perfugis causam: quorum magnus ad eum quotidie numerus confluxerat. Constabat iter omnes quidem: iam ipse Caesar per exploratores cognouerat dorsum esse eius iugum prope equum: sed hunc siluestrem: & angustum: qua esset aditus ad alteram partem oppidi: uehementer huic illos loco timere: nec iam aliter sentire: uno colle ab romanis occupato: si alterum amississent quin pene circunuallati: atque omni exitu & pabulatione interclusi uiderentur ad hunc muniendum oes a Vercingentorige euocatos. Hac re cognita Caesar mittit complures equitum turmas eisdem media nocte imperat: ut paulo tumultuosius omnibus in locis uagarentur: prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi: mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus circanuehi iubet. His paucos addit equites qui latius ostentationis causa uagarentur longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones: haec procul ex oppido uidebatur ut erat a gorgonia despectus in castra: neque tanto spatio: certi quid esset explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit: & paulum progressam inferiore loco constituit: siluisque occultat: auget gallis suspicio: atque omnes ille munitionum copiae traducuntur: uacua castra hostium Caesar conspiciatus tectis insignibus suorum occultatisque signis militibus raros milites: qui ex oppido animaduertentur ex maioribus castris in minora traducit: legatisque: quos singulis legionibus praefecerat: quid fieri uellet ostendit: in primis monet ut contineant milites ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi: proponit hoc una celeritate posse mutari: occasionis esse re: non praelii. His rebus expositis: signum dat: & ab dextera parte alio ascensu eodem tempore ad heduos mittit op-

Caullonū
oppidum.

DE BELLO GALLICO

Fontoma
tue Nitio-
brigum rex

pidi murus ab planicie atq; initio ascensus: recta regio: si nullus anfractus intercederet. M. cc. passus aberat quicquid huic circuitus ad molliendū cliuū accesserat: id spatium itineris augebat a medio fere colle i longitudine ut natura montis ferebat: ex grandibus saxis sex pedum murum: qui nostrorū impetum tardaret produxerant galli: atq; inferiore omni spatio uacuo relicto superiore partem collis usq; ad murum oppidi densissimis castris compleuerant milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt: eamq; transgressi trinis castris potiunt. Ac tanta fuit in castris celeritas: ut Fontomatus rex nitiobrigū subito in tabernaculo oppressus ut meridie cōquiescerat superiore corporis parte nudata: uulnerato equo: uix se manibus prædantiū: Caesar recaptui canius sit legioniq; decimæ: qua cum erat concionatus: signa cōstituit at reliquarum milites legionū non exaudito tubæ sono: q; satis magna uallis intercedebat: tamen a tribunis militum legatisq; ut erat a Casare præceptū retinebant. Sed elati speculeris uictoriæ & hostium fuga & superiorum temporū secundis preliis nihil arduum adeo sibi esse existimauerunt quos in uirtute conseq possint neq; prius finem sequendi fecerunt q; muro oppidi portisq; appropinquarunt tū uero ex omnibus urbibus partibus orto clamore qui longius aberant repentino tumultu perterriti cum hostem intra portas esse existimarēt sese ex oppido eiecerūt: matresfamilias de muro uestem argentumq; iactabant: & pectore nudo pminētes passis manibus obtestabantur romanos ut sibi parcerēt: neu sicut auarici fecissent: ne mulieribus quidem atq; infantibus abstinerent: nonnullæ de muris per manus demissæ sese militibus tradebant. Fabius ceturio legiōis octauæ quem inter suos eo die dixisse cōstabat excitari se a uarciensibus pmiis neq; commissurum ut prius quisquam murum ascenderet: tres suos nactus manuales atq; ab his subleuatis murum ascendit: hos ipse rursus singulos exceptans: in murū extulit. Interim hi qui ad alteram partem oppidi supra demonstrauimus: munitionis causa conuenerant: primo exaudito clamore: ide etiā crebris nunciis incitati: oppidum ab romanis teneri præmissis equibus magno concursu eo cōtenderunt: eorum: ut quisq; primus uenerat: sub muro cōsistebat: suorumq; pugnantū numerum augebat: quorum cū magna multitudo conuenisset: matresfamilias q; pauloante romanis de muro manus tēdebāt suos obtestari: & more gallico passum capillū ostentare: liberosq; in conspectum proferre ceperunt: erat romanis neq; uimero neque loco æqua contentio simul & cursu & spatio pugna defatigati: nō facile recenets atq; integros sustinebant. Caesar cum iniquo loco pugnari: hostiumq; augeri copias uidisset: præmetuens suis ad. T. Sextium legatum: qui in minoribus castris pñsidio reliquerat: mittit: ut cohortes ex castris celeriter educeret: & sub infimo colle ad dextro latere hostiū cōstitueret: ut si nostros depullos loco uidisset quo minus libere hostes insequerētur terrere: ipse paulū ex eo loco cū legione pgressus ubi cōstiterat eueniū pugna expectabat: cum acerrime communis pugnaret hostes loco & numero nostri uirtute confiderēt: subito sunt hedui uisi: ab latere nostris apto: quos Caesar ab dextera parte alio ascensu manus destināda causa miserat: hi similitudine armorū uehementer nostros pterruerūt ac tametsi dextris humeris exercitus animaduertit quod insigne pacatum esse consueuerat: tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factū existima-

LIBER SEPTIMVS

bant: eodem tempore. L. Fabius ceturio quiq; una murum ascenderant circū uenti: atq; interfecti muro præcipitatur. M. Petronius eiusdem legionis centurio cum portas excindere conatus esset a multitudie oppressus: ac sui desperans multis iā uulneribus acceptis manipularibus suis: qui illum secuti erant quoniā inquit me una uobiscum seruare non possum: uestre quidē certe salutē prospiciā quos cupiditate gloriæ adductus i periculum deduxi uos data facultate uobis cōsulō: simul irruite in medios hostes: duobus interfectis reliquos a porta paulū submouit: cōatibus auxiliari suis frustra inqt mea uita subuenire conamini: quem iā sanguis uiresq; deficiunt: deinde hinc abite: dum est facultas uosq; ad legionem recipite. Ita pugnans post paulū cōcidit ac suis salutū fuit nostri cum undique premerentur. xlyi. centurionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius gallos insequentes legio decima tardauit: quæ p præsidio paulo æquiore loco cōstitat. Hanc rursus. xiii. legiōes cohortes ex ceperunt quæ ex castris minoribus eductæ cum. T. Sextio ceperant locū superiorem. Legiones ubi primum planiciem attigerūt: infestis cōtra hostes signis cōstituerunt: Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones re duxit eo die milites sunt paulo minns septingenti desiderati. Postero die Caesar cōtione aduocata: temeritatē cupiditatēq; militū reprehēdit: q; sub ipsi iudica uisset quo pcedendū: aut qd agendū uideret: neq; signo recipiēdi dato cōstitissent neq; a tribunis militū legatisq; retineri potuissent: exposuit qd iniquitas loci posset: qd ipse ad Auariū sensisset: cū sine duce: & sine equatu dephēsis hostibus exploratam uictoriā dimisisset: ne parū modo detrimentū in cōtentione ppter iniquitatem loci accideret quāto pereorū animi magnitudinē admiraret q; nō castrorū munitiones: non altitudo montis nō murus oppidi tardare potuissent tantopere licentiā arrogantiamq; reprehendere: q; plus se q; imperatorem de uictoria atq; exitu rerum sentire existimarent: nec minus se ab milite modestiam & continentiam q; uirtutem atq; animi magnitudinē desiderare. Hac habita cōtione & ad extremū oratione confirmatis militibus: ne ob hanc causam animo permouerentur: neu q; iniquitas loci attulisset: uirtuti hostiū tribuerent eadē de profectione cogitās quæ ante senserat: legiones ex castris eduxit aciemq; idoneo loco constituit. Cū Vercingetorix nihilominus in æquū locum defenderet: lecto factu equāstri prælio atque secundum in castra exercitū reduxit cum hoc idem postero die fecisset satis ad gallicam ostentationē minūendam: militumq; animos confirmandos factū existimans: in heduos castra mouit: ne tū quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen elauer pōtes refecit: atq; exercitum tradidit: ibi a Viromaro: atq; Eporodorige heduis appellatus dicit cum omni equatu Litauicū sed sollicitandos heduos profectū opus esse ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem: & si multis iam rebus perfidiam heduorum perspectam habebat: atq; horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat: tamen retinendos eos nō constituit: ne aut inferre iniuriā uideretur: aut dare timoris aliquam suspitionem discedētibz his breuiter sua i heduos merita exponit: quos & q; humiles accepisset: & cōpulsos in oppida: multatos agris omnibus ereptis copiis: imposito stipendio obsidibus summa cum contumelia extortis: & quam in fortunam: quamq; in amplitudinē deduxisset: ut non solum in pristinum statū redissent: sed omni-

Fabius pre-
clarum cen-
turionis.

Romani pa-
rū pspere pu-
gnant.

quoniam
inquit
militum

inquit
militum

DE BELLO GALLICO

Nouodionum oppidum heduorum

Lutetia oppidum parisiiorum.

Meledunum in Sequana oppidum.

um temporum dignitatem & gratiam antecessisse uiderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit. Nouiodonum erat oppidum heduorum ad ripas ligeris opportuno loco positum: hunc Caesar omnes obsides galliarum frumentum pecuniam publicam: suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat huc magnum numerum equorum huius belli causa in italia atque hispania coemptorum miserat eo cum Eporodorix Viridomarusque uenissent: & de statu ciuitatis cognouissent: Litauium Libraete ab heduis receptum quod est oppidum apud eos maxime auctoritatis Conuictolitanum magistratum magnamque partem senatus ad eum conuenisse: legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publice missos: non praetermittendum tantum commodum existimauerunt: Itaque interfectis Nouiodum custodibus: quique eo negociandi causa conuenerant: pecuniam atque equos inter se partiti sunt: obsides ciuitatum Libraete ad magistratum deducendos curauerunt oppidum: quod a se teneri non posse iudicabant: necui esset usui romanis incenderunt: frumenti quod subito potuerunt nauibus auxerunt: reliquum flumine atque incendio corruerunt ipsi ex finitimis regionibus copias quarere: cogere praesidia: custodiasque ad ripas ligeris disponere: equitatumque omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare ceperunt: si ab re frumentaria romanos excludere: aut adductos inopia ex puincia expellere possent: quam ad spem multum eos adiuuabat: quod Liger ex niuibis creuerat: & omnino uado transiri non posse uideretur: quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit si esset in perficiendis potibus periclitandum ut priusquam essent maiores eo copiae coactae dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in puincia conuerteret: id ne metu quidem necessario faciendum existimabat: cum infamia atque indignitas rei: & oppositis montibus gabena: uiarumque difficultas impediabat: tum maxime quod adiuncto Labieno: atque his legionibus quas una miserat uehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis: contra omnium opinionem ad ligerim peruenit uadoque per equites inuentto: pro rei necessitate opportuno ut brachia mox atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent disposito equitatu: qui uim fluminis refringeret: atque hostibus primo aspectu perturbatis: incolumen exercitum traducit: frumentum quae in agris & copiam pecoris nactus: repleto his rebus exercitu: iter in senones facere instituit. Dum haec apud Caesarem geruntur Labienus eo supplemento: quod nuper ex Italia uenerat relicto agendici cum quattuor legionibus lutetiam proficiscitur. Iste oppidum parisiiorum: quod positum est in insula fluminis sequanae: cuius aduentu ab hostibus cognito magnae ex finitimis ciuitatibus copiae uenerunt: Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco: qui prope confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem euocatus. Is cum animaduertisset perpetuam esse paludem: quae influeret in sequanam: atque illum omnem locum magnopere impediret: hic concedit: nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo uineas agere: cratibus atque aggere paludem explere atque inter munire conabatur: postquam id difficilius fieri animaduertit: silentio e castris tertia uigilia egressus eodem quo peruenerat itinere Meledunum peruenit id est oppidum in insula sequana positum: ut paulo ante de lutetia diximus: deprehensis nauibus circiter, l. celeriterque coniunctis: atque eo militibus iniectis: & rei nouitate per

LIBER SEPTIMVS

territis oppidanis: quorum magna pars erat ad bellum euocata sine contentione oppido potius refecto potius: quem superioribus diebus hostes resciderat exercitum traducit: & secundo flumine lutetiam iter facere coepit. Hostes cognita ab his quae Meduno fugerant: Lutetiam incendi: pontesque eius oppidi rescindi iubent ipsi prospecta palude ad ripas sequanae & regione lutetiae contra Labienum castra considunt. Iam Caesar a gorgonia discessisse audiebatur: iam de heduorum defectione & secundo galliarum motu rumores afferebant: gallique in colloquiis interclusum itinere & ligeri Caesarem inopia frumenti coactum in puinciam contendisse confirmabant: bellouacii autem in defectione heduorum cognita: qui ante erant per se infideles manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum mutatione longe aliud sibi capiendum consilium: atque antea senserat intelligebat. Neque iam ut aliquid acquireret: praelioque hostes lacefferet: sed ut incolumem exercitum egredium reduceret: cogitabat. Namque altera ex parte bellouacii: quae ciuitas in gallia maximam habet opinionem uirtutis instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen destinebat: tantis subito difficultatibus obiectis: ab animi uirtute auxilium petendum uidebat. Sub uesperae consilio conuocato: cohortatus ut ea: quae imperasset diligenter: industrieque administrarent: naues quas a Meleduno deduxerat: singulas equitibus romanis attribuit: & prima confecta uigilia: quattuor milia passuum secundo flumine progredi silentio: ibique se expectari iubet: quinque cohortes quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat castris praesidio reliquit: quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat: conquirat etiam lyntres has magno sonitu remorum incitatas: in eandem partem mittit: ipse post paulum silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit quo naues appellii iusserat: eo cum esset uentum exploratores hostium ut omni fluminis parte erant dispositi: inopinantes quod magna subito erat coorta tempestas ab nostris opprimuntur: exercitus equitatusque equitibus romanis administrantibus quos ei negotio praefecerat celeriter transmittitur. Vno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur in castris romanorum praeter consuetudinem tumultuari: & magnum ire agmen aduerso flumine: sonitumque remorum in eandem partem exaudiri: & paulo infra milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis quod existimabant tribus locis transire legiones: atque omnes perturbatos defectione heduorum fugam parare suasque copias in tres partes distribuerunt. Nam praesidio e regione castrorum relicto: & parua manu & isdem uersus missa: quae tantum progrederetur quantum naues processissent: reliquas copias contra Labienum duxerunt prima luce & nostri omnes erant transportati & hostium acies cernebant. Labienus milites cohortatus ut suae pristinae uirtutis & secundissimorum praeliorum tenerent memoriam: atque ipsum Caesarem: cuius ductu saepenumero hostes superassent: praesentem esse existimarent: dat signum praelii primo concursu ab dextro cornu ubi septima legio constiterat hostes pelluntur: atque in fugam coniciuntur: ab sinistro quem locum quinta decima legio tenebat: cum primi ordines hostium transfixi talis concidissent: tamen acerrime reliqui resistebant: nec dabat suspicionem fugae quicquam: ipse dux hostium Camulogenus suis aderat

Bellouacum ciuitas maximae uirtutis.

DE BELLO GALLICO

atq; eos cohortabatur incerto nunc etiā exitu uictoria: cum septimæ legionis tribunis eēt nunciātū quā in sinistro cornu gererent: post tergū hostiū legio ostenderūt: signa iulerūt: nec eo quidē tempore quisq; loco cessit: sed circū ueti omnes interfecti sunt: eandem fortunā tulit Camulōgenus. At hi qui p̄sidio contra Labienū erant relictī cum prælium cōmissum audissent: subsidio suis ierunt collēq; ceperunt. neq; nostrorū militū uictorumq; impetum sustinere potuerūt: sic cum suis fugientibus pmixti quos nō siluā mōtesq; texerūt ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio cōfecto Labienus reuertitur ad gētī cum ubi impedimēta totius exercitus relictā erāt: inde cū oībus copiis ad Cæsare puenit defectione heduorū cognita bellū augēt: legatiōes oēs ī partes circū mittunt: q̄tum gratia: auctoritate: pecunia ualēt: ad sollicitādas ciuitates nuntiant nacti obsides quos Cæsar apud eos disposuerat: horū supplicio dubitantes territāt: petunt a Vercingentorige hedui ad se ueniat ratioesq; belli gerendi cōmuni cet re: ipetrata cōtēdunt ut ipsi sūma impii tradatur & rei cōtrouersia ducta totius galliæ consiliū Bibracte idē dicitur eodē conueniūt undiq; frēqntes multitudines: suffragiis res pmittit: ad unū oēs Vercingentorigē pbāt īperatōrē. Ab hoc cōcilio remi Lingones. Tituri abfuerūt: illi q; amicitia romanorū seqbātur. Treuiri q; aberāt lōgius: & ab germanis p̄mebātur: q; fuit causa q̄ re tāto abessent bello: & neutris auxilia mitterent: magno dolore hedui ferūt se deiectos principatu q̄runt fortunæ cōmutationē & Cæsaris indulgentiā ī se requirunt: neq; tñ suscripto bello: suū consiliū ab reliqs superare audent ī uiti sūmē spei adolescentes. Eporodorix & uiridomarus Cingentorigi parent ipse imperat reliqs ciuitatibus obsides: deniq; ei rei cōstituūt diem: huc oēs eqtes uiginti milia numero celeriter cōuenire iubet: peditatu quē ante habuerat: se fore cōtentū dicit: neq; fortunā tēptatur. Sed quoniā abundet eqtatu: per facile esse factu frumētatiōibus pabulatiōibusq; romanos phibere a quo animo mō sua ipsi frumenta corrūpant: adificiaq; incendāt: qua rei familiaris ac tura ppetuum imperium libertatēq; conseq; uideant: His cōstitutis rebus: heduis segūsiānisq; q; sunt finitimi eius puincia decē milia peditū imperat. Huc adidit eqtes. dcc. his p̄facit fratrem Eporodorigis: bellūq; īferri allobrogib; iubet: altera ex pte gaballos pximosq; pagos auernorū ī heluios itē rutenos cadrucosq; ad fines uolgarū aremicorūq; depopulandos mittit. Nihilominus clādestinis nūciis legatiōibusq; allobroges sollicitat: quorū mētes nōdū a superiore bello reiedisse sperabat: horū p̄cibus pecunias: ciuitati: autem imperiū totius puinciæ pollicet. Ad hos oēs casus puisa erant p̄sidia cohortiū duarū & uiginti quæ ex ipsa puincia a. L. Cæsare legto ad oēs p̄es opponebātur helui sua sponte cū finitimis p̄alio congressi pellunt: & C. Valerio Donino tauro caburi filio principe ciuitatis: cōpluribus aliis interfectis: intra oppida: & muros compellūtur. Allobroges crebris ad rhodanū dispositis p̄sidiis: magna cū cura ac diligentia suos fines tuentur. Cæsar q; hostes equitatu supiores intelligebat: & interclusis oībus itinēribus: nulla re ex puincia atq; Italia subleuari poterat: trans rhenū ī germaniā mittit ad eas ciuitates quas superiorib; annis uacauerāt eqtesq; ab his accersit & leuis armaturæ pedites: q; inter eos p̄liari cōsueuerāt: eorū aduentu q; minus idoneis eqs utebātur a tribunis militū reliqsq; eqtibus romāis atq; euocatis equos sumit: germāisq; distribuit. Inter

LIBER SEPTIMVS

ea dum hæc gerūtur: hostiū copiæ ex aruernis: eqtesq; qui toti galliæ erant īperati: conueniunt: magno eorū coacto numero cū Cæsar ī sequanos per extremos lingonum fines iter faceret quo facilius subsidium puinciæ fieri posset circiter milia passuum decē a romanis trinīs castris Vercingentorix confedit cōuocatisq; ad cōcilium p̄fectis equitum uenisse tēpus uictoriæ demonstrat uigere ī puinciā r oīanos: galliæq; excedere. Id sibi ad p̄sentem obtinēdam libertatē satis esset: ad reliqui temporis spatium atq; ocium parum p̄fici maioribus enī coactis copiis reuersuros: neq; finē bellandi facturos proinde agmine impeditos adoriant: si pedites suis auxilium ferant: atq; ī eo morentē iter facere non posse: si id qd magis futurum confidebat relictis impedimētis: suæ salutis cōsulant: & usu rerū necessariarū & dignitate spoliātū iri. Nā de equibus hostiū: qn nemo eorū p̄gredi mō extra agmen audeat: & ipsos qdē nō debere dubitare: id quo maiore faciāt aio: copias se oēs p̄ castris habiturū: & terrore hostibus futurū: cōclamāt eqtes sanctissimo iureiurādo cōfirmari oportere: ne tecto recipiant: ne ad liberos: ne ad parētes: ne ad uxore aditus habeat: q nō bis p̄ hostiū agmē p̄gesserat: pbata re ab oībus iureiurādo adactis: postero die itres ptes distributo eqtatu duæ se acies a duobus lateribus onduunt: una primo agmine iter īpedire cōpit. Quare nūciata: Cæsar suū quoq; eqtatu tripartito diuisum ire cōtra hostem iubet: pugnat una oībus ī partibus: cōsistit agmē īpedimenta iter legiōes recipiūtur: si q; ī pte nri labore aut grauius premi uidebātur: eo signa īferri Cæsar acieq; cōstitui iubebat: q; res & hostes ad īsequendū tardabat & nros spe auxilii confirmabat: tandē germaniæ dextro latere sūmi iugum nacti hostes loco depellunt fugientes usq; ad flumen: ubi Vercingentorix cū pedestribus copiis considerat: persequūtur compluresq; interficiūt. Quare animaduersa: reliq; ne circūuenirent ueriti: se fugā mādāt oībus locis sit cades. Tres nobilissimi hedui capti ad Cæsare pducunt. Corus p̄fectus eqtum q; cōtrouersia cū Cōuictolitane pximis comitiis habuerat & cauarillus: q; post defectionē Litauici pedestribus copiis p̄fuerat: & Eporelaxrix quo duce ante aduentū Cæsaris hedui cū sequanis bello contenderant: fugato omni eqtatu. Vercingentorix copias suas ut pro castris collocauerat reduxit protinusq; alexiam: qd est oppidū mandubiorū iter facere cōpit celeriterq; impedimenta ex castris educi: & se sequi iussit. Cæsar impedimentis ī proximum collem deductis: duabus legionibus p̄sidio relictis: secutus quantū diei tempus est passuū circiter tribus milibus hominum ex nouissimo agmine īterfectis. Altero die ad alexiam castra fecit: p̄specto urbis litu: perterritisq; hostibus: q; equitatus: quo maxima parte exercitus cōfidebat: erat pulsus: ad hortatus ad laborem milites: alexiam circūualere instituit: ipsum erat oppidū ī colle summo admodū edito loco: ut nisi obsidione expugnari non posse uideretur: cuius collis radices duabus ex partibus flumē subleuabātur an id oppidum planicies circiter milia passuum tria ī lōgitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles: mediocri īteriecto spatio pari altitudinis fastigio oppidū cingebant: sub muroq; pars collis ad orientem solem spectabat: huc omnē locum copia gallorum cōpleuerant: fossamq; & maceriam sex ī altitudinem pedum produxerant: eius munitionis quæ ab romanis instituebatur: circuitus unde cim passuū tenebat. Castra opportunis locis erant posita: ibi que

Alexia oppidum mandubiorum.

DE BELLO GALLICO

castella uiginti quattuor facta i quibus castellis iterdiu statioes ponebantur: nequa subito eruptio fieret hac eade noctu excubitorib⁹ ac firmis p̄sidiis tenebant. Opere instituto sic eq̄stre p̄aliū i ea planicie quā intermissam collib⁹ tū um passuū patere supra demonstrauimus: summa uī ab utroq; cōtēdit: laborā tibus nostris Cæsar germanos mittit legioesq; cōstituit: nequa subito eruptio ab hostiū peditatu fiat p̄sidio legionum addito nostris aīus auget: hostes i fugā cōiecti seipsi multitudine i peditant atq; angustioribus p̄sidiis relictis coaceruant: tū germani usq; ad munitionē sequūt: fit magna cædes nonnulli relictis eqs fossam transire ac maceriā trāscēdere conātur: paulū legioes Cæsar quas pro ualle cōstituerat: p̄moueri iubet: non minus q̄ intra munitiones erant p̄turbantur. Galli uenire ad se confestim existimātes ad arma conclamāt: nonnulli perterriti in oppidū irrumunt. Vercingetorix iubet portas claudī ne castra nudetur: multis interfectis: cōpluribus equis captis: germanis sese recaperūt Vercingetorix priusq; munitiones ab romanis perficiant: consiliū capit omnē a se equitatu noctu dimittere discedētib⁹ mandat: ut suam quisq; eorū ciuitatem adeat: omnesq; qui per ætatem arma ferre possent: ad bellum cogant: sua in illos merita proponit: obtestaturq; ut suæ salutis rationem habeant: neu se optime de cōmuni libertate meritum hostibus in cruciatum dedant: q; si itelligentiores fuerint milia delecta octoginta una secum interitura demonstrat ratione inita: exigit dieꝝ triginta frumentū sed paulo lōgius etiam tolerari posse parcēdo. His datis mādatis qua opus erat intermissum secūda uigilia silētio eq̄ratum emittit: frumentum omne ad se referri iubet: captis poenā his: q; nō puerint cōstituit: pecus cuius magna erat copia ab mādauis cōpulsā: uiritim distribuit frumentū parce & paulatim metiri iūstituit: copias oēs quas p̄ oppido collocauerat. in oppidū recipit: his rationibus auxilia galliæ expectare & bellū parat administrare. Quibus reb⁹ cognitis ex perfugis & captiuis Cæsar hac genera munitionis instituit: fossam pedum uiginti directis lateribus duxit: ut eius fossæ solum tantundē pateret: q̄tum sumæ fossæ labra distarent: reliquas oēs munitiones ab ea fossa pedes. cccc. reduxit. Id hoc cōsilio: quoniā tātū cēt necessario spatiū complexus: ne facile totū corpus: militū corona cingere ne de improviso aut noctu ad munitiones hostiū multitudo aduolaret: aut iter diu tala in nostros operi destinatos cōiicere possent: hoc intermisso spatio duas fossas quindecim pedū latas eadem altitudine p̄duxit: quarū interiorem cā peditibus ac semissis locis aqua ex flumine deriuata cōpleuit: post eas aggerē & uallū duodecim pedū extruxit: huic lorica p̄nasq; adiecit gradibus ceruis eminetibus ad cōmissuras pluteorū: atq; aggeres: q; ascēsum hostiū tardarent & turrestoti operi circūdedit: quē pedes. lxxx. iter se distaret: erat eo tēpore & materiari & frumētari & tantas munitiones fieri necesse diminitis nostris copiis quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opa nostra galli temptare atq; eruptionem ex oppido pluribus portis facere: summa uī conabatur: Quare ad hac rursus opera addēdum Cæsar putauit: quo minori numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum: aut admodum firmis ramis abscissis atque horum dolobratīs: atque præacutis cacuminibus perpetuæ fossæ: quinos pedes altæ ducebantur: huc illi stipite dimissi & ab infimo reuicti: ne reuelli possent: ab ramis eminebant: quini ordines

Munitio
Cæsariana.

LIBER SEPTIMVS

uincti inter se atq; impliciti: quo qui intrauerāt: se ipsi acutissimis uallis iduebāt hos cippos appellabant: quibus obliqs ordinibus i acutissime quuncem distpositis scrobes tres i altitudine pedes fodiebantur paulatim angustiore ad infimū fastigio. Huc teretes stipites semissis crassitudine ab summo pacuti & p̄usti dimittebantur: ita ut nō amplius quattuor digitis ex terra emerēt. Simul confirmadi & stabiliēdi cā singuli ab infimo solo pedes tres terra occultabatur reliqua p̄s scrobis ad occultandis insidiis uiminib⁹ ac uiculis i peditabant: huius generis octoni ordies uincti ternos iter se pedes distabant: id ex similitudie floris liliū appellabāt. Ante hac talex pedes longe ferreis hamis infixæ totæ in terrā fodiebantur: mediocribusque intermissis spatiis oibus locis differebantur quos stimulos nominabant. His p̄fectis regiones secutus: q; potuit æq̄limas p̄ loci natura q̄ttuordecima milia passuū cōplexus: pares eiusdē generis munitiones diuersas ab his cōtra exteriores hostē p̄fecit: ut ne magna qdē multitudo: si ita accederet: eius discessu munitionū p̄sidia circūfundi possent: neu cū piculo ex castris egredi cōgerentur: dieꝝ triginta pabulū frumētūq; habere omnes cōuentus iubet. Dū hac apud alexiā gerūtur: galli cōsilio principū iūcto: nō oēs hos qui arma ferre possent: ut censuit Vercingetorix cōuocandos statuūt: sed certū numerū cuiq; ex ciuitate ipandū: ne tāta multitudine cōfusa: nec moderari nec discernere suos: nec frumētationē h̄re possent. Impant heduis atq; eorū clientib⁹ segusianis: ambulantīs: aulercis: brannouicibus: brannouis milia triginta quinq; parē numerū aruernis adiunctis heleutetis: cadurcis gaballis: uellauis: q; sub imperio aruernorū esse consueuerunt. Senonibus: segallos: delequantis: biturigibus: xanthonibus: rutenis: carnutibus duo dena milia: bello uacis dena: totidē lemouocibus: octona pictonibus: turonis & parisiis: & eluetis bis sena milia. Senonibus: ambianis: mediomatricis: petrocoriis: neruiis: morinis: nitobrogibus quina milia: aulercis: cenomanis totidem: atrebatib⁹ quattuor: bellocassis: lixioniis & alercis: eburonibus trina: rauracis & boiis trigena. Vniuersis ciuitatibus quæ oceanū attingunt: quæq; eorū consuetudine armoricæ appellantur: quo sunt in numero coriosolites: rodanes: ambibari: cadetes: olissini: lemonices: & unelli sena: ex his bellouaci suum numerū nō compleuerūt: q; se suo noīe atq; arbitrio cum romanis bellū gesturos dicebāt: rogati tamē a Cōmīo ei⁹ hospitio uiginti duo milia miserūt: huius opa Cōmī ut aū demonstrauimus: fidei: atq; ut i superioribus annis erat usus i britānia Cæsar: quibus ille p̄ meritis ciuitatē eius imūne esse iusserat: iura legūq; reddiderat ipsiq; morinos attribueret: tamen tanta uniuersæ galliæ consensio fuit libertatis uindicandæ & pristina belli laudis recuperandæ: ut neq; beneficiis neq; amicitia memoria mouerentur: oēsq; & aīo & opib⁹ in id bellū icūberēt: coactis eq̄tū septē milibus & peditū circiter. cc. xl. hac i heduorū finibus recensēbatur numerusq; inibat: præfecti cōstituebantur. Cōmīo Atrebatī. Viridomaro & Eporedorigi heduis Vercassiauerno Aruerno consobrino Vercingetorigis summa imperiū traditur. his delecti ex ciuitatibus attribuuntur: quorum consilio bellum administraretur: omnes alacres & fiducia pleni ad alexiā proficiscuntur: neque erat omnium quisquam: qui aspectum modo tantæ multitudinē sustineri posse arbitrarentur: præsertim ancipiti p̄alio cum ex oppido eruptione pugnaretur: & fortis tantæ copiarū equitatus peditatusque

Galloꝝ dele
ctus.

Vercassiae
unusipator.

DE BELLO GALLICO

cerneretur. At hi q̄ alexiā obsidebantur p̄terita die: quā auxilia suorū expecta-
uerant: consumpto omni frumento: inscīi quid in heduis gereretur: cōsilio
coacto de exitu suarū fortunarū consultabant. Ac uariis dictis sententiis: qua-
rū pars deditiōe: pars dum uires suppetere: eruptionem censebant: nō p̄-
tereunda oratio Critognati uidetur propter eius singularem & nefariam credulita-
tem. Hic summo in aruernis natus loco & magnā habuit auctoritatis: nihil i-
quit de eorū sententiā dicturus sum: qui turpissimam seruitutem deditiōis no-
mine appellant: neq; hos habendos ciuium loco: neque ad consilium adhibē-
dos censeo: cū his mihi res sit: qui eruptionem probant: quorū hi cōsilio om-
nium nostrorū consensu pristinae residere uirtutis memoria uidetur. animi est
ista mollicia non uirtus paulisper inopiā ferre non posse: qui se ultro morti of-
ferant: facilius reperiantur q̄ qui patienter dolorem ferant. At qui ego hāc sen-
tentiam probarem: tantum apud me dignitas potest si nullā p̄ter q̄ uitae no-
strae iacturā fieri uiderim. Sed consilio capiēdo omnem galliam respiciamus:
quam ad nostrum auxilium concitauimus: quid hominum milibus octogin-
ta uno loco interfectis: propinquis: cōsanguineisq; nostris animi fore existima-
tis: si in ipsis cadaueribus p̄lio decertare cogentur: nolite hos uestro auxilio
explorare: qui nostrae salutis causa suum periculum neglexerunt nec stultitia
ac temeritate uestra: aut animi imbecillitate omnē galliam prosternere: ac per-
petuae seruituti subiicere. An q̄ ad diem non uenerunt: de eorum fide constan-
tiaq; dubitatis. Quid ergo romanorū animos in illis ulterioribus munitiōib;
sine causa quotidie exerceri putatis: si illos nunciis confirmari non potestis:
omni aditu p̄septo: his utimini testibus appropinquare eorum aduentum
cuius rei timore exterriti diem noctemq; in opere uersatur. Quid ergo mei cō-
siliū est facere q̄ nostri maiores nequaquam pari bello cymbrorū teutonūq; fe-
cerunt: qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti: eorum corporibus:
qui aetate ad bellū inutiles uidebantur: uitam tolerauerūt: neq; se hostibus tra-
diderunt. cuius rei exemplum si non haberemus: tamen libertatis causa insti-
tuti: & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello
fuit: depopulata gallia cymbrici magna illata calamitate finibus quidem no-
stris aliquando exceßerunt: atq; alias terras petierunt: iura: leges: agros: liber-
tatem nobis reliquerūt: romani uero qd petūt alia d: atū quid uolunt: nisi inui-
dia adducti: quos fama nobiles potentesq; cognouerunt: horū in agris ciuita-
tibusq; confidere: atq; his aeternam iniungere seruitutem: neq; enim ulla alia
conditione bella gesserunt. Quod si ea: quae in longinquis nationibus gerun-
tur. ignoratis respicite finitimam galliam: quae in prouinciā redacta: iure &
legibus cōmutatis: securibus subiecta perpetua premitur seruitute: sententiis
dictis constituunt: ut hi qui ualitudine aut aetate inutiles sunt bello oppido ex-
cedant: atq; prius omnia experiantur: q̄ ab Critognati sententiā discedant. Illo
tamen tēpore potius utendum cōsilio: si res cogat: atq; auxilia morentur q̄ de-
ditiōis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii: qui eos oppido recē-
perant: cum liberis atq; uxoribus exire coguntur: his cum ad munitiōes roma-
norū accessissent: stantes omnibus precibus orant: ut se in seruitutē receptos
cibo iuuarent. At Caesar dispositis in uallo custodib; recipi phibeat. Interea
Commīus reliquiq; duces: quibus summa imperii permissa erat cū omnibus

LIBER SEPTIMVS

piis ad alexiam perueniunt: & colle exteriorē occupato nō lōge mille passibus
a nostris munitiōibus cōsident. Postero die equitatu ex castris educto: oēm
eā planiciem: quā in longitudinem quattuor milia passuum patere demōstra-
uimus complent: pedestresq; copias paulū ab eo loco abditas in locis superio-
ribus constituunt: erat ex oppido alexia despectus in campū: concurrunt his
auxiliis uisis fit gratulatio inter eos: atq; oīum animi ad laticiā excitantur. Ita-
que productis cōpiis ante oppidū cōsident: & proximam fossam cratibus in-
regunt: atq; aggere explent: seq; ad eruptionem atq; omnes casus comparant.
Caesar omni exercitū ad uictricem partem munitiōis disposito: ut si usus ueni-
at: suū quisq; locū teneat: & nouerit equitatum ex castris educi & p̄lium cō-
miti iubet. Erat ex oībus castris: quae suū undiq; iugum tenebant despectus:
atq; omnes milites intenti pugnae euentū expectabant. Galli inter equites ra-
ros sagittarios expeditosq; leuis armaturae interiecerant: qui suis cadentibus
auxilio securrebant: & nostrorum equitum impetum sustinerent: ab his com-
plures uulnerati: de improviso p̄lio excedebant. Cum suos pugna superio-
res esse galli confiderent & nostros premi multitudine uiderent: ex omnibus
partibus & hi qui munitiōibus continebat: & hi qui ad auxilium conuene-
rant clamore: & ululatu suorū animos confirmabant: q̄ in cōspectu omnium
res gerebatur: neq; recte ac turpiter celari poterat utrosq; & laudis cupiditas:
& timor ignominiae ad uirtutē excitabant. Cū a meridie prope ad solis occasū
dubia uictoria pugnaretur: germani una i parte cōfertis turmis in hostes im-
petum fecerunt: eosq; pepulerunt: quibus in fugam coniectis: sagittarii circū-
uenti interfecti sunt. Item ex reliquis partibus nostri cadentes usq; ad castra i
secuti sui coligendi facultatē non dederunt. At hi qui ab alexia p̄cesserāt: mce-
sti prope uictoria desperata se in oppidū receperunt. Vno die intermisso gal-
li atq; hoc spatio maguo cratiū scalarū harpagonū numero effecto media no-
cte silentio ex castris egressi ad campestres munitiōes accedunt. Subito cla-
more sublato: qua significatione qui in oppido obsidebantur: de suo aduentu
cognoscere possēt. Crates p̄icere: fundis: sagittis: lapidib; nros de uallo detur-
bare: reliquaq; quae ad oppugnationem pertinent parant administrare: eodē
tempore clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingentorix: atq; ex oppi-
do educit: nostri ut superioribus diebus: unicuique erat locus attributus: ad
munitiōes accedunt: fundis librilibus sudibusque qua in opere disposue-
rant: gallos gradibus p̄terrent: p̄spectu tenebris adempto multa utriq; uulne-
ra accipiuntur: complura tormentis tela coniciuntur. At M. Antōius & C.
Trebonius legati quibus haec partes ad defendendū obuenerāt: qua ex p̄te pre-
mi nostros intellexerāt: his auxilio ex ulteriorib; castellis deductos sumitebāt
dum longius ab munitiōe aberant galli plus multitudine telorum p̄ficiēbant
postea q̄ propius successerunt: aut se stimulis iopinantes iduebāt: aut in scro-
bes delati transfodiebātur: aut ex uallo & turribus traieci: pilis muralibus i-
te ribāt: multis undique uulneribus acceptis nulli munitiōe perrupra cum lux
appareret: ueriti ne latere aperto ex superioribus castris eruptiōe circunuenirē-
tur se ad suos receperunt: at interiores dum ea quae a Vercingentorige: ad eru-
ptionem p̄parauerāt proferūt: priores fossas explent diutius in his rebus ad-
ministrandis morati prius suos abscessisse cognouerūt quā munitiōibus appro-

Pugna acris

DE BELLO GALLICO

pinguarent: ita re infecta in oppidū reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi galli: qd agant cōsulūt locorū peritos adhibent: ex his superiorum ca-
 perum situs mōitionesq; cognoscūt. Erat a septētrioib; collis quem quia propter magnitudinem circuitus opere circūplecti nō potuerūt: nostri neces-
 sario pene in quo loco & leniter decliui castra fecerunt: hęc .C. Antistius Re-
 ginus & .L. Canini⁹ Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant: co-
 gnitis per exploratores legionibus: duces hostiū sexaginta milia ex omni no-
 stro deligunt ea; ciuitatū: quā maximā uirtutis opinionem habebāt qd quo-
 quo pacto agi placiat occulte inter se cōstīuūt: adeōdī tēpus diffiniunt cum
 meridies esse uideatur: his copiis Vercasuellaunū aruernū unum ex quatu-
 or ducibus ppinquū Vercingetorigis prāficiunt. Ille ex castris prima uigi-
 lia egressus prope cōfecto sub lucem itinere: post montem se occultauit: mili-
 tesq; ex nocturno labore sese reficere iussit: cū iam meridies appropinquare ui-
 deretur ad ea castra quā supra demonstrauius contendit: eodē tēpore equi-
 tatus ad campestris munitiōes accedere: & reliquā copiā sese p castris ostē-
 dere cōeperūt. Vercingetorix ex arce alexiā suos cōspicatus: ex oppido egre-
 ditur castris lōguria: mīsculos falces: reliquaq; quā eruptionis causa paraue-
 rat profert: pugnatur uno tpe oībus locis atq; omnia temptantur: quā minū-
 me uisa pars firma est huc concurrunt: romanorū manus in tantis munitiōi-
 bus destinetur nec facile pluribus locis occurrit. multū ad terrendos nostros
 ualuit clamor qui post tergū pugnantibus exiit: q; suū periculū in aliena ui-
 deant uirtute cōsistere. Omnia enim plerūq; quā absunt uehementius ho-
 minū mentes perturbāt. Cāsar idoneū locū nactus quid quaq; ex parte gera-
 tur cognoscit: laborantibus summittit: utrisq; ad animū occurrit unū eē illud
 tempus quo maxime contendī conueniat. Galli nisi pfringerent munitiōes de
 omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint finem omnim laborū expe-
 ctant. maxime ad superiores munitiōes laboratu: quo Vercasuellaunū mis-
 sum demonstrauius. Iniquū loci ad decliuitatē fastigiū magnū habet mo-
 mentū: Alii tāla cōficiūt: alii testudine facta subeunt: defatigatis iuicē itergrī
 succedunt: agger ab uniuersis i munitiōem oīiectus & ascensū dat gallis: &
 ea quā i terrā occultauerāt romāi cōtegūt: nec iā arma nris nec uires suppetūt.
 His reb⁹ cognitis Cāsar Labienū cū cohortib⁹ sex subsidio laborantib⁹ mittit
 & ipat si sustineri nō possit: deductis cohortib⁹ eruptione pugnaret: id nisi ne-
 cessario nō faciat. Ipse addit reliquos ehortat⁹ ne labori succubāt oīum supio-
 rū dimicationū fructū i eodē die atq; hora docet cōsistere iteriores despatis cā-
 pestribus locis ppter magnitudinē munitiōnū lōa prupta & ascēsu tēptant.
 huc ea q pauerāt: cōferūt: multitudinē tālorū ex turrib⁹ ppugnātes deturbēt:
 aggere & cranibus fossas explēt: falcib⁹ uallū ac loricā rescidūt: mittit primo
 Brutū adolescētē cū cohortib⁹ Cāsar: post cū aliis. C. Fabi. legatū postremo
 ipse cū uehamētius pugnaret integros subsidio adducit restituto plio ac repul-
 sis hostib⁹: eo quo labienū miserat: cōtēdit: cohortes q̄ttuor ex pximo castel-
 lo deducit eqtū partē seq; partē circūire exteriores munitiōes & ab tergo ho-
 stes adoriri iubet. Labien⁹ postq neq; aggeris: neq; fossā uim hostiū sustine-
 re poterāt: coactis una q̄draginta cohortibus: quas ex proximis prāsidis de-
 ductas fors obtulit: Cāsarē p nūcios facit certiorē: quid faciendū existimet ac

LIBER SEPTIMVS

celerat Cāsar ut plio intersit: eius aduētū ex colore uestitus cognito: quo insi-
 gni in plis uti consueuerat: armisq; eqtū & cohortibus uisis: quas se sequi uestitu i prā-
 iusserat: ut de locis superioribus hęc decliua & deuexa cernebant: hostes cō-
 mittūt plū utrinq; clamore sublato excipitur rursus ex uallō atq; oīb⁹ muni-
 tionib⁹ clamor. Nostri omis plis: gladiis rē gerūt: repente post tergū eqta-
 tus cernit: cohortes aliā appropinquabāt. Hostes terga uertūt: fugientib⁹ eq-
 tes occurrūt: fit magna cedes. sedulus dux & pīcipes germanorū occiditur.
 Vercasuellaunus Aruernus i fuga cōprehēdit: signa militaria septuaginta
 quattuor ad Cāsarē referunt: pauci ex tāto numero se icolumes i castra reci-
 piūt. cōspicati ex oppido cēdē & fugā suorū: desperata salute copias a munitio-
 nibus reducūt: sit ptinus hac re audita ex castris gallorū fuga: q; nisi crebris
 subsidiis: ac toti⁹ diei labore milites eēt defessi: oēs hostiū copias deleri potui-
 sent: de media nocte missus eqt⁹ nouissimū agmē cōseqt: magn⁹ numerus
 capit atq; iterficatur: reliq; ex fuga i ciuitates discedūt. Postero die Vercingē-
 torix cōsilio cōuocato: id se bellū suscepisse nō suarū necessitatū: sed cōis liber-
 tatis cā demonstrat: & quoniā sit fortunā cedendū: ad utranq; rē se illis offerre
 seu morte sua romanis satisfacere: seu uiuū tradere uelint. Mittuntur de his re-
 bus ad Cāsarē legati iubet arma tradi pīcipes pducī: ipse i munitiōe pro
 castris cōsedit: eo duces pducuntur. Vercingetorix deditur. arma pīciunt: Vercingen-
 torix dedit⁹
 reseruatis heduis atq; aruernis: si p eos ciuitates recuperare posset ex reliquis
 captiuis toto exercitui capta singula pda nomine distribuit. His rebus conse-
 ctis in Heduos proficiscitur: ciuitatem recipit: eo legati ab aruernis missi que
 imperet: se facturos pollicentur: impat magnū numerū obsidū: legiones in hy-
 berna mittit captiuorū circiter uiginti milia heduis aruernisq; reddit. T. Labie-
 nū cū duabus legionibus & equitatu in sequanos pficisci iubet. Huic. M. Sē-
 proniū Rutilum attribuit. C. Fabiū & .L. Minutium Basiliū cum duabus le-
 gionib⁹ in remis collocat nequā a finitimis bellouacis calamitatē accipiāt. C.
 Antistiū Reginum in ambibaretos. T. Sextiū in bituriges. C. Caniniū Rebi-
 lū in rutenos cū singulis legiōib⁹ mittit. Q. Tullium Ciceronē & .P. Sulpi-
 ciū Cabiloni: & Matissanā in heduis ad Ararim rei frumentariā cā collocat
 ipse Bibracte hyemare constituit. His rebus litteris Cāsaris cognitis Romā
 dierum uiginti supplicatio reditur.

A. Hircaī prāfatio in octauū librum: quē ipse addidit libro septimo Com-
 mentariorum. C. Iulii Cāsaris de bello gallico.

Oactus assiduis tuis uocibus Balbe cū quotidiana mea re-
 cusatio: non difficultatis excusationē: sed inertia uideretur
 deprecationem habere: difficillimam rem suscepī. Cāsa-
 ris nostri commentarios rerum gestarum galliā non com-
 parantibus superioribus atque insequentibus eius scri-
 ptis contexui: nouissimumque imperfectum ab rebus ge-
 stis alexandriā confeci usque ad exitum non quidem ci-
 uilis defensionis: cuius finem nullum uidemus: sed uitā
 Cāsaris: quos utinā qui legēt: scire possint: q̄ iuit⁹ suscepim scribedos: quo

DE BELLO GALLICO

facilius caream stultitiæ atq; arrogantia crimine: qui me mediis interposuerim
Cæsaris scriptis. Constat enim inter oēs nihil tā opere ab aliis esse perfectū
quod nō horū elegantia cōmentariorū superetur: q̄ sunt editū: ne scientia tanta
rum rerū scriptoribus desit: adeoq; probatur oīum iudiciū: ut præcepta non
præbita facultas scriptoribus uideatur. Cui⁹ tamē rei maior nostra: q̄ reliquo
rū est admiratio. Cæteri nisi q̄ bene q̄ emendate: nos etiam q̄ facile ac celeriter
eos perfecit scimus. Erat autē in Cæsare cū cultas atq; elegantia summa
scribendi: tū uerissima cōscientia suorū cōciliorū explicandorū: mihi ne illud
quidem accidit: ut Alexandrino atq; Africano bollo interestem: quæ bella quā
q̄ ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota: tamen aliter audimus ea: quæ re
rum nouitate aut admiratione nos capiūt: aliter quæ testimonio sumus dictu
ri. Sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo: ne cum Cæsare
conferar: hoc ipsum crimen arrogantia subeo: quod me iudicio cuiusquam
existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

Q̄ni gallia deuicta Cæsar cū a superiore æstate nullū bel
lādī tempus intermisisset: militesq; hybernorū q̄te refice
re a tātis laboribus uellet: complures eodē tpe ciuitates re
nouare belli cōsilia nūciabatur: cōiurationesq; facere: cuius
rei uerisimilis cā efferebat: qd̄ gallis oībus cognitū eēt: ne
que ulla multitudie in unū locū coacta resisti posse roma
nis: nec si diuersa bella cōplures eodē tpe intulisset ciuitates
satis auxiliū: aut spatiū: aut copiarū habitū: exercitū po. ro. ad oīa psequēda. nō
esse at̄ alicui ciuitati sortē incōmodi recusandā: si tali mora reliquæ possent se
uendicare i libertatem. Quæ ne opinio gallogū cōfirmaret: Cæsar. M. Anto
niū quæstorem suis p̄fecit hybernīs: ipse eq̄tū p̄sidio pridie kalen. as. ianuari
as ab oppido bibracti p̄ficiscit ad legionem duodecimā: quā nō lōge a finib⁹
heduorū collocauerat in finib⁹ biturigū: ei⁹ adiūgit legionem undecimā:
quæ p̄xima fuerat binis cohortib⁹ ad impedimenta tuenda relictis reliquum
exercitū in copiosissimos agros biturigū inducit: qui cū latos fines & quāplu
ra oppida haberent: unius legionis hybernīs non potuerunt cōtineri: quin bel
lum pararent: coniurationesque facerent. Repentino aduentu Cæsaris accidit
quod imperatis deiectisq; accidere fuit necesse: ut sine timore ullo rura colen
tes: pri⁹ ab eadē ciuitate opprimerentur: q̄ confugere in oppida possent. nam etiā
illud uulgare incursionis hostiū signum: quod incendio ædificiorū intelligi cō
sueuit. Cæsaris erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumenti⁹: si lon
gius p̄gredi uellet: deficeret: aut hostes incendiis terreretur. Multis hominū
milibus captis perterriti bituriges: qui primū aduentū effugere putauerāt ro
manorū: i finitimas ciuitates: aut priuatis hospitib⁹ cōfisi: aut societate cōsilio
rum confugerant frustra. Nam Cæsar magnis itinerib⁹ omnibus locis occur
rit: nec dat ulli ciuitatis spatiū de aliena pot⁹ q̄ de domestica salute cogitandī
quæ celeritate & facile amicorū retinebat: & dubitantes terrore ad condiciones
paucis reducebat. Tali conditione proposita bituriges: cum sibi uiderent clā
mentia Cæsaris reditū patere in eius amicitiam: finitimasq; ciuitates sine ul
la pœna dedisse obsequia: atque in fidē receptas esse idē fecerunt. Cæsar milib⁹

ADDITO

bus p̄ tanto labore ac patientia: qui brumalibus diebus: itineribus difficillimis
frigoribus intolerandis studiosissime permanerant: in labore ducentena se
stertia: centurionib⁹q; tot milia nummum prædæ nomine condonanda po
licetur: legionib⁹q; in hybernīs remissis: ipse se recepit die. xl. bibracte ibi cū
ius diceret: bituriges ad eū legatos mittūt auxiliū petitū cōtra carnutes: quos i
tulisse bellū sibi quærebatur. Quare cognita cū dies nō amplius decēnouem
i hybernīs esset comoratus: legiōes quattuordecim & sex ex hybernīs ab ara
re ducit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ cā supiore commen
tario demonstratum est. Itē cū duabus legiōibus ad persequendos carnutes p̄
ficiscitur. Cū fama exercit⁹ ad hostes esset perlata: calamitate cæterorū ducti
carnutes uicis desertis oppidisq; quæ tolerandæ hyemis cā constitutis repen
te exiguis ad necessitatē ædificiis: incolebant. Nuper. n. deuicti compiura op
pida dimiserant dispersi cōfugunt. Cæsar erumpentes eo maxime tpe acer
rimas tempestates cū subire milites nollēt i oppido carnutum Cenabo castra
ponit: atq; in tecta partim gallogū partim coniectis celeriter stramentis: quæ tē
toriorū intengendorū gratia erant inædificata: milites contegit: equites tamē
& auxiliarios pedites in oēs partes mittit: quascunq; petisse dicebantur hostes
nec frustra: nā plerūq; magna præda potiti nostri reuertuntur: oppressi carnu
tes hyemis difficultate: terrore periculi: cū tectis expulsi nullo loco consistere
diutius auderēt: nec siluarū præsidio tempestatibus durissimis regi possent: di
persi magna parte amissa suorū: dissipantur in finitimas ciuitates. Cæsar tem
pore anni difficillimo cū satis haberet conuenientes manus dissipare: ne quod
initū belli nasceretur: quātumq; in ratione esset: exploratū haberet: sub tem
pus æstiuorū nullum bellū summū posse cōflari. C. trebonium cum duabus
legionibus quas secum habebat: in hybernīs cenabī collocauit: ipse cum cre
bris legationibus remorū certior fieret: bellouacos qui belli gloria gallos om
nes belgasq; p̄stabāt: finitimasq; his ciuitates duæ Corbeo bellouaco & Com
mio Atrebate exercitū cōpare: atq; in unū locū cogere: ut oī multitudie i fines
sueffionū qui remis erāt attributi: facerent impressionē: pertinere autem non
tātū ad dignitatē: sed etiā ad salutē suā iudicaret nullā calamitatē socios opti
me de republica meritos recipere: legiōē ex hybernīs reuocat rursus undeci
mā. Litteras at̄ ad. C. Fabiū mittit: ut in fines sueffionū legiōes duas q̄s habe
bat adduceret: alterāq; ex duabus. L. Labieno accersit. Ita quātū hybernorū
opportunitas. belli⁹ ratio postulabat perpetuo suo labore inuicem legionib⁹
expeditionū munus iūgebat. His copiis coactis: ad bellouacos proficiscit: ca
strisq; i eorū finib⁹ positis: equitū turmas dimittit i oēs ptes ad aliquos excipie
dos: ex quibus hostiū cōsilia cognosceret. equites officio functi: renūciāt pau
cos i ædificiis eē inuentos: atq; hos nō qui agrorū colendorū causa remansisset
sed speculandi gratia essent remissi: a quibus cū quæreret Cæsar quo loco mul
tudo esset bellouacorū: quodq; esset consiliū eorū inueniebat bellouacos
omnes qui arma ferre possent: in unū locū cōuenisse. Itēq; Ambianos raulori
cos: caletos: nellicocassos: attrebatas locum castris excelsum in silua circunda
ta palude delegisse: impedimenta omnia in ultiores siluas contulisse: com
plures esse principes belli auctores: sed multitudinē maxime Corbeo obtēpe
rare: q̄ ei summo odio esse nomen populi romani intellexissent. Paucis ante

Cenabū op
pidum car
nutum.

Belouaci res
nouas molli
untur.

DE BELLO GALLICO

diebus: ex his castris Atrebatem Commiū discessisse ad auxilia germanorum adducenda: quorū & uicinitas p̄p̄nqua: & multitudo esset infinita. Constituit se autem bellouacōs omnium principum consensu: summa plēbis cupiditate: si ut diceretur Cāsar cum tribus legionibus ueniret: offerent se ad dimicandum: ne miseriore ac duriori postea conditione tū toto exercitu decertare cogerentur: si maiores copias adduceret: in eo loco p̄manerēt quem delegissent pabulatione autem: quā p̄pter anni tempus cūm exigua: tūm deiecta esset & frumentatione: & reliquo cōmeatu ex insidiis phibere romanos. Quā Cāsar consentientibus plurimis: cum cognouisset: atq; eā quā p̄ponerentur cōsilia plena frudentiā: longe quā temeritate barbarorū remota esse iudicaret: omnibus rebus inseruiendū statuit: quo celerius hostes contempta suorū paucitate p̄dīrent in aciem: singularis enim uirtutis ueterrima legiones octauam: & nonam habebat: summā spei delectaq; iuuentutis: undecimamque octauo iā stipendio tamen in collatione reliquarum nondum eandem uetustatis ac uirtutis ceperat op̄inōnē. Itaq; cōsilio aduocato: rebus his quā ad se essent delata: omnib⁹ expositis: animos multitudinis cōfirmat si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum: agminis ordinē ita constituit ut legio septima octaua nona ante omnia iret impedimenta: deinde omniū impedimentorū agmen: quod tum erat mediocre: ut in expeditionibus esse consueuit: cogeret undecimā ne maioris multitudinis species accidere hostib⁹ posset: q̄ ipsis deposcissent. Hac ratione pene quadrato agmine instructo: in conspectu hostiū celerius op̄inōne suorū exercitum adducit. Cum repente instructas: uelut in acie certo gradu legiones accedere galli uiderunt: quorum erant ad Cāsa rem plena fiducia cōsilia perlata: siue certaminis periculo: siue subito aduentu: seu expectatione nostri consilii copias instruūt p̄ castris: nec loco superiore decedūt. Cāsar & si dimicare optauerat: tamē admiratus tantā multitudinem hostiū: ualle intermissa: magis in latitudinē depressa q̄ late patente castra castris hostiū cōfert. Hāc imperat uallo pedum. xi. muniri: lorculam que pro hac ratione eius altitudinis inādicari: fossā duplicem pedū denū quinū lateribus deprimi directis: turres exciri crebras in latitudinē trium tabulatorū: pontib⁹ traiectis: constratisq; cōiungi: quorum frontes uiminea lorcula munirentur: ut ab hostibus duplici fossa: duplici propugnatorū ordine defenderetur: quorum alter ex pōtib⁹ quo turor & altitudie esset: hoc audacius lōgiusq; promitteret talle. Alter quo p̄pter hostim uallo collocatus esset: ponte ab incidentibus talis tegetetur: portis fores altioresq; turres imposit. Huius munitiōis duplex erat consilium: namq; & operis magnitudinem & timorem suum sperabat fiduciā barbaris allaturum: & cū pabulatū: frumentatumq; longius esset proficiscendum: paruis copiis castra munitiōe ipsa uidebat posse defendi. Interiū crebro paucis utrinq; procurrerēt iter bina castra: palude interiecta: cōtendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia: aut gallos germanorumque transibant aciusque hostes insequiebantur: aut uicissim hostes eodem transgressi nostros lōgius summovebant. Accidebat autē quotidianis pabulationib⁹ id quod accidere erat necesse: cū raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur: ut impeditis locis dispersis pabulatores circunuenirentur: quā res & si mediocre detrimentū iu-

ADDITIO

mentorum ac seruorum nostris afferebat: tamen stultas cogitationes icitabat barbarorum: atq; eo magisq; Commius: quem profectum ad auxilia germanorum accersenda: docui cum equitibus uenerat. Cāsar cum animaduertiret hostem cōplures castris dies palude & locis natura munitis se tenere: neq; opugnare castra eorū sine dimicatione perniciofa: nec locū munitiōibus claudi nisi a maiori exercitu posse litteras ad Trebonium mittere: ut quā celerissime possit legionē quartā decimā: quā cum. T. Sextio legato ī biturigibus hymbabat: accerseret: atq; ita cū tribus legiōibus magnis itineribus ad se ueniret ipse equites inuicem remorū ac lignorum: reliquarumq; ciuitatum: quorum magnum numerum euocarat p̄sidio pabulationibus mittit: qui subitas hostium incursiones sustinerēt: quod cum quotidie fieret ac iam cōsuetudine diligentiā minueretur plerunq; accidit diuturnitate bellouaci delecta manu peditum cognitis stationibus: quotidianis equitum nostrorū siluestribus locis īsidias disponunt. Eodemq; equites postero die mittunt: qui primum elicerent nostros ī insidiis deinde circunuentos aggredierentur: cuius mali fors icidit remis: quibus illa dies fungēda muneris uenerat. Namq; hī cum repente hostium equites animaduertissent: ac numero superiore paucitatē cōtēpissent: cupidius īsecuti a peditibus undiq; sunt circūdi: quo facto perturbati: celerius q̄ consuetudo fert equestris praelii: se receperunt amisso Vertisco principe ciuitatis p̄fecto equitum: qui cum uix equo propter atatem posset uti: tamē cōsuetudine gallorū: neq; atatis excusatione ī fuscipiēda p̄fectura usus erat: neque dimicari sine se ualuerat. Inflammanur: atque icitantur hostium animi secundo praelio: principe remorum īterfecto: nostri que detrimento admoventur: diligentius exploratis locis stationes disponere: ac moderatius ceden-tem īsequi hostem. Nō intermittuntur īerim quotidiana praelia ī conspectu utrunque castrorum: quā ad uada transitusq; fiebant paludis. qua contentione germani: quos propterea Cāsar traduxerat rhenum: ut equitibus īterpositi praeliarentur: cū constānus uniuersi paludē trāssissent paucisq; ī resistēdo īterfectis: p̄tinacius reliquā multitudinē essent īsecuti: p̄territi nō solū hī q̄ aut cōminis opprimebant: aut eminus uulnerabātur: sed etiam longius subsidia rī consueuerant: nec prius finem fugę fecerunt: q̄ se aut in castra suorū recipiūt: aut nōnulli p̄dore coacti longius profugerunt. Quorum periculo sic omnes copię sunt perturbatę: ut uix iudicari posset utrū secundis minimisq; rebus insolētiore: an aduerso mediocri casu timidiore essent. Compluribus diebus hīdē in castris cōsumptis: cum propius accessisse legiones: &. C. Treboniū legatū cognouissent: duces bellouacorū ueriti similem obsessionē Alexandria noctu dimittūt eos quos atate aut uiribus inferiores aut inermes habebāt unaq; reliqua impedimenta quorum perturbatum & confusum dū explicant agmen: magna enim multitudo carroꝝ etiam expeditos sequi gallos cōsueuit oppressi luce copias armatorum in suis instruunt castris: ne prius romani p̄se qui se inciperēt: q̄ longius agmen impedimentorū suorū processisset. At Cāsar neq; resistentes aggrediendos tanto collis asensu iudicabat: neq; non usq; eo legiones admouendas: ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus nō possent. Ita cum palus impedita a castris castra diuideret quo transeundi difficultas celeritatē īsequendi tradere nō posset: atque id iu-

Vafrunstra
tagema.

DE BELLO GALLICO

gum qd' trās paludem pene ad hostiū castra pūneret: mediocri ualle a castris
eox interissum animaduerneret: pōtibz palude ostētrata: legiones tradūcit ce
leriter in summam planiciē iugī peruenit: quā decliui fastigio duobus ab late
ribz muniebat: ibi legionibz instructis ad ultimum iugum peruenit acie
que eo loco cōstituit: unde tormēto missa tela in hostiū cuneos cōici possent
Barbari consili loci natura: cū dimicare non recusarent: si forte romani subire
collē conarentur: ac ipsi paulatim copias distributas dimittē nō auderēt: ne
dispersi perturbarentur: in acie permanserūt: quoz pertinacia cognita Cāsar
uiginti cohortibz instructis: castrisq; eo loco maratis muniti iubet castra: ac
solitis operibz pro uallo legiōes instructas collocat: eqtes frānatis equis i sta
tione disponit. Bellouaci cum romanos ad insequendum paratos uiderēt neq;
pernoctare: aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent: tale cōsi
lium sui recipiendi cōperunt: falces ut consueuerant: nanq; in acie sedere gal
los consueisse superioribz cōmentariis Cāsaris declarātū est per manus stra
mentoz ac uirgultoz: quorū summa erat in castris copia: inter se traditos: an
te aciem collocauerunt: extremoq; tempore diei signo pronunciato icederūt
Ita continēs flāma copias omnes repente a conspectu texit: romanorū: quod
ubi accidit: barbari uehēmētissimo cursu fugerunt. Cāsar & si discessum ho
stium animaduerrere non poterat: incendiis oppositis tamen id consilium cū
fugā causa inītiū suspicāre: legiones promouit: & ad insequendū ipse uerū
tus insidias: ne forte in eodem loco substinere hostis: atq; elicere nostros in lo
cum conaretur iniquū: tardius procedit. Equites cum intrare fumum & flam
mā densissimā timerent: ac siquī cupidius intrauerant uix suorum ipi priores
partes animaduerrere: equoz insidias uerit: liberam facultatē sui recipiēdi
bellouacis dederūt. Ita fuga timoris simul calidatis plena sine ullo detrimēto
milia non amplius decem progressi: hostes munitissimo loco castra posuerūt
inde cū saepe in insidiis equites peditesque disponderent magna detrimenta ro
manis in pabulationibz inferebant: qd' cū crebrius accideret: ex captiuo quo
dā cōperit Cāsar Corbeium bellouacorum ducem fortissimorū milia sex pe
ditū delegisse: equitesq; ex omni numero mille: quos insidiis eo loco colloca
rat: quem in locū propter copiam frumenti ac pabuli romanos missuros suspi
cetur. Quo cognito consilio legiones plures: q̄ solebat ducit: equitatumq;
qua consuetudine pabulatoribz mittere p̄sidio consueuerat: prēmittit: huic
interponit p̄sidia leuis armaturā: ipse cū legionibz quam potest maxime
appropinquat: hostes in insidiis dispositi cū delegissent: cāpum ad rem geren
dam non amplius patentem in oēs partes passibus mille: siluis undiq; aut im
peditissimo flumine munitū uelut idagine hūc insidiis circūdederūt: explora
to hostium cōsilio: nostri ad praeliandū animo atq; armis parati: cū subsequē
tibz legiōibz nullā dimicationem: recusarent: turmatim in eum locū deuen
runt. Quoz aduentu cū sibi Corbeius oblatam occasionem rei gerendā exi
stimaret: primus cum paucis se ostendit: atq; in p̄ximas turmas impetum fa
cit: nostri constanter incursum sustinent insidiatorz: neq; plures in unū locum
conueniunt: q; plerunq; equestribus preliis cū propter aliquem timorem acci
dit: tū multitudinē ipsorū detrimentum accipit: cum dispositis turmis inuicē
rari praeliarent: neq; ab lateribus circunueniri suos paterentur: erūpūt ceteri

Vafrunstra
tagema.

ADDITIO

Corbeio praeliante ex siluis: sit magna contēntione diuersum praeliū: qd' cū
diutius pari marte iniret: paulatim ex siluis instructa multitudo p̄cedit pedi
tū quā nostros coegit cedere equites quibz celeriter subueniūt leuis armatu
rā pedites: quos ante legiōes missos docui: turmisq; nostrorū interpositis cō
stater praeliantur: pugnatur aliquādiu pari cōditione: deinde ut ratio postula
bat praelii: qui sustinuerat primos impetus insidiarū: hoc ipso fiunt superiores
q; nullū ab insidentibus impudentes acciperant detrimentū. Accedunt pro
pius iterim legiones crebriq; eodem tempore & nostris & hostibus nuncii af
ferunt: iperatorem instructis copiis adesse. Quare cognita praelio cohor
tiū consili nostri acerrimē praeliatur: ne si tardius rem gessissent: uictoriā glo
riam cōmunicasse cum legionibz uiderentur. Hostes concidunt animis atq;
itineribus diuersis fugam quærūt nequicquā. Nam qbus difficultatibz loco
rum romanos claudere uoluerūt: his ipsi tenebantur: uicti: tamē: periculisque
maiore parte amissa cōsternati profugerūt: partim siluis petitis: partim flumi
ne qui tamen i fuga nostris acriter insequentibus conficiuntur. Cum iterim
nulla calamitate uictus Corbeius excederet praelio: siluasq; peteret: haud inui
tantibus nostris: ad deditionē potuit adduci: quin fortissime praeliando cōplu
resq; uulnerando: cogeret elatos iracūdia: uictores i se tela cōicere. Tali mo
do re gesta: recentibus praelii uestigiis: ingressus Cāsar: conuictos tāta calami
tate existimaret hostes nūcio accepto: locū castrorum relicturos: quā nō lō
gius ab ea cāde abesse: plus minus nouem milibus passuū dicebātur: tamen si
flumine impeditum transitum uidebat: tamen exercitū traducto progreditur
At bellouaci reliquaq; ciuitates repēte ex fuga paucis atq; his uulneratis rece
ptis: qui siluarū beneficio calum euitauerant: omnibus aduersis cognita cala
mitate: interfecto Corbeio: amisso equitatu: & fortissimis pedibz: cum adue
tare romanos existimarent: cōsilio repente cantu tubarum conuocato: concla
mant ut legati obsidesq; ad Cāsarem mittantur. Hoc omnibus probato consi
lio. Cōmius Atrebas ad eos confugit germanos: a qbus ad id bellum auxilia
mutatus erat: Ceteri uestigio mittunt ad Cāsare legatos petuntq; ut ea p̄e
na sit contentus hostium quā si sine dimicatione iſerre integris posset: pro sua
clemētia humanitateq; nūq; p̄fecto esset illaturus: afflictas opes equestri pre
lio bellouacorum esse delectoz: peditū multa milia interisse uix refugisse nūci
os: cādis tamē magnā ut i tanta calamitate bellouacos eo praelio cōmodū eē
secutos q; Corbeius auctor belli concitator multitudis eēt interfectus. Nūquā
enim senatū tamē in ciuitate illo uiuo q̄tum iperatam plābem potuisse. Hac
orātibus legatis cōmemorat Cāsar: eodem tēpore superiore anno bellouacos
ceterasq; galliā ciuitates suscepisse bellū pertinacissime hos ex omnibus i ſe
tentia permansisse: neq; ad sanitatem reliquorū deditione esse pductos. Scire
atq; intelligere se causam peccati facillime mortuis delegari neminem uero tā
tum pollere ut iuitis principibus: resistēte senatu: omnibus bonis repugnantibz:
ifirma manu plābis bellum concitare & gerere posset. Sed tamē se cōten
tum ea p̄ena: quam sibi ipsi contraxissent. Noctē iſequenti legati r̄sponsa ad
suos referūt: obsides cōficiunt. Concurrūt reliquaq; ciuitatū legati: qui bello
uacorū speculabantur euetum: obsides dant: imperata faciunt: ex capto Cō
mio quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam cōmittere salutem. Nam

Confectum
cum belloua
cis bellum.

DE BELLO GALLICO

Vulnera
tus per infir-
dias Com-
muis.

Tergestini.

Lemo oppi-
dum.
Durrhachi-
us ro. ami-
cus.
Dumnacus
dux.

superiore anno. T. Labienus Caesare i gallia citeriore ius dicere. Cum comiū comperisset: sollicitare ciuitates: & cōiurationē contra Caesarem facere infide-
litate eius sine ulla perfidia iudicauit cōprimi posse: quē quia non arbitra-
tur uocatū in castra neuturum ne temptando cautionē faceret. C. Voluscenū
Quadratum misit: qui eū per simulationē cōnoquii curaret interficiendum.
Ad eam rem delectos idoneos ei tradidit centuriones: eū in colloquiū uentum
esset: & ut cōuenerat manū Comiū Voluscenū arripuisset: centurio uelut in-
fucta re permotus: celeriter a familiaribus phibitus Comiū: conficere hominē
nō potuit grauius tamen primo ictu gladio percussit. Cū utrinq; gladii distri-
cti essent: non tā pugnādi: q̄ diffugiendi fuit utrinq; consilium nostrorum q̄
mortifero uulnere Comiū credebant affectum: gallorū qd' infidiis cognitis
plura q̄ uidebant extimescebant. Quo facto statuisse Comiū dicebatur: nun-
quā in conspectu cuiusquam romani uenire. Bellicosissimis gētib; deuictis
Caesar cum uideret nullam iam esse ciuitatem: quā bellum id pararet: qd' si-
bi resisteret: sed nōnullos ex oppidis demigrare: ex agris effugere: ad praesens
imperium euitandum plures in partes exercitū dimittere constituit. M. Anto-
nium quaestorem cum legione duodecima sibi cōiungit. C. Fabium legatum
cum cohortibus uiginti quinque mittit in diuersissimam partem galliae: quod
ibi quasdam ciuitates in armis esse uidebāt: neq; C. Caninium Rebiū lega-
tum qui in illis regionibus praerat: satis firmas duas legiones habere existi-
mat. T. Labienum ad se uocat. Legionem autē decimā: quā cum eo fuerat i
hybernis: i togatam galliam mittit ad colonias ciuiū romanorū tuēdas: ne qd'
simile incōmodum accideret de incurfione barbarorū: ac superiore aestate Ter-
gestinis acciderat: qui a repentino latrocinio atq; impetu in colle illorū erāt op-
pressi: ipse ad uastandos depopulandosq; fines Ambiorigis pficiscit: quem p-
territum atq; fugientem cum redigi i suam potestatem desperasset proximum
suae dignitati esse ducebat: adeo fines eius uastare ciuib;: adificiis: pecore ut
odio suorū Ambiorix: si quos fortuna reliquos fecisset: nullū reditū ppter tan-
tas calamitates haberet i ciuitatē. Cū oēs partes finū ambiorigis aut legio-
nes: aut auxilia dimisisset: atq; oīa cadibus: incendiis: rapinis uastasset: magno
numero hominū interfecto: aut capto Labienū cū duabus legionibus in treui-
ros mittit: quorū ciuitas ppter germaniae uicinītatē: quotidianis exercitata bel-
lis: cultu & feritate non multum a germanis differebat: neq; imperata unquā
nisi exercitu coacta faciebat. Interim. C. Caninius legatus cum magnā mul-
titudinē cōuenisse hostium i fines pictonū litteris nunciis Durrhachii cogno-
uissent: q̄ perpetuo in amicitia manserat romanorū cum pars quaedam ciuita-
tis eius defecisset: ad oppidū lemonem contendit: quo cum aduentaret: atque
ex captiuis certius cognosceret multis hominū milibus Dumnaco duce andi-
um Durrhachii clausum lemone oppugnari: neq; infirmas legiones hostib;
cōmittere auderet castra posuit loco munito. Dūnacus cū appropinquare Ca-
niniū cognouisset: copis omnibus ad legiones cōuersis castra romanorū op-
pugnare instituit. Cum cōplures dies i oppugnatione cōsumpsisset: & magno
suorū detrimento nullam partem munitiōum cōuellere potuisset: rursus ad
obsidendū lemonem rediit eodē tempore. C. Fabius legatus cōplures ciuitates
in fidem recipit: obsidibus firmat: litterisq; C. Canini certior fit quā in pic-
tio

ADDITIO

nibus gerant. Quibus rebus cognitis: proficiscitur ad auxiliū Durrhachio
ferendum: at Dūnacus aduentu Fabii cognito: desperata salute: si tempore eo
de coactus esset: & romanū externum sustinere hostem & respicere ac timere
oppidanos repente ex loco cū copiis recedit: ne satis tutū fore arbitratus. Si
si flumine ligeri: qd' erat pontis ppter magnitudinem transcendū: copias tra-
duxisset. Fabius & si nōdum in cōspectu uenerat hostis neq; se Canino cōiun-
xerat: tamē doctus ab his: q̄ loco nouerāt naturā: potissimū credidit hostes
perterritos: non eū locum quem petebant: petituros. Itaq; cum copiis ad eum
dem pontem cōtendit: equitatuq; tantum procedere ante agmen i perat legio-
nū: q̄tum pcessisset sine defatigatione equorū: in eadē se reciperent castra. Cō-
sequuntē eqtes nostri: ut erat praecceptum inuadūtq; Dūnaci agmē & fugiētes
perterritosq; sub sarcinis i itinere aggressi magna praeda: multis interfectis poti-
unt: Itaq; re bene gesta se recipiūt in castra: in sequenti nocte Fabius eqtes p-
mittit sic paratos: ut cōfligerent: atq; omne agmē morarent dū cōsequeretur
ipse: cuius pceptis ut res gereret. Q. Titatius Varus praefectus equum singu-
laris & animi & prudentiae uir suos hortat: agmenq; hostiū secutus turmas p-
tim idoneis locis disponit: ptim equum praeliū cōmittit. Confligit audacius eq-
tatus hostium succedētib; sibi peditibus: q̄ toto agmine subsistētes equibus
suis contra nostros ferunt auxiliū: fit praelium acri certamine: nāq; nostri con-
tēptis pridie superatisq; hostibus: cum subseq legiones meminissent & pudo-
re cedēdi: & cupiditate p se cōficiendi praelii fortissime cōtra pedites praeant
hostesq; nihil amplius copiarū accessurū credētes ut pridie cognouerāt: delēdi
eqtatus nrī nacti occasione uidebātur: cū aliquādiu sūma cōtentione dimi-
care. Dūnacus instruit acie: quā suis esset equibus iuicē praesidio: cū repente
cōfert legiones i cōspectu hostiū ueniūt: qbus uisis pclusa barbarorū turma
ac pterrita: acies hostiū p turbato i pedimentorū agmie magno clamore discor-
su p passim fugae se mandat at nrī eqtes q̄ pauloante cū resistētib; fortissime
cōstiterāt: lentia uictoria elati magna undiq; clamore sublato cedētib; circū
fusi q̄tum equorū uires ad psequendū dextraq; ad cedendū ualēt tantū eo plio
interficiunt: itaq; amplius milibus. xii. aut armatorū: aut eorū qui eo tpe arma p-
iecerāt interfectis oīs multitudo capie i pedimentorū. Qua ex fuga cū consta-
ret Drapetem Senonē: q̄ ut primū defecerat gallia collectis undiq; pdis ho-
minibus: seruis ad libertatem uocatis: exulibus oīum ciuitatū recaptis: latroci-
niis i pedimenta & cōmeatus romanorū intercaperat nō amplius hoīum mili-
bus ex fuga. y. collectis puinciā petere: unaq; consiliū cum eo Luterium Ca-
dureū cōpisset: quem in superiore cōmentario: prima defectiōe Galliae facere i
puinciā uoluisse i petū cognitum est. Caninius legatus cū legionibus duab;
ad eos psequendos cōtendit ne detrimento aut timore puinciā magnā fama
pdis hoīum latrocinis caperet. C. Fabius cū reliquo exercitu in carnutes
reliquasq; pficiscit ciuitates: quā eo praelio qd' cū Dumnaco faceret: copias
esse accitas sciebat. Non. n. dubitabat quin recentē calamitate sūmiores eēt
futurā: dato uero spatio at tpe eodem instigāte Dūnaco possent cōcitari: qua
in re sūma foelicitatis celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabiū cōsequitur: nā
carnutes q̄ saepe uexati nunquā pacis fecerant mentionem: datis obsidibus ue-
niunt in deditiōem: ceteraeque ciuitates positae in ultimis galliae finibus oce-

DE BELLO GALLICO

Luterius
Vxellodu-
nū occupat

ano coniuncta: q̄ Armorica appellantur: auctoritate ad ducta carnutum ad-
uentu. Fabii legionumq; imperata sine mora faciunt. Dumnaeus suis finibus
expulsus erras latinasq; solus extremas gallia regiones petere coactus est. At
Drapes unaq; Luterius cum legiones Caniniumq; adesse cognosceret: nec se
sine certa perniciē: persequente exercitu: putaret provincia fines intrare pos-
se: nec tam libere uagandi latrociniorumq; faciendorum facultate haberent: i
finibus se constituunt cadurcorum. Ibi cum Luterius apud suos ciues quon-
dam integris rebus multum potuisset: semperq; auctor nouorū consiliorū: ma-
gnam apud barbaros auctoritatem haberet: oppidum uxellodunum: quod i
clietela fuerat: eius egregie natura loci munitum occupat suis & Drapetis co-
piis oppidanosq; sibi coniungit: Quo confestim. C. Caninius uenisset: animad-
uerteretq; omnes oppidi partes prae-rupissimis saxis esse munitas: quod defe-
dente nullo tamen armatis ascendere esset difficile: magna autem impedimenta
oppidanorum uideret: quae si clandestina fuga subtrahere conarentur: effuge-
re non mō equitatum: sed ne legiones quidem possent tripartito cohortibus di-
uisis: trina excellissimo loco castra fecit: a qbus paulatim castra quantum co-
piarū patiebantur: uallū in oppidi circuitu ducere instituit. Quod cum animad-
uerterent oppidani: miserrimaq; Alexiae memoria solliciti: similem casum ob-
fessionis uerentur: maximeq; ex omnibus Luterius: qui fortunae illius peri-
culum fecerat moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omni-
um consensu: parte ibi relicta copiarum: ipsi cum expeditis ad importandum
frumentum proficisci. Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus ar-
matorum relictis: reliquos ex oppido Drapes & Luterius educūt. Hi paucos
dies morari ex finibus cadurcorū: qui partim re frumentaria subleuare eos cu-
piebant: partim prohibere quominus sumerent: non poterant magnū nume-
rum frumenti comparare. Nonnunquam autem expeditiōibus nocturnis ca-
stella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam. C. Caninius toto oppido mu-
nitiones circundare conatur: ne aut opus effectum tueri non posset: aut pluri-
mis in locis infirma disposita praesidia haberet magna copia frumenti compara-
ta: confident Drapes & Luterius non longius ab oppido. x. milibus: unde pau-
latim frumentum in oppidum supportarant: ipsi inter se provincias partiuntur.
Drapes castris praesidio cum parte copiarum restitit. Luterius agmen iume-
torum ad oppidū adducit: dispositis ibi praesidiis: hora noctis circiter decima
siluestribus angustissimisq; itineribus frumentū transportari in oppidum insti-
tuit: quorum strepitum uigiles castrorum cum sensissent: exploratoresq; mis-
si quae agerentur: renunciassent: Caninius celeriter cū cohortibus armatis ex
proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetū facit. Hi repentino
malo perterriti diffugiunt ad sua praesidia: quae nostri ut uiderunt: acrius con-
tra armatos incitati neminem ex eo numero uiuū capi patiuntur. Profugit in-
de cū paucis Luterius: nec se recipit i castra. Re bene gesta: Caninius ex capti-
uis cōperit partem copiarū: cum Drapete esse in castris a milibus passuum nō
longe amplius. xii. qua re ex cōpluribus cognita: cū itelligeret: fugato duce al-
tero: perterritos reliquos facillē opprimi posse magnae foelicitatis eē arbitra-
tur. neminem ex caede refugisse in castra: qui de accepta calamitate nuntium
Drapeti perferret. Sed i experiendo cum periculum nullum uideret: equitatu

Luteriani a
Caninio fu-
si.

ADDITIO

omnem germanosq; pedites sumae uelocitatis homines ad castra hostiū pra-
mittit. Ipse legionem unam intra castra distribuit: alteram secum expeditam
ducit: cū propius hostem accessisset: ab exploratoribus: quos praemisera: co-
gnoscit castra eorum: ut barbarorū fere consuetudo est reliquis loci superiori-
bus ad ripas esse fluminis demisso. At germanos equitesq; imprudentibus oī-
bus de improviso aduolasse & praedium commississet. Qua re cognita legioem
armatam instructamq; adducit: ita repente omnibus ex partibus signo dato:
loca superiora capiuntur: qd ubi accidit germani equitesq; signis legionis ui-
sis uehementissime praerantur: confestim cohortes undiq; impetum faciūt oī-
bus aut interfectis: aut captis magna praeda potiunt. Capitur ipse eo praedio
Drapes. Caninius foelicitissime re gesta sine ullo pene militis uulnere ad obside-
dos oppidanos reuertit: externoq; hoste delet: cuius timore antea diuidere p-
sidia & munitione oppidanos circundare phibitus erat: opera undiq; imperat
administrari. Venit eodem cū suis copiis postero die. C. Fabius: partemq; op-
pidi sumit ad obsidendum. Caesar interim. M. Antoniuū quaestorem cū cohor-
tibus. xy. in belgis reliquit: ne qua rursus nouorum consiliorum capiendorū
belgis facultas daretur: ipse reliquas ciuitates addit: obsides plures imperat: ti-
mentes omniū animos consolatione facta sanat. Cū in carnutes uenisset quorū
in ciuitate superiore cōmentario Caesar exposuit initium belli esse ortum: qd
praecipue eos propter conscientiam facti itinere aduertebant: quo celerius ci-
uitatem liberaret: principem sceleris illius & concitatore bellī Gutruatū ad
ad supplicium deposcit: qui & si non ciuibus quidē suis se cōmītebat: tamē ce-
leriter omnium cura quae situs in castra perducitur. Cogit in eius supplicium
Caesar contra naturā suam cōcursu maximo militū qui omnia pericula & de-
trimenta bellī a Gutruato accepta referebant: adeo ut uerberibus exanimatū
corpus securi feriret. Ibi crebris litteris Caninii sit certior q̄ de Drapete & Lu-
terio gesta essent quoq; in consilio permanerent oppidani: quorū & si paucita-
tem contemnebat: tamē pertinaciam magna poena esse afficiendam iudicabat
ne uniuersa gallia non ibi uires defuisse ad resistendum romanis: sed constan-
tiam putaret: neue hoc exemplo ceterae ciuitates loco: opportunitate fretae se
uindicarent in libertate: cum omnibus gallis notum eē sciret: reliquā esse unā
aetatem suae provinciae: quam si sustinere posset: nullum ultra periculum ue-
rerentur. Itaq; C. Calenum legatum cum legionibus reliquit: qui iustis itine-
ribus sublequeretur. Ipse cū omni equatu quā potest celerrime ad Caninium
contendit. Cum cōtra expectationē omnium Caesar uxellodunū uenisset op-
pidumq; operibus clausum animaduertit: neq; ab oppugnatione recedi ui-
deret ulla condicione posse magna autē copia frumenti abundare oppidanos
expugis conuenisset: aqua prohibere hostem temptare coepit: flume infimā
uallem diuidebat: quae pene totum motem cingebat: in quo positum erat pra-
ruptum undiq; oppidum uxellodunum hoc aduerrere loci natura phibebat:
in infimis enim sic radicibus montis ferebatur: ut nullam in partem depressis
fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis: & praeruptus eo descen-
sus ut prohibentibus nostris sine uulneribus ac piculo uitae neq; adire flumen
neq; arduo se recipe possent ascēsu. Qua difficultate eorū cognita Caesar sagit-
tariis fūditoribusq; dispositis: tormētis etiā qbusdā locis cōtra facillimos des-

Drapes fuso
exercita
Caninio cap-
tus.

Caesar natu-
ra clemens.
Gutruatus
securi per-
cussus.

Situs Vxel-
loduni oppi-
di.

DE BELLO GALLICO

scensus collocatis aqua fluminis phibebat oppidanos: quos postea ois multitudo aquarū unū in locū ueniebāt: sub ipsius oppidi mur: ubi magnus fons aquarū prorumpbat ab ea parte q̄ uero pedū. ccc. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte phiberi posse oppidanos cū optarent reliqui. Cæsar unus uideret nō sine magno piculo regiōe ei⁹ uineas aggere aduersus mōtē & aggerē istituere cœpit magno cū labore & cōtinua dimicatioe. Oppidāi. n. loco superiore decurrūt: & eminus sine piculo præliant multosq; p̄tinaciter succedētes uulnerāt: nō deterrent tamē milites nrī uineas p̄ferre & labore atq; opibus locorū uicere difficultates. Eodē tpe cūculos tectos ad aggeres ac uineas agūt ad caput fontis: qd̄ genus opis sine ullo piculo & sine suspiciōe hostiū facere licebat. Extruit agger i altitudinē pedū sex collocat i eo turris. x. tabulorū nō qdē quæ mœnibus æquaret: id. n. nullis opibus effici poterat: sed quæ superare fontis fastigiū posset. Ex ea cū tela tormētis iacerent ad fōtis aditū nec sine piculo possent aq̄ri oppidani: nō tantū pecora atq; iumēta: sed etiā magna hostiū multitudo consumebatur: quo malo p̄teritū oppidani: cupas seu opice scādulis cōplēt: eas ardētes i ope puoluūt. Eodem tpe acerrime p̄liatur: ut ab incendio restinguendo dimicatiois piculo deterreāt romāos. Magna repēte ex ipsius opibus flāma extitit: quæcūq; n. p̄ locū p̄cipitē missa erāt ea uineis: & aggerē suppressa cōpræhēdebāt id ipsum: q; morabat. Milites cōtra nrī q̄q; piculo so genere p̄lii locoq; iniquo p̄mebant: tamen oīa fortissimo sustinebāt animo Res. n. gerebātur & excelso loco: & in conspectu exercitus nostri magnusque utrinque clamor oriebatur: ita ut quisque poterat maxime insignis quo notior testatorque uirtutis esset eius talis hostiū flammeque se offerebant. Cæsar cū cōplures suos uulnerari uideret ex oibus oppidi partibus cohortes montē ascendere: & simulatione mœniū occupandorū clamorē undiq; iubet tolerare. Quo facto perterriti oppidani: cū quid ageretur in locis reliquis essent ignari: suspensi reuocant ab impugnandis operibus armatos: murisq; disponunt. Ita nostri sine prælii facto celeriter: opera flāma cōphēsa partim restingūt: partim rescindūt: partim interfcindunt. Cum p̄tinaciter resisterent opidani magna etiā parte amissa sitū suorū in sententiā permanebant. Ad postremū cuniculis uenæ fontis intercisa sunt atq; auersa: quo facto repente perēnis exaruit fons: tantq; attulit oppidanis salutis desperationē: ut id nō hominū consilio sed deorum uoluntate factum putarent. Itaq; se necessitate coacti tradiderunt Cæsar cū suā lenitatem cognitā omnibus sciret: neq; uideretur nequid crudelitatis naturæ uidere: asperius fecisse: neq; exitum consiliorum suorū animaduertere si talī ratione diuersis in locis plures cōsilia iniūissent: exemplo supplicii deterrendos reliquos existimauit. Itaq; omnibus qui arma uulerant: manus p̄cidit: uitamq; concessit: quo testator esset pœna improborum. Drapes quem captum esse a Caniniō docui: siue indignatione & dolore uiculorū: siue timore grauioris supplicii: paucis diebus cibo abstinuit: atq; ita iteriit. Eodē tēpore Luterius quem profugisse ex prælio scripsi: cū in potestate uenisset. Epasna: cti Aruerni crebro enim mutandis locis: multorū fidei se cōmendabat q; nūquā sine piculo moraturus uidebatur: cum sibi cōsciū esset: quā inimicū deberet Cæsarē habere: hunc Epasna: cti Aruernus amicissimus po. ro. sine dubitatione ulla uinctū ad cæsarē deduxit. Labien⁹ inter i treuiris equestre p̄lium

Vxellodunū se Cæsarē dedit. Manus his q̄ armatule rāt præcisæ. Drapes inedia moritur. Luterius ad Cæsarē ductus.

ADDITIO

fecit secundū: compluribus treuiris interfectis & germanis: qui nullis aduersus romanos auxilia denegabant: principes eorū uiuos in suā redegit potestatem: atq; in his Surum Hedū: qui & uirtutem & generis summa nobilitatem habebat: solusq; ex heduis ad id tempus permanerat i armis. Ea re cognita Cæsar cum in omnibus partibus Gallia bene res gestas uideret: iudicaretq; superioribus æstiuis Gallia deuicta & subacta esse: Aquitaniaq; nunq̄ ipse adisset p. P. Crassum qua ex parte deuicisset: cum duabus legionibus in eā partē Gallia est p̄fectus: ut ibi extremū tēpus cōsumaret æstiuorū. Quā rē sicut cætera celeriter foeliciterq; cōfecit: nāq; oēs Aquitania ciuitates legatos ad Cæsarē miserūt obsidesq; ei dederūt. Quibus rebus gestis: ipse cum equitū p̄sidio Narbonē p̄fectus est: exercitū p̄legatos i hyberna deduxit: q̄ttuor legiōes in Belgio collocauit: cū. M. Antonio: &. C. Trebonio: &. P. Vatiniō legatis: duas legiōes i heduos deduxit: quorū in oī Gallia summā esse auctoritatē sciebat: duas iturones ad fines carnutū posuit quæ oēm illā regionē coniunctā oceano continerēt. Duas reliquas i lemouicū finibus nō longe ab Aruernis ne qua pars gallia uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in puicia moratus: cū celeriter omnes conuentus percurrisset: publicas controuersias cognouisset: benemeritis p̄mia tribuisset: cognoscendū enim maximā facultatē habebat: quali quisque fuisset animo in totius gallia defectiōe: quā sustinuerat: fidelitate atq; auxiliis puincia illius cōfectis rebus ad legiōes in belgiū se recipit hybernataq; nemetocernæ: ibi cognoscit Cōmiū Atrebatem prælio cū equitatu suo contēdisse. Nam cū Antonius in hyberna uenisset: ciuitatesq; Attrebatū in officio esset Cōmius: qui post illam uulnerationem quem supra cōmemorauis: semper ad omnes mot⁹ paratus suis ciuib⁹ esse consueisset: ne cōsilia bellī querētib⁹ auctor armorū duxq; deesset parente romanis ciuitate: cū suis equitibus: se suosq; latrociniiis alebat infestisque itineribus commeatus complures: qui comportabantur in hyberna romanorū intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitū. C. Volusenus quadratus: qui cum eo hybernaret: hunc Antonius ad persequendū equitatū hostiū mittit. Volusenus ad eam uirtutem que singularis erat in eo magnū odiū Cōmiū adiungebat: quo libentius id faceret quod ipebat. Itaq; dispositis fidis: eius sapius equites aggressus: secunda p̄lia faciebat. Nouissime cum uāhementius contendere: ac Volusenus ipsius intercipiendā Cōmiū cupiditate p̄tinatius cū paucis insecutus esset: ille at fuga uāhementi Volusenu p̄duxisset lōgius repente omniū suorū inuocat fidem atq; auxiliū ne sua uulnera perfidem interpositam paterentur impunita: conuersoq; equo se a cæteris incautius præmittit in præfectū. Faciūt hoc idē omnes eius equites paucosq; nostros conuertunt atque insequuntur. Commius incensū calcaribus equū coniungit equo quadratū: lācea q; infesta magnis uiribus mediū femur traicit Voluseni præfecto uulnerato: non dubitant nostrī resistere: & cōuersis equis hostem pellere. Quod ubi accidit complures hostiū magno nostrorū impetu perculsi uulnerantur & partim in fuga proteuntur: partim intercipiūtur. Quod ubi malū dux equi uelocitate uitauit: ac si prælio secundo grauit̄ ab eo uulneratus præfectus ut uitæ periculū aditus uidere: refertur i castra. Cōmius aut siue expiato dolore suo siue magna parte amissa suorū: legatos ad Antioiū mittit, seq; ibi futurum ubi præscripsisse

Surus Hedus.

Cæsar Nemetocernæ hybernata.

Volusenus lācea ictus femur.

DE BELLO GALLICO

Cæsar in Ita
liam redit.

rit: & ea facturæ quæ iperauerit: obsidibus firmat. Vnum erat illud ut timori suo concedatur: ne in cōspectu ueniat cuiusq; romani. Cuius postulatione antonius cū iudicaret ab iusto nasci timore: ueniam petēti dedit: obsides accepit. Scio. Cæsarem singulorū annorū singulos cōmentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi faciendū: ppter ea q; insequens annus. L. Lentulo & C. Marcello consulibus: nullas habet Gallia magnopere res gestas: ne q; tamē ignoraret quibus in locis Cæsar: exercitusq; eo tempore fuissent pauca scribēda cōiungendaq; huic cōmentario statui. Cæsar cū in belgio hyemaret: unū illud ppositū habebat: continere in amicitia ciuitates: nulli spem aut causam dare armorū: nihil enim minus uolebat: q; sub discessu suo necessitatē sibi aliā quā iponi belli gerendi: ne cū exercitū deducturus esse bellū aliquod reliqueretur: q; omnis gallia libenter sine præsentī periculo susciperet. Itaq; honorifice ciuitates appellādo: principes maximis præmiis afficiendo: nulla onera imponendo: defessam tot aduersis præliis galliam conditione parcēdi meliore facile in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra consuetudinē in italiā maximis itineribus ē profectus: ut municipia & colonias appellaret: quibus. M. Antonii quæstoris sui cōmendauerat sacerdoti petitiōē. Cōtendebat. n. grā cū libenter p hoīe cōiunctissimo: quē paulo ante præmiserat ad petitiōē: tū acriter contra factionem & potentiam paucorum: qui. M. Antonii repulsa cæsaris decedentis gratiā cōuellere cupiebant. Hūc & si augerē prius factū quā italiā attingeret in itinere audierat: tamen non minus iustā sibi causā municipia & colonias adeundi existimaui: ut his gratias ageret: q; frequentia atq; officium suū Antonio præstitissent: simulq; se & honorem suū in sequētis anni cōmendaret petitiōē: propterea q; insolenter aduersarii sui gloriāretur. L. Léntulū & C. Marcellū cōsules creatos qui omnem honorē & dignitatem Cæsaris spoliarent ereptū sergio galbæ consulatum: cum his multo plus gratia suffragiis ualisset: q; sibi cōiunctus & familiaritate & necessitudine legatiōis esset. Exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipiis & colonis incredibili honore: atq; amore. Tum. n. primum ueniebat ab illo uniuerso galliæ bello: nihil relinquabatur quod ad ornatū portarū: itinerum: locorūq; omniū qua Cæsar iturus erat: excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiā procedebat. Hostiæ omnibus locis imolabantur: tricliniis stratis fora templa que occupabantur: ut uel expectatissimi triumphalitia percipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores: cupiditas apud humiliores. Cū oēs regiones galliæ togatæ Cæsar percurrisset: summa cū celeritate ad exercitum nemotocēnam rediit: legionibusq; ex omnibus hybernīs ad fines treuīrorum aduocatis pfectus est: ibiq; exercitū lustrauit. T. Labienū galliæ togatæ præfecit: quo maiore cōmendatione conciliaretur ad cōsulatus petitiōē. Ipse tantum itinere faciebat q̄tum satis esse ad mutationē locorū ppter salubritatē existimabat. Ibi q̄q; crebro audiebat Labienū ab inimicis suis sollicitari: certiorq; fiebat: id agi paucorū cōsiliis: ut interposita senatū auctoritate: aliq; pte exercitus poliare: tū neq; de labiō credidit q̄q; neq; cōtra senatū auctoritatē: ut aliqd faceret: potuit adduci. Iudicabat. n. liberis sententiis. P. C. cām suā facile obtineri. Nā. C. Curio. tr. pl. cū Cæsaris cām dignitatēq; defēdēdā suscepisset: saepe erat senatū pollicitus siquē timor armorū cæsaris lederet: & quoniam Pompeii

LIBER PRIMVS

dominatio atq; arma nō minimū in foro terrorem ferret: discederet uterq; ab armis exercitusq; dimitteret: fore eo facto liberam & sui iuris ciuitatem neq; hoc tantū pollicitus est: sed etiā per se discessionē facere cōepit: q; ne fieret oēs amici Pompeii iusserunt atq; ita rem moderando discesserunt. Magnum hoc testimoniū senatus erit uniuersi: conueniensq; superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæsaris dignitatem contra legem Pompeii & Crassi rettulerat: ante tempus ad senatum de Cæsaris prouinciis: sententiisq; dictis discessionem faciente Marcello: qui sibi oēm dignitatē ex Cæsaris inuidia quærebat: senatus frequens in omnia alia transit: quib; nō frangebantur animi inimicorū Cæsaris: sed admonebantur quo maiores parent necessitudines: quibus cogi posset senatus id probare: quod ipsi cōstituisent. Sic deinde. S. C. ut ad bellum parthicū legio una a. Cn. pompeio altera a. C. cæsare mitteretur: neq; obscur hæc duæ legiōes unī cæsari detrahū. Nā Cn. pompeio legiōem primam quam ad cæsarem miserat confectam ex delectu prouinciæ. cæsari eam tamq; ex suo numero dedit. cæsar tamen cū de uoluntate aduersariorum se expoliari nemini dubium esset. Pompeio legiōem remisit: & suo nomine. xy. legiōem: quam in gallia habuerat ceteriore: ex. S. C. ei iubet tradi: in eius locum. xii. legiōem in italiā mittit: quæ præsidia tueretur: ex quibus præsidis. xy. deducebarur. Ipse exercitum distribuit per hyberna. C. Treboniū cū legionibus. iiii. in belgio collocat. C. Fabiū cum totidem i heduos deducit. Sic. n. existimabat tutissimā fore galliā: si belgæ quorū maxima uirtus: & hedui quorū auctoritas summa esset: exercitibus cōtinerentur. Ipse in italiā pfectus ē. Quo cum uenisset: cognoscit p. M. Marcellum cōs. legiones duas a se remissas: quæ ex. S. C. deberent ad parthicū bellū duci. C. pompeio traditas: atq; in italiā retētas eē: hoc facto: q̄q; nulli erat dubiū quin arma contra Cæsarem pararetur: tamē eo Cæsar omnia patiēda esse statuit: q; sibi spes aliqua reliqueretur: iure potius disceptādī: q; belli gerēdi.

Iulii Cæsaris Commentariorum de bello Ciuili. Liber Primus.

Letteris a Fabio. C. Cæsaris cōsulis redditis: agre ab his impetratum est: summa tri. ple. contentione: ut in senatu recitarentur. Vt uero ex litteris ad senatum referentur impetrari non potuit. Referunt consules de re. pu. in ciuitate L. Lentulus consul senatū rei q; pu. se nō defuturū pollicetur: si audacter: ac fortiter sententias dicere uelint. Sin Cæsare respiciāt: atq; ei grām sequātur: ut superiorib; fecerūt temporibus: se sibi consilium capturum: neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. In eadem sententiam loquitur Scipio Pompeio esse in animo reipublicæ non deesse si senatus sequatur: si contetur: aut agat lenius: nequam eius auxiliū: si postea uolet: senatū imploraturum. Hæc Scipionis oratio: quod senatū urbe hēbatur. Pompeiusq; aderat ex ipsius ore Pompeii mitti uidebatur. Dixerat aliq; leniōrē sententiā: ut priō. M. Marcellus ingressus in eā orationem non oportere aīe de ea re ad senatum referri: quā delectus tota italiā habiti & exercitus

L. Lentulus
cons.

Scipio.

M. Marcellus.

DE BELLO CIVILI

cōscripti essent: quo p̄sidio tuto & libere quæ uellet senat⁹: decernere auderet
ut M. Calidius q̄ cenſebat: ut pōpei⁹ in ſuas puñcias proficiſceretur: ne qua
eſſet armorū cā timere: Cæſarem correptis ab eo duabus legionibus: ne ad ei⁹
p̄riculū reſeruaſſet & retinere eas ad urbē pompeius uideretur. ut M. Rufus
q̄ ſententiā Calidii paucis ſere mutatis uerbis & quebat: hī oēs cōuicio. L. Lē
tulī cōſ. correpti: exagitatātur. Lētulus ſententiā Calidii p̄nūciatur: ſe oīo ne
gauit. Marcellus p̄terit⁹ cōuiciis a ſua ſententiā diſceſſit. Si uocib⁹ conſulis
terrore p̄ſentis exercit⁹: minis amicorū Pōpei⁹: plariq; cōpulſi inuiti: & coacti
M. Antoni⁹
Q. caſſius
Pōpei⁹
C. curio
L. piſo cēſor
L. Roſius
prætor
Cato inimicus
Cæſaris
Lētul⁹ alter
Sylla pōpeius
neminē
ſecū dignitate
uolēs æq̄ri
Scipioſ ſententiā ſequūtur uti añ certū diē Cæſar exercitū dimittat. Si nō fa
ciat: eū aduerſus rēp. facturū uideri: intercedit. M. Aſtōius. Q. Caſſius tr. ple.
reſertur cōſeſſim de interceſſiōe tri. dicunt ſententiā graues: ut q̄ſq; accerbiſſi
me crudeliſſimeq; dixit ita q̄ maxie ab inimicis Cæſaris collaudat: miſſo ad ue
ſperē ſenatu: oēs q̄ ſūt ei⁹ ordinis a pōpeio euocātur. Laudat pōpei⁹ atq; i po
ſterē cōfirmat: ſegniōres caſtigat atq; icitat: multi undiq; ex ueterib⁹ Pompeii
exercitib⁹: ſpe p̄miorū atq; a Cæſare ordinū euocātur: multi ex duab⁹ legiōib⁹
quæ ſūt traditæ accerſūt. Cōpletur urbs ad eius comitiōrū tr. pl. C. curio euo
cat: oēs amici cōſulū neceſſarii pōpei⁹: atq; eorū q̄ ueteres inimicitias cū Cæſa
re gerebāt: cogūtur i ſenatū: quorū uocib⁹ & cōcurſu terrentur infirmiores:
dubii cōfirmātur: pleriq; uero libere p̄tās decernēdi eripitur. pollicetur. L. pi
ſo cenſor ſeſe iturū ad cæſarem. Item L. Roſcius p̄tor: q̄ de his reb⁹ eū doce
ant. Sex dies ad rē conficiendā ſpaciū poſtulāt: dicuntur etiā a nonnullis ſentē
tiā: ut legati ad cæſarem mittātur q̄ uolūtatem ſenatus ei pponāt: oīb⁹ his reſi
ſtitur: oībuſq; oīo conſ. Scipioſis. Catōis opponitur. Catonem ueteres inimici
Cæſaris icitat: & dolor reſulſæ Lētulus aris alieni magnitudie & ſpe ex
ercitus: ac puñciarū & regū appellādorū largitiōib⁹ mouetur: ſeq̄ altū reſo
re Syllā iter ſuos gloriatur ad quē ſūma ip̄i redeat ſcipionē eadē ſpes puñcie
atq; exercitū ipellit. Q uos ſe p̄ neceſſitudine p̄tūre cū pōpeio arbitrabat: ſi
mul iudiciōre metus: aduſatio atq; oſtēratio ſui: & potētū: q̄ i rep. iudiciſq; tū
plurimū pollebāt. Ip̄e pōpei⁹ ab inimicis Cæſaris incitatus & q̄ neminē di
gnitate ſecū ex æq̄ri uolebat totū ſe ab eius amicitia auerterat & cū cōmunib⁹
inimicis i grām redierat: q̄ſq; ip̄e maximā p̄tē illo affinitatis tpe adiūxerat. Cæ
ſar ſimul iſtā duarū legionū p̄mot⁹: q̄s ab itinere Aſiæ ſyriarūq; ad ſuā potētā
dominatūq; cōuerterat rē ad arma deduci ſtudebat. His de cauſis agūt oīa de
rupti atq; turbate neq; docendi cæſaris p̄p̄i q̄s ei⁹ ſpaciū datur: nec tr. pl. ſui
p̄iculi de p̄cādī neq; ēt extremi iuris interceſſiōe retinēdi qd. L. ſylla reliquerat
facultas tribuit: ſed de ſua ſalute die ſeptio cogitare cogūt: q̄ illi turbulētū
mi ſuperioris t̄pis tr. pl. octo deniq; mēſes ſuarū actiōnū reſpicēt: ac timē cēſue
rāt. decurrūt ad iſtū extremū atq; ultimū. S. C. quo niſi pene i ip̄o urbis icēdio
atq; deſp̄atiōe oīum ſalutis: latoꝝ audacia nūq; añ diſceſſū eſt: dent operā cō
p. r. tr. pl. q̄q; cō. ſunt ad urbē: ne qd reſpu. detrimenti capiat. Hæc. S. C. per
ſcribuntur ad. y. idus. Ithuarii. Itaque quinque primis diebus quibus haberi
ſenatus potuit: qua ex die cōſulatum inuit Lentulus biduo excepto comitiāli:
de imperio cæſaris: & de ampliffimis uiris tri. ple. grauiffime acerbiffimeque
decernitur profugiunt ſtatim ex urbe tr. ple. ſeſeque ad cæſarem conferunt. Is
eo tpe erat Rauennæ: expectabatq; ſuis leuiſſimis poſtulatib⁹ reſpōſa: ſiqua ho

LIBER PRIMVS

minū æquitate: res ad oīū deduci poſſet. Proximis diebus habetur ſenat⁹ ex
tra urbē: Pōpei⁹ eadē illa quæ p̄ Scipionē oſtēderat: agit. Senat⁹ uirtutē con
ſtātiāq; collaudat: copias ſuas exponit: legiōes habere ſeſe paratas. x. Præterea
cognitū cōptūq; ſibi alieno eſſe aio i cæſarē milites: neq; his poſſe p̄ſuaderi: uti
eū defendāt: aut ſequātur. De reliq; reb⁹ ad ſenatū reſerūt: tota: ut Italia dele
ctus hēant. Fauſtus Sylla p̄pere i mauritaniā mittūtur: pecuniā uti ex ara
rio Pōpeio datur: reſerūt ēt q̄ rege Iuba: ut ſoci⁹ ſit atq; amic⁹. Marcellus ue
ro paſſurū i p̄ſentia ſe negat. De Fauſto ipedit Philippus tr. pl. De reliq; reb⁹
S. C. p̄ſcribūtur: puñciarū priuatis decernūtur: duæ cōſulares: reliquæ p̄toriarū
Scipioſi obuēt ſyria. L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus priuato con
ſilio p̄tereūtur: neq; eorū ſortes deiciuntur. In reliq; puñcias p̄tores mittūtur
neq; expectāt: qd ſuperiorib⁹ annis acciderat: ut de eorū imperio ad populū refera
tur: paludatūq; uotis nūciatis exeunt: conſules quod ante id tempus accide
rat nunquam ex urbe proficiſcuntur. Liſtoresq; habent i urbe ex capitolio pri
uatim: contra omnia uetultatis exempla tota Italia delectus habentur arma i
perantur: pecuniā a municipiis exiguntur & aſanis tolluntur: omnia diuina
& humana iura permittuntur: quibus rebus cognitis Cæſar apud milites con
cionatur: omniū temporum iniurias inimicorum in ſe commemorat: a quib⁹
deductū: ac deprauatū Pompeium quæritur: inuidiā atque obſectatione lau
dis ſuæ cui⁹ ip̄e honori & dignitati ſp̄ fauerit: adiutorq; fuerit. Nouū i rep. in
troducūtū exēplū quæritur: ut tribunitia interceſſio armis notaretur: atque op
primeretur: quæ ſuperioribus annis armis eſſet reſtituta. Syllam nudata om
nibus rebus tribunitia potestate: ramen interceſſionem liberam reliquiſſe. pō
peium qui amiſſam reſtituiſſe uidebatur: dona etiam: quæ ante habuerat: ade
miſſe. Quotiēſcunq; ſit decretum: darent magiſtratus operam: ne quid reſ
publica detrimētū caperet: qua uoce: & quo. S. C. populus romanus ad arma
ſit uocatus: factum in pernicioſis legibus: in tribunitia: in ſeceſſione populi: tē
plis lociſq; editoribus occupatis: atq; hæc ſuperioribus ætatis exēpla expiata ſa
turnini atq; gracchorū caſib⁹ docet: quæ rerū illo tempore nihil factū nec co
gitatum quidem nulla lex promulgata: nō cum populo agi cōceptum nulla ſe
ceſſio facta: hortatur cuius imperatoris ductu nouē annis rempu. feliciffime
geſſerint: plurimaq; prælia ſecunda fecerint: omnem Galliam: germaniamq;
pacauerint: ut eius exiſtimationē dignitatēq; ab inimicis defendant cōclamāt
legiōes terriarū decimæ: quæ aderat milites hanc enim initio tumultus quo. aue
rat. reliquæ nondum conuenerant ſeſe paratos eſſe imperatoris ſui tribunorū
que pl. iniurias defendere cognita militum uolūtate: Ariminum cum ea legio
ne proficiſcitur: ſibi que tr. pl. qui ad eū confugerat conuenit: reliquas legiōes
ex hybernīs euocat & ſubſequi iubet eo. L. Cæſar adoleſcēs uenit: cuius pater
Cæſar ſerat legatus: his reliquo ſermone conſecto cuius rei cā uenerat: habet nū p̄fectus.
reſe a pompeio: ad eum priuati officiū mādāta demonſtrat: uelle pompeium
ſe Cæſari purgatum: ne ea quæ reip. cauſa ægerit: i ſuā contumeliā uertat
ſemper ſe reipu. cōmoda priuatis neceſſitatib⁹ habuiſſe potiora. Cæſarē quo
que pro ſua dignitate debere: & ſtudiū: & iracundiā ſuā reip. dimittere: neq;
adeo grauiter irāſci inimicis: ne cū illis noceret ſe ſperet reipub. noceat: pauca
eiſdē generis addit: cū excuſatiōe pōpei⁹ cōiūcta eadē ſeſe atq; eiſdē reb⁹ præ

Fauſtus ſyl
la i Maurita
nia miſſus.
Scipioni ob
uenit ſyria.
L. Domitio
gallia.

Cæſar arimi
nū p̄fectus.

DE BELLO CIVILI

tor Roscius agit cū Cæsare sibiq; Pōpeiū cōmemorasse demonstrat: quæ res & si nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur: tñ idoneos nactus hoies: per quos ea quæ uellet ad eū pferrentur: petit ab utroq; quoniā Pōpeiū mādāta ad se detulerūt: ne gaueretur sua quoq; ad eū postulata deferat. si paruo labor magnas cōtrouersitas tollere: atq; oēm Italiā metu liberare possēt: sibi sp̄ reip. primā fuisse dignitatē: uītāq; potiorē: doluisse se q; p beneficio sibi cotumelia ab inimicis extorqueretur: ereptōq; semestri ip̄io: urbē retraheretur: cui⁹ absentis rōem haberi p̄ximis comitiis populus iussisset: tñ hāc honoris iacturā sui reip. cā æquo aīo tulisse cū lras ad senatū miserit: ut oēs ab exercitiib⁹ discederēt: ne id qdē ipetrauissē: tota Italia delectus haberet: retineri legiōes duas quæ a se simulatiōe parthici belli sint abductæ: ciuitatē eē in armis: quonā hāc oīa nisi ad suā p̄niciē p̄tinere: sed tñ ad oīa se descēdere paratū: atq; oīa pati reipu. cā pfiscatur Pōpeius suas puincias: ip̄i exercit⁹ dimittant: discedāt in Italia oēs ab armis: metusa ciuitate tollatur: libera comitiā atq; oīs resp. S. P. Q. u. R. pmittatur: hāc quo facili⁹ certisq; conditionib⁹ fiāt: & iureiurādo sanciantur: aut ip̄se ppius accedat: aut se patiatur accedere: fore uti p colloq; omnes controuersias componantur. Acceptis mandatis Roscius cum .L. Cæsare Capuā peruenit: ibiq; consules Pompeiūq; inuenit: postulata Cæsaris renunciāt. Illi deliberata respondent: scriptaq; ad eū mandata per eos remittunt: quorū hāc erat summa. Cæsar in Galliā reuerteretur: Arimino excederet: exercitus dimitteret: quæ si fecisset. Pompeiū in Hispanias iturum. Interea quoad fides esset data. Cæsarem facturū quæ polliceretur: non intermissuros consules. Pōpeiūq; delectus. Erat iniqua conditio postulare: ut Cæsar Arimino excederet: atq; in puinciā reuerteretur. Ip̄sum: & puincias: & legiōes alienas tenere: exercitum Cæsaris uelle dimitti: delectus habere: polliceri se in puinciā iturum: neq; ante quem diem iturus sit definire: ut si peractō Cæsaris consulato Pompeius profectus non esset: nulla tamē mendaciū religione obstrictus uideretur: tempus uero colloquio nō dare neque accessurum polliceri: magnā pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino. M. Antonium cum cohortibus quinq; Aretū mittit. Ip̄e Arimini cum duabus legionibus subsisti: delectum habere instituit. Pisaurum. Phanum. Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermū pratorei cohortibus quinque tenere: oppidū munire: omniumq; esse tigniorum optima erga se uoluntate. Curione cū tribus cohortibus: quas p̄lauri: & arimini habebat mittit. Cuius aduentu cognito: diffusus municipiū uoluntate Thermus cohortes ex urbe reducit & profugit: milites in itinere ab eo discedunt ac domum reuertuntur. Curio omnium summa uoluntate Tignium recipit. Quib⁹ rebus cognitis cōfusus municipioꝝ uolūtatibus Cæsar cohortes legionis. xiii. ex p̄sidiis deducit. Auximūq; profiscitur: quod oppidū Actius cohortibus: introductis tenebat: delectūq; toto piceno circummissis senatoribus habebat: aduentu Cæsaris cognito decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt: docent sui iudicii rem non esse: neq; se neq; reliquos municipales pati posse. C. Cæsarem ip̄ratorem bene de rep. meritū: tantis rebus gestis oppido mœnibusq; prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis: & periculi sui. Quorū oratione permotus. M. Varus prælidium quod introduxerat ex oppido edu-

Cōs. & pompe.
Capuē

M. Antoni⁹
Aretū mis-
sus. Pisaurū
Phanū An-
cona Tigni-
um Ther-
mus p̄tor cē-
sar Auximū
p̄fect⁹ Acti-
us Varus.

LIBER PRIMVS

cit: & profugit: hunc ex primo ordine pauci Cæsaris cōsecuti milites cōsistere cogunt: commissioq; praelio describitur a suis Varus: nōnulla pars militū discedit reliqui ad Cæsare pueniunt: atq; una cū his deprahensur. L. Puppīus primipili centurio adducitur: q; hunc eundē ordinē in exercitū. C. Pōpeiū: antea duxerat. At Cæsar milites actianos collaudat. Puppium dimittit. Auximatib⁹ agit gratias seq; eorū facili memorē pollicetur. Quibus rebus Romā nunciatis tātus repente error inuasit. ut cum Lentulus consul Romam ad apperendum ararium uenisset ad pecuniā Pompeio ex senatus consulto proferendā: protinus aperto sanctiore arario ex urbe pfugeret. Cæsar enim aduētare iam iāque adesse eiū equites falso nunciabantur: hunc Marcellus collega & plari que magistratus consecuti sunt. Cn. Pōpeius pridie eiū diei ex urbe p̄fectus iter ad legiōes habebat: quas a cæsare acceptas in Apulia hybernorum causa disposuerat delectus intra urbem intermittuntur: nihil citra Capuā tutum esse omnibus uidebatur. Capuā primū sese confirmant & colligunt: delectūque colonorum qui lege Iulia Capuam deducti erant habere instituunt gladio resq; quos ibi Cæsar in ludo habebat ad forum p̄ductos Lētulus libertati cōfirmat: atq; his equos attribuit & se sequi iussit: quos postea munitus a suis qd ea res omnium iudicio reprahendebatur: circū familiares conuentus campariæ custodiæ causa distribuit. Auximo Cæsar progressus omnē agrū picenū percurrit: cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt: exercitumq; eiū omnibus rebus iuuat: etiam ex cingulo: qd oppidū Labienus constituerat: suaq; pecunia exadificauerat: ad eum legati ueniunt: quæq; imperauerit: sese cupidissime facturos pollicetur: milites imperat: mittuntq; Interea legio duodecima Cæsare consequitur: cum his duabus Asculū picenum profiscitur. Id oppidū Lentulus Sp̄iter decē cohortibus tenebat: qui Cæsaris aduentu cognito: profugit ex oppido: cohortesq; secum abducere conatus magna parte militū deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Iubiliū Rufum missum a Pompeio in agrum picenum confirmandorum hominum causa: a quo factus Iubilius certior: quæ res in piceno gerentur: milites ab eo accipit: ip̄sum dimittit: ip̄e ex finitimis regionibus quas pōt cōtrahit cohortes: ex delectib⁹ pōpeanis: i his camerino fugiētē Vlcellē Hirgū cū cohortib⁹ quas ibi præsidiū habuerat: excipit: quibus coactis: tredecim efficit cū his ad Domitiū Aenobarbū Corfiniū magnis itineribus p̄ueit. Cæsareq; adesse cū legiōib⁹ duabus nūciat. Domiti⁹ p se circiter uiginti cohortes ex alba: & marsis & pellignis: & finitimis ab regioib⁹ coegerat. Recepto Firmo: expulsosq; Lētulo Cæsare cōgrī milites: q; ab eo discesserāt delectūq; institui iubet ip̄e unū diē ibi rei frumētariæ cā morat⁹ Corfiniū cōtēdit. eo cū uenisset cohortes quinq; præmissæ a Domitio ex oppido pōtē fluminis interrūpebāt qui erat ab oppido milia passuū circiter tria ibi cū an cursoribus Cæsaris: p̄lio cōmisso: celeriter domitiū a pōte repulsi: se i oppidū receperūt. Cæsar legiōib⁹ traductis ad oppidū cōstitit: iustaq; mure castra posuit. Re cognita Domitius ad Pōpeiū i Apuliā pitos regionum: magno proposito p̄mō: tum litteris mittit: qui petant: atque orent: ut sibi subueniat. Cæsarem duobus exercitiis & locorum angustis facile intercludi posse: frumētoque prohiberi: qd nisi fecerit: se cohortesq; amplius triginta: magnumque numerum senatorum atque

Cōmissū cū
Varo p̄linm
L. pupi⁹ pri
mip̄laris ad
duct⁹ ad Cē
sa. dimittitur
Cæs. aggr̄ pi-
cenū p̄currīt
Cigulū op.
a labiēo cōs.
Asculū pice-
nū pfiscit⁹
Cæs. Lētul⁹
Sp̄iter Iubu-
li⁹ Rufus ca-
merinū Vl-
cilles Hirus
Domiti⁹
Aenobarb⁹
Corfiniū Al-
ba Mar̄si pe-
ligni Firmū

DE BELLO CIVILI

Sulmonēses
Cæsarīanīs
portas apīūt
Lucetius &
Actius se de
iciūt e mu
ro.

Actius a Cæ
sar dimissus
Rex moric⁹

equitum romanorū in periculum esse uenturum. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit: certasq; cui partes ad custodiā urbis attribuit: militib; in concione; agros ex suis possessionibus pollicetur quadraginta in singulos iugera: & pro rata parte centurionibus euocatisq;. Interim Cæsari nunciatur. Sulmonenses qd' oppidū a Corfinio septem milia interuallo abest: cupe ea facere q̄ uellet se a. Q. Lucetio senatore: & Actio Peligno phiberi: qd' oppidū septē cohortū p̄sidio tenebāt. Mittit eo. M. Antoniu cō legionis octauæ cohortibusq;. Sulmonēses simul atq; nra signa uiderūt: portas aperuerunt uniuersiq; oppidāi obuiā gratulātes Antonio exierunt. Lucetius & Actius de muro se deiecerūt. Actius ad Antoniu deductus petit: ut ad Cæsare mitteretur Antonius cū cohortibus & Actio eodem die: quo p̄fectus erat reuertitur. Cæsar eas cohortes cū exercitu suo coniunxit. Actiumq; incolumē dimisit. Cæsar primis diebus castra magnis opib; munire: & ex finitimis municipiis frumentū cōportare reliqua; copias expectare instituit: eo triduo legio octaua ad eū uenit: cohortesq; ex nouis Galliæ delectibus. xxii. equitesq; a rege Morico circiter tereceti: quorū aduentu altera castra ad alterā oppidi partem ponit. His castris Curionē p̄fectis reliquis diebus oppidū uallo castellisq; circūuenire instituit: cuius operis maxima parte effecta eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Litteris p̄lectis Domitius simulatus in consilio pronūciat Pompeiū celeriter subsidio uenturū: hortaturq; eos ne animo deficiāt quæq; usui ad defendendū oppidū sit parent. Ipse arcane cū paucis familiaribus suis colloquitur: consiliūq; fugæ capere constituit. Cū multus Domitii cum orationem nō cōsentiret atq; omnia trepidantiū timidiūq; ageret q̄ superioribus diebus consueffet: multūq; cum suis consultādi causa secreto p̄ter consuetudinem colloqueretur: concilia conuentusq; hominū fugeret: res diutius tegi: dissimulariq; nō potuit. Pompeius enim rescripserat se rem in suū periculū deducturū nō esse neq; suo consilio aut uoluntate Domitium se in oppidū Corfinium contulisse. Proinde si qua facultas fuisset ad se cum omnibus copiis ueniret. Id ne fieri posset obsidione atq; oppidi circummuntione fiebat. Diuulgato Domitii consilio milites qui erant Corfinii prima uesperī secessionem faciunt atq; ita inter se per tri. militum centurionesq; atq; honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se a Cæsare: opera munitionesq; prope esse p̄fectas: ducē suū Domitiū cuius spe atq; fiducia p̄manserint: proiectus obsus: fugæ consiliū capere: debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo marsi dissentire incipiunt: eamq; oppidi partem: quæ munitissima uideretur occupant: tantaq; inter eos dissensio extitit: ut manum cōserere atque armis dimicare conarentur: post paulo tamen inter nūciis ultro citroque missis: quæ ignorabāt de. L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque oēs uno consilio Domitiū productum in publicum circumsistunt & custodiunt: legatosq; ad Cæsarem mittunt sese paratos esse portas aperire quæq; imperauerit facere: & Domitiū uiuū in ei⁹ potestātē tradere. Quibus rebus cognitis Cæsar & si magni interesse arbitrabatur q̄ primū oppido potiri: cohortesq; ad se i castra traducere: nequa aut largitionibus: aut animi cōfirmatiōe: aut falsis nūciis cōmutatio fieret uolūtatis: qd' sæpe in bello paruis momētis: magni casus intercederēt: tñ ueritus: ne militū introitu: & nocturni temporis licentia: oppidum di

Corfinēses
Cæsari se de
dunt.

LIBER PRIMVS

riperetur: eos qui uenerant: collaudat: atq; in oppidū dimittit: portas murosq; afferuari iubet: ipse his operibus quæ facere instituerat: milites: disponit: nō certis spatiis intermissis: ut erat superiorū dieꝝ consuetudo: sed perpetuis uigiliis stationibusq; ut contingant inter se: atq; oēm munitionē expleat tr. milia: & p̄fectos circummunt: atq; hortatur: non solū ab eruptionibus caueant: sed etiā singulorū hominū occultos exitus asseruent: neq; eo tam remisso: ac languido animo quisq; omnium fuit: qui nocte conuicuerit: tāta erat summa rerum expectatio: ut nullus in aliā partē mente atq; animo traheretur: quid ipsi corfiniensibus: quid Domitio: quid Lentulo: qd' reliqs accideret: qui quosque euentus exciperet: quarta uigilia circiter Lentulus Spinter de muro cum uigiliis custodibusq; nostris colloquitur: uelle si sibi potestas fiat Cæsare cōuenire. Facta potestate: ex oppido mittitur: neq; ab eo prius Domitiā milites discedunt q̄ in cōspectū Cæsaris deducat: cū eo de salute sua orat: atq; obsecrat: ut sibi parcat: ueterēq; amicitia cōmemorat. Cæsariq; in se beneficia exponit: quæ erant maxima: q; per eum in collegiū pontificū uenerat: q; prouinciam Hispaniæ ex prætura habuerat: in petitione cōsulat⁹ erat subleuatus: cuius orationē Cæsar interpolat: se non maleficiū causa ex prouincia egressū: sed uti se a contumeliis inimicorū defenderet: ut se & populū romanum: paucorū factione oppressum: in libertatē uindicaret: ut tri. ple. in ea re ex ciuitate expulsos in suam dignitatē restitueret. Cuius ratione confirmatus Lentulus ut i oppidum reueri liceat: petit: quod de sua salute impetrauerit: fore ēc reliquis ad suā spem solatio: adeo esse perterritos nōnullos ut suæ uitæ durius cōsulere cogantur: facta potestate discedit. Cæsar ubi illuxit: omnes senatores senaturum que liberos: tribunos militū equitesq; romanos: ad se perducī iubet. Erant senatorii ordinis. L. Domitius & P. Lentulus Spinter Rufus Sextus Quintilius Varus quæstor. L. Rubius Præterea filius Domitii: aliiq; cōplures adolescentēs & magnus numerus equitū romanorum & decurionum: quos ex municipiis Domitius euocauerat: hos oēs p̄ductos a contumeliis militum conuiciisq; prohibet: pauca apud eos loquitur qd' sibi aperte eorū gratia relata nō sit: pro suis in eos maximis beneficiis: dimittit omnes incollumes: aurum qd' adduxerat Domitius: atq; in publicum deposuerat: allatum ad se ab his uiris corfiniensibus Domitio reddit: ne continentior in uita hominum quam in pecunia fuisse uideatur: & si eam pecuniam publicam esse constabat: datamque a Pompeio in stipendiū: milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet: atq; eo die castra mouet: iustūque iter conficit: septem omnino dies ad Corfinium cōmoratus: & per fines marucinorū: ferentinorū: larinatiū in Apuliā peruenit. Pompeius his rebus cognitis: quæ erant ad Corfinium gesta: luceria p̄ficiscitur. Cannusiū atq; inde Brundisium: copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet: seruos pastores armat: atq; his equos attribuit: Pompeius ex his circiter trecentos equites cōficit. L. Mālius prætore Albam cum cohortibus sex profugit. Rutilius luppus prætore Taratinā cum trib; quæ procul eq̄ ratū: Cæsaris cōspicatur: cui præerat Biuius Curius: relicto prætore: signa ad Curiū trāfferunt: & ad eū trāseūt. Itē reliqs itinētib;: nōnullæ cohortes i agmē Cæsaris: aliæ in equites incidūt. Reducit ad eū dephensus ex itinere. Cn. Magius Cremōa p̄fectus fabrum. C. Pompeiū: quē Cæsar ad eū remittit cū mā

Dimissi in
columes se
natores

Marucini.
Ferentini
Larinales
Cæs. in Apu
liam puenit
Pompeius
Brūdisium
profectus
Luceria.
Cānusiū
L. Manlius
Albā pfugit

DE BELLO CIVILI

Rutillus Lu-
pus Taraci-
nā Magius
Cremōa di-
missus. Ca-
sar Brūdu. p
uenit Conf.
Dyrachiū p
fecti

Cæsar portū
obstruit.

Corbi⁹ Cani-
nius. Scribo
nius Libo.

dati quoniā ad id tēpus facultas colloquendi fuerit atq; ad eum Brūduſium
ſit uenturus: iſtereſſe reip. & cōmunis ſalutis ſe cū Pōpeio colloq; neq; uero idē
perſici longo itinere ſpatio: cū per alios condiōes ferantur: ac ſi corā de oib⁹
cōditionibus diſceptet. Iſ datis mandatis: Brūduſiū cū legionib⁹ ſex peruenit.
Veteranīs quattuor reliquis. quas ex nouo delectu cōfecerat: atq; in itinere cō-
pleuerat: domitianas. n. cohortes p̄tinus a Corfinio in Siciliā miſerat: reppe-
rit: cōſules Dyrachiū proſectos cum magna parte exercitus. Pōpeiu remane-
re Brundusiū cū cohortibus decē: neq; certū inueniri poteſt: obtinēdi ne cā
Brūduſiū ibi remaniſſet: quo facilius oē Adriaticū mare ex ultimis Italiæ par-
tibus: legionibusq; graciæ in poteſtatē haberet atq; ex utraq; parte bellū ad-
miniſtrare poſſet: an inopia nauū ibi remaniſſet: ueritusq; ne Italia ille dimi-
tendam nō exiſtimaret exitus adminiſtratiōeſq; Brūduſiū portus impedire iſti-
tuit: quorū opex hęc erat ratio: qua fauces erant anguſtiſſimæ portus molem
atq; aggerē ab utraq; parte littoris iacebat: q; his locis erat mare uaduofū: lon-
gius p̄greſſus: cū agger altiore aqua contineri non poſſet: rates duplices: quo
quo uerſus pedibus triginta e regiōe mollis collocabat: has quaternis ancho-
ris & quattuor angulis diſtinebat: ne fluctib⁹ mouerent: his p̄fectis colloca-
tiſq; alias deinceps pari magnitudie rates iūgebat: has terra atq; aggere conte-
gebat: ne adit⁹ atq; incurſus ad defendendū impediret. A fronte atq; ab utro-
que latere cratibus ac pluteis p̄tegebat. In quarta quoq; earū turres binoꝝ tabu-
latorū excitabat: quo cōmodius ab ipetu nauū icēdiſq; defendere. Cōtra hęc
Pōpetus naues magnas onerarias: quas in portu Brūduſino dephenderat: ad-
ornabat. Ibi turres cū ternis tabulatis erigebat: eaſq; tormētis & omni genere
taloꝝ cōpletas ad opa Cæſaris appellabat: ut rates perrumperet: atq; opera di-
ſturbaret ſic quotidie utrinq; eminus fundis ſagittis reliquiſque talis pugna-
bant: atque hęc ita Cæſar adminiſtrabat: ut condiōes pacis dimittēdas nō
exiſtimaret. Ac tāetſi magnope admirabatur. Magiū: quē ad Pompeiū cum
mandatis miſerat: ad ſenō remitti: atque ea res ſæpe temptata: & ſi ipetus ei⁹
conſiliaque tradebat: tamen omnibus rebus in eo perſeuerandum putabat.
Itaque Corbiū Caniniū Rebiliū legatū familiārē neceſſariūque Scriboniū
Libonis mittit ad eū colloquiū cauſa: mandāt ut Libonem de cōcilianda pace
hortetur. In primis ipſe cum Pompeio colloqueretur: poſtulat magnopere ſe
ſe cōfidere demonſtrat ſi eius rei ſit poteſtas facta fore: & a quib⁹ condiōib⁹
diſcedatur: cuius rei magnam partem laudis atque æſtimationis ad libonem
peruenturū ſi illo auctore: atque agente ab armis ſit diſceſſum Libo a collo-
quio Caniniū digreſſus ad Pompeiū proficiſcitur. Paulo poſt renūciat: qđ
conſules abſint: nec ſine illis de cōpoſitione agi poſſe. Ita ſæpius rem fruſtra
temptatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi iudicabat & de bello agendū
prope dimidia parte operis a Cæſare effecta diebusque in ea re cōſumptis no-
uem naues a conſulibus Dyrachio remiſſæ: quæ priorem partem exercitus eo
deportauerant Brundusiū reuertuntur. Pōpeius ſiue operib⁹ Cæſaris permo-
tus: ſiue etiā quod ab initio Italia excedere conſtituerat aduentu nauium p̄-
fectionem parare incipit: & quo facilius impetū Cæſaris traderet ne ſub ip̄a
p̄fectione milites oppidū irrūperent: portas obſtruit: uicos plateaſq; inædifi-
cat: foſſas tranſuerſas uiis præducit: atq; ibi ſudes ſtipiteſq; præcutos deſigit.

LIBER PRIMVS

Hæc leuib⁹ cratibus: terraq; iæquat: aditus aut atque itinera duo: quæ extra
mur⁹ ad portū ferebāt: maximis deſixis trabibus: atque eis præcutis præſcipit.
His paratis rebus: milites ſilentio naues cōſcendere iubet. expeditos autem ex
uocatis ſagittariis: funditoribusque raros i muro turribusque diſpōit: hos e
to ſigno reuocare inſtituit: cū oēs milites naues cōſcendiſſent: his expedito lo-
co actuaria nauigia relinqt. Brundusiū Pōpeianorū militū iniuriis atque ipſi-
us Pompeiū cōtumeliis permoſti Cæſaris rebus fauebant. Itaque cognita pom-
peiū profectione: concurſantibus illis atque in ea re occupatis: uulgo exte-
ctis ſignificabāt. Per quos re cognita Cæſar ſcalas parari: militeſque armari iu-
bet: nequā rei gerendæ ſacultatem dimittat. pōpeius ſub noctē naues ſoluit: q
erāt i muro cultodię cā collocati: eo ſigno quo cōuenerāt: reuocāt noctiſque
itinere⁹ ad naues decurrūt. Milites poſitis ſcalis muros aſcendūt: ſed moniū
a Brūduſinis ut uallū cecū: foſſasque caueāt: ſubiſtūt & lōgo itinere ab his cir-
cuncti ad portū pueniūt: duasque naues cū militibus que ad moles cæſaris
adhæſerāt: ſcaphis lyntribusq; dephendūt: dephenſasq; excipiūt. Cæſar & ſi
ad ſpē cōficiendi negocii maxie p̄babat coactis nauibus mare trālire: & pom-
peiū ſeq; priuſq; ille ſeſe tranſmarinis auxiliis confirmaret: tamen rei eius mo-
rā tpiſq; lōginitate timebat: q; oibus coactis nauibus Pōpeius præſentē ſa-
cultatē inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur ut ex longinquioreſque regio-
nibus Galliæ p̄ceniq; & a freto naues eſſent expectandæ: ſed id p̄pter anni tē-
pus longū atq; impeditū uidebat. Interea ueterē exercitū duas Hiſpanias cō-
firmari: quæ: altera erat maximis beneficiis Pōpeiū deuicta: auxilia eq̄tatū pa-
rari. Galliā Italiāq; temptari ſe abſente nollebat. Itaq; in præſentia pompeii in-
ſequendi rationem omittit. In Hiſpaniam proficiſci cōſtituit. Duumuris mu-
nicipiorum omnium imperat: ut naues conquirant: Brundusiūque deducē
das curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum: in Sici-
liam Curionem proprætorē romanum cum legionibus tribus. Eundem cum
Siciliam recepiſſet: protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sar-
diniā obtinebat. M. Cato. Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralita-
ni ſimul ad ſe Valeriū mitti audierunt: nondū proſecto ex italia ſua ſponte ex
oppido Cottā eiecerūt. Ille perſeſcit: qđ omnem prouinciā conſentire in-
tellexit: ex Sardinia in Africam p̄fugit. Cato i Sicilia naues longas ueteres re-
ficiēbat: nouas ciuitatibus imperabat: hęc magno ſtudio peragebat. In Inca-
nis brutiſq; p̄legatos ſuos ciuiū romanorum delectus habebat. equitum pe-
ditūq; certū numex a ciuitatibus Siciliae exigebat: qbus rebus pene p̄fectis ad-
uentu Curionis cognito: quæritur in contione ſe p̄iectum ac proditum a. Cn.
pompeio: q oibus rebus imperauiſſim⁹ nō neceſſariū bellū ſuſcepſiſſet & ab
ſe reliq; ſq; in ſenatu interrogatus oīa ſibi eſſe ad bellū apta ac parata cōfirma-
uiſſet hęc in cognitiōe quæſtus ex puincia fugit naſti uacuas puincias ab im-
periis. Sardinia Valerius: Curio Sicilia cū exercitibus eo perueniūt. Tubero
cū in africam ueniſſet: inuenit in puincia cū imperio Actiū Varū: qui ad Au-
ximū: ut ſupra demonſtrauiſmus: amiſſis cohortibus: protinus ex fuga i Afri-
cam peruenerat: atq; eam ſua ſponte uacua occupauerat: delectuq; habito
duas legiones effecerat hominum & locorum notitia & uſu eius prouinciæ
naſtus aditus ad ea conanda: quod paucis ante annis ex prætura eam prouin-

Pōpei⁹ Brū-
dulio excedit

Duæ naues i
portu depræ-
henſæ.

Valeri⁹ i ſar-
dinā miſſus
Curio i ſicili-
am ſardinia
obtinēbat
Cotta. Sicili-
am Cato.
Africā Tu-
bero.

DE BELLO CIVILI

ciam obtinuerat hic ueniente in Vtica cum nauibus Tuberone: portu atq; opido prohibet: neq; affectum ualitudine filiu exponere in terram patitur: sed sublati anchoris excedere eo loco coit. His rebus confectis Caesar: ut reliquum tempus a laboribus intermitteretur: milites in proxima municipia deducit ipse ad urbem proficiscitur: coacto senatu: iniurias inimicorum commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse: sed expectato legitimo tempore consulatus: eo fuisse contentum: quod omnibus ciuibus pateret largum: ab decem triple. contradicentibus inimicis: Catonem uero acerrime repugnantem & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahentem: ut sui ratio absentis haberetur ipso consule Pompeio: qui si improbasset: cur fieri passus esset. Si probasset cur se uti populi beneficio prohibuisset. patientiam proponit suam cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset in quo iactura dignitatis atq; honoris ipse facturus esset. Acerbitate inimicorum docet quod ab altero postularent: si se recusaret: atq; oia permisceri malent quam imperium exercitusque dimittit. Iniuriam in eripendis legibus pradicat: crudelitatem & insolentiam in rescribendis triple. conditiones a se latas & impedita colloquia & denegata commemorat: pro quibus rebus orat ac postulat tempus. suscipiant atq; una secum administrarent. Sin timore de fugiant illis se honori non futurum & per se reip. administraturum. Legatos ad Pompeium mitti oportere de compositione: neque se reformidare quod in senatu paulo ante Pompeius dixisset: ad quos legati mitterentur: his auctoritate attribui: timoremque eorum qui mitterent: significari tenuis atq; infirmi hanc animi uideri: se uero ut operibus antestuderent: sic iustitia & aequitate uelle superare. Probat rem senatus demittendis legatis se qui mitterent: non reperiebant maximeque timoris causa per se quicquid munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat: eodem se habiturum loco qui Romae remississent: & qui in castris Caesaris fuissent: sic triduui disputationibus excusationibusque extrahitur. Subiicit etiam. L. Metellus triple. ab inimicis Caesaris: qui hanc rem distrahant: reliquasque res quasque agere instituerat. impediēbat. Cuius cognito consilio Caesar: frustra diebus aliquot consumptis: reliquum tempus omittat infectis his quae agere destinauerat ab urbe proficiscitur: atq; in ulteriorem Galliam peruenit. Quo cum uenisset: cognoscit missum a Pompeio Tibulum Rufum: quem paucis diebus ante Corfinio captum ipse dimiserat praefectum. Itē Domitium ad occupandam Massiliam: nauibus actuariis septem: quas Sicilia & Sardinia a priuatis coactis seruis liberisque colonis suis compulerat. Praemissos etiam legatos massilienses domum nobiles adolescentes quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus ne noua Caesaris officia ueterem suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Caesaris clauferunt. Albicos barbaros homines: qui in eorum fide antiquitus erant: motusque super Massiliam: incollebant ad se uocauerant. Frumentum ex finitimis regionibus atq; ex omnibus castellis in urbem conuexerant: armorum officinas in urbe instituerant muros: classem: & portas reficiebant. Euocat ad se Caesar massiliensium primos cum his agit: ne initium inferendi belli a massiliensibus oriatur. Debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius quam unius hominis uoluntati obtemperare: reliquaque quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur: commemorat. Cuius orationem domum legati referunt: atq; ea auctoritate hanc Caesaris renunciant

Massilienses
portas Caes.
clauferant.

Albici.

LIBER PRIMVS

Intelligere se diuisum esse populum romanum in partes duas: neque sui iudicii: neque suarum esse uirium discernere: ultra pars iustior habebat causam. Principes uero esse earum partium. Cn. Pompeium & C. Caesarem patronos ciuitatis: quorum alter agros uolgarum arearumque & uolgarum publicarum his concesserit: alter bello uictas Gallias attribuerit: uectigaliaque auxerit: quare paribus eorum beneficiis par esse quoque uoluntatem tribuere debere: & neutrum eorum contra alterum iuuare: aut urbe: aut portibus recipere. Hac dum inter eos aguntur: Comitius nauibus Massiliam peruenit: atq; ab his receptus urbi praeficit. Eius imperio classem quoque uersus dimittunt: onerarias naues: quas ubique possunt: deprehendunt: atque in portum deducunt: parum clauis: ut materia: armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur: frumenti quod inuentum est in publicum conferunt: reliquas merces com meatibusque ad obsidionem urbis si accidat referunt. Quibus iniuriis permotus Caesar legiones tres Massiliam adducit: turres uineasque ad oppugnationem urbis agere naues longas praetata: numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus triginta: a die materia caesa est adductisque Massiliam: his decem Brutum praefecit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae reliquit. Dum hac parat: atque administrat. C. Fabium legatum cum legionibus tribus quas Narbone circumque ea loca hyemandi causa disposuerat in Hispaniam praemittit: celeriterque pyrenaeos saltus occupari iubet: qui in eo tempore ab L. Afranio legato praefidiis tenebantur reliquas legiones: quae longius hyemabant: subsequi iubet. Fabius ut erat imperatum: adhibita celeritate praefidium ex saltu deiecit: magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Aduentu. L. Bibuli Rufi: quem a Pompeio missum in Hispania demonstratum est: Afranius & petreus & Varro legati Pompeii quorum unus in Hispaniam citeriorem a saltu Casbulonensi ad anam duabus legionibus: tertius ab Ana uectonum agrum Lucitaniamque parum numero legionum obtinebat officia iter se partiuntur: ut petreus ex Lucitania uectones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur. Varro cum his quas habebat: legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tutatur. His rebus constitutis: equites auxiliaque totius Lucitaniae a petreo celubois: cantabris barbarisque omnibus qui ad oceanum pertinent: ab Afranio imperantur. Quibus coactis: petreus per uectiones ad Afranium peruenit: constituit communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere. Erant ut supra demonstratum est legiones Afranii tres petreii duae: praeterea scutatae citeriores praenuntiae: & cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter octoginta equitum utriusque praenuntiae circiter quinque milia Caesaris legiones Hispaniam praemiserat ad sex milia auxilia peditum equitum tria milia quae oibus superioribus bellis habuerat: & parem ex Gallia numerum: quem ipse parauerat: nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoque euocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque qui Galliam praenuntiam attingunt. Audierat Pompeium Per Mauritiam cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque uenturum: a Simul tri. militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit: Quo facto duas res consecutus est quod pignore animos centurionum deuinxit: & largitionem redemit militum uoluntates. Fabius finitimarum ciuitatum aios Sisoris flumini litteris nunciisque temptabat. In sicore flumine pontes effecerat: duos inter se us.

Domitius a
Massil. reci
pitur.

Decimus Brutus
praefectus
classi. C. tre-
bonius ad op-
pugnationem.
Mas. relictus
C. Fabius in his-
pa. praemissus.
Afranius pe-
treus Varro.

Ilerda

DE BELLO CIVILI

distantes milia passuum quattuor: ipsis pontibus pabulatum mittebat: quae quae circa flumen fuerant superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant: crebroque inter se equestribus praeliis contendebant. Hinc cum quotidiana consuetudine congressus pabulatoribus presidio proprio legiones Fabianae duae flumen transissent: impedimenta quoque omnes equitatus sequeretur: subito iumentorum & aquae magnitudine pons est interruptus: & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio & Afranio ex aggeribus atque cratibus quae a flumine ferebant: celeriter suo ponte Afranius quem oppido castrisque coniunctum habebat legiones quattuor: equitatumque omnem transiecit: duabusque Fabianis occurrit legionibus: cuius aduentu nunciato. L. Plan-
cusque legionibus perat: necessaria re coactus: locum capit superiorum diversarum aciem in duas partes constituit: ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus praelio: signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur: quas Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat: suspicatus fore quod acciderit: ut duces aduersarios occasione & beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur: quorum aduentu praelium dirimitur: ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Caesar cum equitibus noningentis: quos ibi presidio reliquerat in castra peruenit: pons qui fuerat tempestate interruptus: pene erat relictus: hinc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura pontis castrisque presidio sex cohortes reliquit: atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis triplici instructa acie: ad Ilerdam proficiscitur: & sub castris Afranii consistit: & ibi paulisper sub armis moratus: scit equo locopugnandi potestate. Potestate facta: Afranius copias educit: & in medio colle sub castris constituit. Caesar ubi cognouit per Afranium stare quo minus praelio dimicaretur: ab infimis radicibus montis: intermissis circiter passibus quadringentis: castra facere constituit: & ne in opere faciendo: milites repentino hostium incursu exterrerentur: atque opere prohiberentur: uallo muniri uetuit. Quod emicare & perculi uideri necesse erat. Sed a fronte castra contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit: prima & secunda acies in armis ut ab initio constituta erat: praeparabat. Post hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic omne praelium est perfectum: quod intelligeret ab Afranio castra muniri. Sub uesperem Caesar intra hanc fossam legiones deducit atque ibi sub armis proxima nocte conuiuiscit. Postero die contra exercitum intra fossam continet: & quod longius erat agger petendus: in praesentia similem orationem operis instituit: singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa: atque operis impediendi copias suas ad infimas montis radices producant: & praelio lacegant. Neque circa Caesar opus intermittit confusus presidio legionum trium & munitione fossae. Illi non diu commorati: nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. Tercio die Caesar uallo castra communit: reliquas cohortes: in superioribus castris reliquerat: impedimenta quoque ad se traduci iubet. Erat in oppido Ilerda & proximo colle ubi castra Petreius atque Afranius habebant: planicies circiter passuum trecentorum atque in hoc fere medio spacio tumultus erat paulo editior: quem si occupasset Caesar & communisset: ab oppido & potestate & comitatu omni: quem in

Situs Ilerdae oppidi.

LIBER PRIMVS

oppidum contulerat: se interclusurum aduersarios confidebat. Hoc sperans legiones tres ex castris educit: acieque in locis idoneis constructa: unius legionis ante signanos praecurere: atque occupare eum tumultum iubet. Qua recognita celeriter quae in statione pro castris erant. Afranii cohortes breuiore itinere ad eum de occupandum locum mittunt. Contenditur praelio: & quod prius in tumultum Afraniani uenerant nostri repellunt: atque aliis summissis praesidiis terga uertere: seque ad signa legionum recipere cogunt. Genus erat pugnae militum illorum: ut magno impetu primo percurreret audacter locum caperet: ordines suos non magno pere seruant rari discessique pugnaret: si premerent: pedem referre: & locum excedere non turpe existimare. Cum Lusitanis ceterisque barbaris genere quodam pugnae assuefacti: quod fere sit: quibus quicquid in locis miles inueterauerit: uti multum earum regionum consuetudine moueatur. Haec tamen ratio nostros perturbat insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere: percurrentibus singulis arbitrantur: ipsi autem suos ordines seruare neque ab signis discedere: neque sine graui causa eum locum: quem expectant dimitti censuerant oportere. Caesar pene omni acie perterrita: quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat: cohortatus suos legiones nona subsidio ducit hostem insolentem: atque acriter nostros insequentem suppressit: rursus terga uertere seque ad oppidum Ilerdam recipere: & sub muro consistere cogit: sed nona legionis milites elati studio dum sarcire acceptum detrimentum uolunt: temere insequuntur fugientes: & in locum iniquum pergradientur: & sub monte in quo erat oppidum positum Ilerda succedunt: hinc se recipere cum uellent: rursus illi ex loco superiore nostros premebant: praeruptus locus erat utraque ex parte directus: tantum in latitudinem patebat: ut tres instructae cohortes eum locum explerent: & neque subsidia a lateribus summitti: neque equites laborantibus ueluti esse possent. Ab oppido autem editus locus tenui fastigio uergebat in longitudinem passuum circiter quadringentorum: hac nostris erat receptus quo incitati studio inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco: & propter angustias iniquo: & quod sub ipsis radicibus montis constiterant: ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute & patientia nitentur: atque omnia uulnera sustinebant. Augebantur illis copiae: atque ex castris cohortes poppidum crebro summittebantur: ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere cogebatur: ut summissis in eundem locum suis cohortibus: defessos reciperet. Hoc loco cum esset non pugnatum continenter horis quinque: nostri quoque grauius multitudinem premerentur: consumptis omnibus telis: gladiis districtis: aduersus montem impetum faciunt in cohortes: pacisque deiectionis: reliquos sese conuertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus: ac nonnulla pace propter terrorem in oppidum compulsis: facilius est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere: & si deiectionis atque inferioribus locis constiterat: tamen in summum iugum uirtute committitur: atque inter duas acies perequicans comodiorum atque tutiore nostris receptum dat. Ita uario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt: ex quibus. Quod Fulgineius ex primo hastato legionis quartadecimae: quod propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat: uulneratur amplius sexcenti. Ex Afranianis interficiuntur. T. Cecilius primipili centurio: & propter eum centuriones quattuor: milites amplius ducunt: sed haec eius diei praefertur opinio: ut se utrumque superiores discessisse ex-

Caesarianae colle deiectionis.

Afraniani fugati.

Qui quot ue utrinque uulnerati.

DE BELLO CIVILI

stimarent. Afraniusque cum esset omnium iudicio inferiores uiderentur: cominus ta-
men diu steterunt: & nostrorum diu impetum sustinuerunt: & initio locum tumultumque
tenuerunt: quare cum pugnandi fuerat: & nostros primo congressu terga uerte-
re coegerunt: nisi quod iniquo loco atque impari congressu essent: quod quinq; horis
prelium sustinuerunt: quod montem gladiis districtis ascendissent: quod ex loco superiore
hostes terga uertere coegerunt: atque in oppidum compulsi sunt. Illi enim tumultum
per quo pugnatum est: magnis opibus munierunt: & presidium ibi posuerunt. Accidit et
repentinum incommodum biduo: quo haec gesta sunt: tanta enim tempestas coort: ut
nunc illis locis maiores aquas fuisse constaret: tum autem ex omnibus montibus nix pro-
luit: ac summas ripas fluminis superauit: potestque ambos quos. C. Fabi. fece-
rat: uno die interrupit: quare res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit.
Castra enim ut supra demonstratum est: cum essent inter flumina duo Siciro & Cinga
spacio militum triginta: neutrum horum transiri poterat: necessarioque omnes his angusti-
is continebantur: neque ciuitates: quare ad Caesaris amicitiam accesserat: frumentum su-
portare: neque hi qui pabulatum longius progressi erant interclusi fluminibus reuerti: ne-
que maxime comitatus: qui ex Italia Galliam ueniebant: in castra peruenire poterant
tempus erat difficillimum quo neque frumenta in hybernis erant neque multum a maturi-
tate aberant: ac ciuitates exinanitae: quod Afranius pene omne frumentum ante Caesaris
aduentum illud conuexerat: reliquid fuerat: Caesar superioribus diebus consue-
perat: pecora quod secundum poterat esse inopiae subsidium: propter bellum finitime
ciuitates longius remouerat: querant pabulandi aut frumentandi causa progressi: hos
leuis armaturae Lucitani: piticique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae conse-
ctabantur: quibus erat periculis tranare flumen: quo consuetudo eorum omnium est: ut sine
utris ad exercitum non esset. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia: mul-
tum erat frumentum pulsum: & conuectum superioribus temporibus: multum
ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat: harum
rerum omnium facultates sine ullo periculo pons illud praebat: & loca trans
flumen integra: quo omnino Caesar adire non poterat. Haec permanserunt aquae di-
es quamplures. Conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo flumi-
nis permittebat neque ad ripam dispositae cohortes aduersariorum perfici patiebantur:
quod illis prohibere erat facile: tum ipsi fluminis natura: atque aquae ma-
gnitudine: tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tala iaceban-
tur: atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere: &
tala uitare: nunciatur Afranio magnos comitatus: qui iter habebant ad Ca-
sarem: ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis: eques ex Gallia
consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circiter sex cum seruis
liberisque. Sed nullus ordo: nullum imperium certum. Cum suo quisque consilio ute-
retur: atque omnes sine timore iter facerent: usque superiore temporum atque itinerum
licentia. Erant complures honesti adolescentes senatorum filii: & equestri ordine
nis. Erant legationes ciuitatum: erant legati Caesaris: hos omnes flumina conti-
nebant: ad hos opprimendos cum omni equitatu: tribusque legionibus Afra-
nius diu noctuque proficiscitur. Imprudentesque antemissis equitibus aggre-
ditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt: preliumque committunt.
Hi dum pari certamine res gerere poterant: magnum hostium numerum paucis susti-
nere: sed ubi signa legionum appropinquare coeperunt: paucis amissis: sese in

Sicoris &
Cinga flumini

ulianum

Afranius ad
ueniens Caesa-
ri auxiliu ag-
greditur

LIBER PRIMVS

montes proximos conserunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad sa-
lute momentum: nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo
die sagittarii circiter ducenti: equites pauci: calonum atque impedimentorum non ma-
gnus numerus: his tamen omnibus annona creuit: quare fere res non solum inopia pre-
sentis: sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consuevit. Itaque ad quadra-
ginta in singulos modos annona peruenerat: & militum uires inopia frumen-
ti diminuerat: atque incommoda indies augebantur: & tam paucis diebus magna
erat facta rerum commutatio: ac se fortuna inclinauerat: ut nostri magna inopia ne-
cessariae rerum conflictarentur: illi omnibus abundarent rebus: superioresque ha-
berentur. Caesar ciuitatibus: quare ad eius amicitiam accesserat: quo minor erat
frumenti copia: pecus imperabat: calones ad longinquiores ciuitates dimitte-
bat. Ipse praesentem inopiam: quibus poterat subsidiis: tutabatur. Haec Afranius Petre-
iusque & eorum amici pleniora etiam atque uberiora Roma ad suos perscribebant: mul-
ta rumor fingeat pene bellum confectum uideretur. Quibus litteris nunciisque Roma
perlatis: magni demum concursus ad Afranium magnae gratulationis fiebat. Mul-
ti ex Italia ad. Cn. Pompeium proficiscebantur. Alii ut principes tale nuntium attulis-
se: alii ne euentum belli expectasse: aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderent. Cum
in his angustiis res esset: atque omnes uitae ab Afranianis militibus equitibusque
obsiderentur: nec pontes perfici possent: imperat militibus Caesar: ut naues faci-
ant cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinae pri-
mum stramine & leui materia fiebant: reliquum corpus nauium uiminibus contextum
coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis deiecit noctu milia passuum a ca-
stris. xxii. militesque his nauibus flumen transportat: continentemque ripam colle im-
prouiso occupat. Huc celeriter priusquam ab aduersariis sciriatur: communit: huc
legionem postea traiecit: atque ex utraque parte pontem institutum biduo perfecit.
Ita comatus: & qui frumenti causa processerant: tuto ad se recipit: & rem fru-
mentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traie-
cit: qui inopinantes pabulatores: & sine ullo dissipatos timore aggressi: qui ma-
gnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt cohortibusque centuriatis sub-
sidio missis. Scierant in duas partes sese distribuunt alii ut praedae praesidio sint
alii ut uenientibus resistent: atque eos propellant: unamque cohortem: quare te-
mere ante caeteras extra aciem procurrat: seclusam a reliquis circunueniunt
atque interficiunt: incolumesque cum magna praeda eodem ponte in castra re-
uertuntur. Dum haec ad Herdam geruntur: Massilienses usque. L. Domitii con-
silio naues longas expediunt numero decem septem: quarum erant undecim
tectae: multa his minora nauigia addunt: ut ipsa multitudine nostra classis ter-
reatur magnus numerus sagittariorum: magnum alborum: de quibus supra
demonstratum est imponunt atque hos praemiis pollicitationibusque incita-
tant: certas sibi deposcit Domitius naues: atque colonis pastoribusque: quos
secum adduxit: complet. Sic omnibus rebus instructa classe magna fiducia ad
nostras naues procedunt: quibus praerat. C. Brutus. Haec ad insulam: quare
est contra Massiliam: stationes obtinebant: erat multo inferior numero nauium
um Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros: antesigna-
nos centuriones Caesar ei classi attribuerat: qui sibi id muneris deposcerant
hi manus ferreas atque harpagones parauerant: magno numero pilorum: tragula

Desiderati
sagittarii
ducunt.

Nouum inuentum
nauigium.

Caesar exerci-
tum traiecit.

Massiliensium
classis.

DE BELLO CIVILI

Superior
Cæsariana
classis.

rum reliquorūq; talorū se instruxerat. Ita cognito hostiū aduentu: suas naues ex portu educunt: cum massiliensibus cōfligunt: pugnatū utrinq; est fortissi-
me & acerrime: neq; multū albici nostris uirtute cedebant. Homines asperi &
montani exercitati in armis: atq; hī modo digressi a massiliensibus recentē eo-
rū dēpolliticationē animis continebāt: pastoresq; indomiti spe libertatis exci-
tati sub oculis Domitii suā probare operā studebant. Ipsi massilienses & cele-
ritate nauū & sciētia gubernatorū cōfisi: nostros eludebāt: ipse quoq; eorū excipi-
ebāt: & quoad licebat latiore spatio: pducta longius acie circūuenire nostros
aut pluribus nauibus adoriri singulas: aut remos transcurrentes detergere si
possent contendebant: cū ppius erat necessariū uentū: ab scientia gubernato-
rū: atq; artificis: ad uirtutē montanorū confugiebant: qui minus exercitatis re-
migiis minusq; peritis gubernatoribus utebant: qui repente ex onerariis na-
uibus erant pducti: atq; dum etiā uocabulis armamentorū cognitis nostri: tū
ē grauitate & tarditate nauium impediēbātur: facta enim subito ex humida
materia: non eundem usum celeritatis habuerant. Itaq; dū locus cōmunis pu-
gnandi daretur. æquo aīo singulas binis nauibus obiciēbant atq; iniecta ma-
nu ferrea: & retenta utraq; naue diuersi pugnabant: atq; in hostiū naues trā-
scendebant: & magno numero albicorū & pastorū interfecto partem nauium
deprimunt: nōnullas cū hominibus capiunt: reliquas ī portū cōpellūt. Eo die
naues massiliensiu cū his: quæ sunt captæ itereūt. yiii. Hoc primū Cæsari ad
Ilerdā nunciāt simul pfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi pteriti uirtu-
te eqtū: minus libere: minus audacter uagabantur. Alii nō longo a castris pro-
gressi spatio: ut celerē receptū haberent: angustius pabulabantur alii longiore
circuitu custodias stationesq; equitum uitabant: aut aliquo recepto detrimēto
aut procul equitatu uiso ex mediō itinere proiectis sarcinis fugiebant: postre-
mo & plures intermittere dies: & præter consuetudinē omnium noctu consti-
tuerant etiam pabulari. Interim oscenses & calaguritani: qui erant cum oscen-
sibus contributi: mittunt ad eum legatos: seseq; imperata facturos pollicent:
hos taraconenses & iacetani & ausetani: & paucis post diebus illurganonēses
qui flumē Iberum attingunt: insequunt. Petit ab his omnibus ut se frumen-
to iuuent: pollicentur atq; omnibus undiq; conquisitis iumentis: in castra de-
portāt: trāsit etiā cohors Iurganonensis ad eum. Cognito ciuitatis consilio: &
signa ex statione transfert: magna celeriter cōmutatio re: pfecto ponte: ma-
gnis quīsq; ciuitatibus ad amicitia iunctis: expedita re: frumentaria extinctis
rumoribus dē auxiliis legionūq; cum Pompeio per Mauritaniam uenire dice-
bantur: multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt: & Cæsaris amici-
tiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animi aduersariorū Cæsar ne
semp magno circuitu pes pontem equitatus esset mittendus: nactus idoneum
locum fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit: quib;
parte aliqua Sicorim auerteret: uadumque in eo flumine efficeret: his pene ef-
fectis: magnum in timorē Afranius Petreiusq; perueniunt: ne omnino fru-
mento pabuloque intercluderētur: quod multum Cæsar equitatu ualebat. Ita-
que cōstituit ipsis locis excedere: & in celtiberiam bellum transferre. Huic
consilio suffragabatur etiam illa res: q; ex duobus contrariis generibus quæ
superiore bello cum L. Sertorio steterant: ciuitates iunctæ nomen atque im-

LIBER PRIMVS

perium absentis timebant: quæq; in amicitia māsant Pompeii magnis effe-
ctæ beneficiis eū diligebant. Cæsaris autē i barbaris erat nomē obscurius. Hic
magnos equitatus: magnaq; auxilia expectabant: & suis in locis bellū in hye-
mē ducere cogitabant. Hoc ipso consilio toto flumine Ibero naues cōquire-
re: & octogesam adduci iubent. Id erat oppidū positū ad iberū milia quinque
passuū a castris aberat. xxi. ad eū locū fluminis nauibus iunctis: pontem im-
perat fieri: legionēsq; duas flumen Sicorim traducūt: castraq; muniunt uallo
pedum duodecim. Quare p exploratores cognita: summo labore militū Cæ-
sar continuato diem nocteq; opera in flumine auertendo: huc iam duxerat re-
ut equites & si difficulter: atq; aggre fiebat: possent tamen atque auderent flu-
men transire. Pedites uero tantūmodo humeris ac summo pectore extarent:
ut tum altitudine atq; tum etiam rapiditate fluminis ad transeundū nō impe-
diretur. Sed tamē eodē fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabat
& in Sicori uadum reperiebatur. Iam uero eo magis illi maturandū iter existi-
mabant. Itaq; duabus auxiliariis cohortibus ad Ilerdā præsidio relictis: oī-
bus copiis Sicorim transeunt: & cum duabus legionibus: quas superioribus
diebus traduxerant: castra coniūgunt. Relinquebatur Cæsari nihil nisi uti eq-
tatu agmen aduersariorū male haberet & caperet: pons enim ipsius magnū cir-
cuitū habebat: ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Eq-
tes ab eo missi flumen transeunt: & cū de tertia uigilia Petreius & Afranius ca-
stra mouissent: repente sese ad nouissimū agmē ostendunt & magna multitu-
dine circumfusa morari atq; iter impedire incipiunt. Prima luce ex superiorib;
locis: quæ Cæsaris castris erant coniuncta: cernebantur equitatus nostri prælio
nouissimos illos præmi uahementer ac nōnunquā sustinere extremū agmē
atq; intetrumpti: alias inferri signa: & uniuersarū cohortiū impetu nostros p-
pelli: deinde rursus conuersos insequi. totis uero castris milites conturbari: &
dolere hostē ex nauibus dimitti: bellū necessario longius duci: centuriones tri-
bunosq; militū adire atq; obsecrare: ut p eos Cæsar certior fieret ne labori suo:
neu piculo parceret: paratos esse sese posse audere transire flumē: quo tradu-
ctus eēt equitatus: quorū studio & uocibus excitatus Cæsar & si timebat tanta
magnitudinis flumini exercitū obicere: conandū tñ atq; experiendū iudicat.
Itaq; infirmiores milites ex oībus centuriis deligi iubet: quorū aut animus: aut
uires uidebantur sustineri non posse: hos cū legione una præsidio castris reli-
quit: reliquas legiones expeditas educit: magnoq; numero iumentorū in flumi-
ne supra atq; infra cōstituto traducit exercitū: pauci ex his militibus in flumē
abrepti: ab equitatu excipiuntur ac subleuant: interriti tamē nemo. Traducto
icolumi exercitu copias instruit triplicēque acie deducere incipit: ac tātū fuit in
militibus studiū: ut miliū sex ad iter addito ad uatū circuitu: magnaue flumi-
nis mora iterposita: eos q de tertia uigilia exissent: ante horam diei nonā cōse-
querētur. Quos ubi Afranius pcul uisos cū Petreio cōspexit: noua re perterri-
tus: locis superioribus constitit: acieq; instruit. Cæsar ī campis exercitum refe-
cit: ne defessum plio obiciat. Rursus conātes progredi insequitur: & moratur
illi necessario maturius q constituerant: castra ponunt. Suberant enim mon-
tes atque a milibus passuum quinque itinera difficilia: atque angusta excipie-
bāt: hos montes intra se recipiebat: ut equitum Cæsaris effugerent præli-

Octogesa
oppidū
ad iberum

DE BELLO CIVILI

diisq; in angustiis collocatis: exercitū itinere phiberet: ipi sine piculo ac timore Iberū copias traducerent: qd' fuit illis conadū: atq; oī ratione efficiendū: & totius diei pugna atq; itineris labore defessi rē i postea die distulerūt. Cēsar quoque in proximo colle castra ponit: media circiter nocte hi q; adaquandi cā longius a castris pcesserāt: ab equitib; correpti. Fit ab his certior Cēsar duces ad uersarios silentio copias castris educere: quo cognito signū dari iubet & uasa militari more cōclamari. Illi exaudito clamore: ueriti ne noctū ipediti sub honore cōfligere cogerent: aut ne ab equatu Cēsar in angustiis tenerent: iter supprimunt: copiasq; in castris cōtinent. Postero die Petreius cū paucis eqtib; occulte ad exploranda loca pficiscit: hoc idē fit ex castris Cēsar. Mittit L. decidiū Saxo cū paucis: q loci naturā pspiciunt uterq; idē suis renūciat qnq; milia passuū pxiā intercedere itineris campestris inde excipere loca aspera: & mōtuosa: qui prior has angustias occupauerit: ob hoc hostē phiberi nihil esse negocii. Disputatur in cōsilio a petreio & ab Afranio: & tempus pfectiōis quæritur: plariq; censebāt ut noctu iter faceret: posse prius ad angustias perueniri: q; sentirent: alii qd' pridie cōclamatū eēt a castris Cēsar argumentū sumebāt: loco nō posse clā exiri. Circūfudit noctu eqtū Cēsar: atq; oīa loca atq; itinera oblidi: nocturna q; prælia esse uitanda: qd' perterritus miles in ciuili dissensione timori magis q; religioni cōsulare cōsueuit. At lucem multū per se pudorem omnium oculis: multum etiam tribunorum militum: centurionūq; præsentiā affere: quibus rebus coerceri milites: & in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdū perrumpendū: & si aliquo accepto detrimento: tamen summa exercitus salua locum quem petāt: capi posse. Hæc uicit in cōsilio sententiā: & prima luce postridie cōstituūt proficisci. Cēsar exploratis regionibus: albēte celo oīs copias castris educit: manūq; circuitu: nullo certo itinere exercitū educit. Nāque itinera: quæ ad Iberū atq; octogelam pertinebant: castris hostium oppositis tenebantur: ipsa erāt transcendenda ualles maxime & difficilima saxa multis locis prupta iter ipediebant: ut arma p manus necessario traderentur: militesq; inermes: subleuatiq; alii ab aliis magnā partē itineris cōficerent. Sed hūc laborē recusabat nemo: qd' eū oīum laborū finē fore existimabant: si hostē Ibero itercludere: & frumentū phibere potuissent: ac primo Afranii milites uiscendi cā loci ex castris pcurrebāt cōtumeliosiq; uocibus persequēbātur: hos necessariū uictis iopia coactos fugere: atq; ad Ilerdā reuerti. Erat enī iter a pposito diuersum cōtrariāq; partē intri uidebatur: duces uero eorū suum cōsiliū laudibus ferebāt: qd' se castris tenuisset multumq; eorum opinionem adiuuabat: sine iumentis impedimētisq; ad iter pfectos uidebant: ut non posse diutius inopiam sustinere confiderēt. Sed ubi paulatī retor querere agmē ad dextrā cōspexerūt: iāq; primos superare regionē castrorū aiaduertūt: nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris qn statim castris exeundū atq; occurrendū putaret. Conclamat ad arma: atq; omnes copias paucis prælidio relictis cohortibus exeunt: rectoq; ad Iberū itinere cōtendant: erat in celeritate omne positum certamen: uti prius angustias mōtesq; occuparet: sed exercitū Cēsar uiag; difficultates tardabāt: afranico pius eqtatus Cēsar insequēs morabat. Res tñ ab Afranianis huc erat necessario deducta: ut si priores mōtes quos petebant attigissent: ipsi periculū uitæ

LIBER PRIMVS

rent. Impedimēta totius exercitus: cohortesq; in castris relictæ: seruare nō possent: qbus interclusis exercitu Cēsar auxiliū ferri nulla ratione poterat. Cōfecit prior iter Cēsar atq; ex magnis rupibus nactus planiciē: in hanc contra hostem aciem inuexit. Afranius cū ab equitatu nouissimū agmen premere retur: & ante se hostē uideret: collē quēdā nactus: ibi cōstitit. Ex eo loco quatuor cetratorū cohortes in montē: q erat in cōspectu oīum mittit. Hūc magno cursu cōcitatos iubet occupare cōsilio uti ipse eodē oibus copiis contenderet: & mutato itinere iugis octogelam perueniret: hūc cum obliquo itinere cetrati peterent: conspicatus equitatus Cēsar in cohortes impetū fecit: nec minimā partē temporis equitū uim cetrati sustinere potuerūt: omnesq; ab his circunuenti in cōspectu utriusq; exercitus interficiuntur: eratq; occasio bene gerendæ rei: neq; uero id ad Cēsarem fugebat: tātō sub oculis accepto detrimento: perterritum exercitum sustinere non posse: præsertim circumdatum ubiq; equitum cum in loco æquo atque aperto cōfligeretur. Concurrebāt legati cetruriones tribuniq; militum: ne dubitaret præliū cōmittere omnium esse militum paratissimos aīos. Afranios contra multis rebus sui timoris signa misisse: q; suis nō subuenissent: q; de colle non decederent: q; uī equitū incursum sustinerent: collatiq; in unū locū signis cōferti: neq; ordines: neq; signa seruarent q; si nequitatē loci timeret: datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem q; certe inde decedendū esset Afranio: nec sine aqua permanere posset. Cēsar in eam spem uenerat se sine pugna: & sine uulnere suorū rem cōficere posse: qd' re frumentaria aduersarios interclusisse: cur etiā secundo prælio aliquos ex suis amitteret: cur uulnerari pateretur optime meritos de se milites: cur deniq; fortunā periclitaretur: præsertim cum non minus esset imperatoris cōsilio superare quā gladio: mouebatur etiā misericordia ciuium: quos interficiendos uidebat: quibus saluis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc cōsiliū Cēsar a plariq; non probatur. Milites uero palam inter se loquebantur quoniā talis occasio uictoriæ dimitteretur etiā cum uellet Cēsar se nō esse pugnuros. Ille in sua sententiā perseuerat: & paulū ex eo loco digreditur ut timorē aduersariis minuatur. Petreius atque Afranius oblata facultate in castris sese referunt: Cēsar prælidio mōtibus dispositis: omnia ad Iberum intercludit itinera: quæ pxiā potest hostiū castris castra communit. Postero die duces aduersarios pcurbati: qd' omnem rei frumentariæ fluminisq; Iberi spem dimiserant: de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter Ilerdā: si reuerti uellent: alterum si tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro. Quare cognita crebras stationes disponunt eqtū & cohortiū alarū: legionariisq; intermittunt cohortes: uallūq; ex castris ad aquam ducere incipiunt: ut intra munitionē sine timore & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atq; Afranius patiuntur ipseq; perficiendi operis causa longius progrediuntur. Quorū discessu liberā nacti milites colloquiorum facultatem uulgo procedunt: & quem quisque in castris notū aut municipem habebat cōquirunt atque uocat. primum igitur agunt gratias omnes omnibus: qd' sibi perterritis pridie pepercissent eorū se beneficio uiuere. Deinde ipatoris fidē quærūt: recte ne se illi sint cōmissuri: & q; nō ab initio fecerint: aramq; cum hominibus necessariis & consanguineis cōtu-

Afranū cohortes circūuentæ.

DE BELLO CIVILI

Afraniani se
Cæsari de-
dunt.

petrei⁹ collo-
ga intertur-
bat

Coniurant
Afraniani
auctore pe-
treio Cæsare.

lerint:conquerunt. His puocati sermonibus fidē ab iūperatore de Petrei & Afranii uita petunt:ne in se scelus cōcepisse:neu suos p̄didisse uideant. Quib⁹ cōfirmati rebus se statim signa translaturus cōfirmant. Legatosq⁹ de pace primorū ordinū centuriones ad Cæsare mittūt. Interim illi suos in castra inui tandi cā adducunt:alii ab suis adducunt adeo ut una castra iam facta ex bi- nis uenderent. Cōpluresq⁹ tribuni militū & cēturiones ad Cæsarem ueniunt seq⁹ ei commendāt. Hoc idē fit a principibus Hispaniā: quos illi euocauerāt & secum in castris habebant obsidū loco: hi suos notos hospitesq⁹ querebāt: p̄quem q⁹sq⁹ eorū reditū cōmendationis haberent ad Cæsarem. Afranii ēt fili⁹ adolescens de sua & parentis sui salute p̄ Sulpiciū legatū agebat: erat plena læ titia & gratulatiōe oīa eorū q⁹ tāta picula uitaissent & eorū q⁹ sine uulnere tantas res cōfecisse uidebāt: magnūq⁹ fructū suæ pristinae lenitatis oīum iudicio cæ sar ferebat cōsiliūq⁹ ei⁹ a cunctis p̄bat. Quib⁹ rebus nunciatis Afranio ab i- stituto ope discedit seq⁹ i castra recipit: sic parat ut uidebat ut qcunq⁹ accidis- set casus hunc q̄to & æquo aīo ferret. Petrei⁹ uero nō deserit sese: armat fami- liā cum hac & p̄toria cohorte cetratorū barbarisq⁹ eq̄tib⁹ paucis beneficiariis suis quos suā custodiā cā hīc cōsueuerat iprouiso ad uallum aduolat: collga militum iterrumpit: n̄os repellit ab castris: quos dephendit interficit: reliq⁹ coe- unt iter se: & repētino piculo exterriti sinistras sagis inuolunt gladiosq⁹ distrin- gunt: atq⁹ ita se a cetratis eq̄tib⁹ defendunt castrorū p̄pinq⁹uitate confisi: seq⁹ in castra recipiunt & ab his cohortib⁹ quæ erāt in statioe ad portas defendun- tur. Quib⁹ rebus cōfectis flens Petreius manipulos circūit militesq⁹ appellat neu se neu Pompeiū absentē impatorem suū aduersario ad supplicum tradāt obsecrat. Fit celeriter concursus in pratorium: postulat ut iurent omnes se ex- ercitū ducesq⁹ non deserturos neque prodituros neque sibi separatim a reliqs cōsiliū capturos. Principes in hac uerba iurant: ipse ad idem iusiurandū adigit Afraniū: subsequuntur tribuni militum centurionesq⁹ centuriatim pro- ducti milites idem iurant: edicunt penes quē quisque sit miles Cæsaris ut pro- ducant: productosq⁹ palam in pratorio interficiant: sed plerique quos cape- rant: celāt noctūq⁹ p̄ uallū emittunt. Sic terrore oblato a ducibus crudelitas in supplicio: noua religio iusiurandi spem præsēntis deditiōis sustulit: mentes / que militū conuertit: & rem ad pristinam rationem belli redegit. Cæsar mili- tes aduersarios qui in castra per tempus colloqui uenerant summa diligentia conquiri & remitti iubet. Sed ex numero tribunorum militū cēturiōnūq⁹ non nulli sua uoluntate apud eū remaserunt: quos ille postea magno in honore ha- buit. Centuriones ampliorisq⁹ ordinis equites romanos in tribunitium resti- tuit honorem. Premebantur Afranii pabulatione: aquabantur agre: frumētū copiā legionariū nōnulli habebāt: q⁹ dierum uigintiduorum ab Ilerda frumē- tum iussu erāt efferre. Cetrati auxiliariēsq⁹ nullā: quorū erant facultates ad pa- randū exiguæ: & corpora insueta ad onera portanda: itaq⁹ magnus eorū quot- tidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustis res: sed proposi- tis cōsiliis duobus explicitus uidebatur ad Ilerdam reuerti: q⁹ ibi paululū fru- mētū reliquerāt: ibi se reliquū cōsiliū expleturos cōfidebant. Taraco aberat longius quo spatū plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc proba- to cōsilio: ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu p̄missio: q⁹ nouissimū

LIBER PRIMVS

agmē caperet atq⁹ impediret: ipse cū legionibus subsequit⁹: nullū intercedebat Afranius & repus quin extremi cū equitib⁹ præliarentur. Genus erat hoc pugnae expedi- Petrei⁹ ex ca- ta cohortes nouissimū agmen claudebant: pluresq⁹ in locis cāpēstribus susti- stris profici- nebāt: si mōs erat ascendendus: facile ipsa loci natura piculū repellebat: qd̄ ex scuntur. locis supiorib⁹ q⁹ antecesserāt: suos ascēdentes p̄tegebāt: cū uallis aut locus de- cliuis suberat neq⁹ hi q⁹ antecesserāt: suos moratibus opē ferre poterant: eqtes uero ex loco supiore aduersarios tælla cōiciebant: tū magno erat in piculo res: tū ingrebant cū eiusmodi eēt locis appropinquatū: legionū signa confi- stere iuberēt: magnorūq⁹ ipetu eq̄tatū repellerēt. Eo summoto: repēte icitati cur- su sese i ualles uniuersi dimitterēt: atq⁹ ita trāsgressi rursus i locis supiorib⁹ cōsi- sterēt: nā tantū ab eq̄tū suorū auxiliis aberāt: quorū numerū hēbant magnū: ut eos supiorib⁹ p̄territos p̄liis i mediū reciperēt agmē: ultroq⁹ eos tuerent⁹ quo- Cæsariāi ho- rū nulli ex itinere excedere licebat: qn ab eq̄tatu Cæsaris exciperet: tali dū pu- stes adoriūt- gnāt mō: lēte ac paulatim p̄cedit: crebroq⁹ ut sint auxilio suis: subsistūt ut tū accidit: milia. n. p̄gressi q̄ttuor uāhemētiusq⁹ pagitati ab eq̄tatu: mō rē excel- sū capiūt. ibiq⁹ una frōte cōtta hostē castra muniūt: neq⁹ iumētis onera depo- nūt. Vbi Cæsaris castra posita: tabernaculaq⁹ cōstituta: & dimissos eqtes pa- bulādī cā aduertūt: sese subito p̄cipiūt hora circiter sexta eiusdē diei: & spē naacti morā discessu nostrorū eq̄tū iter facere icipiūt. Qua re aduersa Cæ- sar relictis legiōib⁹ subseq⁹ p̄sidio impedimētis paucas cohortes reliq⁹: hora decima subseq⁹ pabulatores equitesq⁹ reuocati iubet: celeriter eq̄tatus ad quot- tidianū itineris officiū reuertit: pugnatur acriter ad nouissimū agmē: ad adeo ut pene terga cōuertāt: cōpluresq⁹ milites: ēt nonnulli cēturiones interficiātur. Instabat agmē Cæsaris: atq⁹ uniuersū iminebat. Tū uero neq⁹ ad explorandū idoneū locū castris: neq⁹ ad p̄grediendum data facultate consistūt necessario & p̄cul ab aqua: & natura iniquo loco castra ponūt. Sed isdē de causis Cæsar quæ supra mōstrata sunt prælio amplius nō laceffit: & eo die tabernacula sta- tui passus nō ē: quo paratiores essent: ad insequēdū oēs siue noctu siue iterdiu erūperent: illi aduerso uitio castrorū: tota nocte munitiones p̄ferunt castraq⁹ castris cōuertūt: hoc idē postero die a prima luce faciunt: totumq⁹ in eare diē cōsumunt: sed q̄tū opere p̄cesserant & castra ptulerant: tāto aberant ab aqua longius & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandī cā nemo egreditur castris. Proximo die p̄sidio in castris relicto uniuersas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariā subire deditiōē q⁹ prælio decertare malebat: cōatur tamen eos uallo: fossaq⁹ circūmunire: ut q̄maxime repentinas eorū eruptiones demo- retur: quo necessario decessuros exstimabat: illi & inopia pabuli adducti: & quo essent ad id expeditiores: oīa sarcinaria iumēta interfici iubēt. In his ope- ribus cōsiliūq⁹ biduum cōsumitur: tertio die magna iā pars opis Cæsaris p̄- cesserat. Illi ipediendæ rei: quæ munitionis cā fiebat: hora circiter octana signo dato legiōes ducunt: aciemq⁹ sub castris instruūt. Cæsar ab opere legiones re- uocat: equitatum oēm cōuenire iubet: aciem instruit: cōtra opinionem enim militū famāq⁹ oīum uideri prælio diffugisse: magnū detrimētū afferebat: sed eisdem de causis quæ sunt cognitæ: quominus dimicare uellet: mouebatur: at- que hoc etiā magis q⁹ spatū breuitas etiā in fugam coniectis aduersariis: nō

DE BELLO CIVILI

multū ad summā uictoriā iurare poterat. Nō enim alius pedum milibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant. Tertia uacabat ad incursum atq; impetū militū relicta: si praeliū cōmitteretur propinquitās castrorū celerē supatis ex fuga praeceptū dabat. Hac de cā constituerat signa inferre: quibus resistere prior praelio nō lacefferet. Acies erat Afraniū duplex: legio quinta & tertia in subsidii locū alia cohortis obtinebat. Caesaris triplex: sed primam acie quaternae cohortes ex quinta legione tenebant: has subsidiariae terna & rursus alia totidē: suae cuiusque regionis subsequabantur: sagittarii funditoresq; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie tenere uterq; propositū uidebatur. Caesar ut nisi coactus praelium non committeret: ille ut opera Caesaris impediret. Pducitur tamen res: aciesq; ad solis occasum continentur. Inde utrinq; in castra discedūt. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere: ille uadū fluminis Sicoris temptare si transire possent. Qua re animaduersa Caesar: germanos leuis armaturae equitūq; partem flumen traiecit. Crebraq; in ripis custodias disponit: tandē omnibus rebus obfessi: quarto iā die sine pabulo retentis iumentis: atq; ligni & frumenti inopia colloquū petunt: & si fieri possit: semoto a militibus loco: ubi id a Caesare negatū: & pallā si colloqui uellent: concessum est: datur obsidis loco Caesaris filius Afraniū: uenitur in eum locum quē Caesar delegit. Audiēte utroque exercitu loquitur Afranius non esse aut ipsi: aut militibus succensendum q; fidē erga imperatorem suum. Cn. Pompeiū conseruare uoluerunt: sed satis iā fecisse officio satisq; supplicii tulisse perpestos omnium rerum inopiam. Hūc uero pene ut foeminas circunuentos prohiberi aqua: proberi ingressu: neque corpore dolorem neq; animo ignominiam ferre posse: atq; se uictos confiteri: orare: atq; obsecrare: si quis locus misericordiae relinquatur: ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeat. Hac qua potē demississime atq; subiectissime exponit. Ad ea Caesar respondit: nulli hominum has partes uel quarimoniae: uel miserationis minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officiū profutuisse: qui etiā bona conditione & loco: tempore a quo conflagrare noluerint: ut qua integerrima essent ad pacē omnia exercitū suum: qui etiā iniuria accepta: suisq; interfectis quos in sua potestate habuerit conseruari: & texerit. Illius deniq; exercitus milites: qui per se de concilianda pace aegerint. Qua in re omnium suorum uitae consulendum putarunt: sic omnium ordinum parte in misericordiam constituisse: ipsos duces a pace aboruisse: eos neq; colloqui neque induciarū iūseruisse: & homines imperitos & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur: hisq; plerūq; hominibus nimia pertinacia atq; arrogantia accidere soleat: uti eo recurrant: & id cupidissime perant qd paulo ante contempserint: neq; nunc se illos humanitate: neque aliqui temporis opportunitate postulare: quibus rebus augeantur opes suae: sed eos exercitus quos contra se multos iam annos aluerint: uelle dimitti. Neq; enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam: septimāque ibi conscriptā: neque tot tantaq; classes paratas: neque summissos duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias: nihil ad usū puiciei: puicū quā propter diuturnitatē pacis nullum auxilium desiderarit. Omnia hac iam pridem contra se parari: in se noui generis imperia cōstitui: ut idē apportas urbanis praesidia

Colloquunt
Afranius &
Caesar.

Nota

LIBER SECVNDVS

rebus & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat i se iura magistratuū cōmutari: ne ex praetura & cōsultu ut semp sit perpauca probati & electi in prouincias mittant: in se aetatis excusationē nihil ualere q; superiori bus bellis probati ad obtinendos exercitus euocent in se uenire nō seruari. Quod si oibus semper ipatoribus uerebus sceleriter gestis: aut cū honore aliquo aut certe sine ignominia domū reuertant: exercitūq; dimittāt: quā tamē oia & se tullisse patiēter & esse latu: neq; nūc id agere ut ab illis abductū exercitū teneat ipse: quod tñ sibi difficile nō sit: sed ne illi habeāt: quo cōtra se uti possint. p inde ut esset dictū puiciei excederent: exercitūq; dimitterent: sed si id factū se nociturū nemini: hanc unam atq; extremā pacis esse conditionē. Id uero militibus fuit pergratū & iucundum ut ex ipsa significatiōe potuit cognosce: ut qui aliquid uicti incōmodi expectauissent ultro inde pmiū missionis ferrent. Nā cū de loco & tpe eius rei cōtrouersia inferretur: & uoce & manib; uniuersi ex uallo ibi cōstitērāt significare coeperunt: ut statim dimitterent neque enim interposita fide firmū esse posse si aliud tēpus differetur: paucis cū esset in utranq; partē uerbis disputatū res huc deducit: ut hi qui habebant domiciiliū: aut possessiones in Hispaniā statim reliqui ad Varū flumē dimittantur: necui de his noceatur: neu q inuitus sacramento dicere cogatur a Caesare cauet. Caesar ex eo tpe dum ad flumē Varum ueniat se frumentum datur pollicet: addit ut quid qsq; eorum in bello amiserit quā sint penes milites suos his q amiserint restituat militibus aequa facta existimatione pecuniam pro his rebus soluit. Quasq; postea cōtrouersias inter se milites habuerant sua sponte ad Caesare introduxerunt. Petreius atq; Afranius cum stipendiū ab legionibus pene seditione facta flagitaretur cuius illi diē nondum uenisse dicerent. Caesar ut cognosceret: postulatum est. Eoq; utriq; quod statuit cōtenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa: duas legiones suas antecedere: reliquas subsequi iussit: ut non longo inter se spatio castra facerent ei que negotio. Q. Fulsiū Calenū legatū psecit. Hoc eius pscripto ex Hispania ad Varū flumen est iter factū atq; ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

Afraniū exer
citū a caesare
dimissus.

C. Iulii Caesaris commentariorum de bello civili liber secundus.

Vm hac in Hispania geruntur. C. Trebonius legatus: q ad oppugnationem Massiliae relictus erat duabus ex partibus aggerem uineas: turrelque ad oppidum agere instituit: una erat proxima portui naualibusq; altera ad partem qua est aditus ad Galliam atq; Hispaniam ad id mare quod adigit ad ostiū Rhodani. Massilia. n. fere ex trib; oppidi partib; mari abluitur reliqua quarta ē qua aditū habet a terra: huius quoq; spatii pars ea quā ad arcem pertinet: loci natura & ualle altissima munita longā & difficilē habet oppugnationē. Ad ea perficienda opa. C. Trebonius magnā iumetorū atq; hominū multitudinē ex oī puicia uocat uimīa: materiāq; cōportari iubet. Quib; cōparatis reb; aggerē i latitudinē pedū octoginta extruit. Sed tātū erat antiquū i oppido oīum reg; ad bellum

DE BELLO CIVILI

anparatus: tantaq; multitudo tormentorū: ut eorū uī nullae cōtextae uīminibus uīae sustinere possent: asseres enim pedū duodecim cuspidibus p̄fici: atq; hī maximis balistis p̄ quattuor ordines cratiū in terra defigebant. Itaq; pedalib⁹ ignis cōiuncti inter se porticus intgebant: atq; hac agger inter manus p̄ferbat antecedeat testudo pedū sexaginta aequādi loci cā facta: itē ex fortissimis lignis euoluta: oībus rebus: quib⁹ ignis iactus: & lapides defendi possent sed magnitudo operis: muri altitudo atq; turriū multitudo tormentorū: omnem administrationē tardabat: crebro tamē p̄ Albicos eruptiones fiebat ex oppido ignesq; aggeri & turribus inferebantur: quae facile nri repellabant milites: ultro illatis detrimentis: eos q̄ eruptionē fecerāt: in oppidū reiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pōpeio cū classe nauīū sedecim: in quibus paucae erant aratae. L. Domitio Massiliensibusq; subsidio missus: freto Siciliā imprudente atq; inopinata Curiōe p̄ueitur: apulsiq; messanam nauibus: atq; inde propter repentinū terrorē principum ac senatus fuga facta: ex nauibus eorū unā deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues cursum Massiliam uersus perficit: p̄missaq; clā uīcula Domitiū massiliensesq; de suo aduentu certiores facit eosq; magnopere hortatur: ut rursus cum bruti classe additis suis auxiliis confligant Massilienses post superius incommodū ueteres ad eundē numerū ex naualibus p̄ductas naues refecerant: summaq; industria armauerant remigū gubernatorūq; magna copīa suppetebat piscatoriasq; adiecerant atq; contexerant: ut essent ab ictu tālorū remiges tuti. Has sagittariis tormentisq; compleuerant: tali mō instructa acie omnium seniorū matrum familiā: uirginūq; p̄cibus: & fletu excitati: ut extremo tpe ciuitati subuenirent: nō minore animo ac fiducia: q̄ ante dimicauerant: naues conscendūt: communi enim fituitio naturae: ut inuisis latitantibusq; ad incognitis rebus magis confidamus uāhementiusque exterreamur: ut tum accidit: aduentus enim. L. Nasidii summa spe & uoluntate ciuitatem complerat: nacti. n. idoneū uentū ex portu exeunt: & Tauercenta: qd̄ est castellū massiliensium: ad Nasidium perueniunt. Ibiq; naues expediunt: rursuq; se ad cōfligendū animo cōfirmant & consilia cōmunicant: dextra pars massiliensibus attribuitur: sinistra Nasidio. Eodē Brutus cōtendit aucto nauīū numero. Nā ad eas: quae factae fuerant Arelatae: p̄ Cēsare captiuae massiliensīū accesserant sex. Has superiorib⁹ refecerat diebus: atq; oībus rebus instruxerat. Itaq; suos exhortatus: quos integros superauissent: ut uictos cōtemnerent: plenus spei bonae atq; animi aduersus eos proficiscitur: facile erat ex castris. C. Treboni: atq; omnibus superioribus locis p̄spicere in urbē: ut oīs iuuentus: quae in oppido remāserat: omnesq; superioris aetatis cū liberis atq; uxoribus ex publicis custodiis aut muro ad cælū manus tenderent: aut tēpla deorū immortalīū audirent: & ante simulacra p̄icti uictoriā ab his exposcerent. Neq; erat quisq; omnium qui non in eius diei casu suarū oīum fortunarū euentum consistere existimaret. Nam & honesti ex iuuentute cuiusq; aetatis amplissimi nominatim euocati: atq; obsecrati naues cōscēderāt: ut siqd̄ aduersi accideret ne ad conandū quidē sibi quicquam reliquū fore uiderent: si superauissent: uel domesticis opibus: uel extraneis auxiliis de salute urbis cōsiderent. Commisso praelio massiliensibus res nulla ad uirtutem defuit: sed memores eorum p̄ceptorum: quae paulo ante ab suis accepe-

Tauercenta
castellū mas
siliensium.

LIBER SECVNDVS

rant: hoc aīo decertabāt ut nullū aliud tempus ad conandū habituri uiderentur: & quibus in pugnando uita periculū accideret: nō ita multo se reliquorū ciuium fatum antecedere existimarent: quibus urbe capta: eadē esset belli fortuna patienda: deducitq; nostris paulatim nauibus & artificio gubernatorū mobilitati nauīū locū dabatur: & si quando nostri facultatē nacti ferreis manibus iniecti nauē religauerant: undique suis laborantibus succurrebant. Neque uero coniuncti Albicis cōminus pugna deficiebant: neq; multū cedebāt uirtute nostris simul ex minoribus nauibus magna uis eminens missa tālorū multa nostris de improviso imprudentibus: atq; impeditis uulnera inferebat. Conspicataq; naues tirones: duae nauē. D. Bruti quae ex signo facile agnoscī poterat: duabus ex partibus sese in eā incitauerant: sed tanta re prouisa Brutus celeritate nauis usus est ut paruo momento antecederet. Illae adeo grauius inter se incitatae cōflixerunt: ut uehementissime utraq; ex cōcursu laborē altera uero p̄fracto rostro tota collabefieret. Qua re animaduersa quae p̄xīe ei loco ex Bruti classe naues erant: in eas impeditas impetū faciunt: celeriterque ambas deprimunt. Sed nasidianae naues nulli usui fuerunt celeriterq; pugna excefferunt. Non enim aut respectus patriae aut propinquos p̄cepta ad extremū uitae periculū adire cogebāt. itaq; ex eo numero nauīū nulla desiderata est: ex massiliensīū classe quinque sunt depressae: quattuor captae: una cum nasidianis p̄fugit: quae oēs citeriorem Hispaniā petierunt. At ex reliquis una permissa Massiliam: huius nunciū perferendi gratia cum iam appropinquaret urbi omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit. Hac recognita tantus luctus excepit: ut urbs capta ab hostibus eodē uestigio uideretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare cōeperunt. Est aut animaduersus locus ab legionariis: qui dextera parte opis administrabant ex crebris ostiū eruptionibus magno sibi esse p̄sidio posse: si pro castello acre ceptaculo turrim ex latere sub muro fecissent: quā primo ad repentinis incursum humilē: paruāq; fecerant: huc se referebant: hinc si qua maior oppresserat uis: p̄pugnabant: hinc ad repellendū & persequendū hostē procurabant: patebant haec quoquo uersus pedes. xxx. sed parietū crassitudo pedū. y. postea uero ut est omnium rerum magister usus: hominū adhibita solertia: inuentum est magno esse usui posse: si haec esset in altitudinem turris elata. In hac ratione perfectū est: ubi turris altitudo perducta est id contabulationib⁹ cā in parietes instruxerunt ita ut capita tignorū extrema parietū structurae gererentur ne quid emineret: ubi ignis hostium adhāresceret: hanc insuper contignationē quantū tectum plutei: ac uīnearū passum est laterculo astruxerunt supraque eum locum duo tigna transuersa iniecerunt: ut nō lōge ab extremis parietib⁹ quibus suspenderent eam contignationem: quae turri tegumento esset futura: supraq; ea tigna directo trasuersas trabes iniecerūt: easq; asserib⁹ religauerūt has trabes paulo longiores: atq; eminentiores: quā extremi parietes erāt effecerunt: ut esset ubi tegumenta perpendere possent: at defendēdos ictus ac repellēdos. Cū iter eā cōtignationem parietes extruerent: eamque cōtabulationem summā lateribus lutoq; constrauerunt: ne quid ignis hostiū nocere posset: cētonesq; insuper iniecerunt: ne aut tāla tormentis missa tabulationē p̄fringerent: aut saxa ex catapultis lateritiū discuterēt: storiās autem ex finibus an-

Naualis pu
gna

Munitio
Massiliensīū

Oīum magi
ster usus.

DE BELLO CIVILI

chorariis.iii. longitudinē parietū turrīs latas.iiii. pedes fecerūt: easq; ex trib9 partibus: quā ad hostes uergebant: eminentibus trabibus circum turrē prāpendentes religauerunt: quod unū genus tegumenti aliis locis erat expertū nullo tello: neq; tormento traici posset: ubi uero ea pars turrīs quā erat perfecta: tecta atq; munita est ab oī ictu hostiū: pluteo ad alia opera abduxerunt: turrīs tectū per se ipsum prāhensionibus & cōtignatione prima suspendere ac tollere cceperūt. Vbi quantū storiarium demissio patiebatur: tantum eleuabant intra hāc tegumenta abditū: atq; muniti parietes lateribus extruebāt rursusq; aliā prāhensionē ad edificandū sibi locū expediebant: ubi tepus alteri9 contabulationis uidebatur: tigna: itē: ut primo tecta extremis lateribus instruebant Ex eaq; contignatione rursus summā contabulationē storiāsq; leuabant Ita tuto ac sine ullo uulnere: ac periculo sex tabulata extruxerunt fenestrasq; quibus in locis uisū ē ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt. Vbi ex ea tueri: quā circum essent: opera tueri se posse confisi sunt musculum pedibus. lx. longum ex materia bipedalī: quem a turri lateritiā ad hostiū turrem murumq; perducerent: facere instituerūt: cuius musculi hāc erat forma: duā primum trabes in solo æque longe distantes inter se pedes quattuor collocantur. Inq; eis collumellæ pedū in altitudinem. y. defiguntur: has iter se capreolis molli fastigio coniungunt: ubi tigna quā tegendi causa ponant collocentur eo super tigna bipedalī iniiciunt: eaq; laminis clausis religant: ad extremum quā musculi tectum trabesq; extremas quadratas tegulas. iiii. patentes digitos defigunt: quā lateres qui super musculos struantur: contineant. Ita fastigiato atq; ordinatim structo trabes: quā erant in capreolis collocatæ: in lateribus luto musculus ut ab igne: qui ex muro iaceretur: tutus esset: contegitur. Super lateres coriā inducuntur ne canalibus aqua immissa lateres diluere possent Coriā autē ne rursus igni: ac lapidibus corrumpantur: centonibus cōtegunt. Hoc opus omne tectū uineis ad ipsam turrīm perficiunt subitoq; inopinātibus hostibus machinationē nauali phalangis subiectis ad turrīm hostiū admouēt: ut edificio iungatur: quo malo pteritū subito oppidanī saxa q̄ maxima possunt uectibus pmouent: præcipitataq; muro in musculū deuoluunt. Ictū firmitas materiæ sustinet: & quicqd fastigio incidit musculi: delabitur: id ubi uident: mutant cōsiliū. Cupas tæda ac pice refertas incendūt: easq; de muro in musculū deuoluunt. Inuolutæ labunt: delapsæ ab lateribus longuriis: furcisq; opere remouent. Interim sub musculo milites uectibus infirma saxa turrīs hostiū qbus fundamenta cōtinebant: conuellūt. Musculus ex turri lateritiā a nostris tælis tormētisq; defendit hostesq; ex muro ac turribus submouētur: nō dat libera muri defendēdi facultas: cōpluribus lapidibus iā ex ea quā suberat turri subductis repētina ruina pars eius turrīs cōcidit: pars reliqua cōsequēs pcūbebat. Tū hostes turrīs repētina ruina cōmoti: inopinato malo turbati deorū ira percussi: urbis direptiōe pterriti: inermes cū infulis sese porta foras uniuersi pripiūt. Ad legatos: atq; exercitū supplices manus tēdūt. Quā noua re oblata: omnis administratio bellī cōsistit: militesq; auersi a plio ad studiū audiendi & cognoscēdi ferunt. Vbi hostes ad legatos exercitūq; uenerūt: uniuersi se ad pedes piciunt. Orāt ut aduentus Cæsaris expectet campam suam urbem uideri opera perfecta: turrem subruptam: itaq; a defensio

LIBER SECVNDVS

ne desistere: nullā exoriri morā posse quo minus cū uenissent: si imperata non facerent: ad nutū e uestigio diriperent docent: si oīo turrīs cōcidisset: nō posse milites contineri: quin spem prædæ in urbem irrūperent: urbēq; deleat: hāc atq; eiusmodi generis quāplura ut ab hominibus doctis magna cū miseri cordia fletuq; pñciat. Quibus rebus cōmoti legati milites ex opere deducūt: oppugnationē desistūt: opibus custodias relinquūt. Induciarū quodā genere misericordia facto aduentus Cæsaris expectatur: nullū ex muro: nullū a nostris mittit tælū: ut re confecta: omnes curā & diligentia remittūt. Cæsar. n. plitteras Trebonio magnopere mādauerat: ne puim oppidū expugnari patere tur: ne grauius p moti mōtes & defectionis odio: & cōtemptione sui: & diutino labore ombespu beres interficeret: qd se facturos minabāt: ægreq; tūc sūt retenti: quin oppidū irrumpent: grauitēq; eā rem pertulerūt: q̄ stetit p Treboniū quo minus oppido potirentur: uidebatur: At hostes sine fide tepus atq; occasionem fraudis ac doli quærūt. Interiectisq; aliquot diebus nostris lāguetibus: atq; animo remissis: subito meridiāo tēpore: cū alius discessisset ali9 ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset: oīa uero arma posita: contemptaq; essent portis se foras errumpunt secundo magnopere ueto ignem operibus inferunt. Hūc sic distulit uetus uti uno tpe agger: plutei: testudo: turrīs tormenta: flāmā acciperent: & prius hāc omnia consumerentur: q̄ quēad modū accidisset: aīaduerti posset. Nostrī repentina fortuna p moti: arma quā possunt arripiūt. Alii ex castris sese incitant: sit in hostes ipetus eorū sed muro sagittis tormētisq; fugientes psequi phibent: illi sub murū se recipiūt: ibiq; musculū: turrimq; lateritiā libere incēdunt: ita multorū mēsiū labor hostiū pfi dia & uī tēpestatis pūcto tps interit. Tēptauerūt hoc idē massilienses: postero die eandē nocti tēpestatē maiori cū fiducia ad aliā turrē aggerēq; eruptione pugnauerūt: multūq; ignem intulerunt. Sed ut superioris teporis contentionē omnem remiserant: ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem parauerant. Itaq; multis interfectis: reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea quā sūt amissa multo maiore studio militum administrare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores: & apparatus male cecidisse uiderunt: induciisq; per scelus uiolatis suam uirtutem irrisui fore perduluerunt: quod unde agger cōparari posset nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateq; in finibus massiliensium excisis: & cōiectis: aggerem noui generis: atq; inauditū ex lateritiā duobus muris senum pedum crassitudine: atq; eorū muro: contignationē facere constituerunt: aqua fere latitudine atque ille congestus ex materia fuerat ager. Vbi aut spatiū inter muros: aut imbecillitas materiæ postulare uideret: pilæ interponunt: trāuersaria tigna iniiciuntur: quā firmamento esse possint. Et quicqd est contignatū cratibus cōsternitur: cratesq; luto integuntur. Sub texto miles dextera atq; sinistra muro tectus aduersus plutei obiecto operi quacūq; usui: sūt: sine periculo supportat: celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentū solertia & uirtute militū breui re cōciliatur: portæ quibus locis uidetur eruptionis cā in muro reliquuntur. Quod ubi hostes uiderunt eaq; diu longorū spatio refici non posse sperassent: paucorum dierum opera: & labore ita perfecta: ut nullius perfidia neque eruptionis locus esset: neque quicquam omnino relinqueretur: quo

Induciæ
Massiliensium
fiunt.

Perfidia
Massiliensium

Agger a tre-
bonio resti-
tutus.

DE BELLO CIVILI

Massilienses
ad deditiōis
conditiōes
recurrunt.

aut uī militibus: aut igni operibus noceri posset: eodēq; exemplo sentiūt totā urbem qua sit aditus ab terra muro turribusq; circunueniri posse: sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset: cum pene aedificata i muris ab exercitu nō mētia uiderentur ac tella cōicerentur si quāq; tormentorum usum: quibus ipsi ut magna superauissent spatio propinquitatis interiore: pari que conditiōe e muro ac turribus bellandi data uirtute: se nostris adaequare nō posse intelligunt: ad easdē deditiōis conditiōes recurrūt. M. Varro i ulteriore Hispania initio cognitis his reb⁹ amicissime de Cæsare loquebāt. Prē occupatū sese legatiōe ab. Cn. Pompeio teneri obstrictū fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cū Cæsare intercedere: neq; se ignorare quod eet officiū legatī: qui fiduciariā operā obtineret quæ uires suæ: quæ uoluntas erga Cæsare totius puīciæ. Hæc oībus referebat sermonibus: neq; se in ullam partē mouebat. Postea uero cū Cæsarem ad Massiliā detineri cognouit copias Petrei cum exercitu Afranii esse cōiunctas: magna auxilia conuenisse: magna esse in spe atq; expectare: & cōfēire omnem citeriorem prouinciā que que postea acciderant: deq; augustiis ad llerdam rei frumentariæ accepit: atque ad eum latius: atq; illatius Afranius præscribat: se quoq; ad motum fortunæ mouere cōepit: delectum habuit tota prouinciā: legionibus cōpletis duabus cohortes circiter triginta alarias addidit: frumentū magnū numerum coegit: quod massiliensibus: item quod Afranio Petreioq; mitteret: naues longas x. gaditanis ut facerent: imperauit. Complures præterea in Hispalī faciendas curauit: pecuniā omnem omniāq; ornamenta ex fano Herculis: in oppidū gadiscōtulit. Eo sex cohortes præsidii cā ex prouinciā misit. Caiumq; Caloniū equitem romanum familiarē Domitii: qui eo procurandæ hæreditatis causa uenerat missus a Domitio: oppido gradibus præfecit arma oīa priuata & publica in domū Calloni contulit. Item habuit graues in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduersa Cæsarem prælia fecisse: magnū numerum ab eo militum ad Afranium perfugisset: hæc se certis nūciis: certis auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritos ciues romanos eius prouinciæ sibi ad rēp. administrandā cohortes. clxxx. & argentū pōdo. xx. m. tritici modios. lxx. m. polliceri coegit. Quas Cæsari eē amicas ciuitates arbitrabat his grauiora onera iungebat: querba atq; orationē aduersus rēp. hūissent: eorū bona i publicū adducebat: p̄sidiaq; eo deducebat: & iudicia i priuatos reddebat: prouinciā oēm i sua & Pōpeiū uerba p̄iurādō adigebat. Cognitis his reb⁹: q̄ sūt gestæ i citeriore Hispania parabat bellū. Rō aut hæc erat belli: ut se cū duabus legiōibus gadis conferet: naues frumentūq; q̄ ibi contineret: prouinciā enim omnē Cæsaris rebus fauere cognouerat. In ilula frumento nauibusq; cōparatis bellū duci nō difficile existimabat. Cæsar etsi multis necessariisq; reb⁹ in Italiam reuocabatur: tamē cōstituerat nullā partē belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse pōpeiū beneficia: & magnas clientelas i citeriore prouinciā sciebat. Itaq; duabus legionibus in ulteriorem Hispaniā cum. Q. Cassio tribunio. ple. ipse cum equitatibus de magnis itineribus progreditur: editumque præmittit: ad quam diem magistratus principesque omnium ciuium raturū sibi esse præsto Cordubæ uellet. Quo edicto tota prouinciā promulgato: nulla fuit ciuitas quin ad id tempus partē senatus cordubā mitteret. Nul

Corduba

LIBER SECVNDVS

lusue ciuis romanus paulo notior quin ad statutū diem cōueniret. Simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit: custodias uigiliasq; i muro turribusq; disposuit. Cohortes duas quæ colonicæ appellabantur: cū eo casu uenissent: tuēdie opidi cā apud se retinuit. Hisdē diebus carmonenses: quæ est lōge firmissima totius prouinciæ ciuitas deductis tribus cohortibus: positis in arce oppidi a Varrone plidio: p̄ se cohortes eiecit: portasq; p̄clusit. Hoc uero magis properare Varro ut cū legionibus quāprimum gadis cōtenderet ne itinere aut traiectu intercluderetur: tanta ac tā secunda in Cæsare uoluntas prouinciæ reprobatur. Progresso ei paulo lōgius lra gadibus redduntur simul atq; sit cognitū de edicto Cæsaris cōsensisse gaditanos principes cū tri. cohortiū: quæ essent ibi in præsidio: ut Calloniū ex oppido expellerent: urbē insulāque Cæsari seruarent. Hoc inito consilio: denunciauissē Callonio ut sua spōte dū sine piculo liceret excederet gadibus: si id non fecisset sibi cōsiliū capturos. Hoc timore adductū Calloniū gadibus excessisse. His cognitis reb⁹ altera ex duabus legionibus: quæ uernacula appellabatur: ex castris Varronis astante & inspectante ipso signa sustulit: seseq; Hispalim recepit atq; i foro & porticibus sine maleficio cōsedit: quod factū adeo eius conuentus ciues romani cōprobauerūt: ut domū ad se quisq; hospitio cupidissime reciperet. Quibus reb⁹ perterritus Varro cum itinere conuerso se in Italiam uenturum p̄misisset certior a suis factus præclusas esse: portas: tum uero omni interclusus itinere ad Cæsare mittit: paratū se esse legionem: cui iussisset tradere: ille ad eum sex Cæsarem mittit: atq; huic tradi iubet. Tradita legione Varro cordubam ad Cæsare uenit: relatis ad eū publicis rationibus cū fide qd penes eum est pecuniæ tradit & qd ubiq; habebat frumenti ac nauū ostendit. Cæsar habita concione cordubiæ omnibus generatim gratias agit. Ciuib⁹ ro. q. oppidū sua potestate studiissent habere. Hispalis q. præsidia expulissent. Gaditanis q. conatus aduersariorū infregissent: seq; in libertatē uindicassent tri. militū centurionibusq; q. eo præsidii cā uenerant: q. eorū consilia sua uirtute confirmassent: pecunias q. erāt in publicū Varroni a ciuib⁹ ro. pollicitæ: remittit. Bōa restituit his quos liberius locutos hāc p̄cā tulisse cognouerat: tributis qbusdam publicis priuatissq; p̄miis: reliquos in postea bona spe cōplet: biduūq; cordubæ cōmorat⁹. Gades p̄fici scit: pecunias momentaq; quæ ex Phano herculis collata erāt in priuatam domū: eferri in tēplum iubet: prouinciā. Q. Cassium præfecit: huic iiii. legiones attribuit p̄ se his nauibus: quas. M. Varro quasque Gaditani iussu Varronis fecerant Taraconē paucis diebus puenit: ibi totius fere citerionis prouinciæ legationes cæsaris aduentū expectabant. Eadē ratione priuati ac publice quibusdā ciuitatibus habitis honoribus Taracone discedit: pedibusq; Narbonā: atq; inde Massiliā peruenit: ibi legē de dictatore latā seseq; dictatore dictū a. M. Lepido p̄tore cognoscit. Massilienses oībus defessi malis rei frumentariæ ad summā iopiā adducti: his prælio nauali supat: crebris eruptionibus fusi graui ēt pestilētia cōsistati: ex diutina cōcōsiōe & mutatione uict⁹ panico enim uetere atq; ordeo corrupto omnes alebātur: q. ad huiusmodi casus antiquitus paratū in publicū contulerant: deiecta turri: labefacta magna parte muri auxiliis prouinciæ: & exercitū desperatis quos in Cæsaris potestātē uenisse cognouerāt: sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante die-

Carmonēses

Hispalis

Varro se cæsari subiicit.

Gades p̄fici scit cæsar.

Cæsar Taraconē puenit. Inde Narbonā exin Massiliā. Cæsar dictator dictus.

DE BELLO CIVILI

Massilienses
sededūt cēsa
ri. cēsar ad
urbē pficisci
tur.

Aquilaria

Adrumētū

Martius ut
cā pmissus.
Flumē bag
rada

bus. L. Domitius cognita massiliensium uoluntate: nauibus tribus comparatis ex quibus duas familiaribus suis attribuerat: unam ipse cōsederat: nactus turbidam tempestatē est pfectus: hunc conspicata naues: quae iussu Bruti consuetudine quotidiana ad portū excubabāt: sublati anchoris sequi coeperūt. Ex his unū ipsius nauigiū contendit: & fugere perseuerauit: auxilioq; tempestatis e conspectu abiit: duo perterrita concursu nostrarū nauium sese in portū receperunt. Massilienses arma tormenta q; ex oppido: ut est imperatum: proferunt. Naues ex portu: naualibusq; educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis Cāsar magis eos pro nomine uetustatis quam pro meritis in se ciuitatis conseruans: duas ibi legiones praesidio reliquit. Ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Hisdem temporibus. C. curio in Africā profectus ex Sicilia etiam ab initio copias. P. actiū Varri despiciens duas legiones ex quattuor: quas a Cāsaie acceperat: & cl. equites transportabat: biduoq; & noctibus tribus nauigatione cōsumptis: appulit ad eum locū qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a clupeis passuū uigintiduo milia: habetq; nō incōmodam aestate stationē: & duobus eminentibus promotoriis continet. Huius aduentum. L. Cāsar filius cum decem longis nauibus ad clupeam praestolās: quas naues uticā ex praedonum bello subductas. P. Actiū reficiendas huius belli cā curauerat: ueritusq; nauium multitudinē ex alto refugerat appulsusq; ad proximū littus trireme constricta & littore relicta: pedibus Adrumētum profugerat. Id oppidum. C. Confidius longus unius legionis praesidio tuebatur. Reliquae Cāsarīs naues eius fuga adrumētum se receperunt. Hunc secut. M. Rufus quaestor nauibus duodecim quas praesidio onerariis nauibus Curio ex Sicilia eduxerat: postq; relictam in littore nauem cōspexit: hanc remulco abstraxit: ipse ad curiōem cū classe rediit. Curio Martiū uticā nauibus praemittit: ipse eodem cū exercitu pficiscitur: biduiq; iter pgressus ad flumen Bagradā puenit: ibi. C. canius legatū legionibus reliquit ipse cum eqtatu antecedit ac castra exploranda corneliana q; is locus p idoneus castris habebat. Id autē est iugū dictū eminens in mare ultraq; ex parte prae-ruptum adq; asperum: sed tamen paulo leniore fastigio ac ea parte: quae ad uticā uergit: abest directo itinere ab utica paulo amplius passus mille: sed hoc itinere est fons: quo mare succedit: longius lateq; is locus restagnat quae si quis uitare uoluerit: sex milia circuitu in oppidū perueniet. Hoc explorato loco: Curio castra Varri conspiciat: muro oppidoq; cōiuncta ad portam quae appellatur Bellica: admodū munita natura loci: una ex parte ipso oppido utica: altera theatro: quod est ante oppidū substructionibus eius opis maximis aditu ad castra difficili & angusto simul animaduertit: multa uelutq; portari: atq; agi plenissimis uis quae repentinū tumultus timore: ex agris in urbem conferebantur: huc eqtatū mittit ut diriperet: atq; haberet loco praedae: eodem tempore his rebus subsidio sexcenti equites electi Numidā ex oppido peditesq; cccc. mittuntur a Varro. quos auxilii cā ex iuba paucis diebus ante uticā miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompeio: & simultas cum curione intercedebat: q; tr. pl. legem promulgauerat: qua lege regnum Iubae publicauerat: concurrunt equites inter se: neque uero primum impetum nostrorum Numidae ferre potuerūt sed interfectis circiter. cxx. reliq; se in castra ad oppidū

LIBER SECVNDVS

receperūt. Interim aduentu lōgae nauium: Curio pronūciari onerariis nauibus iubet: quae stabant ad uticā numero circiter. cc. se in hostiū habiturū loco q non e uestigio ad castra corneliana uella duxissent: qua pronūciatione facta tēporis puncto sublati anchoris: omnes uticā relinquunt: & quo imperatū est transeunt: quae re omne rerū copia compleuit exercitū: his reb; gestis: curio se in castra ad Bagradā recepit. Atq; uniuersi exercitus cōclamatione imperator appellatur. Postero die uticā exercitū ducit: & prope oppidū castra ponit. Nondū opere castrorū pfecto equites e statione nūciant magna auxilia equitū peditūq; ab rege missa. Uticā uenire: eodēq; tempore uis magna pulueris cernebatur: & e uestigio tēporis primū agmē erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus praemittit equites: qui primū impetū sustineant ac morerentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus: acie instruit: equitesq; cōmittunt praelium: & priusq; plane legiōibus explicari & consistere possent tota auxilia regis impedita ac perturbata: q; nullo ordine & sine timore iter fecerāt. In fugā se coniiciunt: equitatuque omni ferre incolumi quod se per littora celeriter in oppidū recepit: magnum peditum numerum interficiūt. Proxima nocte centuriones Marci duo ex castris Curionis: cum manipularibus suis uigintiduo ad Actiū Varrum profugiunt. hi seu uere quam habuerant opinio-nem ad eum perferūt: siue etiam auribus Varri seruiunt: nam quae uolumus: & credimus libenter: & quae sentimus ipsi: reliquos scire speramus. Cōfirmat certe totius quidē exercitus animos alienos esse a Curione: maximeq; opus esse in conspectu exercitū uenire: & colloquendi date facultatē qua opinioe ad ductus Varrus postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio atq; una ualle non magna interiecta: suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Varri sex. Quintilius Varrus: quem fuisse Corfini supra demonstratū ē. Hic dimissus a Cāsaie in Africā uenerat: legionesque eas traduxerat: quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cāsar: adeo ut paucis mutatis centurionibus: iidē ordines manipuliq; constarent. Hāc nactus appellatiōis causam Quintilius circuire acie Curionis: atq; obsecrare milites coepit: ne primā sacramenti q; apud Domitiū: atq; apud se quaestorē dixissent memoriā deponerent. Neu contra eos arma ferrent: qui eadem essent usui fortuna: eademq; in obsidione perpeffi. Neu pro his pugnarent: a quibus in contumeliā pflugae appellarentur. His pauca ad spem largitiōis addidit quae ab sua liberalitate: si se atq; Actiū secuti essent expectare deberent. Hac habitatione: nullā in partem ab exercitu Curionis sit significatio: atq; ita suas uterque copias reducit atque in castris Curionis magnum omnium incessit timor. Nam is uariis hominum sermonib; celeriter auget: unusquisq; enim opiniones fingebat: & ad id: quod ab alio audierat sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanuerat: atq; illis ediderant plures auctores eius rei uidebantur ciuile bellū genus hominum qd liceret libere facere & sequi qd uel lent legiones hae quae paulo ante apud aduersarios merant: nam etiam Cāsaris beneficium mutauerat consuetudo qua offerentur municipia etiā diuicis partibus coniuncta. Neq; enim ex Marciis pelignisq; ueniebant ut qui superiore nocte in contuberniis: commilitesq; nonnulli grauiōres sermones militum uulgo durius accipiebant. Nonnulla etiā ab his qui diligentiores uideri uolebāt

Curio castra
ppe uticā
ponit.

Hieronim;
nā quae scī-
mus rīquos
scire puta-
mus.

DE BELLO CIVILI

fingebantur: quibus de causis concilio conuocato: de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae: quae conandum omnibus modis: castraque Varri oppugnanda censerent: quod hi militum consiliis ocium maxime contrarium esse arbitrarentur. Postremo praestare dicebant per uirtutem in pugna belli fortunam experiri quod desertos & circumuertos a suis grauissimum supplicium: porro erant qui censerent de tertia uigilia in castra corneliana recedendum: ut maiore spatio temporis interiecto militum mentes sanarentur: simul siquid grauius accidisset: magna multitudie nauium & tutius: & facilius in Sicilia receptus daretur. Curio utrumque improbans consilium: quantum alteri sententiae deesset aut tantum alteri superesse dicebat. hos turpissimum fugae hunc rationem: illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quia. n. inquit fiducia: & opere & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus: aut etiam quod perficimus: si accepto magno detrimento: ab oppugnatione castrorum discedimus: quasi non felicitas regum gestarum exercitibus beniuolentia imperatoris & res aduersae odia conciliet. Castrorum autem mutatio: quid habet nisi turpe fugam: & desperationem omnium: & alienationem exercitus. Nam neque prudentes suspicari oportet sibi parum credi: neque improbos scire se se timeri quod illis licentiam timor augeat: nostris studia diminuat. Quod si tam inquit haec explorata habeamus: quae de exercitus alienatione dicuntur: quae quidem ego aut omnino falsa: aut certe minora esse confido quanto haec dissimulari: & occultari quam pro nos confirmari praestat. An uero uti corporis uulnera: ita exercitus incommoda sunt tegenda ne spe aduersariis augeamus: aut et ut media nocte perficiscamur. Addunt quo maiorem credolentiam habeant: quod peccare conentur. Namque huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur: quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tantum suum animi: ut sine spe castra oppugnanda censeant: neque tantum timoris: ut ipse deficiat: atque omnia prius experienda arbitror: magna ex parte iam me una uobiscum de re iudicium factum: confido. Dimisso concilio concionem aduocat militum: commemorat quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar: ut magnam partem Italiae beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim factumque uestrum inquit omnia deinceps municipia sunt secuta: neque sine causa & Caesar amicissime de uobis: illi grauissime iudicauerunt. Pompeius enim nullo prelio pulsus uestri facti praedicio demortus Italia excessit. Caesar me quod sibi carissimum habuit praenuntiumque Sicilia atque Africam: sine quibus urbem atque Italiae tueri non potest: uestrae fidei commisit. At sunt qui uos hortentur: ut a nobis desciscatis: quid enim est illis optatius: quam uno tempore: & nos circumuenire: & uos nefario scelere obstringere: aut quid irati grauius de uobis sentire possent: quam ut eos prodatis: qui se uobis omnia debere iudicant. Et in eorum potestate ueniat qui se per uos perisse existimant. An uero in Hispania res gestas Caesaris non audistis: duos pulsos exercitus: duos superatos duces: duas receptas provincias. Haec acta diebus. xl. quibus in conspectum aduersariorum uenit Caesar. An qui incolumes resistere non potuerunt: perditum resistant. Vos autem certa uictoria Caesarem secuti: diiudicata iam belli fortuna: uictum sequimini: & uestri officii praemia percipere debetis: desertos enim se ac proditos a uobis dicunt: & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne uero. L. Domitium: an ues. L. Domitius deseruit: nonne extremam pati fortunam paratosque proiecit: ille sibi clam: non uobis salutem fugam petiuit: nonne proditum per illum: Caesaris beneficio estis conseruati. Sacramento enim uos tenere quod po-

LIBER SECVNDVS

tuit: cum proiectis fascibus: & deposito imperio priuatus & captus in alienam uenisset potestatem. Relinquitur noua religio: ut eo neglecto sacramento quo nunc tenemini: respiciatis: illud quod deditio ducis: & capitis diminutione sublatum est. At credo: si Caesar probatis: iam me offenditis: qui de me in uos meritis praedicatorum non sum: quod sunt adhuc: & mea uoluntate: & uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris milites semper euentu belli: praemia petiuerunt: qui qualis sit futurus: ne uos quidem dubitatis: diligentiam quidem uestram aut quae ad fidem adhuc res processit: fortunamque cur praeterea. An poenitet uos quod saluum atque incolumem exercitum nulla omnino naue desiderata traduxerim: quod classem hostium primo impetu adueniens profligauerim: quod bis per biduum equestri praelio superauerim: quod ex portu sinuque aduersariorum. cc. naues oneratas adduxerim. Eoque illos compulerim: ut neque pedestri itinere neque nauibus commeatus iuuari possint. Hac uos fortuna atque his ducibus repudiatis: corfiniensem ignominiam in Italiae fuga: an in Hispaniarum deditio: an in africi belli praedicio sequimini? Equidem me Caesaris militem dici uolui uos me imperatoris nomine appellauistis: cuius si uos poenitet: uestrum uobis beneficium remitto: mihi meum restituite nomen: ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Quae oratione permoti milites. crebro etiam dicentem interpellabant: ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uideretur. Discedentem uero ex concione: uniuersi cohortantur: magno sit animo: neu dubitet praedium committere: & suam fidem uirtutemque experiri: quo facto & commutata omnium uoluntate: & opinione consensu suo constituti Curio cum primum sit data potestas praedio rem committere. Postero die productos loco eodem: quo superioribus diebus constituerat: in acie collocat. Ne Varrus quidem Actius dubitate copias producere siue sollicitandi milites: seu si aequo loco dimicandi detur occasio: ne facultatem praetermittat. Erat uallis inter duas acies: ut supra demonstratum est: non ita magno: aut difficili: & arduo ascensu. Hanc uterque si aduersariorum copia transire conarentur: expectabat: quo atque loco praedium committeret: simul a sinistro cornu Actii equitatus omnis: & una leuis armatura & interiecti complures: cum se in uallem dimitterent cernebantur. Ad eos Curio equitatum: & duas maurucinatorum cohortes mittit: quorum primum impetum eques hostium non tulerunt. Sed amissis equis ad suos refugerunt: relictis ab his qui una procurrerant leuis armatura. circumueniebantur: atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Varri conuersa acies suos fugere atque concidisse uidebat. Tunc Rebilius legatus Caesaris: quem Curio secum ex Sicilia duxerat: quod magnum habere usum in re militari sciebat: perterritum inquit hostem uidet Curio: quod dubitas ut temporis opportunitate. Ille unum elocutus: ut memoria teneret milites ea quae pridie sibi confirmassent: sequi se lubet & praecurrit ante omnes: adeo que erat iperita uallis ut in ascensu nisi subleuati a suis primi non facile eniterentur. Sed praecoccupatis animis Actianorum militum tempore & fuga & cedere suorum nihil de resistendo cogitabant: omnesque iam se ab equatu circumueniri arbitrabantur. Itaque prius quam telum abiici posset: aut nostri propius accederent: omnis Varri acies terga uertit seque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quodam ex intimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium consecutus magna uoce Varrum nomine appellans: regrebat uti unus esset

Curio cum Varro confli-
gunt.

DE BELLO CIVILI

ex eius militibus & monere aliquid uelle ac dicere uideretur. Vbi ille sapius appellatur: aspexit ac restitit: & quis esset aut quid uellet quaesivit. Humeri aptum gladio appetit: paulumque abfuit: quin Varrum interficeret: quod ille periculum sublatum ad eius conatum scuto uitauit. Fabius a proximis militibus circumuetus interficitur ac fugientium multitudine ac turba porte castrorum occupatur atque iter impeditur: pluresque in eo loco sine uulnere quam in praelio aut fuga intereunt. Neque multum abfuit quin etiam castris pellerentur ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum cotenderunt. Sed cum loci natura: tum munitione castrorum aditum prohibebant: quod ad praelium egressi Curionis milites: his rebus indigebant: quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Iamque curio exercitum in castra reducit: suis omnibus praeter Fabium incolumibus. Ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis: atque uulneratis: qui omnes discessu Curionis multique praeterea per simulationem uulnerum ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Quia re animaduersa Varrus ex terrore exercitus cognito bucina tore in castris: & paucis ad speciem tabernaculis relictis: de tertia uigilia silentio exercitum oppidum reducit. Postero die Curio uticam obsidere: & uallo circumuenire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli diuturnitate oculi: & utices pro quibusdam Caesaris in se beneficiis illi amicissimi erant. Cum etiam ex uariis generibus constaret: error ex superioribus praeliis magnus. Itaque de deditio ne omnes pallam loquebantur. Et cum P. actio agebant: ne sua pertinacia omnium fortunas perturbare uellet. Haec cum agerentur: nuntii praemissi ab rege luba uenerunt: qui illum cum magnis copiis adesse dicerent: & de custodia ac defensione urbis adhortarentur. Quae res eorum perterritos animos confirmauit: nuntiabantur haec eadem Curioni: sed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Itaque Caesaris in Hispaniam res secundae: in Africam nuntius ac litterae praeferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus: nihil contra se regem uisum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit minus. y. & xx. milibus longe ab utica eius copias abesse relictis munitionibus sese in castra corneliā recepit. Huc frumentum comportare: castra munire: materiam conferre coepit. Statique in Siciliam misit uti duae legiones reliquaeque equitatus ad se mitterentur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima natura: & loci munitione: & maris propinquitate: & aquae & salis copia: cuius magna uis iam ex proximis erat salinis eo congesta: non materia multitudine arborum non frumentum: cuius erant plenissimi agri: deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare: & bellum ducere parabat. His constitutis rebus praebatisque consiliis: ex fugis quibusdam oppidanis audit lubam reuocatum finitimo bello & controuersis leptitanorum restitisse in regno. Cauram eius praefectum cum mediocribus copiis uticam appropinquare. His auctoribus temere credens consilium commutat: & praelio rem committere constituit: multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia magnitudo animi superioris temporis praesentis: fiducia rei benegerendae: his rebus impulsus equitatum omnem prius nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam: quibus praeparat Sabura: de quo ante erat auditum. Sed rex eum omnibus copiis insequerebat: & sex milium passuum intervallo a Sabura cōsederat: eques missi nocte iter conficiunt: Imprudentes atque iopinantes hostes aggrediuntur. Numidae, n. quāda barbara consuetudine

Sabura praefectus regis
Iubae Varro
adest auxilium.

LIBER SECUNDVS

nullis ordinibus passim conccederat. Hos oppressos somno & dispersos adorati magnū eorum numerum interficiunt: multi perterriti perfugiunt: quo facto ad Curionem equites reuertuntur captiuosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta uigilia erat: cohortibus quinque castris praesidiis relictis praegrassus milia passuum sex equales conuenit: rem gestam cognouit: ex captiuis quaerit quae castris ad Bagradam praesit: respondent Saburam: reliquo studio itineris conficiendi quaerere praetermittit: proximamque respiciens signa. Videtis ne inquit milites captiuorum orationem perfugis conuenire: abesse regem exiguas esse copias missas: quae paucis equitibus pares esse non potuerunt. Proinde ad praedam: ad gloriam properate: ut iam de praemiis uestris: & ad deferenda gratia cogitare incipiamus: erant per se magna: quae gesserant eques praesertim cum eorum exiguis numerus cum tanta multitudine numidarum conferretur. Haec tamen ab his inflatius commemorabantur: ut de suis homines laudibus insolenter quidem: sed libenter praedicant: multa enim praeter ea spolia praeferebant: capti homines equitesque producebantur: ut quicquid intercederet temporis: hoc omnem uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant: equites sequi iubet sese: iterque accelerat ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto: subsequi non poterant. Atque alii alio loco resistebant ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus Sabura de nocturno praelio: duo milia hispanorum & gallorum equitum: quotquot suae custodiae causa circum se habere consueuerat: peditum eam partem cui maxime confidebat Sabura submittit: ipse cum reliquis copiis elephantisque. xl. letius subsequitur suspicatus praemissis equitibus ipsum affore Curionem: Sabura copias equitum peditumque instruit: atque imperat ut simulatione timoris paulatim cedant: ac pedem referant: sese opus esset: signum praelii datur: & quod rem postulare cognouisset: imperaturum. Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione: hostes fugere arbitratus: copias ex locis superioribus in campum deducit: quibus ex locis cum longius esset progressus: confecto iam labore exercitu. xy. milium spatio consistit: dat signum suis Sabura: aciem constituit: & circuire ordines atque hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur. Equites in aciem mittit: non deest negotio Curio: suosque hortatur ut spe omnem in uirtute reponant: nec militibus quidem: ut defessis neque equitibus: ut paucis & labore confectis studium ad pugnandum uirtusque deerat. Sed hi numero ducenti. Reliqui in itinere substiterant quaecumque in parte impetum fecerant: hostes loco cedere cogebant. Sed neruae longius fugientes prosequi nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circuire aciem nostram: & aduersarios proterrere incipit. Cum cohortes ex acie percurrissent: numidae integri celeritate impetum nostrorum efugiebant rursumque ad ordines suos se recipientes: circuibant: & ab acie excludebant. Si neque in loco manere ordinesque seruare: neque percurrere: & casum subire tutum uidebatur: hostium copia summissis ab rege auxiliis crebro agebantur: nostris uites lassitudine deficiebant. simul hi qui uulnera acceperant: neque acie excedere: neque in locum tutum referri poterant: quod tota acies equitatu hostium tenebatur. Hi de sua salute desperantes: ut extremo uitae tempore homines facere consueuerunt: aut suam mortem miserebantur: aut parentes suos commendabant: si quos ex eo periculo fortu

Numidae
magno numero
interfecti.

De suis laudibus
homines insolenter
sed libenter
praedicant

Incōsulte
agit imperator

Barbarum
stratagemam

Afflicto co-
pia Curiois

Curio interse-
ctus.

na feruere potuisset. Plena erant oia timoris & luctus. Curio ubi perterritis oib^{us} neque cohortationes suas neque preces audiri intelligit: una ut in reliqs rebus spe reliqua salutis arbitrat^{us}: proximos colles capere uniuersors: atque eo inferri signa iubet. Hos quoque preoccupat missus a Sura equitatus. Tu uero ad summam desperationem nostri perueniunt: & partim fugientes ab equatu interficiuntur: partim integri procumbunt. Horratur Curionem. Cn. Domitius praefectus equitum cum paucis equitibus circumstans ut fuga salutem petat atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquam amisso exercitu: quem a Caesare fideicommissum acceperat: se in eius conspectu reuersus confirmat: atque ita praelians interficitur: equites per paucos ex proelio se recipiunt. Sed hi quos ad nouissimum agmen equorum reficiendorum causa substituisse demonstratum est: fuga totius exercitus procul animaduersa se incolumes in castra conferunt militesque ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis. M. Rufus quaestor in castris relictis a Curione cohortatur suos ne animo deficiant: illi orant atque obsecrant: ut in Sicilia nauibus reportentur: pollicetur magistrisque imperat nauium: ut primo uespere omnes scaphas ad litus appulas habeant. Sed tantus fuit omnium terror: ut alii adesse copias luba dicerent: alii cum legionibus instare Varrum. Iamque esse puluerem uenientium cernere: quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus sibi quisque consulebat qui in classe erant perficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magistrum incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiumque conueniebant: sed tanta erat completis lit toribus contentio: qui potissimum ex magno numero conscenderent: ut multitudine atque honore nonnulli deprimerentur: reliqui hoc timore propius adire tardarentur: quibus rebus accidit: ut milites pauci: patresque familias: qui aut gratia: aut misericordia ualerent: aut naues adunare possent: recepti in Siciliam in columes peruenirent: relique copiae missis ad Varrum noctu legatis cum centurionibus sese ei dediderunt: quorum cohortes militum luba postero die ante oppidum conspicatus: suam esse praedicans praedam magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remissit. Cum Varrus suam fidem ab eo laedi quereretur: neque resistere auderet: ipse equo in oppidum uectus: prosequens pluribus senatoribus: quo in numero erat. Ser. Sulpitius: & Licinius Damasippus paucis diebus: quae fieri uellet: uticam constituit atque imperauit diebusque aequae pacis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. Iulii Caesaris commentariorum De Bello Civili Liber Tertius.

Dictatore habente comitia Caesare consules creatur. Iulius Caesar: & P. Seruilius. Is enim erat annus quo per leges ei consulatum fieri liceret. His rebus confectis cum fides tota Italia esset angustior: neque creditae pecuniae soluerentur: constituit ut arbitri darentur: per eos fierent aestimationes possessionum & rerum: quantum quaeque earum ante bellum fuissent: atque ea creditoribus traderentur.

Hoc & iterum ad timorem nouarum tabularum tollendum minuendumque

qui fere bellum & civiles dissensiones sequi consuevit: & ad debitorum tuendam aestimationem esse aptissimum existimauit. Item p. r. tr. q. p. rogationes ad populum ferentibus: nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus: quibus in urbe praedia legum Pompeius habuerat: quae iudicia aliis audientibus iudicibus aliis sententiam ferentibus: singulis diebus erant perfecta: in integrum restituit: qui se illi odio civilis belli obtulerant: si sua opera in bello uti uellet perinde aestimans: si uolus esset quoniam suffecissent potestate: statuerant enim hos prius iudicio populi debere restitui quam sui beneficio uideri receptos: ne autem ingratus in referenda gratia: aut arrogans in praecipiendo populi beneficio uideretur. His rebus & feriis latinis comitiisque oibus perficiendis. xi. dies tribuit: dictaturamque se abdicat & ab urbe perficiscit: Brundisiumque peruenit. Eo legiones. xii. equatum omnem uenire iusserat. Sed tantum nauium reperit: ut anguste. xy. milia legionariorum militum & quingenti equites transportare possent: hoc unum inopia nauium Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit: atque haec ipse copia hoc frequentiores quoque imponuntur: quod multi gallicis tot bellis defecerant: longumque iter ex Hispania magnum numerum diminuerat: & grauis autumnus in Appulia circumque Brundisium ex saluberrimis Galliae & Hispaniae regionibus omnem exercitum ualitudine teptauerat. Pompeius anni spacium ad comparandas copias nactus: quod uacuum a bello: atque ab hoste ociosum fuerat magnam ex Asia cycladibusque insulis: Corcyra: Athenis: Ponto: Bithynia: Syria: Cilicia: Phoenice: & Aegypto coegerat classem: magnam quoque in omnibus locis aedificandam curauerat: magnam imperatam Asiae: Syriae regibusque omnibus & Dynastis Tetrarchis: & liberis Achaiae populis pecuniam exegerat: magnas societates earum prouinciarum quas ipse obtinebat: sibi in numerum coegerat. Legiones effecerat ciuium. ro. x. quique ex Italia quos traduxerat: unam ex Sicilia ueteranam: quam factam ex duabus Cemellam appellabat: unam ex Creta: & Macedonia ex ueteranis militibus: qui dimissi a superioribus imperatoribus in his prouinciis consederant: duas ex Asia: quas Lentulus conscribendas curauerat. Praterea magnum numerum ex Thessalia: Boetia: Achaia: Epiroque: supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat: prater has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas sagittarios ex Creta: Lacedaemone: Ponto atque Syria: reliquisque ciuitatibus tria milia numero habebat: funditorum cohortes sex: delectorum equitum septem milia: ex quibus sexcentos gallos Deiotarus adduxerat: quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat: & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia. cc. erant quibus Rascipolis praerat excellenti uirtute: quingentos ex gabinianis Alexandria: gallos germanosque: tar. ariobarzanes. Cotus peius filius cum classe adduxerat. decc. quos ex seruis suis pastorumque suorum coegerat. Tarcundarius Castor: & Donilaus ex gallogracia tantumdem scipolis. Tarcundarius. Horum alter una uenerat alter filium miserat ducem ex Syria cudar. Ca. a Comageno antiocho cui magna praemia Pompeius tribuit: missi erant stor. Donila in his praetique Hippotosota: hoc est equestres sagittarii. Huc etiam us. Comage Dardanos: atque Bessos: partim mercatores: partim imperio: aut gratia nus. Antiochus. comparatos. Item macedonas: Thessalos: & reliquarum gentium & ciuium chus.

Dictatura ef-
abdicat Ca-
sar & brudu-
siu pficiscit

Pompeiana
classis

Exercitus po-
peianus Deio-
zanes. Cotus
Sasales. Ra-
scipolis. Tar-
cus. Comage
nus. Antiochus.

DE BELLO CIVILI

Quib⁹ qsq⁹
nauib⁹ præ
esset.

Cæsarianus
exercitus in
pharſaliā
Brundisio
traiectus.

Naues .xxx.
Cæsarianæ a
Bibulo icēſe
Salonæ
Orici port⁹.

Hissa

adiecerat: atq; eum quem supra demonſtrauimus: numeꝝ expleuerat: frumē
ti uim maximam ex Theſſalia: Aſia: Aegypto: Creta: Cyreis: reliquiſq; regio
nibus comparauerat. Hyemare Dyrachio: Apolonia: oib⁹q; oppidis mariti
mīs conſtituerat: ut mare Cæſarē trāſire prohiberet: ei⁹ rei cā omni i ora ma
ritima claſſem diſpoſuerat: præerat ægyptiis nauibus Pompeius filius Aſiati
cis Decius Lælius: & C. Triarius. Syriacis. C. Caſſius. Rhodiis. C. Marcel
lus cū. Cn. Pompeio. Lyburnyæ: atq; Achaicæ claſſi Trebonius Libo & octa
uius: toti tamen officio maritimo. M. Bibulus præpoſitus cuncta adminiſtra
bat ad hūc ſūma imperiū reſpiciebat. Cæſar ut Brundisium uenit: contionatus
apud milites: quoniā ppe ad finem labor⁹: ac periculorū eſſet peruentū æquo
ut aīo mancipia: atq; impedimenta in italis relinquerent: ipſi expediti naues
conſcenderent: quo maior numerus militū poſſet imponi: oīaq; ex uictoria &
ex ſua liberalitate ſperarent. Conclamantibus omnibus imperaret: quod uel
let quodcunq; imperauifſet ſe æquo aīo eſſe facturos: pridie nonas Ianuarias
naues ſoluit impoſitis ut ſupra demonſtratū eſt legiōibus. yīi. poſtridie terrā
attigit græcorū ſaxa inter & alia loca periculosa quietam naſtus ſtationem: &
portus omnes timens: quos teneri ab aduerſariis arbitrabatur: ad eum locum
quæ appellatur Pharſalia: omnibus nauibus ad unā incolumibus: milites ex
poſuit. Erat Orici Lucretius Hiſpilo & Minutius Rufus cū aſiaticis nauib⁹
xyīi. quibus iuſſu. D. Lælii præerat. M. Bibulus cum nauibus. ex. ex Corcy
ra: ſed nequaquā hi ſibi cōſiſi ex portu prodire ſunt auſi: cum Cæſar omnino
xii. naues longas pſidio duxiſſet: in qbus erat etiam ipſe: illi neq; Bibulus im
peditis nauibus diſperſiſq; remigibus: ſatis mature occurrit: qd⁹ prius ad conti
nētē uiſus eſt Cæſar q⁹ de eius aduentu fama omnino in eas regiones peferret
expoſitis militibus naues eadem nocte Brundisium a Cæſare remittuntur ut re
liquæ legiones equitatuſq; transportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat
Fufius Calenus legatus qui celeritatē in transportandis legiōibus adhiberet:
ſed ſeruīs a terra prouectæ naues neq; uſa nocturna aura in redeundo offen
derunt. Bibulus enim Corcyra certior factus de aduentu Cæſaris ſperans ſe
alieni parti onuſtaꝝ nauium occurrere poſſe nauibus occurrit: & naſtus circi
ter. xxx. in eas diligētia ſua ac doloris iracundia erupitioneſq; incendio: eodē
que igne nautas dominosq; nauium iterſcit: magnitudine cenē reliquos deter
rere ſperās. Hoc cōfecto negotio a Salōis ad Orici portū ſtationes littoraq; oīa
lōge lateq; cū ſibi occupauit cuſtodiuſq; diligentius diſpoſitis ipſe grauiffima
hyeme i nauib⁹ excubabat: neq; ullū laborē: aut mun⁹ deſpiciēs neq; ſubſidi
um expectās ſi i Cæſaris cōplexū ueniret. Sed poſt diſceſſū lyburnæ: ex illy
rico. M. Octauius cū his q⁹s habebat nauib⁹. Salōas puenit ibiq; cōcitatis Dal
matis: reliq; barbaris hiſſam a Cæſaris amicitia auertit: cōuentūq; Salonis:
cū neq; pollicitatiōibus: neq; denunciatione periculi permouere poſſet: oppi
dū oppugnare inſtituit. Eſt aut oppidū & loci natura: & colle munitum. Sed
celeriter ciues romani lignis effectis turribus: his ſe munierunt: & cum eſ
ſent infirmi ad reſiſtendū pꝛoꝛpter paucitatem hominum: crebris coſecti. uul
neribus ad extremum auxilium deſcenderunt: ſeruosq; omnes puberes libera
uerunt: præfectis omnium mulierū crinibus: tormenta effecerunt: quorum
cognita ſententia Octauius quinis caſtris oppidum circundedit: atque uno

LIBER TERTIVS

tempore obſidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti
parati maxime re frumentaria laborabant: qui remiſſis ad Cæſarē legatis auxi
liū ab eo petebant: reliqua ut poterant per ſe incommoda ſuſtinebant: & lōgo
interpoſito ſpatio cū uirtus oppugnationis negligentior. Octauianos ef
feciffet: naſti occaſione meridiani tēporis diſceſſu eorū pueris: mulieribuſq;
in muro diſpoſitis: neq; quottidianæ conſuetudinis deſideraret: ipſi manu f
cta cum his: quæ nuper magniſſos liberauerāt in pꝛima Octauii: caſtra ir
ruperunt. His expugnatīs eodē impetu altera ſunt adorti. Inde tertia & quar
ta: & deinceps reliqua oib⁹q; eos caſtris expulerūt: & magno numero inter
fecto reliquos: atq; ipſum Octauium in naues cōfugere cogerūt. Iamq; hyems
appropinquabat: & tātis detrimētis receptis Octauius: deſperata oppugntio
ne oppidi: Dyrachium ſeſe ad pompeium recepit. Demōſtrauimus. L. Bibulum
Rufum Pompeii præfectū bis in poteſtatē perueniſſe Cæſaris atq; ab eo eſſe
diſmiſſum: Semel ad corſiniū: Iteꝝ in Hiſpaniā. Hunc per ſuis beneficiis Cæ
ſar iudicauerāt idoneū: quē cū mandatis ad. C. Pompeium mitteret: eūdemq;
apud. C. Pompeium auctoritatē habere itelligebat. Erat aut hæc ſūma manda
torum debere utrūq; pꝛinaciam finē facere: & ab armis diſcedere: neq; amplius
fortunā pꝛiclitari: ſatis eſſe magna utrinq; incommoda accepta: quæ p diſciplina
& præceptis habere poſſent: ut reliquos caſus timerent: illū ab Italia expulſū:
amiſſa Sicilia: & Sardinia: duabuſq; Hiſpanis: & cohortibus. Italia atq; Hiſ
pania ciuiū romanoꝝ centū atq; triginta: morte Curionis: & detrimēto Afra
niani exercitus tanto: militūq; deditiōne ad Corcyram: proinde ſibi ac reip. par
cerent: quantūq; in bello fortuna poſſet: iam ſibi incommodis ſuis ſatis eſſent
documento. Hoc unum eſſe tempus de pace agendi: dum ſibi uterq; conſide
ret: & pares ambo uiderentur. Si uero alteri paululū tribuiſſet fortuna: nō eſ
ſe uſuram conditionibus pacis eum qui ſuperior uideretur. Neq; fore æqua
parte contentū: qui ſe omnia habituꝝ conſideret. Conditiones pacis: quoniā
antea conuenire nō potuiſſet Romæ a ſenatu: & a populo romano peti debere
Interea & reip. & ipſis placere oportere: ſi uterque in concione ſtatim ueniſ
ſet: ſe triduo pꝛimo exercitum diſmiſſurum: de poſitisq; armis auxiliisq; q
bus nunc conſiderent: neceſſario populi ſenatuſq; iudicio fore utrunq; con
tentū. Hæc quoq; Scilius Pōpeio probari poſſent omnes ſuas terreſtres: urbī
umq; copias diſmiſſurum. Bibulus hiſ expoſitis Corcyra non minus neceſſa
rium eſſe exiſtimauit: de repente o aduentu Cæſaris Pompeium fieri certiorē
ut ad id conſilium capere poſſit antequam de mandatis agi inciperet. Atq; iō
continuatō & nocte & die itinere: atque omnibus copiis: mutatis ad celeri
tatem iumentis: ad Pōpeium contendit: ut ad eſſe Cæſarem nunciaret. Pom
peius erat eo tpe in Candauia: iteꝝ ex macedonia i hyberna Appolonia Dyr
rachiūq; habebat. Sed re noua perturbatus maioribus itineribus Appolonia
petere cœpit: ne Cæſar ora maritimā ciuitates occuparet. At ille expoſitis mili
tibus eodē die Oricum proficiſcitur: quo cū ueniſſet. L. Torquatus: q iuſſu pō
peii oppido præerat: conſiliūq; ibi peritiorū habebat conatus portis clauſum
oppidū defendere: græcos murū aſcendere: atq; arma capere iubet. Illi autem
cū ſe contra imperiū populi romani pugnatuꝝ eſſe negarent: oppidani autē
ſua ſponte Cæſarē recipere conarent: deſperatis omnibus auxiliis: portas ape

Mādara cæſ.
ad pōpe.

Pōpe. i cāda
uia cæſ. Ori
cū pficiſcit
& p deditio
nē recepit.

DE BELLO CIVILI

Apolloniat
cesare recipi
unt. Pompeius
Dyrrachium
contendit.

Flumen habet
Flumen tha
phelus.

Navis una a
Bibulo expu
gnata.

ruit: & se atque oppidum Casati dedit incolis: ab eo conservatus est. Recepto
Casar Orico nulla interposita mora Appolonia proficiscitur: eius adventu au
dito. L. Straberius qui ibi praeerat aqua comportari in arcem atque munire obsides
que ab Apolloniensibus exigere coepit. Illi vero daturus negare neque portas
consuli preclusuros: neque sibi iudicium sumpturo contra id quod omnis Italia populus
que romanus iudicauisset: quorum cognita uoluntate clam profugit Apollonia
Straberius: illi ad Casarem legatos mittit oppidum recipi. Hos sequuntur
bellidenes: amatinii quoque & reliquae finimae ciuitates: totaque Epyrus: & lega
tis ad Casarem missis: quae imperaret facturos se pollicentur. At pompeius co
gnitis his rebus: quae erant Orici: atque Apolloniae gentes: Dyrrachio timens di
urnis eo uocurnisq; itineribus contendit: simul ac Caesar appropinquare di
cebat: tantus terror incidit eius exercitu: quod properans nocte diei coniuxerat:
neque iter intermiserat: ut pene omnes in Epyro finitimisq; regionibus signa relique
rent: complures arma reuerent: ac fugae simile uideretur iter. Sed cum prope
Dyrrachium Pompeius constitisset: castraque metari iussisset: perterriti enim exer
citu princeps Labienus praedit: iuxta atque eum non deserturum eundemque casum subi
rum quaecumque ei fortuna tribuisset: hoc idem reliqui iurant legati. Hos tri milium ce
turionesque sequuntur: atque idem omnis exercitus iurat. Caesar profecto occupato
itinere ad Dyrrachium finem praeparandi facit: castraque ad flumen Habus supponit
in finibus apolloniatis ut castellis beneficiisq; emeritis ciuitates tutae essent pro
sidio ibique reliquarum ex Italia legionum adventum expectare & sub pellibus hye
mare constituit. Hoc idem Pompeius fecit & trans flumen Thapsum positae ca
stris eo copias omnes auxiliisque conduxit. Calenus legionibus equitibusque bru
dium in naues impositis: ut erat praecceptum a Casare: quantum nauium facultate ha
bebat: naues soluit paulumque a portu progressus: lrasa Casare accipit: quibus
certior factus portus littoraque omnia classibus aduersariorum teneri: quo cogni
to: se in portum recipit: nauesque omnes reuocat: una ex his: quae perseuerauit: ne
que imperio Celeni obtinuerat: quod erat sine militibus: priuatoque consilio ad
ministrabat: delata Orico: atque Bibulo expugnata est qui de seruis liberisque
omnibus ad impuberes supplicium sumit: & ad unum interficit. Itaque exiguu tem
pore magnoque casu totius exercitus salus constitit. Bibulus ut supra demon
stratum est: erat cum classe ad Oricum: & sicut mari portibusque Casare prohibebat
ita ipse omni terra eaque regionum prohibebatur. Praesidii enim dispositis: omnia litto
ra a Casare tenebantur: neque lignandi: neque quandoque: neque naves ad terram reli
gandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate: sumisq; angustiis rebus ne
cessariarum premebantur: adeo ut cogerentur: sicut reliquum comearum: ita ligna
atque aqua Corcyra nauibus onerariis supportare: atque etiam uno tempore accidit: ut
difficilioribus usi tempestatibus ex pellibus: quibus erant tectae naues noctur
num excipere rorem cogerentur iuui: quas tamen difficultates patienter: & a quo
animo ferebant: neque sibi nudanda littora: & relinquendos portus existima
bant: Sed cum essent in quibus demonstraui angustias: ac se Libo cum Bibu
lo coniunxisset: loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio: & statio murco le
gatis: quorum alter oppidi muris: alter praesidiis terrestribus praeerat: uelle se
de maxis rebus cum Casare loqui: si sibi eius facultas des. Huc addunt pauca rei
confirmandae causa: ut de compositione acturi uiderent. Interim postulatur: ut sint

LIBER TERTIVS

induciae: atque ab his ipant: magnu. n. qd afferebat uidebat. Et Casarem id
sime sciebant cupere & perfectum aliqd de Bibuli mandatis existimabatur.
Casar eo tpe cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores ciuitates &
rem frumentaria expedienda qua anguste utebatur. Erant ad Butrotum
oppidum Corcyra ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postula
tis Libonis & bibuli regionem relinquit: ipse Oricum reuertitur: eo cum uenisset
euocantur illi ad colloquium: addit Libo neque excusat Bibulum quod is iracundia su
ma erat inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Casare ex adilitate & pratu
ra conceptas: ob eam rem colloquium uitasset: ne res maxima spei maximeque
utilitatis eius iracundia impediretur. Pompeii summa esse ac fuisse sepe uolunta
te ut componerentur: atque ab armis discederetur. Sed potestate se eius rei nul
la habere propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque omnium pompeio
promiserunt: sed postulat Casaris cognitis missuros ad pompeium atque illum reli
qua per se actum hortantibus ipsis. Interea maneret induciae dum ab illo rediri posset
ne uel alteri noceret. Huc addit pauca decem & de copiis auxiliisque suis. Quibus
rebus neque tum respondendum Casar existimabat neque nunc ut memoria prod
tur satis causa putamus. Postulabat Casar ut legatos sibi ad pompeium sine pe
riculo mittere liceret. Idque ipsi fore reciperent: aut acceptos per se ad eum per
ducerent quod ad inducias pertineret: sic belli rationem esse diuisam: ut illi
classe naues auxiliaque sua impediret: ipse ut aqua terraque eos perhiberet: & si
hoc sibi remitti uellent: remitterent ipsi de maritimis custodiis: si illud teneret
se quoque id retentum: nihilominus agi posset de compositione: ut haec non remitte
rent: neque haec res illis esse impedimenti loco: neque legatos Casaris recipere: ne
que periculum praestare eorum: sed totam rem ad pompeium reuocare. Vnum instare de in
ducias: uerementissimamque contendere: quae ubi Casar intellexit: praesentis peri
culi atque inopiae uitanda causa omnem orationem instituisse: neque ullam aut condi
tionis pacem afferre: ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos di
es terra perhibitus & grauiore morbo: & erigore ac labore implicatus: cum neque
curari posset: neque susceptum officium deferere uellet: uim morbi sustinere non po
tuit: eo mortuo ad neminem unum summa impii: sed separatim suam quisque classem
ad arbitrium suum administrabat. Vibullius se dato tumultu quem repentinus ad
uentus Casaris commouerat: ubi primum rursus adhibito Libone: & L. Luceio
& Theophane: quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat
de mandatis Casaris agere instituit. Eum ingressum in sermonem pompeius interpola
uit & loqui plura prohibuit. Quid mihi inquit aut uita. aut ciuitate opus est: quam
beneficio Casaris habere uideor? Cuius rei opinio tolli non poterit: nisi cum in
Italia: ex qua praefectus sum: reductus existimabor bello perfecto. Ab his Casar
haec dicta cognouit: quod sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus est ali
is rationibus per colloquia de pace agere ut inter bina castra Pompeii atque Ce
saris unum flumen tantum intererat Thapsus: crebraque inter se colloquia milites ha
beant neque ullum interim talem per pactioes colloquium transiebatur mittit. P.
Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis: qui ea uia maxime ad pacem
pertinere uiderentur: ageret: & crebro magna uoce pronuntiaret: liceret ne ci
uibz ad ciues de pace duos legatos mittere quod etiam fugitiuis ab salute Pyre
naeo: praedonibusque licuisset: praesertim ut id agerent ne ciues cum ciuibz ar

Butrotum op.
Corcyra.

Bibulus Po
peianae clas
sis praefectus.

Agit rursus
de pace cas.

DE BELLO CIVILI

mis decertarent multa suppliciter locutus ut de sua atque omnium salute debebat: silentioque ab utrisque militibus facto: auditum responsum ē ab altera parte. A. Varro neminem profiteri se altera die ad colloquium venturum: atque una etiam utrinque admodum tuto legati uenire: & quæ uellent exponere possent: certumque rei tempus constituitur: quo cum esse postero die venturum: magnamque utrinque multitudo conuenit: magnaque erat eius rei expectatio atque omnium intenti animi ad pacem esse uidebatur: qua ex frequentia. T. Labienus prodit: supermissa oratione loqui de pace atque altercari cum Vatinius incipit: quorum mediā orationem intercipiunt: undique subito tela immisa: quæ ille obiectus armis militum uitauit. Vulnerantur tamen complures. In his Cornelius Balbus. M. Plotius. L. Tiburtius centuriones: militesque nonnulli. Tum Labienus: definit ergo de compositione loqui. Nam nobis nisi Caesaris capite relato pax esse non potest. His temporibus. M. Cælius Rufus prætor cæ debitorum suscepta: initio magistratus tribunal suum iuxta. C. Trebonium prætoris Urbani sellam collocauit: & si quis prouocasset de æstimatione & de solutionibus: quæ per arbitrium fierent ut Cæsar præsens constituerat: fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti: & humanitate Trebonii: qui his rebus clementer & moderate ius hoc dicendum existimabat: ut reperiri non posset: a quibus initium prouocandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare: & calamitatem: aut propriam suam: aut temporis quæri & difficultates æstimandi proponere: et mediocriter est animi. Integras uero tenere possessiones: qui se debere fateantur: cuius animi: aut cuius impudentiæ est. Itaque qui hoc postularet: repiebat nemo: atque ipsis ad quorum commodum pertinebat durior inuentus est Cælius: & ab hoc perfectus initio ne frustra ingressus turpe in campum uideretur: legem promulgauit: ut sexies sine usuris credite pecunie soluantur. Cum resistere Seruius consul reliquique magistratus & minus opinionem suam efficere ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgauit. Vnam qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit: aliam tabularum nouarum impetumque multitudinis in. C. Trebonium facto & nonnullis uulneratis: eum de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruius consul ad senatum rettulit. Senatusque Cælium ab re publica remouendum censuit hoc decreto eum consul senatu prohibuit & concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia & dolore promotus: palam se perficere ad Cæsarem simulauit: clam nunciis ad Milonem missis: qui Clodio interfecto: eius nomine erat damnatus. Atque eo in Italiam euocat: quod magnis numeribus datis gladiatorum familiarum reliquas: quas habebat: ubi coniuxit: atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse cum Cassilinum ueniret: unoque tempore signa eius militaria: atque arma Capuæ essent comprehensa: & familia Neapoli uisumque proditione oppidi appareret: patefactis consiliis: exclusis Capuæ: & periculum ueritus: quod conuentus arma ceperat: atque eum hostis loco habendum existimabat: consilio destituit: atque eo itinere se auertit. Interim Milo dimissis circum municipia litteris: ea quæ faceret: iussu atque imperio facere Pompeium quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrat: sollicitabat apud quos cum perficeret nihil quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare cepit. Is cum a Q. Pedio prætore cum legione lapide ictus esset ex muro periit: & Cælius profectus: ut ipse tunc distabat ad Cæsarem peruenit Turios: ubi cum quosque eius municipii solli-

Clodius a Milo interfectus

Milo perit ad Cosam.

LIBER TERTIVS

citaret: equibusque Caesaris gallis: atque hispanis que ab eo pendendi causa missi erant: pecuniam pollicitaretur: ab his est interfectus. Itaque magnarum initia rerum quæ occupatione magistratuum & temporum sollicitam Italiam habebant: celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe cui præerat nauium quinquaginta Brundisium uenit: insulamque quæ contra Brundisium portum est occupauit: quod præstare unum locum arbitrabatur qua magis necessarius nostris erat egressus quam omnium littora ac portus custodia claudos teneri. Hic repente aduentu naues oronarias quasdam nactus incedit & unam frumeto onustam adduxit magnamque nostris terrorem iniecit & noctu militibus: & sagittariis in terram expoliis: presidium equum deiecit: & adeo loci opportunitate perficit: ut ad pompeium litteras mitteret: naues reliquas: si uellet subduci: & refici iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibitorum. Erat eo tempore Antonius Brundisii: qui uirtutem militum confusus: scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisque contexit: eisque milites delectos imposuit atque eos in littore pluribus locis separatim disposuit nauesque triremes duas quas Brundisii faciendas curauerat: propter causam exercendorum remigum ad fauces portus pendere iussit. Has cum audatius progressas Libo uidisset sperans intercipi posse: quadriremes quinq; ad eas misit: quæ cum nauibus nostris appropinquasset: nostri ueterani in portum refugiebant. Illi studio incitati incautius sequebantur. Nam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ signo dato se in hostes incitauerunt: primoque impetu una ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt: reliquas turpiter refugere cogerunt: ad hoc detrimentum accessit: ut equibus per ora maritima ab Antonio dispositis aqua prohiberetur: qua necessitate & ignominia promotus Libo discessit a Brundisio obfidioneque nostrorum omisit. Multi iam menses transierant & hyems iam precipitauerat neque Brundisio naues legionesque ad Cæsarem ueniebant: ac nonnullæ eius rei permissæ occasiones Cæsari uidebantur: quod certe sæpe flauerat uentum quibus necessario committere existimabat. Quamquam eius amplius precesserat tempore erant alacriores ad custodias: quæ classibus præerant: maioremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Poppii litteris castigabantur: quoniam primo uenientem Cæsarem non prohibuissent: ut reliquos eius exercitus impediret: diuinique quotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis expectabant. Quibus rebus promotus Cæsar Brundisium ad suos se uertius scripsit ut nactus idoneum uentum: ne occasione nauigandi dimitteret: siue ad littora Apolloniæ cursum dirigere: atque eo naues elicere possent. Hæc a custodiis classium loca maxime uacabant: quod se longis portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia & uirtute administrantibus. M. Antonio & Fusio Caleno multum ipsis militibus hortantibus: neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus nactus austrum naues soluunt atque altera die Apolloniæ Dyrrachiumque peruehuntur: qui cum essent ex continenti uisi. Q. Coponius qui Dyrrachii classi Rhodiæ præerat naues ex portu educit: & cum iam nostri remissiore uento appropinquasset: idem auster increbruit: nostrisque presidio fuit. Neque uero ille ob eam causam conatu desistebat: sed labore & perseverantia nautarum se uim tempestatis superare posse sperabat præteruictisque Dyrrachium magna ui uentum nihilo segnius sequebatur. Nostris uero fortunæ beneficio tantum imperium classis timebant: si forte uentus remississet: nactus portumque appellatur

Libo cum classe Brundisium uenit.

Vna quadriremis poppeiana capitur.

Reliquum caesariani exercitus traicitur

DE BELLO CIVILI

Nymphæus
portus ultra
Lyssum.

Naues rho-
diæ uī tēpe-
statis elisæ

Tyrones se
Octacilio
dedunt.
Perfidia
Octaciliū.

Veterani se
defenderunt

Pontōes ge-
nus nauium
gallicarum

Cel. & pōpe-
ius exercitiū
educunt.

Nymphæū ultra Lyssum milia passuū tria: eo naues introduxerūt qui portus ab Africo tegebatur: ab austro non erat tutus. Leuiusq; tēpestatis q̄ classis periculū existimauerunt: quo simul atq; intus est itum̄ incredibili sceleritate auster: qui per biduū flauerat: in Africum se uertit: hic sub p̄ comutationē fortunæ uidere licuit: qui mō sibi timuerant hos: utissimū portus recipiebant: q̄ nostris nauibus periculū intulerant: de suo timore cogebantur. Itaque timore commutato tēpestas & nostros texit: & naues Rhodias afflixit ita: aut ad unā rostratā omnes numero. xxi. eliderentur: & naufragio interirēt: & ex magno remigum propugnatorūq; numero pars ad scopulos elisa interficeretur: pars a nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar domum remisit nostræ naues duæ tardius cursu confecto in noctē coniectæ: cū ignorarent quē locū reliquæ cepissent contra Lyssum in anchoris constiterunt. Has scaphis minoribusq; nauigiis compluribus sumptis: Octacilius Crassus qui Lyssi p̄erat: expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat: & incolumitatem deditis pollicebatur. Hæc altera nauis ducentos uiginti ex legione tyronū sustulerat: altera ex ueterana paulominus ducentis se compleuerat. His cognosce licuit quantū esse hominibus præsidium in animi fortitudine. Tyrones enim multitudine nauium p̄territi: & salo nauesq; confecti: iure iurādo accepto nihil his nocituros hostes se Octacilio dederunt: qui omnes ad eum perducti contra religionem iurisiurādī in eius conspectu crudelissime interficiunt. At ueteranæ legionis milites item cōfliccati & tempestatis & sententiæ uitis nō ex pristina uirtute remittendū aliquid putauerunt: sed tractandis conditionibus & simulatione deditionis extracto primo noctis tpe gubernatorem in terram nauem euicere cogunt: ipsi idoneū locū nacti: reliquā noctis partem ibi consecretunt & luce prima missis ad eos ab Octacilio equitibus qui eam partem oramariūm obseruabant: circiter. cccc. quinq; eos armati ex præsidio secuti sūt se defenderūt & nonnulli eorū interfectis incolumes ad nostros sese receperūt. Quo facto conuentus ciuiū romanorū: qui Lyssum obtinebat: quod oppidū bis antea Cæsar attribuerat: muniendumq; curauerat: Antonium recepit: oībus que rebus iuuuit. Octacilius sibi timens: oppido fugit & ad Pōpeiū peruenit. Ex oībus copiis Antonius quæ erat summa ueteranorū trium legionū uniusque tyronum & equitum octingentorum plerāque naues in Italia remittit ad reliquos milites equitesque transportandos pontones: quod est genus nauium gallicarū Lyssi reliquit: hoc consilio ut si forte Pompeiū uacuā existimamus Italiam: eo traieciisset exercitū: quæ opinio erat edita in uulgus: aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit: quibus legionibus exercitum exposuisset: & quid militū transuocasset. Hoc eodē fere tpe Cæsar atq; Pōpeius cognoscūt. Nā præteruertas Apolloniā Dyrrachiūq; naues uiderant: ipsi iter secundū eas terras direxerūt. Sed quo essent hæc quadrigentæ delatæ: primis diebus ignorabant: cognitaq; re diuersa sibi ambo cōsilia capiūt. Cæsar ut q̄primū se cū Antonio cōiungeret. Pōpeiū ut uenientib; in itinere se apponeret & si imprudētes ex insidiis addoriri posset: eodēq; die uterq; eorū ex castris statiuis & flumīe Thapso exercitū educūt. Pōpeiū clā & noctu Cæsar palā atq; iter diū. Sed Cæsari circuitu maiore iter q̄ppe erat lōgius aduerso flumīe ut uado transire posset. Pōpeiū q̄a expedito itinere flumē ei trāse

LIBER TERTIVS

undū nō erat: magnis itinerib; ad Antonium cōtendit: atq; ubi eum appropinquare cognouit: idoneū locū nactus: ibi copias collocauit. Suosq; oēs castris cōtinuit ignesq; fieri phibuit: quo occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim pareq; reos deferūtur. Ille missis ad Cæsarem uiciis: unū diē sese castris tenuit. Altero die ad eū peruenit. Cæsar cuius aduētū cognito Pōpeius: ne duob; circūclauderet exercitib; ex eo loco discedit: oībusq; copiis ad Asparagū Dyrrachiūq; peruenit: atq; ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quosdā circa montē Amanū acceptis: sese imperatorē appellauerat: quo facto ciuitatibus tyrānisq; magnas imperauerat pecunias. Itē a publicanis suæ prouinciæ debitā biennii pecuniā exegerat: & ab eisdem insequentis anni mutuā acceperat: equitesq; tori puinciæ imperauerat: quibus coactis finitimis hostibus: parthis post se relictis: qui paulo ante. M. Crassum imperatorem interfecerant: & M. Bibulū in obsidionē habuerant: legiones equitesq; ex Syria deduxerat: Summaq; sollicitudine: ac timore parthici belli in puinciā cū uenisset: ac nonnullæ militū uoces tū audirent: sese contra hostē si ducerentur ituros cōtra ciuē & cōsulē arma nō laturos: deductis pergamū: atq; in locupletissimas urbes Hiberiæ legionibus: maximas largitiones fecit: & cōfirmādoq; militū cā diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota puincia exigebantur: multa præterea generatim ad auaritiā excoGITABANT. In capita singula seruorū ac liberorū tributū imponebatur. Columnaria: ostiaria: frumētū: milites: remiges: arma: tormenta: uecturæ imperabatur: cuiusmodi rei nomē reperiri poterat: hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebat nō solū urbibus: sed pene uillis castellisq; singulis cū impio p̄ficiēbatur: q̄ horū qd acerrime crudelissimeq; fecerat: his & uir & ciuis optimus habebat. Erat plena licitorū & impiorū puincia cōferta præceptis atque exactoribus: q̄ præter imperatas pecunias: suo etiā priuato imperio: cōpendioq; seruiebant. Dictitabāt. n. se domo patriaq; expulsos: omnib; necessariis egere rebus: ut honesta p̄scriptione rē turpissimā tegerent. Accedebant ad hæc grauissimæ usuræ quod in bello plarūq; accidere consueuit. In uniuersis pecuniis q̄ bus in rebus plationē diei donationem esse dicebant. Itaq; as alienum prouinciæ: eo biennio multiplicatū est: nec minus ob eam causam ciuib; romanis ei9 puinciæ sed in singulos conuentus: singulasq; ciuitates: certæ pecuniæ imperabāt: mutuasq; ex illo se cōsulito exigi dictitabant: Publicanis uī forte fecerant insequentius anni uectigal & mutuo. Præterea Ephesi a phanō Dianæ depositas antiquitas pecunias Scipio tolli iubebat: ceterasq; ei9 deæ statuas cū i phanū uentum esset: adhibitis compluribus senatoriū ordinis: quos aduocauerat Scipio: litteræ ei reddunt a pompeio: mare trāsisse cum legionibus Cæsarem: p̄peraret ad se cum exercitu uenire: omnibusq; haberet. His litteris acceptis: quos aduocarat: dimittit. Ipse iter in macedoniā parare incipit: paucisq; post diebus est profectus: hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar antonii exercitū coniuncto: deducta Orico legione: quam tuendæ ore maritimæ causæ posuerat: temptandas sibi prouincias: legionesque procedendum existimabat: & cum ad eum legati uenissent ex Thessalia: Aetoliaque qui presidio misso pollicerentur: earum gentium ciuitates imperata facturas. L. Crassum lōginū cū legiōe tyronū: quæ appellatur uigesima septima atq; equib; ducentis

Asparagus
Dyrrachino
rum Mons
Amanus
Scipio.

Pergamus

Auaritia
Scipionis

phanū Dia-
næ Ephesi

DE BELLO CIVILI

Menedem⁹
Macedo Ca
lidon. Nau
pactus.

Fl. Alemun
Macedoniam
a thessalia di
uidit Ambra
chia.

tis in Thessalia ire mandaret: & C. Calvisius Sabinus cum cohortibus quinque paucisque equitibus in Aetolia misit: maxime eo quod erant propinqua regiones de re frumentaria: ut puerent hortatus est. Cn. Domitius Calvinus cum legionibus duabus undecima & duodecima & equitibus quinque in Macedoniam proficisci iubet: cuius provincia ab ea parte: quae libera appellabatur Menedemus princeps earum legionum: missus legatus: oium suarum studium excellens profitebatur. Ex his Calvisius primo aduentu summa omnium Aetolia receptus voluntate praesidiis aduersariorum Calidone: & Naupacto relictis omni Aetolia potius est Cassius in Thessalia cum legione prauehit. Hic cum essent factiones duae uaria uoluntate ciuitatum innitebatur. Egfaretos ueteris hominum potentiae Pompeianis rebus studebat. Petreius summae nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Caesaris enixe iuuabat: eodemque tempore Domitius in Macedonia uenit: & cum ad eum frequenter ciuitatum legiones conuenire coepissent: nunciatum est adesse Scipionem cum legione magna & opinione & fama omnium. Nam plerumque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus: magno impetu contendit ad Domitium: & cum ab eo milia passuum uiginti abfuisset: subito se ad Cassium Loginum in Thessalia conuertit. Hoc adeo celeriter effecit ut simul adesse: & uenire nunciaret: & quo iter expeditius faceret. M. fauonius ad flumen Alemonem: quod macedonia a Thessalia diuidit: cum cohortibus octo praesidio impedimentis legiois reliquit. castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cottus ad castra Cassii aduolauit: quod circum Thessalia esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius: cognito Scipionis aduentu uisusque equitibus quos Scipionis esse arbitrabatur montes se conuertit: quod Thessalia cingunt: atque ex his locis Ambrachiam uersus iter facere coepit. At Scipionem praeparantem sequi litterae sunt secutae a M. Fauonio Domitium cum legionibus adesse: nec se praesidium ubi constitutus esse sine auxilio Scipionis tenere posse: quibus litteris acceptis consilium Scipio iterque commutat. Cassium sequi desistit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum peruenit: tam opportuno tempore ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur: & primi antecursores Scipionis uiderentur. Ita Cassio industria Domitii. Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statuis bi duo moratus: quod inter eum & Domitii castra fluebat: Alificam tertio die prima luce exercitum uado transducit: & castris positus postero die mane copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit quod perductis legioibus praesidio decertaret. Sed cum esset iter bina castra capus: circiter milia passuum iiii. Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille uero a uallo non discedere perseverauit: Attamen agere retentis Domitiani militibus factum: ne praesidio cederent & maxime quod riuus difficilibus ripis castris Scipionis subiectus progressus nostrorum impeditur quorum studium alacritatemque pugnandi cum cognouisset Scipio suspicatus fore ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur: ut magna cum infamia in castris se contineret: quod cum magna expectatione uenisset: temere progressus turpem habuit exitum: & noctu neque conclamationis quidem uasis flumen transiit: atque in eandem partem ex qua uenerat: rediit. Ibi prope flumen aedito natura loco: & castra posuit: paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocauit quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant: & cum quotidiana consuetudine. Quod Varrus praefectus equitum Domitium uenisset: subito il-

LIBER TERTIVS

li ex insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt: celeriterque ad suos quisque ordines rediit: atque ultro uniuersi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis: reliqui in fugam coniectis: nostri duobus amissis: in castra se receperunt. His rebus gestis: Domitius sperans scissionem ad pugnam elici posse: simulauit se angustius rei frumentariae adductum castra mouere: uasisque militari more conclamationis progressus milia passuum tria: loco idoneo & occulto omnem exercitum equitumque collocauit. Scipio ad sequendum paratus equitatum: magnamque partem leuis armaturae ad explorandum iter Domitii & cognoscendum praemisit: qui cum essent progressi primaeque turmae insidias intrauissent: ex fremitu equorum illata suspitione ad suos se recipere coeperunt quique hos sequebantur: celeriter eorum receptum restituerunt. Nostri cognitis hostium insidiis: ne frustra reliquos expectaret: duas noctis turmas exceperunt. In his fuit M. opimius pater eques: reliquos omnes earum turmae aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis ore maritimae praesidiis. Caesar ut supra demonstratum est tres cohortes Oriei oppidi tuendi causa reliquit: hisque custodiam nauium longarum tradidit: quas ex Italia traduxerat. Huic officio oppidoque Caninus legatus praerat. Is naues nostras in interiori partem post oppidum reduxit: & ad terram deligauit: faucibusque portus naue onerariae submersam obiecit: & huic alteram coniuxit: super quas turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit: & militibus compleuit: tuendamque ad omnes repentinis casus tradidit. Quibus cognitis rebus. C. pompeii filius: qui classis aegyptiae praerat ad Oricum uenit: summaeque nauis remulco: multisque colligans funibus abduxit: atque alteram naue: quae erat ad custodiam ab Acilio posita pluribus aggressus nauibus in quibus ad liberam fecerat turres: ut ex superiori pugnans loco integrosque defatigatis summitens: & reliquis partibus simul ex terra scalis & classe moenia oppidi temptans: ut aduersariorum manus diduceret. Labore & multitudine talorum nostros uicit: defectisque defensoribus: qui omnes scaphis excepti fugerant etiam nauem expugnauit eodemque tempore ex altera parte mole tenuit naturalis: obiectaque pene in insulam contra oppidum effecerat. iiii. biremes subiectis scutulis: impulsas uentibus in interiori partem transduxit. Ita ut ex utraque parte naues longas aggredere: quae erant deligatae ad terram: atque naues quatuor ex his abduxit: reliquas incendit. Hoc confecto negotio. D. Laelius ab Asiatica classe deductum reliquit quod comatus Biblide atque Matinea importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus naues onerarias triginta a M. Antonio relictas intra portum aggressus: omnes incendit. Lyssum expugnare conatus defendentibus ciuibus romanis quod eius erat conuenit: militibusque quod praesidium causa miserat: Caesar triduum moratus paucis in oppugnatione amissis: re infecta inde discessit: Caesar postquam pompeium ad Asparagum esse cognouit: eodem cum exercitu profectus: & expugnato itinere oppido Partinorum: in quo pompeius praesidium habebat: tertio die in Macedonia ad Pompeium peruenit: iuxtaque eum castra posuit: & post die eductis omnibus copiis acie instructa: decertandi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animaduertit: reducto in castra exercitu: aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque postero die oibus copiis magno circuitu: difficili angustoque itinere Dyrrachium profectus est: sperans Pompeium aut Dyrrachium compelli: aut ab eo intercludi posse: quod omnem comitatum: totiusque bel-

Popeii filius

Biblis

Caes. ad pom
peium in Mace
doniam peruenit

DE BELLO CIVILI

Loc. qappel
lat. petra.

Pōpei⁹ obli-
detur.

li apparatū eo contulisset: ut accidit. Pōpeius. n. primo ignorans eius cōsiliū qd diuerso ab ea regione itinere profectū uidebat: angustis rei frumētariae cōpulsū discessisse existimabat: postea p exploratores certior factus: postero die castra mouit: breviorē itinere se occurrere ei posse sperat: fore suspicat⁹ Cæsar militesq; adhortat⁹ ut æquo aīo laborē ferret: parua parte noctis itinere in termisso: mane Dyrrachiū uenit. Cū primū agmē pōpei⁹ pcul cerneret: cum ibi castra posuit pōpeius interclusus Dyrrachio ubi p. osit⁹ tenere nō potuit secundo usus cōsilio edito loco: q appellat⁹ petra: aditūq; habet nauib⁹ medio crē atq; eas a qbusdā ptegit uētis castra cōmun⁹: eo partē nauū lōgax cōuenire: frumentū cōmeatūq; ab Asia atq; oībus: regionibus: quas tenebat: cōportari imperat. Cæsar lōgius bellū ductū iri existimās: & de italicis cōmeati desperans: q tanta diligentia oīa littora a pōpeianis tenebantur classeq; ipsius quas hyeme in Sicilia: Gallia: Italia fecerat: morabatur in Epyrū rei frumētariae causa Q uintiliū: & L. Camuleiū legatū misit: quodq; hæ regiones abe rant lōgius locis certis horrea constituit: uecturasq; frumenti finitimis ciuita tibus descripsit. Item lyffo pratinisq; & omnibus castellis: qd esset frumēti cōquiri iussit. Id erat perexiguū cum ipforum agrox natura: q sūt asperi & mōtuosi ac plarūq; utuntur frumento importato: tū q pōpeius hæc providebat: & superioribus diebus prædæ loco pratinos habuerat: frumentūq; om nē cōqsitū: spoliatis effossisq; eorū domib⁹ p eqtes cōportauerat. Quibus re bus cognitis Cæsar cōsiliū capit ex loci natura. Erat. n. circū castra pōpei⁹ per multi editi atq; asperi colles. Hos primū præsidii tenuit castellaq; ibi cōmun it inde ut loci cuiusq; natura ferebat: ex castello in castellū: pducta munitione circunuellare pōpeium iſtituit. Hoc expectās q angustia rei frumētariae ute batur: quodq; pōpei⁹ multitudie eqtū ualebat: quo minore piculo undiq; fru mētū: cōmeatūq; exercitui supportari posset: simul uti pabulationē pōpeiū p hiberet: eqtatūq; eius ad rē gerendā inutilem efficeret. Tertio ut auctoritatē: qua ille maxime apud exteris nationes niti uidebatur: minueret. Cū fama per orbem terrarū percrebuiſſet illum a Cæsare obsideri: neque audere prælio di micare. Pompeius neque a mari Dyrrachioq; discedere uolebat: quod omnē apparatus belli: tæla: arma: tormenta ibi collocauerat: frumentūq; exerci tui nauib⁹ supportabat: neque munitiones Cæsaris phibere poterat nisi prælio decertare uellet: qd eo tēpore statuerat nō esse faciendū. Reliquebatur er go ut etremā rationē belli sequēs q plurimos colles occuparet & q latissimas regiones præsiidiis teneret. Cæsarisq; copias q maxime posset: distieret: idq; ac cidit. Castellis. n. xxiii. effectis. xy. milia pass⁹ circūtu āplexus: hoc spatio po pulabatur: multa q; erat intra eū locum manufacta: quibus interim iumenta pascerentur: atque ut nostri perpetuas munitiones uidebant perductas ex ca stellis in proxima castella: ne quo loco erumperēt pompeiani: & nostros post tergum adoriretur: timebant. Ita illi minore spatio perpetuas munitiones ef ficiebant: ne quo loco nostri intrare: atque ipsos a tergo circunuenire possent. Sed illi operibus uincebant: quod numero militum præstabant: & interiore spatio minorem circuitum habebant: quæ tum erant loca Cæsari capienda: & si prohibere Pompeius totis copiis: & dimicare non constituerat: tamen suis locis sagittarios funditoresque mutabat: quorum magnū habebat nume

LIBER TERTIVS

rum: multiq; ex nostris uulnerabantur: magnusq; incesserat timor sagittarū at que omnes fere milites: aut subcoactis: aut ex centōibus: aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant: qbus tæla uitarent. In occupadis p̄sidiis magna ui uter que utebatur. Cæsar ut q angustissime Pōpeium contineret. Pompeius un plu rimos colles q maxime circūtu occuparet: crebraq; ob eā causam p̄lia fiebāt. In his cū legio Cæsaris nona præsiidiū quoddā occupauisset: & munire cœpisset: huic loco p̄pinqu⁹ & contrariū collem Pompeius occupauit: nostrosque opere phibere cœpita. Cū una ex parte prope æquum aditum haberet primū sagittariis: funditoribusq; circunuectis: postea leuis armatura magna multi tudine missa tormentisq; p̄p̄olis munitiones impediēbat. Neq; erat facile no stris uno tempore propugnare & munire. Cæsar cū suos ex omnibus partib⁹ uulnerari uideret: recipere se statuit: & loco excederet: erat per decliue receptus Illi autē hoc accrius instabant: neq; regredi nostros patiebāt: quod timore ad ducti locū relinquere uidebantur. Dicitur eo tpe glorians apud suos Pompe ius dixisse: nō recusare se quin nullius usus imperator existimaret: si sine ma ximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent: inde quo temere essent p gressæ. Cæsar receptui suox timens: crates ad extremū tumulū contra hostē proferri: & aduersas locari. Inter has mediocri latitudine fossam: tectis militi bus obduci iussit locumq; in omnes partes q maxime impediri. Ipse idoneis lo cis funditores instruxit: ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci iussit: Pompeiani hoc insolentius: atq; audacius no stros premere: & instare cœperunt: cratesq; pro munitione obiectas propule runt: ut fossas transcederent. Quod ai aduersisset Cæsar uerit⁹ ne nō reducti sed reiecti uiderent: maiusq; detrimentū caperet: a medio fere spatio suos per Antoniū q ei legiōi p̄erat: cohortat⁹ tuba signū dari atq; i hostes ipetū fieri ius sit: milites legiōis nonē subito cōspicati pila cōiecerūt: & ex inferiori loco aduer sus pilū icitū cursu p̄cipites Pōpeianos egerūt: qbus ad recipiendū crates dire ctæ lōguriq; obiecti & iſtitutæ fossæ magno impedimēto fuerūt. Nri uero q sa tis habebāt sine detrimento discedere: cōplurib⁹ iſterfectis: qnq; oīo suox amif sis: qeissime se receperūt: pauloq; circa eū locū morati: aliis cōpræhenſis colli bus munitiones p̄fecerunt: erat noua & inusitata belli ratione: cū tot castello rum numero tantq; spatio & tātis munitiōibus & tanto obsidiōis genere: tū et reliqs reb⁹. Nā q cūq; alterum obsidere conati sunt: perculosos atq; infirmos hostes adorti: aut p̄lio superatos: aut aliqua offensione permotos continuerūt cū ipsi numero militū equitūq; prestarent: cā autē obsidionis hæc fere esse cō sueuit: ut frumento hostes prohibeantur. At cōtra ite gras atque incolumes co pas Cæsar in fere militū numero continebat: cum illo omnium rerū copia abundarent. Quotidie enim magnus undique nauium numerus conueni ebat: quæ cōmeatū supportaret: neq; ullus flare uētus poterat: qn aliq; ex par te secūdū cursū haberet. Ipse autē consumptis omnibus longe lateq; frumētis summis erat in angustis: sed tamen hæc singulari patientia milites ferebāt re cordabantur. n. eadē se superiore anno in Hispania perpeſſos. Labore & pati entia maximū bellū cōfecisse: meminerant ad Alexiam maximam se inopiam perpeſſos: multo et maiore ad auaricū maximarum se gētium uictores disces sisse. Non illis hordeum cum daretur: non legumina recusabant: pecus uero

Pompeius ta
xat Cæs.

Cæsariā e lo
co difficili se
receperunt.

Fame labo
rant Cæsaria
ni.

cuius summa erat ex Epyro copia: magno in honore habebant: et etiam genus radicis inuentum ab his: qui fuerant cum Valerio: quod appellatur chara: quod admixtum lacte multum inopia leuat. Id similitudinem panis efficiebat: eius erat magna copia: ex hoc effectos panes cum in colloquiis pompeiani famem nostris obiectaret: uulgo in eos iaciebant: ut spes eorum minuerent. Iam frumenta maturescere incipiebant: atque ipsa spes inopia sustentabat: quod celeriter se habituros copiam confidebant. Crebroque uoces militum in uigiliis colloquiisque audiebant: prius se cortice ex arboribus uicturos: quam pompeium e manibus dimissum. Quod libenter etiam ex perfugis agnoscebant: equos eorum tolerari: reliqua uero iumenta interisse: uti autem ipsos ualitudine non bona: cum angustiis loci & odore retro: & multitudine cadauerum: & quotidianis laboribus insuetos operum: tum aquae summa inopia affectos: omnia enim flumina atque omnes riuos: qui ad mare pertinebant: Caesar aut auerterat: aut magnis operibus obstruxerat: atque ut erant loca montuosa & ad specus angustiae uallium: his subleuatis in terram dimissis: praesepserat: terramque aggererat: ut aquam contineret. Itaque illi loca necessario persequi dimissa: ac palustria aut puteos fodere cogebant: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: quod tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant longius: celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima ualitudine summaque aquae copia utebatur: tum comestus omni genere propter frumenti abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus maioremque spem maturitate frumentorum propoi uidebant. In nouo genere belli nouae ab utrisque bellandi rationes reperiuntur. Illi cum animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare: silentio aggressi: uniuersam intra multitudinem sagittas coniciebant & se confestim ad suos recipiebant: quibus rebus nostri usu docti haec reperiuntur remedia ut alio loco ignes facerent. Interim certior factus P. Sylla quem discedens castris praefecerat Caesar auxilio cohorti: uenit cum legionibus duabus: cuius aduentu facile sunt repulsi pompeiani: neque uero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt: primisque deiectis: reliqui se uerterunt: & loco cesserunt: sed insequentes nostros ne longius prosequerentur: Sylla reuocauit. At plerique existimabant: si acrius insequi uoluisset: bellum eo die potuisse finire: cuius consilium reprehendendum non uidetur. Alii enim sunt legati partes atque imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla a Caesare castris relictus liberatis suis: hoc fuit contentus: neque proelio decertare uoluit. Quae res tamen fortasse aliquando reciperet casum: ne imperatoris sibi partes sumpsisse uideretur. Pompeianis magna res ad receptum difficultate afferebat: nam ex iniquo progressu loco: in summo consistebant: si per decliue sese reciperent: nostros ex superiore insequentes loco uerebant: neque multum ad solis occasum temporis superat. Spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita necessario atque ex tempore capto consilio: Pompeius tumulum quendam occupauit qui tantum aberat a nostro castello: ut talem tormentumue missum adigi non posset: hoc concessit loco atque eum communiuit: omnesque ibi copias continuit eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est. Nam plura castella pompeii pariter destinandae manus causa temptauerat: ne ex proximis praesidiis succurrere posset. Vno loco Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus tribus: atque eam loco depulit. Altero germani munitiones nostras aggressus

si compluribus interfectis: sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die sex proelio factis: tribus ad Dyrrachium: tribus ad munitiones: cum horum omnium ratio haberetur: ad duorum militum numero ex pompeianis cecidisse reperiabamus euocatos & manipulares: centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus. L. filius eius qui praetor Asia obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata: nostri non amplius quam sex omnibus sunt praeliis desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum qui non uulneraret: quattuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt: & ea laboris sui periculi testimonium afferre uellent: milia sagittarum circiter triginta in castellum coniecta Caesari renunciauerunt: scutoque ad eum relato Scauae centurionum inuenta sunt in eo foramina. cccxxx. quem Caesar: ut erat de se meritis: & de re publica donauit milibus ducentis aëris atque ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronunciauit. Eius enim opera castellum conseruatum esse magna ex parte constabat: cohortem postea duplici stipendio frumentum: speciaris militaribusque donis amplissime donauit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus: reliquis diebus turres extruxit: & in altitudine pedum xy. effectus operibus uineis eam partem castrorum obtexit & quinque intermissis diebus alteram noctem subnubilam nactus: extructis omnibus castrorum portis ad impediendum obiectis: tertia inita uigilia: silentio exercitum eduxit: & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia: Acarnania: Amphilocris pro Cassio Longino: & Clauisium Sabinum: ut demonstrauimus: receptis temptanda sibi Achaia: ac paulo longius progrediendum existimabat: Caesar itaque eo Fusium Calenum misit. Et Q. Sabinum & Cassium cum cohortibus adiungit: quorum cognitio aduentu: Rutilius Lupus: qui Achaiam missus a pompeio obtinebat: Scrinium praemunire instituit: ut Achaia Fusium prohiberet: Calenus Delphos: Thebas: & Ortomenium de uoluntate ipsarum ciuitatum recepit: nonnullas urbes per uim expugnauit: reliquas ciuitates circummissis legationibus amicitia caesaris reconciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aquum in locum perduxit: si pompeius proelio decertare uellet: ut pene castris pompeii legiones subiiceret: tantumque a uallo eius prima acies aberat: ut ne in eam tanto tormento ue adigi posset: pompeius autem ut famam: & opinionem hominum teneret: sic pro castris exercitum constituebat: ut tertia acies uallum contingeret: omnesque eius instructis exercitus talis: ex uallo ab iniectis protegi posset. Haec cum in Achaia: atque apud Dyrrachium gerentur: Scipionemque in macedoniam uenisse constaret: non oblitus pristini instituti Caesar: mittit eum clodium suum: atque illius familiarum: quem ab illo traditum initio: & commendatum in suorum necessarios numero hunc institueret. Huic dat litteras: mandataque ad eum quorum hac erat summa: sese omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari uicio factum eorum: quos esse auctores eius rei uoluisset: quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad pompeium uererent. Scipionem ea auctoritate esse: ut non solum libere quae probasset: exponere: sed etiam ex magna parte compellere: atque errantem regere posset. Praesse autem suo nomine exercitui: ut praeter auctoritatem uires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset quietem Italiae: pacem prouinciarum: salutem imperio uniuersum acceptam relatuos. Haec ad eum mandata clodium refert: ac primis diebus: ut uidebatur libenter auditus: reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione a Fauoio: ut postea confecto bello repieba

Duo milia
ex pompeianis
interfecti.

Quattuor
centuriones
oculos amiserunt. Milia sagittarum triginta in castellum coniecta. Foramina. cccxxx. in scuto Scauae centurionis castrorum munificentia.

Aqua iterclum si pompeiani.

P. Sylla

Alia sunt partes legati: alia imperatoris.

DE BELLO CIVILI

mus: infectaq; sese ad Cæsarem recepit. Cæsar quo facilius equitatū Pōpeiā nū ad Dyrrachiū cōtineret & pabulatiōe phiberet: adi9 duos: quos eē angustos demonstrauimus: magnis operibus: pramuniuit: castellaq; his locis posuit. Pōpeius ubi nihil pficere eqtatū cognouit: paucis intermissis diebus rursū cū nauibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli: a deo ut foliis ex arborib9 strictis: & teneris arūdinū radicib9 cōtusis equos alerent frumēta. n. quæ fuerāt itra munitiones sata: cōsumpsi: &angebantur Corcyra: atq; Acarnania: longo interiecto nauigationis spatio pabulum supportare quoq; erat eius rei minor copia: hordeo adaugere: atq; his rationibus equitatū tolerare. Sed nō modo hordeū pabulumq; oībus in locis herbaq; defecit: sed etiā fructus ex arboribus deficiebant: corruptis equis macies cōadū sibi aliq; quid pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitū numero Allobroges duo fratres Roscilius & Egus Adbucilli filii: qui principatū in ciuitate multis annis obtinuerant: singulari uirtute homines: quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaq; erat usus. His domi ob eas cās amplissimos magistratus mandauerat: atq; eos extra ordinem in senatum legendos curauerat: agrosque i Gallia ex hostib9 captos p̄miaq; ei pecuniaria magna tribuerat: locupletesque ex gētib9 effecerat: hi ppter uirtutem nō solū apud Cæsare in honore erāt: sed et apud exercitū cari hēbant: sed freti amicitia Cæsaris & stulta: & barbara arrogātia despiciēbāt suos stipēdium que eqtum fraudabāt: & p̄dā oēm domū auerēbāt: q̄b9 illi rebus p̄moti uerfi Cæsare adierunt: palāq; de eorū iniuriis sunt questi & ad cetera addiderunt: falsū ab his eqtum nume9 deferrī: quos stipēdium auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimās: & multa uirtuti eorū cōcedēs rem distulit totā: illos secreto castigauit: q; questu eqtes haberēt: monuitq; eqtes ut ex sua amicitia oīa expectarent: & ex p̄teritis suis officiis reliqua speraret magna tamen hec res illis offensionem cōtemptiōem ad oēs attulit. Idq; ita esse: cū aliq; obiectationib9: tum ex domestico iudicio atque animi cōscientia intelligebāt: quo pudor adducti: & fortasse se nō liberari: sed in aliud tempus referuari arbitrati: discedere a nris: & nouā temptare fortunā: nouasque experiri amicitias cōstituerunt: cum paucis collocuti clientib9 suis q̄b9 tantum facinus cōmittere audebāt: primū conati sunt p̄fectum eqtum. C. Volusenum interficere: ut postea bello cōfecto cognitum est: ut cum munere aliquo pfugisse ad pōpeiū uiderentur: postq; id difficillū uisum est neque facultas pficēdi dabat: q; maxias pecūias mutuari p̄inde ac suis satisficere & fraudata restituerē uellent multis coemptis eqs: ad pōpeiū trāsierunt: cū his quos sui cōsiliū participes habebāt. Quos pōpei9: q; erat honesto loco nātū & instructū liberaliter: magnoque comitatu: & multis iumētis uenerāt: uirique fortes habebantur: & i honore apud Cæsarem fuerant: quodque nouū & p̄ter consuetudinem acciderat: oīa sua p̄sidia cōducit: atq; ostētauit. Nā ante id tempus ne mo: aut miles: aut eques a Cæsare ad pōpeiū trāsierat: cum pene quotidie a pōpeio ad Cæsarem pfugerent. Vulgo uero in Epyro atq; Aetolia conscripti milites: earumque regionū oīum: quæ a Cæsare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus: seu quid in munitionibus p̄fectum non erat: seu quid a p̄riorib9 rei militaris desiderari uidebatur: temporib9 quæ rerum & spatiis lo

Summa pabuli iopia.

Roscilius & Egus Allobroges.

Allobroges transfugiunt ad pompeium.

LIBER TERTIVS

eorū: & custodiar: uera diligentia animaduersa put cuiusq; eorū: qui negociis p̄erant: aut natura aut studiū ferebant: hæc ad pompeiū omnia detulerunt: qbus ille cognitis: eruptiōis que iā a capto consilio ut demonstratū est: tegmenta galeis milites ex uiminibus facere atque aggerē cōportari iubet. His p̄actis rebus magnū numerū leuis armaturæ: & sagittariorum: aggerēque omnem noctu in scaphas & naues actuaras i ponit: & de media nocte cohortes sexaginta ex maximis castis p̄disque deductas: ad eā ptem munitionum ducit q̄ p̄tinebant ad mare: longissimaque a maxis castris Cæsaris aberant. Eodem naues: quas demonstrauimus: aggere & leuis armaturæ militibus cōpletas: quasque ad Dyrrachiū nauis longas habebat: mittit: & quid quoque fieri uelit: p̄cipit ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinū quaestorem cum legione nona positum habebat: huic q; ualitudine minus cōmoda utebatur: Fuluium posthumium adiutorem sum miserat. Eo loco fossa pedum. xy. & uallum contra hostem in latitudinem pedum. x. Tantundemque eius ualli agger i latitudinem patebat ab eo intermisso spatio pedū sexcentorum alter conuersus i contrariam partem erat uallo humiliore paulo munitus. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar ne nauibus nostri circūuenirēt: duplicem loco fecerat uallū: ut si ancipiti pralio dimicaretur posset resisti: sed operum magnitudo: & continēs omnium dierū labor: quo milia passuū in circuitu. xyiii. munitiones erat complexus pficiendi spaciū non dabat. Itaq; cōtra mare transfuersū uallū qui has duas munitiones cōtingeret: nondū pfecerat: quæ res nota erat pōpeio delata p̄ Allobroges pfugas: magnūq; nostris attulit incōmodū. Nā ut ad mare nostræ cohortes none legiones excubuerāt: accesserit subito prima luce pōpeiani exercitus: nouisq; eorū aduentus extitit simulq; nauibus circūuecti milites in interiorē uallū tela iaciebant: fossaq; aggere cōplebant: & legionarii interioris munitionis defensores scalis ad motis: tormētisq; cuiusq; generis talisq; terrebat: magnaq; multitudo sagittariorū ab utraq; pte circūfundebat. Multū aut abiectū lapidū: q; unū nris erat telū uimineæ tegumēta galeis i posita defendebāt. Itaq; cū oībus rebus nri premerent: atque agere resisterēt aiaduērsū ē uitiū munitionis: qd; supra demonstratū est: atque inter duos uallos quo p̄fectū opus nō erat: p̄ mare nauibus expositis: in aduersos nostros ipetū fecerūt: atq; ex utroq; pte munitione deiectos terga uertere coegerunt: hoc tumultu nūciato: Marcellinus cohortes subsidio nris laborantibus sumit: quæ ex castris fugiētes cōspicite: neq; illos suos aduētu cōfirmare potuerūt: neq; ipse hostiū ipetu tulerūt. Itaq; quodcūque ad debat subsidio: id corruptū timore fugiētū terrores & piculū augebat. Horū. n. multitudie recept9 ipediēbat i eo p̄lio cū gradu uulnere cēt affect9 aqliser: & uirib9 deficeret: cōspicat9 eqtes nros hāc ego iqt & uiuus multos q; ānos magna diligētia defēdi: & nūc moriens eadē fide Cæsari restituo: nolite ergo cōmittere: qd; aī i exercitu cæsaris nō accidit: ut rei militaris dedec9 admittat: icolumēque ad eū referte: hoc casu aquila cōseruat oībus primæ cohortis centurionib9 interfectis: p̄ter principē priorem. Iāque pompeiani magna cæde nostrorū castris Marcellini appropinquant: nō mediocri terrore illato reliquis cohortibus & M. Antonius: qui p̄ximū locū tenebat p̄sidiū: ea renunciata: cum cohortibus. xii. descendēs ex loco superiore cernebatur: cuius aduentus Pompeianos compressit: nostros

Tegumēta galearū e uiminibus.

Lentul9 Marcellin9 quaestor.

Eruptio pōpeiū.

DE BELLO CIVILI

que firmavit: ex maximo timore colligerent. Neque multo post Caesar significacione per castella fumo facta: ut erat superioris temporis consuetudo: deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem uenit: qui cognito detrimento: cum animaduersionem Pompeii extra munitiones egressum: castra secundum mare: ut libere pabulari posset: nec minus aditum nauibus habere commutata ratione belli quoniam praepositum non tenuerat iuxta Pompeium munire iussit: qua perfecta munitione: animaduersum est a speculatoribus Caesaris cohortes quasdam quoniam instar legionis uiderent: esse post siluam: & in uetera castra duci. Castrorum hic situs erat superioribus diebus cum se noua legio Caesaris obieciisset Pompeianis copiis atque opera ut demonstrauimus: circummunire castra eo loco posuit. Haec iluam quandam contingebant: neque longius a mari passibus. cccc. aberant post mutato consilio quibusdam de causis Caesar paulo ultra eum locum castra transiit: pacisque intermissis diebus haec eadem Pompeius occupauerat: & quod eo loco plures erant legiones habiturus: relicto interiore uallo maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa maioribus: castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat circiter passus. cccc. quo liberius ac sine periculo milites aquarentur. Sed his quoque mutato consilio: quibusdam de causis: quas commemorari necesse non est eo loco excesserat: itaque complures dies manserant castra munitiones quidem integrae omnes erant: eo signo legionis illato speculatores Caesaris renunciarunt hoc quidam uisum ex superioribus quibusdam castellis confirmarant. Is locus aberant nouis Pompeii castris circiter passus. d. Hanc legionem sperans Caesar opprimere posse se: & cupiens eius diei detrimentum sarcire: reliquit in opere cohortes duas: quae speciem munitionis praebent: ipse diuerso itinere quod potuit occultissime: reliquas cohortes numero. xxxiii. in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus: diminutoque militum numero: ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit: neque eum prima opinio fefellit. Nam & peruenit priusquam Pompeius sentire posset: & tamen erant munitiones castrorum magnae: tamen sinistro cornu ubi erat ipse Caesar celeriter aggressus Pompeianus ex uallo deturbauit: erat obiectus portis eritius: hic paulisper est pugnatum: cum irrupere nostri conarentur: illi castra defenderent fortissime. T. Puleione: cuius opera proditum exercitum. C. Antonii demonstrauimus eo loco propugnante. Sed tamen nostri uirtute uicerunt: excisoque eritio primo in maiora castra post etiam in castellum quod erat inclusum maioribus castris irruerunt: & quod eo pulsa legio sese receperat: nonnullos sibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna quae plurimum potest cum in reliquis rebus: tum praecipue in bello: paruis momentis magnas rerum commutationes effecit ut cum accidit: Munitionem enim: quam pertingere a castris ad flumen supra demonstrauimus dextrum Caesaris cornu cohortes ignorantia sunt secutae: cum portam quaerent castrorum: quod eam munitionem esse arbitrantur: quod cum esset aduersum coniuncta esse flumini: protinus his munitionibus defendente nullo transcenderunt omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius hac longae satis interiecta mora: & renuntiata. y. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa a nostris qui castra occupauerant: cernebatur: omnesque sunt

Fortuna plurimum potes.

LIBER TERTIVS

subito mutata: Pompeiana. n. legio celeris spe subsidii confirmata: ab decumana porta resistere conatur: atque ultro in nostros impetum faciebat equitatus Caesaris: quod angusto itinere paggeres ascendebat: receptui suo timens initium fugae faciebat. Dextrum cornu: quod erat a sinistro seclusum terrore hominum aduerso: ne intra munitionem opprimeretur ex parte: ex qua praeuebat sese recipiebat: ac plerique ex his ne in angustias inciderent. x. pedum munitionis sese in fossas praecipit: primisque opprimitur: reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites cum ex uallo Pompeium adesse: & suos fugere cernerent: ueriti ne angustiae intercluderentur: cum extra & intus hostem haberent: eodem quo uenerant: recessu sibi consulebant: omniaque erant tumultus: timoris: fugae plena: adeo ut cum Caesar signa fugientium manu praehereret: & consistere iuberet: alii dimissis equis eundem cursum conficerent: alii ex metu etiam signa dimitterent: neque quisquam omnino consisteret. Histantis malis nec subsidia succurrebant: quo minus omnis deleteretur exercitus. Sed Pompeius insidias timens: credo quod hoc praeter spem eius acciderat: qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat: equitesque eius angustis portis: atque his a Caesaris militibus occupatis ad insequendum tardabantur. Ita paruae res magnam in utraque partem momentum habuerunt: munitiones enim a castris ad lumen perductae: expugnatis iam castris Pompeii: propriam & expeditam Caesaris uictoriam interpollauerunt: ea de res celeritate sequentium tardata: nostris salutem attulit. Duobus his unius diei praелиis Caesaris desiderati sunt milites. dcccclx. notae equites ro. cccc. & Tullianus Gallus senatoris filius: & a Placentia. c. & a Puteolis. c. & a Capua. x. sacra uiri: & decem tribuni militum: & centuriones. xxxii. Sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusque & fluminis ripis oppressa: suorum terrore ac fuga sine ullo uulnere iteriit: signaque sunt militaria. xxxii. amissa. Pompeius eo praelio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit: atque ita se salutari passus est. Sed neque in litteris: quas scribere est solitus neque in sacris in signa laurea pertulit. At Labienus cum ab eo impetrauisset ut sibi capituo tradiduceret: omnesque deductos ostentationis: ut uidebat causa: quo maior perfugis fides haberetur: commilitones appellans: & magna uerborum contumelia interrogans: solent ne ueterani milites fugere: in omnium conspectu interficerent. His rebus tantum fiducia: ac spiritus accessit: ut non de ratione belli cogitarent: sed uicisse iam sibi uidere: & non illi paucitate nostrorum militum: non iniquitate loci: atque angustias in praecipue occupatis castris: & ancipitem terrorem intra extraque munitiones: non abscissum in duas partes exercitum: cum alter alteri auxilium ferre non posset: causa fuisse cogitabant: non haec addebant non ex concursu acris factis: non praelio dimicatum: sibi ipsos multitudine atque angustis maius attulisse detrimentum: quam ab hoste accepissent: non denique communes belli casus recordabantur: quorum quam paruulae ree cause: uel falsi suspicionis: uel terroris repentini: uel obiectae religionis magna detrimenta intulissent: quotiens uel culpa ducis: uel tribuni uitio in exercitum esset offensum. Sed perinde ac si uirtute uicissent neque ulla commutatio rerum posset accidere per orbem terrarum fama ac litteris uictoriam eius diei concelebrabant. Caesar a superioribus consiliis depulsus: omnem sibi commutandam belli rationem

Pax prospera pugnat Caesar

Magnus in re sua momentum. Desideratorum numerus de Caesaris exercitu.

A placentia
A puteolis.
A capua.
Pompeius imperator appellatus.

Erat fortuna Pompeius. Communes belli casus.

DE BELLO CIVILI

**Cæs. exerci-
tu i unum lo-
cū coactō cō-
cionat.** existimauit. Itaq; uno tpe præsidiis omnibus deductis: & oppugnatione dimis-
sa: coactōq; in unum locū exercitū: concionem apud milites habuit hortatus:
que est: ne ea quæ accidissent: grauius ferrent: neue his rebus terrerentur mul-
tisq; secundis præliis unū aduersum: & id mediocriter opponerent. Habendam
fortunæ gratiam q; Italiam sine aliquo uulnere accepissent: q; duas hispanias
bellicosissimosq; hominū peritissimis atq; exercitatissimis ducibus pacauissent
q; finitimas frumentariasq; prouincias in potestatem degressi: deniq; recor-
dari debere: qua facilitate inter medias hostiū classes: oppletis non solū portu-
bus: sed etiā littoribus: omnes incolumes essent transportati: si nō omnia ce-
derent: secundam fortunā esse industria subleuandam: quod eēt acceptū de-
trimenti: exercitus potius q; suæ culpæ debere tribui: locū securū ad dimican-
dum dedisse potitū esse se hostiū castris: expulisse ac superasse pugnantes:
sed siue ipsorum perturbatio: siue error aliquis: siue etiā fortuna: paratam iā
præsentemq; uictoriā interpolasset: dandā omnibus operam: ut acceptum in
commodum uirtute sarciretur: quod si esset factum: detrimentū in bonū uer-
terent: uti ad gorgoniam accidisset: atq; is q; ante dimicare timuisset: ultro se p-
lio offerret. Hac habita concione: nullos signiferos ignominia notauit: ac loco
mouit. Exercitū quidē omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque
studiū infamiae sarcindæ: ut nemo aut tribunū: aut centurionis imperium de-
sideraret: & sibi quisq; etiā pene loco grauius imponeret labores: simulque
omnes arderent cupiditate pugnandi: cū superioris etiā ordinis nonnulli ora-
tione permoti manendum eo loco: & rem prælio committendam existimaret
Contra ea Cæsar neq; satis militibus perterritis confidebat: spaciumque inter-
ponendum ad recreandos animos putabat relictisq; munitionibus magnope-
re rei frumentariae timebat. Itaq; nulla interposita mora sauciorū mō & agrorū
habita ratione: impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Appolloni-
am præmisit: ac conuiescere ante iter cōfectū uetuit: his una legio missa præ-
sidio est: his explicitis rebus duas in castris legiones retinuit: reliquas de quarta
uigilia cōpluribus portis eductas eodē itinere premisit: paruocq; spatio iter mis-
so: ut & militare institutū seruaret & ne citissima eius pfecto cognosceretur:
conclamari iussit: statimq; egressus: & nouissimū agmen cōsecutus celeriter
conspetu castrorū decessit. Neq; uero Pōpeius: cognito consilio ei⁹ morā ullā
ad insequendū intulit: sed eadē spectās: si itinere ipeditis & perterritos depræ-
hendere posset: exercitū castris educit: equitatumq; præmisit ad nouissimum
agmē demorādū neq; cōseq potuit: q; multū expedito itinere antecesserat Cæ-
sar: sed cū uetū eēt ad flumē genusū: quod ripis er. ipeditis cōsecut⁹ eqtatus
nouissimos plio detinebat. Hinc suos Cæsar eqtes opposuit: expeditosq; ante
signa nos admisit. iiii. tantū pfeceūt ut equestri plio cōmisso pellerēt oēs: com-
pluresq; interficerēt: ipsiq; incolumes se ad agmē reciperēt. Cōfecto iusto iti-
nere eius diei: quod ppoerat Cæsar: traductoq; exercitū flumē genusū: uete-
rib⁹ suis in castris cōtra Sparagiū cōsedit: militesq; omnes intra uallū castel-
lorū cōtinuit: equitatumq; per cām pabulādī emissum confestim decumana
porta i castra se recipere iussit. Simili ratione pompeius cōfecto eiusdē diei iti-
nere i suis ueterib⁹ castris ad Sparagiū cōsedit eiusq; milites: q; ab ope itegris
munitionibus uacabāt: alii lignādī: pabulādīq; cā lōgius pgrediunt: alii q; sub

LIBER TERTIVS

to consiliū pfectionis ceperant: magna parte impedimētōrū: & sarcinarū re Cæs. Spara-
licta ad hæc repetenda inuitati ppinquitare superiorū castrorū: depositis i cōtu gio mouet.
bernio armis uallū relinquebāt: qbus ad sequendū ipeditis Cæsar qd fore p-
uiderat: meridiāno fere tpe: signo: pfectiōis dato exercitū educit: duplicatoq;
ei⁹ diei itinere. ym. milibus passū ex eo loco pcedit: qd facere pōpeius disces-
su militū nō potuit: postero die Cæsar: similiter pmissis prima nocte impedi-
mentis: de qua ta. n. ipse egreditur: ut siqua iposita esset dimicandi neces-
sitas: subitū calu expedito exercitū subiret. Hoc idē reliqs feci diebus: quibus
rebus pfectū est: ut altissimis fluminibus atq; ipeditissimis itinerib⁹ nullū ac-
ciperet incommodū. Pōpeius. n. primi diei mora illata: & reliquorū diē frustra
labore suscepto: cū se magnis itineribus extenderet: & pgressos conlequi cu-
peret: quarta die finem sequendi fecit: atq; aliud sibi cōsiliū capiendū existi-
mauit. Cæsari ad saucios deponendū: stipendiū exercitui dandum socios con-
firmandos: præsidiū urbibus relinquendū necesse erat adire Apolloniā. Sed
his rebus tantum temporis tribuit: quantum erat pperanti necesse timensque
Domitio ne aduentu pompeii præoccuparetur: ad eū omni celeritate: & stu-
dio incitatus ferebatur: totius autem rei consiliū his rationibus explicabat:
ut si pōpeius eodem contenderet: abductū illū a mari: atq; ab his copiis: quas
Dyrrachiū cōparauerat: frumento ac com meatu distractum: pari condicione
belli secum decertare cogeret. Si in Italiam transiret: coniuncto exercitu cum
Domitio per Illyricū Italia subsidio proficisceretur. Sin Apolloniā Oricū-
que oppugnaret: & si oī maritima ora excludere conaret: obsessio tamē scipio-
ne: necessario illū suis auxiliū: ferre cogeret. Itaq; præmissis nūciis ad. Cn. Do-
mitium Cæsar scripsit: & qd fieri uellet: ostendit præsidioq; Apolloniæ cohor-
tibus quattuor Lissi una: tribus Orici relictis: quiq; erant ex uulneribus agri-
depositis p Epyx atq; acarnianiā: iter facere cœpit. Pōpeius quoq; de Cæsaris Cæs. p Epyx
cōsilio cōiectura iudicās ad scipionē pperandū sibi existimabat: si Cæsar iter atq; Acaina/
illo haberet: ut subsidū scipioi ferret. Si ab ora maritima Corcyraq; discedere niā iter fecit.
nollet: q; legiones equitatuq; ex Italia expectaret: ipse ut omnibus copiis Do-
mitiū aggredere. His de causis uterq; eorū celeritati studebat ut suis esset au-
xilium ad opprimendos aduersarios ne occasio temporis deesset. Sed Cæsarem
Apolloniā directū itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Mace-
doniam expeditū habebat. Accessit etiā improuiso aliud incommodum: quod
Domitius: qui dies complures castris scipionis castra collata habuisset rei fru-
mentaria cā ab eo discesserat: & Heracleam senticam quæ est subiecta canda-
uia iter fecerat: ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio uideretur. Hæc ad id
tempus Cæsar ignorabat. Simul a Pompeio litteris per omnes prouincias ci-
uitatesq; dimissis: quib⁹ prælio ad Dyrrachiū facto: latius iflatiusq; multo: q;
rex erat gesta fama percrebruerat pulsum fugere Cæsarem pene omnibus co-
piis amissis. Hæc itinera infesta reddiderant. Hæc ciuitates nonnullas ab eius
amicitia auerterant: quibus accidit: rebus: ut plurimas amissis itineribus a Cæ-
sare ad Domitiū: & ab Domitio ad Cæsarem nulla ratione iter conficere pos-
sent. Sed allobroges: & contonici: atq; eorum familiares: quos pefugisse ad
pompeium demonstrauius: conspicati in itinere exploratores Domitiū seu
pristina sua cōsuetudie: qd una i Gallia bella gesserāt: seu gloria illatū: cun-

Heraclea se-
tica subiecta
Candauia.

DE BELLO CIVILI

Eginiū theſſalie obiectū
Cōiūcto Do
mitiāq; exer
citu Cēſ. Gō
phos puenit
Androſthe
nes p̄tor theſ
ſalie ſcipio la
riffa legiōes
adduxerat.

Gōphī op. a
cēſ. expugna
tū & p̄de da
tū. Metro po
lite Cēſ. reci
piunt.

Scipio & pō
pei⁹ cōiūcti

Quid uir
tor gaudes
heco te ui
ctria p̄det.

Etia: ut erant acta: exposuerūt: & Cēſaris p̄fectionē: & aduentū Pompeiī do
cuerunt: a quibus Domitius certior factus: uix. iiii. horas spatio antecedens ho
ſtiū beneficio piculū uitauit: & ad Eginiū: qd' eſt obiectū oppoſitūq; Theſ
ſalie Cēſari uenienti occurrit: cōiūcto exercitū Cēſar Gōphos peruenit:
quod eſt oppidū primū Theſſaliā uenientibus ab Epyro: quæ gens paucis an
te menſibus ultro ad Cēſarē legatos miſerat: ut ſuis oibus facultatibus utereſ
præſidiūq; ab eo militum petierat. Sed eo fama iā præſeruat: quā ſupra do
cuimus: de prælio Dyrrachino: qd' multis auxerat patib. Itaq; Androſthe
nes prætor Theſſaliæ cum ſe uictoriæ pompeii commitem eſſe mallet: q̄ ſociū
Cēſaris in rebus aduerſis: omnē ex agris multūq; diem ſeruorum ac liberorū
in oppidū cogit: portasq; præcludit: & ad Scipionem pompeiumq; nuncios
mittit: ut ſibi ſubſidio ueniant: ſe non conſidere munitionibus oppidi: ſi celeri
ter non ſuccurrant: longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio
diſceſſu exercituum a Dyrrachio cognito: Lariffam legiones adduxerat. Pom
peiū nondum Theſſaliā appropinquat. Cēſar caſtris munitis: ſcalas muſcu
loſq; ad repentinam oppugnationem fieri: & crates parari iuſſit: quibus rebus
effectis: cohortatus milites docuit quantum uſum haberet ad ſubleuandum
omnium rerum inopiam: potiri oppido pleno: atq; oppulento. Simul reliquis
ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem: & id fieri celeriter prius q̄
auxilia occurrerent. Itaq; ſus ſingulari militum ſtudio eodē: quo uenerat die
poſt horam nonam oppidum altiffimis mœnibus oppugnare aggreſſus: ante
ſolis occaſum expugnauit: & ad diripiendum militibus conceſſit: ſtatimq; ab
oppido caſtra mouit: & metropolim uenit: ſic ut nūcioſe expugnatū oppidi: ſa
mamq; antecederet. Metropolitā eodem primum uſi conſilio iſdem permor
ti rumoribus: portas clauſerunt murosq; armatis cōpeluerunt: ſed poſtea cau
ſa ciuitatis compræheſis ex captiuis cognito: quos Cēſar ad murum producē
dos curauerat: portas aperuerunt: quibus diligentiffime conſeruatis: collata for
tuna Metropolitum cum caſu Gōphenſum: nulla Theſſaliā ſuit ciuitas præ
ter Lariffæos: qui magnis exercitiis Scipionis tenebantur: quin Cēſari pare
ret: atq; impata ſaceret. Ille ſegetis idoneum locū in agris naſtus: quia p̄pe iā
matura erāt: ibi aduentū expectare Pōpeiū: ac oēm rationē belli cōſerre cōſti
tuit. Pōpeiū paucis poſt diebus i Theſſaliā puenit: cōiūctusq; apud cūctū
exercitū ſuis agit gratias Scipionis milites cohortat: ut parata iā uictoria p̄da
ad præmiorū elenteſſe participes: receptiſq; p̄ſibus in una caſtra legionibus:
ſuū cū ſcipione honorē partitur. Claſſicūq; apud eū canī: & alteri illi iubet p̄
toritū tendi: auctis copiis pompeii duobusq; magnis exercitiis cōiūctis: pri
ſtina omnium confirmatur opinio: & ſpes uictoriæ augetur: adeo ut quicquid
intercederet tēporis: id morari reditum in Italiā uideretur: & ſi quando qd'
pompeius tardius: aut conſideratius faceret uniuſeſſe negociū dici: ſed illū
delectari i perio: & cōſulares: prætorioſq; ſeruorū habere numero dicerēt. Iam
que iter ſe palā de p̄miis ac ſacerdotiis contendebant: in annosq; conſulatū de
finiebant: alii domos bonaq; eorū: q̄ in caſtris erant Cēſaris: petebāt magnaq;
inter eos in conſilio fuit controuerſia: oporteret ne. L. Hirniū: quod his a pōpe
io ad parthos miſſus eſſet: p̄ximis comitiis prætoris abſentis rationem ha
beri cum eius neceſſariū fidem implorarent pompeii: ut præſtaret: qd' profici

LIBER TERTIVS

ſcenti p̄miſſet: ne per eius auctoritatē deceptus uideret: reliq; in labore pari
ac periculo: ne unus oēs antecederet: recuſarent. Iamq; de ſacerdotio Cēſaris
Domitius: Scipio: Spinterq; Q. Lentulus quottidianis cōtentionib⁹ ad gra
uiſſimas uerborū contumelias palam deſcenderūt. Cū Lentulus a tatis honorē
oſtendaret: Domitius urbanam gratiam dignitatemq; iactaret. Scipio affinita
te Pōpeiū conſideret. Poſtulauit et. L. Afraniū p̄ditiōis exercit⁹ Actiū Ru
ſus apud pōpeii: qui i Geſtū in Hispaniā diceret. & L. Domitius in cōſilio di
xit: placere ſibi bello conſecto ternas tabulas dari ad iudicandum his: qui ordi
nis eſſent ſenatoriū belloq; ut a cū ipſis nō interfuiffent: ſententiaſq; de ſingulis
ferrent: qui Romæ remaſiſſent: quiq; inter præſidia pompeii fuiſſent: neque
opera in re militari p̄ſtiſſent unam fore tabellam: qui liberandos omni pe
riculo cenſerent. Alteram q; capitis damnarent: Tertiā qui pecuniā multa
rent. Poſtremo omnes aut de honoribus ſuis: aut de præmiis pecuniæ: aut de
perſequendis inimicitis agebant. Nec quibus rationibus ſuperari poſſent: ſed
quemadmodū ut uictoria deberent: cogitabant. Re frumentaria p̄parata: cō
firmatiſq; militibus: & ſatis longo ſpatio t̄pis a Dyrrachinis p̄liis intermiſſo:
quod ſatis perſpectū habere uideretur: tentādum Cēſar exiſtimauit quidnam
pōpeiū propoſiti aut uoluntatis ad dimimicandum haberet. Itaq; ex caſtris
exercitū eduxit: aciemq; inſtruit: propius ſuis locis pauloque a caſtris Pōpeiū
longius: continenibus uero diebus: ut progredereſ a caſtris ſuis collibusque
pompeianis aciem ſubiiceret: quæ res indies cōfirmatiorem eius efficiebat ex
ercitū. Superius tamen inſtitutum in equitibus: quod demonſtrauiſmus: ſer
uabat: ut quoniam numero multis partibus eſſet inferior: adoleſcentes atque
expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernīcitatem armis inter eq̄tes p̄li
ari iuberet: q̄ quottidianā conſuetudinē uſum quodq; generis præliorū percipe
rent. His erat rebus effectū: ut equites mille apertioribus etiam locis. vii. milia
pōpeiānoꝝ militū cū adeſſet uſus: ſuſtinere auderent: neq; magnopere eorū
multitudine terrerentur. Nam etiam p̄ eos dies p̄liū ſecundū equeſtre fecit: at
que unū Allobrogem ex duobus: quos perſuſſe ad pomeiū ſupra docui
mus: cū quibſdā interfecit. Pompeius caſtris in colle habitis: ad inſimas radi
ces mōtis aciem inſtruebat: ſemper ut uidebatur: expectans: ſi iniquis locis cē
ſar ſe ſubiiceret. Cēſar nulla ratione ad pugnam elici poſſe pompeium exiſti
mans: hanc ſibi cōmodiſſimam belli rationem iudicauit: ut caſtra: ex eo loco
muniret: ſemperq; eſſet in itineribus: hoc ſperans: ut mouendi caſtris pluri
busq; adeundis locis: cōmodiore paſſim frumentaria re uteretur: ſimulq; in iti
nere ut aliq̄ occaſionē dīnecādi nanciceret: & inſolitū ad laborē pōpeiū exer
citū quottidianis itinerib⁹ defatigaret. His cōſtitutis rebus ſigno iam p̄fectio
nis dato tabernaculiſque icenſis: ai aduerſū eſt paulo ante extra quottidianam
cōſuetudinē longi⁹ a uallo eſſe acie pōpeiū p̄greſſam: ut nō iniquo loco poſ
ſe dimicari uideretur. Tunc Cēſar ad ſuos: cū iam eſſet agmen in portis: diſſe
rendū eſt inq; iter in præſentia nobis: & de prælig cogitaudū. Sicut enim ſem
per depopoliſcimus: aio ſumus ad dimicandū parati: non facile occaſionem
poſtea reperiemus. Conſeſtimq; expeditas copias educit: pompeius quoque
poſtea cognitū: eſt: ſuorum omniū hortatu ſtatuerat p̄lio decertare. Namque
etiam in cōſilio ſuperiorib⁹ dieb⁹ dixerat: priuſq; cōcurrerēt acies fore ut exer

Educit exer
citu Cēſar.

Educit copi
as Cēſar.

DE BELLO CIVILI

citius Cæsaris pelleretur: id cū essent plariq; admiratū: scio me inquit pene incredibile rē polliceri: sed rationē cōsiliū mei accipite: quo firmior animo i praelium pdeatis: psuasi equitibus nostris id quod mihi se facturos cōfirmauerūt ut cū ppius sit agessū: dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredierentur: ut circumuenta ab tergo acie: prius perturbatū exercitū expellerent: q̄ a nobis talū in hostē iaceret. Ita sine piculo legionū & pene sine uulnere bellū cōficiemus. Id autē difficile nō est: cū tantū equitū ualeat mutūculū denunciat: ut essent aīo parati in praeliū: & quoniā fieret dimicadi potestas ut saepe cogitauissent: ne usu manuq; reliquorū opinionem fallerent. Hunc Labienus excipit: ut cum Cæsaris copias despiceret: Pompeiū cōsiliū summis laudibus efferret: noli inquit existimare pompeiū hūc esse exercitū: quī Galliā Germaniā que deuicerit: omnibus intersui praeliis: neq; temere incognitam rem pñcio pexigua pars illius exercitus superest: magna pars deperit: quod accidere tot praeliis fuit necesse: multos interim autūni pestilentia in Italia cōsumpsit: multi domū discesserunt: multi sunt relictū incontinenti. An nō audistis ex his: quī p causam ualitudinis remāserūt: cohortes eē Brūdiū factas. He copiae quas uidetis ex delectis horū annorū in citeriore Gallia sunt resectae & plarāque sūt ex colonis transpadanis. Attamen quod fuit roboris duobus praeliis Dyrrachinis interit. Hæc cū dixisset: iurauit se nisi uictorē in castra nō reuersurū: reliquosq; ut idem facerent: hortatus est. Hoc laudās pompeius idem iurauit: nec uero ex reliquis fuit quisq; qui iurare dubitaret. Hæc cū facta essent in cōsilio magna spe & lætitia omnium discessum est: & iam animo uictoriā percipiebant quod de re tanta & atā perito imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar cum pompeio castris appropinquasset: ad hūc modū acie eius instruatam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ traditæ a Cæsare initio dissensionis ex. S. C. quarū una prima altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat pompeius: mediam acie Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicenis legio coniuncta cū cohortibus Hispāis: quas traductas ab Franio docuimus: in dextro cornu erant collocatæ: has firmissimas se habere pompeius existimabat. Reliquos inter aciem mediam: cornuaq; iteriecerat: numeroque cohortes. cx. expleuerat. Hæc erāt milia. ly. euocatorū: circiter duoq; ex beneficiariis superiorū exercitū ad eum conuenerant quæ tota acie dispersæ erāt: reliquas cohortes. vii. castris ppingq; castellis pñdio disposuerat. Dextrū cornu ei⁹ fuit qdā impeditis ripis munitū: quā ob causam cunctum egratū sagittarios: funditoresq; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superior institutū seruās decimā legione in dextro cornu: nonā in sinistro collocauerat: tam & si erant Dyrrachinis plis uehementer attēuatæ: huic sic adiūxit octauā: ut pene unam ex duabus efficeret: atq; alteram alteri pñdio esse iusserat. Cohortes in acie. lxxx. constitutas habebat: quæ hominū summa erat. M. xxii. cohortes duas i castris pñdio reliquerat. Sinistro cornu Antonium: dextro. P. Syllā: media acie. Cn. Domitiū pposuerat. Ipse contra Pompeium cōstitit. Simul his rebus animaduertis: quas demonstrauimus timēs: ne a multitudine equitū dextrū cornu circumueniretur: celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit: atque ex his quartam instituit equitatuq; opposuit: & quid fieri uellet ostēdit: monuitq; eius diei uictoriā in earum cohortum uirtute cō-

Acies pōpei
instructa.

LIBER TERTIVS

stare simul tertiæ aciei totiq; exercitū iperauit: ne in iussu suo concurreret. Se cū id fieri uellet: uexillo signū datum exercitū cū militari more ad pugnam cohortaret: suaq; in eū ppetui tps officia pdicaret: in primis cōmemorauit testibus se militib⁹ uti posse: q̄to studio pacē petisset: quæ p Vatiniū i colloquiis: quæ per. A. Claudii cū Scipione agisset: quibus modis ad Oricū cū Libone in mittendis legatis contendisset: neq; se unq; abuti militū sanguine: neq; rep. alterutro exercitu priuare uoluisset: hac habita oratione exposcentibus militibus & studio pugna ardentibus: tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris: qui superiore anno apud eū primum pilum in legione decima duxerat: uir singul. ri uirtute: hic signo dato: sequimini me inq; manipulares mei: q̄ fuistis: & uestro impatori quā constituistis opam date. Vnū hoc praelium superest quo cōfecto: & ille suā dignitatem: & nos nostram libertatem recuperabimus: simul respiciens ad Cæsarem: faciā inq; hodie ipator ut aut uiuo mihi: aut mortuo gratias agas. Hæc cū dixisset: prim⁹ ex dextro cornu pcurrit: atq; eum milites electi circiter. cxx. uoluntarie eiusdē centuriæ sūt psecuti: iter duas acies tātum erat relictū spatii: ut satis eēt ad cōcursū utriusq; exercit⁹. Sed pōpei⁹ suis pdixerat: neu Cæsaris ipetū exciperet neue se loco mouerent: acieq; ei⁹ distrahi paterent: idq; admonitu. C. Triarii fecisse uidebat: ut prius excursus uisq; militū ifringeret: aciesq; distenderet atq; i suis ordinib⁹ dispositi dispersos adorirent leuissq; casura pila sperabat i loco retentis militib⁹ quā si ipsi immissis tellis occurrissent. Simul fore ut duplicato cursu cæsaris milites existimarentur: & lassitudine cōficerentur qd nobis qdem nulla ratione factum a pōpeio uidetur: ppter ea q̄ est quædam animi incitatio: atq; alacritas naturaliter innata oibus qui studio pugnae incendunt hanc nō reprimere: sed augere imperatores debēt: neq; frustra antiquitus institutum est: ut signa undique concurrerent: clamoremque uniuersi tollerēt: qbus reb⁹ & hostes terreri & suos incitari existi mauerunt. Sed nostri milites dato signo cū istis pilis procurrissent: atque animaduertissent non occurrī a pompeianis: usu periti: ac superioribus pugnis exercitati: sua sponte cursum represserunt & ad mediū fere spatium cōstitērūt: ut nō cōsumptis uirib⁹ appropinquarent: paruq; intermisso tempore spatium ac rursus renouato cursu pila miserūt celeriterq; ut erat pceptū a Cæsare gladios strinxerunt. Neque uero pompeiani huic rei defuerunt. Nam & tela missa exceperunt: & ipetum legionū tulerunt: & ordines cōseruauerūt: pilisq; ad gladios redierūt. Eodē equites tēpore a sinistro Pōpei cornu itētī: ut erat impatū: uniuersi pcurrerūt: oisq; multitudine sagittariorū se pfudit: quorū ipetū noster egrat⁹ nō tulit: sed paulū loco motus cessit: eqtesq; pōpeiāi hoc acri⁹ istare & se turmatū explicare: aciemque nostrā a latere aperto circuire cōperūt. qd ubi Cæsar animaduertit: quarte aciei quā instituerat: ex cohortū numero dedit signū. Illi celeriter pcurrerūt: ifestis que signis tāta ui in Pompei equites ipetum fecerunt: ut eorū nemo cōsisteret omnesque cōuersi nō solum loco excederēt: sed pñti⁹ incitati fuga montes altissimos peterent quib⁹ summotis: omnes sagitarii funditoresq; destituti inermes sine pñdio interfecti sunt. Eodē impetu cohortes sinistrum cornu oppugnantes: & iātū resistētes i acie pōpeiāna circūierunt: eosque a tergo sunt adortū. Eodē tēpore tertiā acie Cæsar quæ quieta fuerat: & se ad in tempus locote

Sagittarii &
funditores i
terfecti.

Pōpeiāni.
Notat pōpe
ius in ueritā
rei bellicæ.

Sagitarii &
funditores i
terfecti.

DE BELLO CIVILI

nuerat: pcurrere iussit. Ita cum recentes atq; integri defessis successissent: alii autē a tergo adorirentur: sustinere pōpeiani non potuerunt: atq; uniuersi terga uerterunt. Neq; uero Cāsare sefellit: quin ab his cohortibus: quæ contra equatū in quarta acie collocatæ eēnt: inītiū uictoriæ oriret: ut ipse in cohortibus militibus pronūciauerat. Ab his. n. primū equitatū est pulsus. Ab iisdē factæ cades sagittariorū atq; funditorū. Ab iisdem acies pompeiana a sinistra parte erat circunuenta atq; inītiū fugæ factum. Sed Pompeius ut equitatū suum pulsū uidit: atque eam partem cui maxime cōfidebat: perterritam animaduertit: aliisq; q̄ maxime diffusus acie excessit: protinusq; se i castra equo contulit: & his centurionibus quos in statione ad prætoria portam posuerat: clare ut milites exaudirent: tueamini inquit castra: & defendite diligēter siqd durius acciderit: ego reliquas portas circūeo & castrorum præsidia confirmo. Hæc cum dixisset se in prætorium contulit fumæ rei diffidens: & tamen euentum expectans. Cāsar pompeianis ex fuga intra uallum cōpulsis nullū spatiū perterritis dare oportere existimans: milites cohortatus est: ut beneficio fortunæ uterentur castraque oppugnarent: qui & si magno astu fatigati nā ad meridiē reserat pducta: tamē ad omnē laborē aio parati imperio paruerūt castra a cohortibus: quæ ibi præsidiū erant relictæ industria defendebantur multo et acrius a thracibus: barbarisq; auxiliis. Nā qui acie refugerāt milites & animo perterriti ac lassitudine cōfecti: missis plariq; armis: signisq; militaribus: magis de reliqua fuga: q̄ de castrorū defensione cogitabant. Neq; uero diutius: q̄ in uallo cōstitērant: multitudinem tælorū sustinere potuerunt: sed cōfecti uulneribus locum reliquerunt. Protinusq; omnes ducibus usi centurionibus: tribunisque militū in altissimos montes: qui ad castra ptinebant: cōfugerunt. In castris pōpei uidere licuit trichilas stratas: magnū argenti pōdus expositū recētibus cōspitibus tabernacula cōstrata. L. etiā Lentuli: & nōnullorum tabernacula piecta hedera: multa præterea: quæ nimia luxuriā & uictoriæ fiduciam designarēt: ut facile existimari posset: nihil eos de euentu eius diei timuisse: qn nō necessarias conquirerēt uoluptates: atq; hi miserrimo ac potētissimo exercitui Cāsaris luxuriem obiciēbant cui semper oia ad necessariū usū defuissent pompeius iā cū intra uallū nostri uersarent: quū noctis detactis insignibus impatoris: decumana porta se ex castris eiecit: p̄tinusq; equo citato: larissā cōtendit. Neq; ibi constitit: sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus: nocturno itinere nō intermisso. comitatu equitū. xxx. ad mare peruenit: nauēq; frumentariā conscendit: sape ut dicebat querens tantū se opinionē sefellisse ut a quo genere hominū uictoriā sperasset: ab eo inītiū fugæ factū pene proditus uideretur. Cāsar castris potius: miliubus contendit ne in præda occuparet: reliqui negotiū gerendū facultatē dimitterent qua re impetrata: montē ope circūmunire instituit: pompeiani quod his mōs erat sine aqua diffusi ei loco relicto mōte: uniuersi simul larissam uersus se recipere cōeperunt: qua re animaduersa Cāsar copias suas diuisit partemq; legionū in castris pompeii remanere iussit: partē in sua castra remisit: quattuor secum legiones duxit commodioreq; itinere pōpeianis occurrere cōepit: & progressus milia passuū. yi. aciem instruxit: qua re animaduersa pompeiani in quodam monte constitērunt. Hūc mōtem flumen subleuebat. Cāsar milites cohortatus est & si totius diei cōmētula

castra pōpei
a cāsare op
pugnata.

Luxuriæ pō
peiani exerci
tus.

Pōpei⁹ igno
miniose fu
gat⁹ nauem
cōscendit.

LIBER TERTIVS

bore erant cōfecti noxq; iā suberat: tamen munitione flumen a monte seclu
sit: ne noctu pompeiaī aguari possent: quo pfecto ope: illi de deditione mis
sis legatis agere cōeperunt: pauci ordinis senatorii: qui in se cū his coniuxerāt
nocte fuga salutem petierunt. Cāsar prima luce omnes eos qui in montē con
federāt: ex superioribus locis in planiciē descendere: atque ad terrā arma pice
re iussit: quod ubi sine reculatione fecerūt passisq; palmis piecti ad terrā flen
tes ab eo petierunt salutē: cōsolatus cōfurgere iussit: & pauca apud eos de le
uitate sua locutus: quō minōre essent timore: omnes cōseruauit miliubusq; su
is commendauit: ne qui eorū uiolarentur: ne qd sui desiderarēt. Hæc habita di
ligentia: ex castris sibi legiones alias occurrere & eas quas secū duxerat: inuicē
regescere: atq; in castra reuerti iussit: eodemq; die larissā peruenit: i cōprælio
non amplius ducentos milites desiderauit: sed centuriōes fortes uiros circiter.
xxx. amisit. Interfectus est etiā fortissime pugnans Crastinus cuius mentio
nē supra fecimus: gladio in os aduersū coniecto. Neq; id fuit falsū quod ille in
pugnā pficiscens dixerat. Sic enim Cāsar existimabat eo prælio excellentissi
mā uirtutē Crastini fuisse optimeque cum de se meritū iudicabat. Ex pompe
iano exercitui circiter milia. xy. cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uene
runt amplius milia. xiiii. nāque et cohortes: quæ præsidiū in castellis fuerant:
sele Syllæ similiter dederunt: multi præterea i finitimas ciuitates refugerūt
signaque militaria ex p̄lio ad Cāsarem sut relata clxxx. & acquile. lyiiii. L. Do
mitius: ex castris in montem refugiens: cū uires eius lassitudine defecisset: ab
equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisiū
uenit: eademq; rōne qua factū a Libone antea demonstrauimus: insulam
obiectā portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius qui Brundisio præerat
testis instructisq; scaphis elicit naues lælianas: atq; ex his longius pductam
unā quinquerenē: & minores duas in angustis portus cōepit. Itēque p equi
tes dispositos a qua phibere classarios instituit. Sed Lælius tpe arnicōmodio
re usus ad nauigādū onerariis nauibus Corcyra Dyrrachioque aquā suis sup
portabat: neque pposito deterrebat: neque ante p̄liū in Thessalia factū: aut
ignominia amissæ nauū aut necessariarū rerū inopia: ex portu insulaque ex
pelli potuit. Idē fere tpebus Cassius cū classe Syrorū: & Phœnicū: Cilicū i Si
ciliā uenit: & cū esset Cāsaris classis diuisa in duas ptes: & dimidiā p̄ti p̄fesset.
P. Sulpitius p̄tor. Libo ad fratrē dimidiā M. Pōponius ad Messanā: prius cas
sius ad Messanā nauib⁹ aduolauit: q̄ pōponius de eius aduentu cognosceret:
pturbatūque eū nactus: nullis custodiis: neq; ordinib⁹ certis: magno ueto &
secūdo cōpletas onerarias naues tæda: & pice: & stupa: reliisque reb⁹: quæ
sūt aptæ ad icēdū: in pōpeianā classē immisit: atq; oēs naues incēdit xxxv.
equib⁹ erāt. xx. rostratæ: tāuisq; eo facto tū. or. incessit: ut cū esset legio p̄sidio
Messanæ: uix oppidū defenderent: & nisi eo ipso tempore quidā nūci de Cā
saris uictoria per dispositos equites essent allati: existimabant plarique futurū
fuisse: ut iam amitteretur. Sed opportunissime nuuciis allatis: oppidum fuit
defensū. Cassiusque sulpitiana inde classē p̄fectus ē libonem: applicatisq;
nris ad terrā nauib⁹ ppter eundem timorē pari ut antea rōne agit Cassius se
cundū nactus uentū: onerarias naues circiter. xl. p̄paratas ad icendū imisit:
& flāma ab utroque cornu cōpræhēsa: naues sūt cobustæ qnque: Cūq; ignis

Pōpeiā a cā
sa. cōmēter
suscepti.
Quot uter
que exercit⁹
desiderauer
rit.

Domiti⁹ in
terfect⁹ Læ
lius cū classe
ad Brūdisiū
uenit.

Cassius

P. Sulpiti⁹ li
bo. M. pōpo
ni⁹ ad messā
nā ponponia
na classis in
censa.

DE BELLO CIVILI

magnitudine uenti latius serperet: milites q ex ueteribus legionibus erāt relictī p̄sidio nauibus: ex numero agros ignominia nō tulerūt: sed sua sponte naues conscenderūt: & a terra soluerūt: impetuq; facto in cassianā classē: qnq; reme-
das in quas altera erat Cassius ceperunt. Sed Cassius exceptus scapha
refugit p̄terea duae sunt dephensae triremes: neq; multo post de p̄lio facto in
Thessalia cognitū ē ut ipsi pōpeianis fides fieret. Nā ante hoc tēpus fingi id
a legatis amicisq; Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis: ex his locis
Cassius cū classe discessit. Caesar oībus rebus relictis: persequendū sibi pom-
peīū existimauit quascunq; in partes ex fuga se recepisset: ne rursus copias cō-
parare alias & bellū renouare posset: & quātūcunq; ineris eq̄tatu efficere po-
terat: quotidie p̄grediebat: legionēq; unā minoribus itineribus subseq̄ iussit
Erat edictū pōpeīi noīe Amphipoli p̄positū: uti oēs puīcia iuniores grāci
ciuesq; ro. iurādī cā cōuenirent. Sed utrū auertendae suspitionis cā pōpeius p̄-
posuisset: ut q̄ diuīssime lōgioris fugae cōsiliū occultaret: an nouis delectib9
si nemo p̄meret Macedōiā tenere conaret: existimari nō poterat ipse ad ācho-
ram una nocte cōstitit: & uocatis ad se Amphipoli hospitibus: & pecunia ad
necessarios sumptus irrogata: cognitoq; aduentu Caesaris: ex eo loco discessit
& Mitylenas paucis diebus uenit: biduū tēpestare retentus: nauibusq; aliis ad
ditis actuariis in Cilicia: atque inde in Cyprū peruenit. Ibi cognoscit cōsensu
omniū Antiochēsiū: ciuiūq; ro. qui illic negociarent: arcēq; ante captam ef-
se: excludendi sui causa: nunciosq; dimissos ad eos qui se ex fuga in finitimas
ciuitates recepisse dicerent: ne antiochiā adirent: id si fecissent magno eorū
capitis piculo futurū. Idē hoc. L. Lentulo q̄ superiore anno consul fuerat & P.
Lentulo cōsulari: ac nōnullis aliis acciderat Rhodi. Nā q̄cunq; ex fuga pōpe-
iū sequerent: atq; in insulā uenissent: oppido ac portu recepti nō erant: mis-
sisq; ad eos nūciis: ut ex his locis discederent: cōtra uoluntatē suam naues sol-
uerūt. Itaq; de Caesaris aduentu fama ad ciuitates perferebat: qbus cognitis re-
bus pōpeius deposito adeundae Syriae cōsilio pecunia societatis sublata: & a q̄-
busdā priuatis sūpta: & aēris magno pōdere ad militarē usū in naues imposito
duobusq; milibus hoīum armatis: partim quos ex familiis societate delegerat
ptim a negociatoribus coegerat: quosq; ex suis q̄sq; ad hanc rē idoneos existi-
mabat pellusiū puenit: ibi casu rex erat ptolomaeus: puer aetate: magnis copiis
cū sorore Cleopatra gerēs bellū: quā paucis ante mensibus p̄ suos p̄p̄nquos
atq; amicos regno expulerat: castraq; Cleopatrae nō lōgo spatio ab ei9 castris
distabant. Ad eū pōpeius misit ut pro hospitio atq; amicitia patris alexandria
reciperet: atq; illius opibus calamitate tegeret. Sed q̄ ab eo missi erant conse-
cto legationis officio: liberius cū militibus regi colloqui cōperunt. Eosq; hor-
tari ut suū officiū pōpeio p̄starent: neue ei9 fortunā despicerēt. In hoc erāt nu-
mero cōplures pōpeīi milites: quos eius exercitu acceptos in Syria Gabinius
alexandriā traduxerat: belloq; confecto apud ptolomaeū patrē pueri reliquerat.
His tūc cognitis rebus amici regis: qui p̄pter aetate eius in p̄curatione erāt re-
gni: siue timore adducti: ut postea p̄dicabant: ne sollicitato exercitu regio: Pō-
peius alexandriā: aegyptūq; occuparet: siue despecta eius fortuna: ut p̄terunq;
in calamitate ex amicis inimici existūt: his q̄ erat ab eo missi palā liberaliter re-
spoderunt: eūq; ad regē uenire iusserūt. Ipi clam consilio inito Achillam p̄ae-

Pōpe. p̄seq̄
Caesar.

Edictū p̄po
sitū āphipoli

Pōpe. Mitile
nas uēit mox
ī ciliciā. Inde
ī Cyprū. arx
Antiochēsis.

pōpeī9 pelu-
siū peruenit
ptolomaeus
puer rex cū
Cleopatra so-
rore gerens
bellum.

Alexandria ī
calamitate
ex amicis ini-
mici existūt.
Achillas p̄re-
fectus.

LIBER TERTIVS

sectū regū singulari hominē audaciā: & L. Septimū tri. militū ad interficiē L. septimius
dū pōpeīū miserūt: ab his liberaliter ipse appellatus: & quadā septimii notitia tr. mili. pōpe
productus quod bello p̄donū apud eū ordinem duxerat: nauiculā paruulā ius iterit9
conscendit cū paucis suis: & ibi ab Achilla & septimio inofficetur. Itē. L. Lē L. letulur ne
tulus comprahendit a regē & in custodia necat. Caesarē cū in Asiā uenisset: catus.
reperiebat. T. Appiū conatū esse tollere pecunias ex Epheso ex phano Dianę
eiusq; rei cā. ore oēs puīcia uocasset: ut his testibus sūma pecuniae ure Ephēsiū pha-
retur: sed interpolatū aduentu Caesaris pfugisse. Ita duob9 temporibus ephē-
siā pecuniae Caesar auxiliū ulit: Item constabat Elide in templo Mineruā re-
petitis atq; enumeratis diebus: quo die praliū secundū caesar fecit: simulacrū
uictoriae: quod ante ipsam Mineruam collocatum erat: & ad simulacrum Mi p̄digia caes.
neruā spectabat: ad ualuas setempli limenq; conuertisse: eodē die Antiochiā Victoriā eli
in syria bis tantus exercitus clamor: & signorum sonus exauditus est: ut ī mu de conuersa.
ris armata ciuitas discurreret. Hoc idem ptolomeidā accidit p̄gamī in occul Clamor ex-
tis ac remotis tēplis: quo p̄ter sacerdotes adire fas nō est: quā grāci adyta ap̄ ercit9 Antio
pellant: tympana sonuerūt. Itē tralibus in tēplo uictoriae: ubi Caesar statuā cō chia & ptole
secrauerat: palā per eos dies ītecto inter coagmenta lapidū ex pauimento ex meide. Per-
tūisse ostendebatur. Caesar paucos dies in Asia moratus: cū audisset pōpeīum gami tympa
Cyprī uisum coniectans eū in aegyptū iter habere propter necessitudines re- pana sonue-
gni: reliquāq; eius loci opportunitatem cum legionibus: una quā ex Thessa- runt. Palma
lia se sequi iusserat & altera: quā ex Achaia a Eufio legato euocauerat: equiti Tralib9 caes.
busq; octingentis & nauibus longis rhodiis decem: & asiaticis paucis: alexan alexandriā p
driā puenit. In his erant legionibus hominū tria milia ducenti reliqui uulneri uenit.
bus: plūs: & labore ac magnitudine itineris confecti: consequi non poterant.
Sed Caesar consilium fama rerū gestarū: infirmis auxiliis pficisci non dubitaue-
rat omnē sibi locū tutū fore existimans: alexandriē de pōpeīi morte cognoscit:
atq; ibi primū e nauī egrediēs clamorē militū audit: quos rex in oppido p̄sidii
causa reliquerat: & concursum ad se fieri uidet: quod fasces anteferret. In hoc
omnis multitudo maiestatem regiā minui p̄dicabat. Hoc se dato tumultu: cre-
brae continuīs diebus ex cōcur9 multitudinis conciationes fiebant complu-
resq; milites huius urbis omnibus partibus interficiebantur: quibus rebus ani-
maduersis: legionē sibi alias ex asia adduci iussit: quas ex pompeianis militi-
bus cōfecerat: ipse enim necessario eteliste nebatur: qui nauigantibus alexan-
dria: sunt aduersissimi uenti. Interim controuersias regū ad p̄pulū ro. & ad
se quidē: ut ad consulē pertinere existimans: eo magis officio suo cōuenire qd
superiori cōsulatu cū patre Ptolomaeo: & lege: & senatus cōsulto: societas erat
facta ostendit sibi placere regē ptolomaeū atq; sororē eius Cleopatram exercitus
quos habebant: dimittere: & de controuersis iure apud se potius q̄ inter se ar-
mis decertare. Erat in p̄curatione regni p̄pter aetate pueri nutritus eius Eunu-
chus nomine Photinus. Is primum inter suos querit: atq; indignari cōperit. Re-
gē ad dicendā cām euocat. Deinde adiutores quosdā cōscios sui nactus ex re-
gis amicis exercitū a pelusio clam alexandria euocauit: atq; eundē achillā cu-
ius supra meminimus: oib9 copiis p̄fecit. Hunc incitatū suis: & regis iflatum
pollicitationibus: quae fieri uellet: litteris nunciisq; edocuit: in testamēto ptolo-
maei patris haeredes erant scripti ex duobus filiis maior: & ex duabus ea: quae

Photinus
Eunuchus.

DE BELLO CIVILI

Ptolomæi testamentum.

Dioscorides & Serapion legati ab Achilla interfecti.

Achillas alexandriam occupabat. Cæsar ipse Achillam sustinet.

antecebat: hæc ut fieret: p oēs deos perque fædera: quæ Romæ fecisset eo-
dem testamento Ptolomæus po. ro. obtestabatur. Tabulæ testamēti una per
legatos eius Romā erant allatæ ut in ærario ponerentur: quæ cū propter pu-
blicas occupatio- s poni non potuissent: apud pompeiū sunt depositæ. Alte-
ræ eodem exemplo relicte: atq; obsignatæ Alexandria proferebantur. De his
rebus cū ageretur apud Cæsare: isq; maxime uellet p cōmuni amico: atq; ar-
bitro controuersias regnū cōponere: subito exercitus iugiu- qatulsq; omnis
uenire Alexandria nunciatur. Cæsari copię nequaquā erant tantæ ut eis extra
oppidū: si esset dimicandū cōsideret: relinqueretur ut se suis locis oppido te-
neret: consiliūq; Achillæ cognosceret: milites tamen omnes in armis esse iussit
Regemq; hortatus est: ut ex suis necessariis: quos haberet maximæ auctorita-
tis: legatos ad Achillam mitteret: & quod esset suæ uolūtatis: ostēderet. A quo
missi Dioscorides & Serapion: q ambo legati Romæ fuerant: magnāq; apud
patrem Ptolomæum auctoritatem habuerant: ad Achillam peruenerūt: quos
ille cū in conspectu eius uenissent priusq; audiret aut cuius rei cā missi essent:
cognosceret: corripī ac interfici iussit. Q uox alter accepto uulnere occupatus
per suos pro occiso sublatu: alter interfectus est quo facto regem ut i sua po-
testate haberet: Cæsar effecit: magnāq; regiū nomen apud suos auctoritatem
habere existimans: & ut poti⁹ priuato paucorū & latronū consilio: q regio su-
sceptum bellum uideretur. Erāt cum Achilla copię ut neq; numero: neq; ge-
nerē hominum: neq; usu rei militaris contemnendæ uiderentur: Milia enī ui-
ginti in armis habebat: hi cōstabant ex Gabinianis militibus qui iam in cōsue-
tudinē Alexandria uitæ atq; licentię uenerant: & nomen disciplinamq; po. ro.
didicerant: uxoresq; duxerant: ex quibus plarique liberos habebant: huc acce-
debant collecti ex prædonibus: latronibusque Syriæ Ciliciæq; prouinciæ fini-
timarūq; regionum. Multi præterea capitis damnati: exulesque conuenerant.
Fugitiuiq; omnibus nostris certus erat alexandriæ receptus certaue uita cō-
ditio: ut dato nomine militum essent numero: quorū si quis a domino compræ-
henderetur: consensu militū eripiebatur q uim suorū: quod in simili culpa uer-
sabantur: ipsi pro suo periculo defendebant. Hic regum amicos ad mortē de-
poscere: hi bona locupletum diripere: stipendiū augendī causa regis domū ob-
sidere regno expellere alios: alios accersere uetere quodam Alexandrini exerci-
tus instituto consueuerant. Erant præterea equitum milia duo: qui in ueteraue-
rāt. Hi omnes complurib⁹ Alexandriæ bellis Ptolomæū patrē i regnū reduxe-
rat. Bibuli filios duos interfecerant. Bella cum ægyptiis gesserant. Hūc usū
rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas: paucitatemq; militum Cæ-
saris despiciens occupabat Alexandriam: præterea oppidi partem quam Cæ-
sar cum militibus tenebat: primo impetu domū irrumpere conatus est. Sed
Cæsar dispositis per uias cohortibus: impetum eius sustinuit: eodemque tē-
pore pugnatū est ad portū: ac longe maxiam ea res attulit dimicationē. Simul
enim deductis copiis cōpluribus uis pugnat: & magna multitudie naues
longas occupare hostes conabantur. Quæ erāt. L. auxilio amissæ ad pom-
peiū: prælioq; in Tessalia facto domum redierant. Ille triremes omnes: &
qnque remes aptæ instructæque oibus rebus ad nauigandum: præter has. xii.
erant: quæ præsidii causa Alexandria esse cōsueuerunt constratæ omnes: quas

LIBER Q VARTVS

si occupassent: classe Cæsaris erepta portū ac mare totū in sua potestate habe-
rent commeatu auxiliisq; Cæsare phiberent. Itaq; tanta est contentione actū
quanta agi debuit: cū ille celerē in ea re uictoriā hicq; salutem suam consistere
uiderent. Sed rem obtinuit Cæsar: omnesq; eas naues & reliquas: quæ erant i
naualibus incendit: quod tam late tueri & tam parua manu non poterat: con-
festimq; ad pharū nauibus milites exposuit: pharus est in insula turris magna
altitudine mirificis op-ribus extructa: quæ nomen ab insula accepit: hæc insu-
la obiecta Alexandria portum efficit. Sed a superioribus regionibus in longi-
tudinem passuū noningentorū in mare iactis molibus angusto itinere & pon-
te cum oppido coniunguntur. In hac sunt insula domicilia ægyptiorū: & uicus
oppidi magnitudine: quæq; ubiq; naues si imprudentia aut tempestate paulu-
lum suo cursu decesserint: has more prædonū diripere cōsueuerunt: his autē
inuitis: a quibus pharus tenetur non potest esse propter angustias nauibus
introitus in portum: hoc tum ueritus Cæsar hostibus in pugna occupatis: mi-
liūbusq; expositis pharon apprehendit atq; ibi præsidii posuit: quibus est re-
bus effectum ut tuto frumentū: auxiliaq; nauibus ad eum supportari possent
deduxit enim circum omnes propinquas regiones: atq; inde auxilia euocauit:
reliquis oppidi partibus sic est pugnatum: ut æquo prælio discedere & neu-
tri pellerentur. Id efficiebant angustia loci pacisq; utrinq; interfectis Cæsar lo-
ca maxime necessaria complexus noctu præmunuit. Nec tractu oppidi pars
erat regia exigua in quam ipse habitandi causa initio erat iductus: & theatrū
coniunctum domui erat quod arcis tenebat locū: aditusq; habebat ad portū
& ad reliqua naualia: has munitiones insequentibus auxit diebus: ut pro mu-
ro obiectas haberet: neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Pto-
lemæi regis uacuum possessionem regni sperans: ad achillam se ex regia traie-
cit. Vnaq; bellū administrare cœpit: sed celeriter est iter eos de principatu cō-
trouersia orta: quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis si-
bi quisq; eorū amicos cōciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur. Photinus
nutritius pueri: & procurator regni in parte Cæsaris cū ad achillam nuncios
mitteret: hortaretq; ne negotio desisteret: neue aīo deficerat: indicatis de phæ-
sisq; internūciis: a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

Pharō insulā apprehendit Cæsar.

Photinus a Cæsar. interfe-
ctus.

A. Hirtii Autopii commentariorum de bello alexandrino liber quartus.

Ello alexandrino conflato: Cæsare Rhodo atq; ex syria Ci-
liciaque omnem classem accecit: ex Creta sagittarios equi-
tes ab rege Nabatheorum Malco euocat: tormenta undi-
que conquiri: & frumentum mitti: auxilia adduci iubet. In-
terim munitiones quotidie op-ribus augentur atque om-
nes oppidi partes: quæ minus firmæ esse uiderentur: testu-
dinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per
foramina in proxima ædificia arietes immituntur: quan-
tumque aut ruinis deicitur: aut per uim recipitur loci: in tantum munitiones
proferuntur: nā incendio fere tuta ē alexandria: quod sine cōtignatiōe ac mate-

Malcus rex
Nabatheorū

ria sunt aedificia: & structuris atq; fornicibus continentur: tecta atq; sunt rudere: aut pavimentis. Caesar studebat maxime: ut q̄ angustissimā partē oppidi quā palus a meridie interiecta efficiebat: hanc operibus vineisq; agendis a reliqua parte urbis excluderet: illud expectans primū ut cū eēt in duas ptes urbs diuisa: acies unō cōsilio atq; imperio administraret. Deinde ut laboratib⁹ succurreret: atq; ex altera oppidi parte auxiliū ferri posset: in primis uero ut aqua pabuloq; abundaret: quorū alterius rei copiā exigua: alterius nullā oīo facultatē habebat quodq; utrunq; palus large p̄bere poterat. Neq; uero Alexandrinis in gerendis negociis cūctatio ulla aut mora inferebat. Nā in oēs partes per quas fines aegypti r̄gnūq; pertinet: legatos cōqsitoresq; lectus habendī cā miserāt nec minus in urbe maxime armorū erant institutae officinae. Seruos praeterea: puberes armauerant: quibus domini locupletiores uictū quotidianū stipendiūq; praebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarū partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant: ut quacūq; regione pugnaretur: integris uiribus ad auxiliū ferendū opponi possent: omnibus uis atq; angiporis undiq; triplicē uallum obduxerāt. Erat autem quadrato exstructus saxo: nec m̄ius quadraginta pedū altitudinis habebat: quaeq; partes urbis inferiores erant: has altissimis turribus denorum tabulatorū munierant. Praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant subiectisq; eis rotis funibus iumentisq; obiectis directis pluteis in quacūque erat uisum partē mouebant: urbs fertilissima & copiosissima omnium rerū apparatus suggerebat: ipsi homines ingeniosissimi atq; acutissimi: quae a nobis fieri uiderant: ea solertia efficiebat: nri illoꝝ opa imitari uiderent & sua sponte multa reperiebant unoq; tpe & nras munitiones infestabant & suas defendebant: atq; hac principes in cōsiliis concionibusq; agitabant: populū paulatim in consuetudine eius regni uenire occupandi paucis annis antea Gabinū fuisse in Aegypto. Pompeiū se ex fuga eodē recepisse: ac Caesarē uenisse cū copiis neque morte pōpēiū q̄q; pfectū: quo minus Caesar apud se cōmoraretur: quē si nō expulissent: futurū dicebant ex regno puinciā: idque agendū maturā. Nāq; eū interclusū tēpestatib⁹ ppter anni tēpus recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillā: q̄ ueterano exercitu praerat: & Arisionē regis ptolemāi minorē filiā: ut supra demonstratū ē cū uterq; utrique insidiaret: & sumā ipiū ipse obtinere uellet: poccupat Arisione Ganimedē eunuchū nutritū suū atque Achillā interfecit. Hoc occiso ipsa sine ullo socio & custode oē imperiū obtinebat: exercit⁹ Ganymedi tradit: hic suscepto officio largitionē milites auget: Reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa: speculq; hēt ad nilū p̄tinentes: q̄b⁹ aqua in priuatas domos inducit: quae paulatim spatīo temporis liquecit: ac subsidet: hac uti domini aedificiorum atque eorum familiae consueuerunt. Namque flumine Nilo fertur: adeo est limosa atque turbida: ut multos uariosque morbos efficiat: Sed ea plebs ac multitudo cōtenta est necessario: qd̄ fons urbe tota nullus est: hoc tñ flumen i ea pte urbis erat: quae ab Alexandrinis tenebat. Quo facto est admonit⁹ Ganimedēs posse nros aqua itercludi: qui distributi munitionum tuendarum causa tūcatim ex priuatis aedificiis specubus & puteis extracta aqua utebant: hoc p̄bato cōsilio: magnū ac difficile opus aggreditur.

Arisione
Ptolemāi filia.
Achillas interfectus
Situs
Alexandriae.

Interseptis enim specubus: atq; oibus urbis partibus exclusis: quae ab ipso tenebantur aquae magnā uim ex mari rotis ac machinationibus exprimere cōtendit. Hanc in locis superioribus fundere i parte Caesaris nō intermittebat. Quā obrē fallior paulo praeter cōsuetudinē aqua trahebat ex primis aedificiis: magnāq; hoibus admirationē p̄bāt: quādo ob eā id accidisset nec satis sibi ipsi credebant. Cū se inferiores eiusdē generis ac saporis aqua dicerēt uti: atq; antea cōsueuerāt: ego iter se cōferebant: & degustando q̄tū iter se differrent aquae cognoscebant: p̄o uero t̄pis spatīo hac p̄pior bibi nō poterat oīo. Illa inferior corruptior iā falliorq; repiebat quo facto dubitationē sublata: tāt⁹ cessit timor ut ad extremū casū res deducti uiderent. Atq; alii morari Caesarē dicerēt qn̄ naues cōsedere iuberet. Alii multo graui⁹ extimescerēt casū q̄ neq; celari Alexandrinos possent i apparada fuga: cū hi tam p̄o spatīo ab his neq; illis imminētib⁹ atq; i sequētib⁹ ullus i naues recept⁹ dare. Erat at magna multitudo oppidanorū i pte Caesaris quā domiciliis ipsorū nō mouerat: qd̄ ea se fidelē palā nris eē simulabat: & discessisse a suis uidebat: ut tū mihi defendēdi eēt alexandrini: q̄ neq; fallaces eēt temerarii: multa oratio frustra absumeretur. Cū uero uno tpe & natio eorū & natura cognoscat: ap̄tissimū eē hoc gen⁹ ad p̄ditionē nemo dubitare pōt. Caesar suorū timorem cōsolatione & ratione minuebat. Nam puteis fossisq; aquam dulcem posse repiri affirmabat. Oīa enim littora naturaliter aquae dulcis uenas habet: q̄ si alia eēt littoris aegypti naturaliter aqua atq; oīum reliquorū: tñ quoniam mare libere tenerent: neq; hostes classē haberēt phiberi se nō posse quominus quotidie aquā nauib⁹ petere uel a sinistram pte a phartonio uel a dextra ab insula quae diuersa nauigationes nunq̄ uno tpe aduersus uentis pcluderetur: fugae uero nullū eē cōsiliū nō solū his: q̄ primam dignitatem haberent: sed ne his qdem q̄ nihil prēterq̄ de uita cogitarent magno negocio i petus hostiū aduersos ex munitionibus sustineri: q̄bus relictis: nec loco nec numero pars esse possent: dicebat autem magnam moram: & difficultatem ascensum in naues habere: praesertim ex scaphis sumam esse contra in Alexandrinis uelocitatem: locorumq; aedificiorū notitiam hos praecipue in uictoria insolentes praecursuros: & loca excelsiora atq; aedificia occupaturos: ita fuga nauibusq; nostros phibituros: p̄inde eius cōsiliū obliuiscerentur atq; oī ratione eē uincendum cogitaret. Hac orōne apud eos habita atq; oīum mentibus excitatis dat centurionib⁹ negociū: ut reliquis operibus omisissis: ad fodiendū puteos animū conferant: neue quam partem nocturni t̄pis intermittant: quo suscepto negocio atq; oīum aīs ad laborem incitatis: magna una nocte uis aquae dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrinorū machinationibus: maximiq; conatibus nō longi temporis labore occursum est. Eo bīduo legio trigesima sexta ex deditiis pompeianis militibus cū frumento armis: talis: tormentis impositas in naues a Domitio Caluinio ad littora Africae paulo supra Alexandriam delata est. Hae naues Euro: q̄ multos dies continenter flabat: portū capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omnium illa regione ad tenendas anchoras: hi cū diu retinerentur: atq; inopia praemerentur nauigio actuario Caesarē faciunt certiore. Caesar ut perse consiliū caperet qd̄ faciendum uideretur: nauim conscendit: atq; omnem classē se seq̄ iussit: nullis nostris militibus impositis: quod tū longius paulo discederet: munitiones

Oīa littora
naturaliter a
quae dulcis
uenas habet

Magna uis a
quae dulcis
inuenta.

Domiti⁹, cal
uini⁹.

DE BELLO ALEXANDRINO

Rhodii sciē-
tia & uirtute
p̄stātes Claf-
sis hostiū af-
flicta.

nudare nolebat. Cumq; ad eū locū accessissent: qui appellatur Charonef-
sus: aquandi cā: remiges in terrā exposuit: nōnulli ex numero cū longius a nauib⁹
prædarū concessissent: ab equitibus hostiū sunt excepti: ex his cognouerunt
Cæsarem ipsum in classe uenisse: nec ullos milites in nauibus habere. Qua re
comparata: magnā sibi facultatem fortunā obulisse bene gerēdæ rei credide-
runt. Itaq; naues oēs quas paratas habuerant: ad nauigandū propugnatorib⁹
instruxerunt. Cæsariq; redeuntī cū classe occurrerūt: qui de causis de causis eo
die dimicare nolebat: q; nullos milites in nauibus habebat: & quod post horā
decimā diei res agebat: nox autē allatura uidebatur maiore fiduciā illis qui lo-
corū fiducia confidebant sibi etiā hortandi suos ad hūc defuturū: q; nulla sa-
tis idonea esset hortatio: quæ neq; uirtutē posset notare neq; inertiā: quib⁹ ex
causis naues: quas potuit Cæsar ad terrā detraxit: quē in locū illos successuros
nō existimabat: erat una nauis rhodiā in dextro Cæsaris cornu: lōgeq; ab reli-
quis collocata. Hāc cōspicati hostes nō tenuerunt sese: magnoq; impetu quat-
tuor ad eā cōstratæ naues & cōplures aperte contenderunt: cui coactus est Cæ-
sar ferre subsidium ne turpiter ī cōspectu contumeliā acciperet: q̄q; si qd illi gra-
uius accidisset merito causā iudicabat: præliū cōmissū est magna contētiōne
rhodiōrū q; cū in oibus dimicationibus & scientiā & uirtute præstitissent: tum
maxime illo tpe totū onus sustinere nō recusabāt: ne qd suorū culpa detrimē-
tū acceptū uideret. Ita p̄liū secundissimū est factū: capta est una hostiū qua-
drirēmis depressa ē altera: alteraq; perturbata: deinde oēs epibatis nudatæ ma-
gna p̄terea multitudo in reliqs nauib⁹ ppugnatorū ē interfecta: q; nisi nox p̄liū
diremisset: tota classe hostiū Cæsar pot⁹ eēt. Hac calamitate p̄teritis hostib⁹
aduerso uento leniter flante: naues onerarias Cæsar remulco uictoricibus suis
Alexandriā deducit: eo detrimēto adeo sūt fracti Alexandrini: cū non iā uirtute
ppugnatorū: sed scientiā classiariorū se deuictos uiderent: quib⁹ & superiorib⁹
locis subleuabant: ut ex ædificiis defendi possent: & materiā cunctam obice-
rent: qd nostrā classis oppugnationē etiā ad terrā uerberant. Idē postea Ga-
nymedes in consilio cōfirmauerat: sese eas quæ esset amissæ: restituturū: & nu-
merū adaucturū: magnaq; spe fiduciaq; ueteres reficerē naues accuratiusq; hu-
ic rei studere: atq; insinuare cōstituerunt. Actū & si amplius ex nauibus lōgis
in portu naualibusq; miserant: tamē reparandæ classis cōpitationem depolue-
runt: uidebāt enim nō auxilia Cæsaris: nō cōmeatus supportari posse: si classe
ipsi ualerent: p̄terea nautici homines & urbis & regionis maritimæ quoti-
diano nū a pueris exercitati ad naturalē & domesticū usum refugere cupie-
bant: & q̄tū paruulis nauigiis profecissent sentiebant. Itaq; omni studio ad pa-
randam classē incubuerunt. Erant in omnibus ostiis portulū Nili custodiæ
exigendi portorii cā dispositæ: naues ueteres erant in occultis regionis nauali-
bus: quibus multis annis ad nauigandum non erant usi: has reficiebant: illas
Alexandriam reuocabant: deerant remi: porticus: gymnasia: publica ædificia
detegebāt: afferes remorū usū obtiebāt: aliud naturalis solertiā: aliud urbis co-
pia subministrabat: postremo non longā nauigationē parabat: sed p̄sentis tē-
poris necessitati seruiebāt & in ipso portu cōfligendum uidebant. Itaq; con-
tra oīum opiniōnē quadriremes uiginti duas: quinque remes quinque confecerūt
ad has minores apertas complures adiecerunt: & in portu periclitati remigio

LIBER Q VRTVS

quid quaq; earū efficere posset idoneos milites imposuerunt: seq; ad cōfligen-
dū oibus rebus parauerunt. Cæsar rhodias naues nouem habebat. Nā decē
missis una in cursu littore ægypto defecerat pōticas octo: lycias quinque: ex Asia.
xii. ex his erant quinqueremes: & quadriremes. x. reliquæ infra hanc magni-
dinē: & plarēq; aptas. amen uirtute militū cōsitus cognitis hostiū copiis se ad
dimicandū parabat. Postq; eo uentum est: ut sibi uterq; corū consideret: Cæsar
Pharon classē cūue ait aduersasq; naues hostibus cōstituit. In dextro cor-
nu Rhodias collocat in sinistro pōticas. Inter has spatiū quingentorū pas-
suū reliquit: qd satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hūc ordinem re-
liquas naues subsidio di. nouit: quā quisq; sequatur & cui subueniat: cōsti-
tuit atq; imperat. Nō dubitanter Alexandrini classē pducunt atq; instruūt
In frōte collocāt. xxi. reliquas subsidiarias ī secundo ordie cōstituit. Magnū
p̄terea numerū minorū nauigiōrū & scaphas decē pducūt cū malcollis ignib⁹
que siqd ipsa multitudo: & clamor & flāma nr̄is terroris afferre possent. Erāt
inter duas classes uada trāsitu angusto: quæ p̄tinent ad regionē Africæ: satiq;
diu inter ipsos ē expectatū: a qbus transcundi fieret initiū: p̄terea q; eis: q tra-
sissent ad explicandā classē: & ad receptū: si durior accidisset casus: expedi-
tiores fore uidebant. Rhodiis nauib⁹ p̄erat Euphranor animi magnitudie ac
uirtute magis cū nostris hominibus: q cū græcis cōparandus. Hic ob nouissi-
mā scientiā atq; magnitudinē delectus est ab rhodiis: qui impiū classis obtine-
ret: qui ubi Cæsaris animū auertit: uideris inqt Cæsar uereri: si hæc uada pri-
mus nauibus intraueris: ne pri⁹ dimicare cogaris: q reliquā classē possis ex-
plicat: nobis rem committe: nos p̄liū sustinebimus: neq; tuū iudiciū fallēm⁹
dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari
magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illū adhortatus: atq; omnib⁹ lau-
dibus p̄secutus dat signū pugna: processas ultra uadū quattuor rhodias na-
ues circūstūt Alexandrini atq; in eas impetū faciunt. Sustinent illi atq; arte
solertiāq; se explicant ac tantū doctrina potuit ut in dispari numero nulla trans-
uersa hosti obiceret: nullius naues decederent: sed semper ueniētibus aduer-
sæ occurrerēt. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab
arte est p̄pter angustias loci atq; omne certamē in uirtute cōstituit. Neque ue-
ro Alexandriæ fuit q̄s aut nostrorum aut oppidanorum: qui aut ī opere aut
in oppugnatione occupatū animū haberet: quin altissima tecta peteret. Mini-
me aut erat par prælii certamē. Nostris enim pullis neque terræ neque mari ef-
fugium dabat: uictis omniaq; uictoribus erant futura in incerto. Illi si supe-
rassent nauibus oīa tenerent: si inferiores fuissent reliquam fortunā periclitā-
rentur. Similitud graue ac miserū uidebat per paucos de summa ac de sa-
lute oīum decertare. Quorū si quis aut animo aut uirtute cessisset reliqs etiam
esset cauendū: quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superiorib⁹
diebus sa penumero Cæsar suis exposuerat: ut hoc maiori animo contendere
qd oīum salutē sibi cōmendatam uiderent eadem sibi quisq; contubernalem
amicū notū prosequens erat obtestatus ne suam atq; omnium falleret opinio-
nem: quorū iudicio delectus ad pugnam proficisceret. Itaq; hoc animo est de-
certatum: ut neque maritimis nauticisq; solertiā atque ars præsidium fer-
ret: neq; numero nauium præstantibus multitudo prodesset: neque flexi ad

Euphranor
rhodius.

Pugna naua-
lis Cæsaria-
norū: & Ale-
xandrinorū.

DE BELLO ALEXANDRINO

Terror cōsiliū eripit.

uirtutē ex tanta multitudinē hostiū uiri uirtuti nostrorū possēt adaequari. Capitiuntur hoc plio. x. biremes cū defensoribus remigibusq; & deprimunt tres nostris incolumibus oibus: reliqui ppinquā fuga ad oppidū capiunt quas pterunt ex mollibus atq; aedificiis iminentibus: & nostros adire pprius phibuerunt. Hoc ne sibi sapius accidere posset: oī ratione Cāsar cotendendū existi-
mauit: ut insulā molemq; ad insulā pertinentē in suā redigeret potestātē: pfectis enim magna ex parte munitionibus: & oppidū: & illā & uno tpe tēptari posse cōfidebat: quo capto cōsilio: cohortes. x. & leuis armaturā electos quos idoneos ex eqtib; Gallis arbitrabat: in nauigiā minora scaphasq; imponit inq; altera insulā pte distindat manus cā cū cōmūis nauib; aggredit: p m-
is magnis ppositis q primū insulā ccepissent ac primo impetū nostrorū pariter sustinuerūt. Vno enim tpe & ex tectis aedificiorū ppugnabant & littora armati defendebant: quapropter asperitate loci non facilis nostris aditus dabatur & scaphis nauibusq; lōgis. y. mobiliter & scienter angustias loci tuebāt. Sed ubi locis primū cognitis: uadisq; pertētatis: pauci nostri in littore constiterunt atq; hos sunt alii subsecuti: constanterq; in eos qui in littore a quo istiterāt: impetū fecerūt: oēs pharitā terga uerterunt. His pulsīs: custodia portus relicta ad littora & uicū applicauerunt: seq; ex nauibus ad tuenda aedificia eiecerunt: neq; uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. Erat nō dissimile Alexandriā genus aedificiorū: ut minora maioribus cōserantur turrelque edita & coniuncta muris locū obtinebāt: neq; nostri aut scalis aut cratibus: aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandū: sed terror hominibus mentē cōsiliūq; eripit: & membra debilitat: ut tunc accidit: qui se i a quo loco ac plano pares esse confidebat: iidē perterriti fuga suorū & cāde paucorū triginta pedū altitudine in aedificiis constare ausi nō sunt: seq; per mollē in mare pēcipita uerunt: & octingentorū passuum iteruallo ad oppidū enatauerūt: multi tamē ex his capti interfectiq; sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cāsar praeda militibus concessa aedificia diripi iussit: castellumq; ad pontem qui propior erat pharo cōmuniuit: atque ibi praesidiū posuit. Hunc fuga pharitā reliquerant certiore illum propioremq; oppido Alexandrini tuebantur sed eum postero die simili ratione aggreditur: q; his obtentis duobus omnem nauigiorum excursus & repentina latrocinia sublatum uidebantur. Iāq; eos qui praesidio eum locum tenebant tormentis enauibus sagittisque depulerant: atq; in oppidum redegerant: & cohortium triū in istar in terram exposuerant. Nō enim plure consistere angustia loci patiebantur: reliquā copiam in naues stationem obtinebant: quo facto imperat pontem aduersus hostē prauallari: & qua exitus nauibus erat fornice extructo: quo fons sustinebat: lapidib; impleri: atq; obstrui quorū altero opere effecto: nulla omnino scapha egredi posset: altero instituto omnes Alexandrinorū copiae ex oppido se eiecere: & contra munitiones pontis latiore loco cōstituerunt. Eodēq; tempore quā cōsueuerāt nauigia p pontes ad incendia onerariū emittē ad molem constituerūt Pugnabāt a nostris ex pōte: ex mole ab illis exque area: querat aduersus pōtē & ex nauib; cōtra mole. In his reb; occupato Cāsare militesq; hortate remigū magnus numerus & classiariorū ex lōgis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectādī ferebatur. Pars etiā cupiditate pugnādi: hi

LIBER Q VARTVS

primū nauigia hostiū lapidibus ac fundis a molle repellebāt: ac multū pifice re multitudine telorū uidebātur. Sed postq; ultra eū locū ab latere eorū aperto ausi sunt egredi ex nauibus: Alexandrini pauci: ut sine signis certisq; ordinibus sine rōne pderant: sic temere in naues refugere cōeperūt. Quorū fugacitati alexandrini plures ex nauibus egrediebantur: nostrosq; acius pturbatos in sequebantur. Simul q; in nauibus lōgis remāserāt: scalas rapere: nauesq; a terra repellere pēbāt: ne hostes nauibus potirentur: qbus oibus rebus pturbati milites nostri: cohortiū triū: q in ponte ac prima mole constiterant: cum post se clamorem exaudirent: fugam suorum uiderent: magnam uim telorū aduersi sustinerent: ueritē ab tergo circumuenirentur: & discessu nauiū omnino reditu intercluderentur: munitionem in pontem institutam reliquerunt: & magno cursu incitati ad naues contenderūt. Quorum pars proximas nacta naues multitudine hominū atq; honore depressa est: pars resistens & dubitās: quod esset capiendū cōsiliū: ab Alexandrinis interfecta est nōnulli scilicet exitu expeditas ad anchoras naues cōsecuti incolumes discesserūt. Pauci eleuati scuti: & aīo ad conandū nixi: ad pxima nauigia adnatarūt Cāsar qd potuit cohortandos suos ad pontem & munitiones contendere eodem periculo uersatus est. Postq; uniuersos cadere animaduertit: in suum nauigiū se recepit: quo multitudo hominū isecuta cū irrumperet: neq; administrādi: neq; repellēdi a terra facultas daretur: fore qd' accidit suspicatus sese ex nauigio eiecit: atq; ad eas quā lōgius cōstituerant: naues adnatauit. Hinc suis laborantib; subsidio scaphas mittēs nōnullos conseruauit. Nauigiū qdem eius multitudi-
ne depressum militū una cū hoibus interiit. Hoc plio desiderati sunt ex numero legionariorū militū circiter. cccc. & paulo post eū numerū classiariorū & remiges. Alexandrini eo loco castellū magnis munitionibus: multisq; tormētis cōfirmauerūt: atq; egestis ex mari lapidib; libere sūt usi postea ut pturbarent: sed incēsi potū: atq; incitati magnas accessiōes fecerūt ad mittēda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantū abfuerunt in operibus hostiū expugnādis: in praeliis quotidianis quādoque fors obtulerat pcurrentibus & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendendi multū operibus & ardentibus studiis militū. Nec diuulgata Cāsaris hortatio subseq legionū aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrēdi & continēdi a periculosis dimicationibus: q incitandi ad pugnandū. Alexandrini cū romanos & secundis rebus cōfirmari: & aduersis incitari uiderent: neque ullū bellitertiū cassum nossent: quo possent esse firmiores: ut cōiectura consequi possumus: aut admoniti a regis amicis: qui in Cāsaris erant pidiis: aut suo pōte cōsilio p occuros nuncios regis probato: legatos ad Cāsarē miserunt: ut dimitteret regē: transireque ad suos pateretur. Paratā enim omnē multitudinē esse cōfectā tedio puellā fiduciario regno damnatiōe crudelissima Ganymedis: facere id quod rex imperasset. Quo si auctore in Cāsaris fidē amicitiaq; uentū essent nullius periculi timorē multitudinē fore impedimento: quominus se dederent. Cāsar & si fallacem gentē semperque aliā cogitantem aliā simulatē bene cognitā habebat: tñ petentibus dare ueniā utile esse statuit. Quod si quo facto sentirent: ea quā postularent mansurū in fidem: dimissū regem credebant. Sin id qd magis illoz naturā cōueniebat: ducem ad bellū gerendum re

Desiderati.
cccc. legiona-
rii.

Alexandrini
fallaces.

DE BELLO ALEXANDRINO

Nimia Cæsaris bonitas.

Ad canopū

Tyberius Nero pfectus

Fortuna mutabilis.

Euphranor Rhodius perit. Mithridates pergame nus. Pelusiū oppidū a mithridate capitur. Auctori tas adest uictori.

gem habere uellent: splendidius atq; honestius se contra regē: q̄ cōtra cōuena rū ac fugitiuorū manū bellū esse gesturū. Itaq; regē cohortatus ut cōsuleret re gno paterno parceret p̄clarissimæ patriæ: quæ turpibus incendiis & ruinis cēt de formata. Cuius suos primū ad sanitatē reuocaret: deinde conseruaret fidem po. ro. sibiq; prætaret cū ipse tantū ei crederet: ut ad hostes armatos cum mī teret dextera dextrā tenens dimittere cōpit adultū iā ætate puerū. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus ne a ge. tis sua mor. degeneraret flens orare cōtra Cæsare cōpit: ne se dimitteret. Nō enim regnū ipsum sibi cō spectu Cæsaris esse iucūdius. Cōpressis pueri lachrymis Cæsar ipse cōmotus celeriter si illa sentiret fore eū secū affirmans dimit. Ille ut ex carceribus in li berū cursum emissus: adeo contra Cæsarem acriter bellū gerere cōpit: ut la chrymas quas i colloquio proiecerat: gaudio uideret p̄fuisse. Accidisse hæc cōplures Cæsaris legati: amici centuriones militesq; latabantur: qd nimia bo nitas eius fallaciis pueri delusa fuerit: quasi id Cæsar bonitate tantū adductus & nō prudentissimo cōsilio fecisset: cū ducæ assumpto Alexandrinī nihilo se i firmiores factos ac languidiores romanos aduerteret. Eludentibusq; militi bus regis ætate atq; infirmitatē magnū dolorē acceperunt: neq; se quicq; p̄fi cere uiderent: rumoresq; existerent magna Cæsaris præsidia: terrestri itinere Syria Ciliciæq; adduci qd nōdū auditū Cæsari erat. Cōmeatū: q nris mari sup portabat intercipe statuerūt. Itaq; expeditis nauigiis: locis idoneis ad Canopū in statioe: dispositis nauibus: insidiabant nri cōmeatib. Quod ubi cæsari nū ciatū ē: classē iubet expediti atq; instrui. Præfecit huic Tyberiu Nerone: p̄fi ciscunt in ea classe Rhodiæ naues: atq; in his Euphranor: sine quo nulla unq dimicatio maritima pag: et sceleriter cōfecta est. At fortuna quæ plarūq; eos: quos plurimis beneficiis ornauit: ad duriorē casū reseruat superiorū tempore dissimilis Euphranorē persequēbat. Nā cū ad Canopū uentū est instructaq; utrinq; classis esset: & cōfixisset: & sua cōsuetudine Euphranor prius praliū cōmississet: & illic triremē hostiū pforasset ac demersisset: p̄ximā lōgius in se cutus: pag: celeriter insequentibus reliquis: circumuentus ab alexandrinis est: cui subsidiū nemo tulit: siue q; in ipso satis p̄sidii pro uirtute ac sceleritate eius putarent esse: siue q; in ipsi timebāt. Itaq; unus ex omnibus praliū bene rē ges sit: solus cū sua quadriremi uictrice periit. Sub id tempus Mithridates Perga menus magnæ nobilitatis domi: scientiaq; in bello: & uirtutis fidei dignitatis que in amicitia Cæsaris missus in Syria Ciliciāq; initio belli Alexandrinī ad au xilia accersenda cū magnis copiis: quas celeriter & propensissima ciuitatū uo lūtate & sua diligentia cōfecerat: itinere pedestri: quo cōiungitur ægyptus Sy ria Pelusiū adducit: idq; oppidū firmo p̄sidio occupatū ab Achilla p̄pter op portunitatem loci. Nāq; tota ægyptus maritimo accessu Pharo: pedestri pelu sio uelut castris munita existimat: repēte magnis circūdatū copiis: multiplici p̄sidio p̄tinaciter p̄pugnā. & copiarū magnitudie: quas itegras uulneratis defessisq; subiiciebat: & pleuerantia cōstantiaq; oppugnādī: quo die est agref sus i suā redegit potestatē p̄sidiiq; ibi suū collocauit. Inde re bene gesta ad Cæ sare cōtēdit: oēs q; eas regioēs p̄ quas iter faciebat: auctoritate ea quæ plarūq; adest uictori placarat: atq; in amicitia Cæsaris redegerat. Locus est fere regio nū illarū nobilissimus: nō longe ab Alexandria qui nominat Delta: qd nomē a

LIBER Q VARTVS

similitudine litteræ capit. Nā pars quædā fluminis nili deriuata iter se duabus itineribus paulatim mediū iter se spatiū relinquēs diuersissimo ad litt⁹ iterual lo a mari adiūgit. Cui loco cū appropinquare Mithridatē rex cognouisset: & trāseundū ei flumē sciret: magnas aduersus eū copias misit: qbus uel superari deleriq; Mithridatē: uel sine dubio retinere posse credebat: quēadmodū autē optabat cū uici: sic satis habebat interclusū a cæsare se retineri. Quæ primæ copiarū flumē tra. & Mithridati occurrere potuerunt plū cōmise rūt: festinantes p̄ripere subsequētib; uictoriae societate. Quorū ipetū Mi thridates magna cū prudentia cōsuetudie nostra castris uallatis sustinuit. Cū uero incaute atq; insolenter succedere eos munitionibus uideret: eruptione un diq; facta magnū numerū interficit: qd nisi locorū noticia reliq; se texissent: par timq; in naues: qbus flumen trāsierant: recepissent funditus deleti essent: qui ut paulū ab illo timore se rectearūt: adiunctis his qui subsequebantur: rursus Mithridatē oppugnare cōeperunt. Mittit a Mithridate nuncius Cæsari: qui rem gestam perferret: cognoscit ex suis hæc eadē accidisse: ita pene sub idem tempus & rex ad opprimendū Mithridatem proficiscitur: & cæsar ad recipi endū celeriore fluminis nili nauigatione est usus: in qua magnā & paratā clas sem habebat: Cæsar eodē itinere uti noluit: ne nauibus in flumine dimicaret: Sed circumuectus eo mari quod Africae partis esse dicitur: sicuti supra demon strauimus: prius tamē regis copiis occurrat quam his Mithridatē agredi pos set eumque ad se uictorem incolumi exercitu recepit. Conscederat cum copi is rex loco natura munito: quod erat ipse excelsior: planicies ex omnibus parti bus subiecta. Tribus autem et lateribus uariis genere munitionibus tegebat Vnum latus erat adiectum flumini nilo: alterum editissimo loco ductū i par tem castrorum obtinebat. Tertium palude cingebat. Inter castra regis & cæ saris iter flumen intercedebat angustū altissimis ripis: quod i nilum effluebat. Aberat autē ab regis castris milia passuum circiter septem. Rex cum hoc iti nere uenire cæsarem comperisset: equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit: qui transitu cæsarem prohiberent: & eminus ex ri pis plū impar inirent. Nullū enim processum uirtus habebat aut periculum ignauia subibat: quæ res incedit dolore milites equitesq; nostros q; tandiū pa ri praliū cum Alexandrinis certaretur. Itaq; eodem tempore equites Germa ni dispersi uada fluminis quærentes partim demissioribus ripis flumen trana runt: & legionari magnis arboribus excisis quæ longitudine utranq; ripā con tingerent proiectis repentinorūq; aggere iniecto: flumen transierunt: quorum impetū adeo pertimuerunt: hostes: ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra: nāq; ex ea fuga pauci ad regē refugerūt pene oī reliqua multitudine i terfecta. Cæsar re p̄clarissime gesta: cum subitum aduentum suum iudicaret magnū terrorem Alexandrinis iniectura: protinus uictor ad regis castra con tendit: hæc cum & opere magno allata & loci naturā munita aduerteret cōfer tamq; armatorū multitudinem collocatamq; in uallo uideret: lassos itinere ac praliando milites ad oppugnāda castra succedere noluit. Itaque non magno interuallo relicto ab hoste castra posuit. Postero die castellū quod rex in pro ximo uico nō lōge a suis castris munierat: brachiisque cum opere castrorum coniunxerat: uici obtinendi causa Cæsar egressus omnibus copiis ex pu

Locus nobi lissimus Delta.

Adorti Mi thridatē ale xandrinī.

DE BELLO ALEXANDRINO

gnat. Nō q̄ id minori numero militū cōsequi difficile factum putaret: sed ut ab ea uictoria perterritis Alexandrinis prius castra oppugaret. Itaq; eo cursu: quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites isecuti: munitionibus successerunt: acerrimeq; eminus praeliari cœperunt duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabat: una quā liber accessū habere demōstrauit altera quā mediocri interuallū inter castra & flumē nilū habebat maxima & electissima Alexandriorū multitudo defecit: leuata ē p̄ quā facillime aditū habebat: plurimū autē p̄ficiēbant hostes in repellēdis uulnerādīs q; nris: q̄ in regione fluminis nili p̄pugnabant: diuersis enim talisq; nostris figebat: aduersi ex uallo castrorū: aduersi ex flumine in quo multæ naues instructæ funditoribus & sagittariis nostros impugnabāt. Cæsar cū uideret milites acris p̄liari nō posse: nec tamē multū p̄fici p̄pter locorū difficultatē cūq; animū aduerteret excelsissimum locū castrorū relictū esse ab Alexandrinis: quod & p̄ se munitus esset: & studio partim pugnandi partim spectandi decurrissent in eum locū: in quo pugnabatur: cohortes illo circūire castra & summū locū aggrederi iussit: hisq; Carfulenū p̄fecit & aī magnitudinē & rei militaris sciētia uirum præstantem: quo ut uentū est paucis defendentibus munitionem: nostri contra militibus acerrime pugnantibus diuerso clamore & p̄lio perterriti Alexandrini trepidantes in oēs partes castrorum discurrere cœperunt: quorū perturbatione nostrosq; animi adeo sunt incitati: ut pene eodē tēpore ex omnibus partibus primi tamen editissimū locū castrorū caperent: ex quo decurrentes magnā multitudinē hostiū interfecerunt: quod piculū plariq; Alexandrini fugientes acruatim se de uallo p̄cipitauerunt in eam partem: quā fluminī erat adiūcta: hosq; primis in ipsa fossa munitionis magna uī oppressis ceteri faciliore fugā habuerunt. Cōstat fugisse ex castris regē ipsum receptūq; in nauē: & multitudinē eorū q̄ ad p̄ximas naues adnatabāt: demerso nauigio perisse. Re felicissime celerimeq; gesta cæsar magnæ uictoriæ fiducia p̄ximo terrestri itinere Alexandria cū eq̄tibus cōtendit. Atq; ea parte oppidi uictor introiit: quā p̄sidio hostiū tenebatur. Neq; enim cōsiliū suum sefellit: quin hostes eo p̄lio audito nihil iā de bello essent cogitaturi dignū adueniens fructum uirtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorū: armis p̄iectis munitionibusq; suis relictis: ueste ea sumpta qua supplicat dominātes deprecari cōsueuerūt: sacrisq; omnibus praelatis: quorū religione precari offēsos irarorūq; aīos regū erant soliti aduenienti Cæsari occurrerūt seq; ei dediderunt. Cæsari in fidē receptos consulatus per hostiū munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione uenit suorū: qui nō tātū bellum ipsum ac dimicatio nem: sed etiā talem aduentū eius scelicē fuisse latebant. Cæsar ægypto atq; Alexandria potius reges cōstituit: quos Ptolomæus testamento scripserat: atque obtestatus po. ro. ne mutarentur. Nam maiore ex duob; pueris rege amissō minori tradidit regnū: maiori ex duobus filiis Cleopatraz: quæ manserant in fide præsidiisq; eius minorem Arsinoem: cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus: deducere ex regno statuit nequa rursus noua dissensio prius q̄ diuturnitate confirmarentur regis imperia p̄ hostes seditiosos nasceret legione ueterana sexta secū deducta ceteras ibi reliquit: quo firmius esset eorū regnum & imperium: qui neq; amorem suorū habere poterant

Carfulenus
uir præstans

Fusus ptole
mæi exercit
Ptolomæus
perit.

Alexandri. se
cæsari dedūt

Cæsar reges
cōstituit.

LIBER Q VARTVS

q̄ fideliter permāserant in Cæsaris amicitia: neq; uetustatis auctoritate pau cis diebus reges cōstituit: simul ad imperiū nostri dignitatē utilitatēq; publicā pertinere existimabat: si permanent in fide reges: præsidiisq; eos nostris cētutos: & hos si essent ingrati posse hisdē præsidiis coerceri. Sic rebus omnib; cōfectis & collocatis: ipse itinere terrestri profectus est in Syriā. Dum hæc in ægypto geruntur: ex Deiotarus ad Domitiū Caluiniū: cui Cæsar Asiam finitimasq; protinus adimittendas tradiderat uenit ortarunt ne Armeniā minorē regnū suū: neue Cappadociā regnū Ariobarzanis possideri: uastariq; paret a Pharnace: quo male nisi liberarentur imperata se facere pecuniāq; promissam Cæsari nō posse soluere: Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris: cū pecuniā necessariā esse iudicaret: sed etiam turpe po. ro. & Cæsari uictori: sibiq; infame esse statueret: regna sociorū ab externo rege occupari: nuncios cōfestim ad pharnacem misit Armenia Cappadociāq; decederet: neue occupatione belli ciuili po. ro. ius maiestatemq; tēptaret. Hanc denunciationē cū maiore uim habere existimaret: si propius eas regiones cū exercitu accessisset: ad legiones p̄fectus: unā ex tribus. xxxvi. secum ducit: duas in ægyptū ad Cæsarem mittit litteris eius euocatas: quarū altera i bello alexandrino nō occurrit: qd' itinere terrestri per Syriā erat missa. Adiungit. Cn. Domitius legioni. xxxvi. duas a Deiotaro: quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat: equites cētum totidēq; ab Ariobarzane sumit: mittit. P. Sextum ad. C. prætorium quæstorem ut legionem adduceret: quæ ex tumultuariis militibus in ponto confecta erat. Q. q; Paciscium in Cilicia ad auxilia accersenda: quæ copiarū celeriter omnes iussu Domitii conuenerūt. Interim legati a pharnace responsum referunt Cappadocia se decessisse: Armeniam minorē se recepisse: quā paterno nomine iure obtinere deberet. Deniq; eius regni causa integra Cæsari seruaretur. Paratū enim se facere qd' his statuisset. P. Domitius cū animaduertisset eum Cappadocia decessisse nō uolūtate adductū: sed necessitate: q̄ facilē Armeniā defendere posset: subiectā suo regno: q̄ Cappadociā longius remotā quoq; oēs tres legiones adducturū Domitiū putaret: Ex quibus cū duas ad Cæsarem missas audisset audaciusq; i Armenia substitisset: p̄seuerare cœpit ut eo quoq; regno decederet. Neq; enim aud ius esse Cappadociæ atq; Armeniæ nec iuste eum postulare: ut in Cæsari aduentu res integra differret. Id enim esse integrū q̄ ita esset: ut fuisset. His responsis datis: cū his copiis quas supra scripsi p̄fectus est in armeniam locisq; superioribus iter facere instituit. Nā ex ponto a Comanis iugū editū siluestre p̄tingens in armenia minorē quo Cappadocia finit ab armenia cuius itineris hæc erant certe opportunitates: q̄ in locis superiorib; nullus impetus repētinus accidere hostiū poterat: & q̄ Cappadocia his iugis subiecta magnā cōmeatus copiā erat subministratura. Complures interim legationes Ppharnaces: ad Domitiū mittit: quæ de pace gerēt: regiaq; munera Domitio ferret: ea cōstāt oīa aspenabat nequicq; sibi fore antiquius: q̄ dignitatē populi. ro. & regna sociorū recuperare legatis respondēbat: magnis cōtinuis itineribus confectis cū adueneret ad nicopolim: qd' oppidū in armenia minore positū ē plano loco: mōtib; tamē altis ab duobus lateribus obiectis satis magno iteruallo ab oppido remotis: castra posuit lōge a nicopolī circiter mi

Cæ. Syria
p̄fectus rex
Deiotarus.
Ariobarzais
regnū uasta
tū a pharna
ce.

Domitiū mu
nera aspnat
Nicopolis in
armenia mi
nore.

DE BELLO ALEXANDRINO

lia passuū septē. Quibus ex castris cū locus angustus ac īpeditus ēēt trāseun-
dus Pharnaces in insidiis delectos pedites oēsque per se disposuit eqtes. Magnā
aut multitudinē pecoris iter eas fauces dissipari iussit: paganosque & oppidāos
in his locis obuerti: ut siue amicus siue inimicus Domitiū eas angustias trāsi
ret nihil de insidiis suspicaret: cū ī agris & pecora & homines animaueret
uerfari: tāq̃ amicorū aduentu greges. Sin uero ut hostiū fines uirent: p̃da diri-
pienda milites dissiparent disperiq; caderent. Hæc cū adueniret: nunq̃
tamen intermittebat: legatos de pace atq; amicitia mittere ad Domitiū cū hoc
ipso crederet eum facilius decipi posse. At cōtra spes pacis Domitio in eisdem
castris morādī attulit cām. Ita pharnaces missa p̃ximi tēporis occasione: cum
uereret: ne cognoscerent insidiā: suos in castra reuocauit Domitius postero
die propius nicopolim accessit castraq; oppido cōtulit: quæ dū muniunt no-
stri pharnaces acie instruxit suo more atq; instituto: ī fronte enim simplici di-
recta acie cornu trinis firmabantur subsidiis: eadē ratione mediā collocaban-
tur acies duobus dextra sinistraq; interuallis simplicibus ordinibus instructis
p̃fecit inceptū castrorū opus Domitius: parte copiarū p̃uallo instructa p̃xima
nocte pharnaces interceptis tabellariis: qui de alexandrinis rebus lras ad Do-
mitiū ferebāt: cognoscit Cæsare magno in periculo uersari: flagitareq; a Do-
mitio: ut q̃primū sibi subsidia mitteret: p̃p̃iusq; ipse Alexandria p̃ Syriā acce-
deret: qua cognita re pharnaces uictoriæ loco ducebat: si tahere tepus posset
eū discedendū celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido qua facillimū accel-
sum & æq̃simū ad dimicādū nris uidebat fossas duas directas: nō ita magno
medio interuallo relicto: quattuor pedū altitudinis in eū locū deduxit: quo lō-
gius constituerat suā nō p̃ducere acie. Inter has fossas acie semp̃ īstruebat: eq̃
tatū aut ab lateribus oēm extra fossam collocabat: q̃ neq; aliter utilis esse pote-
rat: & multū numero anteibat nostrosq; eqtū. Domitius aut cū Cæsaris magis
piculo q̃ suo cōmoueret neq; se tuto discessusq; arbitraret: si conditiones quas
reiecerat: rursus appeteret: aut sine cā discederet: ex p̃p̃inqs castris in acie exer-
citū eduxit: tricesimā sextā legionē in dextro cornu collocauit: pōticā in sinistro
Deiotari legiones in mediā acie cōtulit: q̃bus tamen angustissimū frontis reli-
quit interuallū: reliqs cohortibus in insidiis collocatis: sic urrinq; acie instru-
cta p̃cessū est ad dimicādū. Signa sub idē tēpus ab utroq; lato cōcurrūt acri-
ter uarieq; pugnat. Nā tricesimā sexta legio cū extra fossam ī eq̃tatū regis īpe-
tū fecisset: adeo secundū p̃liū fecit: ut moenibus oppidi succederet fossaq; trā-
siret: aduersusq; hostes aggredere. At pontica ex altera parte legio cū paulu-
lū auersa hostibus cessisset: fossam aut circuire acie secūdo conata fuisset: ut
aperto latere aggredere hostē in ipso transitu fossæ: cōfixa: & oppræssa ē. de-
iotari uero legioe uix īpetū sustinuerunt. Ita uictrices regis copiarū cornu suo
dextero mediāq; acie conuerterūt se ad tricesimā sextā legionē: quæ tñ fortiter
uincētū īpetū sustinuit: magnis copiis hostiū circūdata: p̃sentissimo aio pu-
gnās in orbē se recepit ad radices mōtiū: quo pharnaces inseq; p̃pter iniquitā-
tē loci noluit. Ita pōtica legioe pene tota missa: magna parte Deiotari militū iter
fecta tricesimā sexta legio ī loca se superiora cōtulit: nō amplū ducētis q̃nqua-
ginta desideratis. Ceciderunt eo p̃lio splēdidi ac illustres uiri nōnulli eqtes ro-
mani. Quotamē īcōmodo Domiciū accepto: reliquias exercitus dissipati col-

Fraus barba-
ra.Intercepti a
pharnace cæ-
sa. tabellarii.Pugna Do-
mitii cum
pharnace.

LIBER QVARTVS

legit īnneribusq; tutis p̃ Cappadociā in Asiā se recepit. Pharnaces rebus secū-
dis elatus: dum de cæsare ea quæ optabat: speraret: pōtū oibus copiis occupa-
uit. Ibique & uictor: & crudelissimus rex: cū sibi fortunā paternam sceliciore
euentu destinaret: multa oppida expugnauit: bona ciuiū romanorū: pōtiorū
que diripuit: supplicia cōstituit in eos: q̃ aliquā formæ atq; ætatis cōmēdatio-
nē habebant: eaq; quæ morte essent miseriora: pontūq; nullo defendente: pa-
ternū regnū cepisse gloriā obtinebat. Sub id tēpus in illyrico est incom-
modū acceptū: quæ puincia superioribus mensibus retēta nō tantū sine igno-
minia: sed et cum laude erat. Nāq; eo missus æstate cū duabus legionibus cor-
nificius Cæsaris quæstor p̃ pratore: quāq; erat puincia minime copiosa ad ex-
ercitus alendos: & finitimo bello ac dissensionib; uastata & cōfecta: tamē pru-
dentia ac diligentia suā magnā curam suscipiebat: neq; temere p̃gredetur:
& recepit: & defendit: nāq; & castella cōplura locis editis posita: quorū oportu-
nitas castellanos īpellebat ad decursiones faciendas & bellū inferendū: expu-
gnauit: eaq; p̃da milites donauit. Quæ & si erat tenuis: tamē in tanta despera-
tione erat grata p̃sertim uirtute parta: & cū Octauius ex fugā pharsalici p̃-
lii magna classe in illū se sinū cōtulisset: paucis nauibus Hiadertinorū quorū
semp̃ in rēp. singulare cōstiterat officiū: dispersis octauianis nauib; erat poti-
us uel classe dimicare posset: adiūctis captiuis nauib; sociorū: & cū diuersissi-
ma parte orbis terrarū. C. Pōpeium uictor Cæsar sequebatur: compluresq; ad-
uersarios in Illyricū p̃pter Macedoniā p̃p̃inquitatem: se reliquis ex fuga col-
lectis: cōpullisse audiret: lras ad Gabiniū mittit: uti cū legionib; tyronū: quæ
nuper erant conscriptæ: p̃ficisceretur in Illyricū: cōiunctisq; copiis cum corni-
ficio: si qd̃ piculū puinciæ inferret: depelleret. Sin ea nō magnis copiis tuta
esse posset: in Macedoniā legiōes adducerent. Omnē enim illam partem re-
gionemq; uiuo. C. pompeio bellū instauraturam esse credebat Gabinius ut ī
Illyricum uenit: hyberno tempore anni ac difficili siue copiosiore puincia
existimans: siue multū fortunæ uictoris Cæsaris tribuens: siue uirtute & sciē-
tia sua cōsensus quibus sæpe in bellis periclitatus: magnas res & secūdas ductu
aususq; suo gesserat: neq; puinciæ facultatibus subleuabatur quæ partim erat
exinanita: partim infidelis: neque nauibus intercluso mari tempestatib; com-
meatus supportari poterat: magnisq; difficultatib; coactus nō ut uolebat: sed
ut necesse erat: bellū gerēbat: ita cū durissimis tempestatibus propter īnopiā
castella expugnare cogeretur: rebra incōmoda accipiebat: neq; est a Bar-
baris cōtemptus: ut Salonam se recipiens in oppidum maritimum: qd̃ ciues
ro. fortissimi fidelissimiq; īcolebant: in agmīe dimicare sit coactus. Quo p̃lio
duobus milibus militū ampli; amissis centurionibus. xxxviii. tribunis. iiii. cū
reliqs copiis Salonam se recepit. Summaq; ibi difficultate reorū oīum p̃sensus
paucis mensib; morbo perit cui; & īscelicitatis uini & subita mors ī magnā
īpē octauii adduxit puinciā potiundā: quæ tñ dōtū in reb; secundis & lot-
tuna: quæ plurimum in bellis pōt: diligentiaq; Cornificii: & uirt; Vatiniū uer-
sari passa nō est. Vatinius Brundisii eum esset cognitis rebus: quæ gesta erāt
in Illyricum: cum lris Cornificii: ad auxilium puinciæ ferendum euocare-
tur: & M. Octauium audiret: cum barbaris scēdera percussisse: complu-
ribusq; locis nostros tyronum & militum oppugnare p̃sidia partim classe

Pharnaces
pontum oc-
cupat.Cornificius
p̃p̃retor Illy-
rici.Hiadertini ī
R. p. officio-
si.Salona oppi-
dum.Gabinius
morbo perit

DE BELLO ALEXANDRINO

per se partim pedestribus copiis per barbaros: & si graui ualitudie affectus nix corporis uiribus aium sequebatur: in uirtute uicem incommodum naturae diffcultatesque hyemis: & subita praeparationis. Nam cum ipse paucas in portu naues longas haberet: litteras in Achaia ad calenum misit: ut sibi classem mitteret: quod cum tardius fieret: quam periculum nostrorum flagitaret: quod sustinere impetum Octauii non poterat: nauibus actuariis: quarum numerus erat satis magnus: magnitudie satis iusta ad praeliandum rostra ipse imposuit. Has a iunctas longis: & numero classis aucto militibus ueteranis impositis: quorum magnam copiam habebat: ex oibus legionariis: qui numero agros relictos erant Brundisii: cum exercitus in graeciam transportarentur: praefectus est in Ilyricum mariumque nonnullas ciuitates: quae defecerant Octauioque se tradiderant: partim recipiebat partim remeantes in suo consilio praeteruehebatur: nec sibi illius rei moram necessitatemque iniungebat: quod quod celerrime posset ipsum Octauium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique: ubi nostrorum erat praesidium aduentu suo discedere ab oppugnatione coegit: praesidiumque nostrorum recepit. Octavius enim cum Vatiniū classem magna ex parte confecta ex nauiculis actuariis habere cognouisset: confusus sua classe substitit ad insulam Thauridem: qua regione Vatinius inseques nauigabat: non quod Octauium ibi restitisse sciret: sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Cum propius Thauridem accessisset distensis suis nauibusque & tempestas erat turbulenta: & nulla suspitio hostis accessisset: repente aduersum ad se uenientem nauem: antennis ad medium malum demissis instructa propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit celeriter uela subduci demitti: antenas iubet & milites armari: & uexillo sublato quo oppugnandi dabat signum: quae primae naues subsequiebantur: idem ut facerent: significabat: parabat se uatiniā repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Instruitur utrique acies: ordine disposita magis octauiana: paratior militum animis uatiniā. Vatinius cum animaduertit neque nauium se magnitudine neque numero parum esse futurae dimicationi: fortunam rem committere maluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauii impetum fecit celerrime fortissimeque contra illo remigante naues aduersa rostris concurrunt adeo uehementer: ut nauis octauiana rostro discusso ligno continetur: committitur acriter reliquis locis praeliū: concurruntque ad ducem maxime nam cum suo quisque auxilium ferret magnam cominus in angustis mari praedium factum est quod totum coniunctis magis nauibus colligendi potestas dabatur: tanto superiores erant uatiniā: qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant: & dimicatione aequata longe superiores uirtute rem feliciter gerebant: deprimunt ipsius Octauii quadriremis: multi praeterea capiuntur: aut rostris perforata merguntur propugnatores octauiani partim in nauibus iugulantur partim in mare praecipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert: in qua plures confugerant depressa scapha vulneratus in adnatat ad iuu Myoparonem: eo receptus cum plura nox dirimeret: tempestate magna uelis perfugit: sequuntur hunc suae naues nonnullae: quas casus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit: suisque oibus incolumibus in eum se portum recepit: quo ex portu classis octauiana ad dimicandum praecesserat. Caput ex eo praelio pentiorem unam triremes duas: dyerotas octo compluresque remiges octauianos: posteroque ibi di

Thauris insula.

Octavius a Vatiniō fusus.

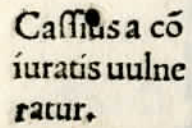
LIBER QVARTVS

fuit dum suas captiuasque naues reficeret: post die tertium contedit in insulam Itham quod eo se recepisse ex fuga redebat Octauium. Erat Itham nobilissima regio: non ea: oppidum coniunctissimumque Octauio: quo ut puenit: oppidani supplices se Vatiniō dederunt. Conpertique ipsum Octauium paruis paucisque nauigiis uentose cundo regionem Graeciae petisse: inde ut Sicilia: deinde ut Africa caperet. Ita breui spatio re praclarissime gesta puincia recepta: & Cornificio redita: classe aduersarioque ex illo sinu expulso uictor se Brundisium incolumi exercitu & classe recepit. His autem temporibus: quibus Caesar ad Dyrrachium poenium obsidebat: & palaeopharsali re feliciter gerebat. Alexandriaque cum periculo magno: tum et maiore periculo famam dimicabat. Cassius Longinus in hispania praetore puincia ulterioris obtinenda causa relictus: siue consuetudie naturae suae: siue odio quod in illam puincia susceperat: quae tor ex insidiis sibi uulneratus: magnas odii sui fecerat accessiones quod uel ex consciencia sua cum de se mutuo sentire puincia crederet: uel mutuis signis: & testimoniis eorum quod difficulter odia dissimulat: ad aduertere poterat: & compensare offensionem puincia: exercitus amouere cupiebat. Itaque cum primum in unum locum exercitum conduxit: sesteritia. C. militibus est pollicitus: nec multo postquam in Lusitania medobregam oppidum: motumque herminium expugnasset: quo medobregenenses confugerant: ibi ipator appellatus: iterum sesteritiis. C. milites donauit multa praeterea & magna praemia singulis concedebat: quae speciosum reddebant praesentem exercitum amore. Paulatim tamen & occulte militarem disciplinam: seueritatemque minuebant. Cassius legionibus in hyberna dispositis ad ius dicendum Cordubam se recepit. Contractumque in eas res alienum grauissimis oneribus puincia constituit exoluere: & ut largitionis postulat consuetudo per causam liberalitatis speciosam: plura largitori quae rebantur: pecuniae locupletibus imperabant: quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur: sed et cogebat: in gregem locupletium simulatum causa tenues conciciebantur: neque ullum genus quaestus aut magni & euidentis: aut minimi & sordidi praetermitterebatur quo domus & tribunal impatoris uacaret: nemo erat quod modo aliquam iacturam facere posset: quoniam aut uadimonio teneretur: aut inter eos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculis ad iacturas & detrimenta rei familiaris adiungebantur. Quibus de causis accidit: ut cum Longinus imperator eadem faceret: quae faceret quaestor similia rursus de morte eius puinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiae res eius: qui cum in illa societate uersarentur rapinarum: nihilominus tamen oderant eum in cuius nomine peccabant sibi quod rapuerant: acceptum ferebant: quod intercederat: aut erat interpolatum Cassio assignabant: quintam legionem nouam conscribit augere odium & ex ipso electu & sumptu aditae legiois complere equum tria milia: maximisque onerant imperis: nec puincia daret ulla reges. Interim litteras accepit a Caesare: ut in Africa exercitum traiceret: perque Mauritania ad fines numidiae pueniret quod magna. Cn. poenio Iuba rex miserat auxilia: maioraque missurus existimabat: quibus litteris acceptis insolenti uoluntate efferebatur: quod sibi nouae puinciae & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas: auxiliaque adducenda: certis hominibus datum negocium: ut frumentum nauesque centum praepararentur: pecuniaeque describerentur: atque imperarentur nequa res cum redisset: moraretur: redditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut uigilantia cupien

Insula Itham
Menum oppidum.

Cassius Longinus in hispania.

Medobrega oppidum hispaniae
Herminius mons.

Castus legi
bus in hunc

Supplicium
de cōiuratis
furnit cassi9.

Torí9 pom/
peianus.

us lætitiā exprimebat: cōfectū bellū licentiā tēporē intercludebat. Sic erat du-
bius animi: utrū nihil timere: an oīa licere malet: Sanatis uulneribus: accersit
oēs qui sibi pecunias expensas tulerant: acceptasq; eas iubet referri: qbus par-
uidebatur imposuisse oneris ampliorē pecuniā īperat. Q uē autē Romae cle-
ctū instituit: quosq; ex oībus conuentib⁹ coloniisq; conscriptos transmarina
militia pterritos ad sacramētū redemptionē uocabat. Magnū hoc fuit uectigal
maius tū cr. odiū. His rebus cōfectis totū exercitū lustrat. Legiōes quas
in Africa ducturus erat: & auxiliā mittit ad Traiectū. Ipse classē quā para-
bat ut inspiceret Hispalim accidit ibiq; moratur: ppter qd edictū tota puincia
pposuerat ut qbus pecunias īperasset: neq; cōtulissent: se adirent. Q uē euoca-
tio uehementer oēs turbauit. Interim. L. Titius: q eo tpe tri. mil. legiōis uerna-
culæ fuerat: nunciat fama legiōē trigessimā. Q. Cassius legatus simul dice-
bat: cū ad oppidū lepti castra haberet seditiōe facta: centuriōib⁹ aliquot occi-
sis: q signa tolli nō patiebant: discessisse: & ad secūdā legiōē cōtendisse: quæ
ad fratū alio itinere ducebat: cognita re noctu cū. y. cohortib⁹. xxyiii. egre-
ditur: mane puenit. Ibi eum diem ut qd ageret: respiceret moratus Carbonā
contendit. Hic cū legiōes trigesima & uigesima prima: & tres cohortes & se-
cunda legio & qnta legio totusq; conuenisset eqtatus: audit quattuor cohor-
tes uernaculis oppressas ad obuculā: cū his ad secundā puenisse legiōē: oēsq;
ibi se coniunxisset &. T. Toriū italicensem ducem delegisse. Celeriter habito
consilio: Marcellum Cordubā: ut eā in ptate retineret. Q. Cassium legatū hi-
spalim mittit paucis ei dieb⁹ afferē conuentum cordubensem ab eo defecisse
Marcellumq; aut uoluntate: aut necessitate adductum: nāq; id uarie nuncia-
batur consentire cum cordubensib⁹: duas cohortes legiōis qntæ quæ fuerāt
cordubæ in p̄sidio: idem facere. Cassius his rebus incēsus mouet castra: & po-
stero die Segoniā ad flumen silicense uenit: ibi habita contione militum tem-
ptat animos quos cognoscit non sua sed cæsaris absentis cā sibi fidissimos esse
nullumq; piculum depcaturus: dum p eos cæsari puincia restitueretur. Interi
Tori⁹ ad cordubā ueteres legiōes adducit: ac ne dissensionis initium natum
seditiōsa militum suaq; uideretur natura. Simul ut contra. Q. cassium: qui cæ-
saris noīe maiorib⁹ uiribus uti uidebatur: æq; potentem opponeret dignitatē.
Cn. Pompeio se puinciā recuperare uelle palā dictitabat: & forsitan etiā hoc
fecerit odio cæsaris: & amorē Pōpeiū cui⁹ nomē multū poterat apd eas legiōes
quas. M. Var. obtinuerat. Sed id qua mente commot⁹ fecerit coniectura sci-
ri potes. Certe hoc præ se Torius ferebat. Milites adeo fatebantur: ut. C. Pō-
peiū nomen in scutis inscriptum haberent: eique frequens legionum conuen-
tus obuiā p̄diit. Neque tantum uirorum: sed etiā matrum familias ac prærex
tatorū: deprecaturque ne hostili aduentu cordubā diriperent. Nam se contra
cassium consentire: cum omuib⁹ contra cæsarem ne facere cogerentur: ora-
re. Tātæ multitudinis p̄cibus: & lachrymis exercitus commot⁹: cum uideret
ad cassiū psequēdū nihil op⁹ esse. C. pompeii noīe & memoria: tāq; oībus cæsa-
riāis: q pōpeiāis Lōginū esse ī odio: neq; se conuētū neq; M. Marcellū cōtra
cæsaris cām posse perducere nomen pompeii ex scutis detraxerunt. Marcel-
lum qui se cæsaris causam defensurum profitebatur: ducem ascuerunt: præ-
toremq; appellarunt & sibi conuentū adiunxerāt: castraq; ad cordubam posu-

DE BELLO ALEXANDRINO

erunt. Cassius eo biduo circiter quattuor milia passuum a Corduba citra flumē Betim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: lras ad regē Bogudē i Mauritaniam: & ad M. Lepidū pcos. in Hispaniā citeriōre mittit subsidio sibi puin-
ciaq; Caesaris cā q̄primū ueniret: ipse hostili mō cordubensiu agros uastat: adificia incēdit. Cuius rei deformitate atq; indignitate legiones: quæ Marcellū in ducē cœperant: ad eum cōcurrerunt: ut in acie educerent: orāt priusq; cō-
fligēdi sibi potestas fieret: q̄ cū tanta contumelia nobilissimæ carissimæq; pos- sessiones cordubensiu i conspectu suo rapinis: ferro flammaq; cōlumerēt. Mar- cellus cū cōfligere miserrimū putaret: qd' & uictoris & uicti detrimētū ad eū dē Cæsare esset redundatur: neq; suæ potestatis legiones Betim traducit atq; acie instruit: Cū Cassius contra pro castris suis acie instruxisset loco supe-
riore: causa interposita: qd' is in æquū nō defenderet: Marcellus militibus per- suadet: ut se in castra recipiant. Itaq; copias reducere cœpit. Cassius quo bene ualebat: Marcellūq; infirmū esse sciebat: aggressus equitatu legionarios se re-
cipientes: complures nouissimos in fluminis ripis interficit: cū hoc detrimen- to qd' trāsitus fluminis uitii difficultatisq; haberet: cognitū esset: marcellus ca-
stra Betim trāssert: crebroq; uterq; legiōes i acie educit neq; tū cōfligē ppter locorū difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim ueteranas: multisq; praeliis expertas legiones. Cassius fidei magis q̄ uir-
tuti legiōis cōfidebat. Itaq; cū castra castris collocata essent: & Marcellus lo- cū idoneū castello capisset: quo phibere aqua cassianos posset: Lōginus uer-
tus ne genere quodā obsidionis clauderetur in regionibus alienis: sibiq; i festis noctu silentio ex castris pficiscit: celeriq; minere ulā cōtēdit: qd' sibi fidele es-
se oppidū credebat: ibiq; adeo cōiūcta ponit mœnibus castra: ut est loci natu-
ra: namq; ula in edito monte posita est: ut ipsa munitione urbis undiq; ab op-
pugnatione tut⁹ eēt. Hūc Marcellus iseqt: & q̄ pxiē pōt ulā: castra castris cō- fert: locorūq; cognita natura: quo maxime rem deducere uolebat: necessitate ē adductus ut neq; cōfligeret: cuius si rei facultas eēt: resistere incitatus militi-
bus nō poterat: neq; uagari Cassiū latius pateretur: ne plures ciuitates ea pate- rent: quæ passierant cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis opibusq; in circuitu oppidi cōtinuatis ulā Cassiūq; munitionibus clausit: quæ priusq; pfi-
cerent: Lōginus oēm suū eqtatū emisit: qd' sibi usui fore credebat: si pabulari frumētariq; Marcellū nō pateret. Magno aut impedimēto si clausus obsidio-
ne & inutilis necessariū cōsumeret frumentū. Paucis diebus lris Cassii acceptis rex Bogud cū copiis uenit: adiūgitq; ei legiōne: quā secū adduxerat: complu-
re q; cohortes auxiliarias hispanorū nāq; ut in ciuilibus dissensionibus accide- re consueuit: ita tpius illis in Hispania nōnullæ ciuitates rebus Cassiū stude-
bāt: plures marcello fauebant. Accidit cū copiis Bogudi ad exteriores Marcel- li munitiones pugnat utrinq; acriter crebroq; ut accidit fortuna saepe ad utrū-
que transigente uictoria: nec tamē unq; ab opib⁹ depellit Marcellus. Interim Lepidus ex citeriōre puincia cū cohortibus legiōariis trigintaq; magno nu-
mero eqtū: & reliquorū auxiliorū uenit: ea mēte ulā ut sine ullo studio tantū cō-
tentionē Cassiū Marcellique componeret. Huic uenienti siue dubitatione Mar- cellus se credidit atque offert. Cassius contra suis se tenet præsidiis siue eo q; plus sibi iniuriis deberi q̄ Marcello existimabat: siue eo q; ne poccupatus ani-

Vla oppidū

Rex Bogud.

LIBER QVARTVS

mus lepidi esset obsequio aduersarii: uerebat: ponit ad ullam castra lepidus: neq; habet a Marcello quicquā diuisi: ne pugnaretur interdicat: ad exeūdum Cassium inuitat: fidemq; luā in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cas- sius: qd' sibi faciendū: quidue lepidus esset credendū: neq; ullū exitū consiliū sui reperiret: si permaneret in senectia postulat uti munitiones dimicerentur: sibiq; liber exitus daretur nō tantū inducias facerent: sed prope iam cōstituta opera cōplanaret: cōdiāq; munitionū essent deductæ. Auxila regis in id castellū Marcelli: qd' proximū erat regiis castris: neq; opmantibus omnibus si tamē in oibus fuit Cassius: nā de huius cōscientia dubitat: ipetū fecerūt: cōpluresq; ibi milites opprefferūt: q̄ celeriter indignatiōe & auxiliis Lepidi plū eēt diremptū: maior calamitas eēt accepta. Cū iter Cassio patefactū esset: castra Marcellus cū lepidus cōiungit. Lepidus eodē tpe. Marcellusq; Cordubam cū suis proficiscitur: a Corduba Narbonem. Sub tempus Trebonius proconsul ad prouinciā obtinendā uenit. De cuius aduentu ut cognouit Cassius: legio-
nes quas secum habuerat: equitatumq; in hyberna distribuit. Ipse omnib⁹ su- is rebus celeriter correptis malacā contendit: ibiq; aduerso tempore nauigā-
di naues conscēdit: ut ipse prædicabat: ne lepidus & Trebonio & Marcello cō- mitteret: & amici eius dictitabant: ne per eam prouinciā minore cū dignitate iter faceret: cuius magna pars ab eo defecerat: ut ceteri existimabant: ne pecu-
nia illa ex finitimis rapinis cōfecta in potestate cuiusq; ueniret. Progressus i hy- berna secunda tempestate: cū in Iberum flumē noctis uitandæ causa se contu-
lisset: inde paulo uehemētiore tempestate nihilo periculosius se nauigaturum credens: profectis aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis in ipsis fau-
cibus: neq; flectere nauē propter uim fluminis neque directam tātis fluctibus tenere posset: demersa nauī periit. Cū in Syriam Cæsar ex ægypto uenisset: at-
que ab his qui Romā uenerāt ad eū cognosceret litterisq; urbanis animadu-
teret multa Romæ male & inutiliter administrari: neq; ullā parē reip. satis cō-
mode geri: qd' & contentiōibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirētur: & ambitione atq; indulgentia tribunorum militū: & qui legiōibus præerāt: mul-
ta contra morē consuetudinemq; militarem facerent: quæ dissoluendæ disci-
plinæ seueritatisq; essent: eaque omnia flagitare aduentū suū uideret: tamen præferendum existimabat: quas prouincias regionesque uenisset eas ita relin-
quere constitutas: ut domesticis dissensionibus liberarentur: iura legesq; acci-
perent: & externorū hostium metu deponerent. Hæc in Syria Cilicia: Asia ce-
leriter se confecturū sperabat: qd' hæ prouinciæ nullo bello premebant. In Bi-
tynia ac ponto plus oneris uidebat impendere sibi: non enim excessisse ponto pharnacē audierat neque excessurū putabat: cum secūdo prælio esset uehemē-
ter inflatus: quod contra Domitium Caluinum fecerat commoratus uere in omnibus ciuitatibus quæ maiores sunt dignitate: præmia benemeritis & uir-
tuti & publicæ tribuit: de controuersiis ueteribus cognoscit: ac statuit reges leges dynastas prouiciæ: finitimosque omnes: qui ad eum concurrerant: re-
ceptos in fidem: conditionibus: impositis prouiciæ tuendæ ac defenden-
dæ dimittit: & sibi & populo romano amicissimos. Paucis diebus in ea prou-
cia consumptis. Sex: Cæsare amicū & necessarium suum legionibus Syriæ p-
fectus ficit ipse eadē classe: qua uenerat pficiscit in Ciliciā cuius prouiciæ ciuitates Syriæ.

Malaca

Longinus periit.

Sex. Cæs.

Tarsū urbs
Cilicię.

Templū Bello
ne Nicome
des Bithyn
nius Ariara
tes Ariobar
zanis frater.

Ignoscit. cā.
Deiotaro.

DE BELLO ALEXANDRINO

omnes euocat Tarsum: quod oppidū fere totius Cilicię nobilissimū fortissi
mūq; est: ibi rebus oibus puincia & finitimarū ciuitatū constitutis: cupiditate
pisciscendi ab bellū nō diutius moratur: magnisq; itinerib⁹ per Cappado
cię confectis: biduū Mazace moratus uenit Comana: uetustissimū & sanctis
simū in Cappadōciā Bellonę templū: quod tanta religione collit: ut sacerdos
eius deę maiestate: imperio: & potentia secundus rege cōsensu generis illius
habeat. Id hominī nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicant: q; regio Cap
padocū genere ortus propter aduersam fortunā maiore suorū mutationemq;
generis iure minime dubio: uetustate tamē intermisso: sacerdotiū id repete
bat. Fratrē aut Ariobarzanis Ariaratē: cū benē uisus uterq; eorū de repu
esset: ne aut regnī hęreditas Ariaratē sollicitaret: an hę res regnī terreret: Ario
barzāi attribuit q; sub eius imperio ac ditione esset ipse iter cōceptū simili uelo
citate conficere cōcepit: cū ppius pontū finesq; gallograciā accessisset: Deiotar
us tetrarcha gallograciā tunc quidem pene totius quod ei neq; legibus neque
moribus concessum esset: & ceteri tetrarchę contendebant. Sine dubio autē
rex Armenię minoris ab senatu appellatus: depositis regiis insignibus: neque
tantum priuato uestitu: sed reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit oratū:
ut sibi ignosceret: quod in ea parte positus terrarū quę nulla pręsidia cæsaris
habuisset: exercitibus imperiisq; in. Cn. Pōpeiū castris fuisse: neq; enim se iu
dicem debuisse esse controuersiarum po. ro. sed parere pręsentibus imperiis.
Contra quem cæsar cū plurima sua cōmemoraret officia quę consul ei decre
tis publicis tribuisset: cūq; defensionem eius nullā posse excusationē suę im
prudentię recipere coarguisset: quod homo tantę prudentię ac diligentię sci
re potuisset: ubi quis urbem italięq; teneret: ibi senatus populusq; ro. ibi resp
esset. Quis deinde post. L. Lentulū. M. Marcellū esset: sed tamē se concedere
id factum superioribus suis beneficiis ueteri hospitio: atque amicitię dignitati
atq; hois: pręcibus eorum qui frequentes concurrissent hospites atq; ami
ci Deiotari ad deprecandū. De controuersis tetrarcharū postea se cogniturū
esse dixit: regiū uestitū ei restituit: legionē autē eam quam ex genere ciuium su
orum Deiotarus natura disciplināq; nostra constitutam habebat: equitatum
que omnē ad bellū gerendū adduci iussit. Cū in pontū uenisset copiasq; oēs
i unū locū coegisset: quę numero atq; exercitatione bellos: mediocres erāt ex
cepta enim legione sexta: quā secū adduxerat Alexandrina ueteranā: multis me
ritis laboribusq; functā: multisq; militib⁹ p̄m difficultate itineris ac na
uigationū: p̄m crebritate bellos: adeo diminutā: ut minus mille hoium i ea
esset reliquę erant tres legiões: una Deiotari: duę quę in ee plio: qd. Cn. Do
mitiū fecisse cū Pharnace scripsimus: fuerant. Legati a Pharnace missi Cæsa
rē adeūt atq; i primis deprecant: ne eius aduentus hostilis eēt. Factusq; enī oia
pharnacē quę i perata eēt: maximāq; cōmemorabāt: nulla pharnacē auxilia
cōtra Cæsare pōpeio dare uoluisse: cū Deiotarus: qui dedisset: tamē ei satisfe
cisset. Cæsar rēdit se fore æquissimū pharnaci: si quę polliceretur: representa
turus esset monuit autut solebat: militibus uerbis legatos ne aut Deiotarū sibi
obicerent: aut nimis eo gloriarentur beneficio: quod auxilia pompeio nō mi
sissent: nam se neque libentius facere quicquam: quam supplicibus ignoscere
neque prouinciarum publicas iniurias condonare his posse: qui non fuis

LIBER Q VARTVS

sent in se officiosi. Id ipsum qd cōmemorasset officiū utilius Pharnaci fuisse
qui puidisset: ne uinceretur: q; sibi cui dii immortales uictoriā tribuissent. Sentētia im
Ita ipse magnas & graues iniurias ciuium ro. q; in ponto negociati essent: quo peratore d
niā in integrū restituere nō posset: cōcedere pharnaci. Nā rēq; interfectis alihis
sam uitā: neq; exectis uiriliter restituere posse: qd qdē suppliciū graui⁹ mor
te ciues ro. subissent. Ponto uero decederet cōfestim: familiāq; publicanorū
remitteret: cetera p̄stitue et sociis ciuib⁹q; romāis: quę penes eū esset. Si
bene fecisset iam tunc sibi mitteret munera ac bona quę bene rebus gestis im
peratores ab amicis accipere cōsueffēt. Miserat enim Pharnaces coronam au
ream: his responsis datis legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter polli
citus cū festinantem ac properantē Cæsarem speraret libentius etiā crediturū
suis pmissis: quā res pateret: quo celerī⁹ honestiusq; res magis necessarias p
ficisceretur: nemini enim erat ignotū: plurimis de causis ad urbem Cæsare
reuocari: lentius agere: decedendū diem postulare longiorem pactiones inter
ponere: summa frustrari: Cæsar cognita calliditate hominis quod aliis tēpibus
natura facere cōsueuerat: tunc necessitate fecit adductus ut celerius omnium
opinione manū cōferret: zela est oppidū in ponto positū ipsum ut in plano lo
cō munitū: tumulus enim naturalis uelut manu factus: excelsiore undique fa
stigio sustinet murum. Circūpositi sunt huic oppido magni multiq; intercisi
uallibus colles: quorum editissimus qui propter uictoriā Mithridatis & in
fœlicitatem Triarii detrimentumque exercitus nostri superioribus locis at
que itineribus pene coniunctis oppido magnam in illis partibus habet nobi
litate: nec multo longius milibus passuum trib⁹ est ab zela. Hūc locū phar
naces ueterib⁹ paternorū fœlicium castrorum resectis operibus copiis omni
bus suis occupauit. Cæsar cum ab hoste milia passuum quinque castra posu
isset: uideretque eas ualles quibus regia castra munirentur eodem interuallo
sua castra muniturus si modo ea loca hostes priores non cepissent: quę multo
erant propiora regis castris aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo
celeriter collato: p̄xima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis
impedimentisque in castris relictis: prima luce non oppinantibus hostibus
ipsum locum cōcepit. In quo Mithridates secundum bellum aduersus Triariū
fecerat. Huc omnem cōportari aggerem castris seuitiaq; agi iussit: ne qs
ab opere miles discederet cū spatio nō amplius mille passuū intercisa uallis ca
stra hostiū diuideret ab opere incepto. Cæsaris castrorū pharnaces cum id re
pēte prima luce animaduertisset: copias suas omnes pro castris i struxit: quas
interposita tanta locorū iniquitate consuetudine magis peruulgata militari crede
bat instrui. Cæsar uel ad opus suū tradendū: quo plures in armis tenerētur uel
ad ostentationē regię fiducię ne munitione magis q; manu defendere locum
Pharnaces uideret: deterritus nō est quo minus prima acie puallo instructa
reliqua pars exercitus opus faceret. At pharnaces impulsus siue loci fœlicitate
siue auspiciis: & religionibus inductus quib⁹ obtemperasse eum postea audie
bamus: siue paucitate nostrorum: qui in armis erant cōperta: cū more operis
quotidiāi magnā illoꝝ seruoꝝ multitudinē: quę aggerē portabat: milites esse
credidisset: siue ēt ueterana fiducia exercitus sui quē cū legione. xxii. in acie cō
fluxisse: & uicisse legati eius gloriabant siue cōtēptu exercitus nrī: quē pullū

Zela oppi
dum.

DE BELLO AFRICO

a Domitio duce sciebat inito consilio dimicandi: descendere prupta ualle coepit: cuius aliquandiu Caesar irridebat inanē ostentationē: & eo loco militum cohortationē: quē in locū nemo sanus hostis subiturus esset. Cū interim pharnaces eodē gradu quo in plū descenderat: uallē ascendere aduersus arduum collē instructis copiis coepit: Caesar incredibilis uel intemeritate: uel fiducia motus: neq; opinās: imparatusq; oppressus eodē tpe milites ab operib; uocat: arma capere iubet: legiones opponit: aciem instruit. Cū subita trepidatio magnū terrorē attulit nr̄is nondū ordinib; instructis: falcata regia quadriga p̄mixtos milites pturbat: quā tñ celeriter multitudie talorū opprimūt. Insequit̄ has acies hostiū: & clamore sublato cōfigit: multū adiuuante natura loci: plurimū deorū immortalīū benignitate q̄ cū oībus casibus bellis intersunt: tū p̄cipue eis qbus nihil rōne potuit administrari Magno atq; acri plio facto cōminis dextro cornu quo ueterana legio erat collocata initiū uictorię natum est: ex ea pte cū in p̄cliu detruderent̄ hostes multo tardius sed tñ iisdē diis adiuuantibus: sinistro cornu mediaq; acie tota p̄fligant̄ copia regis: quā q̄facile suberāt iniquū locū: tā celeriter gradu pulsae p̄mebant̄ loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis: partim suorū ruina oppressis: q̄ uelocitate effugere poterant armistñ pietis: uallē trāsgressi nihil ex eo loco supiore inermes p̄ficere poterāt. At nr̄i uictoria elati subire iniquū locū munitionesq; agredi nō dubitarūt. Defendentibus aut̄ his cohortib; castra: quas pharnaces p̄sidio reliquerat: celeriter castris hostiū sunt potiti. Interfecta multitudie omni aut capta suorū pharnaces cū pauci eq̄tibus pfugit. Cui nisi castrorū oppugnatio facultatē attulisset liberius pfugiendi: uiuus in Caesaris potestatē adductus eēt. Tali uictoria totiens uictor Caesar incredibili est latitua affectus: qd̄ maximū bellū tāta celeritate cōfecerat: quodq; subitū piculi recordatio ē latior qd̄ uictoria facili ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto: p̄da oī regia militib; cōdonata: postero die cū expeditis eq̄tibus ipse p̄ficiscit̄. Legionē se xta decedere ad p̄mia: atq; honores accipiendos in Italiā iubet. Auxilia Deiotari domū remittit: duas legiones cū Caelio Minutio in p̄to reliq̄. Ita p̄ gallogreciā Bithyniāq; in Asiā iter facit: oīumq; earū quinciarū decōtrouersis cognoscit: & statuit. Iura in tetrarchas: reges: ciuitates disposuit: Mithridatē pergamenū quo rē feliciter celeriterq; gestā in Aegypto supra scripsimus regio genere ortū: disciplinis ēt regiis educatū: nā eū Mithridates Asiā toti p̄pter nobilitatē pergamo paruulū secū asportauerat in castra: multosq; tenuerat annos: regē Bosphori cōstituit: quod sub impio pharnacis fuerat puinciasq; p̄ro. a barbaris atq; inimicis regibus: interposito ant̄cissimo rege munuit. Eodē tetrarchiā legibus gallogrecorū: iure gentis & cognationis adiudicauit: occupatā & possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neq; tamē usquā adiutius moratus est: quā necessitas urbanarū seditionū pati uidebatur. Reb; felicissime celerrimeq; confectis: in Italiā celerius omnium opinione uenit.

Pharnaces
a Caesare fu-
sus fugatus
que.

Mithridates
rex Bospho-
ri constituit

LIBER Q VINTVS

A. Hirrii Autodii commentariorum De bello Africo liber quintus.

Caesar iūneribus iustis confectis nullo die intermisso ad xiiii. kal. Ianuarias Lilybeū puenit: statimq; ostendit se se naues uelle conscendere: cum non amplius legionem tyro num haberet unam: equitesq; uix sexcentos. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit: ut prope fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit nequis more quicquam ferre speraret: & ut omnes in dies horasq; parati essent. Incidit per id tempus: ut in tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihil tamen minus in nauibus remiges militesq; cōtinere: & nullā p̄termittere occasionem p̄ectionis: cū pr̄sertim ab incoliseius prouinciā nunciaretur aduersariorum copia eq̄tatus infinitus: legiones regiae tres: leuis armaturā magna uis Scipionis decem: elephantū centum uiginti classesq; esse complures: tamen non deterrebatur animo & spe confidebat. Interim indies & naues lōgā adaugeri: & onerariae cōplures eodem concurrere & legiones tyro num conuenire. In his ueterana legio quinta: equitum ad duo milia legionib; collectis sex & equitum duobus milibus: ut quāq; prima legio uenerat: i naues longas imponebatur: equites autem in onerarias: ita maiorem partem nauium antecedere iussit: & insulā petere Aponianam: quā est a Lilybaeo. Ibiq; cōmoratus bona paucorum uendit publicā. Deinde Alieno praetori: q̄ Siciliam obtinebat: de omnibus rebus pr̄cipit: & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datīs mandatis concedit ad. vi. kal. Ianua. & reliquas naues statim est consecutus. Ita uento certo celeriq; nauigio uectus: post diem quartam cū longis paucis nauibus in conspectum Africae uenit. Nā neq; onerariae reliquae praeter paucas uento dispersae: atq; errabundae diuersa loca petierunt clupeam classe praeteruehitur: deinde Neapolim: cum plura praeterea castella: & oppida non longe a mari relinqt. Postq̄ adrumētū accessit: ubi praesidiū erat aduersariorum: cui praerat. C. Confidius: & a clupea secundum oram maritimā cū equitatu adrumētū. C. Piso cū mauris circiter tribus milibus apparuit. Ibi paulisper Caesar ante portū cōmoratus: dum reliquae naues cōuenirent exponit exercitū. Cuius numerus in praesentia fuit peditū tria milia: equitum centum quinquaginta. Castrisq; ante oppidū positīs: sine iniuria cuiusq; confedit: cohibetq; omnes a praeda. Oppidani interim muros armatis cōplent ante portam frequentes confidunt ad se defendendum quoq; numerus duarū legionū intus erat. Caesar cū oppidū uectus natura loci perspecta rediit in castra. Nō nemo culpae eius imprudentiaq; assignabat: qd̄ neq; circum loca gubernatoribus praefectisq; qd̄ peterent: praeeperat: neq; ut more ipsius consuetudo superiorib; temporibus fuerat: tabellas signatas dederat: ut in tempore his perfectis locum certum peteret uniuersi: qd̄ minime Caesarē fefellerat. Nam neque ullū portū terrae Africae quo classes decurrerent: p̄ certo tutū ab hostiū praesidio fore suspicabatur. Sed fortuito oblata occasione egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petita Caesare ut libi daret facultatem cū Cosidio de pace agendi: si posset aliqua rōne p̄ducī ad sanitatē. Itaq; data facultate lras cōscribit & eas captiuo dat perferēdas ad oppidū & ad Confidiū. Quo si-

Aponiana in
sula.

Clupea nea-
polis adru-
mentum.

DE BELLO AFRICO

mul atq; captiuus peruenisset: litterasq; ut erat madatū: Cōsidio porrigere ca-
pisset: priusq; acciperet ille: unde inqt istas. Tū captiuus uenio a Casare. Tūc
Cōsidius Vnus est inquit Scipio īperator hoc tpe po. ro. Deinde in cōspectu
suo captiuū interfici iubet: litterasq; nondū perlectas: sicut erant signatæ: dat
homini certo ad Scipionē perferendas. Postq; una nocte & die ad oppidū cō-
sumpta: neq; responsū a Cōsidio dabat: neq; ei reliquæ copiae succurrebant
neq; equitatu abūdabat: & ad oppidū oppugna dū nō satis copiarū habebat
& eastyronū neq; primo aduētū cōuulnerari exercitū uolebat: & oppidū egre-
gia munitio difficilisq; ad oppugnandū erat ascensus: & nunciabatur auxilia
magna equitatus oppidanis suppetias uenire: nō uisa ratio ad oppugnandū
oppidū cōmorandi: ne dū in ea re Casar est occupatus: circumuentus a ter-
go ab equitatu hostiū laboraret. Itaq; castra cū mouere uellet: subito ex oppi-
do erupit multitudo atq; equitat⁹ subsidio uno tpe eis casu succurrit: qui erat
missus a Iuba ad stipendium accipiendū. Castraq; unde Casar egressus iter
facere cōperat occupat: & eius agmē extremū īsequi cōperunt. Quæ res cū
animaduersa esset: subito legionariū cōsistunt: & equites quāq; erant pauci: ta-
men contra tantā multitudinem audacissime cōcurrunt. Accidit res incredi-
bilis: ut equites minustriginta galli: mauroꝝ equitum duo mī. loco pelerēt fu-
gerentq; in oppidū. Postq; cōpuli & cōiecti erant intra munitiones Cesar iter
cōstitutū ire cōtendit. Quod cū sapius facerent: & mō insequentē mō rursus
ab equitibus in oppidū repellerent: cohortibus paucis ex ueteranis: quas se-
cū habebat in extremo agmine collocatis & parte equitatus iter leniter cū reli-
quis facere cōpit. Itaq; q̄to longius ab oppido discedebatur: tāto tardiores ad
insequendū erant numidæ. Interim in itinere ex oppidis: & castellis legatiōes
uenire: polliceri frumentū paratosq; esse quæ imperasset: facere. Itaq; eo die ca-
stra posuit ad oppidū Ruspina kal. ianua. inde mouit: & puenit ad oppidū le-
ptin liberā ciuitatē immunē. Legati ex oppido ueniūt obuiā: libeter se omnia
facturos quæ uellet pollicent. Itaq; cēturiōibus ad portas oppidi & custodiis
impositis: nequis miles in oppidū introiret: aut iniuriā faceret cuipiā icolæ nō
lōge ab oppido secundū littus fecit castra. Eodē naues onerariæ: & lōgæ non-
nullæ casu aduenerunt. Reliquæ ut est ei nūciatū: incertæ locorū nūciā uersus
petere uisæ sunt. Interea Casar a mari nō digredi: neq; mediteranea petere p-
pter nauū errorē: eq̄tatūq; in nauibus omnē cōtinere: ut arbitror: ne agri ua-
starentur: aquā in naues iubet cōportari. Remiges iterim: q̄ aquatū e nauib⁹
exierāt subito equites Mauri adorti: nō opinantibus Casarianis: multos iacu-
lis cōuulnerauerunt: nōnullos interfecerūt. Latēt enim in insidiis cū eqs inter-
ualles: & subito exeunt: nō ut in campo cōminus depugnet: Casar interim in
Sardiniā nuncios cū litteris: & ī reliquas puīcias finitimas dimisit: ut sibi au-
xilia cōmeatus: frumentūq; simul atq; litteras legissent: mittēda curarēt. Exo-
neratisq; partim nauib⁹ lōgis: Rabiriū Posthumū in Siciliā ad secūdū com-
meatū accersendū mittit. Interim cū. x. nauib⁹ lōgis ad reliquas nauas onera-
rias cōgrēdas quæ deerrassent: & simul mare tuendū ab hostib⁹ iubet p̄ficisci
itē. C. Salustiu Crispū p̄torē ad celerinā insulā uersus: quā aduersarii tenebāt
cū parte nauū ire iubet: qd̄ ibi magnū numerū frumētū eē audiebat. Hac ita ī-
perabat unicuiq; præcipiebatq; ut si fieri posset: nec locum ullū excusatio ha-

Oppidū Ru-
spina Leptis
libera ciuitas

Vtica.

Remiges ca-
sa. a mauris
cōuulnerati
Rabiri⁹ Po-
sthum⁹ C.
Salu. cris⁹
p̄tor Celeria
insula.

LIBER QVINTVS

beret: nec morā tergierat: ipse interea ex pfugis & incolis cognitis cōditio-
nibus Scipiois: & q̄ cum eo cōtra se bellū gerebat miserari. Regiū enim q̄ta-
tū in puīcia Africa Scipio alebat: tāta hominū erat demētia: ut mallent regis
eē uectigales: q̄ cū ciuib⁹ in patria in suis fortunis eē incolumes. Casar ad. iiii.
nonas ianua. castra mouet: leptiq; sex cohortiū p̄sidio cū Sacerna relicto. Ipse
rursus unde pridie uenerat: Ruspina cū reliqs copiis cōuertit: ibiq; sarcinis ex-
ercitus relictis: ipse cū expedita manu p̄ficiscit: circū uillas frumentarū oppi-
danisq; īperat: ut claustra in netaq; oīa sequant. Itaq; magno frumenti inuen-
to numero Ruspina redit. Hoc enim iccirco existimo fecisse: ne maritima op-
pida post se uacua relinqueret: p̄sidiaq; firmata ad classis receptacula muniret
Itaq; ibi relicto. P. Sacerna fratre eius: quē lepti p̄ximo oppido reliquerat cū
legione: iubet cōportari ligna in oppidū q̄ plurima. Ipse cū cohortibus septē:
quæ ex ueteranis legionibus in classe cū sulpitio & Vatiniō rem gesserant: ex
oppido Ruspina egressus p̄ficiscit ad portum: q̄ abest ab oppido milia passu-
um duo. Ibiq; classem sub uesperē cum ea copia cōscendit: omnibus in exerci-
tu insciis: & requirētib; imperatoris consiliū magno metu: ac tristi sollicita-
bant. Parua enim cū copia: & ea tyronū: neq; omni exposita in africa contra
magnas copias: & insidiosā nationis: equitatūq; innumerabilem: se expositos
uidebant: neq; quicquā solatiū in præsentia: neque auxilium in suorum cōsilio
animaduertebant: nisi in ipsius imperatoris uultu uigore mirabiliq; hilaritate
Animum enim altum & erectum præse gerebat. Huic acquiescebāt homines:
& in eius scientia: & cōsilio oīa sibi procliuia: omnes fore sperabant. Casar in
nauibus una nocte cōsumpta iam cælo albescente: cū p̄ficisci conaret subito
nauū pars de qua timebat: ex errore eodē conferrebat. Hac re cognita cele-
riter de nauibus imperat omnes egredi: atque armatos ī littore reliquos adue-
nientes expectare. Itaque sine mora nauibus eis in portū receptis: & aduectis
militū equitūque copiis: rursus ad oppidū Ruspina redit atque ibi castris con-
stituit: ipse cum cohortibus. xxx. frumentatum est profectus. Ex eo est cogni-
tum Cælaris consiliū. Ille cū classe nauibus onerariis: quæ deerrassent: subsidio
ire clā hostibus dicē uoluisse: ne casu imprudentes suæ naues in classem
aduersariorum inciderent: neq; eam rem eos uoluisse scire: qui in præidiis
relicti milites fuissent: ne propter suorū paucitatē: & hostiū multitudinem me-
tu deficerent. Interim cum iā Casar p̄gressus esset e castris circiter milia pas-
suū tria p̄speculatores & antecessores equites nunciatur ei copias hostium
haud lōge a sese uisas: & hercle cum eo nuncio puluis ingens cōspici cōpit⁹
est. Hac re cognita Casar celeriter iubet equitatū uniuersum: cuius copiam
habuit in præsentia non magnā: & sagittarios: quorum paruæ castris exie-
rat numerus accersit: atque ordinatū signa se leuiter consequi: ipse antecedere
cum paucis armatis. Iāque cum procul hostis cōspici posset: milites in cāpo
iubet galeari: & ad eam pugnam parari: quorū omnino numerus fuit. xxx. co-
hortium cum equitibus. cccc. & sagittariis. Et hostes iterim: quorum dux
erat labienus & Duopacidiū aciem dirigunt mirabili longitudine non pedi-
tū sed equitū cōfertā: & inter eos leuis armatura numidas: & sagittarios inter exercituum.
posuerant: & ita condensauerant: ut procul Casariani pedestres copias arbi-
trarent & dextrū ac sinistrū cornu magnis copiis firmauerant eq̄tatū. Interim

Animus alt⁹
& erect⁹ cæ-
sar.

Coordinatio

DE BELLO AFRICO

Caesar acie dirigit simpliciter: ut poterat propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: & ita praecipit: ut puererent ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. Existimabat enim se cum pedestribus copiis acie instructa dimicaturum. Cum utrinque expectatio fieret: neque Caesar se remouere: & cum suorum paucitate contra uim hostium artificio magnisque uiribus decertandum uideret: subito aduersarios equitatus se extendere: & multitudine premouere: collesque conplecti: & caesaris equatum extenuari: simulque ad circumueidum comparare se coeperat. Caesariani equum eorum multitudine agrefustinebant. Acies interim media cum concurrere conarentur subito ex condensis turmis numidae leuis armaturae equibus procurrunt: & inter legionarios pedites iacula coniciunt. Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent: ad illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant: dum equites rursus cursu renouato pedibus suis succurrent: Caesar nouo genere pugnae oblato: cum animaduerte retordines suorum in percurrente turbari: pedites enim dum equites longius a signis persequuntur: latere nudato a proximis numidis iaculis uulnerabant. Equites autem hostium pilum militis cursu facile uitabant. Edicit per ordines neque miles a signis quattuor pedes longius prederet. Equitatus interim labienii suorum multitudine confusus: Caesaris paucitate circuire conatur: & eques Iuliani pauci multitudine hostium defessi: equis conuulneratis paulatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis: Caesarisque copiis in orbem compulsis: intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur: labienus in equo capite nudo uersari in prima acie simul suos cohortari nonnunquam legionarios Caesaris ita appellare. Quid tu inquit miles Tyro tam feroculus es: uos quoque iste uerbis infatuauit: in magnum me hercule uos periculum impulit: misereor uestri. Tum miles non sum inquit tyro Labiene: sed de legione decima ueteranus. Tum labienus non agnosco inquit signa decumanorum. Tum miles: iam me quis intelliges: Simul cassidem de capite deiecit: ut agnosci ab eo posset: atque ita pilum uiribus contortum dum in labienum mittere contendit equi grauius aduerso pectori affixit. Et ait labiene decumum militem: quod te petit: scito esse. Omnium tamen animi in terrore coniectis: maxime tyronum. Circumspicere enim Caesarem neque amplius facere: nisi hostium iacula uitare. Caesar interim consilio hostium cognito iubet: aciem in longitudine quam maximam porrigi: & alternis conuersis cohortibus una post alteram signa tederet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu media diuidit: & unam partem ab altera exclusam: equitesque intrinsecus adortus cum peditatu talis coniectis in fugam uertit: neque longius progressus ueritus insidias: se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Caesaris facit. His rebus gestis: & procul hostibus expulsis: conuulneratisque ad sua praesidia sese sicut erat institutum recipere coepit. Interim M. Petreius: & Cn. Piso cum. ccc. equitibus numidis electis peditumque eiusdem generis satis grandi ex itinere recto subsidio suis concurrunt. Hostes suis ex terrore firmatis rursusque reuocatis a legionariis conuersis equibus recipientes nouissimos adoriri: & impedire coeperunt: quo minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa Caesar iubet signa conuerti: & medio campo redintegrari praesidium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaret: nec comminus ad manus rediret Caesarisque equites & iumenta ex nausea recentis siti langore: pau-

LIBER Q VINTVS

citate uulneribusque defatigati ad insequendum hostem perseverandumque cursu tardior habere. Dieique pars exigua iam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis imperat: ut uno ictu contenderent: neque remitterent donec ultra ultimos colles hostes repulissent: atque eorum essent potiti. Itaque signo dato: cum iam hostes languide negligerent: tela mitterent: subito immitte cohortes turmasque suos atque uno puncto temporis: hostibus nullo negotio capto pulsus: post collemque deiectis: nocti locum: atque pariter commorati ita ut erant instructi: leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque aduersarii male accepti tum demum praesidia contulerunt. Interim ea re gesta: & praesidio dirempto ex aduersariis perfugae plures ex omni hominum genere & praesidia intercepti hostium complures eques peditesque: ex quibus cognitum est consilium: eos ac mente & conatu uenisse: ut nouo & inusitato genere praesidii tyrones: legionariique pauci perturbati. Curiosis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerent. Et ita Iuba dixisse pro concione: tantam se auxiliorum multitudinem aduersariis subministraturum: ut etiam cedendo fatigati in ipsa uictoria uincerent: atque a suis superarentur. Quippe in nullo illorum sibi confideret. Primum quod audierat Romae legiones ueteranas dissentire: neque in Africam uelle transire: Deinde quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos: fideles iam sibi effecisset: maxima autem auxilia haberet numidarum: equitumque leuis armature. Praeterea ex fuga: praesidioque Pompeii Labienus secum a Brundisio transportauerat equites germanos: gallosque ibique postea ex hybridi libertinis seruisque conscripserat: armauerat equoque fronato uti condocuerat. Praeterea regia auxilia: elephanti. c. xx. equitatusque innumerabilis. Deinde legiones conscriptae ex cuiusque modi generis amplius. xii. milibus. Hac spe: atque ea audacia inflamatus Labienus cum equitibus gallicis: germanisque dccc. numidarum sine frangis. viii. milibus. Praeterea Petreiano auxilio adhibito equibus. dccc. peditum ac leuis armaturae quater tantis: sagittariis ac funditoribus hippopotamisque compluribus: his copiis pridie nonas ianua. post diem tertium. quam Africam attigit: in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo praesidio Petreius grauius ictus ex acie recessit Caesar. nam interim castra munire diligentius: praesidiaque firmare maioribus copiis: uallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere: & e castris alterum eodem: quod tutius ultro citroque comere: auxiliaque sine periculo sibi succurrere posset. Tela tormetaque ex nauibus in castra comportare remigum partem ex classe gallogum. rhodiorumque epibatorumque armare & in castra euocare ut si posset eadem ratione: qua aduersarii leui armatura interiecta inter equites suos interponeretur: sagittariisque ex omnibus nauibus ithyris: syriisque: & cuiusque generis ductis in castra compluribus frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei quo praesidium factum erat appropinquare: copias suas cum Labieno & petreio coniungere. Cuius copiae legionum octo equitum quattuor milia esse nunciabantur: officinas ferrarias instruere: sagittae telaque uti fierent complura curare: glandes fundere: iudes comparare: litteras in Sicilia nunciosque mittere ut sibi crates materiae congererent ad arietes: cuius inopia in Africa esset. Praeterea plurimum ferrum adduceretur. Et iam animaduvertebat frumento se in Africa nisi portato uti non posse. Priore enim anno propter aduersariorum deuectum: quod stipendiarii aratores militesque essent facti ad bellum.

DE BELO AFRICO

messim non esse factā. Præterea ex omni africa frumentū aduersarios in pau-
ca oppida & bene munita cōportasse: omnēq; regionē Africæ exinanisse fru-
mento oppida præterea pauca: quæ ipsi suis præsidiiis tueri poterant: reliqua di-
rui atq; deleri: & eorū incolas inter sua præsidia coegisse cōmigrare: agros deser-
tos ac uacuatos esse. Hac necessitate cæsar coactus priuatos ambiendo: & blā-
de appellādo: aliquantulū frumētū numerū in sua castra cōgesserat: & eo para-
to utebat. Opera interim ipse quotidie circūire: & altas cohortes in statio-
ne habere ppter hostiū multitudinē. Labienus faucios suos: quorū maximus
numerus fuit iubet in plaustris deligatos ad frumētū deportari. Naues iterim
Cæsarīs onerariæ errabūdæ male uagabantur in cōfuso loco: atq; castrorū suo-
rū quas singulas scaphæ aduersariorū cōplures adorta incenderant atq; expu-
gnarāt. Hac re nunciata. Cæsar classes circum insulas portusq; disposuit quo-
totius cōmeatus supportari posset. M. Cato interim: q; uticā præerat. Cn. Pō-
peium filium multis uerbis assidueq; obiurgare non desistebat. Tuus inquit
pater istius ætatis cū esset: & animaduertisset remp. ab audacibus sceleratisq;
ciuibus oppressam: bonosq; aut interfectos: aut auxilio multatos patria ciui-
rateq; carere: gloria & animi magnitudine elatus: priuatusq; adolescentulus pa-
terni exercitus reliquiis collectis pene oppressam funditus: & deletam Italiam
urbemq; romanā in libertatē uendicauit. Idēq; Siciliā: Africā: Numidiā: mau-
ritaniā mirabili celeritate armis recepit: quibus ex rebus sibi eā dignitatē: quæ
est pergentis rarissima: clarissimaq; cōciliauit. Adolescentulusque: atq; eques
romanus triumphauit. Atq; ille non tam amplis rebus gestis partis: neq; tā ex-
cellētī maiōrū dignitate parta neque tantis cliētēlis: nominisq; claritate p̄dit⁹
in remp. est ingressus. Tu cōtra & patris nobilitate & dignitate: & p̄ te ipse sa-
tis animi magnitudine: & diligentia præditus: nōne niteris: & p̄ficisceris ad
paternas clientelas & ad auxiliū tibi reique publicæ atque optimo cuique ef-
flagitatū. His uerbis hominis grauissimū incitatus adolescentulus cū nauicu-
lis cuiusqueimodi generis. xxx. inibi paucis rostratis p̄fectus ipse ab utica in
mauritaniā regnūque Bogudis est ingressus. Epeditoque exercitū numero ser-
uorū liberorūq; duorū milia: cuius partē inermem: partem armatā habuerat:
ad oppidū Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regiū Pom-
peio adueniente oppidani usq; eo passi propius cū accedere: donec ad ipsas
portas ac murum appropinquaret: subito eruptione facta: p̄stratos p̄territosq;
que Pompeianorū in mare passim: nauesq; compulerūt. Ita re male gesta. Cn.
pompeius filius naues inde auertit: neq; postea littus attingi. Classēque ad in-
sulas baleares uersus conuertit. Scipio interim cū his copiis: quas paulo ante
demonstrauimus uticā grandī p̄sidio relicto profectus: primū ad frumētū
castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus: noctu itinere facto cum pe-
trei & Labienī copiis se coniungit: atq; unis castris factis. iiii. milia passuum lon-
ge confidunt. Equitatus iterim eorum circum Cæsarīs munitiones uagari: at-
que eos qui pabulandi: aut aquandi gratia extra uallum p̄gressi essent: excipe-
re: & ita omnes aduersarios intra munitiones cōtinere: quare Cæsariani graui-
annona sūt cōflicti: ideoq; p̄ nondū neq; ab Sicilia: neq; ab Sardinia cōmea-
tus supportat⁹ erat neq; p̄ anni tēpus ī mari classes sine p̄iculo uagari poterāt:
neq; ampli⁹ milia passuū sex terræ Africæ quaq; uersus tenebāt: pabuliq; ino-

Oratio cato-
nis ad Cn.
pompe.

Regnū Bo-
gudis Op.
Ascurum.

Baleares in
sula.

LIBER Q VINTVS

pia p̄mebant. Quia necessitate coacti ueterani milites: eq̄tesq; q; multa terra-
marūq; bella cōfecissent: & piculis inopiaq; quali sæpe solēt eē cōflicti: Alga ī
littore collecta: & aqua dulci elota: iumētis esuriētib⁹ data uitā eorū p̄ducebat. Alga iumen-
tis data.
Dū hæc ita fierēt: rex Iuba cognitis Cæs. difficultatibus: copiasque paucitate
nō ē uisū dari spatiū cōualescēdi: augēdarūque eius opū. Itaque cōparatis eq̄-
tū magnis peditūque copiis subsidio suis egressus regno ire cōtēdit. P. Citius
iterim: & rex Bogud cōiūctis suis copiis: & cognito regis Iubæ egressu: p̄pius
ei⁹ regnū copias admouet. Cirtaque oppidū ei⁹ regni oppulētissimū adorti
paucis dieb⁹ pugnādo capiūt: & præterea duo oppida Getulorū qb⁹ cū cōditio-
nē ferrēt: ut oppido exiret: idque uacū traderet: cōditionēque repudiā-
sent: postea ab eis capti: interfectique sunt oēs. Inde p̄gressi agros: oppidaque
uexare nō desistūt. Quib⁹ rebus cognitis: Iuba cū iā nō lōge a Scipione atque
eius ducib⁹ abesset: capit cōsiliū satius eē sibi suoque regno subsidio ire q̄ dū
ipse regno expulsus forsītā utraque re expelleret. Itaque rursus se recepit: atq;
auxilia a Scipione et abduxit: suis reb⁹ timēs: Elephātisq; triginta relictis suis
finibus: oppidisq; suppetias p̄fectus est. Cæsar cū de suo interim aduētū du-
bitatio ī puincia esset: neque q̄sq; crederet ipsum: sed legatū cū copiis ī Africā
uenisse: cōscriptis lris circū puinciā oēs ciuitates facit de suo aduētū certiores
Interim nobiles homines ex suis oppidis p̄fugere: & in castra Cæsarīs deueni-
re: & de aduersariorū suorum acerbitate: crudelitatemque commemorare cœpe-
runt. Quorum lachrymis querelisq; Cæsar commotus: cū antea stare con-
stituisset in statu in castris: æstate inita cunctis copiis auxiliisq; coactis: bel-
lum cū aduersariis suis gerere instituit: litterisq; celeriter in siciliā ad Aliēnū
& Rabiriū Postumiū cōscriptis: & per sathascopum missis: ut sine ulla mo-
ra: ac nulla excusatione hyemis: uentorūque exercitus sibi q̄ celerrime trāspor-
tare. Africā puinciā perire: funditusque euertere a suis inimicis: quod nisi ce-
leriter sociis foret subuētū: præter ipsam Africā terra nihil: ne tectū quidē quo
se reciperent: ab eorū scelere insidiisq; reliquū futurū: atque ipse in tanta erat
festinatione & expectatione: ut postero die q̄ misisset litteras: nunciumque in si-
ciliā: classē exercitūque morari diceret: noctes diesque mētem atque ocu-
los ad mare dispositos directosq; haberet. Nec mir⁹. Animaduertebat enim
uillas exuri: agros uastari: pecus diripi trucidariq; oppida castellaque dirui
deserique principelque ciuitatū aut interfici: aut ī cathenis teneri: liberos eorū
obsidū noīe in seruitutē abripi. His se miseris: suāque fidē īplēatib⁹: auxilio
ppter copias paucitatē eē nō posse. Milites iterim ī ope exercere: atque castra
munire: turrelque & castella facere: molesque iacere ī mare nō ītermittē. Sci-
pio iterim elephātes hoc mō cōducere instituit: duas īstruxit acies. Vnā sūdito
rū cōtra elephātos: quæ quasi aduersariorū locū obtineret: & cōtra eorū frontē
aduersā lapillo minutos mitteret. Deinde ī ordinē elephātos cōstituit. post il-
los aut acie suā īstruxit: ut cū ab aduersariis lapides mitti cœpissent: & elephā-
ti p̄territi se ad suos cōuertissent: rursus a sua acie lapidib⁹ missis eos conuer-
terent aduersum hostem: quod agre tardeque fiebat. Audere enī elephāti mul-
torum annorū doctrina usque uetusto uix edocti tamen communi periculo in
aciem producuntur. Dum hæc ad ruspinam ab utrisque ducibus administrā-
tur. C. Vergilius pratorius: qui lapso oppido maritimo præerat: cū aduer-

Alga iumen-
tis data.

Cirta op-
ulentissi-
mura.

C. Vergili⁹
pratorins.

tisset naues singulas cū exercitu Cæsaris incertas locorum: atque castrorum suorum vagari occasione nactus: nauim quā ibi habuit actuaria cōplet militibus: & sagittariis eidē scaphas de nauibus adiungit: ac singulas naues cæsarianas consecrari cœpit: & cū plures adortus esset: pulsus fugatusque inde discessisset: nec tamen desisteret periclitari: forte incidit in nauē in qua erāt duo Titi hispani adulescentes tribuni legiōis. y. quorum patrē Cæsar in senatū legerat: & cū his. T. salienus centurio legiōis eiusdē q. M. Messalā legatū obsiderat mesanā: & seditionisissima oratiōe apud eum est usus. Idēque & pecunia & ornamenta triumphī cæsaris retinenda: & custodiēda curauerat: & ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientia peccatorum suorum persuasit adulescentibus: ne repugnarent: seseque Vergilio traderēt. Itaque deducti a Vergilio ad Scipionem custodibus traditi: & post diem tertium sunt interfecti. Quicum ducerentur ad necem petisse dicuntur maior Titus a centurionibus uti se priorem: quā fratrem interficerent. Idque ab eis facile impetrasse: atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum: quæ pro uallo in stationibus esse solebant: ab utrisque ducibus quotidie mutuis præliis inter se pugnare intermittunt. Nonnunquam etiā germani gallicque labienianī cū cæsaris equitibus fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cū parte equitatus leptim oppidū: cui præerat salserna cum cohortibus tribus oppugnare: ac uirrumperere conabatur: quod a defensoribus propter egregiam munitionem oppidi: & tormentorum multitudinem facile & sine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus sepius non intermittebat: & cū forte ante portā turma densa adstitisset: scorpione acuratus misso atque eorum decurione percussio: & ad terram defixio: reliquæ periti ne fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidū temptare. Scidio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus. ccc. instruere aciem: ac maiore diei parte consuepta rursus se in castra recipere. Quod cū sapius fieret: neque ex cæsaris castris quicquam periret: neque proprius eius copias accederet: despecta patientia cæsaris: exercitusque eius iuba uniuersis copiis productis elephantibusque turritis. xxx. ante aciem instructis quā latissime potuit præcta equitum peditumque multitudine uno tempore progressus: haud ita longe a cæsaris castris constituit in campo. Quibus rebus cognitis Cæsar iubet milites qui extra munitiones processerant: quique pabulandi: ut ligandi aut etiā muniendi gratia uallem petierant quique ad eam rem opus erant omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere: atque in opere consistere: equitibus autem qui in statione fuerant præcipit ut usque eo locū obtinerent: in quo paulo ante constitissent: donec ab hoste missum telum ad se pueniret quod si proprius accederet: quā honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitum edicunt: ut quisque suo loco paratus armatusque præsto esset: at hæc non ipse per se coram cū de uallo prospectaret: sed mirabili peritus scientia & bellandi in prætorio sedens: per speculatores & nuncios imperabat: quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim quāquam magnis erant copiis aduersarii frangi: tamen læpe a se fugatis: pulsis: territisque & concessam uitā & ignota peccata. Quibus rebus nunquā tanta suppeteret: ex eorum inertia consiliaque aut uictoriæ fiducia: ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam cum egregiæ munitiones castrorum: & ualli fossarumque altitudo: & extra ual-

lum stili cæci mirabile in modū cōstitū: ut sine defensoribus aditū aduersariis prehiberent. Scorpionū & catapultarū cæterorumque talorum: quæ ad defendendum solent parari: magnā copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem: & tyrocinium præparauerat: non hostium uirum: & metu commotus: sapientem se timidumque hostium opinionem præbebat. Neque ideo copias quāquam erant paucae: tyronumque non ducebat in aciem quod uictoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur: cuiusmodi uictoria esset futura Turpe enim sibi existimabat: tot rebus gestis tantum exercitum deuictis: totā claris uictoriis partis: ab reliquis copiis aduersariis suorum ex fuga collecti se cruentam adeptum existimari uictoriam ita constituerat gloriam exultationemque eorum pati donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo comœatu occurrisset Scipio interim paulisper ut ante dixi in eo loco comoratus ut quasi despexisset Cæsarem uideretur paulatim reducit suas copias in castra & concione aduocata de terrore suo desperationemque exercitus Cæsaris uerba facit: & cohortatus suos uictoriā propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet militem rursus ad opus redire: & per causam munitionum tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim numidæ: getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis: & partim in regnum se conferre: partim ipsi maioresque eorum beneficio. C. Marii uisui fuissent. Cæsareque eius affinem esse audiebant: in eius castra perfugere cateruatim non intermittebant. Quorum ex numero electos homines illustriores getulos litteris ad suos ciues datis cohortatus: ut manu facta se suosque defenderent: & ne suis inimicis: aduersariisque dicto audientes essent: mittit. Dum hæc ad ruspinā fiunt: legati ex Acilla ciuitate ueniunt libere etiā undique ad Cæsarem: seque paratos quacunque impasset: & libenti animo pollicentur facturos: tantum orare & petere ab eo ut sibi præsidium daret: quo tutius id & sine periculo facere possent. Sed & frumētum: & quicquid res eis suppeteret: communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Cæsare impetratis: præsidioque dato. C. Missiū adilitia functū potestate Acillā iubet perficere. Quibus rebus cognitis Cōsidius Longinus: qui adrumetum cum duabus legionibus: & equitibus. dcc. præerat: celeriter ibi parte præsidii relicta cū octo cohortibus Acillā ire contendit. Melius celerius itinere cōfecto prior Acillā cū cohortibus puenit. Cōsidius interim cū ad urbem cū copiis accessisset: & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse: non ausus periculo suo rem facere: nulla re gesta præmultitudine hominum rursus adrumetum se recipit. Deinde paucis post diebus equestribus copiis a labieno adductis rursus acillitanos castris positos obsidere cœpit: per id tempus. C. Salustius. crispus quæ paucis ante diebus missus a cæsare classe demonstrauimus: cereniā puenit cuius aduentum. C. Decius Quæstorius: uir qui ibi cū gradī familiæ suæ præsidio præerat comœatui paruulum nauigiū nactus cōscendit: ac se fugam commendat. Salustius interim prætor a cereninatibus receptus magno numero frumētum inuento: naues onerarias: quarum ibi satis magna copia fuit: complet atque ad castra ad cæsarem mittit. Alienus interim per consule lilybæo in naue onerarias imponit legiones. xiiii. equites gallos. dccc. funditorum sagittariorumque millia: ac secundum comœatum in Africam mittit ad Cæsarem quæ noues uentum secundum naue quarto die in portum ad Ruspinā: ubi Cæsar castra habuerat: icolumes peruenerunt. Ita cæsar duplici læticia ac uoluptate uno tempore auctus frumē-

Titii hispani
adulescentes
interfecti.

Amor frater
us.

acilla ciuitas

Salustius a
cereninatibus
receptus.

to auxiliisq; tandē suis exhilaratis animo: atq; leuata sollicitudine depōit legio-
nes. Quesq; ex nauib9 egressos iubet ex langore nauisq; reficere: dimissos in
castella munitionesq; disponit. Quibus rebus Scipio & q cū eo erāt: cōmira-
ri & reqrere. Cn. Cēsare q ultra cōsueffet bellū inferre: ac laceffere p̄lio: subī-
to cōmutatū illud. ō sine magno cōsilio suspicabant. Ita ex eius patiētia i ma-
gnū timorē cōiecti: ex gettulis duos: quos arbitrabant suis reb9 amicissimos
magnis prēmiiis pollicitationibusq; ppositis: p pfugis speculādī grā in Cēsa-
ris castra mittūt: qui simul ad eū sūt deducti: petierūt ut sibi faceret sine piculo
uerba p̄loqui. Potestate facta sapenūmero inqūt. Impator cōplures getuli: q
sumus cliētes, C. Marii: & ppe modū oēs ciues romani: qui sūt in legiōe quar-
ta & sexta ad te uoluimus in tuaq; p̄sidia cōfugere: sed custodiis equitū numi-
dag: quo id sine piculo minus faceremus: impediēbamur. Nunc data faculta-
te p speculatoribus missi a Scipione ad te cupidissime uenimus: ut p̄spicere
mus quā fossā aut insidiā elephantis ante castra portasq; ualli factae essent: si
mulq; cōsilia uestra cōtra easdē bestias cōparationēq; pugnae cognosceremus
atq; eis renūciaremus. Qui collaudatū a Cēsare stipēdiōq; donatū ad reliquos
pfugas deducunt: quorū orationem celeriter ueritas comprobauit. Nāq; pos-
terō die ex legionibus his quas getuli nominauerunt milites legionarij com-
plures a Scipione in castra Cēsaris pfugerunt. Dum hac ad Ruspina gerun-
tur. M. Cato qui uticā p̄erat delectus quotidie libertinorū afroq; seruorū de-
niq; & cuiusq; modo generis hominū qui modo patatē arma ferre poterant:
habere atq; sub manu Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati i
terim ex oppido tisdre in quo tritici modia milia. cccc. comportata fuerāt a ne-
gociatorib9 italicis oratores ad Cēsarem uenire: quātaq; copia frumētī apud
se sit docent: simulq; orant ut sibi p̄sidiū mittat quo facilius & frumentum:
& copiae suae conseruent. Quibus Cēsare in p̄sentia gratias agit: p̄sidiūq;
breui tempore se missurū dixit: cohortatos ad suos ciues iubet proficisci. P. Ci-
titiū interim cū copiis numidiā fines ingressus: castello in montes loco muni-
to locato: in qd Iuba belligerēdi gratia & frumētum & res ceteras quae ad bel-
lū usui solent esse comportauerat: in expugnādo est potitus. Cēsare postq legi-
onib9 ueteranis duabus eqtatuū leuiq; armaturae copias suas ex secundo com-
meatu auxerat: naues sex onerarias statim iubet lilybaeū ad reliquum exercitū
transportandū proficisci. Ipse. vi. kalēdas februaryas circiter uigilia prima im-
perat speculatores apparitoresq; omnes ut sibi p̄sidiū essent. Itaq; omnib9 in-
scis: neq; suspicantibus uigilia. iiii. iubet omnes legiones ex castris educi: ac se
cōseq ad oppidū ruspina uersus in quo ipse p̄sidiū habuit: & qd primum ad
amicitiā eius accessit: inde paruulā p̄liuitatē digressus sinistrā parte cāpi ppe
mare legiones educit. Hic cāpus mirabili planicie parte milia passuū. xy. quē
iugū ingens a mari ortū: neq; ita p̄latū uelut theatri efficit speciem. In hoc iu-
go colles sunt excelsi pauci: in quibus singulae turres speculāq; singulae praeue-
teres erāt collocatae: apud quos ultimū p̄sidiū: & statio fuit Scipionis. Post-
quā Cēsare ad iugū de quo docui ascendit: atq; in uuum quēque collē turres
castellaque facere cōepit: atque ea min9 se minora fecit. Et postq nō ita lōge ab
ultimo colle turriue fuit: quā p̄xima fuit castris aduersariorū: in q docui esse
p̄sidiū: stationēque numidag: Cēsare paulisper commoratus: perspectaque

Oppidum
Tisdre.

natura loci: equitatu i statione disposito: legionibus opus attribuit: brachium
que medio iugo ab eo loco ad quē puenerat: usq; ad eū unde egressus erat: iu-
bet dirigi ac muniri. Quod postq Scipio labienusq; aiaduenterunt: equitatu
oi ex castris educto: acieq; equestri instructa: a suis munitionibus circiter pas-
sus mille p̄grediunt pedestreq; copiā in secūda acie minus passus. cccc. a ca-
stris suis cōstituūt. Cēsare i ope milites adhortari: neq; aduersariorū copiis mo-
ueri. Iā cū nō amplius passū mille inter hostiū acie: suasq; munitiones eē ani-
maduertisset: intellexissetq; ad ipediendos milites suos: & ab ope depellendos
hostes p̄pius accedere: neceffeq; haberet legiones a munitionibus deducere: i-
perat ut turmae hispanae ad p̄ximū collē propere occurrerēt p̄sidiūque in-
de deturbarēt: locūq; caperēt: eodēq; iubet leuis armature paucos conseq sub-
sidio. Qui missi celeriter numidas adorti partim uiuos capiūt: nōnullos eqtes
fugietes cōuulnerauerūt: locoq; sunt potiti. Postq id labienus aiaduertit: quo
celeri9 his auxiliū ferret: ex acie instructa eqtatus sui ppe totū dextrū cornu
auertit atq; suis fugietibus suppetias ire cōtendit. Quod ubi Cēsare cōspexit:
Labienū ab suis copiis longi9 iā abcessisse eqtat9 sui alā sinistrā ad itercludē-
dos hostes imisit. Erat i eo cāpo ubi ea res gerebat uilla p̄magna quattuor tur-
ribus exstructa: quā Labienū p̄spectū ipediēbat: ne posset aiaduere ab eq-
tatu Cēsaris se itercludi. Itaq; nō pri9 uidit turmas iulianas: q suos cadi a ter-
go sentit. Ex qua re subito i terrorē conuerso eqtatu numidag: recta i castra fu-
gere cōtēdit. Galli gramaniq; qui restiterāt: ex superiore loco & post tergū cir-
cunueti: fortiterq; resistētes concidunt uniuersi. Quod ubi legiōes Scipionis
quae p castris erāt instructae: animaduertērūt: metu ac terrore obcecatae oibus
portis in sua castra fugere cōeperūt. Postq Scipione eiusq; copiis in cāpo col-
libusq; exturbatis atq; in castra compulsis cū receptui Cēsare eam iussisset: eq-
tatūq; omne intra suas munitiones recepisset: cāpo purgato animaduertit mi-
rifica corpora galloq; germanorūque: q partim ei9 auctoritatem erant ex gal-
lia secuti: partim p̄silio pollicitationibusque adducti ad eū se contulerāt: non
nulli q ex Curionis p̄lio capti cōseruatique parem gratiam in fide partiēda p̄-
stare uoluerant. Horum corpora mirifica specie: amplitudineque caesa toto cā-
po: a p̄strata iacebant: his rebus gestis postero die Cēsare ex omnibus p̄sidiis
cohortes deduxit: atque omnes suas copias in cāpo instruxit. Scipio suis ma-
le acceptis: occisis: uulneratisque intra suas contineri se munitiones cōepit. Cē-
sare instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter ac-
cessit: iāque minus mille passuum ab oppido uzita quod Scipio tenebat abe-
rant legiones iulianae: cum Scipio uerit9 ne oppidum amitteret unde ad aqua-
ri reliq;que rebus subleuari eius exercitus cōseruat: eductis oibus copiis qua-
druplici acie instructa: ex instituto suo prima equestri turmatim directā ele-
phantisque turritis interpositis armatisque suppetias ire cōtēdit. Quod ubi
Cēsare animaduertit: arbitratus Scipionem ad dimicandum paratū ad se cer-
to animo uenire: in eo loco: quem paulo ante commemorauī ante oppidum
cōstitit: suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumque cor-
nu ubi elephantis erant: in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum
iam prope solis occasum Cēsare expectauisset: neque ex eo loco quo cōstite-
rat. Scipionem progredi propius se animaduertisset: locoque se magis defen-

Oppidum
Vzita.

DE BELLO AFRICO

dere: si res cogisset: quod in campo cominus consistere auderet: non est uisa ratio propter
us accedendi eo die ad oppidum: quoniam ibi presidium grande esse cognouerat. Ho-
stilesque qui media aciem suam oppido texissent: sibi difficile factum esse intellexit
singulis & oppidum uno tempore oppugnare: & in acie cornu dextro & sinistro & ex
iniquiore loco pugnare: praesertim cum milites a mane diei ieiunij sub armis ste-
tissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra: postero die propius eorum
acie instituit exporrigere munitiones. Interim Cominius & Acilla & octo cohor-
tes stipendiarias numidis getulisque obsidebat: ubi C. Messius: qui cohortibus praer-
erat: diu multumque exptus magnisque opibus saepe ad motis his ab oppidanis ince-
sis: cum perficeret nihil: subito nuncio de equestri plinio alio comotus frumeto cu-
ius in castris copia habuerat incenso: uino: oleo ceterisque rebus quae ad uictum
parari solent corruptis Acilla: quam obsidebat: deseruit atque itinere per regnum Iuba
facto copias cum Scipione partiti ad rumentum se recipit. Interea ex secundo com-
meatu quae a Sicilia miserat Alienus nauis una: in qua fuerat. Q. Cominius:
L. Titida eques romanus ab residua classe cum errauisset: delataque esset uento ad
thapsum a Virgilio scaphis nauiculisque actuariis excepta est: & ad Scipionem de-
ducta. Itaque altera nauis triremis ex eadem classe errabunda: ac tempestate ad egi mu-
rum delata a classe Vari & M. Octauum est capta: in qua milites ueterani cum uno ce-
turione: & nonnulli tyrones fuerunt: quos Varus aservatos sine contumelia deduce-
dos curauit ad Scipionem: qui postquam ad eum puenerunt: & ante suggestum eius consti-
tuerunt: non uestra inquit sponte uos certe scio: sed illius scelerati ueltri ipatoris impulsu:
& ipso coactos ciues & optimum quemque nefarie coactari. Quos quoniam fortu-
na in nostram detulit potestatem: si id quod facere debetis remper. cum optio quoque de-
fenditis: certum est uobis uitam & pecuniam donare: quapropter quod sentiat prolo-
quamini. Hac habita oratione Scipio cum existimasset per suo beneficio sine dubio
ab his gratias sibi actum iri potestatem his dicendi fecit. Ex his centurio legionis. xiiii.
Pro tuo inquit summo beneficio Scipio tibi gratias ago. Non enim ipatorem te appello: qui
mihi uitam incolumitatemque belli iure capto polliceris: & forsitan isto uterer benefi-
cio: si non ei summum scelus adiungere. Ego ne contra Caesarem ipatorem meum
apud quem ordinem duxi: eiusque exercitum per cuius dignitatem: uictoriaque ampli-
xxxvi. annis depugnavi aduersus armatusque consistam. Neque ego id facturus sum:
& te magnope ut de negotio desistas adhortor. Contra cuius n. copias contendas
si minus antea exptus es: licet nunc cognoscas: elige ex tuis cohortem unam quam
putas esse firmam. Timam & constitue contra me. Ego autem ex meis comilitonibus: quos
nunc in tua tenes potestate non amplius x. sumam: tunc ex uirtute nostra intelliges: quod
ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hac centurio praestanti animo aduersus opti-
onem eius est locutus: ira percussus Scipio: atque animi dolore facinus annua
centurionibus quid fieri uellet atque ante pedes centurionem reliquosque uetera-
nos a tyronibus iubet secerni. Abducite inquit istos nefario scelere contamina-
tos: & caede ciuium saginatoque. Sic extra uallum deducti sunt: & cruciabiliter inter-
fecti. Tyrones autem iubet inter legiones dispartiri: & Cominium cum Tindi
in conspectum suum prohibet adduci. Quia ex re Caesar comotus: eos quos in
stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiam causa iusserat esse ut
suis onerariis longisque nauibus presidio essent: ob negligentiam ignominiae causa
dimittendos ab exercitu grauissimumque in eos edictum proponendum curauit

Oratio cen-
turionis capti-
ui ad Scipio-
nem.

Captiui a Sci-
pione crucia-
biliter interfe-
cti.

LIBER QUINTVS

Per id tempus fere Caesaris exercitui rex accidit incredibilis auditu. Nam cum
liarum signo confecto: circiter uigilia secunda noctis nimbus cum saxorum gradi-
ne subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat: quod Caesar
non more superiorum imperatorum in hybernis exercitum continebat: sed in tertio quar-
tione die praecedendo propiusque hostem accedendo castra communiebat: opereque faci-
endo milites se circumspectiendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia
exercitum transportauerat: ut nec ipsum militem & arma neque uas neque mancipium
neque ullam rem quae usu militum esse consuevit: in naves imponi pateretur. In Africa autem
non modo sibi quod non acquirerant: aut parauerant: sed et propter annonae caritatem an-
te parata consumpserant. Quibus rebus attenuati oppido per quam pauci pel-
libus acquiescebant. Reliquae uestimentis tentoriolis factis: atque arundinum copis
tectis contextis permanebant. Itaque subito nimbo grandineque confecta: grauati
pondere tenebris a quaque oes subriti disiectique nocte intempestis ignibus exti-
ctis: rebusque ad uictum pertinentibus oibus corruptis: per castra passim uaga-
bantur: scutisque capita contegebant. Eadem nocte. y. legionis pillos cacumina sua
sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri plinio Scipionis certior factus:
euocatoque ab eodem litteris praefecto Saborra cum parte exercitus Satio relicto
ut secum ipse aliquid auctoritatis haberet exercitus Scipionis terrore Caesaris cum
tribus legionibus: equitibusque frangatis. decc. numidis sine frangis pedibusque
eius armaturae gradi numero elephantis. xxx. egressus e regno ad Scipionem
est profectus. Postquam ad eum peruenit castris regis seorsum positis: cum eius
copiis: quas commemorauimus: haud ita longe a Scipione confedit. Erat in castris
superiori tempore magnus terror: & expectatione copiarum regiarum: exercitus
eius magis suspensione animi ante aduentum Iuba commouebatur. Postquam ue-
ro castra castris contulit despectus eius copiam ostendit: totumque deponit. Ita quam
antea absens habuerat auctoritatem: eam omnem perfecit dimiserat. Quod
facto cuius facile fuit illatum Scipionis addidit animi fiduciaque regis ad-
uentu. Nam postero die uniuersas suas regiae copias cum elephantibus. la. pro-
ductas in aciem: quam speciosissime posuit instruxit: paulo longius progre-
sus a suis munitionibus: haud ita diu commoratus se recepit castra. Caesar post-
quam animaduertit Scipioni auxilia fere quae expectabat: cum ea conuenisset:
neque moram pugnandi ullam fore: per iugum Iunugum cum copiis progre-
di coepit: & barchia protinus deducere: & castra munire: propiusque Scipio-
nem capiendos loca excelsa occupare contendit. Aduentumque magnitudine co-
piarum confusi: proximum colle occupauerunt: atque longius sibi progrediendi eri-
puerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium coeperat
& quo propius loco fuerat eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna
latitudine: altitudine praerupta crebris locis speluncae in modum subruis: quae
erant irascunda Caesari ante quam ad eum colle: quem capere uolebat: pueniretur. Vl-
traque eam conuallum oliuetum crebris arboribus condensum. Hic cum La-
bienus animaduertisset Caesarem si uellet eum locum occupare: prius necesse
conuallum oliuetumque progredi eorum locorum peritus in insidiis cum parte eq-
tatus leuique armatura confedit: ut praeterea post montem collemque subito se
Caesari ostenderet. Equites in occulto collocauerat: ut cum ipse ex improviso
legionarios adortus esset: ex colle se equatus ostenderet: ut re duplici perturbatus

Nimbus cum
saxorum gran-
dine.

Pillos cacu-
mina arse-
runt.

Iuba ad Sci-
pionem profe-
ctus.

DE BELLO AFRICO

Caesar eiusque exercitus: neque retro regreundi: neque ultra procedendi ablata facultate: circumuentus cōcideretur. Caesar equitatu ante praemisso inscius insidiarum: cum ad eum locum uenisset: abusi siue oblitum praecceptorum Labienum: siue ueritum: ne insidia ab equibus opprimerentur: rari ac singuli derupe petere & summa petere collis. Quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt: partim uiuis sunt potiti. Deinde protinus colle petere contenderunt atque eum decusso Labienum praesidio: celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta Caesar legionibus opera distribuit: atque in eo colle quo erat potitus castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum & regione oppidi uzittae: quod inter sua castra & planicie positum erat: tenebaturque a Scipione duo brachia instituit duci & ita erigere ut ad angulum dextrum sinistrumque eius oppidi cōuenirent. Hoc hac ratione opus instruebat ut cum propius oppidum copias admouisset oppugnareque coepisset: tecta latebra suis munitionibus haberet: ne ab equitatus multitudine circumuentus ab oppugnatione deterreretur. Praeterea quo facilius colloquia fieri possent: & si qui perfugere uellent id quod ante saepe accidebat: magno cum eorum periculo: tum facile & sine periculo fieret. Voluit et experiri cum propius hostem accessisset: haberet ne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas quod in locis depressus erat puteique ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longa & angusta utebatur. Dum haec opera quae ante dixi fiebant a legionibus: interim pars aciei instructa opus sub hoste stabat: equites barbari leuissimae armaturae praелиis minutis cōminus dimicabant. Caesar ab eo opere cum iam sub uesperum copias in castra reduceret: magno incursum cum omni equitatu leuissimae armaturae. Iuba scilicet Labienus in legionarios impetum fecerunt. Eques caesariani ex uel uniuerse subitaque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt: quae res aliter aduersarius cedit: namque Caesar ex medio itinere copias reductis equibus suis auxilium tulit. Equites autem aduentu legionum animo addito conuersis equis in numidas cupide insequentes disperfosque impetum fecerunt: atque eos conuulneratosque in castra regia repulerunt multosque ex his interfecerunt. Quod cum in noctem praelium esset coniectum puluisque uento flatus omnium praespectus offecisset: Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris uenissent: equitatusque cum leui armatura funditus ad internicionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta & sexta Scipionis milites diffugere partim in castra Caesaris: partim in quam quisque poterat regionem peruenire. Itemque equites caesariani diffusi Scipioni: eiusque copiis complures se eodem conferebant. Dum haec circum uzittam ab utrisque ducibus administrantur: legiones duae. viii. & x. in Sicilia nauibus onerariis profectae: cum iam non longe a portu ruspinae abessent conspicati naues caesarianas: quae in statione apud tapsum stabant: ueriti ne aduersarios insidiandi gratia ibi commorantium classem inciderent imprudentes uella in altum dederunt ac diu multumque iactabant tandem multis post diebus sint inopiaque confecti ad Caesarem peruenierunt. Quibus legionibus expositis memor in italia praesentiae licentiae militaris: ac rapinarum certorum hominum paruulam modo clausulam nactus Caesar: quod Auienus tribu. mili. decem legionis nauem commeatu facillimaque sua atque iumentis occupauisset: neque militum unum ab Sicilia sustulisset. Postero die de suggesto conuocatis omnium legionum tribu

LIBER Q VINTVS

nis centurionibusque. Maxime uelle inquit homines suae petulantiae nimiamque libertatis aliquando finem fecissent: meaque lenitatis modestiae patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt: quo ceteri dissimiliter gerant: egomet ipse documentum more militari constituam. Quapropter. C. Auiene quod in italia milites per. ro. contra rempublicam instigasti rapinasque per municipia fecisti quodque mihi rei publicae inutilis fuisti: & per militibus tuam familiam iumenta que in naues imposuisti: tuaque opera militibusque tempore necessario res publica caret: ob eas res ignominiae causa ab exercitu meo te remoueo: hodieque ex africa abesse: & quantum potes perficisci iubeo. Itaque te. A. f. tei: quod tribunus militum seditionis malusque ciuis fuisti: te ab exercitu dimitto. Tusci Saliente. T. Aliene. M. tyro. C. Clusiane cum ordines in meo exercitu beneficio non uirtute consecuti: ita uos gesseritis: ut neque bello fortes: neque pace boni aut utiles fueritis: & magis in seditione: concitandisque militibus aduersario: nostro: rum impatoris quam pudoris modestiaeque fueritis studiosiores: indignos uos esse arbitror: qui in meo exercitu ordines ducatis missosque facio: & quantum potestis abesse ex africa iubeo. Itaque tradidit eos centurionibus: & singulis non amplius singulos additis seruis in nauem imponendo separati curauit. Getuli intermedium praefugae: quos cum lris mandatisque a Caesare missos supra docuimus: ad suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facile adducti: Caesarisque nomine persuasi: a rege Iuba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt: contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Iuba distentus triplici bello: necessitateque coactus: de suis copiis quas contra Caesarem adduxerat: sex cohortes in fines regni sui mittit quae essent praesidio contra getulos. Caesar brachiis perfectis praemotisque usque eo ut telum ex opido abiici non posset: castra munit: balistis scorpiis: crebris autem fronte castrorum contraque oppidum collocatis: defensores muri detertere non intermittit: easque quaque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata: illustriores notissimi: conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant: atque inter se colloquebantur: quae res quod utilitatis haberent: Caesarem non fallebat. Namque getuli ex egratu regio nobiliores: equumque perfecti quorum partes cum Mario ante mauerant: eiusque beneficio agris finibusque donati post Syllae uictoria: sub Hyempsalis regis erant dati potestate occasione data: nocte iam luminibus accensis: cum equis calonibusque suis circiter mille praefugerunt in Caesaris castra quae erant in campo praefigae locata. Quod post Scipio & qui cum eo erant: cognouerunt: cum commoti ex tali incommodo essent: fere praedid tempus. M. Aquini cum. C. Saserna colloquentem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinum nil attinere eum cum aduersariis colloqui. Cum autem nihil minus eius sermonem nuncius ad se referret: diceretque ut reliqua quae uellet pageret uiator postea ab Iuba ad eum esset missus: qui diceret audiente Saserna uerat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus: discessit. Et dicto audiens fuit regi V su uenisse hoc ciui romano miror: & ei qui a populo romano honores accepisset: incolumi patria fortunisque omnibus: Iuba barbaro potius obediens fuisse. quam aut Scipionis obtempasse nuncio: aut Caesaris eiusdem partis ciuibuscum incolumem reuerum malle. Atque etiam superioribus Iuba factum non in M. Aquinium hominem nouum paruamque senatorem: sed in Scipionem hominem illa familia dignitate honoribusque praestantem. Nam cum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum uti solitus esset: dicitur Iuba cum eo agisse non oportere.

A Caesare exercitus moti

Getuli a Iuba desciscunt.

Hyempsal rex.

DE BELLO AFRICO

Scipio uesti-
tū mutat lu-
ba sup. mō
mo obtēpe-
rans.

Ordo acieꝝ
Scipionis.

Acies Cæsa-
rianæ.

tere illū eodē uti uestitu: atq; ipse uterē. Itaq; factū est illico: ut Scipio ad aliū
sele uestitū trāfferet: & iuba homini superbissimō inerrissimōq; obtēperaret.
Postero die uniuersas hominū copias de castris omnibus deducunt: & su-
per aliū quendam excelsum natura locū nō longe a Cæsarīs castris aciem cō-
stituūt: atq; ibi consistunt. Cæsar itē pducit copias celeriterq; his instructis an-
te suas munitiones quæ erant in cāpo cōstituit sine dubio existimans ultro ad-
uersarios: cū tam magnis copiis auxiliisq; regis essent p̄diti: p̄optiusq; p̄siluis
sent ante se cōcursuros p̄pūsq; se accessuros & equo circūuectus legiōesq; co-
hortatus: signo dato: accessum hostiū aucupabat. Ipse enim a suis munitioni-
bus lōgius nō sine ratione p̄cedebat qd' in oppido uzitta: qd' Scipio tene-
bat: hostiū erāt cohortes armatæ. Eidē aut oppido ad dextrū latus eius cornu
erat oppositū. Verebatq; ne si p̄tergressus esset ex oppido: eruptione facta ab
latere eū adorti cōciderūt. Præterea hæc quoq; eū cā tardauit: q; erat locus q;
dā p̄ impeditus ante acie Scipiois: quē suis p̄pedimēto ad ultro occurrēdū fo-
re existimabat. Nō arbitror esse p̄termittendū quēadmodū exercitus utriusq;
fuerūt in acie instructi: Scipio hoc mō acie dīrexit: collocabat in frōte suas: &
Iuba legiōes: postea autē numidas in subsidaria acie ita extenuatos: & in lon-
gitudine directos ut p̄cul simplex esse acies a legionariis militibus uideret. In
cornibus aut duplex esse existimabat: elephātos dextro sinistroq; cornu collo-
cauerat: æqualibus inter eos inter uallis interiectis. Post aut elephātos armatu-
ras leues numidasq; substituerat auxiliarios eq̄tatū frænātū uniuersum in suo
dextro cornu disposuerat. Sinistrū enī cornu oppido uzitta claudebat. Neq;
erat spatiū eq̄tatis explicādī. Postea numidas leuissq; armaturæ infinitā multi-
tudinē ad dextrā p̄te suæ aciei opposuerat: fere interiecto nō minus mille pas-
suū spatio & ad collis radices magis appulerat: lōgiusque ab aduersariis suis
que copiis p̄mouebat. Idque hoc cōsilio ut cū acies duæ iter se concurrissent:
initio certaminis paulo lōgi⁹ eius eq̄tat⁹ circūuectus ex iprouiso clauderet mul-
titudine sua exercitū Cæsaris: atque p̄turbatū iaculis cōfigeret. Hæc fuit rō sci-
piois ea die p̄liādī Cæsarīs at acies hoc mō fuit collocata: ut ab sinistro ei⁹ cor-
nu ordiar: & ad dextrū ei⁹ pueniā: habuit i sinistro cornu legiōnē nonā & octa-
uā. In dextro cornu trigēsimaq; uigēsima octauā: quartādecimā: decimā tertīā
trigēsima tertīā & uigēsima sextā: i mediā acie ipsū aut dextrū cornu secunda
acie fere i eaq; legionū p̄te cohortiū collocauerat. Præterea ex tyronū legiōib⁹
pauca adiecit. Tertiā aut i sinistrū cornu cōtulerat: & usq; ad aciei suæ me-
diā legiōnē porrexerat: & ita collocauerat: uti suū dextrū lat⁹ munitionibus ad-
iuuaret. Sinistrā aut eq̄tat⁹ hostiū multitudinē resistere posset: eodēq; suū oē
cōtulerat equitatū: & qd' ei pax cōfidebat: p̄sidio his eq̄tib⁹ legiōnē quintā p̄-
miserat leuēque armaturā iter eq̄tes interposuerat. Sagittarios uarie passimq;
certis maxieque i cornibus collocauerat. Sic utrorūque exercit⁹ instructi: nō
plus passuū trecetorū interiecto spatio: quod fore ante id tempus acciderat nun-
quam: quin dimicaretur: a mane usq; ad horam decimā diei perstiterunt. Iā
que Cæsar dum exercitum recludere intra munitiones suas cœpisset: subito
uniuersus equitatus ultior numidarum getulorū que sine frānis ad dextram
partem se mouere: propiusque Cæsarīs castra quæ erant in collo se confer-
re cœpit. Frānari autem Labienī equites in loco permanere: legionesque di-

LIBER Q VINTVS

stinere. Cū subito pars eq̄tatis Cæsarīs cū leui armatura cōtra getulos ini⁹ Pars eq̄tat⁹
su ac temere lōgius p̄gressi: paludēq; transgressi: multitudinē hostiū sustine- Cæsaristeme
re pauci nō potuerūt. Leuiq; armatura deserti ac pulsi cōuulneratiq; uno eq̄te re p̄gressa.
amisso multis eq̄s fauciis leuis armaturæ uigintis sex occisis ad suos refugerūt.
Quo secūdo equestri p̄lio factō. Scipio latus in castra nocte copias deduxit.
Quod p̄priū gaudiū bellantibus fortūa tribuere nō decreuit. Nanq; postero
die Cæsar cū p̄te equitatus sui leptim frumenti gratia misit. In itinere p̄datores
equites numidas getulosq; ex improviso adorti circiter centum partim occide-
runt: partim uiuorū potiū sunt. Cæsar interim quottidie legiones in campum
deducere aduersariosq; excursionibus iter efficere non intermittit. Scipio itē
munitiones contra facere: & iugo nea Cæfare excluderet adproperare. Ita du-
ces utriq; & in opibus occupati erant: & nichilominus equestribus p̄līs in-
ter se quottidie dimicabant. Interim Varus classem: quam antea uticē hyemā
di gratia subduxerat cognito legiōis septimæ & octauæ ex siciliā aduentu: ce-
leriter deducit: ibiq; getulis remigibus epibatisq; cōplet: insidiāq; grā ab uti-
ca p̄gressus adrumētū cū quinquagintaquinq; nauibus peruenit. Cuius adue- L. Cispus
tu incius Cæsar. L. Cispus cū classe. xxyi. nauū ad Thapsim uersus in statio Q. Aquila
nē p̄sidii gratia cōmeatusq; sui mittit. Itemq; Q. Aquilam cū tredecim nauī-
bus longis Adrumētū eadem de cā premitit. Cispus quo erat missus: celeri-
ter peruenit. Aquila tēpestatē iactatus: cum classe propius promontoriū supe-
rare nō potuit. Atq; angulū quendam tutū a tempestate nactus cum classe se
longius a p̄spectu remouit. Reliqua classis in salo ad leptim egressus remigi-
bus: passimq; in littore uaganibus: partim in oppido uictus sui mercandi gra-
tia p̄gressus uacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex pfugis co-
gnitus occasione nactus uigilia secunda adrumēto ex cothone egressus p̄rio
mane leptim cum uniuersa classe uectus: naues onerarias: quæ lōgius a portu
in salo stabant: incendit: & pentiemes duas quæ longius erant uacuas a defen- Var⁹ naues
soribus nullo repugnante cœpit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris incendit.
cum opera circuiret: certior factus quæ aberant a portu milia passuum .vi.
equo amisso: omisiss oibus rebus celeriter peruenit leptim: ibiq; moratus oēs
ut se naues cōsequerent: primū ipse nauigiolū paruū cōscendit in cursu Aquī-
lā multitudinē nauigiorū p̄territū atq; trepidantē nactus: hostiū classem sequi
cœpit. Interim Var⁹ celeritate Cæsarīs: audaciaq; motus cū uniuersa classe cō-
uersus: nauibus adrumētū uersus fugere contendit: quem Cæsar in milibus
passuum quattuor consecutus recuperata quinquere mi cum omnibus suis
epibatis: atque eū hostiū custodibus. cxxx. in ea naue captis: triremē hosti-
um proximā quæ in repugnando erat commorata conustam remigum: epiba-
tarumq; cœpit. Reliquæ naues hostiū promontoriū superarunt: atque adru-
mentū in cothone se uniuersæ contulerunt. Cæsar eodem uento p̄montoriū
superare non potuit: atq; in salo i anchoris ea nocte cōmoratus p̄ia luce adru-
metū accedit: ibiq; nauib⁹ onerariis quæ erāt extra cothone icēsis oibusq; reli-
qs aliis aut subductis: aut i cothone cōpulis: paulisp cōmorat⁹: si forte uellēt
classe dimicare: rursus se recepit i castra. In ea naue capt⁹ est P. Velli⁹ eques
romanus: & P. Ligari⁹ Afranius: quem Cæsar i hispania cū reliquis dimise-
rat: & postea se ad pompeium contulerat: Inde ex p̄lio effugerat i africā: & ad

P. Ligariū Varū uenerat. Quē ob periculi perfidā Cāsar iussit necari. P. Vestīū autem suā cāsa necatū. Quē eius frater romā pecuniā imperatā numerauerat: & quē ipse causam Cāsaris probauerat: sed Nasidii classe captū cū ad necē duceret: beneficio Vari esse ser Specus i afri uarū: postea facultatē sibi nullā datā transeundi ignouit. Est in africa consuetudo incolarū: ut in agris oibus fere illis sub terra specus condendi frumenti gratia clā habeant atq; id propter bella maxime hostiūq; subitū aduentū prae parent. Quade re Cāsar certior per indicē factus: tertia uigilia legiones duas cū equatu mittit a castris suis milia passuū: atq; inde magno numero frumentū onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus pgressus a suis castris milia passuū. vii. per iugū & collē per quē Cāsar pridie iter fecerat: ibi castra duarū legionū facit: atq; ipse quotidie existimans Cāsarē eodē sepe frumentādi gratia cōmeatur: cū magno equitatu leuiq; armatura insidiaturus locis idoneis cōsedit. Cāsar interī de insidiis Labiēi ex pfugis certior factus paucos dies ibi cōmoratus: dum hostes quotidiano instituto: saepe idē faciendo in negligentia adducerent: subito mane imperat porta decumana legiones se octo ueteranas cū parte equitatus sequi atq; equitibus praemissis neq; opinantes insidiatores subito in conuallibus latentes: leuiq; armatura concidit circiter. d. reliquos in fugā turpissimā cōiecit. Interī Labienus cū uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrat: cuius uim multitudinēq; cū eqtes pauci Cāsariani sustinere non possent: Cāsar instructas legiones hostiū copiis ondit. Quo facto perterritō Labieno ac retardato: suos equites recepit incolumes Postero die Iuba numidas eos qui loco amisso fuga se receperant in castra: i cruce oēs suffixit. Cāsar interim quoniam frumenti inopia premebatur: copias omnis i castra cōcludit atq; praesidio lapte: ruspinae: Achillae relicto: Crispo Aquilaeque classe tradita ut alter ad rumentū: alter thapsum mari obsideret ipse castris i cēsis quarta noctis uigilia acie instructa impedimentis i sinistra parte collocatis ex eo loco pfiscitur & puenit ad oppidū agar: quod a getulis saepe atea oppugnatum summaq; uipiplos oppidanos erat defensū: ibi i campo castris unis positus ipse frumentatū circū uillas cum parte equitatus pfectus magno inuēto hordei olei uini fici numero: pauco tritici: atq; recreato exercitu redit in castra Scipio interī cognito Cāsaris discessu cū uniuersis copiis per iugū cāsarē subsequi coepit: atq; ab eius castris milia passuū. y. longe trinis castris dispartitis copiis cōsedit: oppidū erat zetta quod aberat a scipione milia passuū decē eius regionem & partem castrorum collocatū. A cāsarē autē diuersum ac remotū quod erat ab eo longe milia passuū. xvi. Huc scipio legiones duas frumentādi gratia misit. Quod postq; cāsar ex pfugis cognouit castris ex cāpo in collē ac tutiora loca collocatis: atq; ibi praesidio relicto ipse quarta uigilia egressus pter ostiū castra pfiscitur cum copiis & oppido potit. Legiones Scipionis cōperit lōgius in agris frumentari: & cum eo contendere conaretur animaduertit copias hostiū his legioibus occurrere suppetias: quae res eius impetū retardauit. Itaq; capto. C. Biotio Regino equite ro. Scipionis familiarissimo: qui ei oppido perat: & P. Atrio equite ro. de conuētū uticensi: & camelis. xxii. regis adductis praesidio ibi cō oppido legato relicto ipse se recipere coepit ad castra. Cū iā nō lōge a castris scipionis abesset: quae eum necesse erat praetergredi Labienus Afraniusq; cū oī equitatu leuique armatura ex insidiis adorti: agmina

eius extremo se offerunt: atq; ex collibus primis existunt. Quod postq; Cāsar animaduertit equitibus suis hostiū in oppositis sarcinas legionarios in acruū iubet cōportare: atq; celeriter signa hostibus inferre: qd' postq; ceptū est fieri primo ipetu legiones egredere: & leuis armatura hostiū nullo negocio loco pulsa & deiecta est de colle. Cū iā cāsar existimasset hostes pullos: deterritosq; sine lacessendi facturos: & iter ceptū pgerere coepisset. Iterū celeriter ex proximis collibus erumpunt numidae leuis armaturae mirabili uelocitate prompti: q inter eqtes pugnabāt & una paterq; cū equitibus accurrere: & refugere cōsueuerant. Cū hoc sapius facerent: & iulianos pficiscentes insequerent: & refugerēt: stātes ppius nō accederēt. & singulari genere pugnae uterent: eosq; iaculis conuulnerare satis eē crederēt. Cāsar intellexit nihil aliud illos conari: nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere: ubi oīo aquae nihil eēt: ut exercitū eius ieiunus q a quarta uigilia usq; ad horā decimā diei nihil gustasset: ac iumenta sui periret. Cū iā ad solis occasū eēt: & nō totos cētū passus i horis qtuor eēt pgressus: equatu suo p equos interitū extremo agmine remoto: legiones inuicē ad extremū agmē euocabat: ita uī hostiū placide leniterq; pcedēs p legionarium militē cōmodiū sustinebat. Interim equū numidae copiae dextra sinistraq; p colles currere: coronaeq; i modū cingere multitudinē sua cāsarīs copias: ps agmē extremū seq; Cāsariani interim nō ampli⁹ tres aut quattuor milites ueterani cū se cōuertissent & pila uirib⁹ cōtorta i numidas i festos cōgessissent amplius duos milia ad unū terga uertebāt: & iacula i legionarios cōiciebant. Ita Cāsar mō pcedēdo: mō resistēdo: tardi⁹ itinere cōfecto: noctis hora pria oēs suos ad unū i castris faucis. x. faucis rēduxit. Labiēus circiter. ccc. amissis multis uulneratis: ac defessis istādo oibus: ad suos se recepit. Scipio iterim legiones pductas cū elephātib⁹ quos a castra i acie terroris grā i cōspectu cāsarīs collocauerat: reducit i castra. Cāsar cōtra eiusmōi hostiū genera: copias suas nō ut ipator exercitū ueteranū: uictorēq; maximis gestis: sed laista tyrōes gladiatoresq; cōdocet: facere quo pede se reciperēt ab hoste: & quēadmodū obuersi aduersarios & i qutulo spatio resisterēt: mō pcurrerēt: mō recederēt: cōminareturq; impetū: ac ppe equo loco & quēadmodū tela mitterēt: pcepit: mirifice aut hostiū leuis armatura anxii exercitū nostrū atq; sollicitum habebat: q & eqtes deterrebat: plū inire ppter equos interitū: q eius iaculis interficiebāt: & legionariū militem defatigabāt ppter uelocitatē. Grauis enim armaturae miles simul atq; ab his insectatus cōstiterat: in eosq; impetū fecerat: illi ueloci cursu facile piculū uitabant. Quibus ex rebus cāsar uehemēter cōmotus: qaq; cūq; plū quotiens erat cōmissū equatu suo sine legionario milite hostium equatui leuiq; armaturae eorū nullo mō par esse poterat. Sollicitabat aut his rebus q nōdū hostiū legiones cognouerat: & quodāmodo sustinere posset ab eorū equatu leuiq; armatura: quae erat mirifica: si legiones quoq; accessissent. Accedebat et hae cā: qd' elephātorū magnitudo multūdoq; militū aīos detiebat in terrore. Cui uni rei tū inuenerat remediū. Namq; elephātos in Italiā trāsportari iusserat: quos & miles nosset: speciēq; & uirtutē bestiae cognosceret & cui pti et corpis ei⁹ tēlū facile adigi posset: oneratusq; ac loratus elephātus cū esset quē pars ei⁹ corpis nuda sine tegmine reliqueret ut eo tela cōiceret: pterea ut iumēta bestiarū odorē: stridor ē speciē: cōsuetudinē captarū nō reformidarent

Elephātorū
multitudo.

DE BELLO AFRICO

quibus ex rebus largiter erat cōsecutus. Nā & milites bestias manibus pertra-
ctabat: earūq; tarditatē cognoscebāt: eqtesq; in eos pila prapilata cōiciebāt: at
q; in cōsuetudinē equos ipsarū bestiarū adduxerāt. Ob has causas: quas supra
cōmemorauī: sollicitabat Cāsar: traditorq; & cōsideratior erat factus & ex pri-
stina bellādī cōsuetudine: celeritateq; excesserat. Nec mīx: copias enim habe-
bat in gallia bellare cōsuetas locis cāpestribus atq; cōtra gallos hoīes apertos:
minime insidiosos: q; pūirtutē nō pdolū dimicare cōsueuerāt. Tū aut erat ei
laborādū: ut cōsuefaceret milites hostiū dolosifidias artificia cognoscerēt qd
sequi: qd uitare cōueniret. Itaq; quo hāc celerius cōciperēt: dabat operā: ut le-
giones nō in uno loco cōtineret: sed p cām frumētād: huc illuc raptaret. Ideo
q; hostiū copias ab se suoq; uestigio nō discessuras existimabat. Atq; post diē
tertiū pductas accuratius suas copias sicut instruxerat: hostiū castra ptergres-
sus a quo loco inuitat ad dimicādū. Postq; eos abhorrere uidet: reducit sub ue-
sperē legiōes i castra. Legati interim ex oppido Vacca: qd finitīmū fuit zettā
cuius Cāsarē potitū eē demonstrauimus ueniūt: petūt & obsecrāt: ut sibi p̄sidi-
um mittat: se res cōplures quā utiles bello sunt: administraturos. Per id tēpus
de eorū uolūtate studioq; erga Cāsarē trāsfuga suos ciues facit certiores Iubā re-
gē celeriter cū copiis suis anteq; cāsaris p̄sidiū eo pueniret: ad oppidū cucurris-
se: atq; adueniente multitudīe circūdata eo potitū: oībusq; ei⁹ oppidī icolis ad
unū interfectis dedisse oppidū diripiendū: delendūq; militib⁹. Cāsar interim
lustrato exercitu: ad. xii. kal. apriles: postero diē pductis uniuersis copiis pro-
cessus a suis castris milia passuū. y. a Scipioe circiter duū milīū interiecto spa-
tio in acie cōstitit. Postq; satis diuq; aduersarios a se ad dimicandū inuitatos su-
perfedere pugnae animaduertit: reducit copias postero diē castra mouet atq; i-
ter ad oppidū sarsurā: ubi Scipio numidag habuerat p̄sidiū frumentūq; com-
portauerat ire cōtendit. Q uod ubi labienus animaduertit cū equitatu leuīq; ar-
matura agmen eius extremū carpere cōcepit. Atq; ita lixarū mercatorūq; q; plau-
stris merces portabant: interceptis sarcinis: addito animo ppius audaciusque
accidit ad legiones q; existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos
pugnare nō posse: quē res Cāsarē nō sefellerat. Nāq; expeditos ex singulis le-
gionib⁹ trecentos milites esse iusserat. Itaq; eos in equitatu labiēi immisos tur-
mis suorū suppetias mittit. Tū labienus conuersis eqs signaq; conspectu per-
territus: turpissime contendit fugere: multis eius acis: cōpluribus uulnera-
tis. Milites legiōnarij ad sua se recipiūt signa: atq; iter inceptū ire cōeperūt. La-
bienus per iugū summū collis dextorsus procul subsequi non destitit. Postq;
Cāsar ad oppidū sarsurā uenit inspectantib⁹ aduersariis interfecto p̄sidio sci-
piōis cū suis auxiliū ferre non auderent fortiter repugnante. P. cornelio Scipi-
one euocato qui ibi præerat: atque a multitudine circunuento interfectoque
oppido potitur. Atque ibi frumēto exercitui dato: postero diē ad oppidum tif-
dram peruenit: in quo Cornēdius per id tempus fuerat cum grandī præsidio:
cohorteque sua gladiatorum. Cāsar oppidī natura perspecta: atque inopiā
ab oppugnatione eius deterritus protin⁹ profectus circiter milia passuū quat-
tuor ad aquam fecit castra: atque inde quarta uigilia egressus redit rursus ad
ea castra quarta diē: quā ad agar habuerat. Idem facit Scipio atque in an-
tiqua castra copias reducit. Thabenēses: iterim: qui sub diuōe & potestate lu-

Op. Vacca
finitimum
zettā.

Sarsura op-
pidum.

Cāsar. potitur
oppido Sar-
sura.

Oppidū Tif-
dra.

LIBER Q VINTVS

be esse conuēssent in extrema eius regni regione maritima locatī interfecto Thabenēses
regio p̄sidio: legatos ad Cāsarē mittūt. Rem male gestā docēt: petunt orāq; cāsar recipiūt
ut suis fortunis præsto q; benemeriti essent auxiliū ferret. Cāsar eorū cōsilio p-
bato. M. crispu tribunū cū cohorte & sagitariis tormentisq; q; pluribus præsidi-
dio thabenā mittit. Eodē tempore ex legionibus omnibus milites qui aut mor-
bo impediti aut cōmeatu dato: cū signis nō potuerant ante trāsire in africam
ad milia quatuor equites. cccc. funditores sagitariiq; cc. uno commeatu Cā-
sari occurrerunt. Itaq; cōplures copias & omnibus legionibus eductis: sicut erat i-
structus. yiii. milib⁹ passuū a suis castris ab scipionis uero quatuor milibus
passuū lōge cōstitit in cōpo. Erat oppidū infra castra Scipiois noie tegea: ubi
præsidiū equestre circiter. cccc. habere cōsueuerat. Eo equitatu dextra sinistra
que directo ab oppidī lateribus ipse legionibus ex castris eductis atq; iugo in-
feriore instructis nō longius fere mile passus ab suis munitionibus pgressus
in acie cōstitit. Postq; diutius in uno loco Scipio cōmorabat: & tempus diē in
ocio cōsumebat: Cāsar equitū turmas suorū iubet in hostiū eqtatū qui ad op-
pidū in statioe erat facere impressionē: Leuēq; armaturā sagittarios fundito-
resq; eodem sūmitit. Q uod ubi cōceptū est fieri: & equis cōcitatis iuliani impe-
rū fecissent: Placidius suos equites exporrigere cōcepit in longitudinē: ut habe-
rent facultatē turmis iuliāis circūfundi & nihilominus fortissime acerrimeq;
pugnare. Q uod ubi cāsar aduertit: trecētos quos ex legiōib⁹ hīe expeditos
cōsueuerat ex p̄xia legiōe quā ei p̄sido in acie cōstitit: iubet eqtatū succur-
rere Labienus iterim suis equibus auxilia equestria mittere: sauciisq; ac defa-
tigatis integros recentioribusq; uiribus eqtes subministrare. Postq; eqtes iulia-
ni. cccc. uim hostiū: ad quatuor milia numero sustinere nō poterant: & a leui
armatura numidag uulnerabant minutatimq; cedebantur: Cāsar alterā alam
mittit: qui saragentibus celeriter occurrerent. Q uo facto sui sublati uniuersi
in hostes ipressione facta: in fugā aduersarios dederūt: multis occisis: cōpluri-
bus uulneratis: isecuti tria milia passuū: usq; in colles hostibus adaectis: se ad
suos recipiūt. Cāsar in horā. x. cōmoratus sicut erat istruct⁹: se ad sua castra
recepit oībus incolumibus. In quo prælio Placidius grauius pilo p̄cassidē ca-
put ictus: cōpluresq; duces fortissimi quiq; interfecti uulneratiq; sūt. Postq; nul-
la cōditione cogere aduersarios poterat: ut in aquū locū descenderent: legio-
nūq; piculum facerent: neque ipse ppius hostē castra ponere ppter aquarū pe-
nuriā se posse animaduertit: aduersarios non eorum uirtutē confidere: sed
aquarū inopia fratos despiciere se intellexit: pridie nonas apriles tertia uigilia
egressus ab agar. y. milia passuū nocte pgressus ad thapsū ubi Virgilius
cum grādī præsidio præerat: castra ponit oppidumq; eo diē circūmunire cō-
pit locaque idonea opportunaque cōplura p̄sidiis occupare ne hostes itra ad
se ac loca iteriora capere possent. Scipio interim cognitis cāsaris consiliis: ad
necessitatē adductus dimicandi ne p suum dedecus fidissimos suis rebus tha-
psianos: & Virgiliū amitteret: cōfestim cāsarē p supiora loca consecutus mi-
lia passuum octo a thapso binis castris cōsedit. Erat stagnum salinarū: inter qd
& mare angustia quādā nō amplius mille & quingētos passus itererāt quas
Scipio intrare & thapsianis auxiliū ferre conabatur qd futurum cāsarē nō
sefellerat. Nanque pridie i eo loco castello munito: ibique trino præsidio reli-

Oppidum
Tegea

Fugant ho-
stes cāsarī
placidi⁹ pilo
caput ictus.

DE BELLO AFRICO

Et: ipse cū reliquis copiis lunatis castris thapsum operibus circumuniuit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere supra stagnū postero die & nocte cōfēcta: caelo albescente nō lōge a castris p̄sidioq; qd supra cōmemorauimus mille quingentos passus ad mare uersus cōtendit: & castra munire cōcepit. Quod postq; Cāsari nūq; atū est: milites ab ope deductos castris p̄sidio aspernate p̄ consule cū legionibus duabus relicto: ipse cū expedita copia in eū locū citatū cōtendit classisq; parte ad thapsum relicta: reliquas naues iubet post hostium tergū q̄ maxime ad littus appellat: signūq; suū obsecrare: quo signo dato subito clamore facto: ex improviso hostibus ausc̄is incuteret terrorē: ut p̄turbati ac p̄territi respicere post terga cogerent. Quo postquā Cāsar uenit: & aiad uertit acie p̄ uallo scipionis contra elephantos dextro sinistroq; cornu collocatā: & nihilominus partē militū castra nō ignauiter munire. Ipse acie tripliciter collocata: legiōe decima secūdaq; dextro cornu: octaua: & nona sinistro oppositis qnq; legiōib; i quarta acie ad ipsa cornua qnīs cohortibus cōtra bestias collocatis sagittariis funditorib; utriusq; dispositis: leuiq; armatura iter eqtes iteriecta: ipse peditib; cū milites cōcurfas uirtutesq; ueteranorū p̄liaq; sup̄ ora cōmemorās blādeq; appellās aīos eorū cōcitabat. Tyrōes aut q nūq; i acie dimicassent hortabat; ut ueteranorū uirtutē emularent: eorūq; famā: nomen locūq; uictoria parta cuperet possidere. Itaq; circūeundo exercitū aiaduertit hostes circa uallū trepidare: atq; ultro citroq; pauídos concurrere: & mō se inter portas recipere mō incōstāter imoderateq; p̄ire. Cūq; idē a plurib; aiaduerti cōceptū eēt: subito legati euocatiq; obsecrare Cāsare: ne dubitaret signū dare. Victoriā sibi p̄pria a diīs immortalibus portēdi. Dubitāte cāsare atq; eorū studio cupiditatē resistēte: sibiq; eruptiōe pugnari nō placere clamitante & etiā atq; cō acie sustētante: subito dextro cornu i iussu cāsaris tubicē a militib; coactus canere cōcepit. Quo facto ab uniuersis cohortibus signa in hostē cōpere inferri. Cū cēturiones pectore aduerso resisterent: uiq; cōtinerent milites ne in iussu impatoris cōcurrerēt nec qcq; p̄ficiscerēt. Quod postq; Cāsar intellexit incitatis militū animis resisti nullo mō posse: Signo scēlicitatis dato equo admissio in hostē cōtra principes ire cōtēdit. A dextro interj cornu funditores sagittariūq; cōcita tēla in elephātos frequētes incitāt: quo facto bestiē stridore fundax saxorū plūbiq; p̄territā: sese cōuerrere: & suos post se frequētes stipatosq; p̄terrere: & in portas ualli semifactas rure cōtendūt. Ite mauri eqtes q in eodē cornu: elephātis erāt p̄sidio: deserti principesq; uigilāt. Ita celeriter bestiis circuitis legiōes uallo hostiū sūt potitā: & paucis acriter repugnātib; interfectis reliq; cōcitati in castra: unde pridie erāt egressi: cōfugiūt. Nō uidet eē p̄termittēdū de uirtute militis ueterani qntā legiōis: nā cū i sinistro cornu elephātus uulnere ictus & dolore cōcitatus in lixā inermē impetū fecisset: cūq; sub pede subditum deinde genu innixus pondere suo: proboscide erecta: uibrantique stridore maximo premeret: atque enecaret miles hoc non potuit pati: quin se armatum: bestia offerret: quem postquam elephāntus ad setalo infesto uenire animaduertit: relicto cadauere militem proboscide circumdat: atq; in sublime extollit armatū. Quā in eiusmodi periculo cū constāter agendū sibi uideret: gladio p̄boscide: quo erat circūdatus cadere quantū uiribus poterat: nō destitit quo dolore adduct; elephātus: milite abiecto: maxio cū strido

Signum pugnādi datū.

Virtus militis ueterani in elephāntum.

LIBER Q VINTVS

re cursuq; cōuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso gerat p̄sidio: ex oppido eruptionē porta maritima faciūt & siue ut suis subsidio succurrerent: siue ut oppido deserto fuga salutē sibi pararent: egrediunt. Atq; ita per mare umblici siue ingressi: terrā petebāt. Quā a seruitis puerisq; q in castris erāt lapidib; pilisq; p̄hibiti terrā attingere: rursus se in oppidū receperūt. Interim Scipiois copiis p̄stratis passimq; toto cāpo fugientib; confestim Cāsaris legiōes cōsecuti: statimq; nō dare colligendi: q postq; ad ea castra: quā petebant p̄fugerūt: cōrelecti castris rursus sese defēderēt ducē aliquem requirūt quē resicerent. Cuius auctoritate impioq; rem gererent: q postquā aduerterūt neminem ibi esse p̄sidio: p̄tinus armis abiectis: in regia castra fugere contendunt. Quo postq; puenerunt: ea quoq; ab iulianis teneri uident. Desperata salute in quodam colle cōsistunt atq; armis dimissis salutationem more militari faciunt: qbus miseris ea res paruo p̄sidio fuit: nāq; milites ueterani ira & dolore incensi: non mō ut parcerent hosti poterant adduci: sed etiā ex suo exercitu illustres urbanos: quos actores appellabāt: complures aut uulnerat: aut interfecerūt. In quo numero fuit Tuli; Rufus Quastorius q pilo traiectus cōsulto a milite interiit. Item pompeius Rufus brachiū gladio p̄cussus: nisi celeriter ad Cāsarem accurrisset: interfect; esset. Quo facto complures eqtes rosenatoresq; p̄territi ex praelio se receperunt: nec militibus: qui ex tanta uictoria licentiā sibi asumpsissent immoderate peccandi impunitate p̄pter maxias res gestas ab ipsis quoque interficerentur. Itaque omnes Scipionis milites cū fidem Cāsaris implorarent inspectate ipso Cāsare: & a militibus deprecante eis uti parcerent: ad unū sunt interfecti. Cāsar trinīs castris poti; occisib; hostiū decem milibus: fatigatisque compluribus: se recepit quinquaginta militib; amissis paucis sauciis in castra. Statim ex itinere ante oppidū thapsum constitit: elephantosque sexagintaquattuor ornatos armatosque cū turrib; ornamentisque capit. Captos an oppidū instructos constituit. Id hoc consilio si posset. Virgili; quique cū eo obsidebant rei malegeste suorūque indicio a p̄tinacia deduci: deinde ipsum Virgiliū appellauit: inuitauitque ad deditiōem suāq; lenitatem & clementiā commemorauit: Quem postq; animaduertit responsū sibi non dare: ab oppido discessit. Postero die diuina refecta: concione aduocata: in conspectu oppidanorū milites collaudat: totūque exercitum ueteranorū donauit p̄miis. Fortissimo cuique ac bene merenti p̄ suo gestu tribuit. Ac statim inde digressus. T. R. Bullo p̄consule: cum tribus ad Thapsū cohortibus & C. Domitio cum duabus turrib; ubi Confidius praeerat: ad obsidendū relicto. M. Messalla uticam ante p̄missio: cum equatu ipse eodem iter facere cōtendit. Equites interim Scipionis: qui ex praelio fugerant: cum uticam uersus iter facerent pueniūt ad oppidū paradā. Vbi cum ab incolis non reciperentur iōq; fama de uictoria Cāsare p̄cucurrisset: ui oppido potiū: i medio foro lignis coaceruatis oib; reb; eorū cōgestis: ignē subiiciūt. Atq; ei; oppidi icolas cuiuscūq; generis aut aetatis uiuos cōstructosq; i flammā coniiciūt: atq; ita acerbissimo afficiūt supplicio: deinde p̄tin; uticā pueniūt. Supiore tpe. M. Cato q; uticēlib; p̄p̄bificiū legis iuliae pax i suis p̄tib; p̄sidii esse existimauerat: plābē iermē oppido eiecerat: & an portā bellicā castris fossaque paruula duntaxat munierat. Ibiq; custodiis circūdati habitare coegerat: lenatū at oppidi custo

Scipiois milites interfecti ad unum.

Elephantū lxiij. a Cāsare capti.

Eqtes scipionis op. paradā crudelissime diripiunt.

DE BELLO AFRICO

diā tenebat. Eorū castra. l. eqtes adorti expugnare cōperūt. Ideo q̄ eos partib⁹
Cāsaris fauisse sciebant: ut eis interfectis eorū p̄nicie dolorē suū ulciscerent: uti
cēses aīo addito ex Cās. uictoria: lapidib⁹ & fustibus eqtes repulerūt. Ita post
quā castra nō potuerūt capere: uticā se ī oppidū cōiecerunt. Atque ibi multos
uticenses inirefecerunt: domosq̄ eorū expugnauerūt: ac diripuerūt: q̄bus cū
cato psuadere nulla rōne q̄ret: ut secū oppidū defenderēt: & cāde rapinīsq̄ de
sisterēt: & qd̄ sibi uellēt: sciret: se dādā eorū importunū nūis grā singulis. c. diui
sit. Idē Sylla Faustus fecit: ac de sua pecunia larg. us. una cū his ab utica p̄
fiscis. Q̄ uos oēs cato cōuocatos: una cū rētis: q̄ pecuniā Scipioī ad bellū
faciendū cōtulerāt: hortat: ut seruitia manumitterēt oppidūque defenderent.
Q̄ uorū cū partē assentire partē aīum mentēq̄ p̄teritā: atq̄ in fugā destinātā
hīc intellexisset: amplius de ea re agere destitit. Nauesq̄ his attribuit ut ī qual
cunq̄ partes uellēt p̄fiscerent. Ipse omnibus rebus diligētissime cōstitutis
liberis suis. L. Cāsari: q̄ tū ei p̄ quāstore fuerat: cōmendatis & sine suspitione
uultu atq̄ formone: quo sup̄iore tpe usus fuerat cū dormitū isset: ferrū itro clā
in cubiculū tulit atq̄ ita se traiecit. Q̄ ui dū anima nondū expirata concidisset
impetu facto: in cubiculū ex suspitione medicus: familiaresq̄ cōtinere: atq̄
uulnus obligare cōperūt: ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit: atq̄
animo praelenti se iterem. Q̄ uē uticenses quāq̄ oderāt: partiū gratia: tamē
propter eius singularem integritatē: & quod dissimillimus reliquorum ducū
fuerat: quodq̄ uticam mirificis operibus munierat: turreseq̄ auferat: sepultura
afficiūt. Q̄ uo interfecto. L. Cāsar: ut aliqd̄ sibi ea res auxiliare cōnuocato
populo: concione habita cohortatur omnes: ut portā aperirentur se ī Cāsaris
clementia magnam spem habere. Itaq̄ portis uticā patefactis utica egressus
Cāsari imperatori obuiā p̄fiscitur. Messalla: ut erat imperatum: uticā per
uenenit. Omnibusq̄ portis custodias ponit. Cāsar interim a thapso p̄gressus
use tam peruenit: ubi Scipio magnū frumenti numerū: armorū talorum: cā
terarumq̄ rerum cū paruo praelidio habuerat. Hoc adueniens potitur: dein
de adrumentū peruenit. Q̄ uo cū sine mora introisset: armis frumento pecu
niāq̄ condiderata. Q̄. Ligario. C. Confidii filio: qui tū ibi fuerat uitā concess
sit. Deinde eodē die adrumento egressus: lundo regulo ibi cū legione relicto:
uticam ire contendit: cui in itinere fit obuius. L. Cāsar: subitoq̄ se ad genua
proiecit: uitamq̄ sibi nec amplius quicquam deprecatur: cū Cēsar facile & p̄
sua natura: & instituto cōcessit. Item cecine. Ceteio. Catficio. Lucio Cēla pa
tri & filio. M. Epio. M. Aquinio Catonis filio. Damasippoq̄ liberis ex sua cō
suetudine tribuit: circiterque luminibus accensis Vticam peruenit atque ex
tra oppidum ea nocte mansit: postero die mane in oppidum introiit. Concio
neque aduocata: uticenses incolas cohortatus: gratias pro eorum studio erga
se agit. Ciues aut̄ romanos negociatores: & eos qui inter. ccc. pecunias contu
lerant. Varo & Scipioni multis uerbis accusatos: & de eorum sceleribus lon
giori habita oratione: ad extremum ut sine metu prodirent: edicit. Se eis dūta
xat uitā cōcessurum. Bona quidē eorū se uenditurum: ita tamen qui eorū ipsa bō
na sua redemisset: se bonorum uenditionem indiēturum: & pecuniā multā
nomine relatur: ut incolumitatē retinere possent: quibus metu exāguibus de
uitaq̄ ex suo merito desperantibus: subito oblata salute: libentes cupidiq̄ con

cato sibi mor
tē consciiuit.

Cato ab uti
centib⁹ sepe
lit. Vticēses
Cāsare reci
piunt.

Cāsar Vfce
ta & Adru
mento oppi
dis potit plu
rimis hostiū
ignoscit. Cā
sar.

LIBER Q VINTVS

ditionē acceperūt. Petieruntq̄ a Cāsare: ut uniuersis trecentis uno noīe pecu
niā imperaret. Itaq̄ mille sextertis his impositis: ut per triennū sex pensio
nibus po. ro. soluerent: nullo eorū reculante: ac se eodem die demū natos p̄di
cantes: lati gratia agunt Cāsari. Rex interim Iuba: ut ex p̄lio fugerat: uia cū
Petreio interdiu uillis lauitando: tandem nocturnis itineribus confectis in re
gnū peruenit: ad oppidūq̄ zamā: ubi ipse domiciliū: coniūges: liberosq̄ ha
bebat. Q̄ uo ex cuncto regno oēm pecuniā: carissimasq̄ res cōportauerat: qd̄
que inito bello operibus maximis munierat: accedit. Q̄ uē antea oppidani ru
more ex optato de cāsaris uictoria audito: ob has cās oppido phibuerunt: qd̄
bello cōtra po. ro. suscepto: in oppido zama signis congestis maximā in me
dio foro pyram cōstruxerat: ut si forte bello foret superatus: omnibus reb⁹ co
aceruatis: dehinc ciuib⁹ cunctis interfectis: eodemq̄ p̄iectis igne subiecto: tū
demū ipse insuper interiret: atq̄ una cū liberis: cōiugibus ciuib⁹q̄ cunctaq̄
gaza regia cremaret. Postq̄ Iuba ante portas diu multūq̄ primo minus p̄ im
perio agisset cū zamensibus: deinde cum se parū proficere intellexisset: prae
cibus quoq̄ orasset: uti se ad suos deos penates admitterent: ubi eos p̄stare in
sua sententia animaduertit: nec minis nec p̄cib⁹ suis moueri quo se reciperēt
tertio petit ab eis ut sibi coniūges liberosq̄ redderent: ut secū eos asportaret: Iuba rex op
pido phibi
tus.
postq̄ sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit: nulla re ab
his impetrata: ab zama discedit atq̄ ad uillā suā cū. M. petreio paucisq̄ equi
tibus se confert. Interim legatos de his rebus ad Cāsare uticā mittunt: petunt
que ab eo: uti atēq̄ rex manū colligeret: seseq̄ oppugnaret sibi auxiliū mitteret
Se tamē paratos esse sibi: quoad uita suppeteret: oppidū seque ei reseruare: le
gatos collaudatos Cāsar domū iubet antecedere: ac suū aduentū p̄nunciare.
Ipse postero die utica egressus cū equitatu ire in regnum contendit. Interim ī
itinere ex regiis copiis duces complures ad Cāsare ueniunt orātq̄ ut sibi igno
scat. Q̄ uibus supplicibus uenia data: zamā perueniūt: rumore interim perla
to de eius lenitate clementiaque p̄pe modū omnes regni equites zamam per
ueniunt ad Cāsare: ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum hāc utro
bique geruntur: Confidius qui tūdrā cum familia sua gladiatoria manu getu
lisq̄ praeerat: cognita cāde suorū: Domitiūque & legionū aduentu perterritus
desperata salute: oppidū deserit seque clam cū paucis barbaris pecunia onu
stus subducit: atque in regnū fugere contendit. Q̄ uem getuli sui comites in
itinere pradae cupidī concidunt: seque in quascunque potuerūt partes cōferūt.
C. interim Virgilius postq̄ terra marique clausus: se nihil p̄ficere intellexit su
os autē interfecto. M. Catonē uticā sibi ipsi manus intulisse regem uagum
a suis desertum: ab omnibus aspernari saburā: eiusque copias ab Sictio eē de
latas: uticā Cēsarem sine mora receptum. De tanto exercitu reliquias esse nul
las: quā sibi p̄descent: suisque liberis a Caninio proconsole: q̄ tum obsidebat
fide accepta: seque & sua oīa & oppidum procōlū tradit. Rex interim Iuba
ab omnibus ciuitatibus exclusus: desperata salute cum iam conatus esset cum
Petreio ut per uirtutē interfecti esse uiderentur: ferro inter se depugant atque
infirmiorem imbecillioemque Iuba petreium facile ferro cōsumpsit: deinde
ipse sibi cum conaretur gladio traicere pectus: nec posset: praecibus a ser
uo suo imperauit se interficeret: idque obtinuit. Petreius interim Sictius item

Op. zama.

Iuba rex op
pido phibi
tus.

Cōfidi⁹ Tif
dra deserta
fugiens a ge
tulis cōcidit

Virgi. canī
nio se dedit
Iuba petreū
interimit ip
se a seruo in
terfici obti
net.

DE BELLO HISPANO

interpulso exercitu fabura pfecti luba: ipsoq; interfecto cū iter cū paucis per mauritanā ad Cæsare faceret: forte incidit in Faustū Afraniūq; qui eam manum habebant: qua uticā diruperant: iterq; in hispaniā intendebant: & erant numero circiter. cccviii. itaq; celeriter nocturno tempore in fidiis dispositis: eos prima luce adortus: prater paucos equites qui ex primo agmine fugerant: reliquos autē interficit: aut in deditionē accipit. Afraniū & Faustū uiuos capit cū coniungibus & liberis: paucis post diebus dissensione exercitu orta: Faustus & Afranius interficiuntur. Pōpeia cū fausti liberis Cæsare incolumitatem: sua que oīa concessit. Scipio interim cum Damalippo: & Torquato: & pletorio Rustiano: nauibus longis diu multūq; iacti cū hispaniā peterent ad Hypo- po Regiū sci- nem regium deferuntur: ubi classis. P. Sictii per id tempus erat Aqua paucio- ra ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. Ibiq; scipio cū his quos paulo ante nominauit interit. Cæsare interim zama auctione regia facta: bonis que eorū uenditis: qui ciues romani contra populū romanū arma tulerant pre- mīsq; zamenlib; q; de rege excludendo cōsiliū cōperat: tributis uectigali- busq; regiis irrogatis: ex regnoq; prouincia factaq; ibi Salustio populū romāi proconsule cum imperio relicto ipse zama egressus uticā se recepit. Ibi bo- nis uenditis eorum qui sub iuba pretorioq; ordines duxerāt thapsitanis. S. xx. conuentui eorū. S. xxx. adrumentanīs. S. xxx. cōuentui eorum. S. quinquagin- ta: multā nomie imponit. Ciuitate bonaq; eorū: ab omni iniuria rapinisq; de- fendit: leptitanos: quorū superioribus annis luba bona diripuerat & ad senatū quæsti per legatos: atq; arbitris a senatu datis sua receperant: triginta centenīs milib; ponderib; olei in annos singulos multat. Ideo quod initio per dissen- sionem principum societatem cum iuba inierant: cumq; armis militaribus iu- uerant: & pecunia. Tisdritanos: propter humilitatem ciuitatis certo numero frumenti multat. His rebus gestis idibus iunij uticā classē conscendit: & post diem tertium caralis in sardiniam peruenit. Ibi fulcitanos quod Nasidiū eiusq; classē receperant: copiisq; iuuerant. S. centum multat & pro decu- mis octauas pendere iubet. Bonaq; paucorum uendit: & ante diem. iiii. kalen- das quintilis naues conscendit. Et a caralibus secundū terram prouectus duo de trigesimo die. Ideo quod tempestatibus in portubus cohibeatur: ad urbem Romam uenit.

A. Hirui Atropii commentariorum De bello Hispaniensi Liber sextus.

Parnace superato: Africa recepta: qui ex praliis cum ado- lescente. Cn. Pompeio profugissent: cum & ulterioris hi- spaniæ potitus esset: dum Cæsare muneribus dandis in ita- lia detinetur: quo facilius præsidia compararet. Pompe- ius in fidem uniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. Ita partim precibus: partim uī bene magna comparata ma- nu prouinciā uastare cœpit. Quibus in rebus ciuitates nonnullæ sua sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ contra portas claudē- bāt ex quibus si qua oppida uī caperat. cum aliq; ex ea ciuitate opime de. Cn. Pōpeio meritis ciuis esset: ppter pecuniæ magnitudinē aliqua ei iserebat cau-

LIBER SEXTVS

sa: ut eo de medio sublato: ex eius pecuniā latronū largitio fieret. Ita paucis com- modis hoste hortato: maiores augebantur copię. Hoc crebris nunciis in itali- am missis ciuitates cōtrariæ Pōpeio auxilia sibi depostulabāt. C. Cæsare dicta- tor tertio designatus quarto: multis itineribus ante cōfectis cū celeri fectio- ne bellū cōficiendū in hispaniā cōuenisset: legati cordubenses q; a. Cn. pompe- discesserāt: Cæsari obuiā ueniūt: a quibus nūciabat nocturno tempore oppidū cordubā capi posse: quod nec opinantibus aduersariis eius prouincia potitus es- set. Simulq; quod tabernis: q; a. Cn. pompeio dispositis oībus locis essent qui certiorē. Cn. pompeiū de cæsaris aduentu facerent: multa præterea uerisimilia pponēbant: quibus rebus adductus: legatos qui ante exercitū præerant. Q. pediū & Q. Fabium de suo aduētū facit certiores: utq; sibi equitatus q; ex prouincia esset p̄sidio mitteret. Ad quos celerius: q; ipsi opinati sunt: appropinqua- uit. Neq; ut ipse uoluit: equitatū sibi præsidio habuit: erat idē tēporis Sex. pō- peiū frater qui cū præsidio cordubā tenebat: quod eius prouiciā caput existima- bat. Ipse aut. Cn. pompeius adolescens Villā oppidū oppugnabat. Et fere iā aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido cognito cæsaris aduentu: legati clam præter præsidia. Cn. pompeiū cæsare cū adissent petere cœperunt ut sibi primo quoq; tempore subsidium mitteret. Cæsare eam ciuitatem omnitē pore optime de po. ro. meritam esse sciens celeriter sex cohortes secunda uigi- lia iubet p̄ficisci pariq; equites numero. Quibus præfecti hominē eius prouin- ciæ notū & nō pag. scientem. L. Iunium Patie quū: qui cum ad. Cn. pōpeii p̄- sidia uenisset: incidit idem temporis: ut tepestate aduersa uehementiq; uento afflictarentur: adeoq; uis tempestatis obscurabat ut uix proximum quisquam agnoscere posset: cuius incommodū summā utilitatē ipsis præbebat. Ita cum ad eū locū uenerunt: iubet binos equites conscendere & recta per aduersario- rū præsidia ad oppidum cōtendere: mediisq; eorū præsidis cum quereretur q; essent: unus ex nostris responderet: ut sileat: uerbū facere. Nam id tēporis co- nati ad mur. accedere: ut oppidū caperent: & partim tempestate impediti ui- giles nō poterāt diligentia præstare: partim ullo responso deterrebant. Cū por- tā appropinquassent signo dato: ab oppidanis sunt recepti pedites equitesque nocte: sed dispositis partibus oppidani & pedites & equites: clamor factus: eru- ptionē in aduersarios castra fecerunt. Sic illo facto: cū inscientibus accidisset existimabat magna pars hoīum: qui in his castris fuissent: se ppe captos esse. Hoc misso ad Villā præsidio cæsare ut Pompeiū ab illa oppugnatione dedu- ceret: ad cordubam contendit: ex quo itinere loricated uiros fortes cū equitatu ante p̄misit: qui cū mul. conspectū oppidi se dederunt: cū equis recipiūt. Hoc a cordubensibus nequaquā poterat animaduerti appropinquantibus ex op- pido bene magna multitudo ad equitatū cōcedendū cum exissent loricati: ut supra scripsimus: ex equis descenderunt: & magnū præliū fecerūt. Sic ut exī finita hominū multitudine pauci oppidū se recipiunt. Hoc timore adductus Sex. pōpeius litteras fratri misit: ut celeriter sibi subsidio ueniret: ne prius Cæ- sare cordubā caperet: q; ipse illo uenisset. Ita. Cn. Pompeius ulla ppe capta: lit- teris fratris excitus cū copiis ad cordubā iter facere cœpit. Cæsare cū ad flumē Bethym uenisset: neq; ppter altitudinē fluminis transire posset: lapidibus ple- nos corbes dimisit. Ita insuper pone facto: copias ad castra tripartito tradu-

Corduba op- pidū caput prouiciæ.

Bethys flumi- us.

DE BELLO HISPANO

xit. Tenebant aduersū oppidū regiōe pōtis trabes: ut supra scripsimus: bipar-
tito. Huc cū pōpeius cū suis copiis uenisset: ex aduerso pari rōe castra ponit.
Cæsar ut eū ab oppido cōmeatuq; excluderet: brachiū ad pōtē ducere cœpit.
Par. deniq; cōditiōe pōpeius idē facit. Inter duces duos sit cōtētiō: q̄s pri⁹ pon-
tē occuparet: ex quā cōtētiōe quotidiana minuta p̄lia fiebāt: ut mō hī nōnū
quā illi supiores discederēt. Quæ res cū ad maiore cōtētiōne uenisset: ab utrif-
que cominus pugna iniqua dū cupid⁹ locū student: tenere ppter pontē coan-
gustabant: & fluminis ripis appropinquātes coangustati p̄cipitabant. Hic
alteri alteris nō solū mortibus mortes exaggerabant: sed tumulos tumulis exe-
quabāt. Ita diebus cōpluribus cupiebat Cæsar si quā cōditiōne posset: aduer-
sarios in æquū locū deducere: & primo quoq; tpe de bello decernere. Id aiad-
uertisset aduersarios minime uelle: quos iō a uia retraxerat: ut in æquū dedu-
ceret copiis flumen traductis: noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmissimū
eius p̄sidium ateguā p̄fici scitur. Id cū pompeius ex p̄fugis rescisset: ea die na-
ctus facultatē & angustias: carra cōplura multosq; lāstas retraxit & ad cordu-
bā se recepit. Cæsar munitiones antiquas oppugnare & brachia circumducere
cœpit: cui de pōpeio cū nūcius esset allatus: eo die p̄fici scit. Cuius in aduentū
p̄sidii cā cæsar cōplura castella occupasset: p̄m sub eq̄tatu: p̄m ut pedestres
copiæ in statione in excubitu castris p̄sidio esse possent. Hoc in aduentu Cæsa-
ris incidit pompeio ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaq; in illa
obscuratiōe: cū aliquot cohortibus: eq̄tumq; turmis circūcludunt Cæsar
equites: & concidunt: sic ut uix in ea cade pauci effugerent. In sequenti nocte
castra sua incendit pompeius: & trans flumen falsum p̄ conualles castra inter
duo oppida ateguam & uicubim in monte cōstituit. Cæsar in munitionibus cæ-
terisq; quæ ad oppidū oppugnandū opus fuerunt: aggerem uineasq; agere in-
stituit. Hæc loca sunt montuosa & natura edita ad rem militarem. Quæ pla-
nicie diuiduntur falso flumine p̄xime tamen ateguam: ut flumē sit circiter pas-
sus duo milia. Ex ea regione oppidū i montib⁹ castra hūit posita pompeio i cō-
spectu utroq; oppidorū: neq; suis ausus est subsidio uenire. Aglas habuit &
signa tredecim legionū. Ex q̄bus aliqd firmamētū se existimabat habere. Duæ
fuerūt uernacula: quæ a Trebonio trāsfugerant: una facta erat ex colonis: qui
fuerunt in his regionib⁹: quarta fuit afranianā ex africa: quā secū adduxerat.
Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nā & leui armatura & eq̄tatu lon-
ge: & uirtute & numero n̄ierant supiores. Accedebat huc ut longius duceret
bellū pompeius: qd̄ loca sunt edita ad castrorū munitiones nō parū idonea. Nā
fere totius ulterioris hispaniæ regio ppter terræ fecunditā inopē difficilem
que habet oppugnationem: & non minus copiosā aquationē. Hic ē p̄ barba-
ros crebra excursionses oīa loca quæ sunt ab oppidis remota turribus & muni-
tionib⁹ retinent: & sicut in africa rudere nō tegulis teguntur: simulq; i his ha-
bent speculas: & ppter altitudinem late longeq; p̄spiciūt. Itē oppidorū magna
pars eius puinciæ montibus fere munita: & natura excellentibus locis est con-
stituta: ut simul aditus ascensusq; habeat difficiles. Ita ab oppugnantibus na-
tura loci destinatur: id qd̄ i hoc contingit bello. Nā ubi inter ateguam & uicu-
bim: quæ oppida supra sunt scripta. Pompeius habuit castra constituta in con-
spectu duorū oppidorū: ab suis castris circiter milia passuum quattuor gru-

Ategua.

Flu. falsus.

Vicubis.
oppidum.Situs ulterio-
ris Hispaniæ

LIBER SEXTVS

mus est excellens natura q̄ appellat castra posthumiana: ibi p̄sidii cā castellū.
Cæsar habuit constitutū: pōpeius q̄ eodē iugo tenebat loci natura & remo-
tū erat castris Cæsaris aiaduertebat loci difficultatē: & quod flumine falso in-
tercludebat: nō esse p̄missurū. Cæsar ut i tanta loci difficultate ad subsidii cō-
mittendū se mitteret. Ita fr̄s opinioe tertiā uigilia p̄fectus castellum oppu-
gnare cœpit: ut laborantib⁹ succurreret. nosti cū appropinquassent: clamore re-
pentino telorūq; multitudinē iactus facere cœperunt: uti magnā partē homi-
nū uulneribus afficerent. Quo pacto cū ex castello repugnare cœpisset & ma-
iorib⁹ castris cæsar nūcius esset allat⁹: cū tribus legionib⁹ est p̄fectus & cum
ad eos appropinquasset. Fuga p̄territi multi sunt interfecti: cōplures capti. In
q̄b⁹ multi p̄terea armis exuti fugerunt: quoq; scuta relata octoginta. In sequē-
ti luce Argueti⁹ ex italia cū eq̄tatu uenit. Is signa saguntinorū rettulit qnq; que
ab oppidanis cœpit. Suo loco p̄territus ē: qd̄ eq̄tes ex italia cum Asprenate ad
Cæsarē uenisset. Ea nocte pōpei⁹ castra sua incendit: & ad cordubā uersus iter
facere cœpit. Rex noīe Indo: q̄ cum eq̄tatu suas copias adduxerat: dum cupi-
dius agmen aduersariorū insequit a uernaculis legionariis except⁹ est & inter-
fectus. Postero die eq̄tes nostri longius ad cordubā uersus p̄secuti sunt eos q̄
commeat⁹ ad castra pompeii ex oppido portabant: ex his capti qnquaginta
iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die. Q. Marius tri. mil. qui fu-
it pompeii ad nos transfugit: & noctis tertiā uigilia in oppido acerrime depu-
gnatum est. Ignemq; multum miserunt: sicut & omne earū rerum genus: qui-
bus ignis periactus solitus est mitti. Hoc p̄terito tēpore. C. Fundani⁹ eques
ro. ex castris aduersariorū ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula
milites sunt capti ab eq̄tibus nostris duo: q̄ dixerunt se seruos esse. Cum ueni-
rent: cogniti sunt a militibus: qui antea cum Babilio & p̄adio fuerāt: & a Tre-
bonio trāsfugerant. Eis ad ignoscendū nulla ē data facultas & a militibus n̄is i-
terfecti sunt. Idē t̄pis capti tabellarii: qui a corduba ad pompeium missi erant:
perperamq; ad castra nostra peruenerant: p̄cisus manibus missi sunt facti.
Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum telorumq; mul-
titudinem iactādo: bene magnū tēpus consumpserunt: cōplures uulnerib⁹
affecerunt. P̄terito noctis tempore eruptionem in legione sextā fecerunt cū
in ope n̄i distenti essent: acriterq; pugnare cœperūt. Quorū uis repressa a no-
stris & si oppidani supior loco defendebant qnquaginta: cum eruptionē fa-
cere cœpissent: tñ uirtute militū n̄orū q̄ & si inferiore loco p̄nebant: tñ re-
pussi aduersarii bene multis uulnerib⁹ affecti oppidum se contulerunt. Poste-
ro die pompeio ex castris suis brachiū cœpit ad flumen falsum facere: & cū
n̄i eq̄tes pauci in statione fuissent a plurib⁹ repti: de statione sunt p̄iecti: & oc-
cisi tres. Eo die. A. Valgi⁹ senatoris filius cuius frater in castris pōpei⁹ fuisset:
oībus suis rebus relictis: equum conscendit: & fugit. Speculator de legiōe se-
cunda pompeiana captus a militib⁹ & interfectus est: p̄idem temporis glans
missa inscripta: quo die ad oppidum capiendum accederent: sese scutum esse
positum. Quæ spe nonnulli dum sine piculo murum ascendere: & oppidum
potiri posse se sperarēt: postero die ad murū opus facere cœperunt: & bene ma-
gna prioris muri pars deiecta est. Quo facto ab oppidanis ac si suarum par-
tum eēt conseruati: missos facere loricated. Quicq; p̄sidii causa p̄positū op-

Pom. Castel-
lum qd̄ castra.
tenebāt op-
pugnare co-
nat⁹. Argue-
ti⁹ cū eq̄tatu
ex Italia ue-
nit. Rex In-
do interfectusQ. Marius.
pompeiauus
ad cæsarem
trāsfugit.C. Fundani⁹
us transfugit
ad Cæsarem.Tabellariis
captis man⁹
p̄cisat.

pido a Pompeio essent orabāt. Quibus respondit Caesar se cōditiones dare: non accipere cōsueuisse. Qui cū in oppidū reuersi essent: relato responso: clamore sublato oī genere tæloꝝ emissio: pugnare p̄ muro toto cœperūt. Propter quod fere magna pars hoīum q̄ in castris n̄ris erāt: nō dubitarunt: qn̄ irruptionē eodē die essent facturi. Ita corona circumdata pugna ē aliquid diu uehamētissime. Simulq; balista missa a n̄ris turrē deiecit. Quā aduersarioꝝ q̄ in ea turre fuerunt qn̄q; deiecti sunt: & puer q̄ balistā solitus erat obseruare. Eo p̄terito tempore pōpeius trāsflumē falsū castellū cōstituit. Neq; n̄ris p̄hibitus: falsaque illa op̄inōe gloriatus est: q̄ p̄pe in n̄ris partib⁹ locū tenuisset. Itē i sequenti die eadē cōsuetudine dū lōgius p̄seq̄: quo loco eq̄tes n̄r̄ stationē habuerant: alii quot turmæ cū leui armatura loco sunt deiectæ: & p̄pter paucitatem n̄roꝝ eq̄tū: simulq; cū leui armatura iter turmas aduersarioꝝ p̄tū. Hoc i cōspectu utrorūq; castrorū gerebat & maior pōpeiani exultabāt gloria lōgi⁹ q̄ n̄ris cedentib⁹ p̄seq̄ cœpissent. Qui cū aliquo loco a n̄ris recepti eēnt: ut cōsueissent ex simili uirtute clamore facto aduersariū sūt p̄liū facere sere apud exercit⁹ hāc ē equestris p̄lii cōsuetudo: cū eques ad dimicādū dimisso equo cū pedite progredit nequaq; par habet id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites leui armatura electi ad pugna eq̄tibus n̄ris nec op̄ināibus uenissent: id quod cū i p̄lio aiaduersū eēt cōplures ex eq̄s descenderūt. Ita exiguo tpe eques pedestre pedes equastre p̄liū facere cœpit: usq; eo ut eadē p̄xie a uallo fecerint. In quo p̄lio aduersarioꝝ ceciderūt centū uiginti tres: cōpluresq; armis exutū multi uulnerib⁹ affecti in castra sūt redacti: n̄ri ceciderūt tres: laucii. xii. pedites: & eq̄tes qn̄q;. Eius diei sequenti tpe pristina cōsuetudine p̄ muro p̄liari cœptū ē. Cū bene magnā multitudinē tæloꝝ ignemq; n̄ris defendentib⁹ iniecerint: nefā dū crudelissimūq; facin⁹ sūt aggressi. In cōspectuq; nostro hospites q̄ in oppido erant: iugulare & de muro p̄cipites mittere cœperūt: sicut apud barbaros: quod post hoīum memoriā nunq̄ est factū. Huius diei extremo tpe a pompeianis clā ad n̄ros tabellarius est missus: ut ea nocte turres aggeremq; incenderent: & tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne tæloꝝque multitudie iacta cū bene magnā partem muri cōsuplissent: p̄p̄a quā regione & i cōspectu pōpeii castrorū fuerat: aperuerūt: copiarq; tota eruptionem fecerūt: secūq; extulerunt calcatas ad fossas cōplendas: & harpagōes ad casas: quā stramētis ab nostris hybernorū cā adificata erāt: diruendas & incendendas. Præterea argentū & uestimenta: ut dū n̄ri in p̄da detinerent illi cedē facta ad p̄sidia pōpeii se reciperent. Nanq; existimabat eos posse conatū efficere: nocte: tota ultra ibat flumen falsū in acie. Quod factū nec oppināibus nostris. Ter gestū: tamen uirtute fratri repulso multisq; uulneribus affectos: oppido represserunt: prædaq; & armis eorū sunt potitū uiuosq; aliquos cœperunt qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciauit ex oppido lunium: qui in cuniculo fuisset: iugulationē oppidanorum facta: clamasse facinus se nefandū: & scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse: quare tali p̄cena afficerentur: qui eos ad aras & focos suos recepissent: eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: quā oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum catone lusitano uenit: & apud Caesarem uerba fecit. Vtina qdē dii mortales fecisset ut tuus poti⁹ miles q̄. Cn. p̄

Consuetudo
equestris p̄
lii.

Verba Tul-
lii legati ad
caesarem.

peii factus esse: & hāc uirtutis cōstantiā in una uictoria: nō in illis calamitate p̄stare. Cuius funesta laudes quoniā ad hāc fortunā reciderūt: ut ciues rō. in digētes p̄sidii: & p̄p̄ patriæ luctuosam p̄niciē dedimur hostiū numero: q̄ neq; in illius acie primam fortunam: neq; in aduersa secundam obtinuimus uictoria: q̄ legionū toti ip̄elus sustēntes: nocturnis diurnisq; opib⁹ gladiorū ictus tælorūq; missus expectantes: uicti & deserti a pōpeio tua uirtute superari salutē a tua clementia deposuimus petimusq;: ut qualē te gentibus præstitisti: similē in ciuiū deditiōe præstet. Emissis legatis cum ad portam uenisset Tyberius Tullius: cū eū introeuntē. C. Antonius insecutus nō esset reuersus est ad portam: & hoīem apprehendit. Quod Tiberi⁹ cū fieri aiaduertit: semel pugionē eduxit & manū eius incidit: ita refugerunt ad Caesarem: eodemq; tpe signifer de legiōe prima transiungit & innotuit quo die equestre præliū factum esset: suo signo perisse homines trigintaquinq;. Neque licere in castris. Cn. pōpeii nunciariū neq; dici perisse quenq;. Seruus cuius dominus i Caesaris castris fuisset uxorēq; & filiū in oppido reliquerat: dominū iugulauit: & ita clam Caesaris p̄sidiis in pōpeii castra discessit & iudiciū glande scriptū missit p̄ quod certiorē fieret quā in oppido ad defendendū cōpararent. Ita litteris acceptis cū in oppidū reuersi essent: q̄ mittere glandem scriptam solebant. In sequenti tēpore duo lusitani fratres transfuga nunciauerūt: quam pōpeius cōcionem habuisset: quoniā oppido subsidio nō posset uenire: noctu ex aduersarioꝝ cōspectu se deicerent: ad mare uersū. Vnū respōdissent poti⁹ ad dimicandum descenderēt: q̄ signū fugæ ostenderent. Eū q̄ ita locut⁹ esse iugulatū. Eodēq; tpe tabelarii ei⁹ deprehēdi q̄ ad oppidū ueniebāt: quorū l̄ras Caesar oppidanis obiecit: & q̄ uitam sibi peteret: iussit turrē lignea oppidanorū incendere. Id si fecisset: ei se p̄misit oīa cōcessurū. Quod difficile erat factū: ut eam turrē sine piculo q̄s incenderet. Ita facturus de ligno cū p̄pius accessisset: ab oppidanis est occisus. Eadē nocte trāsfiga nunciauit pōpeii & labienū de iugulationē oppidanorū indignatos esse. Vigilia secūda p̄p̄ multitudinē tæloꝝ turris lignea q̄ n̄ra fuisset: ab imo uitū fecit usq; ad tabulatū secūdū & tertū. Eodē tpe p̄ muro pugnauerūt accerrime: & turrim n̄ram ut sup̄iorem incenderunt. Idcirco q̄ uētū secūdū ad hoc habuerūt. In sequenti luce materfa. de muro se deiecit & ad nos trāsiliit: dixitq; se cū familia constitutū habuisse: ut una trāsfigerēt ad Caesarem: illā oppressā & iugulatā. Hoc p̄terea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ. In q̄bus scriptū eī inuentū. L. Minutius Caesar. Si mihi uitā tribuis: quoniā a. Cn. Pōpeio sum desertus: qualem me illi præstiti: tali uirtute & constantia seruam me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidano rū: legatī qui antea: exierant: Caesarem adierūt: si sibi uitā cōcederet: sese in sequenti luce oppidū esse dedituros. Quibus respondit: se Caesarem esse fidēq; p̄statū. Ita añ diem. xi. kalen. Martii oppido potitus: impator est appellatus. Et pōpeius ex pfugis cū deditiōem oppidi factā esse scisset: castra mouit uerbim uersus: sed circū ea loca castella disposuit: & munitiōib⁹ se cōtinē cœpit. Caesar mouit: & p̄pius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricator unus ex legione uernacula ad nos transfugit: & nunciauit pompeium oppidanos ucubenses cōuocasse: eisq; ita ipeiauisse: ut diligentia adhibita perquererēt: q̄ esset suarū p̄tū: itemq; aduersarioꝝ uictoriæ fautores. Hoc præterito

Signifer ad
Caes. transfu-
git.

Seruus do-
minū iugula-
uit.

Materfamī.
e muro se de-
iecit.

Op. ategua
potit⁹ Caes.

DE BELLO HISPANO

Fautores ca
sari. lxxiiii. a
popeio. secu
ri percussi Arti
cula oppidū

Ennius.

tpe in oppido quod fuit captū: seruus est phœnus i cubiculo: quem supra de
monstrauimus: dominū iugulasse uiuus est cōbustus. Idemq; tps centuriones
locati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione uernacula: & eqtes nri cū ad
uerfariōz eqtibus congressi sunt: & saucii aliquot occiderunt ex leui armatu-
ra. Ea nocte speculatores cōpræhensi serui tres: & unus ex legione uernacula.
Serui sunt in crucem sublati: militi ceruices abscissæ. Postero die equites cum
leui armatura ex aduerfariōz castris ad nos transfugerunt. Eteo tpe circiter un-
decim eqtes ad aquatores nros exercebant: nōnulli interfecerunt. Itē alios ui-
uos abduxerūt. Ex eqtibus capti sunt eqtes octo. In sequenti die Pompeius se
curi percussit hoies septuagintaquattuor: q dicebant e se fautores Cæsaris uicto-
riæ. Reliquos uersū oppidū iussit deduci. Ex qbus effugerunt centū uiginti
& ad cæsare uenerūt. Hoc præterito tpe q in oppido articula burſauolenses
capti sūt legati pfecti sūt cū nris uti rē gestā burſauolē lib⁹ referret. Quid spe-
rarent de. Cn. popeio cum uiderent hospites iugulari. Præterea multa scelera
ab his fieri: qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui cum ad oppidū uenif-
set: nri q fuissent eqtes ro. & senatores non sunt ausi introire in oppidum præ-
terq; q ei⁹ ciuitatis fuisset. Quorū respōsis ultro citroq; adceptis & redditis cū
ad nros se reciperet q extra oppidum fuisset: illi de p̄sidio insecuti ex aduersio-
ne legatos iugularunt. Duo reliq; qui ex eis fugerunt: Cæsari rem gestā detule-
runt: & speculatores ad oppidum ategua miserunt. Qui cum certum cōperif-
sent legatorū responsa ita esse gesta: quēadmodum illi retulissent: ab oppidanis
cōcursu facto eū q legatos iugulasset lapidare: & ei manus intemptare cōpe-
runt: illius opa se perisse. Ita uix piculo liberatus: petiit ab oppidanis: ut ei lice-
ret legatū ad Cæsarem p̄ficisci: illis se satis facturū. Potestate data cum inde ef-
set pfectus p̄sidio comparato: cum bene magnam manum fecisset: nocturno
que tpe p falaciā in oppidum esset receptus: iugulauonem magnam facit:
principibus q sibi contrarii fuissent interfectis: oppidum i suam potestatem re-
cipit. Hoc p̄terito tpe serui transfugæ nunciauerunt oppidanorū bona uende-
re: nec cui extra uallum liceret exiri nisi distinctum. Idcirco ex die oppidū ate-
gua esset captum metu contritos complures p̄fugere in bethuriā: neq; si-
bi ulam spem uictoriæ ppositam habere: ut si qsex nris transfugerit: i leuem
armaturā coniciē eun. q non amplius sexdecim accipere. In sequenti tpe Cæsar
castris castra contulit: & brachium ad flumen salsum ducere cepit. Hic dū
in opere nostri distenti essent: complures ex superiore loco aduerfariōz decur-
rerunt. Nec detinentibus nostris: multistaxis iniectis: complures uulneribus
affecere. Hic dum ut ait Ennius nri cessere parumper. Itaq; præter consuetu-
dinem cum a nostris animaduersum esset cedere centuriones: ex legione qn-
ta flumen transgressi duo: restituerunt aciem: acriterq; eximia uirtute plures
cū agerent: ex superiore loco multitudine talorū alter eorū concidit. Ita cum his
cum par plium facere cōpisset: & cum undiq; se circūueniri animaduertisset
parumper ingressus: pedem ostendit. Huius concidentis uiri casu passim au-
dito: cū cōplures aduerfariōz cōcursū facerent: eqtes nostri transgressi i in-
teriore loco aduerfarios ad uallum agere cōeperunt. Ita cupidius dum intra
præsidia eorum student cædem facere: a turmis & leui armatura sunt inter-
clusi. Quorū nisi summa uirtus fuisset uiui capti fuissent. Nam & munitio-

LIBER SEXTVS

præsidii coangustabant: ut eques spatio intercluso uix se defendere posset. Ex
utroq; genere pugna cōplures sunt uulneribus affecti: in quib⁹ et Clodius Ar-
quitius. Inter quos ita cōtinuus est pugnatū: ut ex nris præter duos centurio-
nes sit nemo desideratus: gloria se efferentes. Postero die ab foricaria utrōq;
cōuenet copiae. Nostri brachia ducere cōeperūt. Popei⁹ cū aduerteret cāstel-
lo se excludi aspauit quod est ab ucubī milibus passuū qnq;. Hac res necessa-
rio deuocabat: ut ad dimicandū descenderent. Neq; tamen a quo loco sui po-
testatē faciebat: se cōtinenti excelsū tumulū capiebat usq; eo: ut necessario
cogere iniquū locū subire. Quo facto cū utrōq; copiae tumulū excellen-
tem petissent: phibiti a nris sunt deiectiq; planicie. Quæ res secundū nostris
efficiebat plū undiq; cedentib⁹ aduersariis: nri magna in cæde uersabantur.
Quibus mons nō uirtus saluti fuit. Qui subito tunc nisi aduersperasset: a pau-
ciorib⁹ nostris oī auxilio priuati essent. Nā ceciderūt ex leui armatura trece-
ti uiginti quattuor. Ex legionariis centū triginta octo: præterq; quorū arma & spo-
lia sunt allata. Ita pridie duorū centurionū intentio hac aduersariōz pœna est
litata. In sequenti die pari cōsuetudine: cū ad eundem locū eius præsidii uenif-
set: pristino illo suo utebantur instituto. Nā præter equites nullo loco equo se cō-
mittere audebāt. Cū nostri in opere essent equitū: copiae concursus facere cō-
perunt. Simulq; uociferantibus legionariis cū locū efflagitarent: ut cōlueti in
sequi existimare possent se paratissimos eē ad dimicandū nostri ex humili cō-
ualle bene longe sunt egressi: & in planitie iniquiori loco constiterunt. Illi ta-
men proculdubio ad cōgrediendū in equū locū nō sunt ausi descendere. Unus
antistius Turpio fidens uiribus ex aduersariis sibi parē esse neminē cogita-
re cepit: hic ut fertur Achillis: menonisq; cōgressus. Qui popeius niger eques
ro. italicensis ex acie nostra ad cōgrediendū pgressus est. Quoniam feroci-
tas Antistii omnium mentes conuerterat: ab opere ad spectandum acies sunt
dispositæ. Nā inter bellatores: principesq; dubia erat posita uictoria: ut prope
uideret finem bellādī duorū dirimere pugna. Ita auditi: cupidiq; suarū qsq; par-
tiū: expertorū uiroorū: fautorūq; uoluntas habebatur. Quorū uirtute alacri cū
ad dimicandum in planicie se cōtulissent: scutorūq; laudis insignis p̄fulgens
opus calatū: quorū pugna esset prope pfecto dirempta nisi ppter eqtū cōcel-
sum: ut supra demonstrauimus: leui armatura p̄sidii cā nō longe ab ope castro-
rū cōstitisset: ut nros eqtes in receptu: dū ad castra redeunt aduersarii cupidi
us sunt insecuti: uniuersi clamore facto impetū dederūt. Ita metu p̄teriti: cū i
fuga essent: multis amissis in caltra se recipiūt. Cæsar ob uirtutē turmæ cassi-
anæ donauit mi. xii. & p̄fecto torques aureos. y. & leui armaturæ mi. cc. hoc
die. A. Bebuius: & C. Flauius & A. Trebellius eqtes ro. astenses argēto ppe te-
cti eqtes ad Cæsare transfugerunt q nūciauerūt eqtes romanos cōiurasse oēs q
in caltris popeii essent: ut transitionē facerēt. Serui indicio oēs in custodia ef-
se cōiectos e quibus occasione capta se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt de
præhensæ: quas mittebat Saonem. Cn. popeius. s. u. g. e. u. & si prout nostra
felicitas ex sententia aduersarios adhuc ppulsos habemus: tamen si equo lo-
co sui potestātē facerent: celerius q nostra opinio bellū cōfecissem. Sed
exercitum Tyronū non audet in capum deducere nostrique adhuc frati præ-
sidii bellum ducunt. Nam singulas ciuitates circūfederunt: inde sibi com-

Castellum
Aspauia

Sao.

DE BELLO HISPANO

Ispalis.

Miles q fra-
tre in castris
iugulauerat
fuit percul-
sus.

meatus capiunt. Quare & ciuitates nostras partiū cōseruabo. Et bellū priū
quā p tpe conficiā. Cohortes aīo habeo ad uos mittere. Profecto nostro com-
meatu priuati necessario ad dimicandū descendunt. In sequenti tpe cum nostri
temere in ope distenti essent: equites in oliueto dum lignantur: interfecti sunt
aliquot. Seruī trāfugerūt: qui nunciauerunt ad tertiū pōns martias praliū
affore ad Soritiā: qd factū est: ex eo tpe metū est magnum: & actium Varū
circum castella praeffe. Eo die pōpeius castra mouit: & contra Ispalim in oli-
ueto cōstitit. Caesar priusq eodem est pfectus: cetera uisa est
Ita castris motis V cubim pōpeius praesidiū qd reliquissit ut incenderet: &
deusto oppido in castra maiora se reciperent. In sequenti tpe uenti ponte oppi-
dum cū oppugnare cepisset: deditione facta: iter fecit in canrucā: cōtra pom-
peius castra posuit. Pōpeius oppidū: quod contra sua praesidia portas clausis-
set: incendit. Milesq qui fratrem suū in castris iugulasset: interceptus est a no-
stris & fuste percussus. Hic itinere facto in cāpum mundensem cū esset uen-
tū: castra contra pōpeiu cōstituit. Sequentiq die cū iter facere cū copiis uel-
let: renunciatū est ab speculatoribus pōpeiu die tertia uigilia in acie stitisse:
Hoc nūcio allato uexillum pposuit. Iccirco enim copias eduxerat: q p uersa
onensiu ciuitati fuissent fautores. Fausto antea litteras miserat. Caesarē nolle i-
cōuallē descendere: quod maiore partē exercitus tyronū haberet. Hae litem-
ra uehemēter cōfirmabāt mentes opidanor. Ita hac opinione fratus totū se
facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebat: & ipsius oppidi
munitione ubi castra habuit constituta. Nāq ut superius demonstrauimus lo-
ca excellentia tumultis contineri: intetualū puincia diuidit: sed ratione nulla
placuit taceri id quod eo incidit tpe. Planicies iter utraq castra itercedebat cir-
citer milia passuū qnq: ut auxilia pompeii duabus defenderent rebus. Oppi-
di excelsi & loci natura: hinc dirigens pxima planicies aquabat: cuius decur-
sum antecedeat riuus: q ad eor accessum summā efficiebat loci iniquitatē. Nā
plaustrī & uoraginoso solo currebat ad dextrā ptē: & Caesar cū acie directam
uidisset: nō habuit dubiū qn media planicie in aquū ad dimicandū aduersa-
rii pcederet: hoc erat in omniū cōspectu: huc accedebat: ut locus illa planicie
eqtatu ornaret: & diei solisq serenitatē: ut mirificū: & optandū tēpus prope
ab diis immortalibus illud tributū esset ad praliū cōmitemdū. Nostri latari:
nōnulli etiā timere: qd in eū locū res fortunāq omniū dedicerentur: ut qcqd
post horā castris fieret: in dubio poneret. Itaq nostri qd dimicandū procedūt:
id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen a munitione op-
pidi mille passibus longius non audebant procedere: in q sibi prope murū
aduersarii constituebant. Itaque nostri procedunt: interdum equitas loci ad-
uersarios affligitabat: ut talli conditione contenderent ad uictoriam. Neque
tamen illi a sua cōsuetudie discedebāt: ut aut ab excelsio loco: aut ab oppido di-
scederet. Nostri pede pressio propius riuum cum appropinquassent aduersa-
rii patrocinari loco iniquo nō deserūt: erat acies. xii. aglis cōstituta: quae lateri-
bus eqtatu tegebat: cū leui armatura militibus: sex pterea auxiliares accede-
bant ppe alteq tantū. Praesidia. lxxx. cohortibus & octo milibus equi-
tum. Ita cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent
paratus hostis erat superior: ut transeundi superius iter uehemēter esse peri-

LIBER SEXTVS

culosū. Quod cum a Casare esset aduersum: ne qd temere culpa sua secus
admitteret: eum locum definire cepit. Quod cum hoium auribus esset ob-
iectum: moleste & acerbe accipiebāt: e impediri quo mius plium cōficeri pos-
sent. Hac mora aduersarios alacriores efficiebat Caesaris copias timore ipe-
diri ad cōmittendū pliu. Ita se efferentes iniquo loco sui potestati faciebāt: ut
magno tamen piculo accessus eor haberet hic decumanū suum locum cornu
dextrū tenebāt: sinistrum tertia & qnta legio: item cetera auxilia: & equitatus
plium clamore facto cōstitit. Hic & si uirtute nri antecedeat: aduersarii lo-
co superiore defendebant acerrimē: & uehemens fiebat ab utrisq clamor tēorū
que missu cōcursus: sic ut prope nostri diffiderent uictoria. Cōgressus cum:
& clamor quibus rebus maxima hostis conterret: in collatu pari erat cōditio
ne. Itaq ex utroq genere cū parem uirtutē ad bellandum contulissent: pilor
missu fixa cumulat: & cōcidit aduersarios: multitudo dextrum demonstraui-
mus decumanos cornu tenuisse: qui & si erant pauci tamen ppter uirtutem
magno aduersarios timore eor opera afficiebant: quod a suo loco hostes ue-
hementer pmerere ceperunt: ut ad subsidiū: ne ab latere nostri occuparent: le-
gio aduersarios traduci cepta fit ad dextrū. Quae simul est mora. eqtatus ca-
saris sinistrū cornu pmerere cepit: ita uti eximia uirtute praliū facere possent:
ut locus i acie ad subsidiū ueniendi nō daretur. Ita cum clamori esset intermi-
xtus gemitus gladiorūq crepitus auribus oblatu impitorū mētes praepedie-
bat. Hic ut ait Ennius: pes pede pmitur: armis terrunt: & arma aduersariosq
uehemētissime pugnantes nostri agere ceperūt. Quibus oppidū fuit sub-
sidio ita ipsis liberalibus fusi fugariq nō supfuissent: nisi in eum locū cōfugis-
sent: ex quo erant egressi in quo plio ceciderūt milia hoium circiter trigita: &
si qd amplius: pterea Labienus: Actius Varus: qbus occisis: utrisque funus
est factū. Itēq eqtes ro. partim ex urbe partim ex puincia ad milia tria. No-
stri desiderati ad hoies mile partim peditū partim eqtum: sauci ad quingen-
tos. Aduersariosq aqlae sunt ablata. xiiii. & ligna & fascēs. Praeterea duces bel-
li. xvi. capti sūt hos habuit res exitus ex fuga hac cū oppidū mundā sibi cōsti-
tuissent pidiū. Nostri cogebant necessario eos circūuallere: ex hostiū armis
p cespite cadauera collocabant scutū & pila p uallo insuper occisis: & gladiū
ut mucrones & capita hoium ordinata: ad oppidū cōuersa hostiū timorē uir-
tutisq insignia pposita uiderent: & uallo circūcluderent aduersarii. Ita galli
tragulis iaculisq oppidū ex hostiū cadaueribus sunt circūplexi: oppugnare
ceperūt. Ex hoc plio Phalerius adolescens cordubā cū paucis equibus fugies
Sexto pōpeio: q cordubā fuisset rē gestā refert. Cognito hoc negocio: quos
eqtes secū habuit: quod pecuniae secum habuit: eis distribuit: & oppidanis di-
xit se de pace ad Casarē pficisci: & secūda uigilia ab oppido discessit. Cn. Pō-
peius cū eqtibus paucis: nōnullisq peditibus ad naualle pidiū parte altera cō-
tendit: qd oppidū abest a corduba milia passuū. clxx. Quo cū ad octauū milī-
arium uenisset. P. calucius: qui castris antea pōpeii praepositus esset: eius uer-
bis nūcium mittit: cum minus belle haberet: ut mitteret lecticam qua in op-
pidum deferri posset: litteris missis Pompeius carteam defertur. Qui illarū
dantium fautores essent: conueniunt in domum quo erat delatus: qui arbitra-
ei sunt clanculum uenisse: ut ab eo quae uellent de bello requirerent cū frequē

Acre plium.

Ennius.

Milia homi-
nū. xxx. hoc
plio cecide-
runt.

DE BELLO HISPANO

tia cōuenisset: de lectica Pōpeius eorū in fidē confugit. Cāsar ex plio munitio
ne circūdata cordubā uenit q̄ ex eadē eo refugerant: pontem occupauerūt cū
eo esset uentū conuicia receperūt: nos ex plio paucos superesse quo cōfugere
mus. Ita pugnare cōeperūt de ponte. Cāsar flumē traiecit & castra posuit sca
pula totius reditiōis familiā & libertinorū caput ex plio cordubā cū uenisset
familiā & libertos cōuocauit. Pyram sibi extruxit: cenā afferrī q̄ optimā im
perauit. Item optimis in sternedū uestimentis: pecuniā & argentū in praese
tia familiā donauit. Ipse de tpe cenare: uinum & mēsa identidem sibi insun
dit: ita nouissimo tempore seruum iussit & libertū qui fuisset eius concubinus
alterum se singulare: alterum pyram incendere. Oppidanī autē simul cāsar ca
stra cōtra oppidū posuit: discordare cōeperunt: usq; eo ut clamor in castra no
stra pueniret: quā fere inter cāsarianos & inter Pōpeianos erant hinc legiōes
quā ex pfugis conscripte partim oppidanorū: serui qui erant a Sex. pōpeio ma
numissi: qui in cāsaris aduentū descendere cōeperunt. Legio. xiii. oppidū de
fendere cōepit: nā cū iam repugnaret turrex pte & murū occuparūt. Denuo
legatos ad cāsarē mittūt: ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cū ad
uerterent hoīes fugitiui oppidū incendere cōeperunt. Qui superati a nostris
sunt interfecti hominū milia. xxii. praterq̄ extra murum: q̄ perierunt. Ita cā
sar oppido potitus dū hic detinere ex plio quos circūmunitos superius demō
strauimus eruptionem fecerunt: & bene multi interfecti: in oppidū sunt reda
cti. Cāsar hispalī cū cōrendisset: legati deprecaturū uenerunt. Ita cū ad oppi
dū sese tuendū. Caniniū cum praesidio legatū intromittit ipse castra ad oppi
dum ponit. Erat bene magnū intra pompeianarū partiū praesidium q̄ cāsaris pra
sidium receptum indignaretur: clā erga quendā Philonē: illū q̄ pōpeianarū
ptium fuisset defensor accerrimus. Is tota lusitania notissimus erat: hic clam pra
sidio in lusitaniā pficiscit: & Ceciliū nigrum noīe barbarū ad leniū cōue
nit: q̄ bene magnā manū lusitanorū haberet. Rursus in hispalim oppidū de
nuo noctu p murū recipit: praesidium uigilesq; iugulant: portas pcludunt: de in
regro pugnare cōeperunt. Dum hac gerunt: legati carcelēses renunciauerūt
qđ pōpeium in potestate haberent: qđ ante Cāsari portas praclusissent illo
beneficio suum maleficiū existimabant se lucrifacere. Lusitani hispalim op
pugnare nullo tpe desistebant. Quod Cāsar cum animaduertit si oppidum
capere contenderet ut homines perditū incenderent: & pecunia delerent. Ita cō
silio habito noctu patitur lusitanos eruptionē facere id qđ consulto: nō existi
mabant fieri. Ita irrūpendo naues quā ad bethym flumen fuissent incendūt.
Nostrī dū incendio detinent: illi pfugiūt & ab eqtib; cōueniunt. Quo facto
oppido recuperato hastā iter facere cōepit: ex qua ciuitate legati ad deditiōem
uenerūt mōdenensesq; qui ex praesidio in oppidū cōfugerant: cū diutius circū
sederent bene multi deditiōem faciūt: & cū essent in legatiōem distributi cō
iurāt inter sese: ut noctu signo dato q̄ in oppido fuissent eruptionē facerēt. Illi
eadem in castris administrarent. Hac re cognita i sequenti nocte: uigilia tertia:
tessera data: extra uallū omnes sunt cōcisi mōdenenses duces. Cāsar i itinere reli
qua oppida oppugnā: quā pp Pompeiū dissētere cōeperāt: pars erat quē lega
tos ad Cāsarē miserat: pars erat quē pompeianarū partiū essent fautores se
ditione concitata partes occupāt: cades fit magna. Saucius Pompeius naues

Scapula ro
go extructo
sibi exitū pa
rat.

xxii. hoīum
milia a cāsa.
interfecti.

Hasta ciui
tas.

LIBER SEXTVS

uiginti occupat longas & pfugit. Didius q̄ Gadis classi pfuisset: ad quē simul
nunciū allatus est cōfestim sequi cōepit: partim peditatibus: & equitatibus ad
psequendū celeriter iter faciens. Itē quarto die nauigatiōe cōfestim cōsecutus
eos qui quidē imperatiā gratella cū pfecti sine aqua fuissent: ad terram appli
cant. Dum aquant Didius classe occurrit: naues interdū nonnullas capit: pom
peius cū paucis pfugit. Et locū quēdā munitū natura occupat eqtes & cohor
tes: quā ad psequendū missa essent: speculatoribus ante missis certiores fiūt:
diē & noctē iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure uhemēter erat sa
ucius: huc accedebat ut etiā tantū introisset: quā res maxime impediēbat. Ita
lectica turre qua esset allatus in ea ferebat. Iulianus more militari cum Cāsa
ris praesidio fuisset cōspectus celeriter: equatu cohortibusq; circūcludit. Erat acces
sus loci difficultas. Nā iccirco qđ pp suos a nostro praesidio fuisset cōspectus
celeriter ad munitum locum natura cōeperat sibi pōpeius quē uix magna mul
titudine deducti homines ex superiore loco defendere possunt subeunt in ad
uentu nostri: depelluntur talis. Quibus cadentibus cupidius insequēbantur
aduersarij: & cōfestim tardabant ab accessu. Non sapius facto animo aduer
tebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circūuēire instituit: pari autē
& celerī festinatiōe circūmunitiones in iugo dirigit: ut aequo pede cum ad
uersariis cōgredi possent. A quib; cū animaduersum esset fuga sibi praesidiū
capiunt. Pōpeius ut supra demōstrauimus saucius: & intorto tallo: iccirco tar
dabat ad fugiendū. Itēq; per loci difficultatem: neq; equo: neq; ueiculo salutis
suae praesidiū parare poterat. Cades a nostris undiq; administrabat: Exclusa mu
nitione: amissisq; auxiliis: ad cōuallū aut atq; exesum locum in spelunca pōpe
ius se occultare cōepit: ut a nostris non facile inueniretur: nisi captiuorū iudicio.
Ita ibi interficit: cū Cāsar gadib; fuisset: hispalim pridie idus aprilis caput al
latū & populo datū ē in cōspectū. Intrefecto. Cn. Pōpeio adolescente: Didius
us quē supra demōstrauimus illa affectus latitā proximo se recepit castel
lo nonnullasq; naues ad reficiendū subduxit: luxitani qui ex pugna superfue
runt: ad signū se receperunt: & bene magna manu cōparata. ad Didium se re
portant: huic & si non aberat diligentia ad naues tuendas: tamen nōnunquā
ex castello pp eorū crebras excursiōes eiciebat: & sic ppe quōtidiāis pugnis
insidias ponūt: & tripartito signa distribuūt: erat parati q̄ naues incenderent:
hi sic dispositi erāt: ut a nullo cōspectu oīum ad pugnā cōtenderent. Ita cū ex
castello Didius ad ppeledū pcessisset: cū copiis signū a lusitanis tollit: naues
incēdūt: simulq; q̄ i castello ad pugnā pcesserāt: eodē signo fugiētes latrōes
dū psequūt: a tergo insidias clamore sublato circūueniūt. Didius magna cū uir
tute cū cōplurib; interficit: nonnulla ea pugna scaphas: quā ad littus fuerunt
occupāt. Itē nonnulli cōplures nādo ad naues quā i salo fuerūt: se recipiūt. An
choris sublati pelagus remis petere cōeperūt. Quā res eorū uita subsidio fu
it. Lusitani pda potiūtur. Cāsar gadib; rursus ad hispalim recurrit. Fabius
maxius quē ipse ad praesidiū oppugnādū reliquerat: opib; assiduīs: hostesq; cir
cū sese iterclusi: iter se decernere: facta eadē bene magna eruptionē faciunt.
Nostrī ad oppidū recuperandū occasionē nō ptermittunt. & reliquos uiuos ca
piūt. Quattuordecim milia uersaonē proficiscuntur: qđ oppidū magna mu
nitione continebatur: sic ut ipse locus non solum opere: sed etiam natura edie

Saucius pōpe
ius pfugit.
Tallū itorse
rat pompe.

Cn. pōpe. in
terficitur.

Didius interfi
citur.

tus: ad oppugnādū hostem appeteret. Hoc acciderat: qđ aqua pterq̄ in ipso oppido nō erat: nā circūcirca nūq̄ reperiebat̄ ppius mī. passuū octo. Quare magno erat adiūmēto oppidanis: tū prāterea accedebat: ut ager matresq̄ unde solitae sunt tures agi propius mil. passuū sex nō reperiebāt. Ac pōpeius ut oppidi oppugnationē tutiorem efficeret: omne materiem circū oppidū succisam intro cōgessit. Ita necessario diducebant̄ nostri ut a munda qđ p̄xime ceperant: materiē illo deportarēt. Dū hac ad mundā gerunt: & Vrsanē cāsar cū gadibus ad hispalim se recepisset: in sequenti concione aduocata cōmemorauit initio quāsturā suā eā puinciā ex omnibus puinciis peculiarem sibi cōstituisse & quā potuisset eo tpa beneficia largitū esse: insequentē p̄turā ampliatio honore: uectigalia quā Metellus imposuisset: senatu petisse: & eius pecuniā puinciā liberasse. Simulq̄ patrociniū suscepto multis legationibus ab se in senatū inductis: simul publicis priuatisq̄ causis multos inimicitis susceptis defendisse. Suo itē in cōsultatu absentē quā potuisset cōmoda puinciā tribuisse eorū omniū cōmodorū: & immemores & ingratos in se & in populū ro. hoc bello: & in p̄terito tpe cognosse: uos iura gentiū & ciuiū ro. institutis cognitis mor̄ barbarorū po. ro. magna trāsiero sanctis romāis semel & sapius attulistis: & luce clara captū in medio foro nefarie interficere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis: ut nullo tempore legiones desint po. ro. in hac prouincia haberi: apud uos beneficia pro maleficiis: maleficia pro beneficiis habentur. Ita neq̄ in ocio concordiam: neq̄ in bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga. Cn. Pompeius adolescēs a uobis receptus: fasces imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis ciuibz auxiliā cōtra populum romauum comparauit: agros prouinciāq̄ uestro impulsu depopulauit. In quo uos uictores excitabatis. An me deletō non animaduertebatis decem habere legiones populum romanum: quā non solum uobis obsistere: sed etiam cœlum diruere possent. Quarum laudibus & uirtute.

Commentariorum De bello Gallico: Ciuili: Pompeiano: Alexandrino hispaniensis: & Africo Liber ultimus finit.

Iurisconsulto grauissimo Antonio Zoiano Vicentino class. pratoris praefectique Taruisii Aluisii Vendramini Veneti patricii Vicario meritisimo Hyeronimus Bononius Taruisinus.

D. Caesaris cōmentarios librariis exemplar fidele poscentibus: tumultuaria festinatione recognitos: quantū ocii a forensiū actionum p̄urbatiōe sum natus Antoni Zoiane iuriscōsulte grauissime praecipiti quadā lectiōe percurrī Eā uero prouinciā libenter supra modum suscepī: tum ne quantulum reliquū a negociis datur tempus tererē: quod Theophrastus sumptum appellat preciosissimū: tum ut animus exercitationis barbarā morositate torpescens iocū dā lectiōis oblectamine aliquantulū leuaretur. Nā cū Aristotelis diuini sententia doctos ab indoctis eo differre: quo uiuētes a mortuis cōmonefio: tanto mihi ad mortē moriūtorē simillimū ppius accedere uideor: quāto a doctoz cōsuetudine sum remotior. Hoc autē gratius in istiusmodi studio elaborauī: quo me opus elegātissimum doctissimi cuiusq̄ iudicio uersare intellige-

bā: ex diuina illius uiri officina emissū quē oculus eloquētiā. M. Cice. ad Brutū oratores enumerās facile oībus anteponit: negās se uidere cui debeat Caesar cedere: atq̄ eum elegantē: splendidā quoq̄ ac et magnificā ac generosā quodāmodo rationē dicēdi tenere cōfirmat. Ad corneliū nepotē de eodē scribēs neminē illi p̄ferendū: neminē sententiis aut acutiore aut crebriore: neminem uerbis aut ornatiore aut elegātiore. Quā laude qđ potuit dii boni laudabilius cōtingere testimoniū caesariā eloquentiā q̄ ut a cicerōe tātope laudaret̄ i eo potissimum q̄ i quo laudatior ipse laudatissimus uideret̄. Qui. M. Fabii eloquentiā acerrimi censoris iudicio si tātum foro uacasset nō aliū cōtra cicerōem noiaret̄: tāta i eo uis est: id acumē: Ea cōcitatio ut illū eodē aīo dixisse quo bellauit appareat: exornet tñ hac oīa mira sermonis cuius proprie studiosus fuit elegātia. Reliquisse eum p̄ter libros de analogia: & anticatonēs Suetoni antiquus & nobilis auctor scripsit: rex suarū hosce cōmentarios Gallici ciuilibz belli pōpeiani. Nā Alexandrini: Africū & hispaniensis incertus est auctor: alii. n. Oppidum putat: alii Hirciū q̄ etiā gallici belli nouissimum ipsectumq̄ libz suppleuerit. Hos qdem cōmentarios Cice. in Bruto ualde p̄bados refert q̄ nudi sint: recti & uenusti: oī ornatu orationis tanq̄ ueste detracta: qbus dum uoluit Caesar alios habere paratam unde sumerent qui uellent scribere historiā ineptis gradum fortasse fecit qui uolunt calamistris inurere sanos qdem homines a scribendo deterruit: De iisdem quoq̄ Hirciū ita praedicat adeo p̄bantur omnium iudicio ut praerepta non p̄bita facultas scriptoribus uideatur. Nos etiam q̄ facile ac celeriter eos perscripserit scim⁹. Nec mirum pollionem parz diligenter parumq̄ integra ueritate compositos putasse: qui in. T. Liniō mirā facundia uiro patauinitatem reprahendit. Elegātia carpere non potuit: ueritatem culpauit subdola uerisimilitudine quod plarāq̄ p̄ alios gesta temere crediderit. Quod cum iuxta ciceronis traditionē historia sit tempoz testis: ueritatis lux: uita memoria: uita magistra: nuncia uetustatis: cuius primā legem esse constat neqđ falsi dicere deinde nequid ueritacere audeat: ut neq̄ suspitio gratia sit in scribendo: neq̄ simultatis omnibz historia rū scriptoribus. C. cesarem p̄ferendū puto historice fidei ac ueritatis sinceritate p̄stantem. Alii Claudiū: Enniū: Fabiū. Quadrigariū ceterosq̄ id genus scriptores uetustissimos secuti aliunde audita litterarū monumentis mādārūt. Hic eadem dextra preclara bellogz faciorū incōcussa uirtute cōfecit. Eadē plurimoz testimoniis cōp̄robata illa ueritate gesta cōscripsit. Quod ad nos postremo attinet ne fructū laboris quātulus fuerit p̄didisse uideamur: huiusce nostrae recognitiōis lucubratiūculā tibi tanq̄ pythio Apollini duximus conscraudā: ut cum clarissimi p̄toris tui uiri iustissimi ope p̄ditos uirtute oībus fomentis tegas: subleues: erigas: flagitiosos tanq̄ Hercules alter monstrorū domitor suppliciis insectere: uirtutes caesarianas in hac poliuissima rex gestarū imagine uelut Apellea quadā tabula cōtēplare: animi uigorē praestantissimū ut Plinianis uerbis utar: uirtutem: constantiam: sublimitatem omnium capacem quā cœlo continētur: propriū uigorem celeritatemque quodam igne uolucrum: propriū & peculiare insigne clemētiā: comparabile magnanimitatis exemplum.

FINIS.

Eiusdem Hieronymi carmen ex illustrium operum argumentis.

Quem iuuat historiā diuini Caesaris omne
Discere: & inuicta praelia gesta manu:
Hoc opus i gemias distinctū plege partes.
Perpetuo comitē quod tibi lector habe.
Prima docet rigido domitos certamine gallos
Tradere: Romāo colla subacta iugo.
Sæpe feras sumptis desciscere uirib⁹ urbes:
Bellorum uarios & renouare modos.
Cæsarea tandem fraudes uirtute repressas:
Bellandiq; animos deposuisse truces.
Altera pars miserum ciuilia bella per orbem
Miscet: & infandas cogit i arma manus.
Concurrunt ualde generi loceriq; cohortes.
Scinditur in partes Roma cruenta duas.
Pharalico genere sequitur certamine uictū
Impiger: & Nilī Cæsar in ora fugat.
Aegyptū recipit: surgentis opprimit Afros:
Versat in Hispano praelia dura solo.
Innumeri scribunt alieno excepta relatu:
Hic eadē gessit quæ notat acta manus.
Gesta notasse opus est ingēs: gessisse notāda
Maius opus: princeps cæsar utrūq; facit.
Altera facundæ debetur gloria linguæ:
Virtuti indomitæ palma secunda datur:
L. V. F.

Index commentariorum. C. Iulii Cæsaris: & earū rerū: quas
ad cognitionē urbū & fluminū & locorū uir clarissimus: &
eruditissimus Raymundus Marlianus iuenit: atq; addidit.

A Aesar i comētariis Galliam triparties loca galliæ puincia a romāis
tūc possessa. Britāniā maioris quā Angliā dicius hispāiæ et cetero
ris ac populorū cis rhodanū: trāsque rhenum flumina sitorū annectit
qui omnes lingua: institutis legibusque inter se etiam tūc differebant.
A quitani a regionū latitudine & multitudine hoīum ex tertia parte galliæ exi
stimāda est: hāc garumna flumē a celtis diuidit: quæ & oceanū mare attingit.
In hac sunt metropoles Burdegalenſis Auxitana: earūq; suffraganeæ:
pars itē aliæ metropolū extra terminos eorū sitarū: quæ tūc Aquitaniæ at
tribuunt: de quarū numero est pars bituricensis puincia ducatus quoque
Aqtaniæ. In quo fere uiginti duæ ciuitates episcopales numerant iter quas
Biona: insuper conſonia & patria lingua auxitanæ comitatus arminiaci
ac pictauiensis. De fusso ac de begora principatūq; & dominia multa alia
in ea cōsistūt i frācorū regno: ex maxia parte sita. Gallice Laſcona.

A rar prorsus celtarū fluuius est: nunc sagona dictus. Oritur in diocesi Tulē
si finibusq; burgundia: & lotoriga: nō lōge a mōte Vosego: quo Mosa flu
men pfluuit. Intersecat burgundiā imperialē quē comitatū appellāt & rega
lē q ducatus dicitur: & Graiacū Affonamq; Burgundæ oppida Cabillo
nem ac matiscōnē ciuitates: tunc heduorū oppida plapsus Lugdunum ur
bē rhodanum influit. Quē fluuium Virgilius in bucolicis Lucanus i pri
mo: & Tibullus elegia sua septima memorant.

A lexia inter celtas: oppidū mandubiorū in ducatu Burgundiæ finibusq; he
duorū nō lōge a lingonū finibus. Heduenſis diocesis puinciaq; lugdunē
sis nunc in uici formā redactū nomen retinens a quo etiā hodie: ut pleris
que placet magna pars eius regionis alſetū nuncupatur: nec longe distat a
uico q flauigneus appellatur. In cuius alexiæ expugnatione nōnullæ muni
tiones in floris liliū formā Cæsaris iussu ut ipse scribit factæ sunt forte pſagi
um futuræ pexcellentiæ eiusdē ducatus inter liliū flores: quorum in primis
apud celtas in bello usum illic introductum ex Cæsare legimus. Hodie ci
uitas uocatur Arras ubi aulæa fiunt: patria autem uocatur artois.

A trebates inter belgas populi finitimi ambianis: tornacensib⁹ & morinis: pte
piccardiæ cōtinent: ciuitas est episcopalis nomen retinens: in prouincia re
mensi ad superioritatem francorum regi spectant.

Gallice ambiens est ciuitas piccardiæ: quam rex nunc repetit a duce.

A mbiani idem per omnia ac atrebates.

A nxona inter belgas fluuius est in extremis rhemorum finibus: quo pedibus
uado transitus est nomē retinens fere octo milib⁹ passuum ultra rhemos:
laugdunenſem & rhemenſem diocesim partiens.

Gallice auaix nūc dicitur ppe oppidum quod uocatur gallicæ lotamio.

A duatici belgarū populi regni eburonū: nunc leodiensium finitimi ac neruiis
nunc tornacensibus pximi habebāt amplū & in altissimis rupibus oppi
dum: forte nūc ut quibusdā uidetur est oppidū appellatū Beamūth. uici
num thuduino in finibus comitatus hānoniæ. Hos ex allusione uocabuli
cōplures credunt esse eos q donacū atrebatensis diocesis oppidum nō lon
ge a Cameraco urbe distans incolunt. Hi aduatici & cimbris theutoniscq;
pro gnati erant: q transrhenani fuerunt: sed magis cōiectura est aduaticos
fuisse eos q hodie Gallicā Brabantia: ubi oppidū Niuella ē partēq; comita
tus hānoniæ circa cānetunt ac mōtem & bintium oppida cameracēsis dio
cesis finitimaq; his loca extra francorū regnū inhabitāt: ubi locus qdā i uici
formā redactus est fere desertus: cuius nomen gallica lingua ueteri satis
alludit: & monumenta adhuc quædam præclara uetustatis uisuntur.

A uaricum erat oppidum celtarū: maximum muniūssimumq; in finibus bitu
rigum: agri fertilissima regiōe fere ex oibus partibus: flumine & palude p
petua circumdatum: Trans ligerim fluuiū habens unū & pangustum adi
tum: pximum nouioduno oppido biturigum: ac gennabi oppido carnu
tum: & uelaunoduno oppido senonum in francorū regno situm.

A mbluariti inter belgas populi erāt citra Rhenū: & morinā. Ad quos
prædandi frumētādiq; causa partem equatus miserant usq; etes germani &
thenagateri populi qui cis rhenum transeuntes finib⁹ suis menapios nūc

in iacenses expulerat. Inde cōiectura est hos ambuaritos incolluisse eā ducit? Brabacia pte; in qua Busoufducis: Breda: & Bergis oppida Leodiensis dioecesis & auerpiā oppidū cameracēsis dioecesis extāt. Nusiāq; & ghelria ciuitas sita sunt; circa quā loca p campaniā Brabanciam usq; Tungris oppidum prope usque Leodum: ut plerisq; placeat nare oceanum protēdebat. **A**ncalites populi in anglia mari trinobantib; bibrogis: cassis & ceuimagnis proximī. **A**mbilates populi iter celtas: lexobis nanetibus & osissinis proximī in Britānia citeriore qui oppositi sunt anglia in regno francorum siti. **A**ulertiū populi erant inter celtas heduorum clientes. **A**usti uel ausci populi in aquitania pximi garumnis: uocatis: carrusatis sonatibus: cocofatibus & hispania citeriori in regno francorū siti: quos cōiectura est fuisse auscitāos: ciuitas est metropolis: hi sunt aqtaniorum clarissimi quorū urbs opulentissima helui umberrū ut refert pōponius mella. **A**mbari inter celtas necessarij erāt: & cōsanguinei heduorū: quos qdā opinātur eē borbonienses. Nonnulli at qd fuerint niuernenses heduis finitimos siue p pte bituricenses allusione uocabulī: quo ætas nra utitur. Ambaros etiā dicimus ciuitatū clientes seu adhærentes: uel recōmendatos. **A**llobroges erāt populi citra Rhodanū fluiū & ad eius alemanni lacus ripas extra belgas celtas & aqtanos Gebennā oppidū ubi solemnnes nundia nostra ætate fuerunt in sabbaudia locaq; finitima incolētes: qui etiā fuere finitimi uocūtiis populis ppinqui centionibus nūc tarentasiis ac trās Rhodanū uicos & possessiones habebant circa regionem: quā hodiā brixia dicitur duci sabbaudia spectatē: quā fluiū indisirrigat citra ararim flumē hos: memorat Iuuenalis satyra prima: & Salusti. i. Catilinā historia: referunturq; i epistola plāci inter familiares Tullii quā incipit: Nūq; me hercule. Allobroges. n. q. cis Rhodanū habitabant finitimi erāt gallia puincia romanorū ppter qd cū romāis pauloāte bello cōtenderāt ac nuppacati erāt Inde cōstat delphinatū fuisse tunc ex pte gallia puincia: quā romanorum erat: cum esset finitima allobrogibus: fuisseq; eam partem allobrogum: inter quos fuit Viēna ciuitas Metropolis secundum Strabonem. **A**uernā populi iter celtas finitimi heduis: biturigibus ac borboniēsis nec longe a lemouicibus nomen retinet: ducatus est cuius titulus duci borboni ascribitur in francorum regno siti: hos memorat Lucanus in primo. **A**ulertiū uel auleriū itē populi iter celtas ex ciuitatibus maximis oceanū attingentibus: quā Armorica appellant pximi rhodonib; fluiū: curio solitis: osissinis: unellis: uenetis ac cenomānis i puincia turronēsi & frācorū regno siti: quos nonnulli aurelianēses eē opināt. Sed illi puincia sūt senonēsis. **A**ulertiū itē inter belgas proximī eburonibus lixouis ac uelocassis. **A**lduasduisus celtarū prorsus ē fluiū oriēs circa montē lura in agro prioratus de mutua ordinis sancti bndicti sequāos ab heluetiis diuidēt: lapsus que per comitatum burundia montē bellicardū insulam ac clarauallem castella pluit. Item biluntinā nūc itersecat: dehinc dolā oppidū pterflues circa Vredunū castrū nō lōge a Cabilonēsi urbe. Arrari fluiū: cui nūc sagōa nōmē ē: miscet: & dubiū nūc uocat: ad sequāos prorsus pūnens.

Andes populi inter celtas eūsubis: curio solitis: uenetis: carnutibus: & turo nibus finitimi ac ducatu bituricensi oceanorū proximī: quos ligeris flumē alluit: ciuitas est episcopalis hodie andegauenses dicti in prouincia turonēsi & francorum regno siti ducatus titulo insigniti. **A**gendicum siue egendium inrer celtas oppidum senonitis: parisiis. Velau noduno oppido senonum senabi carnutum oppido & nouioduno auarico que biturigum oppidis proximū in regno francorum situm. **A**mbibaretierant quos Cæsar hyemandi cācaium antistiiu reginū cū legione una in septimi cōmentarii sine misisse cōmemorat: & forte erāt ambianenses: uel aliq; his pximi: ut eos atrebatēsq; & morinos finitissimos in fide contineret. Nō enim est uerisimile quin aliquā legionē illic collocauerit ut supiorib; ānis cōsueuerat de qua nō cōstat: nisi de hac itelligam. **A**mbibari populi celtarū armoricas ciuitates oceanū attingētes finitimi rhodonib; & lenouicib; circa Britāniā citeriōrē & normaniā regno frācorū siti. **A**mbuareti populi celtarū cliētes heduorū & forte fuerāt abari supra descripti. **A**rmorica ciuitates posita erāt i ultimis gallia finib; oceano cōiuncta: ex quibus fuere curio solites rhudōes ambibari cadetes osissini lemouices unelli populi satis oppositi anglia ex Britāniā etiā britonātā. Aquitania & normania in francorum regno sita. **A**rduenta silua oīo in belgis totius gallia maxima atq; ingēs: a Rheno fluiū per fines treuerorū ad nerutos nunc tornacenses & initio rhemorū pertinēs milibus passuum amplius quingentis in lōgitudinem patet: attingit enim menapios nūc iuliacenses aquisgranum oppidū: eburones nunc leodienses: cōdrusos aduaticos: qui erant pars comitatus hannonia: lucumburgē sem bulionensem barrensem lotorigū limburgensemq; ducatus Efliam: & comitatū namurcensem: Metensium: Maguntinorū: confluentia: & ubiorum nunc coloniensium: & catalana diocesis fines: in qua sunt uici: castella: & oppida multa ac cōplures insignes abbatia pæsertim ordinis sancti benedicti: scilicet sancti uberti leodiensis dioecesis. Sancti corneliū coloniensis dioecesis: & de prūmia in ephlia treuerensis dioecesis: cuius silua extrema pars uersus belgas sunt Mosā & Scaldē fluiū. Scaldē uero Mosā influūt qui fluiū & silua nomen retinent priscū hac etiā tempestate. **A**uartiū populi trans rhenum & Danubiū cui achercinia silua quā ingens erat silua germania & Dacis finitimi erant. Qui daci ut plerisque placet pridem partem habitarunt Pannonia. **A**ntuates populi citra Rhodanū extra belgas: celtas & aquitanos: finitimi allobrogibus: gebennā oppido: ac gallia prouincia romanorum proximī huius nominis adhuc extat uicus & prioratus quidam inter gebennam & Delphinatum: qui est gebennensis dioecesis: uidentur tamen secundū Cæsarī descriptionem antuates magis fuisse inter allobroges & uicum ueragrorum: cui sanctus mauricius sedunēsis dioecesis nomen est. **A**remici populi uel artomici extra celtas: holgas: & aqtanos citra Rhodanū fluiū finitimi uolcis nō lōge a Gaballis: auer: uis: rhutēis: massiliē sibus & cadurcis: hos cōiectura est fuisse artomicorum: pulos quorum ciuitas est episcopalis & prouincia Vienensis in finibus illa puincia ro

manor: quos aurascēses dicitur: ubi p̄cipat⁹ ē frācorū regi nō subdit⁹.
A Iseserāt: qbus inītio gallici bellici Cāsar ex Italia in Galliā qnq; legiōes tra-
duxit p̄ fines centronū: q̄ hodie Tarētasi noiant⁹: hā grata alias gāia alias
grata dicunt⁹: q̄ nō usq; adeo ardua & difficilis ut cetera quā Italia im-
minent: qbus & alio mons cinēsius seu cinerū nomē ē quā & p̄enina ut q̄
dā uolūt dicunt⁹: q̄ Hānibal p̄enus his in Italiā penetrauerat. Tacitus at
p̄enina iuga: qbus ex Italia in noricū & germaniā iter est designat. Aliā
crāt alpes quas sūmas Cāsar appellat: q̄ inter emineāt quarum
iter patefieri uolebat: quo magno cū picul magniq; cū portoriis mercato-
res ire cōsueuerāt p̄xime ueragriis populis quorū nūc erat octodorus nūc
sanctus mauricius dictas: hā una diocesis augultēsis sancti bernardi mō-
tē uulguis noiat. Alteri se dunēsis diocesis mons briga nomē est. Sunt & al-
pes quas Cornelius tacitus & ueteres dixere maritimas: hā in puincia he-
bredunensi locisq; ligustico mari finitimis cōsistunt: qua ex Italia iter erat
ad aggrediendā narbonensem prouinciā. Alpes item fuere quas idem taci-
tus: & p̄isci dixere rheticas a rhetico germaniā altissimo monte forsan di-
ctā hā agro tridentino adiacent: & ueronensi: quibus ex Italia in sueniā:
& austriā iter est: fuerunt & illā ex quibus rhenus inter fines sedunen-
sis & curiēsis diocēsi orit⁹: quas leopontias Cāsar & alii scriptores appel-
lauere. Nūc sancti gottardi ac sancti nicolai dicunt⁹: quas coactias esse q̄
busdā placet: qbus in loca rheno oceanoq; finitima ex italia aditus ē. Iuli-
as p̄terea alpes memorat tacitus quas sentit esse p̄ximas rhetis: quas forte
ex italia p̄ Teruisiā urbē in stiriā: & austriā iter est.
A sibirgum oppidum germaniā non longe a Rheno fluuiō: & cis eum in-
ter geldubam & uetera castra situm Nulciā & cliuensi ducatu proximiū
non memorat Cāsar sed tacitus.
A grippinā quā nūc collonia dīr achiepiscopale inferioris germaniā Vbiorū
urbē ad ripas rheni citerioris sitā nō memorat Cāsar sed tacitus: ex qua gē-
te Agrippinā Claudii Cāsar filia coniugem Neronisq; matrem natam es-
se ac ueteranos & coloniā illuc deduci imperasse ubiorūq; gentē rheno trās-
gressam auū eius Agrippā in fidem suam adēpisse ac eam urbē fatali igne
paulo post consumptam refert: in qua capitolium & loca ac aedificia fuere
& ritus ad romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.
A ntonia in Anglia fluuius non memorat Cāsar: sed tacitus.
A ntuarios germaniā inferioris populos proximos p̄hyis pulsor a chalicis
non memorat Cāsar sed tacitus.
A renacii inter coloniā: & traiectum urbes episcopales loca ultra nouesiū
Rheno adiacentem non memorat Cāsar sed tacitus.
B
B elgā populū multarū ciuitatū: oppidorū ac locorū mari oceano. Rheno ma-
trona & sequana fluminibus includuntur: horum plariq; orti a germanis
rhenum antiquitus traductis gallos inde expulerunt: hi moribus legibus:
& ornatu nunc sunt culti humani & satis effeminati: continueque
sunt apud mercatores: quo per etates commercia moreque hominum
mutari cōsueuerunt. In his sūt metropoles treuerēsis: coloniēsis: magūtina: rhe-

menis: & ptomagēlicū eorū suffraganeis itra oceanū mare hac eadē tria
flumina cōstitutis: & brabantia: flandria: holandia: ghelria ac phrysiā p̄
tota picardia: hānonia: iuliācū uirtutū cōmitatus ac cāpania maxima por-
tio. Silua ardenna uniuersa cū singulis sibi adiacentibus & ea inclusis po-
pulis ac locis: & plaraq; alia dominia multarū ecclesiarū ac ducū comitū
p̄cipū & dominorū p̄ magna pte extra francoꝝ regnū cōsistūt: hos me-
morat Luca. in primo: in his sunt oēs p̄lati electores impatoris & ferre oēs
frācorū regis: q̄ p̄ates uocant⁹: & uterq; apud belgas ungitur: cōsecrat⁹: &
coronat⁹. Sūt quoq; tres digniores germaniā in belgica metropoles: belga-
rū clarissimi erant treueri quorū urbs opulentissima augusta ut refer pom-
ponius mella: quā nūc ignoratur. In belgica autē a Iulio Cēfare usq; in tem-
pus inclinantis impiū legatū romanū diuīus habuerunt. Nunc uero uice p̄
consulū & legatorū romanū p̄tificatus monarchia super gētes & regna cō-
sistens: omne imperitū & iurisdictionē in prouinciis: & legato natos &
primates exercet: qbus subsunt episcopi ad inter p̄sidiis puincia instituti.
Sūt & collectores: quos p̄isca atas quāstores appellauit: atq; reges & po-
tentatus: qui uelut censuros decreta pontificis maximi & censuras reueren-
ter exequuntur: huic singuli obedientiam exhibent: & ad eum i causis ma-
ioribus recurrunt: quas ad ipsum asidue deferunt.

B elgiū erat bellouacorū ciuitas magna & inter belgas auctoritate atque ho-
minū multitudie p̄stās: in qua Cāsar interdū hyemauit ac plures legio-
nes eius aliquando illic in hybernis fuere. Nomē adhuc retinent Belloua-
ci ciuitas est episcopalis in prouincia rhemensi ac francorum regno sita.
B i brax oppidū rhemorū i belgis ultra Assonā flumē: nec lōge ab eo qd flumē
i extremis rhemorū finib⁹ erat: & i eo p̄s i francoꝝ regno situs nūc naue:
& interdū uado traicit⁹: port⁹ p̄iscū oppidi nomen latine retinet.
B i bracte oppidū heduorū in celtis lōge maximū ac copiosissimū: & maximā
apud heduos auctoritatis: in quo toti⁹ galliā cōciliū Cāsar induxit ius di-
xit & saepe hyemauit i francoꝝ regno sitū in formā ruris redactū & in ra-
dicibus mōtis nō longe ab Hedua ciuitate positum nomen retinet.
B i brogi populū in Anglia mari proximi & cassis ancilicibus: trinobantibus
ceui magnis ac engoriacis.
B i geriōes populū in Aquinā p̄ximi trabellis: uocatiis: taruscis: fontiatib⁹:
& hispaniā citeriori i francoꝝ regno siti comitū de fuffo subdit⁹. Vbi Co-
mitatus ē in Vāconia cōsistens Nomē retinet ubi tursā ē: & castrū bego-
ra: & episcopus bictorenensis prouinciā narbonensis.
B i ractus pacium oppidum bellouacorum inter belgas finitimum suessoni⁹
in francorum regno situm.
B i rannonices populū inter celtas proximi segusianis: ampluaretis ac heduis:
quorum clientes erant.
B i rannonii populū inter celtas proximi segusianis ampluaretis ac heduis quorū
clientes erant qui fuerunt forte brannonices.
B i toriges populū inter celtaseorū fines ab heduis quorū erat i fide: ligeris flu-
uius diuidit p̄ximi sunt Aruernis. xxi. urbes eorū uno die in cederūt: ut Cā-
sarem cōmeatu & pabulatione prohiberent Ciuitas est Metopolis retinēs

nemēi ducatu bituricēsi: & regno frācorū sita: hos memorat Luca. priō:
B actani populi inter belgas. Nā Mōsa flumē parte quadā ex Rheno recepta
lōge fere ab oceano octoginta milibus passuū quā appellat Vualis. Insu-
lā p̄ effecit bactanorū in oceanū influit: hī hodie ut plerūq; placet Holādī
nī dicunt diocesis traiectensis propinqui p̄t̄ r̄gia & ducatuī Gheriā ac
marī oceano finitimi: hos memorat Luca. in primo: hī acattis populis trāf
rhenanis: cerusis & ligiis pānoniā populis ultra Hercyniā siluā finitimis
hermūdū orti dicunt & seditiōe domestica p̄t̄ extrema Gallicā orā ua-
cua cultorib; simulq; insulā in uada sitā occupauere. Quā mare oceanū a
frōte rhenus amnis tergū ac latera circūluit: ut refert Corneli; Tacitus dī-
cēs: apd bactāos fuisse olim lucū sacrū q̄ ut cōiectura ē hodie i finib; uici
agheducis i holāpia extat: nec lōge secūdū Tacitū ē insula noīe Mona uñ
forte mona cū oppidū uel monasteriū ciuitas episcopalis dicuntur.

B ritāniā maioris cui nomē est Angliā p̄s interior ab hīs incolis: quos natos i
insula ipsi memoria p̄ditū dicunt maritima p̄s ab hīs qui prādā ac inferē-
di belli cā ex belgis transferant: q̄ omnes fere hīs nominibus ciuitatū appel-
lant: q̄bus orti ciuitatibus puenerunt: & bello illato ibi p̄manerunt: atque
agros colere cōeperunt. Inde opinio eorū linguam ex populorū diuersitate
cōpositam intellectu scientiaq; loquendi difficiliorē esse: quodq; germanos
prā ceteris caros habeant: q̄a plerūq; belgē orti sunt a germanis q̄ antiqui
tus Rhenū transuerunt: a q̄bus post hac Angliē p̄s maritima originē sum-
psit: hos refert Lucanus ultra oceanū esse & toto discretos orbe: cōtinet to-
ta Angliā i siluā i circuitu duo mille milia passuū: apd hos erat: & ē magnus
pecorū numerus.

B oīi populi trāsrhenani frāconia alpib; italiā sueuis australib; ac Danubio
flumini p̄ximi. Qui in agg; noricū transuerant Norricāq; oppugnarāt ex-
pulsis: ut cōiectura est: noricis quoq; noricorū adhuc p̄s trās danubiū nō lō-
ge abortu eius & Athesis fluminis sita noricus appellat. Boiorū p̄s heduis
Cāsarē dep̄cantib; deuictis eluctis quorū in societate domo excesserāt in
finib; heduorū a cāsare sūt collocati. Vbi Gergobinā ciuitatē exiguā & in-
firmā nō lōge ab aurico oppido in finib; biturigū sito eis p̄ heduos attribu-
tā habitarūt boī post boiarii: & nūc bauarii dicti a finib; herbipolēsiū p̄
noricū agg; ubi nūmbergā est oppidū in medio fere Germaniā situ i au-
gustēles p̄tendunt. Cū q̄bus & aliis finitimis trāsrhenanis usq; ad brissinā
urbē & terras quas hodie Sigismūdu austrīa dux possidet: ac in fines tri-
dentinos sapetunc & continue usque nunc helucū Rhodanū transeuntes
bella gessere.

B acenis silua ingēs trās rhenū sueuos a cherusis p̄ natuo muro diuidit: nūc
ut opinio ē nigra silua dī nō lōge friburgo oppido & badē si agro iter athe-
sim rhenū necha; moganū & danubiū germaniā flumina Hercyniā
que siluam & hassiā regionis germanicā montes.

B ellocassi populi inter belgas proximi lixonis quos opinio est esse baiocen-
ses eorum ciuitas episcopalis in prouincia rhotomagensi: ducatu Nor-
maniā: & regno francorum sita.

B rīgantes in Angliā populos siluāq; gentē nō memorat Cāsar: sed Tacitus.

B attanodurū inter coloniensem & traiectensem urbes episcopales locum ul-
tra nouesium in finibus ducatus cliuensis situm Rheno adiacentem bel-
gis ascribendum non memorat cāsar: sed Tacitus.

B onnam oppidum ad citeriores Rheni ripas situm & colonienfi urbi ac con-
fluentiā oppido proximum inter belgas numerandum non memorat cā-
sar: sed Tacitus.

B ethalios Germāni populos inter belgas p̄ximos caninefatibus batranis tū-
gris ac marfacis traiectes supiores fuisse cōiectura ē ad utrāq; Mosē flumī-
nis ripā cis Rhenū sitos: i diocesi lodiēsi: hos cāsar nō memorat sed tacitus.

B ingiam nunc pinguam germaniā oppidum belgis ascribendum inter ma-
guntiam urbem & conuentiam oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum
non memorat cāsar sed tacitus.

B ruterōs ex quibus fuit ueleda uirgo fatidica in quam compromitti q̄ lege
imperiales uetant solebat germaniā inferioris populos henteris & phrysi-
is proximos non memorat cāsar: sed tacitus.

C

C eltica quā & gallia plīm a romāis dicebat Bisuntina: Senonensē: bituricē-
sem: lugdunensē ciuitates metropolicas earūq; suffaganeos oēs iter garū
nā matronā: sequanā: & rhodanū flumina sitas cōplectit in hac sunt dūca-
tus bituricēsis burgūdiā borbōi auernia audeliensē ualesi a quo moder-
ni franco; reges cognominant: & normaniā quoad citra sequanā se extē-
dit: cōmitatus ē burgūdiā niuernēsis: antissiodorensis mōtis belicardi fer-
retensis carolotensis matisconensis: blesensis beluacēsis de iouigni principa-
tus aure sicca multa; alia dominia & pars cōmitatus cāpaniā. Celta; cla-
rissimi sunt bedui: horū urbs opulētissima Augustodunū ut refert pōponi-
us mella cui gallica lingua alludit: cuius celticā terminos q̄ romanū impe-
riū in gallia rhodanus fluuius p̄afinebat: ut nonnulli scripserunt.

C entrōes populi finitimi garocellis & caturigibus nō lōge a uocūtiis: & allo-
brogibus erāt iter alpes gratas quā hodie dicunt mons cinerū: siue cineli-
us & urbē gebēnā lacūq; lemanū & rhodanū fluuiū. Nūc aut cētrōes sūt
tarētasi extra celtas: belgas: & aqtanos i Sabbaudiā ciuitas ē metropolis.

C aturiges populi finitimi cētronib; ac garocellis qua iter erat ab alpib; gra-
tis ad oppidū gebēnā i cū lemanū & rhodanū fluuiū quos uerisimile
est fuisse diocesis uel saltē p̄cia tarētasiā extra belgas celtas & aqtanos.

C imbri populi rhodanū fluuiū transeuntes depositis ubi postea aduatici in-
coluerūt citra flumen impedimentis: omnem galliam uexando & occu-
pādo: solis bellouacis resistentibus iterque per galliam prouinciam roma-
norū facientes in italiā contenderunt: hos memorat Lucanus i primo
quos a Daicia quā Daunia dicitur uenisse opinio est.

C argali populi trāsrhenani in galliā celticā circa fines sequanorum ac heduo-
rū ab ariouisto germanorum rege transportati: quos nō ab re opinari pos-
sumus eosdem fuisse cum harudibus ab ipso rege similiter translatis.

C aletes populi iter belgas morinis oceanoq; mari finitimi: ac ambia; & atre-
batib; p̄ximi ab hīs breuissim; in britāniā nūc Angliā traiectus nomen
retinēt. Normēsis sūt diocesis in regno frācorū siti, Anglorū regi subiecti

Catuaci populi inter belgas neruiis: caletis: ueromandiis ac condruis proximi: quos forte doaci oppidi incolae attrebatensi opinari licet.

Carese populi germani gente nomine & numero appellati cis rhenum fluium inter belgas eburonibus qui hodie leodiensis & condruis proximi: hos coniectura est fuisse inter populos leodiensis diocesis.

Condrui belgarum populi inter eburonenses: qui nunc leodiensis sunt seignos & treuiros quorum erant clientes: menapii Mosae fluiuo: & silue arduenae finitimi gente noie & numero germani apud quos est ad ripas Mosae hominum oppidum ab Antonio pio: ut quidam scribunt conditum: & benefacta appellatum nomen retinent: diocesis sunt leodiensis: & usque ad ciuitatis fere moenia protenduntur: cuius antistiti et in temporalibus subiacent: nunc ducatus lucumburgensi ac comitatus namurcensi & Mosae fluiuo finitimi.

Curiosolitae populi inter celtas ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus quae armoricae appellantur: proximi andegauenibus sesuuiis osissinis uenellis uenetis aulercis rhodonibus: hos corisopitenses esse plerisque placet: quae ciuitas episcopalis in puincia turonensi britaniae ducatu regnoque francorum sita.

Cadetes populi inter celtas ex ciuitatibus oceanum attingentibus quae armoricae appellantur proximi lemouicibus rhodonibus uenereis andegauenibus cenomaunis in regno francorum sita.

Cadurci populi inter celtas proximi hebutetis: gaballis: uelauniis: lemouicibus & auernis. Quorum sub ipso esse consueuerat ciuitas episcopalis in puincia bituricensi ac regno francorum sita nomen retinet: hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertii libri. Nec longe erant a finibus prouinciae romanorum.

Cebena mos altus inter celtas auernos ab heluiis discludens proximus ciuitati episcopali quae anniciens seu podium uocat ac Rhodano fluiuo & finibus uienensium ac gaballis: cadurcis & uelauniis regno francorum sita.

Cauillonum oppidum heduorum inter celtas quod coniectura est fuisse oppidum cabillon ad ripas araris fluiui scilicet fluminis cui hodie sagona nomen est: ubi rei frumentariae commerciique & commeatus causa saepe romanis negociabantur. Matiscon oppidum finitimum: nunc erat in finibus heduorum: nunc autem est ciuitas episcopalis in prouincia lugdunensi ducatu burgundiae & francorum regno sita nomen retinet.

Carnutes populi inter celtas andegauensibus turonibusque finitimi ac oceano proximi erant in clientela rhemorum regio eorum totius galliae media a qua tamen extra regnum francorum biduo iter expedito petere ciuitas est episcopalis nomen latine retinens: in francorum regno sita: hos memorat Tibullus in vii: elegia.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hispaniae finitimae aquitaniae: qui auxilio fuerunt uocati: tarusatis: tarbellis: higerionibus: garunnis: coccosatis ac reliquis populis & ciuitatibus aquitaniae contra caesarem exercitum cuius dux erat. P. Cassius cuius romanus finitimi oceano aquitanico pyreneis montibus ac garumnae fluiuo.

Coccosates populi in aquitania proximi subuzatibus: uocatis tharusatis: soniatibus: garunnis: Hispaniae citeriori & garumnae fluiuo in francorum regno sita.

Confluens Mosae & Rheni fluminum in sicambros nunc ghelrenses ad menapios nunc censes: ut olim: seipsi menapii protendebat: est longe ab oceano

no fere octuaginta mille passuum proximum nouomagio ghelrensi oppido diocesis traiectionis prouinciae coloniensis iter buscuducis & hoeldae oppida ducatus barbariae in quorum sicambiorum fines equitat uspetu & tchaterorum post praelium & fugam suorum se trans rhenum recepit: inter quem consuetem & colonensem ciuitatem quae post ultimum fuit potestate facta caesar prius traiecit exercitum.

Cantiu in Anglia ad mare est in angulo imi minori quae lateris ex tribus eius insulae lateribus contra galliam quo fere omnes galliae naues appellantur: & ad orientem sole spectat: ex omnibus autem anglicis longe sunt humanissimi qui tantum incolunt. quae regio est maritima omnino neque multum gallica differunt consuetudine: huic maritimae regioni quattuor reges praerant: quibus caesar quicquid in annos singulos uectigalis populo romano Anglia pederet: constituit. Nunc regnum Angliae pia collatione: certum quid ecclesiae romanae singulis annis soluitur. In cantio ciuitas est metropolis nomen retinens eius: populos memorat tacitus appellans eos cingos: fere habent omnes episcopos Angliae sibi suffraganeos: eius archiepiscopus legatus natus est similiter & eboracensis cui in anglia quae eas duas metropoles solum habebat duo tantum subsunt suffraganei: quod omnes soli episcopi scotiae quae nullum habet archiepiscopum sibi subicerent.

Ceuimagni populi in Anglia mari proximi: & trinobanub: sengoriacis: ancaltibus: bibrogis ac cassius.

Cassii populi Anglia mari proximi & ceuimagnis trinobantibus sengoriacis ancaltibus & bibrogis.

Centriones item belgarum populi qui sub imperio neruiorum nunc tornacensium erant proximi grudiis: leuacis: pleumosiis & gordunis: forte sunt nunc gordracenses in flandria tornacensis diocesis.

Cerusi germaniae populi trans henani quos bacenis silua germaniae ingens nunc nigra ut plerisque placet: dicta a sueuis pronatiuo muro diuidit: hos tacitus refert proximos hermonduris: cattis: & ligiis Hungariae populis.

Camulodinum in Anglia oppidum seu coloniam non refert caesar: sed tacitus quem post caesarem fere centum & uiginti annis historiam scripsisse constat: praesertim ex libro quem de oratorum & poetarum collatione adidit.

Caninephates populos bactauis finitimos & eandem insulam colentes: quae origie uirtute lingua parae bactauis numero superant non memorat caesar: sed tacitus.

Cathos populos germaniae trans rhenum flumem ligis Hungariae populis cheruscis herciniaeque siluae proximos ac hermoduris cum quibus pro flumine finitimo sale fecundo punabatur & in aeternum discordabant non memorat caesar: sed tacitus ancus germaniae trans henanae populos proximos phrysiis: non memorat caesar: sed tacitus.

Ciuaronem oppidum proximum Hispiae flumine uocationibus populis motique cinisio & allobrogibus in sabbaudia: non memorat caesar: sed placus inter epistolae familiares Tullii in illa quae incipit. Nonne mehercule. Quibus in locis opinio est caesarem initio gallici belli quinque legiones ex italia traduxisse & uerisimile est quod per sporigia urbem episcopalem & augustam pratoriam ac montem cui coloniae iugum uulgo nomen est interea flumem & sancti bernardi montes iter fecerit: cum hoc ipeditus ac prolixius uideretur.

Cammalos Germania inferioris populos pridem phrysiarum partem oceanum mare

Rhenum fluuium: & lacus attingentem paludibus ac saltibus uberrima incolentes quam mox tubantes populi post usipi germanica iudem gens inhabitauerunt: non memorat caesar: sed tacitus.

Cracates germaniae transrhenanae populos uangionibus: ac tribotis proximis non memorat caesar: sed tacitus.

Dia blinthes populi inter celtas lexobiiis: nanetibus: amblatiis: uenellis: curiosolitibus: uenetiis: & sesuuiis: proximi ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus oppositi Angliae in prouincia turonensi & regno francorum siti.

Danubius flu. germaniae ex monte qui Iranneus dicitur non longe a rhenicis alpiibus atthesiis: & rheni germaniae fluminum fontibus inter tridentiam & curientem dioceses oriens germanos sinistra & hungaros ac theutones dextra alluens post Ister dictus: ac iteque danubius ex uino mari pluribus hostiis imergitur. Hunc autem & Rhenum fluuium in rhenia oriri quidam tradunt.

Daci populi erant transrhenani danubio fluuiio & avaritiis siluaeque herciniae finitimi: quos olim hungariae partem habitasse plerique tradunt: & post in maritima loca noruegiae proxima cecidisset: hoc memorat Lucanus in secundo.

Durocoterum oppidum rhemorum inter belgas in quos galliae conciliu Caesar induxit ac de coniuratione Senonum & Carnutum quaestorem habere instituit & de Accone qui princeps eius coniurationis fuerat grauiore sententia pronunciauit: ac more maiorum supplicium sumpsit: caeteris aqua & igni interdixit in regno francorum situm.

Duracii populi in finibus pictonum qui perpetuo in amicitiam remanserant romanorum propinqui oppido lemo nauernis & ligeri fluuiio: ac aquitanis inter celtas in regno francorum siti.

Denodurum inter belgas oppidum Methensis ciuitatis: quo ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est: non memorat caesar: sed tacitus forte Theonis uilla nunc dicta.

Eburones populi inter belgas: gente nomine & numero germani appellati: condruis: menapiis: aduaticis: treueris quorum clientes erant: & siluae arduenae finitimae nunc leodienses dicti apud gallos ligiae: horum maxima pars inter rhenum & Mosam qui scilicet Mosa fluuius eos ab his sicambri qui ghelrenses erant transrhenani sunt proximi: ciuitas tunc eburonum ignobilis atque humilis proximi oceano & siluis continetur: paludes habebant: his duo reges praerant quo magis constateos fines quam maxime extitisse: quibus coniectura est ducatu limburgensem & lotricensem ac iuliacensem partem & comitatum namurcensem urbemque Aquilegiam: ubi imperatores prima ex more suscipiunt coronam inclusos extitisse: ac quantum diocesis ipsa leodiensis usque quaque se extendit: reges illos possedisse. Apud eburones autem stirpem Caroli magni in uico lupilia nomine leodiensi ciuitati proximo ortu habuisse tradunt priuosi & carlomanos belgas: simulque germanos fuisse: sicque in germanos ciues uenanos qui belgae sunt a grecis non in transrhenanos est translatum imperium quo casu potest intelligi. C. uenerabilem de electione apud quos germanos a tempore Claudii Caesaris plures imperatores

tores partim originem sumpserunt: partim electi sunt. Vnde magis a grecis in germanos cisrhenanos redisse imperium dici potest: quam translatum. Ciuitas nunc episcopalis prouincia Colonensis: hos memorat Luca. in primo & Suetonius in uita Iulii Caesaris. quem refert cladem Cottae & Aurunculei egerrie tulisse. Eufubii alias sesuuii populi inter celtas finitimi andegauensibus: curiosolitibus: uenetis: marique oceano in francorum regno siti.

Eburonices inter celtas populi aulerciis lexouiis unellis & curiosolitibus proximi ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus: hos opinio est populos esse ciuitatis ebroicorum quae est episcopalis in prouincia rhotomagensi ducatu normanniae & francorum regno sita.

Esui populi pacatissimi & quetissimi proximi ciuitatibus quae armoricae appellantur. Remoti a belgis ultra centum milia passuum: hos inter celtas fuisse coniectura est forte in normannia aut Britannia citeriore & regno francorum siti.

Elaue fluuius iter celtas apud auernos: gergoniam oppidum in altissimo monte positum perfluens: quod fere ante autumnum uado transiri non solet: proximus heduorum finibus in regno francorum situs: nomen adhuc retinens.

Euenticum: alias Auenticum quae erat ciuitas & caput gentis heluetiorum non memorat Caesar: sed tacitus.

Flustates populi in aquitania proximi uocatiis: tarusatiis: fontiatibus: garumnis & Hispaniae citeriori in regno francorum siti comitatus est in Vasconia consistens ad comitem defulso pertineus nomen satis retinent etiam nunc.

Frisios oceano & baetauis finitimos pluraque loca & insulas circa holandiam ghelriam: barbantiam: & traiectensem urbem ac ostia quibus Rhenus oceanum mare influat habitantes: non memorat Caesar: sed tacitus: referens eos transrhenanam gentem tunc fuisse.

Genua extrema oppidum allobrogum proximum heluetiorum finibus ex quo pos super Rhodanum fluuium situs ad heluetios pertinebat: ubi a lacu lemano quem lausane dicunt: Rhodanus ad ligusticum mare profluat finitimum antuatibus & a gallia prouincia romanorum non longe distans: nunc duci Sabaudia: siue eius ciuitatis antistiti proprio comitatus nomine subest extra celtas belgas & aquitanos: ciuitas est episcopalis in prouincia Vienensi nomen praesertim gallica retinens: hanc memorat Lucanus in primo.

Garocelli populi contra Rhodanum finitimi caturibus ultra alpes gratas: quibus hodie nomen est mons cinis siue cinerum cuius difficultatibus in cinerem redactis artificio Annibalis poeni ipse illac: ut sentit Liuius in italiam exercitum duxit: hi non longe a centronibus qui tarentasi sunt nec ab Hisara flu. extra celtas belgas & aquitanos in Sabbaudia constituti.

Gaballi populi iter celtas proximi eluetiis: cadurcis: uelauniis & auernis quorum sub imperio esse consueuerant: ciuitas est episcopalis prouincia Bituricensis olim: nunc Arelensis in regno francorum sita nomen retinens.

Anabis inter celtas carnutum oppidum quod pons Ligeris fluminis continebat proximum uelaunoduno & agendico: oppidis senonum ac auarico & nouioduno oppidis biturigum in regno francorum situm.

Gergobina iter celtas boiorum oppidum: quos eluetico plio uictor caesar ibi collocauerat heduisque attribuerat ut supra descripsimus: in finibus heduorum proximum auarico & nouioduno biturigum oppidum in regno francorum situm.

Gergonia in celtis inter auernos oppidum secundum flumen Elauer in altissimo monte politum: oes aditus difficiles ac oppositum collem sub ipsius montis radicibus egregie munitum omnique ex parte circumcisum habens: erat & iugum cuius dorsum prope aquum siluestre & angustum quia ad alteram oppidi partem aditus: oppidi murus a planicie atque initio aucto recta regione si nulus anfractus interduceret: mille ducentos passus aberat forte nunc Claramontensis ciuitas episcopalis in puincia biturica si & francorum regno sita.

Garites populi in aquitania proximi auscis: garumnis: uocatis: tarusatis: fontiatibus: & Hispania citeriori quos coniectura est fuisse lacorites: nunc lectoris: ses ciuitas est episcopalis in puincia auscitana & in ualcoia ac francorum regno sita.

Garumni populi in aquitania proximi auscis: uocatis: tarusatis: fontiatibus: & Hispania citeriori in regno francorum sita.

Germania ut plerisque placet: inter Danubium & Rhenum flumina protendi omnesque illic habitantes populos a fontibus eorum usque ad mariaque ambo influunt complectitur: nec non & eos qui citeriores Rheni ripas attingunt ac eburones condruos treuiros Aquisgraniam urbem: & plerisque belgas ortos a germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam ductus superior Germaniae pars quae alta dicitur ab alpibus Italiae imminetibus usque ad Maguntiam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde usque in mare oceanum: horum ciuitas pro gloria habebant finitimos longissime expellere.

Galli omnes in septentrionibus sunt positi: carnutum autem fines regio totius Galliae media galli uirtute belli omnibus praeferebantur ac germanos superabant: ut ultro eius bella inferrent: & propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum Colonias mitterent: & quae a dextera parte se progenatos praedicebant: spatia totius temporis non numero dierum: sed noctium finiando ita ut noctes dies subsequatur. Coniectura est horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Quod tamen uarie differit. Agellius: apud hos sunt tres principales & maguntina: quae tamen in imperatores constituta treuerentis scilicet coloniensis: & maguntina: quae in imperatoris electione principatum obtinet. Constitutas autem apud gallos eas coniectura est: ut Christi forte fidem facilius introducerent: apud germanos eorum finitimos quando quidem quod galli magis religioni ac rei diuinae fuissent semper dediti quam germani inde francorum reges christianissimi dicti.

Grudii populi inter belgas sub imperio neruorum proximi centronibus leuacis pleumosis: & gordunis.

Gorduni populi inter belgas sub imperio neruorum proximi centronibus leuacis pleumosis & grudiis.

Garumna flumen celtas ab aquanis diuidit: quod scilicet aquitani consistunt inter illud flumen montem Pyrenaeos ex quibus oritur & mare oceanum influunt quod aquaticum appellatur. Quos memorat Luca in primo & Tibullus in septima elegia.

Gedulbam germaniae locum prope Rhenum Maguntinam & Coloniam ur-

bes metropolitas non memorat Caesar: sed Tacitus.

Gugernos germaniae populos prope Rhenum fluium & gedulbam alias eugernos baetauis proximos non memorat Caesar: sed Tacitus.

Grunes inter Colonensem Traiectensem urbes locum ultra nouesium oppidum Rheno adiacentem: non memorat Caesar: sed Tacitus: qui ut coniectura assequi possumus ciuis est locus unde Cluensis ducatus dicitur: cui satis uocabulum alludit.

Heduui populi finitimi si: auernis: biturigibus: sequanis: ac sebusianis inter celtas: hi adhuc nomen priscum latine retinet inter burgundos nunc nominati nec citra Ararim flumen qui nunc Sagona appellatur aliquos habent fines nec hodie sunt sebusianis finitimi. In ducatu Burgundiae & francorum regno sita ciuitas horum heduorum episcopalis est in puincia lugdunensi.

Heluetii inter celtas populi sunt bonitate agri habentes: finitimi constantiensis: basilienensis: sedunensis ac gebenenensis & bilontinae diocesibus: ac ultra lausanem agrum protensi sunt: atque ex maxima parte bilontinae puincia sunt satisque ad Sabbaudiae ducatum extendebant. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter curiensem & sedunensem dioceses montesque briga & sancti bernardi: usque fere in bellicensem diocesim: cuius populi ut coniectura est olim sebusiani sunt dicti. In latitudine autem a monte iura circa basilienensem: & constantiensem agros usque ad ortum fluminis Rhodani: quae latitudo successiue ab inde usque in finem lacus Lemanni ubi pons est ciuitas gebena angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim heluetiorum pagi quae admodum tempore Caesaris consistunt. Berna caput nunc gentis surcia lucerna: tu regum quod olim tigurinus urbigenus & caetera dicebant quod saepe ultra Rhenum traiecentes bella cum bauariis suetis & aliis trans Rhenum finitimis: quos altos alamanos nominamus: seu cum his quod tunc loca illa incolebant: quae loca nunc constantiensis: curiensis: tridentinae & finitimarum sunt diocesium gerebant: hos cum per Galliam puincia romanorum transire prohibiti essent a Caesare angusto & difficili itinere uix qua singuli carri ducerent per loca ubi claues & iougni castella nunc sunt in extremis Sabbaudiae & burgundiae finibus in sequanos quod nunc comitatum burgundiae: habitare penetrasse creditur & ad Ararim fluium circa Surregium & uiredunum castella id flumen attingentia: ac in heduos ubi nunc ducatus est Burgundiae contendisse: hi a plerisque scutenses: a nonnullis hoies de ligas: quae simul colligae inominantur. Agrosque & uicos possident in Italia citra montem quod lacti gotardi dicitur: in diocesi mediolanensi contra: hos Caesar suo ac suorum equis amoris: non alibi se plus commisisse refert: & cum sex legionibus equatuque & auxiliariis copiis duobus plius uno ad Ararim flum. altero in hedu is heluetios quorum. xxii. milia fere arma poterat fuisse: & tamen anticipi prelio pugnatum diu atque circiter: ut toto praelio cum ab hora diei septima usque ad uesperam pugnaretur: auersum hostem nemo uidere potuerit.

Harudes populi trans Rhenum sunt in Galliam celticam circa fines sequanorum ac heduorum Ab ariouisto germanorum rege transportati.

Heluetii populi inter celtas proximi cadurcis: gelaunis: & auernis quorum sub impio esse consueuerat in puincia biturica & in regno francorum sita.

Heluii populi inter celtas auernorum fines contingunt: hos non seebenna ab-

auernis diuidit proximī sunt gaballis: rhutenis: cadurcis: uolcis: & aremī-
eis ac galliā prouinciā romanorum ciuitas est episcopalis in prouincia bi-
turicensi & regno francorum siti: nunc albienses dicti: hinc. M. Tullii Ci-
ceronis matrem ortam esse Eusebius & alii tradunt.

Hercinia germaniā transrhenana silua est forte ab hercino mōte germaniā
dicta: latissima ac supra omnes alias longissima. Oritur ab heluetiorum
& nemetum & tauriacorum finibus rectaq; fluminis Danubii regionibus
pertinet ad fines auaricum & dacorū: quos plāque putāt Hūgaria pte
habuisse hīc cōstat nemetes q spirēses uolāt & heluetios trās rhenū fines
tpe cās. hūisse. Quā silua multo lōgior atq; latior ē q̄ italiā uel gallia tota.
Hermonduros transrhenanos germaniā populos ligiis Hungariā populis
cattisque cheruscis: ac siluā hircinā & ultra illam proximōs non memorat
Cāsar: sed tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniā occidētēq; solē sita: qua mediū Angliā lat⁹
uergit: dimidiō mīor: ut extimat q̄ Angliā. Sed parī spatio trāsmissis. xxx.
mille passuū atq; ex galliā ē in Angliā ex Ibernia in qua sunt plures metro-
poles & ciuitates episcopales q̄ in Angliā eā quidā nominant Irlandiā.

Ioscedum inter celtas oppidum fluminis Sequanā ripas attingēs ceteriores
supra meledonū oppidū ei finitimum & lutetiā quā parisiis dicitur pro-
ximum non longe a senonibus in francorum regno situm.

Iccius portus iter belgas morinis oceanoq; mari finitimus est ambianis & at-
trebatibus pximus: a cōtinēti Britāniā quā Angliā dicimus. xxx. milibus
passuū distās: & traiectui cōmodissimus cui ad dextrā zelādīa insula Ho-
lādīa & Flandriā: ad sinistram autē comitatus quid dicitur pontus Piccardiā
pars: & normādiā ducatus: ex opposito uero angliā consistunt: oppidū est
illīc populorū quibus calete nomē est. Id adiecto Iccii portus nomine: ut q-
busdā placet. Caletū nuncupatur. Normēsis est diocesis in regno francorū
& potestate Anglorū regis sitū: hūc memorat Luca. i p̄rio forte a circio seu
ceriso uēto dictus q̄ ex terra galliā fiat ut dicit. A. gelli⁹ secūdo li. ca. xxxiii.

Iura mons sequanos ab eluetiis diuidit incipiens in finibus basilēsiū ac cō-
stantiensium protensus fere in sebusianos nunc bellicenses puinciā uison-
tinā qua sequanorū fines in rhodanū perueniunt. Illac epīm Cāsarē ex alio
brogibus i heduos ad ararim cōtra heluetios legiones traduxisse opinio: ci-
uitates nāq; oppida & uici sicut olim cōtinebāt noīb⁹ populorū ita ut pluri-
mū eisdē i locis remāserūt de illoꝝ diocesib⁹ puiciis trib⁹: ac regiōib⁹.

Icenos in angliā populos ab Ostrio romano duce subactos non memorat cā-
sar: sed tacitus: qui forte Iccii portus accolā fuerant.

L

Lenonicum fines inter celtas non longe a cadurcis: pictonibus duratio ligeri
flumīe & auernis: ciuitas eorum est episcopalis nomen retinens in prouin-
cia bituricensi & francorum regno sita.

Latouici populi: alias latobrogī finitimi heluetiorū sūt iter celtas nō lōge ab al-
lobrogibus quos ueniētes fuisse coniectura ē ciuitas est episcopalis p-
uinciā Bismā in ducatu Sabbaudiā sita: ac eius p̄prio antistiti subdita.

Lingones inter celtas populi finitimi heduis sequanis: actulēsiibus q̄ diceban-

tur leuci nomen retinent: ciuitas est episcopalis in prouincia lugdunensi ac
francorum regno sita: hos memorat Lucanus in primo: hinc Statium poe-
tam qui Thebaida & Achilleida heroico uersu scripsit historiā ortum tra-
dunt: quanuis Statii nomen seruum significat: ut scribit. A. Gellius.

Leuicii populi finitimi lingonibus: & sequanis: qui burgandi sunt ac medio
mari cibus qui metenses hodie dicuntur belgis attribuuntur & treuerēsi p-
uinciā hodie tulerēs dicti ciuitas est episcopalis in lotoringia regiōe: hos
memorat Lucanus in primo.

Lemouices itē populi inter celas ex ciuitatibus oceanū attingentibus quā Ar-
morica appellatur pximi unellis: uenetis: rhodonibus: andegauēsiibus ce-
nomanis: lixouiis in prouincia turonensi regnoque francorum siti.

Lutetia inter celtas est puincia senonēsi ascribit: oppidū erat parisiōꝝ positū
in insula fluminis sequanā: qd ppetua palus influit pximū bellouacis agēdici
oppido ac senonib⁹: & meloduno oppido finitimū: nūc urbē parisiēlem eē
dicūt ciuitas ē episcopalis i frācorū regno sita i quā Cāsar se cōciliū transtu-
lisse & partem suorum memoria a parisiēsi populis coniuētā esse scribit.

Lexouii populi inter celtas sunt alias lexobii pximi osissinis: nanētibus: ambi-
liatibus: diablīntrib⁹: & aulercis ex ciuitatibus oceanū attingentibus: hos
quidā opinantē esse accolā ciuitatibus lixouiensis: quā est episcopalis in p-
uinciā Rhotomagnensi ducatu Normaniā & francorum regno sita.

Lemanus lacus inter celtas: quē Rodanus influit galliamq; puinciā romano-
rum ab heluetiis diuidit: qui hodie lauxanā lacus dicit: quē rhodanus ad
pontem gebennā urbis effluit: hunc memorat Lucanus in primo.

Leo pontii populi sunt germaniā: qui alpes incolunt inter sedunensem & cu-
riensem dioceses: hos quibusdā placet fuisse Sarmatas: apud quos rhe-
nus flu. oritur forte hodie scuitenses dicti inter fontem rhodani flu. & reti-
as alpes siti hos memorat Lucanus in primo.

Leuaci inter belgas sub imperio neruiorum populi proximī grudiis pleumo-
siis gordunis & centronibus.

Ligeris flumen non longe ab heduorum finibus in celis oriens eos a bituri-
gibus diuidit in carnutes diu pro celtas lapsus multisq; obliquis giris: aqū-
taniā alluens oceanum mare quod britanicum dicimus influit: hunc me-
morat Tibullus elegia septima nomen adhuc retinens.

Londinum oppidū in angliā cognomento quidem colonia non isignem: sed
copia negociatorū & cōmertatum maxime celebre non memorat Cāsar:
sed Tacitus ciuitas est episcopalis in qua angliā rege: principes: senatus:
populi & mercatores continentur sunt in prouincia canturiensi sita.

Ligios populos in ungaria non memorat Cāsar: sed tacitus proximōs her-
monduris & cattis.

Lucum municipium uocuntiorum prope catuiges garrocellos: centrones
& allobroges non memorat Cāsar: sed tacitus.

Lugdunū urbē ad rhodani ripas: & Viēnā finitimā non memorat Cāsar:
sed tacitus & Iuuenalis prima satyra & seneca ad lucilium: dū
refert eā regionem fatali igne suo tempore exustam: quā iter celtas ascri-
bere quibusdā placet: quoniam omnes eius suffraganei & p̄s urbis ecclesiāq;

ipsa matrix in celtis sunt: hinc plotius qui primus Romæ rhetoricam docuit latinam: ortus est: a quo Romæ se puerum cum Q. fratre latine primū doctum esse Cicero refert.

Longobardos cherulcis: catis caucisque propinquos inferioris germāiæ populos non memorat Cæsar: sed tacitus: quos nonnulli uelitalos fuisse oppinantur non longe a caninefatibus ac phrysiis & ab ora gallorum: quidam uero eos pannonos fuisse tradunt.

M

Matrona fluuius est: celtas a belgis diffiniens in finibus lingonum & ppetuensem agrum: nec longe a fonte mosæ fluminis oritur. Catalanum ciuitatem episcopalem in campania franciæ interfluens per francorum regnum prorsus labens parum supra parisiensem urbem Sequanæ fluuiio miscet.

Matiscon inter celtas oppidum tunc in heduorum finibus ad Ararim flumē qui Sagona nunc dicitur: inter lugdunensem & Cabilonensem urbes. Ciuitas est nunc episcopalis prouinciæ lugdunensis nomē retinēs in comitatu matisconensi & francorum regno lita.

Mandubii populi erant inter celtas incolæ oppidi cui nomen Alexia inter fines lingonū & heduorum proximi uico: quem flauignatū dicimus. Nunc in ducatu Burgundiæ regioneque Alsetum ab Alesia: ut quibusdam placet dicitur quibus uocabulum alludit in diocesi hedueni & regno fræcorū siti.

Magriobrii locus in celtis: i quo Ariouistus germanorum rex copias galloꝝ prælio uicit: non longe a paludibus: quem rheno flumini proximum & citra ipsum fuisse coniectura est.

Marcomani populi germani sunt qui cum Ariouisto germanorum rege a cæsare sunt prælio superati: quos coniectura est fuisse transrhenanos. Sic & Harudes: & Ariouistus ipse fuerunt cuius fere omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse uidemus: ut sunt tribores hodie argentineses & nemetes nunc spiretes: ac uangiones: qui uormacenses appellant: ac sedusi quos forte sedunos prope montes briga & sancti bernardi oppinari possumus: nisi quod forte mare comannos coniciat eos esse: qui uallem heluetiis finitimam incolunt: cui nomen est marecomana sequanis & moti iura proximam.

Morini populi sunt iter belgas attrebatis: ambiāis neruiis oceanoque mari finitimi a quibus breuissimus in britanniā nūc Angliā ē traiectus cōtinētes siluas & paludes habebāt eorū finibus cōprehendit comitatus: cui nomē est potius ad abbatiam sancti bertini directo iure p̄tines ueteri noīe poti quo regio illa a plarisque describitur: ciuitas est episcopalis quæ latine nomē retinet: gallice uero terauana nūcupat. In prouincia rhemeni & regno francorum lita.

Menapii populi germaniæ inter belgas treueris: condruis arduennæ siluæ: rhenoque finitimi continentes densissimas siluas perpetuasque paludes ad utranque rheni ripam agros ædificia uicosque habebāt: proximi ubiis eburonibus & sicambriis: qui hodie ghelrenses sunt: hi scilicet sicambri & ad confluentem mosæ Rheni que oceanum etiam mare attingunt: nunc iuliaensis ducatus est: cuius diocesis angustior satis ut uidetur ac subductior: quæ prædictæ menapiorum fines essent.

Meledunum in celtis oppidum in insula fluminis Sequanæ positum agen-

dici oppido senonibusque proximum ac luteiciæ quæ hodiæ ciuitas parisiensis est. Et losedo ad ripas sequanæ posito finitimum olim ciuitas episcopalis erat nunc etiam oppidum est in francorum regno nomen retinet.

Mosa flumen perfluit ex monte uosego qui est in finibus lingonū in francorum regno non longe ab ortu maroæ: & Araris fluuiorū & parte quadā circa nouemagiū ducatus ghelriæ oppidū lōge ab oceano fere octoginta m. passuum ex rheno recepta quæ appellatur uallis. Insulamque efficit bactauorum qui hodie coladini dicuntur oceanū in fluit sicque in celtis oriēs imergit i belgis.

Mediomatrices populi inter belgas: finitimi treueris: tulēlibus & tribotis hodie argentinenlibus. Hos metenses esse constat: ciuitas est episcopalis prouinciæ treuerensis.

Mons insula ē sic noīata in medio cursu inter angliā & iberniā fere ab utraque quindecim m. passuum distans ad occidentē uergens: circa quæ loca etiā complures minores subiectæ insulæ esse existimant: ubi multo breuiiores sunt noctes quā in continenti sicut etiā quanto magis ad occidentem uergimus breuiiores æstate noctes & hyeme longiores manifeste uidemus.

Monam insulam in Rheno fluuiio holandriæ: phrysiæ: ac ghelriæ proximā: unde forte dicti sunt monasterienses non memorat Cæsar: sed tacitus.

Marsacos germaniæ populos bactauis: caninefatibus: tungrisque proximos & ut coniectura est cisrhenanos: non memorat Cæsar: sed tacitus.

Maguntiacus inter belgas germaniæ ciuitas metropolis quæ nunc maguntina dicitur citiores Rheni ripas attingens: non memoratur a Cæsare: sed a tacito qui etiam mole a Druso ad remorandum Rhenum flu. factam refert: & a Paulino Pompeio romanorum legionum in germaniā duce sub Nerone imperatore perfectam.

Mosellā flu. quæ circa fines lingonū in celtis oriens Metensem ac Treuerensem urbes p̄terfluit & cōfluentiā germaniæ cisrhenanæ oppidum interfecat. Illicque Rhenu in fluit non memorat Cæsar: sed Tacitus: Referens Lucium uerum Nerone imperante romanorum legionum in germaniā legatum. Mosellā atque ararim flumina facta inter utrumque fossa parasse connecteret ut copiarum mare dehinc rhodano & Arare subiectæ per eā fossam: mox flumine. Mosellā in rhenu & in oceanū decurreret sublatiisque itineris difficultatibus nauigabilia inter se occidentis septentrionisque littora fieret: cui operi Selium gracile belgiæ legatum inuidisse dicit deterrando uerum ne legiones alienæ prouinciæ inferret studia galliarum affectare: formidolosum id imperatori dictitans quo plarumque prohiberentur eo natus honesti.

Monam item angliæ insulam incolis ualidam & receptaculum perfugarum non memorat Cæsar: sed Tacitus.

Marcodurum ubiorum uicū procul a rheni fluminis ripa: & ut coniectura est transrhenanum non memorat Cæsar: sed tacitus.

Moesios trans Danubium flumē populos pannonibus finitimos non memorat Cæsar: sed tacitus.

Nemetocerna in belgia: ubi interdum hyemant. Cuius inter belgas dicta forte a nemetibus: nūc spiretibus.

Narbona galliæ ciuitas prouinciæ romanorum finitima: facibus & non lon-

ge a fonciatibus populis in Aquitania: ciuitas ē metropolica nomē retinēs.
Nemetes populi germani inter belgas numerant finitimi metēsisbus: argēti-
 nenſibus: normaciēſibus: & rheno flumini fere oēs germanica lingua utē-
 tes: ciuitas eſt epīſcopalis puīcia Maguntina Helſatia quā prius Helue-
 tia dicebat: tūc eribit: nūc Spireniſis dicta: & alia Helſatia maritima p-
 pe inſulā quandā Phryſiā. Helſatia autē in qua Spira & Argentina ciuita-
 tes cōſiſtunt: ut qdam opinant: nomē ididit regiōi ſili ducatus Burgūdiā
 in qua Alſetū regio eſt ſita: neq; id nomen ab Alexia olim oppido dictū pu-
 tāt quaſi Ariouīſtus germanorū rex q Helſatiā perat: id ei nomē ipſuerit.
Nitiobriges populi inter celtas pxiimi rhutenis & gaballis: ac narbonenſibus
 galliāq; prouinciā romanorum in bituricēſi puīcia & frācorū regno ſiti.
Neruii populi inter belgas maxime feri atrebatibus: ambianis: aduaticis: mo-
 rinis: uellocatiſibus: ueromanduis: ac treueris finitimi. A bellouacis lōge ab-
 ſunt quos Sabis: & Scaldē flumina irrigāt. Nullus ad eos mercatorib; adi-
 tus erat: nihil uīni reliquarūq; rez ad luxuriā pertinentiū patiebant infer-
 ri ne corū aī elanguerent: uirtuſq; remitteret: magnā uirtutis homines
 maius in diſcrimē q; uſquā in tota gallia germania aut Britānia fuerit. Vnī
 uerſum Cæſaris exercitū deduxerūt: ita ut neruiorū prālio rē in auguſto uī
 diſſe: neq; ullū fuiſſe ſubſidiū: qd ſubmitti poſſet & ſcuta a nouiſſimis unī
 militū detractō i primā aciē ſe pceſſiſſe qd ſolū i extrema ſpe ſalutis ipato-
 ri licet Cæſar ipſe teſtet: nūc tornacēſes dicti ciuitas eſt epīſcopalis in puī-
 cia rhemēſi & limitib; frācorū regni ſita: hos memorat lucanus in primo.
Noricus ager trans rhenum non longe a Danubio & Atheli germaniē flumi-
 nibus intra tridentinā ac conſtanſienſem & curienſem dioceſes. Satis pro-
 ximus bauaris ac ſueuis: qui uallis norica appellatur i quem boii oppugna-
 ta norica tranſierāt. Inde tacit; affirmat quod noricos rhetorūq; Rhenus
 fluuius interfluit: quibus rhetis leopontii ſuere proximi.
Nouiodunum inter belgas oppidum finitimum ſueſſionibus: & ueroman-
 duis proximum pariſeis nunc ciuitas epīſcopalis nomen ſatis retinens in p-
 uīcia rhemenſi & francorum regno ſita.
Nouiodunum itē celtarū oppidum ultra ligerim flu. in finibus biturigum p-
 ximum auarico biturigum oppido ac genab; carnutum oppido: & uelau-
 noduno & agendico ſenonum oppidis in regno francorum ſitum.
Nouiodunū itē inter celtas heduorum oppidum ad ſipas Ligeris flu. pro-
 ximum bibracte oppido heduorum in eorū finibus & frācorū regno ſitū.
Nantes populi inter celtas oſiſſinis lexobiis ambiliatibus diablitribuſq; p-
 ximi ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus oppoſiti Angliā: ci-
 uitas eſt epīſcopalis in prouincia turonenſi ac britannia ceteriore Brito-
 nante & regno francorum ſita nomen retinens: & comitatus titulum ha-
 bens: qui ſēper ducis Britanniā primogenito aſcribitur: Sic intelligitur de
 foro cōpe. capitulo ex tenore: hos memorat Lucanus in primo.
Nantuantes populi germaniā citra Rhenum flu. per quorum fines lōgo ſpa-
 tio quaſi ab eius ori. Rhenus ipſe citatus fertur proximi heluetiis ac ſequa-
 nis: hos conſt; uenſes nunc eſſe ſatis conſtat: ciuitas eſt epīſcopalis Ma-
 guntinā prouinciā.

Nouesium oppidum Germaniā nunc Nuffia dictum colloniensis dioceſis
 Rheno flu. & cliuenſi ducatu proximum ceteriores rheni ripas attingens
 non memorat caſar: ſed tacitus.

Nabalia flumen trans rhenum ghelrensem: & phryſium agrum alluens: nō
 memorat caſar: ſed tacitus.

Ortodorus alias oſodorus uicus ueragrorum hodie dicitur ſancti Mauriti
 extra celtas belgas: & aquitanos in Sabbaudia inter ſedunos antuates & al-
 lobrogas in ualle non magnā adiecta planicie alriſſimis montibus undiq;
 continentur in duas partes rhodano flu. diuiſus dioceſis ſedunenſis.

Oſiſſini populi inter celtas ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus
 proximi lexobiis: unellis: nanenibus: uenetis: ambiliatibus: diablitribus: cu-
 rioſolis ſeſſuuiis: aulercis: rhodonibus inter ciuitates armoricas nominan-
 tur in prouincia turonenſi regnoque frācorum ſiti horum littora britanni-
 co ſunt mari aduerſa: ut reſet pomponius mella.

Ocellum eſt ceterioris puīciā extremū a quo per alpes in ulteriorem Gal-
 liā centroneſq; nunc tarentalios ac garocellos: caturiges: uocuntios & allo-
 brogas tranſitus eſt. Auillanā & ſeciſa uicis pxiimum: nunc ut coniectu-
 ra eſt Nouelenſium nūcupatur. Secluſa autē ut nōnullis placet dicitur qua-
 ſi ceteriorē galliā ab ulteriori ſecludens: dioceſis eſt thauriceniſis. Tres enī
 legiōes in aquilegia hyemātes poterat caſar per rheticas uelle opontias al-
 pes breuius ultra mōtes & in agrum heluetiorum cundo tridentum tradu-
 cere. Sed intēdens in ulteriorem galliam ad comprimendum heluetiorū
 agmen iā in agro heduorum conſiſtentium proficiſci ut opinio eſt: in agrū
 Cremonā pauloante ædificatā dehinc Placetiā ad Taurinū peruenit qua-
 pxiimi iter in ulteriorem galliam erat per alpes legiōes traducturus.

Ordolucas populos in anglia arduis montibus proximos apud quos Hoſto-
 rius dux romanus Caratacum in anglia imperantem proſtrauit: non me-
 morat caſar: ſed tacitus.

Pemani populi inter belgas gentem nomine: & numero germani appellati
 eburonibus: cond; cereſeiſque proximi: hos coniectura eſt fuiſſe inter
 populos dioceſis leodiēſis.

Pariſii populi inter celtas qui ſenonenſi puīciā attribuunt ſenonibus: bel-
 louacis: & agendico oppido pxiimi ac melloduno oppido finitimi luteriam
 habent oppidū quā nūc parienſē epīſcopalē in urbē inhabitant poſitam in
 inſula fluminis ſequanā quod perpetua ſalus iſtuebat i regno francorū ſiti.

Pictones populi inter aquitanos ſanctonibus: toloſacibus: engolis: menſibus
 & pectagoriis proximi: eorum ciuitas eſt epīſcopalis in prouincia burdega-
 lenſi regnoq; francorum ſit nomen retinent: comitatus titulo inſigniti.

Pratiani populi i aquitania proximi bigerionibus: uocatiis: tarualatiis: & hi-
 ſpaniā ceteriori in regno francorum ſiti.

Pleumosi populi inter belgas ſub imperio uerniorum proxiimi gordunis le-
 ualiis grudiis ac centonibus in dioceſi tornacenſi ſiti.

Petrocorii quos petiagorios dicimus populi in aquitania proximi pictaui ac sanctonibus: eorum ciuitas est episcopalis nomen retinens in prouincia burdegalensi: & francorum regno sita.

Prouincia Gallia romanorum finitima erat rhodano fluuii qui eam a celtis diuidebat ac mari ligustico & alpibus quas maritimas dicimus: & allobrogibus quibus limitibus etiam delphinatus pars ac prouincia seu metropoles ebedunensis: tolosana & narbonensis pro parte includebatur: licet Viennam urbem. Strabo allobrogibus ascribat.

Pirenæi montes altissimi maximique diuidunt ulteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

Primigenos in Anglia populos Antonia & Sabrina fluuii. propinquos socios aliquando romanorum non memorat Cæsar: sed Tacitus.

annonas transdanubium fluuii populos quos Hungaros dicimus: non memorat Cæsar: sed Tacitus.

R

Auracii populi finitimi erant heluetiorum inter celtas proximi rheno fluminis in prouincia bisuntina: quos esse basilienfes coniectura est: quia per heluetiorum & sequanorum fines rhenus profluit: & ipsis sequanis ascribitur ciuitas est episcopalis quam rhenus ipse intersecat.

Rutheni populi prouinciales non longe ab auernis & sanctonis marbona ac tholosa extra celtas belgas & aquitanos: eorum ciuitas est episcopalis nomen latine retinens in prouincia bituricensi sita: hos Luca in primo memorat: nec hic Cæsar rhutenos describit balteo mari rhutenis: & noruegia finitimos licet Cæsar in diuersissima parte gallia e scribat: hic comiti armeniæ subiiciunt.

Remi inter belgas proximi celtis fratres: & consanguinei proximi que suestionibus cum quibus eodem iure & hisdem legibus utebatur unum imperium unumque magistratum cum eis habentes finitimi quoque ueromaduus: treueris: mentensibus catalensi: & laudunensi: diocesibus ac siluæ arduenæ: ciuitas est metropolis cuius omnes suffraganei sunt in belgica nomen retinens: in qua francorum rex ungitur & consecratur: in regno francorum sita: hos memorat Luca in primo.

Rhedones populi inter celtas ex ciuitatibus oceanum attingentibus quæ Armorica appellantur: proximi aulercis sessuuiis curiosolitis olissimis unellis uenetis andegauis cænonam: ciuitas est episcopalis in prouincia turonensi & francorum regno sita: nomen retinet in Britannia: ducatu consistit.

Rhenus germania fluuii non longe a Danubio & Rhodani fluuii fontibus: & fere in medio eorum oritur ex leupoldis quæ a nonnullis Samata dictæ alpibus incolunt: inter fines diocesum Curienfis & Tridentina non longe a Italia quoque spaciopfinas natiuitatem quæ hodie costasienfes esse credunt: heluetiorum & sequanorum ex quibus sunt basilienfes & comitatu ferretensis mediomatricum hodie metensium qui tunc usque ad rhenum extendebantur: tributorum nunc argentinensium & treuironum citatus fertur: ac ubi oceano proximus est in plures defluit partes multis ingentibusque insulis effectis: quæ tres fere a phrysiis ac reliquæ a sicanbris nunc gherensibris & holandinis qui olim baetaui dicebantur ac a quibusdam feris nomen habentibus incoluntur: hunc memorat Lucanus in primo. Sunt etiam qui Rhenum & Danubium in Rhetia oriri tradant: & non longe a locis ubi uinum oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit sequanos

hodie burgundos: nisi a finibus heluetiorum circa basileam usque in fines argentinensium. Basilea enim comprehendit inter sequanos & suffraganea est bisuntina metropolis: inde est quod reliqua pars fluminis rheni ab eius ortu circa curiensis diocesim prouincia maguntina usque in fines basilienfium circa ipsius flumem fere tota ad heluetios pertinebat: quæ ueteres romani in militaribus signis imitari capita bouum: apros: ursos: & similia uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius sedunos: ueracros: allobroges & gallia prouincia romanorum a celtis dispartitus oritur non longe a Danubio & rheni fluuii fontibus circa fines diocesim sedunensis prope montem cui nunc briga nomen est: & ad sedunum germania urbem decurrens uicem Naragrorum qui hodie sanctus mauricius dicitur: intersecat lacum Lemano quem accolæ larissenfem nominant admixtus: & ad pontem gebennæ urbis eundem lacum egressus in lugdunum: Viennam aliasque urbes: & insignia loca ad uolcos nunc Auiignonenses plapsum: ligusticum mare tribus hostiis influit: hunc Luca in primo & tibullus in xylii elegia memorat.

Rigodolus locum inter belgas supra Mosellam fluuium non longe a finibus treuironum editum ubi petilus cerealis romanus copias treuironum & germanorum magis casu quam prudentia fudit proximum metensium finibus montibus & Mosella fluuius septum non memorat Cæsar: sed Tacitus.

S

Santones inter aquitanos populi finitimi tolosacibus & propinqui petragoris engolis mensibus pictaui ac gallia prouincia romanorum ciuitas est episcopalis in prouincia burdegalensi francorum regno sita: nomen retinens: hos memorat Lucanus in primo & tibullus in elegia septima.

Sebusiani populi inter celtas alias segusiani extra gallia prouincia romanorum Transrhenum fluuii primi allobrogibus sequanisque ac heduis quorum erant clientelæ finitimi inter lausanensem & lugdunensem diocesim sita: quos ballicenses esse coniectura est: ciuitas est episcopalis in prouincia bisuntina duci sabbaudia subdita siue eius antistiti: pro horum fines ad loca ubi nunc uicus cui sanctus amor nomen est: in comitatu Burgundia ac recta ad Ararim quæ nunc Sagoa dicitur: ubi pagus eluetiorum tugurionum deleuit Cæsar peruenit circa Viredunum & Subregium castella illius fluminis ceterioris ripas attingenti: nisi forsitan quæ sebusianos dicitur esse lugdunenses in quorum diocesi sanctus amor & motus iura per extrema consistunt.

Sequana fluuii prorsus in francorum regno celtas: postquam Matrona fluuii sibi immixtum est a belgis definiens oritur prope fines heduenfis ac lingonensis diocesum in ducatu Burgundia in Alcei regione non longe a uico abbatia: & monasterii sancti sequani ac trecentem agrum & parientem urbem delapsum rothomagum ciuitatem mare oceanum influit nomen retinens adhuc hunc memorat Lucanus in primo.

Sequani populi inter celtas hodie Burgundia comitatum incolentes quos a Gallia prouincia romanorum Rhodanus fluuius diuidebat: finitimi eluetiis: heduis lingonibus: ac rheno prope fines comitatus nunc feretensis: nihil ut uidetur de his quæ in ducatu Burgundia sunt tunc possidentes: quæ illa omnia speciali nomine heduis & lingonibus ascriberentur: nec illi dicebantur sequali: sed hi solum qui a Rhodano prope bellicensis urbis diocesim usque ad bisuntinam ciuitatem maximam sequanorum: & abinde usque in fines comitatus

Ferretensis ac diocesis Argentinæ Rhenūq; fluuium protendebatur: inter quos fluuios Rhodani & Rheni per ciuitatem Mam Bisontinam quæ qua si in medio est quinque dierum iter expedito pater finibus hisdem. Ultra quoque Ararim flu. non longe post eius ortum sequantur fines quos ipsa Bisontina diocesis complectitur protendi uidebantur.

Sueuorum genus trans rhenum bauaricis & franconibus finitima plus q̄ centū pagos habens maxima & bellicosissima germanorum oīum laudem putantes esse maximā quā latissime a suis finibus uacare agros & uastatis circū se finibus solitudines habere. Itaq; una ex parte ab eis circiter milia passuū sexcenta agri uacare dicebantur: opprobrium uirtutis existimantes expulsos agris finitimos cedere neq; quenquā prope audere cōsistere: inter hanc gentem sunt Vlma oppidum ciuitatesq; & loca insignia multa Bauariæ quod uetus est dominiū & austriæ ducibus ac marchionibus: badensibus comitibus de uirtemberh: aliisq; principibus ecclesiasticis: & secularibus subiecta qui ut olim referente Cæsare principes regionū atq; pagorū sūt & in pace inter suos ius dicūt cōtrouersiasq; minuūt: hos memorat Luca. i. primo Dum loquit̄ de caicis crinegeris: forte a sueuo germaniæ monte dicti.

Sedusi alias seduni populi germani si pro sedunum urbem incollentibus capiuntur: ut coniectura est: eluetiis & pro parte celtis annumerantur uel saltem eis sunt finitimi: ipsosq; Rhodanus flu. irrigat finitimi etiam sunt uera gr̄is inter mōtes qbus nunc briga & sancti bernardi nomē est nō longe ab antuatibus & allobrogibus germanica lingua ex magna pte utentes. Ciuitas ē episcopalis tarētasiæ latie nomē retinēs i cuius finib; Rhodanus oritur: nec lōge ab eis uersus curiensem: & tridētina diocesis rhenus exoritur.

Suesii populi germaniæ: quos cōiecturari licet fuisse cōstansiensis: basilienensis: ac sedunensis agro finitimos & iter celtas eluetiosq; annumerari siue forte suiceses esse: q̄ cū turicensibus quondā eluetiis nostra memoria bella gessere uel suesi: id est sueui: nā cū singulis annis domo sueuorum media pars excederet: forte diuersas sibi ad habitandū regiones deleuerūt. Ex qbus forsan sunt illi mariūmi qui Dauniæ: seu daciæ & Noruegiæ sunt finitimi: ac qui circa leopōtios rhetosq; habitant. Idem fere nomen sueuorum habentes a sueuo monte q ab ortu solis germaniæ initium faciens: ad cimbrorum usque promontorium magno aditu protenditur forte dicti.

Senones inter celtas & finitimi belgis parisiis ac carnutibus fuerāt antiquus ante Cæsarem in fide heduorum: ciuitas est metropolis cui oēs suffraganei sunt in celtica in regno francorū sita retinens nomen quā in burgundia sita tam uulgo uocatur: forsan enim id inoleuit a primis burgundionū regib; quos senonis lugdunū: ac Viennæ post in carnutum christum per multa sæcula regnasse in celtica plariq; tradunt: de quibus potest itelligi. ff. de celsibus. l. si. c. si gens. l. i. hos memorat Lucanus in primo.

Suessiones populi inter belgas fratres & cōsanguinei rhemorū eisq; attributi qbus ac bellouacis & oppidis nouioduno quod hodie est ciuitas bractus pātioq; erāt finitimi: in agros feracissimos & latissimos fines hēbat: apd quos rex fuerat torius galliæ potētissimus qui etiā britanniæ regnum obtinuerat. xii. oppida in suessionibus habens: tēpopore autē Cæsaris regnabat Galba

multiq; gallos reges usq; post magni Caroli tpa diu i belgica regnasse: & coronā apud suessiōes accepisse legūt. Ciuitas ē episcopalis nomē retinēs i puincia rhemēsi priā suffraganea & regno frācorū sita: hos memorat Lucanus in primo.

Segni inter belgas populi ex gente & numero germanorum condruis finitimi qui ambo populi sunt inter eburones: & treuiros comitatu namurcensi arduennæ siluæ: & ducatu lucumburgensi Mosæque flu. proximi nomen retinent eorum oppidum diocesis leodienensis: illius episcopo subiicit.

Scaldē flumē iter belgas Mosā: fluens in extrema pte arduennæ siluæ nec lōge ab aduaticis: neruios & tornacensem urbē intersecat nomen retinens.

Sabis inter belgas flumen neruios irrigat: & Mosam flu. penes cōdrulos Namurcio oppido leodienensis influit hodie Sambram uulgo nominat.

Estuuii alias Eusubii populi inter celtas ex maritimis ciuitatib; oceanum attingentibus quæ armoricæ appellantur: proximi aulercis curiosolitibus rhodanibus olissinis unellis: & uenetis: hos quidam putant esse exisinos quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ turonensis in regno frācorum sita.

Sonciates populi inter aquitanos finitimi uocatiis: & tarusatis populis aquitanis & Tolosæ ac narbonæ ciuitatib; galliæ puiciæ romanorū: & Hispaniæ citeriori habentes oppidū natura loci ac manu munitū i regno frācorū sita.

Sibuzates populi in aquitania pximi garumnis: hausis: halsis: uocatiis: tarusatis: coccosatibus: & Hispaniæ citeriori francorum regno sita.

Sicambri populi Germaniæ olim ex toto transrhenei pximi ubris transrhenei tūc sitis siluas: & solitudines habebāt ad quos ex menapiorū ac eburonū finib; rheni transitū maxime ubi ipse: & mosā cōfluūt: breuis ē aditus. Eburones enim rheni citerioris ripas: sicambri autem ultiores incolebant nūc oppida uicos: & agros Sicambri quos ghelrenses appellamus ē iter Mosam: & rhenum possident: quorū pars est diocesis leodienensis: hos memorat Martialis in primo: & lunenalis in satyra quæ incipit. Ecce iterum.

Samarobrinx locus inter belgas: ubi Cæsar gallos cōcilium induxit: & aliquādo hyemauit: ac impedimēta exercitū obsidēs ciuitatū litterasq; publicas ac frumētū reliquit: hanc cōmeracensem esse urbē qbusdā placet. Sabis enī fluuiū eā interfuit: & his gallica lingua satis alludit uocabulū estq; fere locus ipse in medio belgarū situ fertilis ac solo oportuno cōstitutus: ciuitas est episcopalis: & imperialis puincia rhemēsis forsā ab eburonib; populis ciuitatū oceanū attingentiū quæ iter celtas erāt orti uel a signis belgarū populis.

Sengoriaci populi i āglia mari pximi & cassis bibrogib; trinobātib; ceuimānis & ācalitib; nūc forte eboracenses dei cui satis alludit uocabulū ciuitas ē siluras populos āglia nō memorat Cæsar. sed Tacitus. (metropolis.

Sinici populi prope Coloniam urbem olim Agriopinam dictam: & rheni flu. ripis citerioribus adiacentes non memoratur a cæsare: sed a tacito.

Sarmatas germaniæ populos cui contra sueuos Vannio sueuorum regi ab eis expulso opē tulere nō memorat Cæsar. sed Tacitus.

Sabrinā i āglia flu. nō memorat Cæsar. sed Tacitus.

Sulligni populi erāt finitimi heluetiis iter celtas nō lōge ab allobrogib; & ut qd i opinat̄ ēt fuerūt icolæ turegi oppidi nūc iter heluetios sita: qd forsam tūc ex illos pagorū numero nō erat. In cōstāsiensi diocesi habitantes: sed ab

allobrogibus sitis remoti. Quidam autem interpretantur Turegū: quasi Duregum idest duorum regnum: & tullingos credūt nūc lotoringos esse dictos nomine composito: ex Lotario eorum rege Carlomani stirpe.

Tholosaces populi galliæ puincia finitimi narbonensib⁹ & santōib⁹ nec lōge a fontiatib⁹ populis in aqtania nomē retinēt ciuitas est metropolis francorū regi subdita: licet uulgo in puincia esse dicat ut et cæsar ipse descripsit.

Tigurinus pagus & populi eius quartam partem helætiæ continebant ac inter celtas erant: inde forte coniectura est eos esse qui nunc Turegum cum agro adiacent apud scutenses basilienenses: constantienenses incolunt.

Theutōi populi ultra rhenū flu. fuerūt ex qbus & cimbris aduatici fuer pgnati: apd quorū loca cū id flumē in galiā uelētes trāssēt: impedimēta cū un⁹ se re legiōis p̄sidio reliquerūt: usus aut theutonos credit q frāconiā & bauatiā germāiæ tegiōes eisq; finitias terras inhabitāt. Vulg⁹ uero oēs citra & trās danubiū populos appellat theutōes: hī forte eorū finibus quōdā pulsi a sueuīs: q q̄ latissime agros desertos possider gloriabāt sese cībris sociarūt: cū qbus a romāis duce mario cæsi sūt hos memorat Luca. in. i. quos pōponi⁹ mella albi flu. cībrisq; hermiōib⁹ & sarmatis p̄p̄inuos tradit: theutōes tñ eos eē q trās danubiū ad dextrā ei⁹ inhabitāt plures scripser iter alpes. f. Italia iminētes & danubiū aluē incolētes: dicti aut forte sūt a tuiscōe eorū rege māni filio: ut sētit Tacit. li. de situ germāiæ i p̄cipio. Italica ac gallica lingua Treueri populi iter belgas i cōfinib⁹ germāiæ finitimi neruiis: me alludūt. nopiis eburōib⁹: rhemis: mediomatricib⁹. i. metēlib⁹: & reno flu. usq; i pōtē quo itē cæsar traiecit exercitū: q ps nūc ē coloniēsis diocesis: q̄ antiq̄ lorati or & feratior fuit treuerēsis: fē aut oēs treueri germāica lingua utūt: & nisi exercitū coacti ipata nō faciebāt. Nā ciuitas p̄p̄ germāiæ uicinitatē quoti⁹ diāis exercitū bellis cultu & feritate nō multū a germāis differebat: horū inter gallos uirtutis opinio erat singularis & plurimū eq̄tatu peditarūq; ualēt exiltimabāt: nomē retinēt sit⁹ ciuitatis ē natura munit⁹ metropolis ipse est

Tribores alias tribotes alias tribōi populi germāiæ (hos memorat Luca. i. i. in finib⁹ celtarū & belgarū finitimi tulēlib⁹ basilicēlib⁹: spirēlib⁹: legiōib⁹ & rhēo fē oēs germāica lingua utētes: ciuitas episcopolis puincia magūtina nūc argētines latje dicti: qbus uulgaris sermōis cū ueteri satis aludit uocabulū: hī sūt i regiōe elsatia: olī ut qbusdā placet heluetia: hos memorat Lu

Turōes populi iter celtas carnutib⁹ & andegauēlib⁹ finitimi pxi (canus in. i. mi oceāo ciuitas ē metropolitica: cui⁹ oēs suffragāei sūt in celtica & ex maiore pte i britāniā citerioris ducatu nomē retinēs i regnō frācorū sita quā & andegauensem urbem facturum Loduicus francorum rex a britāniā ducatu detraxit: de cuius tamen prouinciā omnes aliā britāniā etiā britonantis ciuitates remanserunt: ut aut. c. quippe. iiii. q. vi.

Tarusati populi in aqtania pxiimi uocatiis: sōtiatib⁹ trabellis garūnis: cocco satib⁹: & hispaniā citerioris hos cōiectura est fuisse populos turia: q̄ ciuitas est episcopolis in puincia Auscitana: & francorū regno sita.

Tarbelli populi in aqtania proximi bigeriōib⁹: sōtiatib⁹: uocatiis: tarusati is. Hispaniā citeriori in regno francorum sita.

Tencateri Germāiæ populi: trās rhenāi: q cū usipetib⁹ & magna multitudie hominū: ueniū diu agitati & triēnio uagātes rhenū flu. trāsierūt: nō lon

ge ab ostio: quo rhen⁹ ipse mare īfluūt menapiorū agros utranq; flu. ripā īco lentū: occuparūt: quo satis cōstat menapiorū fines quos pleriq; opināt iuliacēses fuisse multo q̄ nūc maiores extitisse: hac gēs post hac rhēo discreta sollicita uitubios turc agrippinēses: ut a romāis deficerēt in iūio ipi uespasiū ut Thamefis flu. i. āglia fines iterioris regiōis a maritimis ciuitatib⁹ (scri. Tacit. diuidēs a mari circiter passuū m. octogita: id uno oīo loco pedib⁹ atq; a gre trāsiri pōt: & in mediterācis illi⁹ locis īsula oriēs nanigabilisq; oceanū īfluūt. Trinobates populi in āglia: ppe firmissimā earū regionū ciuitatē incolētes mari pxiimi & ceuimagnis sengoriacis ancaltib⁹ bibrogis ac cassiis Angliā populis forte ab austro uento: ut mosillarum regionum fert dicti.

Toctusages populi oli galli fertilissima germāiæ loca: citra hercinia siluā occupauerūt: atq; ibi cōsiderūt summā iustitiæ & bellicæ gloriæ oppinōnē habētes: i ea inopia egestate & patiētia q̄ germāi pmanētes eodē uictu & cultu corpis utentes: his forte francōes germāiæ populi eisdē locis pxiimi successe rūt: a qbus francōibus postea cīsrhenū transeūtibus & galliam occupantib⁹ uelut p̄scum propriūq; solum repetentes citraq; parisiōs populos sedem eligentibus franciā dicta est: ut plarisque placet: ex his toctusagibus forsam erant hī quos Mallius romanorum dux in gallogrācia strauit.

Tauciaci alias rauciāci populi germaniā pxiimi nemetū & heluetiorū finibus a qbus silua hercinia oritur & forte erant rauiaci: qui proximi heluetiis circa basiliensem fines habitabant hī tamen hercinia siluā nō erant proximi: sed baceni siluā: quā nigra dicitur interfluente tamen Rheno.

Tungros belgarum populos non memorat Cæsar: sed Tacitus: hī cīs rhenum & mosem inter eburones numerantur oppidum est nomen retinens olim ciuitas episcopolis: huius sedes post hac fuit ad leodiensem urbem translata: usque ad cuius oppidi mœnia: ut plarique uolunt oceanum protendebatur cuius rei quædam illic uetustatis adhuc monimenta uident. Inde Cæsar scribit eburones fuisse mari proximos tungris fere finitimi sunt Tasandri oppidum cui sanctus Trudo nomē est diocesis leodiensis incolentes.

Torbiacos in finibus agrippenū populos nō memorat Cæsar: sed Tacitus. Tubantes germaniā populos: qui phrisiā partem mari oceano Rhe. flu. ac lacubus proximam saltibus & paludibus abundantem incoluerunt: quam ante eamāni populi habitant non memorat Cæsar: sed Tacitus.

Tygēos populos āglia quorū ex Prasutag⁹ neronē ipatorē haredē instituit: nō memorat Cæsar: sed Tacit.

V

Vxellodunū oppidū i finib⁹ cadurcorū iter celtas nō lōge a gallia puincia romanorū mōte egregie loci natura munito sitū: cuius ptes oēs p̄ruptissimis saxis difficilī ascēsu & flumine infimā uallē diuidēte totū pene montem cingente p̄munitæ erant: sub cuius etiā muro magn⁹ fons aquæ p̄arumpebat. ab ea parte qua fere pedum trecentū interuallo fluminis circuitus uacabat Vatuca iter belgas castellū q̄si i mediis eburonū finib⁹ nō lōge a colle uno siluīs & tumulo ac magna cōualle: ubi tituri⁹ & aurūculei⁹ romāi hyemantes cū legiōe una & qnq; cohortib⁹ a duob⁹ eburonū regib⁹ dolis intercepti sūt. Id castellū pxiimū fuisse dicat liburgēsi nec lōge ab aq̄grāi urbe uerisimile ē: forsā eo loco ubi ē nūc castellū cui Valcat⁹ mōs nomē est: uatucca tñ castello: ut Cæsar ipse describit suberat rhen⁹ flu. p̄pterea nōnūq; li credūt uatuc

cō castellū fuisse ubi nūc ē iuliacū oppidū qd ducatus est titulus inter aquif-
geanum: & Coloniā germaniā urbes cisrhēnas: quod a Iulio cāsare de-
nominari putant: ubi adhuc plura insignia uetustatis monumenta apparēt.
Vocatū populū extra celtas belgas: & aqtanos citra rhodanū: centriōib⁹ id est
tarentaliis finitimi: & allobrogibus ultra alpe gratas qbus hodie mōs cine-
rū siue cinēsius nomen est: hos Hīsara flu. alluit: & memorat Luca, in prio.
Vrbigenus pagus heluetiorum inter celtas.
Vesuntio oppidū maximū sequanorū natura loci munitū inter celtas nūc co-
mitatu Burgundiā circūseptū: ciuitas est impialis ac metropolica nomē re-
tinēs mutata lra. u. in. b. ut romāis & uascōibus pñciādī mos est situm ha-
bet qualem Cās. in cōmentariis descripsit: prāter q nunc eam idem fluuius
ex magna parte interfecat in illa sunt loca uetusta: qualia Romā quā pante-
on campus martius: campusque mineruā: uulgo semper latine dicta sunt:
multaque alia priscā uetustatis monumenta consistunt.
Vangiōes populū germāi inter belgas numerant: finitimi tulensibus metensi-
bus spirensibus maguntinis: ac rheno flu. oēs fere germanica lingua uetēs
ciuitas est episcopalis puincia Maguntinā nunc uormacienses dicti: hellsa-
tiāq olim heluetia tunc gallici: nunc autem germanici uiris ascripti quo ma-
gis ipsi: & spirenses ac argentinenes quin & maguntini tāq omnes altā ala-
manā attributi & ad ripas Rheni citiores siti uiderentur inter celtas forlā
collocandī nisi quis recta a Matronā fluminis ortu ad Rhenū flu. celtas his
finibus belgis dispartiat: quibus belgis parī ratione uiredunum quā ciuitas
est episcopalis puincia treuerensis in ducatu barreni cōsistens ascribitur.
Volsi alias uolgā populū puincipales nō longe ab artomicis alias artemicis: qui
nūc aurascenses sunt tolosacibus: narbonensibus: massiliensibus: gaballis:
cadurcis: heluiis: ac rhutenis extra celtas belgas & aqtanos: hos rhodanus
fluuius quē sunt alluit post hac ligusticū mare influit. Anēnici pridem a nō
nullis nunc auio gonēses dicti ciuitatis est episcopalis puincia arelatensis oli-
uero uiēensis maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri empti-
onis titulo addita. M. T. Ciceronis patrem ortum esse coniectura est: ac hel-
uiam uxorem ei gente propinquam: Galliam magis q̄ italiam delegisse: ne
q̄ ignotus & aduena esset sibi ab irata uxore obiceretur.
Viēna ciuitas metropolis in gallia puincia romanorū: nunc delphinatu extra
celtas belgas & aqtanos: quā flu. rhodanus pterfluit ad eius citiores ripas
sitā: pxima auernorū finibus dispartiente rhodano heduoꝝ finibus Cāsaris
tempore: ad quos matiscō oppidum: nunc ciuitas pertinebat: hodie lugdu-
no ciuitati finitima: beneq̄ sita inde: ut quidam opinantur: cum lege hor-
tenia absque decreto Senatus Populique romani in caput romani cuius
aiaduere nō liceret quos bene ac diu uiuere senatus cupiebat: uiēnā relega-
bat: ppter ea Tullius cōsū Cetego Lentuloq̄: & reliquis coniurationis cati-
linā cōscis laqueo in carcere tulliao extinctis mauriana domo populari ter-
diruta exilio multatus est ceteros in maurianā siue morianā uiēnnensis di-
ocesis regionē tarentaliis proximā: ubi perpetuā niues ac tenebrā extant ut
de pōto scribit Ouidius in suo de tristibus: ac uelut ultra sauromas: ut ci-
to morerent deportabāt: sic & uiterbiū quasi uita inermiū ueteranorum di-
ctum: quibus bene merentibus: & honesta militia missis locus ille q̄tis ac

inter balneas ad curandas aggritudines: romāq̄ proximus: ut ab his si opus
esset mox consiliū haberetur: designabatur: his romana latinaq̄ lingua sa-
tis alludit: uiēnnenses autem strabo allobrogibus attribuit.
Vellocasses populū inter belgas minoris neruiisq̄ finitimi proximi ambianis:
& attrebatibus hi hodie castletenses dicti in comitatu Flandriā: & francorū
regno moriuenisque diocesi siti instar tribus seu pagi sunt.
Varmendois hanc puincipiam repetit rex franciā nūc a duce burgundiā.
Veromandui populū inter belgas: rhemis attrebatibus neruiisque finitimi: no-
men retinent in francorum regno siti: at ex magna parte in diocesi laudunē
si ac uessōnensi: & exteō in puincia rhemeni instarque puincipiā habē-
tes inter quos sunt incolā oppidi sancti quintini quos rex repetit.
Veragri populū extra celtas belgas: & aquitanos intra sedunos antuates: & i al-
lobrogas mōtesq̄ sancti bernardi: & Brigā quos ueragros rhodanus flu. in-
terlabitur caput gētis ē uicus ubi abbatia: cui sanctus Mauricius dī diocesis
sedunensis: q̄qd tñ agri trās rhodanū possidebāt celtis ascribitur: p hos ad
mōtes illos quos Cās. sūmas alpes noīat ex gallia i italiā uehiētib⁹ aditus ē.
Veneti populū inter celtas ex maritimis ciuitatib⁹ oceanū attingētib⁹ quā Ar-
morica appellatur pximi unellis olissinis curiosolis sessuiis aulercis rhe-
donibus: hi ut q̄buldā placet ēt ciātes dicti sūt in puincia turonensis: & re-
gno francorū siti: ciuitas ē episcopalis cui⁹ āplissima erat auctoritas oīs orā
maritimā regionū eā: in britānia britonāte: sūt pterea alii quidā populū aui-
nionensibus proximi uenuxinū comitatū incolentes patrimonio beati petri
subditū: hos partē galliā puincipiā romanorum fuisse quibusdam placet.
Vnelli populū inter celtas ex maritimis ciuitatib⁹ oceanū attingētib⁹ pximi
andib⁹ uenetis olissinis lexobiis curiosolis sessuiis aulercis rhedōibus in-
ater ciuitates armoricas numerati i puincia turonensi: & frācorū regno siti.
Vellaunū populū iter celtas pximi eleuteris: cadurcis: gaballis: & auernis quo-
rū sub impio esse consueuerāt: ciuitas ē episcopalis in puincia bituricensi
nomen retinens a multis tamen sancti lori ciuitas dicitur.
Vellaunodunū iter celtas oppidū senonū ppinquū agēdico: senonū oppido
ac genabi oppido carnutū qd genabis oppidū pōs ligeris flu. cōtinebat nec
lōge ab Auaricō: & nouioduno oppidis biturigū i frācorū regno situm.
Vocatū iter aqtanos pximi tarusatis: fontiatib⁹: tarbellis: bigeriōib⁹ garum-
nis: garitib⁹: coccolaudib⁹: & uispāia citeriori: in regno frācorū siti ab his for-
te ualeōes dicti hos cōiectura est fuisse Vesaticos: ciuitas est episcopalis in
puincia aulitana frācorū regno sita: quos Vafatenes dicimus.
Vlipetes germaniā populū trās rhēnā q̄ cum tēchateris: & magna multitu-
dine hoīum a sueuis diu agitati: & triēnio uagātes rhēnū flu. trāsierūt: nō lō-
ge ab hostio ubi mare influit: & menapioꝝ agros utrāq̄ fluminis ripā incolē-
tes: occuparunt: ex hoc constat menapioꝝ sine quos plāriq̄ opinantur iuli-
acenses fuisse multo latiores maioresq̄ extitisse: & agros ducatus montensis
Rheni ripis ulterioribus adiacentes ac etiam elinenis possedisse.
Vbi germāi populū oli trās rhēnā quorū fuit ciuitas āpla: & florēs: ut ē capt⁹
germāoꝝ q̄ paulo sūt eiusdē generis: & ceteris humāiores: q̄a rhēnū attingūt
multūq̄ ad hos mercatores uēitāt: & q̄ ipi pp ppigratē gallicis sūt morib⁹
a suefacti: hos sueui diu: & saepe bellis expulsi b⁹ expellere adnxi sūt: & si

biuectigales fecerūt: multoq; humiliores: & infirmiore reddiderūt: i quorū fi-
nes Cæf. priā uice trāsrhenū exercitū p pōtē i meapiis factū: ducto uasta-
tis agris sicābroz: ferecepit: secūda at uice: paululū supra eū locū quo antea
exercitū traduxerat pōtē i finib; treuiroz se p̄fecit legioesq; traduxit: cuius
pōtis ultia ps trāsrhenana ripas ubioz: cōtēbat: hos eē agrippinēses: nūc eu-
loniēses a claudio Cæf. agrippiā uiro: & acceptos plariisq; placet: q ut uerifi-
mile ē a sueuis cōpulsū: citra rhenū hortāte agrippiā: ex his orta urbē cōdere
& habitare cōeperūt: q ciuitas paulo post cū romanorū locia eēt: ac nup cōdi-
ta fatali igne: ut Tac. scri. cōsūpta ē: & fere eodē tpe simili casu lugdunū in-
censū: & dirutū eē cōstat: ut in epistolis refert seneca. Vbi igit cæsarīs tpe cō-
iectura ē: loca ubi marchice comitat; a duce cliuēse nūc possessus susatū tri-
mōia: & uessalia oppida sūt p̄sq; ducat; montensis incoluisse p̄sumūt: quoz
adhuc magna ps ad colōiense ecclesiā p̄tiet: hos Tac. trāsrhenāos ēt suo tpe
fuisse scribit: q forte ad utrāq; rhēi ripā uicos agros possessioesq; hēret. Sic
& allobrogæ ab rhodāi ābas ripas: & menapii tūc ad Rhēi utrāq; ripā: sic &
phrysi: & ghelrenses nūc ad ipsius rheni ambas ripas uicos agros possessio-
nesque hēbant: & adhuc possidēt qn & aliqn usq; ad rhenū flu. p̄tensos sal-
sones fuisse qbusdā placet qd facile est cū qs origine saxo illic forte aliqd pos-
siderit: ut sape principib; alienigenis hoc diuerso iure cōtingit.
Vosegus mōs in finibus lingonū a quo mōsa flu. p̄fluit: nō lōge a fōte matro-
na flu. in francorum regno situs: hunc memorat Lucanus in primo.
Vocetus mons in heluetiis quem cæsar non memorat: sed Tacitus.
Vatasticā insulā in flu. rheno finitimā bactauis: & phrysiis: quæ est diocesis
traiectēsis nō memorat Cæf. sed Tac. bactauos aut quos holandinos dicius
lōge alios eē certū est: ab illis holandinis: q ppe balteū mare: ac Daciā ha-
bitant: sicut & alia est circa id mare: & Daciā zelandia.
Vualis est pars flu. rheni quā Mōsa flu. recipit ante q in bactauos: & mare
oceanum fluat: & est diocesis traiectēsis prope nouomagium oppidum in
ghelria: & traiectensem urbem eppiscopalem nomen retinet.
Vidonisse locū ppe magutiā urbem cisrhenanā: non memorat Cæf. sed Tac.
Vascones in aquitania populos non memorat Cæsar: sed Tacitus.
Vetera castra hibernorū romanorū locū citra: & ppe rhenū flu. amplū habē-
tē uallū: cui; ps in collē leniter exurgens ps æquo adit. Vbi oppidū & obli-
qua in rhenū moles: cuius obiectu uoluit; mōis: & latitudo cāporū inter ci-
uitates traiectēse: & colonienēse: qbus hibernis obsideri p̄mūq; germanias cæ-
sar augu. crediderat: nō memorat Cæf. sed Tac. n̄ c in cliuēsi ducatu situm.
Vadā inter colonienēse & traiectēse urbes locū ultra nouesiū rheno flu. & cis
eū adiacentē. nō memorat Cæf. sed Tacitus in dominiō Cliuēsi situm.
Clarius aut hęc scrutari uolentibus: nō inutile erit uidere puinciale camerā
apostolicā ac quozq; ord. nū ēt medicatū & gesta cōcilioz legēdasq; & cro-
nicas diuersarū regionū: & sanctorū ac iūnerariū antōini p̄i cōscriptū ad in-
star eius qd ædidi Iulius Cæf. cui iter nomē fuit: ut i uita eius Sueto. refert.
Si at insula Britāniā a Cæsare citra diuersissimū nomē accepit. Nā Angliā nū-
cupat ut aut ab ageilo rege sic dicta nec i gallia erat ulla minor Britāniā nec
fraciā burbūdiā borboniū loterigia barbāta sabbaudia flādrīa nornania hā-
nonia uascōia delphinat; picardia ac ut plurimū i uniuerso orbe igna puiciē

isule mōtes flumina fōtes silue maria ciuitates & loca q mēorāt ptoloma; ac
strabo penit; mutauerit noia. Nā lusitāia nūc portugallia. Numidia nūc bar-
baria Scythia nūc tartaria dñr: & Romā multa noia hūisse scribit diuersis
q noib; eadē flumina ac loca sape appellari cōstat nō mirādū ē si antiq; pplō
rū sit; plarūq; p̄ses ignorāt. Quib; hoim uolūtates uel rex euentus noia
penit; diuersa post hac indiderūt. Cū igit tot ac tā insignia loca i qb; p̄claros
uiros in oī sciētia disciplina & arte fuisse uerisite ē prorsus pierint ut difficile
sit disquire situs ubi tūc erat. Quid ē qd p sola fama ad posterorū trāsmittē-
da edificādo bella gerēdo honores ambiēdo uel studēdo aut scribēdo sepi;
ēt q de his sūt negligendo tanto pe singuli homines se exercuciantur.
In belgica itaq; multa sunt frācorū regi nō subdita & in celtica ēt q plura & in
aqania qd eē asserunt. Sed unicus ē rex ubi q multi olim fuerāt: ut Cæsar
ipse descripsit nisi forsā eos q supiorē nō recognoscūt reges opinemur maxie
cū nūc plariq; scribāt scissū eē ipiū nec romanū popu. aut ipatores cōstat fu-
isse orbis dños q assidue mltos amicos socios frēs cōsanguineos & reges no-
minauerūt quos subditos loco sine armis hēre nequissēt: reliq; ēt q citra rho-
danū sūt de frācorū regno nō eē certū dñ: & Cæsar prim; galliā ac germaniā
ac britanniā romanis subiicere conat; est. Quæ tñ puincia n̄ multū a roma
potētia distabāt cui; terminos i galliā rodanus flu. definiebat ut nōnulli scri-
bunt. In gallia uulgo regna potentiorib; occupabant sicut & in plerisq; lo p̄ferūt.
cis assidue uidemus ac legimus. In eburonib; n. erant duo reges & in gallia
q plures: & in anglia solū. In ciuitatib; maritimis quinq;. Nā tūc forsā erant
reges. i. regētes seu dñantes q mos ēt apud grācos usq; ad n̄ra tpa ioleuisse dñ
Cæsar uirtute equitatus peditatusq; germanici ac hispanorum equitum: & dis-
sensione gallorum apud quos semper duæ factiones fuerunt: ut hominibus
naturale est; maxime uicit in gallia: sicut enim animalia animalibus: sic ho-
mines hominibus capiuntur.
Cæsar in commentariis ubi omnes aduersos casus uel si quid minus hono-
rifice aut nō ex pposito successit ualde copiose mirificeq; excusauit: ut quan-
do bis ultra rhenum: & prima uice in angliam traiecit exercitum: & in dises-
su eius ab obsidione gergoniæ oppidi in auernis: & in clade Cottæ: & Aurun-
culei ab eburonibus accepta cuius rei dolore multis mensibus in tonso capil-
lo perstitit: licet alias usque ad morositatem pilos nedum raderet: sed etiam
euelleret: ut in eius uita Suetonius refert. In suis præterea conficiendis nego-
ciis celeritatem designans: nedum dies: sed horas: & momenta expressit. In
haustu quoq; fontis apud cadurcos cum uxellodunum expugnaretur diuer-
tendo: se solum id præuidisse affirmat.
Cæsar in cōmentariis galloz oratiōes supplicata: & actus suauiter dilucide hu-
manoq; mō: ut gallis natura est exp̄ssit: germanorū uero iūdem: ut eoz ferūt
mores: ac plarāq; alia inseruit quæ latinorū seu romanorū urbis explicata nō
usq; adeo placuissēt quo fit: ut eius historyæ concentus elegantior supraque
modum acceptior semper extiterit: quod cum Liuius historycus non adeo
obseruauit a plarisque ei uitiis traditum est.
Mutationē quoq; noium in germania facile cognoscimus qñqdem circa tē-
pora Raydimani francorum regis: gregorius pappatertius: ut Ratispo-
nensis ciuitas in metropolim Baiouariæ erigeretur scripsit Bonifacio: tunc

Magūtiaco archiepiscopo ac utilio p id tēporis Baiouaria duci: & uniuersis optimatibus ac populo puincia germania turignis: & hessis: & uistressis: & uuedressis: & lōgiouacis: & sudirodis: & grabeldis: & oibus in oriēali pla ga cōstitutis: ut in ueteri: & autētica ipsius bonifacii legenda habet: quā no mina ex parte sū. mutata put: & fere in tota germania usq; in balticū mare: ac Danubii ostia. Id tā unū fere ubiq; remanlit: quod ciuitates opida: & uici sicut olim cōtinebantur nominibus populor: ita & plurimū hodie eis in lo cis sunt earundem prouinciarum ac diocesum: ut prādisimus.

Nec in gallia solum aut germania mutata sunt nomina: sed in omni Italię par te aliisq; locis. Lombardia enim pars circa lanuan urbem: & taurinos po pulos olim gallia transpadana dicta est: dehinc Liguria nomen habuit: cite riorem uero partem insubres populi habitarunt.

Prouincia bononiensis in radicibus Apennini mōtis olim Flaminia post Emi lia dicta: nunc Romandiola appellatur. Florentia ferentinorum urbs olim romanorum colonia Ethruria ciuitas prisco nomine confluentia dicebatur Marchia anconitana olim pīcēnū uocabatur. Locus cānarum in Apulia ubi strages maxima romanorum dūce Annibale pēno Canusium dicitur. Ap puli olim marī uocabantur. Neapolitanum regnum olim ausonia dicebat. Maiorica & minorica insulae uocabantur olim baleares. Cāpania olim nunc a multis terra laboris appellat. Hispāia ulterior nūc a plurib; castella uocat. Epidaurum ciuitas iuxta Dalmatiam hodie rhagusium quasi lanosum a ripis dictum Armenia maior: & asia minor hodie turchia dicitur.

Rasia olim gallacia dicebatur. Tarentini fuerunt colōi lacedaemoniorum. Pa thon trans mare uersus Hierusalem Ptolemaida uocabatur.

Charonensis Cimbrica hodie Dacia uocatur. Perinthus Thraciā olim me tropolis hodie Heraclea dicitur uetusta in ponto ciuitas.

Lyrin Italiae flu. Beneuentū. & minturnū Carilianū dicijus q ante Glanicus uocabatur. Papiam urbem olim Ticinū uocabāt. Edissa ciuitas uersus Hie rusalē ab Abaro rege suo cui christus ante passionē scripsisse dicitur episto lam: ut historia ecclesiastica refert: uocatur Arach. Elia olim nunc Hierusa lem dī. Castē nouū nūc ciuitas uetula in Ethruria nō lōge a roma Fregella nū oppidū nō lōge a Cassino mōte in cāpania: nūc pons Coruus dī. Castrū nouū olī ppe Adriā: & asculū urbes: nūc factus Flauianus dī. Cassiolos olī nūc taliacozionū dī. Septēpeda nūc sanctus Seuerinus nō lōge a Cameri no urbe. Angelū nūc ciuitas sancti angeli nō lōge ab Ortona. Porfulis nunc Maxionolis ultra mare in graciā aduersus Dyrrhachiū. Bizantiū nūc con stantinopolis: & prius Ligos dicebatur. Illiricus olim Sclauonia.

In palestina nicopolis olī hēmaus uocabat. Epyra nūc corinth; uocat tribal in nūc rasciāi dicūt: Escas ciuitas dī esculū. Erdōias dī laquidiola nō lōge ab Equotutio: & Hidrūto Hagnatiā uel Iuuenatiū nō lōge ab Brūdusio. Vin delici postea rhetinericij dicti: dehinc sueuidemū baiouariū australesq; no minati sūt. Viēna ciuitas metropolis in austria olim Flauianū dicebatur. Bo etia prius dicebatur Aonia. Aegyptus ante appellabatur Aeria. Creta simili ter prius dicta est Aeria. Macedonia appellabatur prius Emathia. Tyros di cebatur sarra: postea phoenix: ac postremo tyrus. Thracia añ syton dicta ē. Recinātes nūc Recanetenfes dicuntur. Emporedia nunc Hyporigia ciuitas

episcopalis circa alpes galliā iminentes: & proxima augustā taurinorum atq; augustā pratorā. Samos ciuitas postea samothracia dicta est Virgi lius in septimo. Ligusticū mare olim Lunā ciuitatis deleta: nūc Pisanum dicitur. Trasimenus lacus hodie Perusinus dicitur inter perusiam & Corto namī. Verbanus lacus mediolanensis dioecesis hodie lacus maior dicitur.

Larius lacus hodie cumanus dicitur. Benacus hodie garda lacus dicitur. Sebinus lacus hodie lesi lacus dicitur Brisianā dioecesis. Eripilis lacus hodie la cus montis orfani dicitur: unde lamber flu. effluit mediolanensis dioecesis Hetoredia in Insubribus castellū hodie angleria nuncupatur: unde Me diolani duces comitatus titulū assumūt. Vaticanū: ubi basilica sancti pe tri in roma citra tiberim & in puincia tusciā post leonina nomen habuit. Insubres olim nūc Lōbardi uocant. Alba greca nūc Belgradū dī in hun garia oppidū. Bithynia hodie granata dī. Annici fuere ubi hodie phaler nū uinū in campaniā Romae Neapolis uersus. Hierusalem dicebat olim samaria una cū terra sebasten & Cariā ciuitas est hoc nomen habens. Sa maria in iudea ciuitas post ab Herode antipatre sebasten nominata est. Pa tracensis ciuitas episcopalis Arabiam & hierusalem uocatur gricum. Ca saria Philippi ciuitas episcopalis uersus hierusalē nūc Belsei castē dicit.

Amienis flu. ad suburbana romae nunc tiberonus dicitur. Peloponnesus pri us egialea post Apia: deinde peloponnesus dicta nunc uero morea. Ve ientes seu uehi urbē ueterē in Ethruria ciuitatē quasi ueti figurā hēat ico lebāt uel ut uerisimilius ē urbē castellanā romae pximiorē. Faliscos oppi dū hodie mōte flacone noiant i Ethruriā. Sūt tñ q dicāt faliscos siciliā nō lōge a mōte athna hitasse. Allia flu. i Etruria Clusiu urbē irrigās & Tibe ri nō lōge a roma i fluēs: nūc pallia dī. Eganippemōs Boetiae prius dictus ē Enippe. Agrostus mōs romae nūc palatinus dī: Beroe nō lōge a Cretico mari olī Rolomāda dicebat. Ptolemais claudii caesaris i syria: post Acron dca ē quā & prius acroia noia bat: lucāia olī nūc ē calabriā ps: reliq Brutii occupāt. Mitellini isula lesbos olī dicebat. Salestria olī apd britanos nūc carcara dī idia siluestria mōtuosa regio olī dardala noia bat.

In mauritania: ubi olī lusa & tota fuere oppida postea tigni fuit cōditū a quo tigitana mauritāia dicta ē. Cornetiū for: nūc imolā urbē dicijus. Marza cū olī cappadocia clita postea caesarea nojata ē. Capitolinus mōs romae: an te tarpeius ac pri; dicebat iaturnius. Modocia lombardor: oppidū pri us appellabat magūtiacū & maguntia cisrhenana germaniā urbe quā a mogano fluuio illic fnenū flu. influente appellata est.

Phiondi thessalia mons olim mēpheus uocabatur. Ambrutia ciuitas in epy ro postea ab octauiano caesare nicopolis est appellata.

Sipōtina ciuitas i Apullia mōs garganus dī molus mōene mōs prius dicebat timolus uelia in calabria ciuitas ante appellabat helia: regis mōs iter pāno niā & Italiā prius arnasate uocabatur. Sinai mōs aliquando Oreb: & inter dū Toreb noiat. Sipillius mōs iter lidiā & phrygiā olī tātalus dict; ē. Tau rus asiā mōs idē qd taurois mōs ē & creditur uarioq; ac lōgo flexu i ocea nū tēdēs diuersa noia assumit: & iterdū idē reassumit. Neapolis i ausonia pri; parthenope dicta ē. Moloricus nemus pri; nemā silua dca iter argos & thedas. Terracina uolscorum in latio ciuitas anfurana dicta est. Arche

de Sigismundo. Vid. fletu
in p. 11. v. 11. in ad. 11. v. 11.

pona V. 11. v. 11. in ad. 11. v. 11.

no v. 11. v. 11. in ad. 11. v. 11.

brithynia. g. m. d. n. v. 11.

us fons in nemea silua ante est appellatus Laugea. Carnania regio olim uocabatur Curetis. Tiberis flu. ro. olim Albula dicebatur. Boatrus in scythia ciuitas prius Canaces dicta est. Hibernia dicta est Scotta. Brusta flu. Italia olim dicebatur Rubicon nunc Pisatellus uocatur inter ariminum & Rauenam diuidens olim Italiam a gallia Cispina. Molinalum oppidum apud illyricos prius Colchinon est dictum a Colchis conditum.

Dauni pridem: nunc autem uocantur appui. Alexandria quae maiorem dicimus prius Seleucia dicta est. Umbri olim populi sabini finitimi ubi Narnia inter amnisque urbes & alia loca sunt: nunc singularibus locorum nominibus appellantur. Volsci populi olim ubi terracina urbs & asturia oppidum ac catri cum olim ciuitas circeusque modo prope campaniam Romae nunc singularibus appellantur nominibus.

Genomani in Italia populi nunc brisenses: ubi ciuitas est appellantur.

Venetia in Italia regio nunc marchia teruissiana dicitur. Sabini olim populi ubi loca: quae narniam; uiterbiu; nepam; ac perusiam urbes interiacent singularibus nunc appellatur nominibus. Ferariam urbem olim forum appellamus. Ostiu padis flu. quo non longe a rauenna ad ariaticu mare ingeditur prius dicebat heudanum: dehinc autem uetrenum: nonnulli etiam spinetium uocauerunt a spina ciuitate post deleta hodie primas appellatur. Ostiu aliud padis quo mare intrat olim cassia nominabatur nunc magnauacca dicitur. Ostiuum item aliud padis quo adriaticu influit Colane olim dictu: hodie uolanu appellatur. Vatrems flu. prope Imolam urbem hodie saturnus uocatur. Appollina in ponto ciuitas prius uocabatur anteon. Ardea castellu non longe a Roma erat olim inter rutilos nunc etiam nomen retinet. Liburni populi erant olim incolae patriarchatus aqliensis ac hiderae ciuitatis. Iaplaeu oppidum prius dicebatur pitinfa. Arandicus minoris asiae flu. nominabatur olim licus. Sicilia dicebatur olim Hesperia. Sipillu mœnia caput & ciuitas prius dicebatur tantalis. Mare mortuu scythiae sub Arthoo quod est oceanus prius uocabatur olim almachiū mare. Axenu mare nunc auxiniū appellatur sed & uulgatiori uocabulo pontico dicitur. Aegeu mare uocant nunc arcipelagu seu agiospelagu Eoliū mare Asiae dicebatur olim Imsium.

Corithius sinus Ionii maris olim Phio dicebatur. Adriaticum mare dictu est etiam Illiricu. Inferius mare est tuscū a ueteribus: quod ac interdū ligusticu aliquando etiam tyrrhenū sed adriaticum uixere superius. Varus flu. ultra Niceam urbem diuidit Italiam a Gallia transalpina.

Colocēses populi ad quos Paulus apostolus coplures scripsit epistolas nunc dicunt rhodiēses: quod ciuitate incolunt militibus templi subdita cypro insula finitima.

Vapicensis ciuitas in Delphinatu citra Auinionem gallica lingua dicitur Gap.

Vicus ciuitas in linguribus non longe a taurino: quam Liui. traiecit in Italiam annibalē uidisse memorat: nunc latine mos regalis dicitur. Italice mos Vici nominatur.

Catalanu in capania franciae urbis episcopalis gallica lingua uocamus Craa'o.

Trecensis urbis episcopalis in capania franciae gallica lingua Trois nominatur.

Gandauum in flandria oppidum maximum: gallica lingua uocatur Gand.

Impressum Venetiis. per Philippum de Pinciis Mantuanum Anno ab incarnatione domini. Mcccc. lxxxiii. Die uero. xxy. octobris.

Registrum huius operis.

a	d	g	k	n	q
pria uacat	cisq	mentoriū	tēpore	sent in	Batanoduz
C. Iulii	qd fecerat	Corbeio	inducia	A. Hirtii	no fere
iugū mis	q cesserat	nibus	citaret	beret nec	ores partim
suis insti	q oēs	omne n	undū nō	citare uul	bes metro
b	e	h	l	o	r
quendi si	um don.	ripet	subito	nis centu	multiq
paulo q	ptimum	Hac le i	to consiliū	stinere	ge ab
stros non	ris perce	Intelligere	scenti p	eius ex	inter bal
romaduīs	ciuitate	oppidum	stare si	be esse	
c	f	i	m	p	
uulnerib	re cōperta	rebus &	quid quae	pei factus	
C. Iulii	bant eodē	rant hoc	primum	praesidiū	
Mosa pro	territis	ne desister	similitudinē	culosum	
pedalia	ea dum	lusue	q fideliter	uiginti	

FINIS.

Defende nos

beate pater Antoni.

